

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

Jovica M. Pavlović

**Primena etike secesije u proceni opravdanosti
zahteva za otcepljenjem u Istočnoj i
Jugoistočnoj Evropi**

Doktorska disertacija

Beograd, 2022.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Jovica M. Pavlović

**Evaluating the Justifiability of Independence
Claims in Eastern and Southeast Europe by
Applying Secession Ethics**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2022.

Mentor:

Prof. dr Đorđe Pavićević, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Članovi komisije:

Prof. dr Nebojša Vladislavljević, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Miodrag Jovanović, Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu

Datum odbrane: _____

Primena etike secesije u proceni opravdanosti zahteva za otcepljenjem u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi

Rezime

Filozofi koji se pozivaju na tradiciju liberalne političke misli pružili su značajan doprinos studijama normativne etike razmatrajući opravdanost kolektivne težnje ka teritorijalnom osamostaljenju. Ipak, ostali su nedorečeni po pitanju načina na koji otcepljenje treba sprovesti kako bi i sâm postupak stvaranja nove države bio legitiman. Prvi naučni cilj disertacije stoga nalaže oslanjanje na temeljno promišljenu normativnu etiku secesije radi razvoja nedovoljno razrađene primenjene etike sticanja nezavisnosti, s namerom formulisanja ‘upotpunjene liberalne etike secesije’; etičkog okvira pomoću kog se separatističke tendencije mogu vrednovati kako na osnovu njihove moralne valjanosti, tako i na osnovu mogućnosti/pravednosti njihove realizacije. Drugi naučni cilj stremi primeni tog okvira pri evaluaciji secesionističkih zahteva i aktivnosti na prostoru Istočne i Jugoistočne Evrope, ali i pri koncipiranju rešenja za konkretne teritorijalne sporove sa datog geopolitičkog prostora. U tom smislu, predlažu se: *a*) primenjivi postupci odvajanja od centralnih vlasti u slučajevima gde su zahtevi za otcepljenjem valjani i *b*) upotrebljivi modeli autonomnog vršenja vlasti ili podele suvereniteta nad teritorijama na kojima težnja ka secesiji nije opravdana/ostvariva. Primenom metode uspostavljanja reflektivne ravnoteže dolazi se do zaključka da višefazni postupak delegiranja političkih ovlašćenja (poput devolucije u Ujedinjenom Kraljevstvu, gde je dozvoljen i plebiscit o otcepljenju Škotske), u kombinaciji sa kaskadnim referendumima i srodnim procedurama (nalik onima korišćenim pri odvajanju švajcarskog kantona Jura od kantona Bern), predstavlja najpoželjniji vid internog uvećavanja autonomije, ali i moralno najopravdaniji način sticanja nezavisnosti, kako u teoriji, tako i u praksi.

Ključne reči: secesija, primenjena etika, reflektivna ravnoteža, Istočna i Jugoistočna Evropa

Naučna oblast: Političke nauke

Uža naučna oblast: Politička teorija

UDK: 321.011:17(323(4))

Evaluating the Justifiability of Independence Claims in Eastern and Southeast Europe by Applying Secession Ethics

Abstract

Philosophers that adhere to the tradition of liberal political thought have made significant contributions to the field of normative ethics as part of their efforts to understand whether groups have the right to strive towards independence. Yet, not much has been said about how secession should be carried out if the actual act of breaking away from a central government is to be perceived as a morally valid process. This is why the first goal of the thesis is to develop a proposal for applied secession ethics by basing it on well-developed literature on normative secession ethics, with the aim of outlining ‘complemented liberal ethics of secession’; an ethical framework which would lay the groundwork for evaluating secession claims not only on the basis of how just they are per se, but also on the morality of means through which independence is (or can be) achieved. The second aim of the thesis is to implement the derived proposal of secession ethics in evaluating active secessionist tendencies and activities in Eastern and Southeast Europe, but also in conceiving solutions for specific territorial disputes of this geopolitical region. The thesis thus proposes: *a*) applicable ways in which partition may be carried out in cases where claims to independence are morally justifiable and *b*) applicable models of autonomous governance or joint sovereignty in cases where secession is morally impermissible or unachievable. By applying the reflective equilibrium method, this thesis concludes that a multi-phased procedure (resembling that of United Kingdom’s process of devolution, which allowed for the Scottish independence plebiscite to take place) – in combination with a cascade-referendum system (like the one implemented during the separation of Swiss Canton of Jura from Canton of Bern) – represents the most justified approach to the act of both internal and external self-determination, in both theory and practice.

Keywords: secession, applied ethics, reflective equilibrium, Eastern and Southeast Europe

Scientific area: Political science

Subfield: Political theory

UDC: 321.011:17(323(4))

SADRŽAJ

I. UVOD U PREDMET ISTRAŽIVANJA	1
1. Problematizacija secesije kroz osvrt na istoriju prava na samoopredeljenje	1
2. Naučni i društveni ciljevi disertacije, istraživačka pitanja i problemi	11
3. Teorijsko i operaciono određenje predmeta istraživanja	19
4. Metodološki pristup predmetu istraživanja i polazne (hipotetičke) pretpostavke	42
II. USPOSTAVLJANJE NORMATIVNOG UTEMELJENJA ZA RAZVOJ PRIMENJENE ETIKE SECESIJE	49
1. Kratak pregled razvoja debate o moralnosti prava na secesiju	49
2. Evaluacija postojećih normativnih teorija o pravu na secesiju	51
a. <i>Plebiscitne teorije (teorije izbora)</i>	51
b. <i>Remedijalne teorije (teorije opravdanog povoda)</i>	64
c. <i>Askriptivne teorije (teorije nacionalnog samoopredeljenja)</i>	80
3. Predlog hibridne normativne teorije o pravu na eksterno teritorijalno samoopredeljenje: moralna načela i principi za razvoj primenjene etike secesije	94
III. RAZVOJ PRIMENJENE ETIKE SECESIJE	102
1. Određivanje minimalnih uslova za održivo postojanje dugoročno funkcionalne i legitimne države	102
2. Određivanje teritorijalnih, proceduralnih i vremenskih okvira otcepljenja	111
a. <i>Artikulisanje narodne volje za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem i razmatranje secesionističkih zahteva</i>	112
b. <i>Preciziranje teritorijalnog okvira secesionističke oblasti</i>	137
c. <i>Legitimni institucionalni modeli i optimalne procedure sprovođenja moralno opravdanog postupka otcepljenja</i>	185
3. Ostvarivanje prava na nacionalno samoopredeljenje kada secesija ne predstavlja moralno opravdanu ili (trenutno) tehnički izvodljivu opciju	221
4. Određivanje teritorijalnih, proceduralnih i vremenskih okvira otcepljenja u (post)konfliktnim područjima	237
5. Predlog ‘upotpunjene liberalne etike secesije’	250
IV. PRIMENA ‘UPOTPUNJENE LIBERALNE ETIKE SECESIJE’ U PROCENI OPRAVDANOSTI I SPROVODLJIVOSTI KONKRETNIH ZAHTEVA ZA OTCEPLJENJEM U ISTOČNOJ I JUGOISTOČNOJ EVROPI	257
1. Proglašenje nezavisnosti od strane grupe pojedinaca na ‘ničijoj zemlji’: Liberland	258
2. Institucionalno (ne)rešeni secesionistički sporovi: Republika Srpska	271
3. Zamrznuti konflikti: Pridnjestrovlje	294
V. ZAVRŠNA REČ	313
Literatura	315
Dokumenti	328
Izvori iz medija i sa Interneta	338
Biografija i bibliografija autora	344
Prilozi	348

I. UVOD U PREDMET ISTRAŽIVANJA

1. Problematizacija secesije kroz osvrt na istoriju prava na samoopredeljenje

„Nijedan narod ne sme biti prisiljen da prihvati suverenost vlasti pod kojom ne želi da živi.“ – Vudro Vilson (*Woodrow Wilson*) 9. jun 1917. godine.¹

Nije teško pretpostaviti da je dvadeset osmi predsednik Sjedinjenih Američkih Država, dok je izgovarao navedene reči, u mislima imao i borbu za nezavisnost putem koje je nešto više od sto trideset godina ranije nastala njegova država. Najveći broj politikologa, filozofa i istoričara koji izučavaju secesiju mišljenja je da se, hronološki gledano, upravo Američki revolucionarni rat može smatrati prvim slučajem otcepljenja od centralnih vlasti u okviru kog su – za razliku od ranijih primera proglašenja nezavisnosti, poput ‘Akta o odricanju vernosti španskom kralju’ potpisanog u Hagu 26. jula 1581. godine – pobunjenici postupak odvajanja od matice eksplicitno pravdali principom narodne/građanske suverenosti (*popular sovereignty*);² principom u kom je Vilson, inače politikolog po profesiji, video jedinu moguću garanciju za trajni mir nakon Velikog rata. Zbog toga je, između ostalog, u godini koja je prethodila Pariskoj mirovnoj konferenciji, kao i tokom pregovora u Versaju, insistirao na stvaranju svetskog poretka u kom bi pravo na samoopredeljenje narodima bilo zagarantovano.

Gotovo identičan diskurs o pravu na kolektivno samoopredeljenje pred kraj Prvog svetskog rata postaje opšte mesto i u revolucijom zahvaćenoj Rusiji. Vladimir Lenjin (*Владимир Ленин*) išao je i korak dalje od Vilsona, jer pravo na samoopredeljenje – za razliku od predsednika SAD – nije video samo kao deo spoljnopolitičkog programa u praksi namenjenog pre svega evropskim narodima, već se zalagao za potpunu međunarodnu implementaciju ovog prava, što je podrazumevalo njegovu primenu i na unutrašnjem planu. Smatrao je da proleterska revolucija može biti uspešna samo ako se narodima koji su pod carskim režimom živeli mimo sopstvene volje obezbedi mogućnost da se otepe od Rusije, a zatim i prilika da se priključe „...bratskoj zajednici radnika svih naroda“ kada to budu želeli.³ Zbog toga je ‘Deklaracija prava naroda Rusije’, koja je objavljena 15. novembra 1917. godine, garantovala pravo na samoopredeljenje koje je podrazumevalo i opciju formiranja nezavisnih država putem secesije.⁴ O tome da takvo darežljivo shvatanje pomenutog prava nije bilo samo rezultat nemačkih uslova postavljenih u okviru Brest-litovskog mira govori činjenica da je Lenjin već 1916. godine zagovarao globalnu primenu ‘prava na samoopredeljenje’, postavivši ga kao normu koja pruža moralnu potporu borbi protiv kapitalističkih imperija, dok je navedenu kovanicu koristio još 1903. godine prilikom sastavljanja partijskog programa boljševika, čitavih deceniju i po pre nego što će je Vilson prvi put.⁵

No, iako ga je pominjao pre Vislona, Lenjin nije tvorac izraza ‘samoopredeljenje’. Džon Lok (*John Locke*) ga je u sedamnaestom veku koristio govoreći o slobodnoj volji čoveka,⁶

¹ Citat na engleskom jeziku: “No people must be forced under sovereignty under which it does not wish to live.” – James B. Scott (ed.), *Official Statements of War Aims and Peace Proposals: December 1916 to November 1918*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 1921, p. 105.

² David Armitage, *The Declaration of Independence: A Global History*, Harvard University Press, Cambridge, 2007, p. 13-14. / Mikulas Farby, *Recognizing States: International Society and the Establishment of New States since 1776*, Oxford University Press, Oxford, 2010, p. 15.

³ Citat na engleskom jeziku: “...brotherly union of the workers of all nations” – Vladimir Lenin, “The Tasks of the Proletariat in our Revolution”, *Collected Works: From Marx to Mao*, vol.24, no. April-June 1917, 1974, p. 72.

⁴ Jörg Fisch, *The Right of Self-Determination of Peoples: The Domestication of an Illusion*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 130.

⁵ Ibidem, str. 119-121.

⁶ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding: Edited with an Introduction by Peter H. Nidditch*, Oxford University Press, Oxford, 1690 (1999), p. 669.

a potom ga u osamnaestom veku kao sinonim za individualnu autonomiju na dva mesta navodi i Imanuel Kant (*Immanuel Kant*),⁷ da bi ‘pravo na samoopredeljenje naroda’ 1870. godine kao kolektivno pravo odredio nemački filozof Eduard Zeler (*Eduard Zeller*), što je ujedno i prvi put da se ova jezička formulacija pojavljuje u pomenutom obliku.⁸ Takođe, uprkos tome što se nisu služili datim terminom, Đuzepe Macini (*Giuseppe Mazzini*), Lajoš Košut (*Lajos Kossuth*), Simon Bolivar (*Simón Bolívar*) i drugi predvodnici pokreta za ujedinjenje/oslobođenje sopstvenih naroda pozivali su se sredinom devetnaestog veka na srodne ideje. Ipak, do Vilsona i Lenjina te ideje nisu objedinjene u pojam koji bi ih utemeljio kao moralno pravo svih naroda, jer je nezavisnost bila namenjena samo onima koji se za nju izборе. Pre njih, izraz ‘samoopredeljenje’ uglavnom je pominjan u domenu političke filozofije, sporadično, i to prevashodno kao individualno, a ne kao kolektivno (i svakako ne kao teritorijalno) pravo.

Popularizacijom diskursa o nacionalnom samoopredeljenju Vilson i Lenjin su presudno uticali na uspostavljanje norme koja će vremenom postati važan deo međunarodnog prava, te se mogu smatrati ustanoviteljima principa samoopredeljenja u obliku u kom ga danas poznajemo. Uvođenjem ovog po zamisli egalitarnog prava u političku praksu, a može se reći i u kolektivnu svest čovečanstva, oni su najavili raskid sa stogodišnjom tradicijom međunarodnih odnosa čiji su postulati uspostavljeni na Bečkom kongresu 1815. godine. Istovremeno su, međutim, stvorili i zabunu ne samo oko načina na koji bi se novopredloženo pravo trebalo implementirati u praksi, već i oko toga ko se (i u kojim okolnostima) zapravo može pozvati na njega. Dok su etika međudržavnih odnosa i međunarodno običajno pravo devetnaestog veka implicirali da se priznavanju nezavisnosti od strane drugih aktera mogu nadati samo oni kolektivi koji u okviru borbe protiv nepravednog režima uspostave *de facto* suverenu i trajnu vlast nad određenom teritorijom (na šta ukazuju primeri Grčke, Belgije, Srbije, Crne Gore, Rumunije, Meksika i Brazila),⁹ nakon Pariske mirovne konferencije odnos prema mogućnosti promene granica, secesionizmu i iredentizmu ostaje nedefinisan i ambivalentan, jer se mnogobrojnim zahtevima za samoopredeljenjem pristupalo primenom kontradiktornih kriterijuma i nekompatibilnih mehanizama. Na primer, prilikom stvaranja Čehoslovačke države na teritoriji bivšeg Austrougarskog carstva, Nemcima je uskraćeno pravo na samoopredeljenje primenom principa *uti possidetis iuris*¹⁰ i pozivanjem na istorijsko pravo Češke, pošto je teritorija Sudeta na kojoj su oni činili ubedljivu većinu kroz istoriju pripadala Kraljevini Bohemije, dok su istorijski delovi Kraljevine Ugarske pripajani njenim susedima čak i u slučajevima gde je većinsko stanovništvo bilo mađarsko. Istovremeno, Austrijancima je održavanje plebiscita o ujedinjenju sa Nemačkom implicitno zabranjeno Sporazumom u Sen Žermenu,¹¹ dok je narodima kolonijalnih teritorija pravo na samoopredeljenje gotovo u potpunosti uskraćeno izgovorom da (još ili uopšte) nisu sposobni da upravljaju sami sobom.¹²

Takvo ophođenje velikih sila prema pravu za koje su se deklarativno zalagale ostavilo je otvorenim sledeća pitanja: „Koje se uošte grupe mogu smatrati narodima koji poseduju pravo na samoopredeljenje, ko o tome treba da sudi i na koji način treba/može da sprovede svoj sud?“ Bez odgovora su ostala i preciznija pitanja poput: „Da li pravo na samoopredeljenje ima većina

⁷ Jörg Fisch, *The Right of Self-Determination of Peoples: The Domestication of an Illusion*, op. cit., p. 22.

⁸ Ibidem, str. 118.

⁹ Mikulas Farby, *Recognizing States: International Society and the Establishment of New States since 1776*, op. cit., p. 82. and p. 98.

¹⁰ Princip *uti possidetis iuris* prvi put se pominje u okviru rimskog građanskog prava. Prilikom dekolonizacije Južne Amerike primenjen je relativno uspešno. Prevedeno sa latinskog na srpski: „Ono što pripada po zakonu.“

¹¹ “Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria Together with the Protocol and Declaration Annexed Thereto”, *Château de Saint-Germain-en-Laye*, Paris, 1919, Available from: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19190910-1.pdf> (Accessed May 10, 2018), p. 23.

¹² Jörg Fisch, *The Right of Self-Determination of Peoples: The Domestication of an Illusion*, op. cit., p. 173.

unutar administrativnih/istorijskih oblasti postojećih država ili ga pak poseduju etničke, lingvističke i kulturne nacije?“ Drugim rečima: „Da li se prilikom određivanja granica nove države – ili prilikom demarkacije teritorije izborne jedinice unutar koje se sprovodi referendum o secesiji – treba voditi principom *uti possidetis iuris*, prema kom interne administrativne linije bivše države postaju međunarodne granice, ili granice izbornih jedinica i novih država treba prilagoditi demografskom stanju na terenu?“ Nije bilo razjašnjeno ni kako razgraničiti narode koji se pozivaju na samoopredeljenje, a žive u etnički mešovitim sredinama, niti da li se intervencionizam (pod kojim okolnostima i čiji) može smatrati legitimnim izvršnim mehanizmom za implementaciju pomenutog prava.

Pokazalo se da su odgovori na navedena i druga srodna pitanja u periodu od 1918. do 1923. godine prevashodno davani u hodu i *ad hoc*. Tamo gde je to išlo u korist zemljama pobednicama, prilikom razgraničenja zadržane su istorijske međunarodne granice (poput one između Nemačke i Čehoslovačke, odnosno Nemačke i Austrije) ili su upotrebljene bivše unutrašnje administrativne linije (granica između Čehoslovačke i Austrije). Na nekim mestima su granice prekrajane političkim dogovorom, bez preteranog osvrtnja na narodnu/građansku volju (kao u Južnom Tirolu, koji je pripao Kraljevini Italiji iako je postojala narodna volja za pridruživanjem novoformiranoj Republici Austriji),¹³ dok je na određenim mestima pitanje razgraničenja rešavano otvorenim sukobima (Poljsko-čehoslovački i Poljsko-sovjetski rat). U nekoliko slučajeva održani su i plebisciti o samoopredeljenju (poput referenduma u Gornjoj Šleziji ili onog u južnom delu Koruške), ali su prilikom teritorijalne demarkacije izbornih jedinica kriterijumi poput jezičke/nacionalne pripadnosti stanovništva poslužili samo kao grubi okviri, pa su o pripajanju Poljskoj i Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca pored Poljaka i Slovenaca glasali i Nemci, odnosno Austrijanci. Tako je postalo jasno da odluku o samoopredeljenju zapravo ne donosi samo narod, već i onaj ko formiranjem izbornih jedinica (ili prekrajanjem granica) određuje ko ima pravo glasa (odnosno ko je narod), što je paradoksa prava na samoopredeljenje koji je ugledni britanski pravnik Ajvor Dženings (*Ivor Jennings*) – razmatrajući dati problem pola veka nakon Pariske mirovne konferencije – ovekovečio rečenicom: „...narod ne može odlučivati dok neko ne odluči ko je narod.“¹⁴

Ova i njoj slične versajske nedoumice ukazale su na to da je Vilsonovu i Lenjinovu zamisao prava na samoopredeljenje teško moguće iz proklamovane norme pretočiti u princip međunarodnog javnog prava pre nego što se subjekat tog kolektivnog prava (narod) jasno ne odredi i definiše, ali i pre nego što se uspostavljanjem određenih kriterijuma i procedura (poput procedura za određivanje novih granica prilikom secesije) dato pravo ne liši inicijalno pripisane univezalnosti. Činjenicu da je nezavisnost nemoguće bezuslovno garantovati svim narodima uvideo je i sâm Vilson. Već 1919. godine priznao je da nije bio svestan koliko naroda postoji kada se zalagao za univerzalno pravo na samoopredeljenje, pri čemu je pre svega mislio na prostor Istočne i Jugoistočne Evrope čiji je etnički sastav do tada samo površno poznavao.¹⁵

Univerzalna primena prava na samoopredeljenje bila je nemoguća ne samo zbog postojanja velikog broja naroda, već i zbog činjenice da svaki narod – pored relativno objektivnih jezičkih, etničkih, verskih i/ili kulturoloških karakteristika – određuje i subjektivni

¹³ Kernek Sterling, “Woodrow Wilson and National Self-Determination along Italy's Frontier: A Study of the Manipulation of Principles in the Pursuit of Political Interests”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol.126, no.4, 1982, p. 256.

¹⁴ Citat na engleskom jeziku: “...the people cannot decide until someone decides who are the people.” – Ivor Jennings, *The Approach to Self-Government*, Cambridge University Press, Cambridge, 1956, p. 57.

¹⁵ Mikulas Farby, *Recognizing States: International Society and the Establishment of New States since 1776*, op. cit., p. 138.

Prikaz 1: Teritorijalne promene nakon Prvog svetskog rata (Evropa 1923. godine)¹⁶

osećaj nacionalne pripadnosti. Stvaranje novih država i korigovanje starih međunarodnih granica u mnogim delovima Evrope dovelo je do višeslojnog preispitivanja te pripadnosti, pa i ne čudi nastanak političkih partija i narodnih pokreta koji su se tokom međuratnog perioda zalagali za pravo na samoopredeljenje čak i u zemljama koje su na osnovu istog nastale. Novoproglašeno univerzalno pravo gotovo je uslovilo takav razvoj događaja, jer je pružilo moralnu potporu secesionističkim ambicijama unutar multietničkih država, kao i iredentističkim tendencijama evropskih manjina koje su se nakon 1918. godine našle na ‘pogrešnoj’ strani granice. Pošto mehanizmi za implementaciju prava na samoopredeljenje u periodu između dva svetska rata nisu uspostavljeni, politička moć i vojna sila u praksi su bile najrelevantniji kriterijumi za donošenje suda o tome kada pomenuto pravo nadjačava pravo država na teritorijalnu celovitost, što je Nemačka jasno demonstrirala aneksijom Sudeta.

Može se reći da je Adolf Hitler – koji se na pravo na samoopredeljenje pozivao u slučajevima gde se ono nije kosilo sa ideološkim principom osvajanja ‘životnog prostora’ (*lebensraum*) – samo ubrzao propadanje tako nestabilnog svetskog poretka. Gruba zloupotreba pomenutog prava od strane nacističkog režima, kao i ostali problemi koje je ono prouzrokovalo tokom međuratnog perioda, diskreditovali su ovaj pojam do te mere da u inicijalnom nacrtu ‘Povelje Ujedinjenih nacija’ nije ni pomenut. Ipak, na insistiranje Sovjetskog Saveza – koji je u lenjinizmu video šansu za pridobijanjem simpatija kolonizovanih naroda – terminologija o ‘...načelima ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda...’ naposljetku je ipak inkorporirana.¹⁷

Koalicija zemalja okupljenih oko SSSR smatrala je da samoopredeljenje treba definisati ne samo kao načelo, već i kao pravo, ali je taj predlog odbijen i prilikom pisanja nacrtu ‘Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima’ 1948. godine.¹⁸ Iako je jedan od razloga za

¹⁶ Prikaz preuzet sa Internet adrese: https://en.wikipedia.org/wiki/World_War_I#/media/File:Map_Europe_1923-en.svg (Autor: Fluteflute, Pristupljeno 07. oktobra 2018.)

¹⁷ “Povelja Ujedinjenih nacija”, *Ujedinjene nacije*, San Francisko, 1945, Preuzeto sa: <http://dag.un.org/bitstream/handle/11176/387363/UNK.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Pristupljeno 20. januara 2018.), str. 5. i str. 36.

¹⁸ Jörg Fisch, *The Right of Self-Determination of Peoples: The Domestication of an Illusion*, op. cit., p. 195.

izopštavanje samoopredeljenja sa spiska ljudskih prava bila činjenica da je Deklaracija koncipirana tako da se odnosi na individualna, a ne kolektivna prava, ključni su bili i politički motivi. Najveći broj svetskih lidera – poučen problemima koje je ideja o samoopredeljenju izazvala tokom međuratnog perioda – bio je posvećen uspostavljanju međunarodnog poretka koji bi garantovao neupitnost granica, dok su države koje su posedovale kolonije u samoopredeljenju iz jasnih razloga videle pretnju po sopstvene interese.

Argument o značaju stabilnosti međunarodnih granica imao je jako utemeljenje, ali su težnje ka zadržavanju kolonija sa moralne tačke gledišta bile u potpunosti neosnovane, pa je pod pritiskom globalnog javnog mnjenja i rastućeg broja država članica Ujedinjenih nacija sintagma ‘pravo na samoopredeljenje’ ipak pronašla svoje mesto u rečniku ove organizacije, kada je 1960. godine Rezolucijom 1514 (XV) Generalne skupštine UN usvojena ‘Deklaracija o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima’ (skr. ‘Deklaracija o nezavisnosti’). Iako Rezolucija nije bila obavezujuća, činjenica da joj se nijedna delegacija nije usprotivila, dok je prilikom glasanja samo devet država ostalo uzdržano (od kojih su osam posedovale kolonije), pružila joj je političku težinu koja je tokom naredne dve i po decenije omogućila secesiju/nezavisnost gotovo svih kolonija, kao i ratifikaciju multilateralnih ugovora kojima se najveći deo država članica UN obavezao na poštovanje prava na samoopredeljenje. Tako je ‘Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima’ – koji u svom prvom članu navodi da „(s)vi narodi imaju pravo na samoopredeljenje“¹⁹ – od strane Generalne skupštine UN prihvaćen 1966. godine, dok je isto telo Rezolucijom 2625 (XXV) 1970. godine usvojilo i ‘Deklaraciju o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji između država u skladu s Poveljom UN’ (skr. ‘Deklaracija o prijateljskim odnosima’), koja naglašava da sve države imaju dužnost da poštuju načela ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda, kao i obavezu da ne sprečavaju primenu prava na samoopredeljenje upotrebom sile.²⁰

Međutim, dileme nije bilo; pravo na samoopredeljenje nije dovelo u pitanje teritorijalni integritet postojećih država, niti je moglo poslužiti kao izgovor za narušavanje celovitosti bivših kolonija. Četvrti član ‘Deklaracije o nezavisnosti’ ukazao je na to da se celovitost kolonija nakon osamostaljenja neće dovesti u pitanje, dok šesti član jasno navodi da je svaki pokušaj delimičnog ili potpunog narušavanja nacionalnog jedinstva i teritorijalne celovitosti bilo koje države u suprotnosti sa načelima Povelje UN,²¹ koja i sama zemljama članicama garantuje teritorijalni integritet. ‘Deklaracija o prijateljskim odnosima’ takođe na više mesta navodi da su teritorijalni integritet i politička nezavisnost država nepovredivi.²² Drugim rečima, međunarodni poredak postratnog perioda ustrojen je na način koji je samoopredeljenje deklarativno odredio kao univerzalno pravo, ali je secesiju kao najpotpuniji oblik tog prava rezervisao isključivo za kolonizovane narode, koji su nezavisnost ostvarivali samo u skladu sa principom *uti possidetis iuris*; principom razgraničenja koji je na međunarodnom planu prvi put primenjen u devetnaestom veku prilikom određivanja granica južnoameričkih zemalja nastalih u borbama za nezavisnost od Španske imperije. U svim

¹⁹ “Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima”, *Ujedinjene nacije*, Njujork, 1966, Preuzeto sa: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Me%C4%91unardni-pakt-ogra%C4%91anskim-i-politi%C4%8Dkim-pravima.pdf> (Pristupljeno 16. oktobra 2018.), str. 1.

²⁰ “Declaration on the Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations”, *United Nations*, New York, 1970, Available from: <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/formidable/18/1970-Declaration-on-Principles-of-International-Law-Concerning-Friendly-Relations.pdf> (Accessed Oct 16, 2018), pp. 4-5.

²¹ “Declaration on Granting Independence to Colonial Countries and Peoples”, *United Nations*, New York, 1960, Available from: <https://www.sfu.ca/~palys/UN-Resolution%201514.pdf> (Accessed Jan 20, 2018), p. 67.

²² “Declaration on the Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations”, *United Nations*, op. cit., pp. 3-4. and pp. 8-9.

ostalim slučajevima samoopredeljenje je tokom hladnoratnog perioda smatrano pravom koje narodi ostvaruju kroz institucije postojećih država, a ne sticanjem nezavisnosti.

Razjašnjenjem dilema oko toga koji se narodi mogu pozvati na samoopredeljenje – i u skladu sa kojim principom se određuju granice njihovih novih država – otklonjene su ključne međuratne nedoumice vezane za odnos prema secesiji i iredentizmu. Gotovo su sve zemlje i njihovi lideri bili složni u stavu da je eksterno samoopredeljenje (secesija) kao pravo validno samo u kontekstu dekolonizacije i to prema već uspostavljenim kolonijalnim granicama. Jedan od retkih izuzetaka, za koji se može reći da je potvrdio ovo pravilo, odnosi se na dekolonizaciju Britanske Indije – jer je tom prilikom pomenuta kolonija podeljena na Indiju i Pakistan duž ranije nepostojeće ‘Redklifove linije’ (*Radcliffe Line*) – kao i na posledičnu secesiju Istočnog Pakistana, današnjeg Bangladeša, pokrajine koja je zbog specifičnog političkog konteksta (geografske odvojenosti od ostatka Pakistana, grubog kršenja ljudskih prava tokom operacije ‘Reflektor’, kao i vojnog poraza koji je Pakistan pretrpeo u ratu protiv Indije) od velikog broja članica Ujedinjenih nacija priznata kao samostalna država ubrzo nakon proglašenja nezavisnosti 26. marta 1971. godine.²³

Konzistentnošću uspostavljenih načela i principa, kao i relativnom doslednošću u poštovanju istih, rešeni su mnogi problemi koji su ranije vezivani za samoopredeljenje i secesiju, ali su ujedno prouzrokovani novi. Pošto je prilikom kolonizacije demarkacija većine kolonija vršena arbitrarno i bez preteranog obraćanja pažnje na etničku strukturu lokalnog stanovništva, dekolonizacija po principu *uti possidetis iuris* – posebno na afričkom kontinentu – svrstala je mnoge različite (ponekad neprijateljski nastrojene) narode u zajedničke države, dok je mnoge srodne ili iste narode podelila novim međunarodnim granicama. To je dovelo do nekoliko pokušaja rekurzivne/uzastopne secesije, odnosno do otcepljenja od tek otcepljene teritorije, poput onog u Biafri (koja je proglasila nezavisnost od Nigerije i funkcionisala kao *de facto* država od 1967. do 1970. godine), čime je poljuljan glavni argument o zadržavanju uspostavljenih granica; argument o stabilnosti. Naime, rigidnost granica je u jednom broju novonastalih država dovela do oružanih sukoba, pa je njihova nepromenljivost u pojedinim zemljama umesto stabilnosti proizvela podeljena društva od kojih su neka i danas nestabilna (primer Demokratske Republike Kongo), a neka u trajnom stanju zamrznutog konflikta (primer Republike Kipar).

Uprkos problemima koje je implementacija principa *uti possidetis iuris* prouzrokovala prilikom stvaranja nezavisnih država tokom hladnoratnog perioda, metod uspostavljanja novih međunarodnih granica nije se promenio ni nakon pada Berlinskog zida. Upotreba postojećih administrativnih linija ostala je jedini legitimni mehanizam razgraničenja, dok za rekurzivnu secesiju i prekranje granica po principu nacionalne/etničke/narodne pripadnosti i dalje nije bilo prostora kako u međunarodnom pravu, tako ni u praksi međudržavnih odnosa, što najbolje dokazuju primeri sticanja nezavisnosti bivših sovjetskih i jugoslovenskih republika. Ipak, priznavanje nezavisnosti Litvanije, Letonije, Estonije, Belorusije, Ukrajine, Moldavije, Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine (skr. BiH), (Severne) Makedonije, a kasnije i drugih novonastalih država Istočne i Jugoistočne Evrope, ukazalo je na to da je međunarodna zajednica – bez obzira na to što je princip *uti possidetis iuris* zadržala kao osnovni metod razgraničenja prilikom primene prava na samoopredeljenje u vidu secesije – donekle promenila način na koji interpretira značenje reči ‘narod’, čime je redefinisala nosioca tog prava.

²³ Mikulas Farby, *Recognizing States: International Society and the Establishment of New States since 1776*, op. cit., p. 167.

Iako međunarodno pravo nikada nije eksplicitno definisalo pojam ‘narod’,²⁴ može se tvrditi da je u periodu od 1945. do 1991. godine taj termin tumačen u skladu sa unitarnim građanskim principom, jer su u praksi – izuzev u nekoliko pomenutih izuzetaka – kolektivnim nosiocem prava na eksterno samoopredeljenje smatrani svi građani jedne međunarodno priznate države, odnosno svi stanovnici jedne kolonije; teritorije koja u kulturnom i geografskom smislu predstavlja entitet odvojen od matice. Za najkonkretniji dokaz navedene tvrdnje najčešće se uzima ‘Deklaracija o prijateljskim odnosima’, koja kao produkt hladnoratnog perioda na više mesta (ali pre svega u okviru sedmog člana paragrafa pet)²⁵ pravo na samoopredeljenje stavlja u kontekst nepovredivosti teritorijalnog integriteta i političkog jedinstva nezavisnih država, čime navodi na zaključak da je suverena država otelotvorenje prava na samoopredeljenje jednog naroda (sačinjenog od svih njenih građana), odnosno više naroda u slučajevima gde se država ustavom određuje kao multinacionalna zemlja.²⁶

Međutim, odnos prema teritorijalnom integritetu međunarodno priznatih država, a ujedno i način na koji međunarodna zajednica tumači pravo ‘naroda’ na samoopredeljenje, znatno se menja nakon što je Ruska Sovjetska Federativna Socijalistička Republika (skr. RSFSR) priznala nezavisnost baltičkih zemalja u julu i avgustu 1991. godine, a zatim i sama formalno istupila iz Sovjetskog Saveza kada je Vrhovni Sovjet RSFSR svega četiri meseca kasnije ratifikovao ‘Sporazum o formiranju zajednice nezavisnih država’, koji su pored Borisa Jeljcina (Борис Ельцин) potpisali i predstavnici Ukrajinske i Beloruske Sovjetske Socijalističke Republike. Iako je zvanična Moskva naglasila činjenicu da se ne radi o aktu secesije, već o činu disolucije, pravdajući taj zaključak argumentom da se nije moguće otepeti od subjekta međunarodnog javnog prava koji prestaje da postoji,²⁷ pomenuti međurepublički ugovor (poznat i pod imenom ‘Beloveški sporazum’) imao je dalekosežne posledice po pitanju secesionizma i prava na samoopredeljenje na prostoru Istočne i Jugoistočne Evrope.

Pre svega, neobičan tok događaja koji je doveo do priznavanja nezavisnosti svih sovjetskih republika u okvirima njihovih ranije uspostavljenih granica (što je garantovao peti član ‘Beloveškog sporazuma’)²⁸ implicirao je da se, ako se sudi na osnovu primera SSSR, zasebnim narodima koji imaju pravo na eksterno samoopredeljenje mogu smatrati ne samo građani međunarodno priznatih zemalja (unitarni građanski princip), već i građani federalnih jedinica koje se otcepljuju od države koja prestaje da postoji (federalni građanski princip). Takav pristup procesu disolucije stvorio je političkoretoričku potporu pogodnu za prividno

²⁴ James Summers, *People and International Law: How Nationalism and Self-Determination Shape Contemporary Law of Nations*, Martinus Nijhoff, Leiden, 2007, p. xxxiii. and p. 1.

²⁵ “Declaration on the Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations”, *United Nations*, op. cit., p. 8.

²⁶ Ipak, treba napomenuti i to da ‘Deklaracija o prijateljskim odnosima’ pravo države na teritorijalni integritet uslovljava poštovanjem principa jednakih prava i samoopredeljenja naroda, ne garantujući teritorijalnu celovitost državama koje sopstvene građane diskriminišu na osnovu rasne ili verske pripadnosti. Ovo zapažanje navodi na zaključak da pravo na eksterno samoopredeljenje diskriminisanih građana nadjačava pravo nepravedne države na teritorijalnu celovitost, što dalje znači da se zasebnim narodom može smatrati i grupa ljudi koja od međunarodno priznate države želi da se otcepi kako bi izbegla dalju diskriminaciju, bez obzira na njen ustavnopravni položaj u okviru te države. Samim tim, indirektno se može zaključiti da međunarodno javno pravo narode nikada nije definisalo isključivo po građanskom principu, jer je ostavilo prostora za priznavanje prava na samoopredeljenje diskriminisanim rasnim i verskim grupama koje jedino putem secesije mogu da obezbede sopstveni opstanak. – Peter Radan, *The Break-up of Yugoslavia and the International Law*, Routledge, London, 2001, pp. 52-53.

²⁷ Yehuda Blum, “Russia Takes Over the Soviet Union’s Seat at the United Nations”, *European Journal of International Law*, vol.3, no.2, 1992, p. 359.

²⁸ “Agreement Establishing the Commonwealth of Independent States”, *Commonwealth of Independent States*, Minsk, 1991, Available from: https://www.cvce.eu/en/obj/agreement_establishing_the_commonwealth_of_independent_states_minsk_8_december_1991-en-d1eb7a8c-4868-4da6-9098-3175c172b9bc.html (Accessed Dec 10, 2018), p. 3.

mimoilaženje pravnih prepreka koje stoje na putu unilateralnom proglašenju nezavisnosti federalnih jedinica, što se ubrzo videlo na primeru Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (skr. SFRJ), pa se može reći da je raspadom Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (skr. SSSR) princip poštovanja teritorijalnog integriteta međunarodno priznatih država vidno devalviran, dok princip samoopredeljenja tada dobija na većem značaju.

Treba napomenuti i to da ovakav sled događaja – u kom se pravo na eksterno samoopredeljenje prvi put nakon Drugog svetskog rata pojavilo kao relevantno načelo u vankolonijalnom kontekstu (što se može tvrditi ako se i otepljenje Bangladeša svrsta u širi kontekst dekolonizacije Indije) – nije bio samo posledica raspada SSSR, već i godinu dana ranijeg ujedinjenja Nemačke Demokratske Republike sa Saveznom Republikom Nemačkom. Entuzijazam izazvan sjedinjenjem, koje je praćeno diskursom o pravu nemačkog naroda na samoopredeljenje, probudio je u rukovodstvu ove države snažnu volju da podrži (mada vrlo selektivno) i druge narode koji su se pozivali na isto pravo.²⁹ Tako se tek ujedinjena Nemačka – kao jedna od vodećih članica Evropske ekonomske zajednice (skr. EEZ) – nakon proglašenja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske od Jugoslavije 25. juna 1991. godine otvoreno zalagala za pravo ovih republika na eksterno samoopredeljenje, vršeći posredan uticaj i neposredan pritisak na ostale članice EEZ da podrže njen koncept rešavanja jugoslovenskog pitanja.³⁰

Pritom, EEZ – koja je upravo tada prerastala u Evropsku uniju (skr. EU) – je u okviru procesa sopstvene transformacije morala uskladiti delovanje svojih država članica i njihovih predstavnika i na polju spoljne politike, kako bi se pozicionirala kao jedinstven i ozbiljan međunarodni akter. Tako su se Španija i Francuska, koje su se inicijalno zalagale za očuvanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta SFRJ, po izbijanju sukoba – ali pre svega nakon odluke Predsedništva SFRJ o povlačenju Jugoslovenske narodne armije (skr. JNA) iz Slovenije donete 18. jula 1991. godine – opredelile da svoje dalje postupke prilagode inicijativi koju je preduzeo zvanični Berlin, pa je dve nedelje kasnije EEZ objavila ‘Deklaraciju o situaciji u Jugoslaviji’, u okviru koje je navedeno da se države članice zalažu za rešavanje krize oslanjanjem na postulate međunarodnog prava, koje podrazumeva nepovredivost teritorijalnog integriteta i političkog suvereniteta međunarodno priznatih država, ali i poštovanje prava naroda na samoopredeljenje.³¹ Reagujući na dalji razvoj događaja na prostoru Istočne i Jugoistočne Evrope, EEZ je 27. avgusta – nakon što je RSFSR priznala nezavisnost sve tri baltičke republike u okviru njihovih postojećih granica – usvojila novu ‘Deklaraciju o Jugoslaviji’ koja je imala konkretniju poruku od prethodne. Ovog puta je napomenuto da se granice Republike Hrvatske ne smeju menjati silom, čime se EEZ prema Hrvatskoj implicitno postavila kao prema već formiranom subjektu međunarodnog prava.³²

Tako je tokom jula i avgusta 1991. godine – nizom u hodu donetih, dobrim delom politički motivisanih i sa pravnog aspekta diskutabilnih odluka – EEZ naizgled sama sebi dala

²⁹ Carl Hodge, “Botching the Balkans: Germany's Recognition of Slovenia and Croatia”, *Ethics & International Affairs*, vol.12, no.1, 1998, p. 6.

³⁰ Primera radi, odmah nakon što su se Slovenija i Hrvatska proglasile suverenim državama tadašnji nemački kancelar Helmut Kol (*Helmut Kohl*) izjavio je da se zalaže za primenu prava na samoopredeljenje, uprkos ranijem zajedničkom saopštenju ministara spoljnih poslova EEZ koji su 23. juna odbacili mogućnost pružanja podrške unilateralnoj secesiji dve jugoslovenske republike. Takođe, tadašnji nemački ministar spoljnih poslova Hans-Ditrich Genšer (*Hans-Dietrich Genscher*) početkom jula je Jugoslaviju nazvao državom koja postoji samo na papiru, a za njen neminovni raspad okrivio je agresivno ponašanje JNA u Sloveniji i Hrvatskoj. – Peter Radan, *The Break-up of Yugoslavia and the International Law*, op. cit., p. 162. / Michael Libal, *Limits of Persuasion: Germany and the Yugoslav Crisis: 1991-1992*, Praeger Publishers, Westport, 1997, p. 17.

³¹ Snežana Trifunovska (ed.), *Yugoslavia through Documents: From Its Creation to Its Dissolution*, Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1994, p. 310.

³² Peter Radan, *The Break-up of Yugoslavia and the International Law*, op. cit., p. 162.

za pravo da utvrdi da se načela teritorijalnog integriteta i nepovredivosti granica ne odnose samo na suverene države, već i na federalne jedinice zemalja za koje se smatra da su u procesu disolucije. Taj prilično kontroverzan pristup otcepljenju – koji izbegava da čin odvajanja od međunarodno priznate države (što je SFRJ u tom trenutku ipak još uvek bila) eksplicitno nazove secesijom – formalizovan je prilikom zasedanja Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija (skr. SB UN) u septembru iste godine, kada je jednoglasno usvojena Rezolucija 713; rezolucija na osnovu koje je EEZ i zvanično pohvaljena za mere koje je preduzela u pogledu rešavanja jugoslovenske krize, ali i na osnovu koje je – što je još važnije – prihvaćen zaključak Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (skr. OEBS) da nasilna izmena granica jugoslovenskih republika nije prihvatljiva.³³ Posledično, odredba Rezolucije 713 o nepovredivosti granica jugoslovenskih republika obezbedila im je – nakon što je Arbitražna komisija Mirovne konferencije o Jugoslaviji, odnosno Badinterova komisija (koju je sastavio Savet ministara EEZ), imenovanu zemlju u decembru i zvanično proglasila državom u procesu raspada³⁴ – mogućnost da poput kolonija, uz obavezno ispunjavanje nekoliko dodatnih uslova (kao što je održavanje referenduma o nezavisnosti), primene pravo na potpuno/eksterno samoopredeljenje u skladu sa principom *uti possidetis iuris*. Konačno, EEZ je 16. decembra 1991. godine najnovijom ‘Deklaracijom o Jugoslaviji’ republikama SFRJ i zvanično uputila poziv da podnesu formalne zahteve za priznavanje državne nezavisnosti,³⁵ što su njih četiri prvom prilikom i učinile.

Taj u najmanju ruku brzoplet i nesmotren pristup EEZ problemima prouzrokovanim secesionizmom unutar Jugoslavije, koji je podržan kako od strane Sjedinjenih Američkih Država tako i od nestajućeg Sovjetskog Saveza, samo je dodatno eskalirao postojeću političku krizu i međuetničke sukobe, pogotovo unutar Bosne i Hercegovine. Čak i kada se prihvati dobro argumentovana teza da je Jugoslavija sama otpočela proces sopstvene disolucije onog trenutka kada je Predsedništvo SFRJ donelo odluku o povlačenju JNA iz Slovenije (čime je otcepljenje ove republike naizgled prećutno odobreno),³⁶ ne može se igornisati činjenica da je insistiranje nadležnog medijatora – Evropske ekonomske zajednice – na poštovanju principa *uti possidetis iuris* unapred onemogućilo mirne pregovore o pronalaženju optimalnog načina za sprovođenje njene dezintegracije, pošto predstavnici većinskih naroda odlazećih republika nisu ni imali potrebe za pregovorima nakon što je doneta odluka o očuvanju postojećih granica; odluka koja je najvećim delom ili u potpunosti (u zavisnosti od slučaja do slučaja) bila istoventna njihovim interesima.³⁷

Tvrđnja da je princip *uti possidetis iuris* načelo čija primena ima najveće izgleda da obezbedi mir i stabilnost prilikom nastanka novih država tako se, kao i u slučaju dekolonizacije Afrike, ponovo pokazala netačnom. Postalo je prilično jasno da su rekurzivno otcepljenje i secesionistički ‘domino efekat’ jednako mogući kao ishod koliko prilikom povlačenja potpuno novih linija podele, toliko i u slučaju preinačavanja internih administrativnih granica u međunarodne, onda kada se pravo na samoopredeljenje primenjuje selektivno. Ipak, uprkos svim manama i neželjenim posledicama ubrzane i odabirne primene pomenutog prava koje su se ispoljile na primeru Jugoslavije – poput: **a)** uskraćivanja mogućnosti samoopredeljenja narodima koji nisu želeli da žive u novonastajućim državama, **b)** upitnog demokratskog i

³³ Peter Radan, *The Break-up of Yugoslavia and the International Law*, op. cit., p. 163.

³⁴ “Deset mišljenja Badinterove komisije”, *Badinterova komisija*, Pariz, 1991-1992, Preuzeto sa: <https://pescanik.net/10-misljenja-badinterove-komisije/> (Pristupljeno 23. novembra 2018.), str. 1.

³⁵ “Declaration on Yugoslavia and on the Guidelines on the Recognition of New States”, *European Economic Community*, Brussels, 1991, Available from: *International Legal Materials*, vol.31, no.6, p. 1485.

³⁶ Vlatko Sekulović, “Dan kada je presuđeno SFRJ”, *Dnevni list Danas*, Beograd, 2016, Preuzeto sa: <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/dan-kad-je-presudjeno-sfrj/> (Pristupljeno 25. juna 2018.), str. 1.

³⁷ Peter Radan, *The Break-up of Yugoslavia and the International Law*, op. cit., p. 5.

istorijskog legitimiteta granica na osnovu kojih su određene teritorije novih zemalja, c) posledične odmazde novih država protiv novih manjina koje su se protivile njihovom otcepljenju, itd. – argumentovano je da se načinom raspada SSSR po inerciji stvari nametnuo okvir za priznavanje nastajućih država u skladu sa principom *uti possidetis iuris*; okvir koji je bilo logično održati radi utemeljenja uniformnog standarda, što su Badinterova komisija i EEZ – svojom ‘Deklaracijom ministara spoljnih poslova o smernicama za priznavanje novih država u Istočnoj Evropi i Sovjetskom Savezu’ (skr. ‘Deklaracija o smernicama za priznavanje država’) – i pokušale da učine.³⁸

Međutim, teško se može govoriti o uspostavljanju nove prakse međunarodnih odnosa, jer su zaključci Badinterove komisije i pomenute deklaracije upotrebljeni jedino upravo na slučaju SSSR i SFRJ. Pokazaće se da su ti dokumenti više poslužili kao polupravni okvir za implementaciju političkih odluka, nego kao ozbiljan osnov za stvaranje nove etike u pogledu ophođenja prema primeni prava na eksterno samoopredeljenje, jer su već 2008. godine – prilikom unilateralnog proglašenja i posledičnog priznavanja nezavisnosti Kosova i Metohije (skr. Kosovo) od strane SAD i najvećeg broja država članica Evropske unije – delovali potpuno zaboravljeno, nevažno i irelevantno. Recimo, iako je 1992. godine Badinterova komisija svojim drugim mišljenjem utvrdila da „...ma kakve bile okolnosti, pravo na samoopredeljenje ne može dovesti do izmena granica koje postoje u trenutku nezavisnosti (*uti possidetis iuris*), osim u slučaju da se zainteresovane države suprotno dogovore“³⁹ – čime je potvrđena nepovredivost granica država sukcesora SFRJ, koju su nakon njihovog internacionalnog i međusobnog priznavanja svakako garantovali i najviši međunarodni akti kao što je ‘Povelja UN’ – šesnaest godina kasnije objašnjavano je da Kosovo, poput Bangladeša nekada, predstavlja poseban slučaj (*sui generis*) u okviru kog se može govoriti o pravu albanskog naroda na eksterno samoopredeljenje, prvo zbog amandmana na Ustav SR Srbije kojima je 1989. godine umanjena autonomija Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosovo (čime je, prema pobornicima ovog stava, prekršena praksa zaštite stečenih prava), drugo zbog specifičnog načina raspada SFRJ, treće i pre svega zbog grubog kršenja ljudskih prava lokalnog stanovništva pre i tokom NATO bombardovanja SR Jugoslavije, ali i zbog predugog delovanja Privremene administrativne misije Ujedinjenih nacija na Kosovu (skr. UNMIK).⁴⁰

Sâmo ignorisanje zaključaka Badinterove komisije manje je kontroverzno od upravo pomenutih razloga kojima su lideri SAD i država EU potkrepljivali tvrdnje da je Kosovo jedinstven slučaj. Premda se može govoriti i debatovati o kršenju prakse zaštite stečenih prava 1989. godine, o neobičnom procesu raspada Jugoslavije od 1991. do 1992. godine (koji Kosovo ne čini ništa više posebnim od, recimo, Pridnjestrovlja ili Republike Srpske), kao i o kršenju ljudskih prava kosovskih Albanaca 1999. godine, ne može se ispustiti iz vida da je 2008. godine Kosovo uživalo potpunu autonomiju, da je proces disolucije SFRJ odavno bio okončan, a da

³⁸ Snežana Trifunovska (ed.), *Yugoslavia through Documents: From Its Creation to Its Dissolution*, op. cit., p. 431.

³⁹ “Deset mišljenja Badinterove komisije”, *Badinterova komisija*, op. cit., str. 3.

⁴⁰ Primera radi, prilikom obrazlaganja odluke o priznavanju nezavisnosti Kosova, tadašnji državni sekretar SAD Kondoliza Rajs (*Condoleezza Rice*) izjavila je sledeće: „Neobično stanje stvari na Kosovu – koje se odnosi na raspad Jugoslavije, istoriju etničkog čišćenja i zločina protiv civila na Kosovu, kao i na dug period delovanja administrativne misije UN – ne može se uočiti nigde drugde i stoga čini Kosovo posebnim slučajem.“ | Citat na engleskom jeziku: “The unusual combination of factors found in the Kosovo situation – including the context of Yugoslavia’s breakup, the history of ethnic cleansing and crimes against civilians in Kosovo, and the extended period of UN administration – are not found elsewhere and therefore make Kosovo a special case.” – “U.S. Recognizes Kosovo as Independent State”, *United States Department of State*, Washington, D.C., 2008, Available from: <https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2008/02/100973.htm> (Accessed Jun 20, 2019), p. 1. / Miodrag Jovanović, “Is Kosovo and Metohija Indeed a ‘Unique Case?’”, in: James Summers (ed.), *Kosovo: A Precedent?*, Martinus Nijhoff, Leiden, 2011, p. 348.

otcepljenje zasnovano na ugroženosti albanskog naroda od strane centralnih vlasti (koje bi bilo u skladu sa ‘Deklaracijom o prijateljskim odnosima’) nije sprovedeno u trenutku kada je eventualno moglo da spreči dalje kršenje ljudskih prava, što – ako ništa drugo – odabrani momenat za proglašenje nezavisnosti sa pravne tačke gledišta čini nelogičnim.⁴¹ Takođe, mirovna misija Ujedinjenih nacija na Kipru (skr. UNFICYP) deluje još od 1964. godine, pa se Kosovo ne može smatrati posebnim slučajem ni zbog te podudarnosti sa Turskom Republikom Severni Kipar.⁴²

Pored vrlo tankog *sui generis* argumenta, kontroverzna je bila i lakoća s kojom je deo svetskih zvaničnika zanemario neizbežne konsekvence nepoštovanja uspostavljenih normi međunarodnog prava. Negativne posledice manifestovale su se odmah nakon što su 17. i 18. februara 2008. godine Kostarika, Afganistan, Albanija, Francuska, Senegal, Turska, Ujedinjeno Kraljevstvo i SAD priznale novoproglašenu državu, jer je taj čin podelio međunarodnu zajednicu po pitanju secesije više nego ikada ranije, ujedno uspostavivši presedan. Zahteve za priznavanjem samostalnosti iste godine reaktivirale su i Abhazija i Južna Osetija, pozivajući se na primer odvajanja Kosova od Republike Srbije. Šest godina kasnije proces otcepljenja otpočele su i Luganska i Donjecka Narodna Republika (kada je i Rusija izvršila aneksiju Krima, takođe tražeći opravdanje u pomenutom presedanu), da bi 2017. godine i Katalonija usvojila ‘Zakon o referendumu o samoopredeljenju’ u okviru kog je održavanje plebiscita pravdano „(s)korašnjim mišljenjima Međunarodnog suda pravde...“⁴³ (skr. MSP) pri čemu je jasno da se citirana formulacija odnosi na savetodavno mišljenje MSP o proglašenju nezavisnosti Kosova.

Može se, samim tim, zaključiti da je ophođenje dela međunarodne zajednice prema pitanju samostalnosti Kosova stvorilo podlogu za posledični talas secesionizma koji je praćen vrlo proizvoljnim tumačenjem i selektivnom primenom normi međunarodnog prava, pri čemu je princip samoopredeljenja isuviše često svođen na zgodan retorički izgovor za sprovođenje geostrateških interesa svetskih i/ili regionalnih sila u delo. Iako ujednačen i konzistentan odnos prema ovom u osnovi radikalno demokratskom načelu nikada i nije u potpunosti uspostavljen (vremenski raspon između 1945. i 1991. godine može se smatrati periodom uravnoteženijeg, ali ne i savršeno doslednog pristupanja pitanju stvaranja novih država), nakon urušavanja globalnog poretka zasnovanog na ravnoteži snaga između SAD i SSSR značaj usklađenog i jednoobraznog ophođenja prema eksternom samoopredeljenju biva dodatno zanemaren, a u slučaju kosovskog presedana i sasvim ignorisan.

2. Naučni i društveni ciljevi disertacije, istraživačka pitanja i problemi

Ovde je važno naglasiti da problemi predstavljeni u okviru uvodnog istorijskog osvrtu nisu produkt same ideje o pravu naroda na samoopredeljenje.⁴⁴ Oni čak nisu ni proizvod pretpostavke da pojedini narodi u određenim okolnostima mogu steći i pravo na secesiju; pretpostavke koja će se u ovom radu braniti argumentom da se primena tog prava – makar uslovno – mora omogućiti ako se polazi od načela liberalne etičke i političke misli. Problemi proizilaze iz opisanog pristupa najmoćnijih država otcepljenju; pristupa koji karakteriše selektivnost, improvizacija pri donošenju odluka, ali i otvorena zloupotreba prava na

⁴¹ Miodrag Jovanović, *Kosovo i Metohija: četiri pravno-politička eseja*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2013, pp. 49-73.

⁴² Miodrag Jovanović, “Is Kosovo and Metohija Indeed a ‘Unique Case’?”, op. cit., pp. 369-370.

⁴³ Citat na engleskom jeziku: “In recent opinions, the International Court of Justice has stated...” – “Law 19/2017, of 6 September, on the Referendum on Self-determination”, *Parliament of Catalonia*, Barcelona, 2017, Available from: http://exteriors.gencat.cat/web/.content/00_ACTUALITAT/notes_context/Law-19_2017-on-the-Referendum-on-Self-determination.pdf (Accessed Jan 11, 2019), p. 2.

⁴⁴ Izneti stav zatupa se i brani kao jedna od polaznih premisa disertacije.

samoopredeljenje. Takvo postupanje prisutno je u međudržavnim odnosima – u većoj ili manjoj meri – još otkad su Wilson i Lenjin proklamovali univerzalnost pomenutog principa, učinivši ga politički relevantnim pojmom. Međutim, ono je nakon okončanja Hladnog rata postalo učestalije, usled čega je i izazvalo opisano urušavanje dotadašnje etike ophođenja prema secesiji, a da pritom – da stvar bude gora – nije iznedrilo novu. Štaviše, dodatno je produbilo jaz između uobičajenog načina na koji se tumače postulati međunarodnog prava (utemeljenog u pomenutoj narušenoj etici) s jedne strane i stvarnih društvenih procesa vezanih za sticanje potpune političke i teritorijalne nezavisnosti (koji postoje u praksi) s druge strane; jaz koji ukazuje na dugoročnu neodrživost pretpostavke da je međunarodno priznata država – pa čak i ona koja poštuje manjinska prava i koja prepoznaje potrebu za političkim samoupravljanjem i institucionalnim ispoljavanjem identitetske i kulturne posebnosti sopstvenih nacionalnih manjina – po svojoj prirodi krajnji izraz samoopredeljenja svih njenih građana.

Neutemeljenost te premise – od koje međunarodno pravo i akteri koji ga interpretiraju i implementiraju ipak (u najvećem broju slučajeva) i dalje makar formalno polaze kada se određuju prema zahtevima različitih secesionističkih pokreta – dobro ilustruje činjenica da su danas čak i građani razvijenih demokratija sve više spremni da se okrenu politikama eksternog samoopredeljenja, gde se kao najočigledniji primeri (pored već navedenog slučaja Katalonije) ističu Škotska i Flandrija. Pošto je razumno očekivati da će rastući osećaj otuđenosti od političkih procesa i kulturoloških matrica kompleksnih društveno-institucionalnih uređenja poput savremenih država – potkrepljen kosovskim presedanom – u budućnosti dodatno doprineti širenju fenomena separatizma kako u Zapadnoj i Istočnoj Evropi tako i u ostalim delovima sveta, neophodno je vratiti se na teorijske osnove prava na samoopredeljenje, ponovo promisliti odnos prema secesiji i ponuditi objektivno upotrebljiv i svim involviranim/zainteresovanim stranama prihvatljiv etički okvir za dosledno ophođenje prema pitanju otcepljenja (upotrebljiv i prihvatljiv kako na unutardržavnom, tako i na internacionalnom planu); etički okvir baziran na moralnim načelima koja mogu usmeriti dalji razvoj interpretacije i oblikovanja međunarodnog prava u pravcu umanjivanja pomenutog raskoraka između realnih procesa vezanih za nastanak novih država i načina na koji se relevantne pravne norme tumače i primenjuju.

Shodno tome, prvi naučni cilj disertacije nalaže pružanje predloga ‘upotpunjene liberalne etike secesije’⁴⁵ koji bi – pored opštih filozofskih i teorijskih načela – odredio i institucionalne modele, procedure i konkretne mehanizme za pravednu implementaciju prava na eksterno samoopredeljenje u slučajevima gde su potrebe i zahtevi za nezavisnom državom moralno valjani i sprovodljivi. Tu se kao preduslov nameće uspostavljanje normi, vrednosnih premisa i uniformnih principa za evaluaciju moralne opravdanosti pojedinačnih težnji ka otcepljenju, ali i za procenu mogućnosti realizacije tih težnji u praksi, pri čemu bi – na primer – politička, bezbednosna i ekonomska samoodrživost potencijalne zemlje predstavljala važan kriterijum. Drugim rečima, zadatak je izučiti i promisliti moralnost prava na otcepljenje (što je domen normativne etike secesije), a zatim odrediti pravedne i izvodljive načine sprovođenja političkog postupka separacije (što pripada oblasti do sada nedovoljno razrađene primenjene etike secesije), s ciljem dedukovanja upotrebljive teorijske i etičke okosnice za procenu opravdanosti pojedinačnih zahteva za osamostaljenjem i konkretnih pokušaja primene prava na eksterno samoopredeljenje (prvi korak – poglavlje II), ali i s namerom predlaganja procedura za pravičnu implementaciju tog prava tamo gde je secesija smisljena i/ili neophodna (drugi korak – poglavlje III). Pošto secesija nije uvek nužno najbolji put do najpotpunijeg

⁴⁵ Varijanta liberalne etike secesije (odnosno liberalnog etičkog okvira za vrednovanje moralnosti i sprovodljivosti otcepljenja) koja se ove razrađuje naziva se ‘upotpunjenom’ jer pored u literaturi već obrađene normativne etike separacije razmatra i integriše i aspekte do sada nedovoljno promišljene primenjene etike osamostaljenja.

oblika političkog samoupravljanja (npr. brojčano mali narodi koji nemaju kapacitet da oforme politički i ekonomski održive samostalne države kvalitetniji oblik samoopredeljenja mogu ostvariti unutar razvijenih demokratskih zemalja), drugi korak prvog istraživačkog cilja podrazumeva i koncipiranje institucionalnih mehanizama i modela za postizanje najvišeg mogućeg nivoa autonomije u slučajevima gde zahtev za nezavisnom državom nije moralno opravdan, odnosno gde jeste, ali gde pravedno otcepljenje nije tehnički izvodljivo.

Potpuna realizacija ovako postavljenog cilja, koji se ostvaruje u dva pomenuta koraka, uslovljena je preduzimanjem četiri pretkoraka u uvodnom poglavlju disertacije. Kao prvi pretkorak nameće se definisanje ključnih pojmova, poput secesije. Nakon uspostavljanja pojmovnog okvira, u drugom pretkoraku potrebno je odbraniti ranije pomenutu početnu pretpostavku disertacije; da kolektivno pravo na secesiju nije sporno samo po sebi (makar ne u teoriji; onaj koja polazi od načela liberalne političke filozofije), već da – suprotno tome – njegova unapred definisana, ujednačena i jasno uslovljena primena predstavlja putokaz ka održivoj praksi rešavanja problema koji se dovode u vezu sa nastankom novih država. Sledi da je neophodno osvrnuti se: **a**) na problem kolektivnih prava (jer se mora dokazati ne samo da ona postoje i da se mogu izvesti iz ontoloških pretpostavki liberalizma, već i da njihova implementacija omogućava najpotpuniji vid konzumiranja/uživanja individualnih prava), ali i **b**) na klasičnu dilemu liberalne političke teorije: „Da li sloboda izbora (pojedince/naroda) ima primat naspram političke obligacije (prema zajednici/državi)?“

Zatim, u trećem pretkoraku treba sprovesti odbranu liberalne filozofske tradicije kao najbolje polazne osnove za promišljanje secesije; secesije kao kolektivnog prava, ali i secesije kao stvarnog procesa. U tom kontekstu se – između ostalog – razmatraju i odbacuju i kritike upućene od strane zagovornika političkog realizma, prema kojima je preispitivanje moralnosti otcepljenja kroz prizmu liberalnih normativnih teorija secesije: **a**) izlišno, jer je – smatraju realisti – proglašenje nezavisnosti politički, a ne moralni čin, ali i **b**) štetno, jer – poput doktrine pravednog rata (*bellum iustum*) – i pomenute teorije služe kao instrument za pružanje legitimnosti različitim oblicima samovolje baziranoj na sili; npr. spoljnom intervencionizmu ili etničkom nacionalizmu.⁴⁶ Drži se do stava da pozivanje na pravo na eksterno samoopredeljenje ipak nije motivisano samo interesima i samovoljom. Taj postupak pre svega simbolizuje krajnji izraz težnje ka autonomiji kao urođenom pravu svakog pojedinca (i moralnoj vrednosti liberalizma), odnosno težnje ka (negativnoj) slobodi i nezavisnosti (od drugog) kao kolektivnom pravu identitetski i politički formiranih naroda; onih koji su sposobni da secesiju sprovedu na miran/pravedan način – bilo uz saglasnost centralnih vlasti matične zemlje, koja je uvek i više nego poželjna, ili putem unilateralnog otcepljenja (tamo gde je taj čin uzrokovan dovoljno valjanom razlogom/povodom) – i da potom samostalno i uspešno rukovode nezavisnom državom. Njegovo preduzimanje takođe može doprineti i konstituisanju političkih sistema koji će biti u stanju da iznedre dugoročni moralni konsenzus o osnovnim principima pravde⁴⁷ (tamo gde on nije dovoljno čvrst ili gde ga trenutno uopšte nema); sistema čiji će žitelji posledično uživati veći nivo međugrađanske tolerancije, lične autonomije, vladavine prava, političke ravnopravnosti i jednakosti pred zakonom – kao jednako važnih liberalnih vrednosti – od onoga koji im je dostupan u postojećim državama. Shodno tome, obrazlaže se da je u određenim okolnostima – i u skladu sa unapred preciziranim uslovima i pravilima – primena tog kolektivnog (i suštinski izvorno liberalnog) prava opravdana.

⁴⁶ Aleksandar Pavković, “A Right to Secede: Do We Really Need It?”, in: Aleksandar Pavković and Peter Radan (eds.), *The Ashgate Research Companion to Secession*, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2011, p. 443.

⁴⁷ Više o značaju koji liberalna politička teorija pripisuje postojanju moralnog konsenzusa o osnovnim principima pravde u: Đorđe Pavićević, *Pravda i politika: nasleđe i granice političke filozofije Džona Rolsa*, Fabrika knjiga, Beograd, 2011, str. 56-68.

Četvrti pretkorak nadovezuje se na treći, jer je nakon uspostavljanja premisa liberalne političke teorije kao polazne filozofske osnove na kojoj je najbolje bazirati fundamentalnu argumentacija disertacije (da samoopredeljenje identitetski i politički formiranih naroda predstavlja pravo koje oni u pojedinim situacijama mogu konzumirati čak i u njegovom krajnjem obliku) neophodno ustanoviti i odbraniti i opšti etički okvir u skladu sa kojim treba graditi uži etički okvir ‘upotpunjene liberalne etike secesije’; etike koja predlaže opravdane metode ostvarivanja tog prava. Shodno tome, potrebno je odrediti najrazumniji širi etički pristup pogodan za evaluaciju moralnosti prava na eksterno samoopredeljenje (kao normativnog principa), ali i najadekvatniji etički pristup prikladan za vršenje procene pravednosti mogućih praktičnih načina sticanja nezavisnosti. Ova disertacija se, u tom smislu, oslanja na tvrdnje/pretpostavke deontoloških teorija prava (*rights-based or patient-centered deontological theories*), pri čemu se i narod koji stremi otcepljenju i država od koje se on odvajaju posmatraju kao akteri čiji su postupci izloženi vrednovanju.

Ispunjavanjem četiri pretkoraka i dva osnovna koraka prvog naučnog cilja preciziraće se predlog ‘upotpunjene liberalne etike secesije’. Drugi naučni cilj podrazumeva primenu tog predloga radi evaluacije moralne opravdanosti i procene sprovodljivosti nekoliko aktivnih/potencijalnih zahteva za otcepljenjem, ali i radi koncipiranja solucija za sporove oko granica i pravno-političkog statusa *de facto* nezavisnih teritorija (poglavlje IV). Konkretno, fokus će biti usmeren na Istočnu i Jugoistočnu Evropu, područje koje su tokom prethodne tri decenije obeležili uspešni i neuspešni pokušaji odvajanja od međunarodno priznatih država, kao i nasilno i mirno sticanje nezavisnosti, ali i u kom eskalacija secesionističkih sukoba i dalje predstavlja realnu opasnost, što zbog aktivnih postupaka otcepljenja koji su prerasli u nerešene/zamrznute konflikte (Pridnjestrovlje), što zbog u političkom diskursu često prisutnog pozivanja na mogućnost sepracije (Republika Srpska). Pored upravo navedenih, proučava se i specifični primer Liberlanda, slučaja proklamovanja nezavisnosti koji sâm po sebi nije čin secesije, već posledica ranijeg otcepljenja Republike Hrvatske od SFRJ (pri čemu je još nezaokruženi spor oko demarkacione linije između te zemlje i Republike Srbije ostavio prostora za jedan krajnje neuobičajen društveni eksperiment u okviru kog je državu proglasila grupa pojedinaca, a ne narod).

Radi ostvarivanja drugog naučnog cilja, odabrani slučajevi biće proučeni u četiri koraka koji su u skladu sa metodom uspostavljanja refleksivne ravnoteže; osnovnim metodološkim pristupom disertacije o kom će kasnije biti više reči. U prvom koraku vrši se procena moralnosti dosadašnjih pokušaja otcepljenja pomenutih teritorija, kako bi se postojeće težnje ka eksternom samoopredeljenju pozicionirale unutar istorijsko-političkog konteksta kom pripadaju. Drugi korak sa moralne tačke gledišta razmatra sve empirijski opipljive činioce koji idu ili ne idu u prilog iskazanoj potrebi za samostalnom državom. Ujedno se ocenjuju i argumentacije putem kojih se aktuelni zahtev za otcepljenjem pravda i osporava. U trećem koraku se izlaže predlog pravednog i sprovodljivog postupka sticanja nezavisnosti tamo gde za taj postupak postoji (ili se vremenom može obezbediti) moralna osnova; predlog koji će biti zasnovan na primenjivim aspektima prethodno precizirane ‘upotpunjene liberalne etike secesije’. U slučajevima u kojima validna osnova za pokretanje postupka otcepljenja ne postoji, ili gde – uprkos moralno opravdanom zahtevu – on nije sprovodljiv u praksi, predlažu se modeli neteritorijalne i/ili teritorijalne autonomije putem kojih bi bio dostignut najviši ostvariv nivo internog samoopredeljenja, a takođe se razmatra i mogućnost podele suvereniteta (*joint/shared sovereignty*) u oblastima u kojima živi mešovito stanovništvo. Konačno, četvrti korak pruža procenu objektivne sprovodljivosti (*feasibility*)⁴⁸ iznetih predloga, pri čemu je fokus

⁴⁸ Više o pojmu sprovodljivosti/ostvarivosti/izglednosti/primenjivosti (*feasibility*) u: Juha Räikkä, “The Feasibility Condition in Political Theory”, *The Journal of Political Philosophy*, vol.6, no.1, 1998, pp. 37-38.

prevashodno usmeren na prepreke koje mogu otežati/onemogućiti njihovu implementaciju i realizaciju na terenu.

Međutim, treba napomenuti i to da će proučavanje slučaja Liberlanda biti sprovedeno u nešto drugačijoj formi u odnosu na druga dva gorenavedena primera secesije, jer u datom kontekstu državu ne pokušava da uspostavi narod, već grupa pojedinaca, pa će – zbog pretpostavke o nepostojanju dovoljno ozbiljnog i jakog moralnog argumenta koji bi išao u prilog stvaranju nezavisne zemlje na bivšoj dunavskoj adi poznatoj kao Gornja Siga – primarni fokus biti usmeren na rešavanje graničnog spora između Republike Srbije i Republike Hrvatske, implementacijom ‘upotpunjene liberalne etike secesije’.

Ovako postavljeni naučni ciljevi potpomažu ispunjavanje dva društvena cilja disertacije. Prvi društveni cilj je pružanje doprinosa stvaranju vrednosnog miljea koji bi omogućio dodatno i doslednije približavanje važećeg međunarodnog pravno-političkog poretka izvornim načelima ideje o narodnom samoopredeljenju, jer se dolazi do zaključka da ta načela – kada se prilagode savremenom kontekstu i kada se principijelno slede – nude najpravedniji i (kako u moralnom, tako i u praktičnom smislu) najadekvatniji okvir za pristupanje problemima i pitanjima koja se tiču otcepljenja; okvir koji bi bio u stanju da u budućnosti umanjí mogućnost neusklađenog (pa samim tim i geopolitički destabilizujućeg) ophođenja prema secesionizmu, poput onog viđenog u slučajevima širom Istočne i Jugoistočne Evrope. U tom pogledu, prvi društveni cilj je dobrim delom u skladu sa naporima zastupnika askriptivnih normativnih teorija secesije, takođe poznatih i kao liberalne teorije nacionalnog samoopredeljenja ili teorije primarnog prava.

Ti napori se svakako mogu smatrati smelim misaonim poduhvatom, jer često u pitanje dovode legitimnost postojećih međunarodnih granica, načine njihovog uspostavljanja, pa samim tim i teritorijalni integritet država, pri čemu najveći posledični rizik predstavlja potencijalno dodatno ugrožavanje stabilnosti onih regiona u kojima jedan ili više naroda pretenduje ka secesiji, kao i moguće narušavanje čitavog međunarodnog poretka deklarativno zasnovanog na poštovanju suvereniteta priznatih zemalja. Kako bi se taj rizik umanjio, argument da ‘pravo naroda na samoopredeljenje’ u pojedinim situacijama može imati primat nad ‘pravom država na teritorijalni integritet’ potrebno je: *a*) premestiti iz domena normativne etike (u kom najveći broj askriptivista ostaje) u oblast primenjene etike, ali i *b*) oplemeniti korisnim uvidima druge dve grupe liberalnih normativnih teorija o moralnosti otcepljenja; uvidima remedijalnih i plebiscitnih teorija. Predlaganjem kriterijuma kojima bi se jasno odredili valjani povodi za njegovo opravdano konzumiranje (kriterijuma baziranih i na određenim aspektima remedijalnih teorija), odnosno izlaganjem konkretnih institucionalnih mehanizama za njegovo pravedno sprovođenje u praksi (mehanizama utemeljenih i u primenjivim segmentima plebiscitne teorije), prvo od dva gorepomenuta prava bilo bi precizno – a ne (kao u postojećim askriptivnim teorijama) samo okvirno – uslovljeno, čime bi se smanjila mogućnost zloupotrebe liberalnih teorija nacionalnog samoopredeljenja kao opšte filozofsko-ideološke potpore za pravdanje proizvoljnih i neregulisanih postupaka secesije koji ugrožavaju geopolitičku stabilnost. Dakle, radi stvaranja preduslova za ispunjavanje prvog društvenog cilja, tokom realizacije prvog naučnog cilja potrebno je utvrditi ne samo zašto otcepljenje predstavlja pravo koje narodi mogu posedovati, već i kako, kada i koji ga narodi mogu opravdano primeniti, pri čemu bi opravdana primena bila i ona koja – između ostalog – ne dovodi u pitanje regionalnu i međunarodnu stabilnost.

Drugi društveni cilj podudaran je sa drugim naučnim ciljem disertacije, jer se proučavanjem opravdanosti i evaluacijom sprovodljivosti aktivnih i u budućnosti mogućih zahteva za otcepljenjem u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi, kao i predlaganjem solucija za

granične i teritorijalne sporove na tom području, ostvaruju ne samo naučni rezultati (kroz pružanje svežih empirijskih uvida u aktivne slučajeve secesije) već se ujedno izlažu i konkretni institucionalni predlozi koji bi mogli biti od opšteg značaja, pošto nude inovativne pristupe rešavanju problema vezanih za otcepljenje; problema koji već tri decenije opterećuju pomenuti geografski prostor. Ta vrsta mogućeg društvenog doprinosa disertacije od ključnog je značaja, jer se uspostavljanje upotrebljivog okvira za sveobuhvatno moralnoetičko sagledavanje i pristupanje aktu proglašenja nezavisnosti čini krajnje neophodnim u vremenu u kom se vrednosti na kojima je zasnovan međunarodni pravni poredak (poput očuvanja teritorijalnog integriteta država i poštovanja prava naroda na samoopredeljenje) grubo krše i/ili zloupotrebljavaju, što se najbolje ogleda upravo u odnosu velikih svetskih i regionalnih sila prema secesionizmu na prostoru Istočne i Jugoistočne Evrope.

Radi ostvarivanja upravo ustanovljenih naučnih i društvenih ciljeva neophodno je suočiti se sa tri normativnoetička i tri primenjenoetička problema čiji su pojedinačni aspekti delimično razmatrani u dosadašnjem toku disertacije. Prvi problem normativnoetičke prirode je odbrana polaznog stava da identitetski i politički formirani narodi – u određenim okolnostima – mogu imati pravo na eksterno samoopredeljenje. Problemu se pristupa pružanjem odgovora na sledeće istraživačko pitanje: „Poseduju li kolektivi (moralno) pravo na otcepljenje od država i – ako poseduju – na čemu se zasniva to pravo?“ Kako bi se na ovo pitanje dao zadovoljavajući odgovor, mora mu se pristupiti u dva koraka. Prvo je neophodno uspostaviti slobodu kao moralnu vrednost, pri čemu je jasno da su argumenti kojima se pristupa ovoj dilemi ukorenjeni u tradiciji liberalne političke filozofije. Zatim je potrebno odbraniti i stav da je individualna sloboda u velikoj meri uslovljena autonomijom zajednice kojoj pojedinac pripada, kao i tvrdnju da uživanje/prisustvo jednako važnih vrednosti – poput međugrađanske tolerancije, vladavine prava, političke ravnopravnosti i jednakosti pred zakonom – može biti pospešeno unutar političkih uređenja koja predstavljaju najkvalitetniji/najpotpuniji izraz kolektivne slobode; slobode stečene/ostvarene kroz konzumiranje prava na samoopredeljenje.

Odbranom ovih pretpostavki delimično se nudi odgovor i na drugo istraživačko pitanje: „Koji se kolektivi mogu smatrati nosiocima prava na eksterno samoopredeljenje?“ Dakle, drugi problem normativnoetičke prirode je pravdanje tvrdnje da samo identitetski i politički formirani narodi (ili nacije), ali ne i ostale grupacije, mogu posedovati pravo na otcepljenje, pri čemu se za jednu od ključnih potvrda tog stava uzima nezanemarljiva spona između naroda i teritorije, odnosno spona nacije sa neizostavnom prostornom komponentom postupka otcepljenja koja kod ostalih kolektiva ili ne postoji ili nije ni približno izražena/intenzivna. Zato se definisanje naroda kao ‘moralne zajednice’ (čiji pripadnici gaje za njih suštinski važan osećaj međusobne povezanosti i privrženosti teritoriji na kojoj žive i koju smatraju svojom domovinom),⁴⁹ ali i kao kulturne zajednice koja se – iako fluidna i promenljiva – ipak može uokviriti nekim objektivnim imeniteljima,⁵⁰ nameće kao uslov za adekvatno pristupanje drugom problemu, odnosno za pružanje smislenog odgovora na drugo istraživačko pitanje.

Treći normativnoetički problem sledi iz prethodna dva, jer i nakon što se obrazloži da bi se eksterno samoopredeljenje trebalo tretirati kao moralno pravo – a identitetski i politički formirane narode kao njegove nosioce – i dalje ostaje nejasno: „Pod kojim uslovima je pozivanje na to pravo opravdano?“ Odgovor koji se pruža na ovo istraživačko pitanje nudi

⁴⁹ Margaret Moore, “The Ethics of Secession and a Normative Theory of Nationalism”, *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, vol.13, no.2, 2000, p. 240.

⁵⁰ David Miller, *On Nationality*, Oxford University Press, Oxford, 1995, p. 49.

osnovu za razvoj primenjivih aspekata upotunjene liberalne etike secesije. Određivanjem uslova koje treba ispuniti da bi težnja ka osamostaljenju bila legitimna bave se maločas pomenute liberalne normativne teorije otcepljenja (plebiscitne, remedijalne i askriptivne teorije), pa se trećem problemu pristupa uporednom evaluacijom i vaganjem njihovih ključnih argumentacija, što je u skladu sa metodom uspostavljanja reflektivne ravnoteže, o kojoj će kasnije biti više reči.

Pretpostavke plebiscitnih teorija (ujedno poznatih i kao plenarne ili asocijativne teorije, odnosno kao teorije izbora) koje nalažu da se bilo koja zajednica može pozvati na pravo na eksterno samoopredeljenje ukoliko je sposobna da uspostavi demokratsku državu,⁵¹ biće osporavane, budući da dozvoljavaju – recimo – i moralno upitnu secesiju bogatih regija čiji stanovnici pripadaju zasebnoj ekonomskoj klasi, ali ne i zasebnom narodu. S druge strane, prihvata se valjanost opštih etičkih smernica za preciziranje granica novonastajućih država koje ove teorije nude. Pojedini segmenti remedijalne filozofije takođe se dovode u pitanje, budući da teorije opravdanog povoda (koje zastupaju remedijalisti, nazivajući ih i teorijama sanacije ili reparacije, odnosno korektivne ili lekovite separacije) neopravdano oduzimaju pravo na secesiju neugroženim narodima (koji poseduju kapacitet da moralno validnim metodama steknu nezavisnost), tako što ‘diskriminaciju od strane postojeće države’ uspostavljaju kao preduslov otcepljenja. Implementaciju prava na eksterno samoopredeljenje svakako jeste neophodno usloviti (i pojedini načini na koji remedijalne teorije to čine se ovde usvajaju), ali to uslovljavanje ne treba dovoditi u prenaplašenu/isključivu vezu sa nepravednim delovanjem centralnih vlasti. Opravdanost pozivanja na otcepljenje poželjno je vrednovati i u odnosu na mogućnost njegove pravedne primene od strane naroda koji želi da se osamostali, čak i kad on ne trpi nepravdu. Taj argument predstavlja jednu od osnovnih teza ovog rada i derivat je askriptivne filozofije, mada se – zbog hibridnog/mešovitog karaktera normativne teorije o pravu na secesiju koja se ovde obrazuje i zastupa – ne podudara sa njom u potpunosti.

Pošto se rešavanjem normativnoetičkih problema disertacije dolazi do zaključka da se eksterno teritorijalno samoopredeljenje treba tretirati kao uslovljeno kolektivno moralno pravo (koje je uslovljeno u smislu da njegova primena ne sme – na primer – biti nasilna, ugroziti ljudska prava, prekršiti pravo drugih naroda na samoopredeljenje, stvoriti disfunkcionalnu državu, dovesti u pitanje političku ili ekonomsku stabilnost stare zemlje ili celokupnog regiona itd.), prvi i osnovni primenjenoetički problem disertacije postaje preciziranje metoda putem kojih se takvo pravo može ostvariti. Dakle, nameće se sledeće istraživačko pitanje, koje se može okarakterisati kao glavno pitanje disertacije: „Ako se pozivanje na pravo na secesiju može smatrati pravednim činom u pojedinim slučajevima, da li se (i kako) ono u praksi može primeniti i sprovesti na moralno opravdan način?“ Prirodno se nadovezuju dva potpitanja koja se bave prostornim, vremenskim i proceduralnim komponentama datog problema, a prvo je: „Koje institucionalne mehanizme treba upotrebiti radi pravednog određivanja granica teritorije na kojoj se samoopredeljenje ostvaruje?“ Drugo glasi: „U kom vremenskom roku i u koliko faza (i kojih tačno faza)⁵² treba sprovesti proces secesije da bi se on mogao smatrati moralno opravdanim i pravednim postupkom?“

Liberalne normativne teorije secesije primarno se bave pružanjem okvira za evaluaciju moralnosti prava na secesiju, pa nude nedovoljno direktne, nepotpune i nerazrađene odgovore na ova praktična potpitanja. Zbog toga se prilikom rešavanja prvog primenjenoetičkog problema disertacije (odnosno prilikom odgovaranja na gorepomenuto glavno pitanje i njegova

⁵¹ Harry Beran, “A Liberal Theory of Secession”, *Political Studies*, vol.32, no.1, 1984, p. 23.

⁵² Cilj nije pružanje preciznog ‘priručnika’ za sprovođenje secesije, već okvirno mapiranje potencijalnih moralno opravdanih faza otcepljenja; faza koje se mogu razlikovati od slučaja do slučaja, u odnosu na politički i institucionalni kontekst u kom se razjedinjenje odigrava.

dva potpitanja) konkretne solucije traže proučavanjem stvarnih primera otcepljenja koji ukazuju na korisne institucionalne mehanizme za moralno opravdano sprovođenje eksternog samoopredeljenja; primera poput procesa devolucije u Ujedinjenom Kraljevstvu Velike Britanije i Severne Irske – koji je omogućio i održavanje referenduma o secesiji Škotske 2014. godine – ili višefaznog odvajanja švajcarskog kantona Jura od kantona Bern.

No, pošto secesija nije uvek objektivno ostvariva (bilo iz tehničkih ili etičkih razloga) čak i kada je težnja ka nezavisnosti u principu opravdana, drugi primenjenoetički problem disertacije navodi na pitanje: „Ako pravedna primena prava na eksterno samoopredeljenje nije moguća (uprkos legitimnosti zahteva za otcepljenjem), koji institucionalni model obezbeđuje najkvalitetniji/najadekvatniji moralno opravdan oblik internog samoopredeljenja i kako ga uspostaviti?“ Za odgovor na ovo pitanje posebno su značajni zaključci vezani za vremensku komponentu postupka secesije do kojih se dolazi razmatranjem prvog primenjenoetičkog problema. Naime, argumentovaće se da se moralno opravdan postupak otcepljenja ne može svesti na čin proglašenja nezavisnosti, odnosno na jedan politički događaj ili trenutak, već da se suverenitet mora prenositi u nekoliko koraka, što zahteva određeno vreme. Tek poslednji korak podrazumeva stvaranje nove države, dok oni koji mu prethode pružaju progresivno veće nivoe unutrašnjeg samoopredeljenja (posredstvom institucionalnih modela neteritorijalne autonomije, teritorijalne autonomije ili putem podele suvereniteta). Kada se nezavisnost ne može obezbediti moralno opravdanim putem, najadekvatnijim rešenjem smatraće se onaj institucionalni model koji nudi najviši mogući nivo autonomije unutar ustavno-pravnih okvira postojeće međunarodno priznate zemlje.

Pružanjem odgovora na sva dosad pomenuta istraživačka pitanja biće oformljen predlog ‘upotpunjene liberalne etike secesije’, pa hipotetička implementacija tog predloga u slučajevima Istočne i Jugoistočne Evrope predstavlja treći problem primenjenoetičke prirode. U tom smislu, konkretna pitanja koja zahtevaju odgovor su: „Poseduju li Liberland, Republika Srpska (skr. RS) i Pridnjestrovska Moldavska Republika (skr. PMR) pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje? Ako poseduju, kako ga realizovati? Ako ga ne poseduju ili ako ono nije ostvarivo, koji je najviši moralno opravdan nivo internog samoopredeljenja u svakom od navedenih slučajeva i kako ga dostići?“ Odgovori koji se pružaju na ova pitanja kao optimalna rešenja – za sve slučajeve osim takozvanog Liberlanda, gde nema osnova ni za interno ni za eksterno samoopredeljenje – predlažu: **a)** višefazni postupak delegiranja političkih/teritorijalnih ovlašćenja i/ili preciziranja administrativnih linija koje bi se vremenom – ukoliko se za to stvore neophodni uslovi – mogle pretvoriti u međunarodne granice (višefazni postupak nalik devoluciji, čiji finalni ishod ne mora nužno biti secesija) ili **b)** proces vođenja (mirovnih) pregovora o normalizaciji političkih odnosa između centralnih vlasti postojeće države i rukovodstva njene *de facto* nezavise oblasti, s ciljem kreiranja okolnosti pogodnih za regulisanje njenog pravno-političkog statusa i ambijenta povoljnog za organizivanje kaskadnih referenduma kojima bi se precizirali njeni teritorijalni okviri.

No, iako ‘upotpunjena liberalna etika secesije’ predlaže i orijentacione mehanizme upotrebljive u kontekstu rešavanja političkih sporova vezanih za secesionizam, važno je naglasiti da cilj disertacije nije skiciranje zakonskih propisa, odnosno njihovo doslovno kodifikovanje unutar pravnih sistema pojedinih država ili njihovo precizno prenošenje u okvire međunarodnog prava. Svrha je, pre svega, zalaganje za drugačiji odnos prema fenomenu otcepljenja; odnos putem kog bi se mogli prevazići oni problemi koje postojeća etika ophođenja prema secesionizmu proizvodi, reprodukuje i/ili ne uspeva da reši. U skladu sa tim ciljem, namera predlaganja konkretnih institucionalnih mehanizama je uspostavljanje optimalne polazne osnove za pristupanje zahtevima za eksternim samoopredeljenjem; polazne osnove koja bi vremenom – nakon što bude dodatno promišljena i oblikovana kroz eventualnu primenu

– potencijalno mogla da utiče na dalji razvoj međunarodnog (običajnog) prava ili da podstakne promenu odnosa prema otcepljenju (makar na području Istočne i Jugoistočne Evrope).

Jasno je da je predlog ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ koji ova disertacija izvodi pre svega namenjem slučajevima sa pomenutog geopolitičkog prostora. Tako kontekstualizovan pristup u skladu je sa tvrdnjom koju iznose autori poput Kai Nilsena (*Kai Nielsen*); tvrdnjom da normativnoetičke studije secesije trebaju izbegavati donošenje sveobuhvatnih zaključaka o moralnosti otcepljenja, odnosno zaključaka koji teže biti primenjivi uvek i u svakom okruženju,⁵³ jer se vrednosti, logika i motivi koji – recimo – pokreću političku borbu za nezavisnost u postkolonijalnom kontekstu (afričkog ili azijskog kontinenta) razlikuju od onih vrednosti i motiva koji postoje u Evropi. Naravno, ta činjenica svakako ne sprečava upotrebu predloga i solucija ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ i u drugim područjima gde one mogu biti od koristi, niti isključuje mogućnost njihove apstrakcije u opšte principe onda kada je to poželjno i moguće.

Konačno, treba napomenuti i to da se ne gaji iluzija da će predlog ili implementacija bilo kog moralnoetičkog okvira u potpunosti urediti/regulisati postupak otcepljenja. Moć i interesi predstavljaju činioce sa kojima se mora računati prilikom promišljanja svakog političkog procesa, pa tako i secesije. Ipak, konkretizacijom opštih načela i principa u preciznije etičke okvire i institucionalne mehanizme smanjuje se mogućnost njihove zloupotrebe, jer se ostavlja manje prostora za njihovo proizvoljno i oprečno tumačenje, dok bi se eventualnom uspešnom i učestalom primenom tih okvira i mehanizama u praksi stvorili vrednosni sistemi i šablوني ponašanja koje ne bi bilo jednostavno prekršiti čak i kada bi bili suprotstavljeni interesima uticajnih međunarodnih aktera.

3. Teorijsko i operaciono određenje predmeta istraživanja

Da bi se izneo argumentima potkrepljen predlog pomenutih etičkih okvira i institucionalnih mehanizama, neophodno je krenuti od teorijskog i operacionog određivanja predmeta izučavanja, postupka koji podrazumeva konceptualno, prostorno, vremensko i disciplinarno uokviravanje istraživanja i koji valja započeti definisanjem ključnih pojmova. Secesija i država se iz očiglednih razloga nameću kao centralni pojmovi disertacije. Reči zemlja i država se u ovom tekstu često naizmenično koriste i u tom smislu pretežno imaju isto značenje (osim tamo gde se reč zemlja odnosi na geografski prostor ili površinu), dok se kao prihvatljivi sinonimi za secesiju – prvenstveno radi diversifikacije upotrebljenih izraza – uzimaju i termini/sintagme poput otcepljenja, osamostaljenja, eksternog teritorijalnog samoopredeljenja, sticanja nezavisnosti, separacije, razjedinjena, ostvarivanja političke samostalnosti, napuštanja postojeće/matične države i odvajanja od centralnih vlasti, kao i formulacije poput u stranoj naučnoj literaturi često prisutne kovanice ‘politički razvod’ (*political divorce*).

Pored višestrukog broja reči kojima se čin secesije može imenovati, postoji i više načina putem kojih se on može pojmovno odrediti i definisati. U najširem smislu, razumevanju secesije može se pristupiti iz politikološkog, pravnog i/ili normativnoetičkog ugla. Politikolozi na secesiju prevashodno gledaju kao na politički fenomen čiju pojavu (ali različite ishode) žele objasniti i empirijski proučiti. Nažalost, previše politikologa u uvodnim delovima svojih akademskih radova iznosi uprošćena tumačenja pomenutog izraza u kojima se on pogrešno poistovećuje sa jednofaznim činom sticanja nezavisnosti. Na primer, Stefan Dion (*Stéphane Dion*) kaže da „(s)ecesija predstavlja čin odvajanja od države radi pripajanja drugoj ili radi

⁵³ Kai Nielsen, “Liberal Nationalism, Liberal Democracies, and Secession”, *University of Toronto Law Journal*, vol.48, no.2, 1998, pp. 254.

formiranja nove države,⁵⁴ čime otcepljenje u suštini implicitno izjednačava sa aktom/momentom teritorijalne separacije od centralnih vlasti.

Najveća slabost ove i sličnih pojednostavljenih definicija je u tome što navode na zaključak da se proglašenje nezavisnosti, prateća politička međuigra i/ili otvoreni sukobi između separatista i centralnih vlasti, složeni proces međunarodnog priznavanja proklamovane države, kao i njeno uspostavljanje bilateralnih odnosa sa nekada matičnom zemljom, mogu uvrstiti u jedan politički događaj, a ponekad čak i u usamljeni vremenski trenutak. Kako bi se ta manjkavost izbegla, eksterno samoopredeljenje poželjnije je sagledati onako kako to čini Glen Anderson, koji – poput Marsela Koena (*Marcelo Kohen*),⁵⁵ Aleksandra Pavkovića i Pitera Radana (*Peter Radan*)⁵⁶ – s pravom primećuje da reč secesija ima dvojaki smisao; ona ujedno predstavlja i ishod borbe za nezavisnost (što je jednodimenzionalno tumačenje na koje se najčešće oslanjamo u svakodnevnom govoru i koje se poistovećuje sa nastankom nove države), ali i kompleksan politički proces koji dovodi do tog ishoda.⁵⁷ Radi kreiranja upotrebljive sveobuhvatne definicije datog pojma, u obzir se mora uzeti i jedno i drugo značenje.

Dakle, istovremeno je neophodno opisati i različite načine putem kojih se secesija (shvaćena kao proces) manifestuje, ali i moguće (krajnje) ishode tog procesa. Iako autori koji se bave političkom separacijom nude različite tipologije procesa odvajanja od centralnih vlasti, u ovom radu se razlikuju četiri suštinska oblika sticanja nezavisnosti. To su unilateralno ili sporazumno otcepljenje (koje podrazumeva proklamovanje samostalnosti na delu teritorije međunarodno priznate države, pri čemu ta država nastavlja da postoji i nakon što ostane bez date teritorije; primer Pakistana i Bangladeša), disolucija (odnosno odvajanje velike većine ili svih federalnih/administrativnih jedinica od pojedine države, pri čemu ona posledično prestaje da postoji kao subjekat međunarodnog prava; primeri SSSR i SFRJ), dekolonizacija (gde dolazi do otcepljenja ranije kolonizovane teritorije koja je kulturno različita i geografski odvojena od državnog jezgra matične zemlje i koja u okviru njenog političkog poretka ima podređen status; primer afričkih zemalja) i oslobođenje ili deokupacija (pri čemu se ponovo uspostavlja državnost nekada samostalne zemlje koja je mimo volje njenog rukovodstva i građana inkorporirana u drugu državu; primer baltičkih republika).

Može se reći da proces secesije, bez obzira putem kog od četiri opisana oblika se ispoljava, uvek otpočinje kada napor za političkim i teritorijalnim odvajanjem iznuđi neku vrstu reakcije izvršnih organa centralnih vlasti, poput policijske/vojne intervencije ili poziva na pregovore. Svaki proces, pored početka, ima i svoj kraj, pa tako i secesija (kada je sagledamo kao ishod) može biti uspešno okončana, neuspešno okončana ili neokončana. Otcepljenje je uspelo onda kada grupa koja želi da se odvoji ostvari svoje ciljeve, odnosno kada oformi suverenu i međunarodno priznatu državu (klasična secesija), kada – uz pristanak nekadašnje matične države i šire međunarodne zajednice – pripoji teritoriju na kojoj živi prethodno susednoj državi (iredentistička secesija) ili kada se – u želji da ostane u postojećoj državi – odvoji od teritorije na kojoj je druga grupa proglasila nezavisnost (rekurzivna secesija).⁵⁸

⁵⁴ Citat na engleskom jeziku: “(s)ecession is the act of separating from a state to form a new one or to join another existing state.” – Stéphane Dion, “Discourse/Speech: Secession and the Virtues of Clarity”, *Ottawa Law Review*, vol.44, no.2, 2012, p. 405.

⁵⁵ Marcelo Kohen, “Introduction”, in: Marcelo Kohen (ed.), *Secession: International Law Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 15.

⁵⁶ Aleksandar Pavković and Peter Radan, “Introduction: What is Secession?”, in: Aleksandar Pavković and Peter Radan (eds.), *The Ashgate Research Companion to Secession*, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2011, p. 3.

⁵⁷ Glen Anderson, “Secession in International Law and Relations: What are We Talking About?”, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, vol.35, no.3, 2013, pp. 344-349.

⁵⁸ Rekurzivna secesija naziva se i konsekvntnim otcepljenjem.

Separacija nije uspjela onda kada secesionisti dožive potpuni ili delimični poraz, odnosno kada centralne vlasti okončaju vanredno stanje i ponovo uspostave važeći ustavnopravni poredak i suverenitet nad celom teritorijom ili kada oni – u okviru političkih ili mirovnih pregovora – odustanu od svojih separatističkih ciljeva i pristanu na određenu vrstu kompromisnog institucionalnog rešenja/uređenja unutar postojeće države. Konačno, može se smatrati da je proces separacije i dalje u toku tamo gde je grupa koja je proglasila nezavisnost uspjela suštinski da se osamostali ili da se *de facto* pripoji susednoj zemlji, ali gde takvo stanje na terenu nije *de iure* regulisano, jer nije priznato od strane matične države i šire međunarodne zajednice.⁵⁹

Ovakvo tumačenje procesa otcepljenja (prema kom on otpočinje kada centralne vlasti reaguju na secesionističke napore, a okončava se ili njihovom propašću ili formalnim priznavanjem nezavisnosti i uspostavljanjem bilateralnih odnosa između stare i nove države) u skladu je sa konstitutivnom teorijom, jednom od dve škole mišljenja o stvaranju država koje su se profilisale unutar pravne nauke. Konstitutivisti smatraju da je nova zemlja u potpunosti nastala tek onog trenutka kada formalno osigura neupitno međunarodno priznanje (gde se za najbolji indikator uzima punopravno članstvo u Organizaciji Ujedinjenih nacija, koje je – zbog načina na koji su međunarodni odnosi ustrojani – vrlo teško obezbediti bez pristanka matične zemlje), dok njima suprotstavljeni deklarativisti zastupaju stav da je država – pošto još ne postoji konsenzus o mehanizmima međunarodnopravnog priznanja – svaka teritorija koja poseduje neophodne atribute državnosti (najpreciznije definisane ‘Montevidejskom konvencijom o pravima i dužnostima država’)⁶⁰, bez obzira na to da li je ostali međunarodni akteri prepoznaju kao takvu ili ne.⁶¹ Međutim, pored uslova kao što su stalno stanovništvo, jasno određena teritorija i sopstvena vlada, jedan od kriterijuma ‘Montevidejske konvencije’ odnosi se i na sposobnost ulaska u odnose sa drugim državama. Ta sposobnost – zbog odbojnosti koju suverene države imaju prema činu unilateralnog otcepljenja – u praksi teško može biti potpuna pre nego što stara zemlja prizna novu, pa će rukovodstvo nastajuće države po inerciji nastaviti borbu za *de iure* osamostaljenjem čak i nakon sticanja funkcionalne nezavisnosti, što se najbolje vidi na primeru Kosova.

Proces secesije se, dakle, ne okončava *de facto* osamostaljenjem. On tada samo menja oblik i kontekst u kom se odvija, jer se umesto odmeravanja snaga i moći na terenu prelazi na pravno-političko nadigravanje koje traje sve do ‘ozvaničenja’ nove države, pri čemu formalno priznanje od strane matične zemlje – koje i ostalim državama pruža mogućnost nesmetanog uspostavljanja bilateralnih odnosa sa novim međunarodnim akterom, otvarajući mu tako put ka članstvu u Ujedinjenim nacijama – može biti jedini indikator da je pitanje pravnog statusa nove države trajno rešeno. Iz te argumentacije sledi sledeća tehnička definicija države:

Država je politički organizovana i granicama jasno određena suverena teritorija kojom upravlja izvršna vlast njenog stalnog stanovništva i koja uživa neupitno međunarodno priznanje nezavisnosti.

Očigledno je da se navedena definicija izvodi iz upravo opisane konstitutivne teorije. Ona se u okviru ovog rada zastupa zbog važnosti koju pripisuje činu pravnoformalnog

⁵⁹ Treba napomenuti da slučajevi poput proglašenja Narodne Republike Kine nisu jednaki secesiji, iako je Republika Kina i nakon okončanja građanskog rata (prvo i *de iure*, a posle 1971. godine samo *de facto*) nastavila da postoji na Tajvanu. Ipak, cilj komunističkog ustanka bio je revolucija (i potpuno svrgavanje prethodnog režima, a ne otcepljenje jednog dela teritorije od ostatka države), a njegov ishod preuzimanje vlasti u najvećem/kontinentalnom delu zemlje i prinudno izmeštanje nekadašnjeg državnog vrha.

⁶⁰ “Convention on the Rights and Duties of States adopted by the Seventh International Conference of American States”, *League of Nations*, Montevideo, 1936, Available from: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf> (Accessed Nov 10, 2019), pp. 20-43.

⁶¹ Aleksandar Pavković and Peter Radan, “Introduction: What is Secession?” op. cit., p. 4.

priznanja kao najpouzdanijem kriterijumu za uspostavljanje jasne podele između političke (*de facto*) samostalnosti i neupitne (*de iure*) državnosti, odnosno za razlikovanje okončanog od neokončanog otcepljenja, bez čega je secesiju nemoguće pojmovno odrediti kao proces sa jasnim početkom i krajem.⁶² U oslanjanju na konstitutivnu teoriju i pravni aspekt posmatranja teritorijalne separacije – koji se od politikološkog pristupa razlikuje po tome što se prevashodno fokusira na preciziranje uslova pod kojima se proces eksternog samoopredeljenja može smatrati okončanim, dok se potonji više koncentriše na objašnjavanje uzroka secesije, kao i na razumevanje političkih dešavanja koja se posledično odvijaju – ne treba zaboraviti da se formiranju ‘upotpunjene liberalne etike otcepljenja’ ne može pristupiti bez sagledavanja secesije i iz normativnoetičkog ugla. U tom smislu, secesija nije samo proces (politikološki pristup), odnosno ishod tog procesa (pravni pristup), već i poseban vid kolektivnog izražavanja volje za slobodom. Zato je otcepljenje poželjno razumeti i kao pravo na koje se određene grupe u pojedinim okolnostima mogu pozvati. Uzimanjem i tog aspekta eksternog samoopredeljenja u obzir, dolazi se do celovite i koherentne definicije političko-teritorijalnog osamostaljenja:

Secesija istovremeno predstavlja (uslovljeno) pravo na nezavisnost na koje se grupa koja želi stvoriti suverenu državu na teritoriji postojeće zemlje u određenim okolnostima može pozvati, miran politički proces teritorijalne separacije ili oružani konflikt sa centralnim vlastima u koji se ona tom prilikom upušta, kao i (po separatiste) uspešan ishod tog procesa/konflikta, pri čemu se uspehom smatra formalno i potpuno priznanje gubitka suverenosti nad datom teritorijom od strane države od koje se otcepljuje.

Drugim rečima, secesija se ovde određuje kao pravo na eksterno samoopredeljenje iz čije (ne)legitimne primene proizilazi ili politički proces razjedinjenja ili nasilni sukob oko suvereniteta nad određenom teritorijom, koji se naposljetku okončava uzajamno prihvatljivim institucionalnim rešenjima. Međutim, pošto ovaj rad stremi formiranju etičkog okvira za vrednovanje i sprovođenje otcepljenja koji opravdanim smatra samo one težnje ka nezavisnosti i postupke istupanja iz država koji ne iniciraju i ne podstiču (dodatno) nasilje, zadatak pojmovnog određivanja secesije ne može se ispuniti samo pružanjem definicije datog termina, već je – radi izbegavanja etičkih predloga koji u praksi mogu prouzrokovati neželjene posledice – neophodno identifikovati i uzročnike koji političke razvode pretvaraju u oružane konflikte.

Determinante koje izazivaju nasilna teritorijalna odvajanja najbolje sagledavaju eksplanatorne teorije secesije (odnosno politikološke studije koje razvijaju teorije ove vrste i oplemenjuju ih empirijskim nalazima), pa je ‘upotpunjenu liberalnu etiku otcepljenja’ korisno zasnovati i na njihovim premisama i uvidima. Pošto istraživanja secesionizma ukazuju na to da je nasilje najprisutnije u okviru etničkih teritorijalnih sporova,⁶³ koji su ujedno i najrelevantiji u geopolitičkom kontekstu Istočne i Jugoistočne Evrope, kao najbolja polazna osnova za razumevanje secesionističkog nasilja uzimaju se one eksplanatorne teorije koje naglasak stavljaju na komponente separatističkih sukoba motivisane etničkom pripadnošću.

Politikolozi koji objašnjavaju uzroke etničkog secesionizma najčešće se oslanjaju na dominantne teorije o razlozima za izbijanje etničkih obračuna (poput primordijalnih,

⁶² Pošto nivo nezavisnosti različitih teritorija može da varira od onog koji poseduju entiteti poput Republike Srpske (gde integralni deo međunarodno priznate zemlje poseduje određene elemente državnosti) do onog koji uživaju entiteti poput Kosova (gde jedino nedostaje neupitno međunarodno priznanje nezavisnosti kako bi definicijom uspostavljene karakteristike suverene zemlje bile u celosti prisutne), preciziranje ‘praga državnosti’ – odnosno trenutka okončanja procesa otcepljenja – je od suštinske važnosti za pojmovno određenje secesije.

⁶³ Keiichi Kubo, “Secession and Ethnic Conflict”, in: Aleksandar Pavković and Peter Radan (eds.), *The Ashgate Research Companion to Secession*, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2011, pp. 211-212.

instrumentalističkih i konstruktivističkih teorija), s tim što njihovi eksplanatorni pristupi – pored tumačenja uzročnika etničkog nasilja – objašnjavaju i zašto pojedini konflikti prerastaju u borbu za nezavisnost, a drugi ne. Tako, recimo, autori koji se bave motivima separatističkih pokreta i koji su ujedno i zastupnici klasičnih primordijalnih teorija – prema kojima etničke grupe predstavljaju određenu vrstu proširenih porodica neraskidivo vezanih biološkim poreklom, jedinstvenom kulturom, običajima i zajedničkom prapostojbinom (odnosno nasleđem zarad čije odrbane su spremne i sukobiti se jedna sa drugom) – secesiju objašnjavaju prirodnom/istorijskom željom naroda za političkim samoopredeljenjem, dok nasilje vide kao posledicu uverenja etničkih zajednica (bilo onih koje se otcepljuju ili onih koje se otcepljenju protive) u ispravnost njihove borbe, odnosno u nužnost primene svih raspoloživih sredstava radi ostvarivanja pobede protiv arhetipskog ‘drugog’. Recimo, američki politikolog i istoričar Džordž Kenan (*George Kennan*) – na tragu primordijalnog rezona – separatizam u SFRJ (i njen posledični raspad) video je kao posledicu agresivnog nacionalizma koji je duboko utkan u kulturno-istorijsko nasleđe zavađenih naroda; nasleđe zasnovano na ratobornom tribalizmu i međusobnom nepoverenju.⁶⁴

Ostali autori kao česte uzroke delovanja u smeru političkog osamostaljenja nabrajaju i namere etničkih zajednica: **a)** da isprave ranije počinjene nepravde, **b)** da ponište postojeće socio-ekonomske nejednakosti i/ili **c)** da obustavne negativne (odnosno iskoriste pozitivne) demografske trendove.⁶⁵ Tako prema racionalistički orijentisanim politikolozima koji se bave međuetničkim odnosima – poput Vive Bartkus (*Viva Bartkus*)⁶⁶ i Erin Jene (*Erin Jenne*)⁶⁷ – do nasilnog otcepljenja ne dolazi kada istorijska netrpeljivost suprotstavljenih etničkih zajednica dostigne svoj vrhunac, već kada oružana pobuna postane najrazumnija ili jedina metoda odbrane kulturnog identiteta, ekonomsko-političkog interesa ili fizičkog opstanka određene zajednice, odnosno kada se stvore povoljni uslovi za radikalniji obračun centralnih vlasti sa separatističkom manjinom, ili obrnuto. Na primer, uplitanje spoljnih aktera može naglo izmeniti međuetničke odnose moći i stvoriti optimalne okolnosti za ostvarivanje ciljeva jedne od zavađenih strana, koje će ona – u skladu sa racionalističkom logikom – pokušati da iskoristi i upotrebom sile, kada je to isplativo. Ovde treba napomenuti da se najveći broj autora koji razumevanju želje za nacionalnim otcepljenjem prilazi iz ugla političkog racionalizma (npr. primenom misaonih metoda kao što je ‘teorija igara’ ili ekonomskih pristupa poput *cost-benefit* analize) – uprkos tome što nude niz njima svojstvenih objašnjenja – takođe, makar implicitno, oslanja na primordijalnu teoriju o etničkim sukobima, jer postojanje etničkih zajednica kao jasno određenih i interesno suprotstavljenih aktera uzima zdravo za gotovo.⁶⁸

Za razliku od teorija koje su na ovaj ili onaj način bliske primordijalizmu, instrumentalistički orijentisane eksplanatorne teorije secesije za ključne aktere ne uzimaju zajednice, već pojedince, jer napominju da su lideri etničkih grupa ti koji secesiju operacionalizuju kao temu kada procene da ona može biti politički korisna, dok se za nasilnu realizaciju separatističke agende odlučuju u momentima kada nezavisnost deluje kao

⁶⁴ Jasna Dragović-Soso, “Why Did Yugoslavia Disintegrate? An Overview of Contending Explanations”, in: Lenard Cohen and Jasna Dragović-Soso (eds.), *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, Purdue University Press, West Lafayette, 2007, p. 2. / George Kennan, *The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections on the Present Conflict*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 1993, p. 11.

⁶⁵ David Siroky, “Explaining Secession”, in: Aleksandar Pavković and Peter Radan (eds.), *The Ashgate Research Companion to Secession*, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2011, p. 48.

⁶⁶ Viva Bartkus, *The Dynamic of Secession*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, pp. i-267.

⁶⁷ Erin Jenne, *Ethnic Bargaining: The Paradox of Minority Empowerment*, Cornell University Press, Ithaca, 2007, pp. i-248.

⁶⁸ Keiichi Kubo, “Secession and Ethnic Conflict” op. cit., p. 212.

objektivno ostvariv cilj koji im – ako se rizik ulaska u oružani konflikt naposljetku isplati – može obezbediti učvršćivanje vlasti na teritoriji na koju pretenduju. Tako Filip Roder (*Philip Roeder*) iznosi tezu da uspešnost separatističke borbe dobrim delom zavisi od političke i koordinacione sposobnosti nekoliko ključnih vođa pokreta za nezavisnost. Iako začetnici tih pokreta obično jesu nacionalnom idejom zaneseni entuzijasti, do masovne podrške separatizmu najčešće dolazi tek nakon što njih zamene pragmatični lideri koji su gotovo po pravilu prevashodno vođeni sopstvenim političkim ambicijama i koji su ujedno sposobni da manipulišu začetničkim romantičarskim diskursom, kao i da ga pretoče u retoriku o interesima i praktičnim motivima za otcepljenje; interesima i motivima koji, u zavisnosti od konteksta, mogu biti ekonomske, bezbednosne ili neke druge prirode i za koje se isplati boriti svim raspoloživim sredstvima.⁶⁹

Konačno, konstruktivistički pristup oslanja se na tezu o ‘zamišljenim zajednicama’ koja je proslavila politikologa Benedikta Andersona (*Benedict Anderson*).⁷⁰ Prema konstruktivistima kao što je Kančan Čandra (*Kanchan Chandra*), etničke grupacije predstavljaju proizvod kontekstualnih istorijskih činilaca, a njihovi identiteti su promenjive i fluidne prirode, jer ih oblikuje niz društvenih, političkih i ekonomskih procesa.⁷¹ Tok razvoja određenog nacionalnog identiteta – koji se odvija posredstvom jezika, kulture, kolektivističkih narativa, simbola i političkih sukoba sa drugim zajednicama – može vremenom doprineti usađivanju želje za nezavisnošću u nacionalnu svest pojedinih manjinskih grupa, a do etnički motivisanih secesionističkih sukoba dolazi onda kada se pokraj te želje (iz određenih socioloških, političkih ili drugih razloga) javi i osećaj preke potrebe za razjedinjenjem, odnosno kada se delovanje u skladu sa tim osećajem radikalizuje i počne da prkosi interesima centralne vlasti ili identitetskim konstruktima/mitovima većinske zajednice.⁷²

Upravo predstavljena tipologija opisanih teorija, iako korisna za razumevanje različitih argumentacija, ne oslikava sve učestaliju tendenciju objedinjavanja više eksplanatornih pristupa u novijim istraživanjima etnički motivisanog nasilnog separatizma, koja je primetna kod autora poput Monike Dufi-Toft (*Monica Duffy-Toft*).⁷³ Savremenim teoretičarima je jasno da čisto primordijalna, instrumentalistička ili konstruktivistička logika obično nije dovoljna za razumevanje kompleksnih fenomena na koje utiču višeslojni i ispreplitan faktori. Zbog toga se i u ovom radu – prilikom određivanja uzročnika onog ‘nasilnog’ u fenomenu/pojmu secesije – zastupa mešoviti eksplanatornoteorijski pristup. Smatra se da pitanje razjedinjenja proizvodi etničke konflikte onda kada naglo dobije na značaju, bilo zbog primetne promene u odnosu moći između različitih etničkih zajednica (što je u skladu sa racionalističkim primordijalizmom), zbog veštog kampanjskog manipulisanja idejom o nezavisnosti (što odgovara instrumentalističkom pristupu etničkim konfliktima), zbog naprasnog udaljavanja/sukobljavanja ranije kompatibilnih identiteta (što se slaže sa konstruktivističkom argumentacijom) ili zbog kombinacije tih i njima srodnih činilaca. Dakle, ako se etnički sukobi postave kao zavisna varijabla koju delovanje u skladu sa ‘upotpunjenom liberalnom etikom secesije’ ne treba da proizvede, zaključuje se da je se u praksi pitanjem potencijalnog

⁶⁹ Philip Roeder, *National Secession: Persuasion and Violence in Independence Campaigns*, Cornell University Press, London, 2018, p. 10.

⁷⁰ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 1991, pp. i-224.

⁷¹ Kanchan Chandra, “Introduction”, in: Kanchan Chandra (ed.), *Constructivist Theories of Ethnic Politics*, Oxford University Press, New York, 2012, pp. 1-49.

⁷² Edward Aspinall, “The Construction of Grievance: Natural Resources and Identity in a Separatist Conflict”, *Journal of Conflict Resolution*, vol.51, no.6, 2007, pp. 950-951.

⁷³ Monica Duffy-Toft, *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests and the Indivisibility of Territory*, Princeton University Press, Princeton, 2003, pp. i-226.

otcepljenja važno pozabaviti što ranije, odnosno dok je to i dalje moguće učiniti demokratskim metodama u stabilnom političkom kontekstu, pre nego što prolongirana neregulisana prisutnost tog pitanja u javnoj sferi izazove krizno stanje i prouzrokuje radikalizaciju secesionističkih težnji i/ili integrističkih kontratrežnji centralnih vlasti.

Jasno je da neodgovoran odnos prema otcepljenju – bilo od strane secesionističke manjine, centralnih vlasti ili spoljnih međunarodnih aktera – može proizvesti negativne posledice poput upravo razmatrane pojave etničkog nasilja. Međutim, mogućnost nastupanja neželjenih konsekvenci prilikom primene prava na eksterno samoopredeljenje ne čini i samo pravo spornim, već nalaže pažljivije promišljanje istog s ciljem uspostavljanja valjanog etičkog okvira za njegovu moralno opravdanu i pravednu implementaciju. Štaviše, kada se u obzir uzmu bazične pretpostavke liberalne političke filozofije (poput npr. ‘fundamentalnog liberalnog principa’, prema kom teret dokazivanja ne snose oni koji se zalažu za slobodu, već oni koji bi da je ograniče),⁷⁴ neprihvatanje prava na nezavisnost (barem kao normativnoetičkog načela čija bi se primena u praksi trebala krajnje limitirati i obeshrabriti) postaje problematično, jer je – primera radi – prostor za dostizanje kvalitetnijeg oblika individualne slobode često širi tamo gde je kulturna i politička autonomija zajednice kojoj pojedinac pripada veća (što će kasnije biti i demonstrirano). Drugim rečima, legitimno je raspravljati o tome koje se grupacije – i pod kojim uslovima – mogu (u želji da dostignu najopsežniji vid autonomije) pozvati na pravo na secesiju, ali je ipak neosnovano u potpunosti odbaciti i samu ideju o postojanju tog prava, jer bi zauzimanje takvog stava bilo u raskoraku ne samo sa gorenavedenim principom, već – može se tvrditi – i sa drugim ključnim vrednosnim postulatima liberalizma.

Da bi se upravo predstavljena konstatacija dolično odbranila, neophodno je – dakle – opravdati polazne premise imenovane političko-filozofske tradicije, a pritom ujedno pokazati i da joj koncept kolektivnih prava (poput onog na otcepljenje) nije suprotstavljen i stran. U najširem smislu, liberalizam se može odrediti kao politička i moralna filozofija koja slobodu, ličnu autonomiju, toleranciju, pravdu, razum i ravnopravnost (u pogledu suštinske jednakosti svih mislećih bića) uzima za vrednosti iz kojih apstrahuje više bazičnih političko-etičkih principa, poput onih koji nalažu podelu vlasti, vladavinu prava, održavanje redovnih, fer i poštenih izbora, političku ravnopravnost građana, njihovu jednakost pred zakonom, međusobnu trpeljivost pojedinaca (prevashodno u vidu poštovanja tuđe posebnosti) itd. U zavisnosti od toga da li – i u kojoj meri – favorizuju idejna polazišta libertarijanizma, individualizma, pluralizma, egalitarizma, racionalizma ili univerzalizma, različite struje liberalne misli drugačije se odnose prema svakoj od gorenavedenih vrednosti. Međutim, bez obzira na to kojoj od njih daju blagu prednost, velika većina liberalnih političkih teorija pruža normativnofilozofsku potporu neophodnu za izvođenje kolektivnog prava na samoopredeljenje (u nekoj njegovoj formi).

Primeru radi, gotovo svi savremeni liberalnoteorijski pristupi koji na prvom mestu naglašavaju značaj individualnosti, lične autonomije i razuma (osim možda oni najradikalniji) – odnosno gotovo sve danas opšteprihvaćene liberalne teorije koje prilikom promišljanja društvenih odnosa ili etičnosti različitih oblika političkog delanja polaze od racionalnog pojedinca kao bazičnog/fundamentalnog subjekta – prepoznaju važnost koju veze sa drugim ljudima i pripadnost zajednici igraju u životu svake jedinice. Kao što je tvrdio Tibor Mačan (*Tibor Machan*), poznati zagovornik normativnih načela individualizma, i najdosledniji zastupnici racionalističkog atomizma – unutar kog su individualistička ontološka polazišta

⁷⁴ Gerald Gaus, *Justificatory Liberalism: An Essay on Epistemology and Political Theory*, Oxford University Press, New York, 1996, pp. 162-166.

posebno naglašena – moraju prihvatiti činjenicu da se čovek rađa kao član porodice od koje tokom prvog dela svog života neposredno zavisi i koja, samim tim, igra presudnu ulogu u obrazovanju njegove ličnosti i u formiranju njegovih preferencija, pre nego što on uopšte i postane sposoban da donosi sopstvene (pretpostvjljeno zdravorazumske) nezavisne odluke.⁷⁵ Drugim rečima, socijalna priroda čoveka njegovu pripadnost užim grupama (poput porodice) i široj zajednici (poput naroda) čini ne samo suštinski važnom (u pogledu razvoja njegove ličnosti kroz odnose sa drugim ljudima), već i neminovnom. Upravo ta važnost/neminovnost fenomena pripadnosti ostavlja prostor uvođenju kolektivnih prava (poput prava na eksterno nacionalno samoopredeljenje) u okvire individualizmu i racionalizmu tradicionalno okrenute liberalne političke teorije; prostor koji se otvara kada se ista uzmu za preduslov očuvanja, daljeg unapređenja i/ili udruženog ispoljavanja društvenih – i stoga direktno od pripadnosti kolektivu zavisnih – aspekata personalnog identiteta.

Sledi da čak ni izraženo individualistička „(l)iberalna ideja poretka ne podrazumeva društvo samozainteresovanih i sebičnih pojedinaca, kako se ona ponekad karikaturalno predstavlja. Sve što ona zahteva je jednako uvažavanje svake osobe kao legitimnog izvora moralnih i političkih zahteva.“⁷⁶ Njeno sagledavanje jedinki kao bazičnih moralnih i političkih aktera – dakle – jednostavno nalaže da kolektivna prava ne smeju biti starija od osnovnih individualnih prava, a ne da uopšte ne mogu postojati. Štaviše, razumno je tvrditi da su ona čak i poželjna u onoj meri u kojoj doprinose boljem prepoznavanju i kvalitetnijem izražavanju volje mislećih bića. Ipak, nijedno kolektivno pravo, koliko god utemeljeno bilo (poput npr. prava određene zajednice da neguje i upražnjava svoju kulturu ili religiju), ne može predstavljati valjan povod za nametanje obaveza (poput, recimo, obaveze praktikovanja nacionalnih/verskih običaja) onim pripadnicima te grupacije koji na sebe ne žele da ih preuzmu, jer bi time – između ostalog – bila ugrožena i njihova lična autonomija. Tako od pripadnice islamske zajednice nije opravdano zahtevati da hidžab nosi mimo sopstvene volje, budući da kolektivno pravo na očuvanje tradicije ne može nadjačati njeno individualno pravo na slobodu izbora. S druge strane, njoj pravo da svoju veru ispoveda onako kako to ona sama želi – što može podrazumevati i potrebu za udruženom manifestacijom iste – treba obezbediti i tamo gde je kulturna zajednica kojoj pripada manjinska. Na taj način se – pored njenih individualnih moralnih i političkih zahteva – uvažava i tolerancija kao takođe važna liberalna vrednost; vrednost koja se iskazuje kroz prihvatanje diverziteta i koja podrazumeva trpeljivost ne samo prema razlikama na individualnom, već i na kolektivnom nivou (pa stoga pored poštovanja prava na različitost svake jedinke nalaže i poštovanje prava na očuvanje zasebnog identiteta kulturno drugačijih grupacija, sve dok se i one vode tim istim načelom).

Shodno tome, jasno je da je argument o postojanju potrebe za prepoznavanjem određene vrste kolektivnih prava – poput prava na interno samoopredeljenje – moguće izvesti i iz liberalnih političkih teorija koje prevashodno insistiraju na toleranciji kao etičkoj normi, odnosno na kulturnom pluralizmu kao ključnoj odrednici savremenih demokratskih uređenja. Međutim, može li se isti zaključak doneti i kada se govori o pravu na eksterno samoopredeljenje, koje je po svojoj prirodi umnogome specifično, budući da se – nasuprot ostalim kolektivnim pravima – ne ostvaruje unutar međunarodno priznatih država, već podrazumeva njihovo parčanje? Na prvi pogled – ukoliko se tolerancija poistoveti sa etičkim principom koji iznad svega nalaže poštovanje tuđe autonomije, a ta logika potom sledi do njene krajnje tačke – deluje da istinski trpeljiv odnos prema određenoj manjinskoj zajednici predviđa čak i potpuno prihvatanje njene potrebe/želje za napuštanjem postojeće i formiranjem

⁷⁵ Tibor Machan, “Liberalism and Atomistic Individualism”, *The Journal of Value Inquiry*, vol.34, no.2/3, 2000, p. 227.

⁷⁶ Đorđe Pavićević, *Pravda i politika: nasleđe i granice političke filozofije Džona Rolsa*, op. cit., str. 21-22.

nezavisne zemlje. S druge strane, ako se razumevanju tolerancije pristupi iz nešto drugačijeg ugla – tako da se ona sagleda kao moralno načelo koje potencira značaj miroljubivog suživota različitih grupa – na samom ekstremu ovog rezona dolazi se do dijametralno suprotnog zaključka; onog koji u celosti odbacuje opravdanost otcepljenja/razjedinjenja, uz obrazloženje da je potpuno nacionalno osamostaljenje – kao vid favorizovanja užeg kulturnoetničkog kolektiva naspram šire građanske zajednice – protivno idealima pluralističkog društva.⁷⁷

Ipak, pravo na secesiju bilo bi pogrešno kako sasvim odbaciti, tako i isključivo temeljiti na ovako pojednostavljenim i redukovanim shvatanjima onoga što tolerancija kao vrednost jeste. Ne treba zaboraviti da liberalna filozofija prepoznaje da i trpeljivost – bez obzira na to što predstavlja esencijalnu komponentu pravednih političkih uređenja – neminovno mora imati svoje granice. Naravno, različite struje liberalizma različito pristupaju pitanju mere u kojoj je tolerancija poželjna/neophodna (npr. preteče klasičnog liberalizma neretko su se zaustavljale na rudimentarnom razumevanju datog pojma – poput onog koje nalaže minimalnu trpeljivost većine prema verskim manjinama – dok savremeni pristupi zagovaraju i prakse nalik afirmativnoj akciji; prakse utemeljene na daleko razvijenijem tumačenju tolerancije kao vrednosti), ali proponenti liberalne misli danas uglavnom prihvataju: *a*) to da je moralni princip potpune tolerancije ne samo neodrživ, već po svojoj prirodi i paradoksalan (jer nalaže i ‘toleranciju netolerantnih’, usled čega sâm sebe potire),⁷⁸ kao i *b*) to da je univerzalna trpeljivost kako nemoguća (usled prevelikih razlika između prevelikog broja moralno suprotstavljenih stanovišta), tako i nepotrebna (pošto je uzajamna tolerancija međusobno zavisnih i jednih na druge upućenih jedinki/grupa sasvim dovoljna).⁷⁹ A kada se prepozna to da ideja o apsolutnoj trpeljivosti u svom krajnjem obliku zapravo vodi ka netrpeljivosti (jer joj fundamentalni etički principi na kojima počiva ne dozvoljavaju uvođenje odbrambenih mehanizama kojima bi uspela da osujeti konačni trijumf netolerantnih nad tolerantnima), kao i to da ideje o sveopštem konseznusu i političkom dogovoru svih sa svima predstavljaju utopiju koja niti je dostižna (jer da jeste, uspostavljanje globalne države ne bi bilo problematično) niti je potrebna (budući da je trpeljivost kao normu moguće afirmisati i unutar teritorijalno uokvirenih političkih sistema),⁸⁰ može se tvrditi da je razgraničenje zajednica koje gaje nepomirljive političke i vrednosne stavove opravdano. Štaviše, tamo gde miran suživot dva ili nekoliko naroda u okviru iste države nije izgledan, toleranciju je smislenije jačati stimulisanjem mirnih i stabilnih međususedskih odnosa između novoformiranih zemalja nego insistiranjem na disfunkcionalnim multinacionalnim rešenjima unutar postojećih država.

Predstavljena argumentacija pokazuje da je pravo na secesiju moguće izvesti i iz premisa liberalnih političkih teorija koje toleranciji daju blagu prednost u odnosu na druge vrednosti. Pravo na eksterno samoopredeljenje, pritom, nije suprotstavljeno ni univerzalističkoj komponenti liberalizma (odnosno ni privrženosti ovog političko-filozofskog pravca ideji o moralnoj jednakosti svih mislećih bića), jer pretpostavka o mogućnosti njegove implementacije ne samo da ne dovodi u pitanje načelnu ravnopravnost različitih nacija i njihovih pripadnika, već je zapravo i ističe, budući da – primera radi – zahteve onih grupacija (pa posredno i pojedinaca) koje smatraju da je stvaranje nove zemalje u njihovom najboljem interesu u principu vrednosno poistovećuje sa zahtevima grupacija/pojedinaca koji žele ostati u

⁷⁷ Rajner Baubok (Rainer Bauböck) razmatra nekoliko argumentacija ove vrste. – Rainer Bauböck, “Why Stay Together? A Pluralist Approach to Secession and Federation”, in: Will Kymlicka and Wayne Norman (eds.), *Citizenship in Diverse Societies*, Oxford University Press, Oxford, 2000, pp. 377-383.

⁷⁸ Paradoks tolerancije najbolje je problematizovao Karl Popper (*Karl Popper*). – Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies: With a Preface by Václav Havel*, Routledge, London, 2011, pp. i-800.

⁷⁹ Andrew Murphy, “Tolerance, Toleration and the Liberal Tradition”, *Polity*, vol.29, no.4, 1997, p. 593.

⁸⁰ Takođe se može tvrditi i da je ideja o univerzalnoj toleranciji sama po sebi netolerantna, budući da u praksi ne može biti ostvarena ukoliko se ne nametne i onim kulturnim zajednicama koje se protive njenom usvajanju.

postojećim državama. Takvo rezonovanje posebno je primetno kod pobornika plebiscitnih teorija otepljenja, koji – vodeći se polaznom premisom o političkoj i moralnoj ekvivalentnosti svih individua – univerzalnost prava na nezavisnost potenciraju više od ostalih autora, argumentujući da se na njega mogu pozvati ne samo politički formirani narodi (kao što to tvrde askriptivisti) ili ugrožene/podređene zajednice (kao što zaključuju remedijalisti), već svi kolektivi koji poseduju kapacitete i volju da konstituišu nove međunarodno priznate zemlje (podrazumeva se, etički prihvatljivim postupanjem).

S druge strane, dok plebiscitisti smatraju da se pretpostavljena legitimnost prava na secesiju najbolje dokazuje naglašavanjem njegove univerzalnosti (zbog čega konzumiranje istog dozvoljavaju svim pojedincima okupljenim u dovoljno velike i teritorijalno koncentrisane grupacije, težeći na taj način da ga uslove samo onoliko koliko je to neophodno kako bi ono u praksi bilo sprovodljivo), remedijalna škola mišljenja sklonija je tome da tvrdnju o postojanju potrebe za prihvatanjem/uvazavanjem datog prava bazira na normativnoteorijskim okvirima okrenutim (korektivnoj) pravdi; pravdi kao vrednosti koja zauzima izuzetno važno mesto u domenu savremene liberalne političke filozofije. Naime, zastupnici imenovanog pravca veruju da je otepljenje opravdano ukoliko se njime otklanjanja/obustavljanja nepravda koju je kolektiv željan osamostaljenja prinuđen da trpi. Imperativ je, dakle, sprečiti nepočinstva centralnih vlasti (i ujedno kompenzovati ugnjetavanu manjinu/narod za nanetu štetu) putem stvaranja novih država, onih koje će – za razliku od prethodnih – težiti očuvanju političke i moralne ravnopravnosti svih svojih građana, kao i pravednijoj raspodeli društvenih i materijalnih dobara (kako među pojedincima, tako i među različitim zajednicama). Stoga je pravo na eksterno samoopredeljenje – posmatrano kroz prizmu remedijalne teorije secesije – legitimno implementirati tamo gde ono predstavlja (jedino preostalo) sredstvo za dostizanje upravo opisanih ciljeva.

Konačno, u kontekstu sagledavanja vrednosnih načela liberalizma koja pravu na teritorijalnu separaciju nude moralnu potporu i čvrsto utemeljenje (uspešnije nego što to čine druge političke teorije ili ideologije),⁸¹ važno je osvrnuti se i na pojam slobode (*liberty*), koji najviše potenciraju pobornici askriptivnih normativnih teorija otepljenja. Veliki broj liberala (pogotovo onih koji pripadaju kontraktualističkoj tradiciji) slobodu uzima za jednu od primarnih vrednosti, smatrajući da to nalaže zdrav razum, priroda i/ili Božja volja. Tako prema Loku svaki čovek ima urođeno pravo na život, slobodu i vlasništvo.⁸² Ta tvrdnja proizilazi iz ontološke pretpostavke da su ljudi u prirodnom stanju bili jednako slobodni, pa dalje sledi da je svako ograničavanje slobode od strane zajednica i institucija koje je čovečanstvo naknadno izgradilo neophodno opravdati upravo saglasnošću onih na čiju se slobodu postavljaju limiti; saglasnošću koja se izražava kroz društveni ugovor. S druge strane, iako odbacuje koncept društvenog ugovora, Džon Stjuart Mil (*John Stuart Mill*) pruža možda i najčuvanije utemeljenje građanskih i društvenih sloboda. U eseju ‘O slobodi’, on tvrdi da je jedna od mnogih osnova za prihvatanje slobode kao možda i najznačajnije vrednosti to što ona predstavlja preduslov koji je neophodan za potpuni razvoj pojedinca kao ličnosti, odnosno za najpotpunije usavršavanje njegovih sposobnosti i umeća.⁸³ Mil smatra da jedino potpuno

⁸¹ Primera radi, iako pravo na samoopredeljenje takođe smatra legitimnim, marksizam-lenjinizam ga – za razliku od liberalizma – pravda pogrešnom pretpostavkom da je nacionalna nezavisnost (od imperijalnih sila) korak koji politički potčinjeni narodi moraju napraviti na putu ka neminovnoj diktaturi proletarijata i (kasnije) ka komunističkom društvenom uređenju. S druge strane, krajnje desno orijentisane ideologije i filozofske škole mišljenja – prilikom promišljanja prava na samoopredeljenje – kolektiv neosnovano stavljaju iznad pojedinca, dok često zastupaju i lako oborivu tezu o inherentnoj/suštnskoj moralnoj nejednakosti različitih naroda.

⁸² John Locke, *Two Treatises of Government: Cambridge Texts in the History of Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 1690 (1988), p. 323.

⁸³ John Stuart Mill, *O Slobodi*, Akia mali princ, Beograd, 1859 (2018), str. 110-111.

autonomne individue (ograničene samo onoliko koliko je to neophodno kako njihovo delovanje ne bi nanelo štetu drugima) mogu postati savršeno razvijeni ljudi,⁸⁴ pri čemu – prema njegovim utilitarnim predubeđenjima (koja se u ovom radu ne zastupaju) – ljudsko savršenstvo, u smislu sposobnosti stvaranja i delovanja radi samoostvarenja, predstavlja najpoželjniji mogući ishod ka kom treba stremiti.

Ipak, pošto su Mil, Lok i ostali klasični liberali prevashodno govorili o ličnim pravima i slobodama, odnosno o individualnoj autonomiji, pojedini sledbenici njihovih ideja i zastupnici liberalizma koji su delovali sredinom dvadesetog veka bili su skloni tvrdnjama da liberalnofilozofska tradicija ne ostavlja prostora za postojanje kolektivnih prava poput (za ovu disertaciju najvažnijeg) prava na samoopredeljenje naroda. Tako su Džejsms Bjukenan (*James Buchanan*) i Gordon Tulok (*Gordon Tullock*) smatrali da je organska koncepcija društva u suprotnosti sa načelima zapadne filozofije,⁸⁵ dok je Džefri Lustig (*Jeffrey Lustig*) govorio da grupama nije mesto u moralnoj ontologiji liberalizma.⁸⁶ Ta striktno atomistička struja liberalne teorije – prema kojoj je društvo najbolje razumeti kao skup prvenstveno interesima vođenih pojedinaca – kritikovana je opravdano i uspešno krajem prošlog veka od strane različitih pobornika komunitarizma, objedinjenih u osporavanju radikalnog individualizma i u insistiranju na suštinskom značaju zajednice. Poznati komunitarac i zastupnik etike vrlina, Alaster Mekintajer (*Alasdair MacIntyre*), individualizam je nazvao izumom moderne i odredio ga kao misaonu konstrukciju liberalnog atomizma koja ljude neopravdano izvlači iz društveno-istorijskog konteksta, sagledavajući ih kao građane bez identiteta (*citizens of nowhere*), čime doprinosi dezintegraciji postojećih društvenih struktura.⁸⁷ Majkl Volcer (*Michael Walzer*) takođe je tvrdio da liberalizam u svom najčistijem obliku gravitira ka razjedinjenju i fragmentaciji političkih zajednica, te da mu u tom smislu određeni aspekti komunitarne misli mogu biti od koristi.⁸⁸

Usledio je odgovor teoretičara koji su želeli pokazati da je liberalna filozofska tradicija sposobna da zajednicu razume kao nešto više od jednostavnog zbira pojedinaca, a da se pritom ne odrekne ni ontološko-etičkih okvira individualizma. Najpoznatiji među njima svakako su Vil Kimlika (*Will Kymlicka*),⁸⁹ Dejvid Miler (*David Miller*),⁹⁰ Jael Tamir (*Yael Tamir*)⁹¹ i Margaret Mor (*Margaret Moore*),⁹² autori koji su – između ostalog – argumentovali i da kolektivna prava nisu suprotstavljena individualnim. Kimlika, na primer, smatra da su manjinska prava moralno dobro koje se ne kosi sa liberalnim načelom individualizma, jer očuvanje političke autonomije i običaja ne ide u prilog samo manjinama kao kulturnim zajednicama, već posledično doprinosi i ličnim slobodama njihovih pripadnika.⁹³ Slično tome, zastupnice ‘kulturno-nacionalnih teorija’ Tamir i Mor (na tragu Mila) dokazuju da pripadnost narodu/naciji omogućuje kvalitetniji oblik individualnih sloboda, jer pojedincima pruža osećaj zajedništva, jednakosti, solidarnosti i poverenja koji pospešuje funkcionisanje liberalnih država i demokratskog procesa bolje nego što to može da učini pripadnost drugim vrstama zajednica.⁹⁴

⁸⁴ John Stuart Mill, *O Slobodi*, op. cit., str. 104. i str. 111.

⁸⁵ James Buchanan and Gordon Tullock, *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1962, str. 17.

⁸⁶ Jeffrey Lustig, “Liberty and Group Rights”, *The Good Society*, vol.6, no.1, pp. 20.

⁸⁷ Alasdair MacIntyre, *After Virtue*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1981, p. 59. and p. 147.

⁸⁸ Michael Walzer, “The Communitarian Critique of Liberalism”, *Political Theory*, vol.18, no.1, 1990, p. 21.

⁸⁹ Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press, Oxford, 1995, pp. i-280.

⁹⁰ David Miller, *On Nationality*, op. cit., pp. i-210.

⁹¹ Yael Tamir, *Liberal Nationalism*, Princeton University Press, Princeton, 1993, pp. i-194.

⁹² Margaret Moore, *The Ethics of Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2001, pp. i-259.

⁹³ Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, op. cit., p. 38.

⁹⁴ Yael Tamir, *Liberal Nationalism*, op. cit., p. 36.

Mor dodaje i da je zajednički nacionalni identitet važan jer olakšava društveni dijalog, političku participaciju i vertikalni odnos između vlasti i građana.⁹⁵

Opravdano se može tvrditi da to doista jeste tako. Svakom čoveku, kao socijalnom biću koje želi pripadati (i političkom biću koje želi učestvovati), neophodne su određene diskurzivne alatke i društvena osnova za interakciju sa ostalim ljudima. Povod za razmenu reči ili delovanje može biti situacione prirode (poput slučajnog susreta na ulici), kao i namenske prirode (poput učešća u aktivnostima političke partije), ali onu osnovnu društvenu platformu – zasnovanu na najfundamentalnijem osećaju pripadnosti – na kojoj se baziraju gotovo sve interakcije, pružaju kultura i nacionalni identitet. Bez kulturne i narodne pripadnosti pojedinac ostaje bez temelja i oruđa neophodnih za smisleno postojanje/delovanje u društveno-političkom kontekstu, i to ne samo bez temelja i oruđa tehničke prirode (poput zajedničkog jezika, u vidu vokabulara), već i bez onih suštinske prirode; poput zajedničkog načina poimanja stvarnosti, zajedničkog (jungovski rečeno) ‘kolektivnog nesvesnog’. Iskazano programerskim rečnikom, bez kulturnog i nacionalnog identiteta čovek ostaje bez operativnog sistema koji čini funkcionisanje njegovog procesora/bića mogućim. Kultura u tom pogledu jeste daleko važnija od nacionalnosti (jer su ljudi postojali kao društvena bića i pre pojave nacija), ali je u savremenom svetu pripadnost (politički formiranom) narodu suštinski bitna kao vrednost koja se nadograđuje na kulturni identitet, upotpunjujući ga intenzivnijim osećajem zajedništva i poverenja potrebnog za smisleno funkcionisanje kompleksnih društvenih zajednica poput liberalno-demokratskih država, stvarajući tako institucionalne i političke okvire unutar kojih se ličnost i sloboda mogu najpotpunije izraziti. Dakle, pripadnost narodu/naciji kao užoj kulturnoj zajednici – za razliku od pripadnosti mnogim drugim mnogoljudnim grupacijama – ima duboko ukorenjen moralni značaj, jer je posedovanje nacionalnog identiteta dragocenost koja omogućuje potpuniju slobodu pojedinca, tako što mu obezbeđuje temelj/platformu za smisleno društveno-političko delovanje, ali i tako što (često) podiže i nivo i poboljšava kvalitet demokratskog procesa, vladavine prava, političke ravnopravnosti, društvenog konsenzusa i međugrađanske tolerancije unutar liberalnih država. Kolektivna prava služe očuvanju te dragocenosti/vrednosti, usled čega i secesija – kao krajnji izraz prava na grupnu atonomiju – u određenim okolnostima može da predstavlja legitiman metod ostvarivanja tog cilja.

Treba ipak napomenuti i to da mnogi autori koji takođe veruju u opravdanost teze o postojanju potrebe za kolektivnim pravima – poput, na primer, Kristofera Velmana (*Christopher Wellman*) – ne dele upravo iznete pretpostavke pobornika kulturno-nacionalnih teorija o značaju pripadnosti (politički formiranim) narodnim zajednicama kao takvima. Prema njima, kolektivna prava – nalik pravu na eksterno samoopredeljenje – poseduju sve politički organizovane grupacije koje su u stanju da donose nezavisne odluke (i koje su – u slučaju tog konkretnog prava – ujedno i dovoljno brojne i teritorijalno koncentrisane da ga primene), pa nacije u tom pogledu nisu izuzetak.⁹⁶ Ovaj rad uvažava određene aspekte tog rezona, zbog čega i iznosi argument da je pravo na otepljenje – ali i njemu srodne obaveze i odgovornosti – nacijama razumno pripisati i na osnovu njihove sposobnosti da odlučuju (odnosno da samostalno izražavaju slobodnu volju) u jednakoj meri u kojoj je to opravdano učiniti i na osnovu prethodno obrazložene tvrdnje da njegova implementacija pripadnicima samoodređenih kolektiva omogućava potpunije uživanje individualnih sloboda, budući da

⁹⁵ Margaret Moore, “Normative Justifications for Liberal Nationalism: Justice, Democracy and National Identity”, *Nations and Nationalism*, vol.7, no.1, 2001, p. 8.

⁹⁶ Christopher Wellman, “Liberalism, Communitarianism, and Group Rights”, *Law and Philosophy*, vol.18, no.1, 1999, pp. 21-22.

proizvodi društveno-političke okvire pogodne za razvoj, negovanje i širenje te i ostalih gorerazmatranih liberalnih vrednosti.

Utemeljenost upravo prezentovanog zaključka može se braniti sledećom argumentacijom; ako se – prema klasičnim ontološkim pretpostavkama liberalizma⁹⁷ – slobodna volja dokazuje mogućnošću/sposobnošću pravljenja izbora, onda slobodnu volju (kao i prava i obaveze koje iz nje proizilaze) poseduje svaki akter koji je u stanju samostalno da bira, bez obzira na njegovu prirodu, odnosno bez obzira na to da li je taj akter individua ili kolektiv. Pritom, kritika koja kaže da politički formirani narodi nemaju slobodnu volju sličnu onoj koju poseduju pojedinci (pošto odluka zajednice predstavlja zbir posrednih i neposrednih odluka njenih članova, pa kao takva ima podređeni status u odnosu na odluke iz kojih inicijalno proizilazi)⁹⁸ ne stoji, jer bi se obrnutom logikom moglo tvrditi da ni pojedinci ne donose ‘izvorno’ samostalne odluke, budući da se njihove preferencije mogu razumeti kao proizvod društva u kom žive. Isto tako, ne stoji ni kritika prema kojoj narodi ne mogu imati prava jer – za razliku od pojedinaca – ne poseduju jasno definisano biće, odnosno egzaktno određeno ‘ja’,⁹⁹ budući da su njihovi okviri fluidni i neprecizno omeđeni. Iako kolektivni akteri nisu biološke jedinice, određene grupe poput nacija sposobne su delovati kao moralne zajednice (vezane vrednostima koje neguju njihovi pripadnici), ili čak i kao prirodne/organske zajednice (nalik proširenim familijama) čiji se identitet aktom donošenja odluka jasno profiliše, doživljavajući određenu vrstu političkog otelotvorenja.

Međutim, istina je da ne čine sve grupe zajednice, niti sve zajednice imaju jednak kapacitet donošenja autonomnih odluka. Da bi bila sposobna da izrazi slobodnu volju (odnosno da bi bila kolektiv, a ne samo skup, i tako stekla određena prava) zajednica pored jasnog identiteta mora da poseduje i pripadnike sa zajedničkim ciljem, koherentan sistem vrednosti, uspostavljena pravila/zakone, organizacionu strukturu donošenja odluka i načine da ih implementira.¹⁰⁰ Ove karakteristike ne moraju biti iskazane kroz formalne institucije, ali moraju biti utemeljene u jakom subjektivnom osećaju organskog i/ili vrednosnog zajedništva, poput onog prisutnog kod naroda/nacija, jer je upravo to najbolji pokazatelj ‘jedinstvenog bića’ kod kolektivnih aktera. Takođe, iako sve zajednice koje su sposobne da samostalno donose odluke imaju određena kolektivna prava, nemaju sve zajednice ona prava koja poseduju politički formirani narodi. Organizacije poput preduzeća, za razliku od – recimo – skupa slučajnih prolaznika koji su se okupili na nekom festivalu ili na aerodromu, jesu zajednice koje imaju kolektivna prava (poput prava da posluju na slobodnom tržištu u svojstvu pravnih lica), ali bi bilo pogrešno pomisliti da poseduju i prava višeg ranga, poput onog na potpunu političku i teritorijalnu nezavisnost. To pravo pored država mogu posedovati samo nacije, jer su jedino kod njih kolektivni identitet i proces donošenja odluka neraskidivo vezani i za teritoriju kao esencijalnu komponentu implementacije prava na samoopredeljenje. U slučaju svih ostalih kolektiva, nepostojanje suštinske veze između specifičnog geografskog prostora i članova zajednice negira postojanje prava na otcepljenje, jer je u nedostatku urođene vezanosti za

⁹⁷ Mnogi savremeni mislioci pak smatraju da polaznim premisama liberalizma nije moguće uspostaviti metafizičko utemeljenje, kao i da to nije neophodno činiti, jer liberalizam „...ne samo da ne gubi na značaju i legitimnosti time što ostaje bez metafizičkih temelja, već se upravo oslobađa za daleko veću fleksibilnost, prilagodljivost i reciprocitet sa realnošću i drugim teorijama, a time postaje i realniji, prihvatljiviji i primenjiviji kao najkorisniji okvir za organizovanje (bar okcidentalnih) ljudskih društava.“ – Miša Đurković, *Kapitalizam, liberalizam i država*, Filip Višnjić, Beograd, 2005, str. 39.

⁹⁸ Jan Narveson, “Collective Rights?”, *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, vol.4, no.2, 1991, pp. 331-335.

⁹⁹ *Ibidem*, str. 334.

¹⁰⁰ Dwight Newman, *Community and Collective Rights: A Theoretical Framework for Rights Held by Groups*, Hart Publishing, Oxford, 2011, p. 4.

‘istorijsku domovinu’ politička obligacija prema državi starija od svih eventualnih zahteva za napuštanjem iste putem secesije.

Nije li zaključak o primatu obligacije prema državi nad slobodnim izborom kolektiva (osim kada su ti kolektivi politički formirani narodi) u sukobu sa prethodno prezentovanom argumentacijom prema kojoj sloboda predstavlja jednu od najznačajnijih vrednosti liberalizma? Može se izneti nekoliko jakih argumenata koji potkrepljuju tvrdnju da nije. Prvo, prosta logika nalaže da neteritorijalni kolektivni akteri po prirodi svog bića jednostavno ne mogu posedovati teritorijalna prava, pa imaju moralnu dužnost poštovanja zakona onog teritorijalnog subjekta na čijem prostranstvu deluju, a to je država. Ako se za primer ponovo uzmu firme, lako se može ustanoviti da one imaju određenu vrstu prostornog prava u vidu prava na privatno vlasništvo. Međutim, potpuno pravo na teritoriju izostaje, jer identitet kompanije nije dovoljno čvrsto vezan za privatno vlasništvo koje ona u bilo kom trenutku poseduje, pošto prodajom nekretnina i promenom adrese preduzeće može nesmetano da nastavi da obavlja svoju primarnu funkciju; da posluje na tržištu. Ujedno, zaposleni u kompaniji se neretko menjaju i često nisu suštinski vezani za svoje kolege, niti za firmu u kojoj rade, a posebno ne za lokaciju na kojoj se ona nalazi, pa se ne može govoriti o postojanju osećaja suštinske pripadnosti i vezanosti za teritoriju koji bi imao moralnu vrednost. Konačno, rukovodstvo firme je uvek slobodno da kompaniju preseli u drugu državu, pa sloboda preduzeća kao interesne zajednice nije ograničena zabranom napuštanja zemlje, već je isključivo limitirana nemogućnošću teritorijalnog otcepljenja od iste. Dakle, firme – dok posluju na određenoj teritoriji – imaju političku obligaciju prema državi u vidu poštovanja njenih zakona (što naravno podrazumeva i poštovanje njenog teritorijalnog integriteta), pri čemu ta vrsta političke obligacije ni na koji način ne sputava njihovu slobodu da se ostvaruju u okviru onoga što jesu; pravna lica i poslovni subjekti.

Drugo, osvrtno na Kanta može se zaključiti da obligacija prema zakonima (u ovom slučaju zakonima države) ne mora nužno da ograniči slobodu, kao što bi se moglo zaključiti na osnovu Lokove filozofije, prema kojoj se izlaskom iz prirodnog stanja čovek odriče potpune slobode radi bezbednosti i sigurnosti.¹⁰¹ Suprotno tome, prema Kantu društveni ugovor čoveku garantuje i proširuje slobode, štiteći ga od prirodnog stanja u kom on ima određenu vrstu primitivnih sloboda, ali nije u mogućnosti da sprovodi onu istinsku slobodnu volju, jer je fizički ugrožen i ograničen.¹⁰² Samim tim, društveni ugovor u Kantovoj filozofiji nije toliko stvar kolektivnog dogovora koliko je moralni imperativ, pa je tako i dužnost očuvanja društvenog ugovora (oličenog u zakonima, a posredno i u državi) etička obaveza svakog slobodnog bića.

Dva izneta argumenta dovoljno su jaka da obavežu neteritorijalne kolektivne aktere i ‘atomizovane’ pojedince na lojalnost državi, naravno, pod uslovom da se radi o demokratskoj državi koja poštuje i promovise sve prethodno razmatrane liberalne vrednosti. Ipak, ukoliko je maločas izneta tvrdnja – o tome da se individualna sloboda najpotpunije može izraziti u kontekstu pripadnosti kulturnim/narodnim zajednicama – tačna, onda se može zaključiti da politički formirani narodi (kao od ostalih zajednica u moralnom smislu suštinski drugačiji kolektivi) nisu uvek uslovljeni istom vrstom političke obligacije. Taj stav dobija na snazi: **a)** ako izvor legitimiteta i svrhu postojanja države razumemo onako kako to čine pobornici kulturno-nacionalnih teorija i **b)** ako nacije definišemo prema polaznim premisama tih teorija, na sledeći način:

¹⁰¹ John Locke, *Two Treatises of Government: Cambridge Texts in the History of Political Thought*, op. cit., pp. 330-331.

¹⁰² Immanuel Kant, *Metafizika morala*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1797 (1993), str. 127.

Nacija (ili politički formiran narod) predstavlja moralnu/vrednosnu zajednicu čiji pripadnici gaje za njih suštinski važan subjektivni osećaj prirodne/organske pripadnosti, međusobne povezanosti i privrženosti teritoriji na kojoj žive, kulturnu zajednicu koja se – iako fluidna i promenljiva – može od drugih razlikovati po objektivnim imeniteljima (poput jezika, običaja, istorijskog nasleđa, religije i proživljenog stradanja),¹⁰³ (pret)političku zajednicu koju karakteriše želja da upravlja sama sobom, kao i kolektivnog aktera koji zbog svoje prirode – oličene u teritorijalnosti, sposobnosti donošenja odluka i identitetu zasnovanom na zajedničkim vrednosnim uverenjima njegovih pripadnika – poseduje prava i obaveze, među koje spada i (uslovljeno) pravo na nacionalno samoopredeljenje.

Kao što se može videti na osnovu predstavljene definicije, kulturno-nacionalne teorije (odnosno skup promišljenih političkofilozofskih pretpostavki koje se mogu objediniti pod ovim imenom) ne zastupaju isključive i ekskluzivne koncepcije naroda prevashodno zasnovane na poreklu ili etničkoj pripadnosti, po čemu se razlikuju od donekle srodnih primordijalnih teorija. Nasuprot njima, one sadrže jaku konstruktivističku komponentu, jer su njihovi zastupnici svesni da nacionalni identitet jednim delom predstavlja i društveni proizvod, što ne ostavlja prostora rigidnim i ostrim podelama na one koji jesu i one koji nisu članovi zajednice.¹⁰⁴ Dakle, bez obzira na to što etnicitet i/ili osećaj zajedničkog porekla mogu imati važnu ulogu u određivanju narodne pripadnosti, kulturno-nacionalne teorije te činioce smatraju samo delimično objektivnim indikatorima nečije nacionalnosti, budući da – prema argumentaciji koji njihovi zastupnici iznose – pripadnost takođe zavisi i od ličnog doživljaja sopstvenog identiteta svakog pojedinca koji (želi da) pripada.

Svakako, to ne znači da je nacionalni identitet stvar slobodnog izbora, jer se pripadnost ne određuje isključivo na osnovu samoidentifikacije, već i putem pozitivne afirmacije proklamovanog identiteta od strane drugih članova narodne zajednice sa kojom se pojedinac poistovećuje;¹⁰⁵ afirmacije koja u određenim slučajevima može da zavisi i od toga da li je on po rođenju ‘sunarodnik’ ili nije. Istovremeno, iako nacionalni identitet nije stvar slobodnog izbora, njegov preobražaj ili potpuna promena na kolektivnom/individualnom nivou nije sasvim isključena. Najbolji primer kolektivne transformacije osećaja pripadnosti demonstriran je upravo na postsovjetskom i postjugoslovenskom prostoru krajem prošlog veka, dok je i individualni doživljaj pripadanja uvek podložan delimičnim ili potpunim izmenama. Svima je poznato da je odlazak iz zemlje porekla i promena ne samo državljantsva, već i vrlo ličnog osećaja nacionalne pripadnosti, vremenom moguća.

Konačno, treba reći i to da poimanje naroda/nacija u skladu sa kulturno-nacionalnim teorijama nije u suprotnosti sa činjenicom da je identitet svakog pojedinca višeslojan.¹⁰⁶ Osoba

¹⁰³ Kriterijumi za definisanje naroda (koji poseduju pravo na samoopredeljenje) razmatrani su 2010. godine prilikom donošenja savetodavnog mišljenja Međunarodnog suda pravde o legalnosti jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova u izdvojenim mišljenjima sudija i obuhvatali su, između ostalog, zajedničku tradiciju, kulturu, etničku pripadnost, istorijsko nasleđe, jezik, veru, identitet, osećaj zajedništva i pretrpljenu diskriminaciju/stradanje. – “Separate Opinion of Judge Cançado Trindade”, *International Court of Justice*, The Hague, 2010, Available from: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-08-EN.pdf> (Accessed Jan 10, 2020), p. 215.

¹⁰⁴ To što je nacionalni identitet u dobroj meri društveni konstrukt ne umanjuje značaj instrumentalne uloge koju on igra pri formiranju i održavanju suštinski bitnog ličnog doživljaja pripadnosti, niti smanjuje važnost njegove kohezivne funkcije u stvaranju vrlo vrednog osećaja zajedništva kod pripadnika svakog naroda.

¹⁰⁵ David Miller, *On Nationality*, op. cit., p. 22.

¹⁰⁶ Kai Nielsen, “Liberal Nationalism and Secession”, in: Margaret Moore (ed.), *National Self-Determination and Secession*, Oxford University Press, 1998, p. 109.

može istovremeno biti Šveđanin, otac, naučni radnik, ljubitelj filma i sportista amater. Takođe može biti i kosmopolita – bez preterano izraženog osećaja odanosti bilo kom narodu – ili može vrednovati neki drugi aspekt svoje ličnosti više od nacionalnog identiteta. Ipak, pomenute teorije drže do toga da je za najveći broj ljudi narodna/nacionalna pripadnost jedan od najvažnijih aspekata njihovog socijalno-političkog bića (bez obzira da li to svesno prepoznaju ili ne),¹⁰⁷ jer im – kao što je maločas obrazloženo – pruža identitetsku platformu za političko samoizražavanje i društveno postojanje u široj zajednici i to na način koji omogućava formiranje, obezbeđuje samoodrživost i pospešuje kvalitet kompleksnih institucija; institucija poput savremene demokratske države.

A kada je reč o državi, treba naglasiti da zastupnici kulturno-nacionalnih teorija – zbog opisanog značaja koji pridaju osećaju narodne/nacionalne pripadnosti – smatraju da se inicijalni nastanak/konstituisanje suverenih zemalja može objasniti i opravdati željom pripadnika (pret)političkih zajednica da sopstvene kulture, kolektivne identitete, pa i mogućnost izražavanja narodne volje afirmišu (i potom nastave da razvijaju) obrazovanjem političkih institucija na teritoriji svojih postojbina. Sledi da i legitimitet država da vlast vrše unutar (vremenom promenljivih) granica koje ih okružuju i određuju prevashodno počiva na pravu politički formiranih naroda da sobom upravljaju na prostoru svojih domovina.¹⁰⁸ Tim argumentima pomenuti teoretičari rešavaju ključne probleme liberalnih teorija države – poput problema vezanih za etičnost uspostavljanja granica i postojanja granica uopšte (*boundary problem*), odnosno problema koji se tiču izvornog legitimiteta države (*state legitimacy problem*) – i to na drugačiji način od pobornika kontraktualizma, jer naglasak ne stavljaju na hipotetički društveni ugovor sklopljen između nezavisnih individua koje žele napustiti prirodno stanje, već na konkretan/realističan čin svojevoljnog prerastanja identitetski profilisanih kolektiva u formalno određene/definisane političke zajednice, s ciljem stvaranja povoljnijih uslova za zaštitu sopstvene posebnosti.

Stoga se u ovom radu – u skladu sa upravo iznetim pretpostavkama kulturno-nacionalnih teorija o tome kako treba razumeti odnos jedinice, nacije i države – zauzima i stav da međunarodno priznata zemlja (sama po sebi) ne predstavlja svrhu političkog organizovanja/udruživanja, već da je njeno postojanje/ustrojstvo smisleno prevashodno onda kada ona ispunjava svoju instrumentalnu funkciju, odnosno kada obezbeđuje: *a*) institucionalne okvire potrebne za afirmaciju kolektivnog identiteta, baš kao i *b*) sve druge uslove neophodne za autentično izražavanje i poštovanje individualnih sloboda, prava i ostalih prethodno razmatranih liberalnih vrednosti. Primera radi, da bi se mogla smatrati pravednom i tolerantnom, ona mora uspostaviti mehanizme za prezervaciju i razvijanje kulturno-nacionalnog identiteta svih naroda koji žive u njenim geografskim okvirima, kako onog većinskog i/ili konstitutivnog (koji ju je osnovao i koji je stoga pružio inicijalni legitimitet njenom postojanju), tako i onih manjinskih naroda i grupacija koje neguju zasebne običaje i tradiciju, a koje pritom još uvek ne poseduju, ne žele ili nisu u mogućnosti da implementiraju pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje. Sledi da pravedna/tolerantna država – u zavisnosti od stepena volje i/ili sposobnosti manjinskih zajednica da upravljaju sobom (stepena na koji, između ostalog, ukazuju i objektivni činioci poput njihove brojnosti, teritorijalne koncentrisanosti i nivoa političke samosvesti njihovih pripadnika) – ima dužnost da im obezbedi prikladan oblik interne (prostorne ili kulturne) autonomije. Njoj se u određenim situacijama takođe može pripisati i moralna obaveza uvažavanja njihovog prava na secesiju (onda kada ga manjine steknu i kada nedvosmisleno iskažu volju da ga implementiraju na etički

¹⁰⁷ Kai Nielsen, “Liberal Nationalism and Secession”, op. cit., p. 110.

¹⁰⁸ Abizadeh Arash, “On the Demos and Its Kin: Nationalism, Democracy, and the Boundary Problem”, *American Political Science Review*, vol.106, no.4, 2012, p. 867.

opravdan način); obavezu koja se – kao što će biti argumentovano – ne mora nužno kositi sa njenim strateškim interesima.

Iz svega navedenog proističe normativni stav da svaka suverena zemlja treba da simbolizuje izraz političkog samoopredeljenja njenih naroda (koliko i institucionalnu garanciju individualnih sloboda i drugih gorepomenutih liberalnih vrednosti), pa posledično i stav da prava koja proizilaze iz kulturno-nacionalne pripadnosti – zbog svog pretpolitičkog karaktera – u pojedinim okolnostima (koje će kasnije biti preciznije opisane) mogu biti starija od političke obligacije prema državi. Ovo stanovište predstavlja uvod u odgovore na ranije postavljena (prva dva) istraživačka pitanja o tome da li kolektivi – i koji kolektivi – poseduju pravo na otepljenje od međunarodno priznatih zemalja, odnosno o tome na čemu se to pravo zasniva; odgovore koji će dodatno biti razrađeni u okviru drugog i trećeg poglavlja disertacije. Za sada je dovoljno izneti preliminarni zaključak da su politički formirani narodi jedine zajednice koje u određenim situacijama mogu posedovati pravo na secesiju: *a*) zato što su u stanju da izraze slobodnu volju i donose/sprovođe autonomne odluke i *b*) zato što ih – za razliku od ostalih grupacija – na okupu održava izvorni oblik političkog zajedništva, oličen u međusobnom poverenju, vezanosti za domovinu/teritoriju i osećaju pripadnosti koji je od suštinskog značaja za smisleno društveno postojanje pojedinaca i uspešno funkcionisanje liberalnih/demokratskih država (i koji stoga predstavlja vrednost dostojnu očuvanja).

Sada kada je uvod u odgovore na prva dva normativnoetička istraživačka pitanja prezentovan, sledeći (pret)korak nalaže suočavanje filozofskih i eksplanatornih pretpostavki liberalnih normativnih teorija secesije sa kritikama koje na njihov račun iznose zastupnici političkog realizma, kako bi se pokazalo da te kritike ne stoje i da se mogu opovrgnuti. Naime, politički realisti (čija su razmišljanja srodna realizmu koji je zastupljen unutar teorije međunarodnih odnosa, s tim što oni izlaze iz uskih okvira te discipline) proglašanje nezavisnosti – za razliku od plebiscitista, remedijalista i askriptivista – smatraju više interesnim nego moralnim činom. Zbog toga prihvataju samo one aspekte prava na samoopredeljenje koji se mogu sprovesti kada se u obzir uzmu odnosi moći između država; aktera koje smatraju ključnim igračima na internacionalnom planu i od kojih – prema njima – zavisi očuvanje stabilnosti postojećeg međunarodnog poretka.¹⁰⁹

Kada govore o liberalnim teorijama secesije i normativnom promišljanju politike uopšte, politički realisti – koji slede filozofsku tradiciju Nikola Makijavelija (*Niccolò Machiavelli*), Tomasa Hobsa (*Thomas Hobbes*) i Maksa Vebera (*Max Weber*) – problem vide u onome što nazivaju idealizmom i/ili utopizmom liberalizma, smatrajući da je umesto razmatranja toga kakva bi politika ‘trebala da bude’ potrebno izučiti političke odnose kakvi ‘stvarno jesu’.¹¹⁰ Dok jedni tvrde da je normativno-liberalni pristup otepljenju jednostavno beskoristan, jer su njegove eksplanatorne mogućnosti za razumevanje i sagledavanje političkog procesa secesije limitirane, odnosno da je naivan, jer predlaže vrednosne osnove za pristupanje pitanju narodnog samoopredeljenja koje (prema shvatanju realista) u najvećem broju slučajeva naprosto nisu primenjive u postojećim međunarodnopolitičkim okvirima, drugi pak argumentuju da je on i štetan, s jedne strane jer predstavlja teorijsku potporu koja pruža legitimitet samozivim projektima poput intervencionizma (podstičući mesijansko širenje i nametanje ‘liberalnog’ sistema vrednosti raznolikim metodama u koje se – pored ostalih –

¹⁰⁹ Michael Freeman, “The Right to Self-determination in International Politics: Six Theories in Search of a Policy“, *Review of International Studies*, vol.25, no.3, 1999, p. 365.

¹¹⁰ Marc Sanjaume-Cavet, “Moralism in Theories of Secession: A Realist Perspective“, *Nations and Nationalism*, vol.25, no.3, 2019, p. 1.

moгу svrstati i podsticanje secesionizma, iredentizma i dezitengracije država, odnosno metodama koje se po pravilu podudaraju sa interesima onih koji intervenišu, kao i sa njihovom vizijom ‘slobodnog sveta’ i tumačenjem načina na koji ga treba organizovati/urediti), a s druge strane jer separatistima može poslužiti kao osnova za pravdanje ekskluzivnog etno-verskog nacionalizma naspram inkluzivnijeg građanskog koncepta društva i zajednice.¹¹¹

Iako opisane zamerke nisu neosnovane, one su u najvećem broju slučajeva ili prestroge ili jednostavno ne prepoznaju praktičnu vrednost normativnog pristupanja političkom, odnosno širi društveni značaj etike kao discipline. Politički odnosi i međunarodni poredak nisu nalik objektima/konstantama koje samo treba proučiti i razumeti, niti su interesi i moć jedini činioci koji na njih utiču. Pobornici savremenih liberalnih teorija su u pravu kada kažu da i vrednosti i ideje takođe igraju važnu ulogu u interakciji političkih subjekata (interakciji prema kojoj je se bitno i normativno odrediti), te da se i njima može (i treba)¹¹² uticati na politički život, a samim tim – koliko je to moguće – i na internacionalne odnose. Vodeći se ovim zaključkom, koji se jednim delom oslanja na Džona Rolsa (*John Rawls*) i njegovo poimanje društvene uloge filozofije, oni ističu da je „...posao političkog filozofa da pokaže da je određeni poredak poželjan i moguć, te da utiče na to da se izgradi pozadinski okvir koji će ga činiti održivim. ...(P)olitička filozofija, naravno nema nikakvu vlast; ali može pokušati da se izbori za vlast ljudskog uma.“¹¹³ Pristanak Vlade Ujedinjenog Kraljevstva da – u cilju poštovanja demokratske volje škotskog naroda – omogući održavanje (i uvaži rezultate) referendumu o nezavisnosti Škotske (uprkos činjenici da joj potencijalna dezintegracija države nije išla u prilog),¹¹⁴ jeste primer koji odlično ukazuje na to da liberalne vrednosti i ideje u pojedinim okolnostima doista mogu ‘ovladati umom’ i postati superiornije od navodnih/pretpostavljenih interesa.

Svakako, i vrednosti i ideje – kao i sve ostalo u domenu političkog – jesu predmet manipulacije, pa tako i diskurs kojim se zagovara pravo na nacionalno samoopredeljenje (vrednost za koju se neposredno zalažu askriptivisti i zastupnici kulturno-nacionalnih teorija, a posredno i plebiscitisti) može biti uzurpiran s ciljem pravdanja uskointeresnih intervencionističkih ili regresivnih nacionalističkih političkih agendi, baš kao što i ideja o dužnosti prema (pravednoj) državi – koju zastupaju pobornici remedijalnih teorija secesije – može biti instrumentalizovana/zloupotrebljena od strane nepravednih režima. To, međutim, ne znači da se od osmišljanja ideja i formulisanja optimalnih načina/predloga pravedne implementacije imenovanog prava treba odustati, jer bi odustajanje od normativnog u promišljanju politike bilo jednako prihvatanju pretpostavke da su interesi i moć gotovo determinističke sile na koje nije moguće uticati (osim možda njima samima); pretpostavke koja je – kao što je pređašnjim primerom pokazano – empirijski oboriva.

A pošto je više nego poželjno da one vrednosti i ideje kojima se nameravaju prouzrokovati i proizvesti društvene promene ne budu zasnovane na partikularnim interesima,

¹¹¹ Marc Sanjaume-Cavet, “Moralism in Theories of Secession: A Realist Perspective”, *Nations and Nationalism*, vol.25, no.3, 2019, p. 7-9.

¹¹² Idejama i vrednostima treba se služiti u političkoj areni jer su daleko legitimnije sredstvo borbe od moći i sile.

¹¹³ Đorđe Pavićević, *Pravda i politika: nasleđe i granice političke filozofije Džona Rolsa*, op. cit., str. 65 / Samuel Aybar, Joshua Harlan and Won Lee, “For the Record: An Interview with John Rawls”, *Harvard Review of Philosophy*, vol.1, no.1, 1991, p. 44.

¹¹⁴ Prilikom obrazlaganja odluke da se referendum dopusti, tadašnji premijer Ujedinjenog Kraljevstva Dejvid Kameron (*David Cameron*) izjavio je sledeće: „Glasali ste za stranku koja želi nezavisnost, treba da održite referendum koji će biti legalan i pošten i koji će o tom pitanju odlučiti.“ | Citat na engleskom jeziku: “You voted for a party that wants independence, you should have a referendum that is legal, that is decisive and that is fair.” – Nicholas Watt, “David Cameron defends decision to allow Scottish independence vote”, *The Guardian*, London, 2014, Available from: <https://www.theguardian.com/politics/2014/may/08/david-cameron-defends-decision-scottish-independence-referendum> (Accessed Jan 30, 2020), p. 1.

emocijama ili pogrešnim polaznim tezama, već na dobro promišljenim i podacima potkrepljenim moralnoetičkim argumentima koji uvek moraju biti podložni kritici, tj. koji permanentno trebaju biti izloženi evaluaciji, međusobnom poređenju i proveri u odnosu na novoprikupljene činjenice (kako bi uvek iznova dokazivali svoju jačinu/težinu), jasno je da su discipline poput političke filozofije i etike neophodne kao okviri unutar kojih će se to poređenje odvijati. To važi i za užu oblast izučavanja etike secesije, koja – prema upravo obrazloženom stavu – nema samo naučno-akademski, već poseduje i društveno-politički značaj. Dakle, ona se ne može diskreditovati i odbaciti kao u praktičnom smislu beskoristan poligon za izvođenje misaonih vežbi, makar ne sve dok pored normativnih pruža i u realnosti primenjiva rešenja i predloge. Problem normativno-liberalnog pristupa otcepljenju, međutim, jeste u tome što приметно teži izvođenju apstraktnih principa iz opštih filozofskih načela, a nevoljno promišljanju objektivnih načina putem kojih bi se oni mogli implementirati u političkoj praksi, zbog čega (između ostalog) i jeste izložen kritici političkog realizma. Ovaj rad upravo i stremi uspostavljanju ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ kako bi zasnivanjem primenjivih rešenja na već dobro razrađenim normativnim osnovama, ali i na proučavanju konkretnog geopolitičkog prostora unutar kog bi ona mogla biti implementirana, uvažio kritiku političkog realizma i iskoristio je radi dorade/usavršavanja liberalnofilozofskog pristupa eksternom teritorijalnom samoopredeljenju.

Ipak, iako se pomenuta kritika uvažava, ona se ne usvaja. Zauzima se stav da liberalni teorijski okvir – kada iz čisto normativnog zakorači i u domen analitičkog i primenjivog – ne samo da nije beskoristan za razumevanje i promišljanje secesionizma kao političkog procesa, već je umnogome i upotrebljiviji od eksplanatornih pristupa realizma, jer pored toga što ne zanemaruje silu, moć i interese, u obzir uzima i druge činioce koji neupitno utiču na pomenuti fenomen; činioce poput vrednosti i ideja. Pritom, pored eksplanatornog segmenta koji mu pruža mogućnost da politikološkim metodama izuči i objasni otcepljenje kao pojavu, liberalni pristup secesiji je u stanju da se osloni i na svoje normativnoteorijske aspekte kako bi oformio i predložio solucije problema prouzrokovanih željom za promenom međunarodnih granica i za stvaranjem novih suverenih država, čime nadmašuje društveno-političku upotrebljivost političkog realizma, a jednim delom i njegov naučno-teorijski domet. Sledi da mu nije osnovano prigovoriti da je neupotrebljiv.

A može li liberalnoteorijski način sagledavanja otcepljenja (pa i politike uopšte) svejedno biti kontraproduktivan, kao što to tvrde pojedini realisti? Maločas je napomenuto da političku štetu ne nanose same vrednosti i principi koji proizilaze iz normativno-liberalnog pogleda na pravo na samoopredeljenje, već njihova zloupotreba, kojoj su podjednako izloženi i drugi akademski pristupi političkim pitanjima vezanim za secesiju. Dakle, kao i svaka druga politička teorija, i liberalnoteorijski vid razumevanja prava na otcepljenje može biti nepoželjan – i u krajnjem slučaju čak i destruktivan – u onoj meri u kojoj se njime manipuliše zarad ostvarivanja partikularnih interesa i ideoloških ciljeva.

Može li on – pritom – biti štetan i na višem (možda i ontološkom) nivou politike, kao teorijska osnova koja konstruiše i uspostavlja ranije nepostojeće pojmovne kategorije, poput nacionalnosti i države? Praksa je pokazala da može, pogotovo onda kada se implementira van evropskog konteksta, tj. van kulturnog miljea i filozofske tradicije u kojima je i ponikao. To je najbolje demonstrirala dekolonizacija Afrike, odnosno proces razgraničenja novonastajućih država koji je neprimereno sproveden na osnovu zatečenih demarkacionih linija i koji ne samo da nije vodio računa o kulturno-etničkim razlikama tamošnjih zajednica, već problem nije video ni u činjenici da se takvim postupkom osamostaljenja (deklarativno zasnovanom na liberalnim vrednostima i principima poput slobode i narodnog samoopredeljenja) više konstruišu nove nacije nego što se oslobađaju postojeće, i to na osnovu od strane kolonizatora

nametnutih – a ne autohtonih – identitetskih okvira. Učitavajući evrocentrični oblik političke organizacije u područje u kom nacija nije predstavljala opšteprihvaćeni način poimanja/iskazivanja kolektivne svesti i pripadnosti, a država nije bila prirodni izraz teritorijalnog samoopredeljenja, proces dekolonizacije Afrike pokazao je da implementacija politika zasnovanih na liberalnofilozofskim misaonim kategorijama može proizvesti više problema nego rešenja u onim geopolitičkim oblastima gde kulturno-jezički konstrukti na kojima te misaone kategorije počivaju (konstrukti poput nacije i države) nisu deo istorijskog nasleđa i društveno-političke tradicije.

Zbog toga se uvažava argumentacija kojom realisti, ali i komunitarci, kritikuju one naizgled univerzalističke – a zapravo više globalističke – tendencije normativno-liberalnog pristupa politici, pa se na nju u ovom radu odgovara tako što se ‘upotpunjena liberalna etika secesije’ uspostavlja kao primenjenoetički okvir koji nudi konkretne solucije (prevashodno) namenjene geopolitičkom kontekstu Istočne i Jugoistočne Evrope, a ne bilo kom području u kom separatizam predstavlja izazov. Na taj način se svesno izbegava donošenje sveobuhvatnih i apstraktnih zaključaka o moralnosti otcepljenja; zaključaka koji paradoksalno – u nameri da poput univerzalnih principa budu primenjivi svuda i stalno – doista mogu postati praktično neupotrebljivi, odnosno štetni ukoliko se implementiraju.

Uzimajući navedeno u obzir, prikladno je pomenuti i razloge zbog kojih su primenjenoetički zaključci ove disertacije prvenstveno usmereni na geografski prostor Istočne i Jugoistočne Evrope, umesto na neki drugi prostor kom fenomen otcepljenja takođe nije stran. Prvi i osnovni razlog je taj što je secesionizam krajem dvadesetog veka političku sudbinu ove geopolitičke oblasti oblikovao i odredio u daleko većoj meri nego što je to bio slučaj bilo gde drugde, pa je tema prekranja granica tu ostala vrlo relevantna i punih tri decenije kasnije, čineći ceo region nestabilnim. Dakle, deluje da su promišljena, moralno opravdana i primenjiva rešenja problema prouzrokovanih (ne)uspešnim pokušajima razjedinjenja – rešenja poput onih već implementiranih u Zapadnoj Evropi – najpotrebnija upravo ovom geografskom području.

Zatim, zapadnoevropski i severnoamerički primeri – koji najbolje ukazuju na prednosti demokratskog ophođenja prema separatističkim težnjama (i koji će stoga biti proučeni u trećem poglavlju disertacije) – nude solucije koje su (barem u načelu) primenjive i u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi. To često ne važi i za druge delove sveta, u kojima su logika i motivi koji pokreću borbu za nezavisnost neretko različiti od evropskih, pa se ni misaone i jezičke kategorije liberalnofilozofske tradicije – poput države i nacije – ne mogu uzimati zdravo za gotovo, što je i demonstrirano maločas pomenutim primerom dekolonizacije Afrike. Iako – slično ranije opisanoj situaciji u Africi – otcepljenje sprovedeno po principu *uti possidetis iuris* početkom devedesetih godina dvadesetog veka u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi jeste (u jednom broju slučajeva) dovelo do nastanka država u kojima su ‘iznenada samoopredeljeni’ tek trebali da oforme ili oblikuju jasno profilisan nacionalni identitet, nasuprot afričkom primeru – a slično zapadnoevropskom – sama ideja o izražavanju kolektivne pripadnosti na osnovu nacionalnog identiteta i državnosti na istoku Evrope nije bila strana i nametnuta.

No, upravo zbog tog tridesetogodišnjeg procesa neuspelog/nedovršenog stvaranja i učvršćivanja nacionalnih identiteta, prostor Istočne i Jugoistočne Evrope predstavlja geopolitički okvir u kom je ne samo važno, već i izazovno promisliti mogućnost (demokratkse) primene prava na samoopredeljenje. U tom pogledu, konkretni slučajevi Srbije (Liberland), Bosne i Hercegovine (Republika Srpska) i Moldavije (Pridnjestrovlje) odabrani su i zato što se odnose na države u kojima secesija i dalje opterećuje društveno-političku stvarnost i/ili predstavlja realnu pretnju po njihovu bezbednost, stabilnost i celovitost u primetnijoj meri nego u većini zemljama iz njihovog neposrednog okruženja.

Konačno, promišljanje i vrednovanje opravdanosti separatističkih težnji i tendencija prisutnih u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi od ključnog je značaja i zbog toga što su na datom geografskom prostoru – i to ne tako davno – pojedine nacionalne zajednice nelegitimnom upotrebom sile etnički očistile prethodno kulturno mešovita područja, upravo kako bi sebi obezbedile strateški povoljnije uslove za sticanje nezavisnosti. Osvrtom na pomenuti region stoga se najlakše mogu identifikovati i apostrofirati razlozi zbog kojih se pri evaluaciji zahteva za otepljenjem – pored aktuelne – u obzir mora uzeti i pređašnja politička/demografska situacija. Na taj način se najbolje može predupređiti izvođenje pogrešnih etičkih zaključaka; onih koji ne prepoznaju važnost preispitivanja pravednosti i moralne opravdanosti zatečenog političkog stanja.

Pošto su pojmovi pravde, pravednosti i pravednog postupanja, kao i etike, morala, moralnog prava i moralno opravdanog postupanja do sada korišćeni u opštem i nedovoljno određenom smislu, vreme je da se i njihovo značenje/tumačenje jasno precizira, kako bi se neometano moglo nastaviti sa sprovođenjem naučnoistraživačkih ciljeva disertacije. Kada je reč o moralu, može se jednostavno reći da u konceptualnom smislu:

Moral predstavlja skup normativnih uverenja i principa koji usmeravaju ponašanje pojedinca i/ili zajednice formiranjem i nametanjem vrednosnog sistema, odnosno etike, koja – po svojoj prirodi – teži biti univerzalno relevantna, uvek primenjiva i logički potpuno koherentna.

Sledi da je u najužem praktičnom smislu: **a**) etika sistem (ili uređena operativna struktura) moralnih vrednosti,¹¹⁵ **b**) da je moralno pravo ono pravo koje proizilazi iz jedinstvene (po mogućnosti opšteprihvaćene) etike, koje kao takvo u određenim okolnostima može biti starije i preče i od zakonom propisanih prava i obaveza i **c**) da je moralno opravdano postupanje ona vrsta delanja koja se sa tom etikom ne kosi.

Problem je u tome što sistem moralnih vrednosti – odnosno opšti etički okvir – koji bi svi (i uvek) uvažavali jednostavno ne postoji. Iako se za određene vrednosti, poput slobode, može argumentovati da su inherentne, a za pojedine bazične moralne principe, poput ‘ne čini drugima što ne želiš sebi’, da su univerzalni (u smislu da se odnose na sve ljude), razrada složenije etike koja bi bila opšteprihvaćena na globalnom nivou naprosto nije moguća, jer bi – čak i ona etika koju bi naizgled trebala da uvažava sva pretpostavljeno razumna i racionalna bića – u praksi bila osporavana od strane često iracionalnih i emocijama vođenih pojedinaca. Pritom, jasno je da se ne može dokazati ni pretpostavka o uzvišenom/božanskom poreklu bilo kog moralnog sistema; pretpostavka na kojoj se zasnivaju ovde unapred odbačene metaetičke teorije teološkog voluntarizma (*divine command theories*).

Upravo izneta tvrdnja o nemogućnosti postojanja jedinstvenog univerzalnog sistema vrednosti (tvrdnja koja nije bazirana na premisama moralnog relativizma, iako na prvi pogled

¹¹⁵ Razlika između morala i etike je u tome što moral predstavlja skup vrednosti i principa, dok ih etika spaja u koherentan i funkcionalan vrednosni sistem/mehanizam. Takođe treba napomenuti i to da se reč etika u drugom kontekstu može odnositi i na filozofsku disciplinu proučavanja moralnih principa i teorija o moralu. Etika kao oblast, ili moralna teorija, „...podrazumeva promišljanje osnovnih pojmova koji se tiču morala, odnosno promišljanje koncepcija poput ispravnog, dobrog i vrednog s namerom njihovog vrednosnog rangiranja radi izvođenja različitih moralnih struktura.“ | Citat na engleskom jeziku: “Moral theory is the study of substantive moral conceptions, that is, the study of how the basic notions of the right, the good, and moral worth may be arranged to form different moral structures.” – John Rawls, “The Independence of Moral Theory”, *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, vol.48, no.1, 1974, p. 5.

može da deluje da jeste)¹¹⁶ nalaže da oslanjanje na bilo koji složeniji ili širi normativnoetički pristup – poput deontološkog ili teleološkog – zahteva argumentovano obrazloženje. Čak se ni prihvatanjem/usvajanjem stava da se misaonom metodom dedukcije mogu generisati i odbraniti osnovne univerzalne vrednosti ili fundamentalni moralni principi (stava koji se ovde zauzima) ne precizira koji bi razrađeni/opštiji normativnoetički pristup – zasnovan na tim principima i vrednostima – trebalo slediti prilikom donošenja moralnih sudova.

Kako bi se ova nedoumica otklonila (i kako bi se posledično ispunio i četvrti pretkorak prvog naučnog cilja disertacije), brani se zaključak da su teleološke etičke teorije manje odgovarajuće od deontoloških kada je zadatak proučiti moralnost prava na preduzimanje određenog postupka (poput secesije), jer povoljan ishod tog postupka – npr. stvaranje uređene demokratske države – ne govori dovoljno o opravdanosti načina na koji je taj ishod postignut. Zauzimanje deontološkog stava – prema kom se moralnost bilo kog poduhvata prevashodno mora ceniti u odnosu na način na koji se on sprovodi (ili je sproveden), pa tek potom u odnosu na njegov epilog – stoga predstavlja kako logičan, tako i neophodan preduslov razvijanja i uspostavljanja ‘upotpunjene liberalne etike secesije’, budući da bi se zastupanjem teleološkog stava (prema kom delovanje prvenstveno treba vrednovati naspram posledica koje ono proizvodi) obrazovao etički okvir koji ne bi bio pogodan za sagledavanje moralne opravdanosti konkretnih metoda sticanja nezavisnosti, pa ni različitih oblika iskazivanja volje za osamostaljenjem, pošto je demokratsku zemlju (koja simbolizuje poželjan ishod političkog razvoda) u praksi moguće formirati i putem nasilnog separatističkog dejstvovanja (tj. posredstvom neprimerenog postupanja tokom teritorijalnog odvajanja). Sledi, dakle, da je valjanost svakog secesionističkog zahteva i/ili poduhvata – kao što nalaže deontološka etika – najrazumnije evaluirati naspram unapred određenih moralnih vrednosti i principa, a ne na osnovu potencijalnog ili krajnjeg raspleta otepljenja.

Prihvatanjem deontološkog moralnog rezona konsekventno se nameće zadatak odabira i pravdanja jednog od njegovih (užih/preciznijih) teorijskih ogranaka. Prethodno je već napomenuto da su moralni sudovi koje ova disertacija iznosi zasnovani na postulatima deontoloških teorija prava, a ne na drugim deontološkim teorijama poput obligacionih/dužnosnih deontoloških teorija (*duty-based or agent-centered deontological theories*) ili deontoloških teorija društvenog ugovora (*contractarian deontological theories*). Sada treba naglasiti konkretne razloge zbog kojih je to tako. Pre svega, u kontekstu proučavanja etike secesije, deontološke teorije prava deluju svrsishodnije od deontoloških ugovornih teorija, jer izrazito individualistički karakter potonju grupu teorija čini neodgovarajućom za promišljanje moralnosti onih postupaka koji proizilaze iz kolektivnih prava, bez obzira na to što polazna načela kontraktualističkih moralnih teorija sama po sebi nisu sporna. Na primer, zastupnici ovog pristupa – među koje se može svrstati i Rols – ispravno smatraju da je neopravdano ono postupanje koje racionalni pojedinci ne bi prihvatili prilikom sklapanja društvenog ugovora,¹¹⁷ jer bi – kada bi se našli pod velom neznanja – želeli da izbegnu početnu poziciju u kojoj bi trpeli negativne posledice takvog postupanja.

Zatim, iako se ne dovodi u pitanje ranije izneti argument da dužnost prema narodu (kao pretpolitičkoj moralnoj/vrednosnoj zajednici) u pojedinim okolnostima može nadjačati čak i

¹¹⁶ Nasuprot pretpostavkama moralnog relativizma, univerzalistički pogled na moral (kom se u ovoj disertaciji daje blaga prednost) blizak je stavu da podjednako informisani racionalni pojedinci u istim okolnostima donose istovetne moralne sudove. – Chris Gowans, *Moral Relativism*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford, 2015, Available from: <https://plato.stanford.edu/entries/moral-relativism/> (Accessed Sep 04, 2017), pp. 9-17.

¹¹⁷ Alexander Larry and Michael Moore, *Deontological Ethics*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford, 2016, Available from: <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-deontological/> (Accessed Jun 23, 2017), pp. 10-11. and p. 15.

dužnost prema državi (kao institucionalnom izrazu samoopredeljenja te zajednice), oslanjanjem na premise deontoloških teorija prava – naspram obligacionih deontoloških teorija – izbegava se mogućnost razvoja etnocentrične etike koja bi iz vidokruga skrajnula moralnu odgovornost svakog pojedinca/grupe i prema ostalim nacijama (a ne samo prema sopstvenoj), kao i prema čovečanstvu u celini. Odabrani deontološki pristup je u tom smislu u prednosti u odnosu na obligacioni, jer nalaže da se pri moralnoj evaluaciji delovanja prvo treba utvrditi koje dužnosti/obaveze akter koji deluje ima prema onim subjektima na koje njegovo delovanje utiče, a potom i ustanoviti da li se on tim dužnostima/obavezama rukovodi,¹¹⁸ dok potonji pristup propisuje da ispravnost svakog poduhvata prevashodno treba ceniti u odnosu na to da li akter koji deluje odstupa od vrednosti ili principa kojima pravda svoje postupke; vredosti poput nacionalnog samoopredeljenja, odnosno principa poput dužnosti očuvanja sopstvene kulture.¹¹⁹ Sledi da je oslanjanje na polazne pretpostavke deontoloških teorija prava poželjno, jer kada se za pravo politički formiranih naroda na eksterno teritorijalno samoopredeljenje tvrdi da u određenim slučajevima može biti starije i od prava države na očuvanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta (što je ovde slučaj), moralnost njegove primene mora se ceniti u odnosu na to da li se tim aktom ugrožavaju prava i bezbednost drugih naroda/pojedinaca (dakle, u odnosu na to da li je primena prava na nezavisnost pravedan čin), a ne samo u odnosu na to da li je njegova implementacija u skladu sa dužnošću prema sopstvenoj ‘moralnoj zajednici’.

Dolazi se do zaključka da logika deontoloških teorija prava nalaže da svaka nacija – osim kada je neposredno ugrožena i kada nema izbora nego da se otcepi kako bi se sačuvala od nepravde koja se nad njom sprovodi – svoje pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje implementira na moralno opravdan način samo: *a*) ukoliko je voljna/sposobna da u tom procesu ne ugrozi druge narode (nepotrebnim, ishitrenim, unilateralnim ili bezbednosno rizičnim proglašenjem nezavisnosti) i *b*) ako je spremna da im u novoj državi dopusti da uživaju jednaka prava na koja se i ona sama poziva, pa tako i pravo na (rekurzivnu) secesiju. Odabirom obligacionih deontoloških teorija ne bi bio naglašen – makar ne u istoj meri – osećaj za prava drugih nacija, jer bi u centru pažnje bila dužnost prema sopstvenoj, pa bi primenjena etika secesije zasnovana na postulatima ovih etičkih teorija bila izložena opasnostima pogrešnog tumačenja i zloupotrebe u etnonacionalističke svrhe.

Treba napomenuti i to da – iako deontološke teorije prava po svojoj prirodi teže koherentnosti i univerzalnosti na deskriptivnom, normativnom, ali i metaetičkom planu – one se ovde ne operacionalizuju radi potrage za ontološkim moralnim istinama, već se od njih polazi prilikom razrade normativnih smernica na kojima se mogu zasnovati ‘pragmatičke istine’¹²⁰ o ispravnom postupanju, koje svakako moraju biti vezane za kontekst njihove primene. Drugim rečima, normativna moralna filozofija na koju se ovde oslanja pri donošenju etičkih sudova zasnovana je na pretpostavljeno transcendentnim vrednostima (poput slobode) i naizgled univerzalnim principima (poput druge formulacije Kantovog kategoričkog imperativa)¹²¹ koje zagovaraju deontološke teorije prava, ali se na osnovu tih vrednosti i principa ne razrađuje univerzalna, već primenjena (partikularna) etika, koja – da bi doista bila praktično upotrebljiva – mora biti usmerena na određeno vreme i prostor. Dakle, za principe i vrednosti na kojima se temelji ‘upotpunjena liberalna etika secesije’ može se tvrditi da su univerzalni, ali je ona sama (kao moralni sistem koji je složeniji od bazičnih vrednosti i principa

¹¹⁸ Alexander Larry and Michael Moore, *Deontological Ethics*, op. cit., pp. 7

¹¹⁹ Ibidem, str. 3-4.

¹²⁰ Više o različitim tipovima istine pročitati u: Predrag Čičovački, *Istina ili iluzija: Kant na raskrscima moderne*, Dereta, Beograd, 2010, pp. i-333.

¹²¹ Druga formulacija Kantovog kategoričkog imperativa glasi: „Postupaj uvek prema ljudskosti u sebi i u drugim bićima kao prema cilju, a nikad kao prema sredstvu.“ – Immanuel Kant, *Zasnivanje metafizike morala*, op. cit., str. 74.

na kojima počiva) dobrim delom partikularne prirode, jer jedino kao takva može biti primenjiva u konkretnom geografskom kontekstu poput Istočne i Jugoistočne Evrope; kontekstu u kom su kategorije na kojima se zasniva (poput naroda i države) već uspostavljene, pa se smanjuje rizik da će njena eventualna implementacija nametnuti neautohtoni/strani i suviše apstraktni etički okvir, proizvesti nepravedna rešenja i izazvati negativne posledice.

A da bi se nepravedna rešenja razlikovala od pravednih, potrebno je konceptualno odrediti pojam pravde (*justice*), pravednosti/pravičnosti (*fairness*) i pravednog postupanja (*just conduct*). Na tragu Aristotelovog (*Ἀριστοτέλης*) poimanja distributivne pravde i Justinijanovog (*Iustinianus*) zapažanja da je pravda „...stalna i trajna volja da se svakome dodeli ono što mu pripada,“¹²² može se upotrebiti sledeća opštepoznata definicija:

Pravda predstavlja vrednosno načelo raspodele koje određuje koliko dobara i koliko tereta (odnosno koliko prava i obaveza) treba dati subjektima društvenih odnosa.¹²³

U skladu sa upravo napisanim, zaključuje se da se pravda tiče načina na koji se ophodi prema društvenim akterima, što neminovno podrazumeva i postojanje onog koji se ophodi, odnosno postojanje činitelja (*agent*) koji može biti pojedinac, grupa ili institucija – poput države – i koji deluje (*agency*) donošenjem suda o tome šta je pravedno.¹²⁴ Sledi da pravednost/pravičnost treba definisati kao vrlinu činitelja koji jednakim ophođenjem prema svim subjektima društvenih odnosa donosi nepristrasne sudove o tome koliko im dobara i tereta sleduje. Recimo, pravedna država garantuje kolektivna prava svim narodima i manjinskim zajednicama na svojoj teritoriji, srazmerno njihovim potrebama i mogućnostima da ih uživaju. Konačno, pravedno postupanje (koje nije uvek istovetno moralno opravdanom delovanju)¹²⁵ predstavlja ono postupanje koje se ne kosi sa opštom teorijom/idejom o pravdi zastupljenoj unutar određenog uređenja/sistema (poput države ili međunarodnog pravno-političkog sistema) i koje se najčešće utvrđuje pisanim zakonom pred kojim su – prema načelima klasičnog liberalizma – svi jednaki.¹²⁶

4. Metodološki pristup predmetu istraživanja i polazne (hipotetičke) pretpostavke

Upravo izvedenim teorijskim i operacionim određenjem predmeta istraživanja ispunjena su četiri pretkoraka bez kojih se ne bi moglo adekvatno pristupiti rešavanju prvog i drugog normativnoetičkog problema (odnosno sprovođenju prvog i drugog cilja disertacije), a ujedno je demonstriran i širok spektar naučnih oblasti kojima rad teži doprineti pružanjem novih teorijskih i empirijskih uvida. Evidentna je najuža povezanost istraživanja sa secesijom kao fenomenom kojim se bavi politikologija, kao i sa normativnom i primenjenom etikom;

¹²² Citat na latinskom jeziku: “Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi.” – David Miller, *Justice*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford, 2017, Available from: <https://plato.stanford.edu/entries/justice/> (Accessed Oct 23, 2017), p. 1.

¹²³ Fred Feldman, *Distributive Justice: Getting What We Deserve From Our Country*, Oxford University Press, Oxford, 2016, p. 7.

¹²⁴ David Miller, *Justice*, op. cit., pp. 2-4.

¹²⁵ Na primer, izvršenje smrtno kazne može biti pravedno ukoliko je osuđenik – suprotno zakonu koji se podjednako odnosi na sve pripadnike zajednice – počinio najteže krivično delo, poput višestrukog ubistva. Oduzimanje bilo čijeg života, pa tako i njegovog, nikada ne može biti moralno opravdan čin.

¹²⁶ Kao i u slučaju promišljanja morala i moralnog, postoji nekoliko osnovnih tipologija koje razvrstavaju različite opšte teorijske pristupe pravdi i pravičnom, a u kontekstu ove disertacije najvažnija je podela na konzervativnu naspram idealističke i korektivnu naspram distributivne pravde. Maločas ponuđena definicija pravde nagoveštava oslanjanje na distributivnu koncepciju, dok se iz ranije predstavljenog odnosa prema pravu naroda na samoopredeljenje može zaključiti da se teži idealističkom poimanju pravde (a ne konzervativnom), budući da se stremi predlaganju etike koja prema subjektima društvenih odnosa treba da bude pravednija od postojeće.

oblastima moralne i političke filozofije. Naravno, svaki projekat koji se bavi otcepljenjem prepliće se i sa istraživačkim poljima vezanim za teoriju države – pre svega sa onim oblastima koje se dotiču manjinskih prava, autonomije, legitimne vlasti, suvereniteta i nacionalizma – ali je razmatranje i određivanje položaja secesije (kao moralnog prava, ali i političke pojave) u savremenim demokratskim procesima i liberalnoj političkoj misli svakako najambiciozniji naučni doprinos kom disertacija teži.

I dok je uspostavljeni teorijski okvir opširne i višeslojne prirode, metodološki pristup koji se koristi prilikom ispunjavanja istraživačkih ciljeva i pružanja naučnog doprinosa znatno je direktniji. Istraživanje se oslanja na opštenaučnu misaonu metodu uspostavljanja reflektivne ravnoteže, kao i na operativne metode prikupljanja i obrade podataka poput analize sadržaja (pre svega zvaničnih i predloženih politika, zakona, političkih izjava, bilateralnih sporazuma, rezolucija i ostalih relevantnih dokumenata). Kada je reč o metodologiji analize sadržaja, prvenstveno se misli na deskriptivnu kvalitativnu analizu, pod koju se mogu uvrstiti za ovo istraživanje važne metode poput analize dokumenata. U opštem smislu, deskriptivna kvalitativna analiza sadržaja – kao što joj ime kaže – predstavlja poduhvat kvalitativne obrade i sumiranja informacija dobijenih prikupljanjem dokumenata, s ciljem razlikovanja i izdvajanja onih podataka koji doprinose istraživanju od onih koji mu ne doprinose. Analiza dokumenata podrazumeva proceduru njihove sistematske obrade, a ovde se upotrebljava radi proučavanja zvaničnih dokumenata koji se tiču prava na samoopredeljenje, rešavanja graničnih sporova i različitih modela delegiranja teritorijalne i neteritorijalne vlasti narodima i drugim manjinama unutar postojećih država.

Opisane operativne metode i podaci do kojih se pomoću istih dolazi, kao i širi istraživački rezultati do kojih njihova primena dovodi, komplementarni su sa primarnom metodom disertacije, a to je gorepomenuta misaona tehnika uspostavljanja reflektivne ravnoteže. Iako je slična metodologija korišćena i u ranijim radovima iz oblasti moralne filozofije, samu kovanicu ‘refleksivna ravnoteža’ prvi je upotrebio je Rols 1971. godine u delu ‘Teorija pravde’. U najopštijem smislu, ona predstavlja ishod (interne ili javne) deliberacije/refleksije tokom koje se promišljaju, preispituju i dorađuju postojeća uverenja o određenoj temi ili pitanju; uverenja koja mogu biti moralne ili druge prirode.¹²⁷ Dakle, misaona tehnika uspostavljanja reflektivne ravnoteže od pojedinca koji je sprovodi zahteva da – kada naiđe na činjenicu/teoriju koja sama po sebi ima smisla, ali koja nije kompatibilna sa njegovim uverenjima – preispita svoja stanovišta tako što će ih suočiti, porediti i vrednovati u odnosu na tu činjenicu/teoriju, kao i u odnosu na sva ostala relevantna mišljenja, teorije i empirijske podatke, sve dok ne oformi novi konzistentan stav o predmetu promišljanja, odnosno dok ne uspostavi reflektivnu ravnotežu između prvobitnog stanovišta i novih činjenica/teorija.¹²⁸

Kada je cilj preispitivanje polaznog stanovišta o moralnosti i pravednosti nekog postupaka (poput secesije), primena opisane misaone tehnike sprovodi se u četiri koraka. Prvi korak metode podrazumeva iznošenje početnog stava o problemu koji se razmatra, kao i upoznavanje sa svim ostalim suprotstavljenim i relevantnim stavovima o tom problemu, ali i empirijskim saznanjima i činjenicama koje bi mogle da ih potkrepe/opovrgnu. Logično sledi da početni stav u okviru ove disertacije treba predstaviti kroz hipotetičko koncipiranje najboljeg predloga za ‘upotpunjenu liberalnu etiku secesije’ – predloga koji bi mogao biti od koristi prilikom rešavanja secesionističkih sporova na prostoru Istočne i Jugoistočne Evrope – kao i kroz iznošenje polaznih pretpostavki o tome na kojim bi tvrdnjama/postulatima

¹²⁷ Norman Daniels, *Justice and Justification: Reflective Equilibrium in Theory and Practice*, Cambridge University Press, New York, 1996, pp. 1-2.

¹²⁸ Ibidem, str. 2.

normativnih teorija o secesiji taj predlog trebalo utemeljiti, odnosno na kojim institucionalnim mehanizmima bi ga trebalo zasnovati. Drugim rečima, potrebno je krenuti od uspostavljanja opštih hipoteza: *a*) o najboljem normativnom utemeljenju za razvoj predloga ‘upotpunjene liberalne etike secesije’, *b*) o najkorisnijim etičkim okvirima za razradu njenih primenjivih aspekata, kao i *c*) o najboljim potencijalnim institucionalnim rešenjima za konkretne slučave secesionizma koji se proučavaju u okviru ovog rada.

Drugi korak uspostavljanja refleksivne ravnoteže – koji nalaže identifikaciju i evaluaciju najubedljivijih argumenata/teorija od svih onih spoznatih tokom preduzimanja prvog koraka date metode – ovde se sprovodi u tri navrata; jednom u drugom poglavlju disertacije (i to suprotstavljanjem polaznih/hipotetičkih normativnih stavova na kojima treba zasnovati ‘upotpunjenu liberalnu etiku secesije’ najsnažnijim argumentima ostalih stavova o datom pitanju, pre svega onim argumentima koje iznose zastupnici tri grupe normativnih teorija o secesiji), drugi put u trećem poglavlju disertacije (poređenjem polaznih/hipotetičkih stavova o tome koje su procedure i mehanizmi najpravedniji i najkorisniji u pogledu implementacije moralnog prava na eksterno samoopredeljenje sa najpravednijim i najkorisnijim aspektima postojećih i već primenjivanih politika i procedura, onih identifikovanih upotrebom opisanih operativnih metoda), a treći put u četvrtom poglavlju (na način koji je ranije opisan).¹²⁹

Treći korak propisuje ponavljanje postupka sprovedenog tokom drugog koraka – kako u drugom, tako i u trećem i četvrtom poglavlju rada – s tim što ovaj put koncentraciju treba usmeriti na identifikaciju i kritiku najslabijih argumenata normativnih teorija o secesiji, odnosno na otkrivanje najkontroverznijih aspekata već predloženih/primenjenih mehanizama, institucionalnih modela i politika vezanih za implementaciju prava na interno i eksterno samoopredeljenje. Dakle, drugi i treći korak osloniće se na empirijska saznanja i raznovrsne empirijske primere putem kojih će se ilustrovati vrline i mane teorijskih argumenata, praktičnih politika i primenjivih predloga/rešenja koja se ispituju.

Konačno, četvrti korak nalaže izlaganje uspostavljene refleksivne ravnoteže. Drugim rečima, treba predstaviti novi/konačni stav o istraživačkim problemima disertacije, kao i razliku između finalnog stava i početnih (hipotetičkih) pretpostavki. Ovaj korak biće sproveden u završnim segmentima drugog poglavlja (gde će se nakon evaluacije normativnih teorija o secesiji izneti zaključak o moralnim načelima na kojima treba zasnovati ‘upotpunjenu liberalnu etiku secesije’), u poslednjem delu trećeg poglavlja (gde će nacrt konačnog predloga ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ biti prezentovan), kao i unutar četvrtog poglavlja (gde će rešenja konkretnih teritorijalnih sporova biti predložena), dok će on u potpunosti biti realizovan u petom/završnom poglavlju.

Glavna prednost opisane misaone tehnike leži u njenom temeljitom pristupu, jer ona zahteva sveobuhvatno sagledavanje svih dostupnih i različitih osvrta na predmet promišljanja/istraživanja. Međutim, ta sveobuhvatnost može biti i njena mana, odnosno slabost, jer dovodi do (potencijalno) beskonačnog istraživačkog procesa koji prilikom svakog novog empirijskog ili teorijskog uvida uvek iznova nalaže pokretanje ponovnog uspostavljanja refleksivne ravnoteže. Kontinuirana refleksija svakako nije loša u kontekstu svakodnevnice, jer se njom sprečava ustaljivanje i negovanje predrasuda, ali ta perpetualna cikličnost pomenute misaone tehnike može predstavljati problem u praktično-istraživačkom smislu. Kako bi se taj problem izbegao, korisno je napraviti razliku između široke i uske refleksivne ravnoteže.

Za razliku od potrage za širokom refleksivnom ravnotežom, koja zahteva preispitivanje fundamentalnih predubedenja o suštinskim pitanjima koja se tiču morala i etike, proces

¹²⁹ Videti drugi odeljak ovog poglavlja, str. 14-15.

uspostavljanja uske refleksivne ravnoteže odnosi na moralno rasuđivanje o konkretnim slučajevima/dilemama, što ga čini praktičnom i upotrebljivom metodom koja – uslovno rečeno – proizvodi ‘konačne zaključke’.¹³⁰ Budući da poduhvat formiranja predloga ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ za cilj ima predlaganje primenjivih moralnih smernica (ne dovodeći u pitanje fundamentalne premise liberalne političke teorije i pojmovne odrednice na kojima se ona bazira), jasno je da se tokom njenog zasnivanja oslanja na misaonu tehniku uspostavljanja uske refleksivne ravnoteže. Kao što je već napomenuto, prvi korak u tom smeru podrazumeva iznošenje polaznih pretpostavki, odnosno hipoteza.

Pošto disertacija nije klasična politikološka studija – već rad iz oblasti političke teorije – umesto standardnih istraživačkih hipoteza (koje se proveravaju empirijskim nalazima)¹³¹ biće uspostavljene polazne (hipotetičke) pretpostavke koje treba odmeriti i vrednovati u odnosu na njima podudarna i suprotstavljena teorijska stanovišta, ali i u odnosu na primenom operativnih metoda prikupljene činjenice. Prva polazna pretpostavka predstavlja predlog (na prvi pogled najboljeg) normativnog osnova za razvoj ‘upotpunjene liberalne etike secesije’, odnosno propoziciju na kojoj (naizgled) treba temeljiti pravo na samoopredeljenje. Ona je već okvirno predstavljena tokom teorijskog i operacionog određenja predmeta istraživanja (jer je naglasak stavljen na definisanje onih pojmova koji prednost daju samoopredeljenju naroda/nacija, naspram čisto građanskog ili isključivo korektivnog samoopredeljenja), ali je sada neophodno i njeno konciznije izlaganje. Dakle, prva polazna pretpostavka glasi: „Pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje je kolektivno moralno pravo koje mogu posedovati isključivo politički formirani narodi, a oni se na njega mogu pozvati tek kada ispune sve neophodne uslove i steknu dovoljne kapacitete da oforme samostalnu, demokratsku i funkcionalnu državu postupkom koji ne ugrožava stabilnost, bezbednost i prava drugih naroda ili države koju napuštaju.“ Ova pretpostavka zasnovana je na ranije pravdanom stavu da pripadnost narodu predstavlja moralnu i političku vrednost. Taj stav predstavlja prvu od tri tvrdnje na kojima treba uspostaviti normativni segment ‘upotpunjene liberalne etike secesije’.

Druga tvrdnja na koju se oslanja prva polazna pretpostavka je ta da moralno opravdano može biti samo eksterno teritorijalno samoopredeljenje onih naroda koji su u stanju da formiraju nezavisne, demokratske i funkcionalne zemlje. Pošto je ‘nezavisna država’ ranije već definisana, neophodno je ukratko pojasniti kada joj se mogu pripisati i druga dva upravo navedena atributa. Demokratskom državom se smatra ona koja – pored poštovanja osnovnih demokratskih normi i procedura – garantuje kolektivna prava svim grupacijama, srazmerno njihovim potrebama i mogućnostima da ih uživaju. Pre svega, ona narodima koji poseduju sposobnost političke (samo)organizacije osigurava pravni okvir za donošenje autonomnih odluka. Kada je politički organizovan narod ujedno i teritorijalno koncentrisan, ona mu obezbeđuje i teritorijalni vid samouprave, a kada je sposoban i ima volju da oformi samostalnu i funkcionalnu državu, demokratska zemlja dopušta otpočinjanje i sprovođenje postupka sticanja nezavisnosti. Funkcionalna zemlja je ona koja taj postupak (kao i sve ostale demokratske procedure) može da sprovede bez većih potresa, ali i ona koja je ekonomski i bezbednosno samoodrživa.¹³²

¹³⁰ John Rawls, “The Independence of Moral Theory”, op. cit., pp. 8-9.

¹³¹ Empirijski rezultati i zapažanja do kojih se dolazi i na koje se oslanja u okviru ovog istraživanja deskriptivne su, a ne operativne prirode, jer prvenstveno služe kao potpora za ilustrovanje, vrednovanje i sučeljavanje normativnoteorijskih argumenata, a ne kao osnov za formiranje novih ili doradu/preispitivanje postojećih eksplanatornih teorija o eksternom teritorijalnom samoopredeljenju.

¹³² Definisanju demokratske i funkcionalne države detaljnije se pristupa u prvom odeljku trećeg poglavlja.

Treća tvrdnja nalaže da je pravedan samo onaj čin secesije putem kog se tako koncipirana država formira, a da se pritom u pitanje ne dovode politička/ekonomska sigurnost i prava onih naroda koji će nakon otcepljenja činiti manjinsko stanovništvo unutar nove zemlje, ili onih koji ostaju u 'staroj' državi. Stabilnost stare države – kao već uspostavljenog političkog subjekta – takođe ne sme biti ugrožena, osim u slučajevima kada je ona nepravedna, odnosno kada je secesija nužna. Dakle, razjedinjenje – sve i da vodi ka nastanku izuzetno demokratske i funkcionalne zemlje – ne može biti legitimno ukoliko će ostatak stare države tim činom izgubiti mogućnost da se politički i ekonomski održi, niti ako se tokom njegovog sprovođenja nanosi šteta političkom, ekonomskom ili bezbednosnom položaju onih naroda koji nisu učestvovali u otpočinjanju procesa secesije.

Druga polazna pretpostavka (koja predlaže korisne smernice za razradu primenjivih aspekata 'upotpunjene liberalne etike secesije') nadovezuje se na upravo uspostavljenju treću tvrdnju prve pretpostavke, jer – pored toga što predlaže teritorijalni, vremenski i proceduralni okvir za sprovođenje postupka otcepljenja – detaljnije određuje i minimalne uslove za formiranje i održivo postojanje funkcionalne države. Ona glasi: „Najpravedniji od svih moralno opravdanih načina primene prava na secesiju podrazumeva: *a*) pristanak centralnih vlasti da se sa predstavnicima naroda koji teži eksternom samoopredeljenju upuste u temeljite razgovore o svim mogućim pristupima tom zahtevu (pre nego što to pitanje izazove političku krizu), *b*) višefazni proces anketnih poduhvata i kaskadnih referenduma – uz nadzor zvanično zaduženih međunarodnih kontrolnih tela i misija tamo gde je to potrebno – koji za cilj ima preciziranje geografskih jedinica unutar kojih će se glasati o nezavisnosti (ukoliko se pregovaračke strane prethodno slože oko toga da takvo glasanje treba organizovati) i *c*) sprovođenje demokratske volje u delo, odnosno dugogodišnje i postepeno prenošenje suvereniteta sa stare države na nastajuću (ako se utvrdi nepobitna želja za osamostaljenjem).“

Pristanak centralnih vlasti na razmatranje otcepljenja kao realne mogućnosti poželjan je onda kada volja za političkom nezavisnošću dostigne kritičnu masu unutar naroda koji teži eksternom samoopredeljenju. Postojanje kritične mase (ili nedvosmislene podrške nezavisnosti) je očigledno u situacijama poput neupitne izborne pobeđe partija čiji se program bazira na ideji secesije, ali i onda kada dođe do širokih i mirnim putem nezaustavljivih okupljanja/demonstracija u kojima se poziva na pravo naroda da napusti državu. Smatra se da u takvim situacijama razjedinjenje može da ide u prilog čak i centralnim vlastima, jer prolongirano opiranje secesionizmu u potpunosti okupira javni prostor čitavog društva (proizvođači politički duboko podeljene, dezintegrirane i disfunkcionalne države), pri čemu je ovaj stav jedna od tri tvrdnje na kojima se zasniva druga polazna pretpostavka; tvrdnje koje će biti preispitane i pravdane u trećem poglavlju disertacije.

Međutim, političku odgovornost za pravedno sprovođenje postupka otcepljenja nemaju samo predstavnici centralnih vlasti, koji imaju moralnu obavezu da prepoznaju postojanje neupitne volje za osamostaljenjem kod manjinskog naroda. Nju u jednakoj meri poseduju i zastupnici tog naroda, jer su dužni da (u svom daljem političkom delovanju) odustanu od secesionističkih politika ukoliko pretrpe poraz prilikom održavanja referenduma o nezavisnosti. Takođe, na njima je i odgovornost da ne podstiču podršku zahtevima za nezavisnom državom – već da ostvarenju prava na samoopredeljenje teže kroz internu autonomiju – ukoliko njihov narod ne poseduje kapacitete (poput teritorijalne koncentrisanosti, dovoljno velike teritorije ili zadovoljavajuće brojčanosti) da oformi politički, ekonomski i bezbednosno samoodrživu (funkcionalnu i demokratsku) zemlju.

Prema drugoj tvrdnji na kojoj počiva druga polazna pretpostavka disertacije, smatra se da su veličina teritorije i brojčanost populacije zadovoljavajući kada je narod dovoljno brojan

i kada je nastanjen na teritoriji koja je dovoljno prostrana da se (unutar potencijane države) obezbedi održivost svih važnih sektora privrede, javne uprave i bezbednosnih snaga.¹³³ Konkretna broj potrebnih stanovnika i neophodna veličina teritorije se ne mogu precizirati, jer velikim delom zavise od konteksta. Na primer, bezbednosne snage manjih zemalja – poput Luksemburga – mogu posedovati aktivan sastav od svega nekoliko stotina vojnika, što je sasvim dovoljno ako su one članice šireg vojnog saveza koji im garantuje sigurnost ili ako su bezbednosno neugrožene. Ipak, bez obzira na to što male (a funkcionalne) države postoje, smatra se da su neprimereni pokušaji secesionizma oni koji vode formiranju mikrodržava (odnosno zemalja koje deo svog suvereniteta delegiraju većim državama u zamenu za političku, ekonomsku i vojnu zaštitu kojom nadomešćuju svoju geografsku i demografsku limitiranost)¹³⁴ pošto se tim postupkom negira smisao eksternog samoopredeljenja, a državnost svodi na dekor.

Treća tvrdnja odnosi se na tehničke aspeke implementacije prava na samoopredeljenje. Smatra se da je najadekvatniji postupak sprovođenja volje za secesijom u delo onaj koji se bazira na višefaznom referendumskom procesu. Njega treba otpočeti anketnim poduhvatima s ciljem utvrđivanja u kojim lokalnim administrativnim jedinicama – poput opština – postoji volja za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem, ali i stručnim terenskim studijama koje bi (prilikom demarkacije/delimitacije izbornih jedinica unutar kojih treba održati prvi u nizu plebiscita) u obzir uzele i faktore poput lokacije infrastrukturnih objekata i prirodnih resursa. Na primer, ako se na teritoriji čije se stanovništvo želi otecepiti nalaze auto-put i elektrana koji su izgrađeni ili održavani novcem svih poreskih obaveznika (ili rudnik od kog zavisi privreda ostatka države), datu površinu potrebno je izostaviti iz okvira referendumom zahvaćene teritorije. Kada je to nemoguće, neophodno je utvrditi visinu (jednokratne ili kontinuirane) kompenzacije koja će staroj državi sledovati ako dođe do otuđenja pomenute imovine, pri čemu se smatra da su za vršenje takve procene najkompetentnije mešovite stručne komisije, sastavljene od lokalnih i međunarodnih eksperata. Pitanja ove prirode najbolje je rešiti pre održavanja poslednje u nizu referendumskih etapa, kako bi javnost koja odlučuje o budućem statusu teritorije na kojoj živi bila adekvatno informisana o svim aspektima otcepljenja; prevashodno o potencijalnim obavezama nove zemlje prema staroj.

Nakon okončanja opisanog poduhvata inicijalne/grube demarkacije, treba održati prvu plebiscitnu fazu, kojom bi se utvrdilo da li stanovništvo na označenoj teritoriji podržava otpočinjanje procesa sticanja nezavisnosti od postojeće države. Procentualna podrška neophodna za uspeh na prvom referendumu – kao i na onima koji nakon njega uslede – bila bi ugovorena tokom pregovora između centralnih vlasti i predstavnika naroda koji se otcepljuje. Iako je utvrđivanje egzaktnog postotka nezahvalno, smatra se da podrška secesiji mora biti приметно veća od proste većinske. Potvrđan odgovor na prvo referendumsko pitanje označio bi: **a)** početak postepenog prenošenja suvereniteta sa stare države na novu, što bi podrazumevalo uvećavanje postojećeg nivoa autonomije delegiranjem dodatnih izvršnih, zakonodavnih i sudskih ovlašćenja manjinskom narodu (odnosno odlazećoj regiji), kao i **b)** otpočinjanje poduhvata demokratske delimitacije budućih međunarodnih granica (održavanjem kaskadnih plebiscita). Nakon okončanja dva upravo pomenuta procesa, potrebno bi bilo organizovati i finalni referendum, onaj posle kog bi – ukoliko njegov ishod to dozvoli – usledilo proglašenje nezavisnosti i uspostavljanje bilateralnih odnosa sa starom državom.

Naravno, predstavljeni idealtipski predlog (koji će biti izložen evaluaciji i doradi u okviru naredna dva poglavlja) ne treba razumeti kao ‘mapu puta’, već kao skup opštih smernica

¹³³ Alberto Alesina and Enrico Spolaore, *The Size of Nations*, The MIT Press, Cambridge, 2003, pp. 3-6.

¹³⁴ Zbigniew Dumieński, *Microstates as Modern Protected States: Towards a New Definition of Micro-Statehood*, Institute of International Affairs – University of Iceland, Reykjavik, 2014, Available from: [http://ams.hi.is/wp-content/uploads/2014/04/Microstates_OccasionalPaper .pdf](http://ams.hi.is/wp-content/uploads/2014/04/Microstates_OccasionalPaper.pdf) (Accessed Feb 10, 2020), p. 22.

podložnih izmeni prilikom njihovog prilagođavanja specifičnim slučajevima. U tom smislu, treća polazna pretpostavka disertacije iznosi hipotetičke stavove o potencijalno najboljim institucionalnim rešenjima za konkretne primere secesionizma koji se ovde proučavaju. Ona glasi: „Primenjive aspekte upotunjene liberalne etike secesije treba prilagoditi okolnostima njihove implementacije, odnosno: *a*) kontekstu institucionalno formalno rešenih secesionističkih sporova (koji nikada nisu prestali biti ili ponovo postaju generator potencijalnih sukoba) ili *b*) kontekstu zamrznutih konflikata.“

Konkretno, slučajeve institucionalno (ne)rešenih secesionističkih sporova, poput Republike Srpske (gde umerena ili snažna želja za nezavisnošću i dalje postoji uprkos institucionalnim solucijama koje su očuvale teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine), treba razlikovati od zamrznutih sukoba, poput onog u istočnom delu Moldavije (odnosno u Pridnjestrovlju), jer primena ‘upotunjene liberalne etike secesije’ u prethodnim slučajevima mora biti prilagođena ne samo postojećem stanju na terenu, već i institucijama kojima se trenutno reguliše status dotičnih naroda i teritorija, dok kod potonjih primera to nije moguće, jer odnos separatističkih teritorija sa ostatkom države još nije ozakonjen i formalno regulisan. Zbog toga zamrznutim konfliktima mora da prethodi proces normalizacije odnosa političkih subjekata, odnosno centralnih vlasti i separatista – uz pojačani nadzor međunarodnih mirovnih misija, tela i posrednika – pa tek potom (ili ujedno sa njim) primena gorepredloženog načina sticanja nezavisnosti (ili reintegracije u okvire stare zemlje).

Konačno, u slučaju specifičnog primera Liberlanda (koji sâm po sebi nije secesionistički poduhvat, već rezultat nedovršenog postupka postsecesionističke delimitacije) iznosi se tvrdnja da solucija – koja će biti izvedena iz ‘upotunjene liberalne etike secesije’ – leži u sprovođenju arbitražnog postupka sa ciljem rešavanja graničnog spora (postupka nalik onom u koji su bile uključene Slovenija i Hrvatska), osim ako se vlade Srbije i Hrvatske prethodno same ne dogovore oko kompromisnog rešenja. To rešenje bi moglo da podrazumeva zajedničko upravljanje dunavskim adama i piobaljem putem institucionalnog aranžmana nalik onom uspostavljenom na Ostrvu fazana (na reci Bidasoa između Španije i Francuske), svojevrsnom kondominijumu kojim pola godine upravlja jedna država, a potom druga.

Ovom tvrdnjom ispunjen je zadatak izlaganja početnih hipotetičkih pretpostavki o najboljim normativnim i praktično primenjivim smernicama za pristupanje moralnim i političkim problemima koje proizvodi pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje, kao i sâm postupak njegove primene. Drugim rečima, zaokružen je prvi od četiri koraka čije preduzimanje nalaže misaona tehnika uspostavljanja refleksivne ravnoteže. Ostatak disertacije okreće se višefaznom ostvarenju preostala tri koraka radi preispitivanja prve, druge i treće gorepredstavljene hipotetičke pretpostavke.

II. USPOSTAVLJANJE NORMATIVNOG UTEMELJENJA ZA RAZVOJ PRIMENJENE ETIKE SECESIJE

1. Kratak pregled razvoja debate o moralnosti prava na secesiju

„... (D) o bune primetnog dela države protiv princa koji sedi na prestolu teško će doći, osim ako je sâm princ ne izazove, bilo tiranijom ili kršenjem osnovnih zakona nacije.“ – Hugo Grocij (Huij de Groot) 1625. godine.¹³⁵

Odabrani citat holandskog filozofa, diplomate i pravnika, koji je fenomene vlasti, države i ratovanja promišljao tokom trajanja Tridesetogodišnjeg rata, odnosno tokom druge polovine Osamdesetogodišnjeg rata (ili Holandskog rata za nezavisnost), nudi uvid u jedan od najranijih filozofskih osvrtâ na temu secesionizma. Iako se u svega nekoliko rečenica dotiče mogućnosti ‘stvaranja dve države’ na teritoriji kojom je prethodno upravljao jedan vladar, Grocij jasno ukazuje na to da otepljenje (odnosno ustanak ‘jednog dela države’) treba razumeti kao odbrambeni mehanizam stanovništva čiji su ‘osnovni zakoni’ – ili običaji i način života – ugroženi (bilo tiranijom ili drugom vrstom nepravde), pri čemu se može pretpostaviti da ga je na takvo razmišljanje podstakao položaj njegovih sunarodnika u Habsburškoj Nizozemskoj. On, međutim, nije bio jedini filozof sedamnaestog veka koji je ostavio pisani trag o fenomenu secesije. Sličan stav po pitanju odricanja vernosti suverenu nešto ranije zauzeo je i kalvinista Johan Altuzije (*Johannes Althusius*), čije je rezonovanje takođe bilo na tragu zaključaka koji se danas vezuju za remedijalnu školu mišljenja, jer je tvrdio da odvajanje teritorije od njene matice predstavlja opravdano sredstvo u borbi protiv tiranina.¹³⁶ S druge strane, kao sledbenik Hobsove doktrine o značaju potpune i nedeljive suverene vlasti, nemački pravnik, filozof i istoričar Semjuel fon Pufendorf (*Samuel von Pufendorf*) secesiju je smatrao nedopustivim političkim činom.¹³⁷

Ipak, iako nije govorio o mogućnosti odvajanja jednog dela države od njenog ostatka, najснаžnije normativne temelje moralno opravdanom secesionizmu krajem pomenutog stoleća udario je Džon Lok odbranom prava na pobunu/revoluciju. Čuveni engleski filozof zagovarao je podelu vlasti, pri čemu je argumentovao da narodu ili zajednici (sačinjenoj od potpisnika društvenog ugovora) pripada vrhovna vlast, odnosno pravo da smeni ili izmeni legislativu kao najvažniji ogranak rukovođenja državom.¹³⁸ Zbog toga je smatrao da – ukoliko vlastodršci zabrane okupljanje narodnih predstavnika/poslanika, na svoju ruku izmene način njihovog izbora, zapostave vladavinu prava, ukinu stečena prava, predaju državu stranoj sili ili je ona okupira – društvo ima pravo da pobunom povрати moć koju je prethodno delegiralo.¹³⁹ Revolucija bi se u takvim okolnostima ionako najverovatnije odigrala po prirodi stvari, pa je – piše Lok – njena zabrana svakako izlišna, ali je eksplicitno naglašavanje postojanja prava na ustanak ipak važno, jer se na taj način unapred sprečava rađanje tiranije.¹⁴⁰ A pošto je (oružana) secesija zapravo unikatán vid pobune, Lokova argumentacija u potpunosti je primenjiva i u kontekstu otepljenja, pre svega onog prouzrokovanog nepravednim ophođenjem centralnih

¹³⁵ Citat na engleskom jeziku: “...the Rising of a considerable Part of the State against the Prince upon the Throne, can hardly happen, unless when that Prince has given Room for it, either by Tyranny, or the Violation of the fundamental Laws of the Nation.” – Huij de Groot, *The Rights of War and Peace – Three Books: Edited with and Introduction by Richard Tuck*, Liberty Fund, Indianapolis, 1625 (2005), p. 1359.

¹³⁶ Harry Beran, “A Liberal Theory of Secession”, op. cit., p. 22.

¹³⁷ Ibidem, str. 22.

¹³⁸ John Locke, *Two Treatises of Government: Cambridge Texts in the History of Political Thought*, op. cit., pp. 366-367.

¹³⁹ Ibidem, str. 407-410.

¹⁴⁰ Alex Tuckness, *Locke's Political Philosophy*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford, 2016, Available from: <https://plato.stanford.edu/entries/locke-political/> (Accessed Jun 23, 2017), p. 14.

vlasti prema jednom delu stanovništva; onog koji spas ne vidi u prevratu, već u formiranju sopstvene države.

Upravo takav scenario odigrao se nešto više od sedamdeset godina nakon Lokove smrti, kada su predvodnici Američke revolucije otpočeli otepljenje od Kraljevstva Velike Britanije ‘Deklaracijom nezavisnosti’; dokumentom koji se – poput i deceniju kasnije pisanog Ustava SAD – može smatrati kodifikacijom njegove misli. Da je osamostaljenje američkih kolonija neminovno i opravdano smatrao je – pored Očeva osnivača – i škotski filozof Dejvid Hjum (*David Hume*), a pošto je preminuo nepuna dva meseca nakon 4. jula 1776. godine, ne može se sa sigurnošću ustanoviti da li je informacija o zbivanjima na drugoj strani Atlantskog okeana stigla i do njega.¹⁴¹ O implementaciji prava na secesiju s osvrtnom na dešavanja u Severnoj Americi pisao je i Mil (tokom Američkog građanskog rata), pri čemu je Konfederativne Američke Države (skr. KAD) smatrao nelegitimnim političkim projektom. Tvrdio je da secesija i drugi oblici pobune mogu biti moralno valjani poduhvati, ali ne ako za cilj imaju očuvanje nepravednih institucija i društvenih praksi poput robovlasništva.¹⁴² Sličan stav zauzeo je i njegov savremenik i tadašnji predsednik SAD Abraham Linkoln (*Abraham Lincoln*), a za to je imao i očigledan državnički motiv. Suočen sa otepljenjem sedam južnih država, 1861. godine izneo je argument da je svaki pokušaj odvajanja od zemlje koja primenjuje republikanski (odnosno demokratski) oblik vlasti neosnovan.¹⁴³

Navedeni primeri pravdanja i osporavanja prava na teritorijalno otepljenje, odnosno promišljanja političkog fenomena secesije, ukazuju na to da tema političkog razvoda nije zauzimala važno mesto u okviru zapadne filozofije tokom sedamnaestog, osamnaestog i devetnaestog veka. Štaviše, ona je bila gotovo potpuno zanemarena, jer se – kao što je pokazano – o teritorijalnom odvajanju od centralnih vlasti (u najboljem slučaju) pisalo posredno, tokom razmatranja drugih pitanja i u svega nekoliko redova. Početak dvadesetog veka nije doneo promene u tom pogledu. Proklamovanjem univerzalnosti prava na samoopredeljenje, kao i pojavom bihevioralnog pristupa politici, poduhvat promišljanja secesije seli se u domen pravnih nauka, gde se po prirodi stvari pre svega izučava legalnost pomenutog čina, dok se pitanje moralnosti težnje ka nezavisnosti retko uzima u obzir.¹⁴⁴ Stablnost međunarodnog poretka i postojećih granica tokom hladnoratnog perioda dodatno je potisla mogućnost ozbiljnijeg filozofskog pristupanja normativnim aspektima tog fenomena.

Situacija se znatno menja 1991. godine, kada Alen Bjukenan (*Allen Buchanan*) objavljuje prvo sveobuhvatno filozofsko delo posvećeno sagledavanju moralnih dilema prouzrokovanih secesionizmom.¹⁴⁵ Podstaknut tada aktuelnim dešavanjima u baltičkim

¹⁴¹ Donald Livingston, “Hume and America”, *The Kentucky Review*, vol.4, no.3, 1983, p. 16.

¹⁴² John Stuart Mill, “The Contest in America”, in: John M. Robson (ed.), *Collected Works of John Stuart Mill - Volume XXI - Essays on Equality, Law and Education*, University of Toronto Press, Toronto, (1862) 1984, p. 137.

¹⁴³ Linkoln je osnovanost secesionističkih težnji Konfederacije negirao u deset tačaka, od kojih je sedam bilo uskopolitičkog, a tri opštefilozofskog karaktera. Pored već navedenog stava, smatrao je i da otepljenje manjine nije legitimno (osim kada je nužno), jer može prouzrokovati niz rekurzivnih teritorijalnih separacija; fenomen koji će kasnije biti nazvan ‘domino efektom’ secesionizma. – Christopher Wellman, *A Theory of Secession: The Case for Political Self-Determination*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. 67-68.

¹⁴⁴ Možda je Li Bukejt (*Lee Buchheit*) redak izuzetak u tom smislu, jer se tokom razmatranja konteksta u koji treba smestiti pitanje otepljenja (ustavnopravnog ili međunarodnopravnog) osvrnuo i na neka od osnovnih pitanja koja se vezuju za moralnost secesije. – Lee Buchheit, *Secession: The Legitimacy of Self-Determination*, Yale University Press, New Haven, 1978, pp. i-288. / U ovom kontekstu takođe treba pomenuti i monografiju Alfreda Kobana (*Alfred Cobban*) ‘Nacionalna država i nacionalno samoopredeljenje’, koja se takođe bavi srodnim moralnim problemima. – Alfred Cobban, *The Nation State and National Self-Determination*, HarperCollins Distribution Services, New York, 1945 (1970), pp. i-318.

¹⁴⁵ Bjukenana su preduhitрили jedino Hari Beran (*Harry Beran*) i Antoni Birč (*Anthony Birch*), mada su oni svoja razmišljanja o moralnosti secesije izložili u sažetijoj formi unutar akademskih članaka koji su objavljeni 1984.

republikama i Kanadi, kao i zapažanjem da filozofi politike – uprkos posvećenom promišljanju prava na revoluciju, prava na građansku neposlušnost, a donekle i prava na emigriranje – do tada nisu ponudili konzistentnu normativnu teoriju o moralnosti secesije,¹⁴⁶ on u monografiji ‘Secesija: moralnost političkog razvoda od Fort Samtera do Litvanije i Kvebeka’ izlaže i obrazlaže sopstveni predlog etike otcepljenja. Oslanjajući se na rezon sličan Grocijevom, Altuzijevom, Lokovom, Milovom i Linkolnovom, Bjukenan dolazi do zaključka da je secesija opravdana samo u slučaju otcepljenja od nepravedne države (one koja vrši diskriminaciju političke, ekonomske ili druge prirode nad jednim delom svojih građana), odnosno kada postoji potreba za ispravljanjem ranije počinjene nepravde (poput protivpravne, nedemokratske i/ili nasilne inkorporacije teritorije u sastav šire države) putem pravnog leka.¹⁴⁷

U poduhvat nadograđivanja – kao i kritikovanja/osporavanja – njegove remedijalne teorije ubrzo su se upustili i drugi politički filozofi, politikolozi i pravници, pa je debata koja je usledila proizvela i plebiscitne i askriptivne pristupe pravu na secesiju. Naredni odeljak posvećen je njihovom vertikalnom poređenju, koje počiva na međusobnom sučeljavanju najjačih argumenata svih pomenutih teorija, kao i horizontalnoj (samorefleksivnoj) analizi, koja podrazumeva preispitivanje slabijih pretpostavki svakog od navedenih normativnih pristupa secesiji u odnosu na ostale teze koje nudi, s ciljem uspostavljanja normativnog utemeljenja za dalji razvoj ‘upotpunjene liberalne etike secesije’. Primarni fokus usmeren je na argumente kojima pobornici pomenutih teorijskih škola mišljenja pravdaju svoje stavove kada imenuju nosioce prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje (drugi normativnoetički istraživački problem), kada određuju preduslove za opravdano pozivanje na pomenuto pravo (treći normativnoetički problem), kao i kada – u retkim situacijama – razmatraju pravedne načine njegove implementacije u praksi (prvi primenjenoetički problem).

2. Evaluacija postojećih normativnih teorija o pravu na secesiju

a. Plebiscitne teorije (teorije izbora)

Vršenje procene plebiscitnog/asocijativnog pristupa pravu na teritorijalno odvajanje od centralnih vlasti deluje kao najprikkladnija polazna tačka za ispunjavanje opisanog zadatka, jer je on – u poređenju sa dve njemu suprotstavljene grupe teorija – najdopustiviji, odnosno najblagonakloniji prema činu otcepljenja, pa samim tim predstavlja najbolju platformu za razmatranje fundamentalnih normativnih pitanja na koja se moraju osvrnuti svi zastupnici prava na secesiju. Dok remedijalne teorije polaze od pretpostavke da pravo na nezavisnost – osim u izuzetnim slučajevima – ne nadjačava političku obligaciju prema pravednoj državi (pošto je ona najrazvijeniji oblik političkog organizovanja), a askriptivisti od tvrdnje da samo narodi (kao pretpolitičke zajednice) imaju pravo da u sopstvene ruke povrate moć vršenja vlasti koju su delegirali državi, pobornici načela srodnih teorijama izbora – u skladu sa pretpostavkom liberalizma da je sloboda jedna od osnovnih vrednosti, ali i sa kontraktualističkom konstatacijom da je prirodno stanje okončano potpisom koji su na društveni ugovor stavili pojedinci – zastupaju stav da su individue/građani ti (pret)politički subjekti koji (udruživanjem) odlučuju o tome kome će dodeliti suverenitet na prostoru na kom

godine, pri čemu je Birčov rad predstavljao remedijalni odgovor na Beranov plebiscitni predlog etike otcepljenja. Beran je potom 1988. godine svoje stavove doradio i ponovo branio u odgovoru na Birčov tekst. – Harry Beran, “A Liberal Theory of Secession”, op. cit., pp. 21-31. / Anthony Birch, “Another Liberal Theory of Secession”, *Political Studies*, vol.32, no.4, 1984, pp. 596-602. / Harry Beran, “More Theory of Secession: A Response to Birch”, *Political Studies*, vol.36, no.2, 1988, pp. 316-323.

¹⁴⁶ Allen Buchanan, *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*, Westview Press, Boulder, 1991, p. 4.

¹⁴⁷ Ibidem, str. 152-157.

žive, odnosno jurisdikciju nad zemljom koja je u njihovom vlasništvu. Taj stav pravdaju sledećim argumentima.

Pomenuti teoretičari prevashodno insistiraju na slobodi udruživanja, pa se protive pretpostavci da je obligacija prema savremenim državama starija od te slobode. To čine na dva načina, pri čemu se i jedan i drugi mogu opisati kao radikalno demokratski. Autori koji se bave promišljanjem teorije društvenog ugovora pre svega smatraju da ne postoji dovoljno valjan razlog na osnovu kog se potomci mogu obavezati odlukama o udruživanju u političke zajednice koje su doneli njihovi preci; odlukama među koje se svakako svrstava i ona o formiranju zemlje čije su državljanstvo pomenuti potomci stekli rođenjem. Zatečeno političko stanje (koje – između ostalog – obuhvata važeći ustav, spoljne granice, pa i samu državu kao krovnu političku instituciju) validno je samo ukoliko ga sadašnja generacija prihvata, pri čemu pristanak građana u ovom kontekstu može biti i prećutne (odnosno pasivne) prirode. Drugim rečima, država je legitimna ukoliko niko ne dovodi njene sastavne komponente – pa tako ni opravdanost njenog postojanja – u pitanje.¹⁴⁸

Međutim, ukoliko pojedini građani izraze nezadovoljstvo aktuelnim političkim uređenjem, oni (poput njihovih predaka, očeva osnivača postojeće zemlje) imaju pravo da to uređenje izmene, a referendum o teritorijalnom otcepljenju jedan je od opravdanih instrumenata za sprovođenje takve odluke u delo. Taj plebiscitni/plenarni stav u skladu je sa liberalno-demokratskim stavom da je sloboda jedna od najznačajnijih vrednosti, da su slobodno udruženi pojedinci izvor državnog suvereniteta i da se odluke donose voljom većine. Dakle, baš kao što državljanima svih demokratskih zemalja imaju mogućnost da na izborima smene staru i izaberu novu vlast, odnosno kao što (u mnogim demokratskim državama) imaju pravo da izmene važeći ustav izjašnjavanjem o tom pitanju na referendumu, tako – tvrde zastupnici plebiscitnih teorija – udružena grupa pojedinaca poseduje i pravo da demokratskim postupkom donese i sprovede odluku o formiranju nove države (na teritoriji postojeće, odnosno na prostoru više postojećih) kada najveći broj njenih članova veruje da se na taj način može stvoriti politička zajednica koja bolje odgovara njihovim interesima, odnosno kada su uvereni da je tim poduhvatom moguće dostići veći nivo/kvalitet prava i sloboda. Recimo, Hari Beran (za kog se može tvrditi da je utemeljivač osnovnih argumenata na koje se pozivaju zastupnici plebiscitnog pristupa secesionizmu)¹⁴⁹ smatra da iskreni pobornici demokratske političke teorije nemaju dovoljno čvrste razloge da zahteve za formiranjem novih država ne posmatraju kao samo još jedno pitanje koje treba rešavati glasanjem.¹⁵⁰

I dok većina zastupnika asocijativnih teorija normativni stav o postojanju prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje zasniva na pravu udruženih pojedinaca da sami (i u potpunosti) biraju način na koji žele da urede sopstveni društveno-politički život (što obuhvata i izbor države kojoj žele da delegiraju suverenitet/jurisdikciju nad geografskim prostorom na kom žive), pojedini autori svoja plebiscitna uverenja potkrepljuju i dodatnim osporavanjem legitimnosti postojećih zemalja, argumentujući da su one institucije kojima nedostaje izvorni politički (demokratski) legitimitet, ali i institucije koje ne mogu opravdati domašaj sopstvene suverene vlasti, odnosno konkretne granice kojima su uokvirene. Za razliku od njihovih kolega koje se oslanjaju na teoriju društvenog ugovora, oni polaze od zapažanja da su savremene države i njihove granice proizvod istorijskih okolnosti, pre svega ratnih osvajanja, pa posledično i nepravde učinjene nad poraženim narodima i pojedincima.¹⁵¹ Sledi da (pošto su

¹⁴⁸ Harry Beran, "A Liberal Theory of Secession", op. cit., p. 25.

¹⁴⁹ Videti fusnotu br. 145, str. 50-51.

¹⁵⁰ Harry Beran, "A Liberal Theory of Secession", op. cit., p. 23.

¹⁵¹ Christopher Wellman, *A Theory of Secession: The Case for Political Self-Determination*, op. cit., p. 81.

današnje države kreirane silom, a ne slobodnim pristankom) građani moraju imati pravo da demokratskim putem formiraju nove zemlje, koje bi bile legitimne od samog početka.

Ipak, nijedan pripadnik plebiscitne škole mišljenja ne zastupa opisane argumente bezuslovno, jer je jasno da pravo na secesiju mora biti ograničeno kako bi se sprečile neželjene posledice koje njegova implementacija može proizvesti, ali i kako bi bilo objektivno primenjivo u praksi. Neki od bazičnih uslova u tom pogledu odnose se na brojčanost i teritorijalnu koncentrisanost građana koji teže stvaranju nezavisne zemlje. Razradi pomenutih uslova ne posvećuje se mnogo prostora u radovima koji zastupaju argumente asocijativnih teorija, mada je jasno da se njihovi autori drže toga da novonastajuće države moraju biti funkcionalne i pravedne demokratije,¹⁵² kao i da njihov nastanak ne sme ugroziti političku ili ekonomsku stabilnost zemalja od kojih se otcepljuju,¹⁵³ dok neki secesionistima nameću i odgovornost gotovo potpunog suzdržavanja od primene prava na eksterno samoopredeljenje (koje neupitno poseduju), s ciljem očuvanja stabilnosti postojećeg međunarodnog poretka. Takođe je prisutan i stav da novonastajuća država – ukoliko se građani koji teže otcepljenju ipak opredele da je formiraju – mora garantovati pravo na nezavisnost svim grupacijama koje nju žele napustiti, kako bi se i inicijalni akt secesije mogao uzeti za moralno opravdan čin.¹⁵⁴

Međutim, čak i nakon otcepljenja, kao i svih kasnijih korekcija granica, jedan broj pojedinaca ipak će ostati na teritoriji novonastale ili prvobitne države protivno sopstvenoj volji. Zbog toga filozofi koji u svojim radova brane plebiscitne stavove – poput Tomasa Pogea (*Thomas Pogge*),¹⁵⁵ Dejvida Gotjea (*David Gauthier*),¹⁵⁶ Dejvida Kopa (*David Copp*),¹⁵⁷ Kristofera Velmana¹⁵⁸ i Danijela Filpota (*Daniel Philpott*)¹⁵⁹ – grupu koja se otcepljuje obavezuju da svim građanima nove zemlje (pa tako i pojedincima koji su to postali sticajem okolnosti) garantuje prava istovetna onima koja su posedovali unutar predašnjeg političkog uređenja, kao i dodatna prava (poput, recimo, prava na rekurzivnu secesiju) kada za tim ima potrebe. Većina njih separatističkim kolektivima takođe nameće i obavezu ustručavanja od pokretanja postupka sticanja nezavisnosti ukoliko bi sprovođenje istog postojećoj državi onemogućilo da svojim građanima i u budućnosti obezbedi nivo prava jednak onome koji trenutno uživaju. Izuzetak u tom pogledu jeste Deril Glejser (*Daryl Glaser*), koji veruje u opravdanost ukupnog neto povećanja nivoa demokratije na celokupnoj teritoriji kako stare tako i nove zemlje, ali samo u određenim/posebnim slučajevima.¹⁶⁰

Na osnovu navedenih obaveza pripisanih udruženim pojedincima koji bi hteli konzimirati pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje, lako se zaključuje da – uprkos prividnim podudarnostima u načinu poimanja političke obligacije – predstavnici plebiscitnog pristupa ne pripadaju školi filozofskog anarhizma. Za razliku od pobornika klasične anarhističke filozofije, koji smatraju da institucija države nikada ne može imati moralni legitimitet, zastupnici premisa proisteklih iz teorija izbora veruju da država kao takva poseduje instrumentalnu vrednost koja se ne sme zanemariti (bez obzira na to što se savremene zemlje

¹⁵² Christopher Wellman, *A Theory of Secession: The Case for Political Self-Determination*, op. cit., p. ii.

¹⁵³ Harry Beran, "A Liberal Theory of Secession", op. cit., p. 30.

¹⁵⁴ Ibidem, 30.

¹⁵⁵ Thomas Pogge, "Cosmopolitanism and Sovereignty", *Ethics*, vol.103, no.1, 1992, pp. 48-75.

¹⁵⁶ David Gauthier, "Breaking Up: An Essay on Secession", *Canadian Journal of Philosophy*, vol.24, no.3, 1994, pp. 357-371.

¹⁵⁷ David Copp, "Democracy and Communal Self-Determination", in: Robert McKim and Jeff McMahan (eds.), *The Morality of Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 1997, pp. 277-300.

¹⁵⁸ Christopher Wellman, *A Theory of Secession: The Case for Political Self-Determination*, op. cit., pp. i-199.

¹⁵⁹ Daniel Philpott, "In Defense of Self-Determination", *Ethics*, vol.105, no.2, 1995, pp. 352-385.

¹⁶⁰ Daryl Glaser, "The Right to Secession: An Antisecessionist Defense", *Political Studies*, vol.51, no.2, 2003, p. 372.

u velikom ili najvećem broju slučajeva ne mogu smatrati otelotvorenjem prava na slobodno udruživanje), a ovaj stav naročito je primetan kod onih autora koji plebiscitnoj misli pristupaju kroz prizmu teorije društvenog ugovora. Mišljenja su da država – kao najpoželjniji oblik društveno-političke organizacije – može biti legitimna, ali to ne postaje samo na osnovu implementacije demokratskih procedura i praktikovanja jednakog/pravednog odnosa prema svim građanima. Legitimna država takođe mora počivati na moralno opravdanim temeljima, pre svega na slobodnoj volji udruženih pojedinaca, odnosno na demokratskom pristanku njenih stanovnika; pristanku koji im se ne sme učitavati *a priori*, pogotovo ne kada eksplicitno izraze volju da formiraju novu zemlju.

Svi proponenti plebiscitne škole mišljenja složni su u stavu da se ta volja najbolje iskazuje putem referenduma (na šta upućuje i ime grupe teorija koju zastupaju), pa iznenađuje manjak razrađenih predloga o konkretnim načinima putem kojih treba sprovesti plebiscit prilikom donošenja demokratskih odluka o secesiji. Neki rani autori se neočekivano zaustavljaju na uopštenom argumentu da o otcepljenju treba da odluči prosta većina, ne uzimajući u obzir čak ni osnovne/neizbežne dileme koje takav zaključak proizvodi (one identifikovane u prvom poglavlju disertacije). Ipak, moguće je izdvojiti nekoliko preciznijih preporuka koje određeni pobornici asocijativnih teorija pružaju; preporuka koje se tiču poželjnih referendumskih procedura i kornisnih smernica vezanih za njihovu implementaciju.

Recimo, Beran smatra da je postupak određivanja administrativnih okvira unutar kojih treba sprovesti plebiscit o otcepljenju najbolje prepustiti secesionistima.¹⁶¹ Naravno, njihovi predstavnici se moraju obavezati na to da će neposredno nakon eventualnog uspeha na biračkim mestima i novoj manjini (koja ili želi da nastavi da živi u okviru stare države gde je činila većinu ili da – usled novonastalih okolnosti – uspostaviti sopstvenu zemlju) po istom principu dozvoliti izjašnjavanje o budućem političkom statusu geografskog prostora na kojem je nastanjena. Tako koncipiran predlog secesioniste primorava da sami vode računa o tome da ne precene domet granica svoje potencijalne države pohlepnom uvrščivanjem teritorija nastanjenih primetnim brojem građana koji ne žele da se otcepe, kako ne bi doživeli poraz na referendumu i posledično propustili priliku da se osamostale, odnosno kako granice nove države ne bi bile izložene prekrajanju zbog rekursivnog secesionizma.

Glejser smatra da su Beranove pretpostavke dobra polazna osnova, jer veruje da bi njihova primena dovela do referendumskih izbornih jedinica u čijem sastavu bi se našao najveći mogući broj građana koji teže separaciji (i ujedno minimalan broj onih pojedinaca koji joj ne teže), pa stoga polazi od njih kada predlaže nekoliko konkretnijih stavki o kojima bi trebalo voditi računa prilikom pripremanja plebiscita o nezavisnosti. Predlog svog prethodnika dorađuje propozicijom da se iz okvira administrativne jedinice unutar koje se glasa o secesiji moraju ukloniti posedi na kojima se nalaze prirodni resursi, strateški važni objekti i druga dobra od kojih postojeća država zavisi.¹⁶² Zatim argumentuje da izborna prava – u specifičnim uslovima donošenja odluke o otcepljenju – ne treba dodeliti svim punoletnim državljanima nastanjenim na teritoriji o čijoj budućnosti se odlučuje, već samo onima koji su na tom području boravili duži niz godina.¹⁶³ Taj uslov je neophodan kako bi se predizbornim manipulacijama (poput fiktivne prijave boravišta s ciljem uticanja na konačne rezultate) stalo na put, ali i kako bi se u obzir uzele pređašnje nasiljem/nepravdom prouzrokovane demografske promene.

Tačan period boravka koji je neophodan radi sticanja prava glasa mora biti prilagođen unikatnim okolnostima svakog zasebnog slučaja, tvrdi Glejser. Negde će razdoblje od nekoliko

¹⁶¹ Harry Beran, "A Liberal Theory of Secession", op. cit., p. 29.

¹⁶² Daryl Glaser, "The Right to Secession: An Antisecessionist Defense", op. cit., p. 373.

¹⁶³ Ibidem, str. 372.

godina biti sasvim dovoljno, dok će na drugim mestima mogućnost izlaska na referendum imati samo osobe rođene na spornom području. Pritom, iako je nemoguće u obzir uzeti sve prilike koje su proizvele aktuelnu strukturu stanovništva (poput vekovnih migracionih tokova, kao i davno počinjenih pogroma i progona) važno je voditi računa o tome da se u konfliktnim oblastima uspostavljeni vremenski period ne protumači kao broj godina/decenija nakon kojih se zločini poput etničkog čišćenja anuliraju/zaboravljaju, jer bi takva vrsta odnosa prema nepravdi mogla proizvesti nepoželjne posledice.¹⁶⁴

Konačno, Glejser navodi i da – u slučajevima gde je grupa koja želi nezavisnost ujedno i narod – u plebiscit ne bi trebali da budu uključeni ni članovi dijaspore, baš kao ni pripadnici većinskog stanovništva koji su nastanjeni u ostatku države. Odluku o tome ko će vršiti jurisdikciju nad pojedinim prostorom mogu doneti samo oni građani čiji je život neposredno vezan za njega. Takav stav u potpunosti je u skladu sa načelima teorija izbora, koje narode posmatraju kao i svaku drugu grupaciju slobodno udruženih pojedinaca, odbacujući tvrdnju da se pripadnost naciji ne može prostorno ograničiti (budući da predstavlja nadteritorijalnu moralnu vrednost), što posledično oduzima pravo izlaska na referendum svakom ko nije aktivno i dugoročno prisutan na teritoriji svog porekla. Izuzetak u tom pogledu nisu čak ni pripadnici nasilno proteranih kolektiva, mada pomenuti autor ipak argumentuje da ni sâm plebiscit ne može biti moralno opravdan ako se njima prethodno nije pružila prilika da se bez poteškoća vrata u zavičaj.¹⁶⁵

Predstavljeni argumenti, putem kojih zastupnici plenarnih teorija favorizuju individualnu slobodu naspram političke obligacije pojedinaca prema državi – odnosno argumenti putem kojih pravo na otcepljenje izvode iz individualnog prava na slobodno udruživanje suverenih građana – ukazuju na nekoliko prednosti koje plebiscitni pristup ostvaruje u odnosu na njemu suprotstavljena normativna tumačenja opravdanosti secesije. Pošto pobornici načela bliskih teorijama izbora razrađuju korisne predloge za proceduralno rešavanje secesionističkih sporova u većoj meri nego što to čine askriptivisti i remedijalisti, deo tih prednosti je praktične/primenjive prirode, dok su ostale rezultat čvrstog utemeljenja plebiscitne argumentacije u ontologiji individualističke liberalne filozofije.

Najpre, oslanjanjem na tvrdnju da su jedino pojedinci sposobni da donose nezavisne odluke (tvrdnju iz koje posledično proizilazi negacija pretpostavke da se i političke zajednice mogu smatrati zasebnim moralnim agentima), autori koji normativnom promišljanju secesionizma pristupaju iz plebiscitnog ugla izbegavaju neke od teorijskoepistemoloških poteškoća na koje nailaze askriptivisti (ali i jedan deo remedijalista) prilikom izlaganja sopstvenih argumenata. Recimo, oni – za razliku od askriptivista – nemaju obavezu da dokazuju da i grupe poseduju (kolektivna) prava. Dovoljno je zauzimanje jednostavnog stava da secesija predstavlja individualno pravo čiju primenu pojedinac inicira političkim udruživanjem, a ne kolektivno pravo koje umesto njega poseduje zajednica kojoj on pripada.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Iako zastupa navedeni argument, Glejser ipak (nerado) iznosi stav da se zločini počinjeni četiri ili više generacija unazad trebaju posmatrati kao istorijska okolnost, odnosno kao sastavni deo zatečenog stanja, a ne kao politička nepravda na osnovu koje se nekome može oduzeti pravo učešća na referendumu o proglašenju nezavisnosti. – Daryl Glaser, “The Right to Secession: An Antisecessionist Defense”, op. cit., p. 372.

¹⁶⁵ Ibidem, str. 373.

¹⁶⁶ Najveći broj pobornika plebiscitnog pristupa grupu koja se formira radi konzumiranja prava na secesiju posmatra ili kao političko sredstvo ili kao pseudosubjekta koji to pravo crpi iz individualnog prava (svakog njegovog pripadnika) na potpunu autonomiju. Kristofer Velman je jedan od retkih predstavnika plebiscitne škole mišljenja koji ipak veruje da grupe imaju urođena politička prava koja ne proizilaze iz individualnih. – Christopher Wellman, *A Theory of Secession: The Case for Political Self-Determination*, op. cit., p. 41-42.

Čak ni zastupnici teorija izbora koji smatraju da se otcepljenje (zbog njegovih neizbežno komunitarnih odlika) ipak mora razumeti i kao kolektivno pravo, ne misle da je odricanje od individualističkog logičkog aparata neophodno u tom pogledu. Naprotiv, mišljenja su da na zajednice treba projektovati prevashodno ona politička prava koja suverene jedinice (kao njihovi nosioci) mogu da konzumiraju jedino putem udruživanja.

Izvođenjem kolektivnih prava iz individualnih (ili potpunim poricanjem mogućnosti postojanja istih), plebiscitni pristup odbacuje i mogućnost postojanja kolektivne odgovornosti, izbegavajući tako i najkontroverzniju temu koja se nameće askriptivistima i remedijalistima; temu kolektivne krivice. Pošto svako (zlo)delo počinjeno u ime zajednice sprovode konkretne osobe, a ne svi njeni pripadnici, generalizacija osude projektovanjem krivice na čitav kolektiv čini se nedopustivom. Prvo, na taj način prst se posredno upire i u one pojedince koji u delu nisu participirali, koji ga nisu podržavali/odobravali i koji ga možda nisu ni bili svesni (ili koji makar nisu bili upoznati sa svim njegovim partikularnostima, niti sa njegovim razmerama). Teško je se ne složiti sa stavom – koji u okviru normativne teorije o secesiji najposvećenije zastupaju plebiscitisti – da je nepravedno i nemoralno učitavati odgovornost individuama koje nisu imale nameru da počine određeni zločin, niti su u njemu učestvovala, pre svega ako se to radi isključivo na osnovu njihove nacionalne (ili neke druge vrste) pripadnosti. Drugi problem ideje o kolektivnoj krivici leži u neizbežnom preusmeravanju jednog dela odgovornosti sa onih počinitelja koji se mogu identifikovati imenom i prezimenom na apstraktnog moralnog agenta u čije ime je zločin izvršen (odnosno na celokupnu zajednicu), što makar prividno – i sasvim neopravdano – umanjuje težinu odluka donetih od strane direktno umešanih osoba. Konačno, koncept kolektivne odgovornosti i/ili krivice – smatraju individualistički orijentisani zastupnici asocijativnih teorija – neminovno se (zbog svega dosad navedenog) kosi sa izvornim vrednostima liberalizma, poput slobode, lične autonomije, ravnopravnosti i pravde, što predstavlja problem askriptivistima i remedijalistima koji se na njega oslanjaju.

Plebiscitisti zatim argumentuju i da upravo pomenute vrednosti nisu spojive ni sa uslovima putem kojih njima suprotstavljeni mislioci ograničavaju pravno na eksterno teritorijalno samoopredeljenje; uslovima poput najistaknutijeg askriptivnog kriterijuma (prema kom grupa koja želi nezavisnost mora biti politički formiran narod) i osnovnog remedijalnog ultimatum (prema kom opravdane mogu biti jedino secesionističke težnje zajednica koje trpe ili su ranije pretrpele nepravdu unutar postojeće države). Zaključuju da teorije izbora – ograničavanjem otcepljenja isključivo nužnim tehničkim uslovima, ali ne i dodatnim preprekama složenije prirode – po mnogim merilima ostvaruju primat u odnosu na prethodno pomenute normativne pristupe, posebno ako se oni vrednuju iz perspektive striktno individualističke liberalne filozofije. Recimo, plebiscitisti čvrsto stoje pri mišljenju da su njihove polazne pretpostavke pravednije od askriptivnih, jer potonja škola mišljenja neopravdano favorizuje pojedine individue naspram drugih, zanemarivanjem činjenice da ne pripadaju svi ljudi narodima, makar ne u potpunom/klasičnom smislu.¹⁶⁷ Dok plenarne teorije polaze od principa jednakosti zauzimanjem stava da svaka osoba poseduje slobodu udruživanja radi otcepljenja, askriptivne teorije – primera radi – naizgled diskvalifikuju kosmopolite, jer im to pravo negiraju zbog njihovog izrazito nadnacionalnog i neteritorijalnog identiteta.

S druge strane, (samo)pretpostavljene prednosti u odnosu na remedijalni pristup su višestruke. Prvo, zastupnici asocijativnih teorija tvrde da remedijalisti bez osnova u neravnopravan položaj stavljaju grupe koje imaju volju i mogućnost da oforme politički funkcionalnu i ekonomski održivu zemlju, a nisu bile izložene diskriminaciji, favorizovanjem

¹⁶⁷ Harry Beran, "Border Disputes and the Right of National Self-Determination", *History of European Ideas*, vol.16, no.4-6, 1993, p. 480.

onih zajednica koje sticajem istorijskih okolnosti to jesu bile. Pritom veruju i da remedijalne teorije opravdanog povoda – u tom pogledu – nisu samo nepravedne. Njihova manjkavost ogleda se i u tome što mirne grupe naizgled usmeravaju ka strateškom nasilju i drugim nemoralnim politikama koje za cilj imaju izazivanje odmazde od strane centralnih vlasti (kako bi ispunile uslov ‘pretrpljene nepravde’), ali i u tome što stradanje nesvesno uspostavljaju kao političku valutu – odnosno kao nešto što u praksi može biti upotrebljivo, korisno, vredno i isplativo – čime valjanost svojih normativnoetičkih postavki i zaključaka dovode u pitanje.

Drugo, građani savremenih demokratija slobodni su i sposobni da sami biraju osobe sa kojima žele da stupe u bračnu, poslovnu, versku ili bilo koju drugu zajednicu, kao i da iz nje istupe kada to žele, pa pobornici plebiscitnog pristupa tvrde da nema razloga da država (kao krovna društveno-politička zajednica) bude izuzetak u tom pogledu. Poređenjem prava na secesiju sa pravom na razvod braka, oni zaključuju da je primoravanje pojedinaca da mimo sopstvene volje ostaju u sastavu bilo koje zemlje nemoralno koliko i obavezivanje jednog od supružnika da ostane u bračnoj zajednici uprkos njegovoj ili njenoj nameri da je napusti;¹⁶⁸ nameri koja podrazumeva i spremnost da na sebe preuzme brakorazvodne obaveze poput poštovanja dogovorenog ili zakonom propisanog načina podele zajedničke imovine i brige o deci. Zato smatraju da remedijalisti – nalik konzervativcima koji podnosioce zahteva za razvodom dodatno obavezuju i dokazivanjem preljube ili nekog drugog prestupa kojim se krši bračni ugovor – narušavaju slobodu i ličnu autonomiju punoletnih lica ekvivalentnim uslovljavanjem prava na secesiju. Bezuslovna (ili minimalno uslovljena) izlazna klauzula mora postojati, bilo u slučaju bračne ili društveno-političke zajednice, jer liberalna tradicija s pravom uviđa da individue nisu uvek u stanju da na osnovu informacija koje poseduju u trenutku donošenja odluke (poput odluke o sklapanju braka ili o pridruživanju državi) procene da li je ona u njihovom dugoročnom interesu.¹⁶⁹ Odatle, između ostalog, proizilazi i potreba za redovnim izborima. Zbog toga pravo na secesiju, baš kao i pravo na razvod, mora biti zagarantovano, kako bi pojedinci (kao slobodna bića) imali mogućnost da izmene nepovoljne činitelje njihovog privatnog i društveno-političkog života koje nisu mogli unapred predvideti.

Sledi da jedna od glavnih prednosti teorija izbora leži u tome što svoju argumentaciju zasnivaju na opravdanom stavu da odnosi odraslih ljudi moraju počivati na njihovom međusobnom i dobrovoljnom pristanku, iz kog proizilazi da je secesija pravo na koje se autonomni pojedinci mogu pozvati. Usled te prednosti, plebiscitisti uživaju još jednu pogodnost u odnosu na pobornike teorija opravdanog povoda. Oni s lakoćom mogu da lociraju izvor državne suverenosti, za koju očekivano tvrde da proizilazi iz odluke svakog pojedinca da prihvati nadležnost institucija zemlje u kojoj živi. S druge strane, zbog tvrdnje da je prostorni domet ingerencija svake pravedne države neupitan, remedijalisti zapadaju u logičku grešku kružnog argumenta (*circulus in probando*), jer poreklo opravdanog sprovođenja suverene vlasti pronalaze u (pravičnom) vršenju iste.

Pored sagledavanja i poređenja teorija izbora sa njima suprotstavljenim normativnim pristupima, važno je razmotriti i one prednosti razumevanja secesije iz ugla plebiscitne škole mišljenja koje su opšte prirode. Recimo, Velman smatra da najznačajnija prednost imenovanog etičkog stanovišta leži u tome što ono – za razliku od suparničkih teorija – stremljenjem vrednosnom sistemu koji bi omogućio najvećem mogućem broju ljudi da države u kojima žive doživljavaju kao svoje. Iako je nemoguće osmisliti međunarodni poredak koji bi bio u stanju da obezbedi nezavisnu zemlju svakoj grupaciji željenoj političke samostalnosti, nema razloga da se ne teži uspostavljanju onog koji bi svim zajednicama – kada je nezavisnost u praksi ostvariva

¹⁶⁸ Harry Beran, “A Liberal Theory of Secession”, op. cit., p. 25.

¹⁶⁹ Ibidem, str. 25.

– izlazio u susret u tom pogledu.¹⁷⁰ Pritom, dodaje pomenuti autor, liberalniji pristup pravu na secesiju ne bi motivisao pojedince da se naprasno i iz čista mira počnu otcepljivati od država kojima pripadaju (ako ranije nisu imali takve namere), pa nema mesta strahu od beskrajnog secesionizma. Racionalne jedinice svesne su da je osnivanje nove države težak i nezahvalan posao i neće se odlučiti na korak koji može ugroziti političku i ekonomsku stabilnost bez postojanja dovoljno valjanih razloga.¹⁷¹ Sledi da secesiju, kao pravo na koje se građani pozivaju samo kada se za njegovom primenom javi jaka potreba, ne treba ograničavati suvišnim zahtevima koji prevazilaze kriterijum izvodljivosti.

Prihvatanjem minimalno uslovljenog prava na secesiju takođe bi se rešio i problem tiranije većine, jer bi teritorijalno koncentrisana manjina – čiji se interesi ne uzimaju u obzir, odnosno koja stalno biva nadglasana i izostavljena iz procesa donošenja odluka i vršenja vlasti – mogla da formira sopstvenu zemlju.¹⁷² Posledično, države bi imale veću odgovornost i motivaciju da budu pravedne, tolerantne i efikasne, kao i da jačaju svoje demokratske kapacitete (pogotovo u domenu manjinskih prava), kako bi izbegle opisani scenario. Time bi se – smatraju zastupnici plenarnih teorija – unapredila i responzivnost vlasti prema građanima, kao i njena kooperativnost i angažovanost, jer bi svakoj zemlji bilo u interesu da ne zanemari nijednu grupu pojedinaca.¹⁷³ Isti ishod u vidu pospešivanja kvaliteta demokratije mogao bi se očekivati i tamo gde se manjinske zajednice ipak opredele za nezavisnost, jer bi se smanjivanjem države i njenih administrativnih/birokratskih instrumenata (kako na teritoriji koja se otcepljuje, tako i u ostatku nekadašnje zemlje) umanjila vertikalna distanca između vlasti i građana, čime bi se posledično ojačala i politička participacija. Drugim rečima, Lokova ideja o podeli vlasti i decentralizaciji političke moći bila bi sprovedena u njenom najpotpunijem obliku. Sledi da pravo na secesiju – makar u teoriji – gotovo izvesno garantuje (dodatnu) demokratizaciju svih političkih sistema unutar kojih se ono prihvati kao osnovano, bez obzira na to da li će vremenom biti implementirano ili ne.

Naravno, stvari su nešto drugačije u praksi, jer fenomen političkog osamostaljenja više asocira na nasilne sukobe nego na opravdani metod nastanka novih ili demokratizacije postojećih država. Zbog toga se glavna slabost plebiscitne argumentacije ogleda u njenoj kognitivnoj distanciranosti od realnih procesa koji uzrokuju i oblikuju secesionističke poduhvate. Iako (kada se oslonimo na standardne misaone kategorije liberalne filozofije) polazak od individualnih sloboda deluje kao legitimno teorijsko utemeljenje za izvođenje mnogih – pa tako i kolektivnih – prava, zasnivanjem specifičnog prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje na logici liberalnog individualizma neizbežno se proizvodi apstraktna normativna teorija koja zanemaruje ključne rezone i motive koji pokreću i oblikuju secesionističke poduhvate.

Nezavisnost (po pravilu gotovo nikad) ne proglašavaju proste grupe interesno udruženih pojedinaca, već narodi, bili oni u potpunosti formirane nacije ili etničke zajednice i kulturni kolektivi čiji je politički identitet tek u procesu nastajanja/razvoja. Primarni povod razjedinjenja u najvećem broju slučajeva, samim tim, nije težnja ka uspostavljanju kvalitetnije demokratske vlasti unutar novog društveno-političkog uređenja, iako to svakako može biti

¹⁷⁰ Christopher Wellman, *A Theory of Secession: The Case for Political Self-Determination*, op. cit., p. 2.

¹⁷¹ Ibidem, str. 10.

¹⁷² Scott Boykin, *The Ethics of Secession*, Ludwig von Mises Institute's 'Secession, State, and Economy Summit', Charleston, 1995, Available from: <https://mises.org/files/ethics-secession-scott-boykinmp3> (Accessed Dec 04, 2014), min. 11:35-12:20.

¹⁷³ Daryl Glaser, "The Right to Secession: An Antisecessionist Defense", op. cit., p. 376.

jedan od važnih ili sporednih motiva teritorijalne separacije, kao i ishod datog poduhvata. Ipak, teško je zamisliti da bi građani stabilnih i potpunih demokratija (kao što su Kraljevina Španija, Ujedinjeno Kraljevstvo, Kraljevina Belgija i Kanada) bili spremni da se zarad donekle efikasnijeg institucionalnog ustrojenja i njima nešto dostupnijeg državnog aparata upuste u (ako ništa drugo, makar birokratski) nimalo lak i u vidu političke stabilnosti i ekonomskih posledica nepredvidiv proces napuštanja stare i formiranja nove države, pogotovo ne ako ih – kao što to čini atomistička liberalna filozofija – percipiramo kao racionalne i prvenstveno interesima vođene jedinice. Glavni osnov želje za odvajanjem od centralnih vlasti, dakle, treba tražiti na drugom mestu, a diskurs separatističkih kampanja najbolje pokazuje da on često – pogotovo na geopolitičkom području Istočne i Jugoistočne Evrope – počiva u (ponekad politički i ekonomski iracionalnoj) težnji ka narodnom eksternom teritorijalnom samoopredeljenju i/ili nacionalnom ujedinjenju.¹⁷⁴

Zbog toga askriptivisti – kada kritikuju teorijsku utemeljenost plebiscitne etike otcepljenja – s pravom zapažaju da ona neopravdano poistovećuje ili često uopšte ne razlikuje borbu za narodno samoopredeljenje od one koja teži obezbeđivanju većih političkih sloboda pojedincima. Iako manjak građanskih prava može biti jedan od uzročnika secesionizma, najčešće je nacionalna nezavisnost sama po sebi cilj, koji se ponekad sprovodi čak i po cenu gubitka ranije stečenih prava.¹⁷⁵ Primera radi, jasno je da Kataloncima, Škotima, Flamancima i Kvebečanima individualna građanska prava i slobode nisu uskraćene na osnovu njihovog identiteta i porekla, ali dobar deo pripadnika imenovanih naroda svejedno oseća potrebu da se teritorijalno izdvoji iz država u kojima žive, jer su institucije i simboli tih zemalja utemeljeni u kulturama i društveno-političkim običajima koje mnogi od njih ne doživljavaju kao svoje.

Pored toga što valjanost i primenjivost sopstvenih moralnih sudova dovodi u pitanje nedovoljnim uvažavanjem eksplanatornih politikoloških teorija secesije koje ukazuju na značaj nacionalnog identiteta i kolektivne pripadnosti (u pogledu njihovog potencijala da mobilišu), plebiscitnu normativnu argumentaciju takođe opterećuje i nekoliko dodatnih lakše ili teže uočljivih nedostataka. Oni se mogu podeliti u tri osnovne grupe. Prvi skup nedostataka je teorijske prirode i daje podstrek kritikama koje – između ostalog – osporavaju i mogućnost izvođenja kolektivnog prava na otcepljenje iz slobode udruživanja i iz isključivo individualnih prava. Druga se vezuje za prilično nekonvencionalan odnos plebiscitnog pristupa prema državi; bilo prema državi kao jednom od centralnih pojmova liberalne političke filozofije ili prema stvarnim/postojećim demokratskim zemljama. Konačno, treća grupa nedostataka ogleda se u manjkavosti određenih procedura koje teorije izbora predlažu prilikom formulisanja najopravdanijih načina sprovođenja eksternog teritorijalnog samoopredeljenja, kao i u upitnoj primenjivosti tako koncipiranih institucionalnih okvira i mehanizama.

Kada je reč o teorijskim propustima plebiscitne etike otcepljenja, prvenstveno se ističe neodrživost polaznih osnova i argumenata putem kojih pobornici datog normativnog pristupa pokušavaju da utemelje kolektivno pravo na teritorijalnu separaciju u individualističkoj liberalnoj ontologiji. U želji da zajednice i grupe ne prepoznaju kao moralne agente i da pojedince uspostave kao jedine nosioce prava na secesiju, zastupnici asocijativnih teorija prave logičku grešku lažne ekvivalencije (*false equivalence*) nesmotrenim izjednačavanjem učesća u demokratskom procesu (poput glasanja na referendumu o nezavisnosti ili redovnog izlaska na izbore) sa činom suverenog donošenja odluka od strane svakog pripadnika društva ponaosob. Posledično dolaze do lakomislenog zaključka da građani mogu biti (odnosno da u stvari jesu)

¹⁷⁴ Beáta Huszka, *Secessionist Movements and Ethnic Conflicts: Debate-Framing and Rhetoric in Independence Campaigns*, Routledge, London, 2014, p. 1-2.

¹⁷⁵ Yael Tamir, "The Right to National Self-Determination as an individual Right", *History of European Ideas*, vol.16, no.4-6, 1993, p. 900.

savršeno autonomni politički akteri; zaključka iz kog proizilazi pretpostavka da njihova sloboda udruživanja nije ograničena ni na koji način, pa ni poštovanjem teritorijalnog integriteta države u kojoj žive.

Međutim, lako je dokaziv sasvim suprotan rezon prema kom demokratski princip ‘vladavine većine’ zapravo isključuje mogućnost potpunog političkog samoopredeljenja pojedinca, što gotovo svaki pokušaj izvođenja prava na secesiju iz njihove pretpostavljeno neuslovljene slobode udruživanja čini neosnovanim.¹⁷⁶ Argument je da građanin savremene demokratske države jednostavno nije suvereni donosilac političkih odluka. Naprotiv, on političku moć i simbolično delegira drugima izlaskom na biračko mesto, gde imenuje kandidate koje želi da postavi za svoje predstavnike u telima zakonodavne i izvršne vlasti, pri čemu ni uvažavanje njegovih preferencija nije zagarantovano, jer neizbežno zavisi od konačnog zbira svih glasova. Sledi da je politička zajednica – a ne svaka individua koja unutar nje živi – ta koja je odista autonomna u donošenju odluka, posredno kroz neotuđivo pravo na pobunu koje poseduje, a neposredno samo na dan održavanja izbora ili plebiscita. A pošto je pravo na secesiju teritorijalno političko pravo – koje, shodno tome, mogu da primene samo politički autonomni akteri sposobni da ostvare i teritorijalnu suverenost (poput nacija) – ono se po prirodi stvari mora razumeti isključivo kao kolektivno, a ne kao individualno pravo.

Dakle, pravo na odvajanje od centralnih vlasti ne počiva u pojedincu, ne samo zato što ga on ne može primeniti bez prethodnog udruživanja u kolektiv (što je činjenica koju prepoznaju i pripadnici plebiscitne škole mišljenja), već i iz prostog razloga što individua ne poseduje ni politički ni teritorijalni suverenitet; dve esencijalne komponente autentično autonomnog delovanja iz kojih proizilaze pravo i mogućnost povlačenja novih međunarodnih granica. Građani, stoga, nezavisnost mogu da konzumiraju kao pripadnici kolektiva koji donosi odluku o napuštanju postojeće države, ali ne mogu sami po sebi biti nosioci tog prava (kao jedinke), niti opravdanost njegove primene može da proizilazi iz njihove slobode udruživanja. Ne treba zaboraviti da sloboda društveno-političkog udruživanja pojedinaca (koju oni svakako poseduju) nije jednaka slobodi institucionalnog razgrađivanja i teritorijalnog razdruživanja političkih zajednica.

Da je navedena tvrdnja osnovana smatraju i teoretičari koji visoko vrednuju distributivnu pravdu. Prihvatanjem stava da pojedinac ostvaruje pravo napuštanja političke zajednice onog trenutka kada sa brojčano dovoljno velikom i teritorijalno koncentrisanom grupom istomišljenika za tako nešto obezbedi minimalne tehničke uslove (stava koji se temelji na pogrešno pretpostavljenoj slobodi razdruživanja) državi se otežava uspostavljanje funkcionalnih institucionalnih mehanizama putem kojih ona (ne samo kratkoročno, već i na duži vremenski period) jemči poštenu raspodelu osnovnih društvenih i materijalnih dobara.¹⁷⁷ Ako se njena forma i sâm postojanje uvek iznova mogu dovoditi u pitanje, država ne može razviti kapacitete i sposobnost sprovođenja dugoročnih investicionih planova i socijalnih politika baziranih na prihodu koji ostvaruje prikupljanjem poreza. Tako gubi jednu od svojih osnovnih odlika i neizbežno postaje disfunkcionalna.

Moralnost argumentacije koja pravo na teritorijalnu nezavisnost striktno temelji na polaznim osnovama individualizma takođe se dovodi u pitanje i zbog toga što ona makar implicitno nagoveštava i mogućnost prostorne separacije imućnih građana od onih koji to nisu. Opravdanost takvog poduhvata je u najmanju ruku upitna, jer se on pre može razumeti kao

¹⁷⁶ Allen Buchanan, “Democracy and Secession”, in: Margaret Moore (ed.), *National Self-Determination and Secession*, Oxford University Press, Oxford, 1998, p. 17.

¹⁷⁷ Allen Buchanan, *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*, op. cit., pp. 16-17.

isključivanje većine nego kao otcepljenje manjine. Pritom, iako najveći broj plebiscitnih teoretičara – u želji da izbegne upravo pomenuti etički problem – razjedinjenje uslovljava političkom i ekonomskom održivošću ne samo nastajuće zemlje, već i one koja usled secesije ostaje bez jednog dela teritorije, dobar deo njih zanemaruje činjenicu da uspostavljanje novih granica može tek naknadno (nakon dužeg vremenskog perioda) prouzrokovati postepeno ekonomsko urušavanje, čak i kada država neposredno nakon gubitka teritorije uspe da ostane funkcionalna i da očuva životni standard sopstvenih građana (čime formalno, ali ne i suštinski, ispunjava kriterijum uspostavljen od strane pojedinih plenarnih teorija).

Upitna je i analogija između secesije i razvoda na koju se zastupnici plebiscitnog pristupa često oslanjaju. Dok se razvod sprovodi po unapred propisanim zakonima koje tumače za to ovlašćeni sudovi, čin secesije se – makar od momenta kada ga separatisti nametnu kao pitanje od internacionalnog značaja, odnosno od trenutka u kom uspeju da *de facto* napuste ustavne okvire države iz koje istupaju – odvija u specifičnoj vrsti pravnog vakuuma unutar kog se princip narodnog samoopredeljenja i načelo državnog teritorijalnog integriteta nedosledno interpretiraju (i samim tim nadmeću za primat), zbog čega i način njihove primene (u nedostatku izvršne vlasti na nivou međudržavnih odnosa) uglavnom zavisi od političke moći i interesa svih involviranih aktera. Sledi da pravo na secesiju – za razliku od prava na razvod – nije recipročno,¹⁷⁸ jer ga zainteresovane strane (nasuprot dvoje ljudi u braku) ne uživaju u jednakoj meri.¹⁷⁹ Neupitnu prednost ima ona strana u skladu sa čijim interesima se tumače konvencije i opšta načela međunarodnog prava. To je u najvećem broju slučajeva država, ali nekoliko primera (neki od kojih su pomenuti u prvom poglavlju) dokazuje da ne mora uvek biti tako. Nepredvidivost načina na koji će pravne norme biti interpretirane i implementirane svakako otežava razvoj demokratsko-proceduralnog pristupa rešavanju secesionističkih sporova na koji se pobornici asocijativnih teorija jednim delom oslanjaju.

Poslednja teorijska slabost plebiscitnog pristupa na koju je neophodno obratiti pažnju vezana je za lakoću s kojom njegovi zastupnici odbacuju pretpostavku da i zajednice mogu biti moralni agenti, odnosno akteri koji snose odgovornost za sopstvene postupke. Već je argumentovano da su grupe – koje individuama pružaju identitet, cilj, uspostavljena pravila ponašanja, strukturisane procese odlučivanja i sposobnost izvršenja donetih odluka – u stanju da izraze sopstvenu volju, što im pored prava (koja im na osnovu tih karakteristika sledeju) nameće i određene obaveze i njima srazmernu odgovornost, koja se ne može jednostavno negirati.¹⁸⁰ Na tragu iznetog argumenta, Piter Frenč (*Peter French*) s pravom smatra da se oduzimanjem sposobnosti autonomnog delovanja kolektivima neopravdano zanemaruje čitav niz predikata koji se mogu odnositi samo na njih (i koji drugačije nemaju preteranog smisla); npr. društvo se razilo, tim je izgubio utakmicu, narod je odabrao svoje predstavnike, itd.¹⁸¹

Pojedini autori (donekle kontroverzno) idu i korak dalje u dokazivanju pretpostavke da i grupe – baš kao i pojedinci – mogu biti moralni agenti, tvrdeći da kolektivna odgovornost postoji i podrazumeva kako raspodelu krivice na sve pripadnike zajednice, tako i njeno projektovanje na više generacija u slučajevima kada se potomci izrazito samoidentifikuju sa

¹⁷⁸ Hilliard Aronovitch, "Why Secession is Unlike Divorce", *Public Affairs Quarterly*, vol.14, no.1, 2000, pp. 30-31.

¹⁷⁹ Poređenje secesije i razvoda neprimereno je i zbog toga što se razvod neposredno tiče samo dve osobe, dok otcepljenje obuhvata širi krug involviranih aktera (i to na više nivoa). Takođe, upitno je i povlačenje paralela između imovine i teritorije. Za razliku od imovine koja je podložna proceni (kada je bivši supružnici dele), teritorija predstavlja vrednosnu/moralnu kategoriju koju nije uvek opravdano posmatrati isključivo kroz kvantitativne parametre.

¹⁸⁰ Videti treći odeljak prvog poglavlja, str. 31.

¹⁸¹ Peter French, "The Responsibility of Inactive Fictive Groups", in: Peter French, *Individual and Collective Responsibility* (ed.), Schenkman Books, Rochester, 1998, p. 37.

(zlo)delima svojih predaka i kada su na njih ponosni,¹⁸² ili kada – svesno ili nesvesno – uživaju dobiti proistekle iz nepravde prethodno načinjene nad drugima; nepravde poput kolonizacije ili porobljavanja.¹⁸³ Drugim rečima, osuda sleduje ne samo robovlasnicima, već i njihovim naslednicima koji su danas društveno i ekonomski bolje pozicionirani i situirani od potomaka nekadašnjih robova, odnosno ne samo nacistima, već i neonacistima, ali i takozvanim ‘dobrim Nemcima’ koji – mada u holokaustu nisu lično učestvovali – takođe nisu ništa ni učinili da ga spreče ili da mu se usprotive. Ovakvo ‘metafizičko’ tumačenje kolektivne krivice, smatraju njegovi pobornici, u prednosti je u odnosu na interpretaciju koja insisitira na pojedinačnoj odgovornosti, jer oštrije sankcioniše prepuštanje mentalitetu rulje (ali i same postupke rulje kao moralno odgovornog aktera), kao i pasivan ili indiferentan odnos prema zlu.

Uz do sada pobrojane slabosti plebiscitne etike secesije koje proizilaze iz njenih individualističkih teorijskih postulata, neophodno je naglasiti i one manjkavosti koje se ispoljavaju u radovima zastupnika datog normativnog pristupa koji validnost minimalno uslovljenog prava na secesiju dokazuju argumentom da se savremene države mogu napustiti jer nisu proizvod dobrovoljnog pristanka, već istorijskih okolnosti. Kako bi se njihov isuviše dopustiv i blagonaklon odnos prema činu prekrajanja granica opovrgao, dovoljno je se osvrnuti na dve protivtvrdnje. Prvo, ni činjenica da nijedna ustaljena liberalna demokratija današnjice nije formirana eksplicitnim iskazivanjem demokratske volje (svih) njenih građana, kao ni podatak da je najveći broj postojećih zemalja nastao kao posledica ratnih/osvajajčkih pohoda i gušenja kulturnih razlika, ne izuzimaju mogućnost njihove rehabilitacije.¹⁸⁴ Taj stav posebno dobija na snazi u slučajevima gde su pomenute nepravde deo prošlosti koja nema direktnog uticaja na aktuelnu društveno-političku situaciju. Izgradnja pravednog i demokratskog političkog sistema zahteva mukotrni trud i višegeneracijski napor koji nije poželjno/moralno anulirati samo na osnovu tvrdnje da moderna država nije u stanju da opravda izvor i domašaj sopstvenog teritorijalnog suvereniteta upotrebom diskurzivnih kategorija kontraktualizma.

Drugo, polaženjem od pretpostavke da su važeće međunarodne granice nepravedne u pitanje se neposredno dovodi i opravdanost razgraničenja u opštem smislu. Sâm čin povlačenja demarkacione linije po definiciji podrazumeva odklon od ‘onog različitog’, što znači da se dâti poduhvat (gledano striktno iz ugla plebiscitnog stava o nužnosti dobrovoljnog pristanka) ne može smatrati moralnim postupkom zbog njegove isključive prirode, osim u slučajevima kada je želja za razgraničenjem obostrana, a geografska pozicija barijera dogovorena. A pošto je teško zamisliti scenario u kom svaku međunarodnu granicu prihvataju kako građani koji žive sa njene jedne, tako i oni koji žive sa njene druge strane, jasno je da i najbolje koncipirana preraspodela teritorije mora zanemariti zahteve jednog dela stanovništva. Teorije izbora zato nalažu da je prilikom sprovođenja svakog konkretnog secesionističkog poduhvata neophodno voditi računa o volji većine, kao i da je na međunarodnom planu najpoželjnije uspostavljanje onih granica koje su u skladu sa težnjama najvećeg broja ljudi. Međutim, taj utilitarni zaključak neminovno navodi pobornike plebiscitnog normativnog pristupa (pre svega one koji smatraju da je prekrajanje međunarodnih granica dozvoljeno usled nedostatka izvornog/demokratskog legitimiteta postojećih država) na čitav niz problema, kao što je – recimo – nespretno favorizovanje preferencija pojedinaca koji pripadaju velikim (i samim tim brojnijim) narodima u odnosu na volju onih od kojih su sačinjene male zajednice.¹⁸⁵

¹⁸² Farid Abdel-Nour, “National Responsibility”, *Political Theory*, vol.31, no.5, 2003, pp. 694-695.

¹⁸³ Linda Radzik, “Collective Responsibility and Duties to Respond,” *Social Theory and Practice*, vol.27, no.3, 2001, pp. 457-458.

¹⁸⁴ David Copp, “The Idea of a Legitimate State”, *Philosophy and Public Affairs*, vol.28, no.1, 1999, p. 32.

¹⁸⁵ Pripadnici malih naroda, pogotovo onih grupacija koje nisu teritorijalno koncentrisane, često mogu biti nadglasani prilikom primene principa ‘jedan čovek – jedan glas’, što dovodi do sledećeg paradoksa kod

Na probleme (mada nešto drugačije prirode) nailaze i oni zatupnici plenarnih teorija koji – prilikom osporavanja moralne validnosti prostornih okvira savremenih zemalja – ipak uspevaju da odole površnoj privlačnosti konsekvencijalističke logike. Neki od njih zapadaju u dobro poznate zamke filozofskog anarhizma, pošto negiranjem legitimnosti već uspostavljenih (a posledično, kao što je maločas obrazloženo, i svih potencijalnih) međunarodnih granica neizbežno dovode u pitanje i opravdanost postojanja države kao institucije. Drugi pak nailaze na poteškoće nalik onima koje opterećuju teoriju radikalnog kosmopolitizma, budući da njihov rezon – prema kom državu nije moguće ni uokviriti pravednim demarkacionim linijama, ali ni ukinuti – globalnu vlast naizgled uspostavlja kao opciju bez alternative.¹⁸⁶ Sledi da dve upravo predstavljene izvedbe plebiscitne normativne etike proizvode mnoštvo nedoumica daleko komplikovanih od onih problema čijem rešavanju inicijalno streme; poput problema koji nastaju kada se prihvati opravdanost važećih internacionalnih granica (na način na koji to čine remedijalno orijentisani autori), ali i problema koji se pojavljuju kada se izvor legitimiteta i domašaj suvereniteta države temelji na pretpostavljenom postojanju volje naroda da zemlju oformi i očuva (što je polazna teorijska premisa askriptivne škole mišljenja).

Preostale slabosti plebiscitnog normativnog pristupa na koje je se poželjno osvrnuti (sada kada su razmotrene sve njegove manjkavosti vezane za upitan način poimanja države, ali i za opšte teorijske postulate na kojima počiva) tehničke su prirode, jer se tiču nedostataka u načinu na koji zastupnici asocijativnih teorija koncipiraju demokratsku proceduru otcepljenja. Jedan od najupadljivijih propusta u tom pogledu rezultat je prečesto unapred pretpostavljene referendumske pobeđe separatista, iako je praksa pokazala da takav ishod nije zagarantovan, što se vidi na primeru Škotske i Kvebeka. Zanimarivanjem mogućnosti poraza onih koji teže odvajanju propušta se prilika da se razmotre važne praktične nedoumice i dileme vezane za implementaciju postreferendumske procedure na teritoriji koja ostaje u sastavu postojeće države. Na primer, teorije izbora nisu najbolje razjasnile da li secesionisti – koji svoje ambicije ne uspeju da realizuju pri prvom pokušaju – imaju pravo da demokratskim putem ponovo pokrenu pitanje separacije od centralnih vlasti, kao ni koliki je vremenski razmak između održavanja dva plebiscita neophodan (ukoliko to pravo poseduju).

Čak i oni pažljivije promišljeni predlozi plebiscitne etike otcepljenja, poput ranije opisanog Glejserovog ili Beranovog, pate od određenih nedostataka. Tako prvi pomenuti autor (koji učešće građana na referendumu o nezavisnosti uslovljava njihovim dugotrajnim boravkom na prostoru o čijoj budućnosti se odlučuje), ne uzima u obzir interese pojedinaca koji, iako ne žive na datoj teritoriji, poseduju nekretnine i/ili preduzeća koja posluju unutar njenih administrativnih okvira. S druge strane, Beranov predlog najbolje metode za demarkaciju geografskih granica pred održavanje secesionističkog plebiscita – iako koristan u vidu opštih smernica koje pruža – ne zalazi dovoljno detaljno u razmatranje konkretnih mehanizama od kojih njegova realizacija zavisi. Konsekventno, ostaje nejasno da li je pravednije/efikasnije organizovati samo jedan klasičan ili niz kaskadnih referenduma, kao i da li je bolje držati se principa proste većine ili nekog drugog načela. Iako odgovori na ova pitanja velikim delom zavise i od političkog kompromisa zainteresovanih strana (koji se postiže tokom pregovora o proceduralnim aspektima demokratskog odlučivanja o suverenitetu), nema

argumentacije na koju se oslanjaju teorije izbora; demokratski postupak otcepljenja – koji se (kako tvrde zastupnici plebiscitne etike secesije) između ostalog sprovodi i radi uspostavljanja izvorno legitimnih država, ali i radi sprečavanja tiranije većine – zapravo može dovesti do suprotnog ishoda, odnosno do nastanka zemalja koje ne mogu biti legitime (makar ne prema kriterijumima koje uspostavlja dati normativni pristup), budući da počivaju upravo na samovolji većinskog stanovništva i nemogućnosti manjinskih kolektiva da se istoj suprotstavi.¹⁸⁶ Više o problemima radikalnog kosmopolitizma u: Jovan Babić, *Ogledi o odbrani*, Službeni glasnik, Beograd, 2018, str. 269-313. / Više o nedostacima filozofskog anarhizma u: Richard Dagger, “Philosophical Anarchism and Its Fallacies: A Review Essay”, *Law and Philosophy*, vol.19, no.3, 2000, pp. 391-406.

valjanog razloga da se isti ne razmotre i unutar akademskih radova koji se bave koncipiranjem pravednog postupka otcepljenja.

Konačno, činjenica da filozofi i politikolozi koji zastupaju premise teorija izbora predlažu samo one mehanizme razjedinjenja čija je primena uslovljena pristankom centralnih vlasti liberalnih demokratija da se referendum o nezavisnosti održi (zbog pretpostavke da je ta vrsta saglasnosti kod doista demokratskih zemalja očekivana, jer se njom iskazuje i dokazuje legitimitet teritorijalnog suvereniteta, kao i opravdanost njegovog prostornog domašaja) predstavlja možda i najveću tehničku slabost plebiscitnog pristupa secesiji. Razmatranjem i razvijanjem isključivo onih institucionalnih rešenja koja zavise od političke volje da se glasanje o pitanju otcepljenja omogući zanemaruju se svi postupci i procedure koje mogu biti od koristi prilikom rešavanja secesionističkih sporova u situacijama kada država ne prihvata mogućnost gubitka teritorije, što je najčešće i slučaj.

Plebiscitna etička teorija posledično ostaje nedorečena po pitanju načina na koji treba pristupiti potencijalnom proglašenju nezavisnosti kada je izbijanje nasilnih sukoba objektivna opasnost: „Da li je pravo na formiranje nove države u tim situacijama unapred isključeno? Ako jeste, ne uspostavlja li takav zaključak pretnju silom za opravdanu metodu uskraćivanja pomenutog prava (što bi bilo dijametralno suprotno ostalim tvrdnjama pomenute škole mišljenja)? Ako nije, kako implementirati dato pravo bez prouzrokovanja neželjenih posledica? Da li su pregovori dve zavađene strane najbolje rešenje i u kom formatu ih treba voditi; uz posrednike (i koje posrednike) ili bez njih? Da li je intervencionizam (odnosno čiji i kada) opravdan ako pregovori propadnu i ako do nasilja svejedno dođe? Takođe, da li je – ako pregovori na kraju ipak uspeju – međunarodno prisustvo opravdano (kako bi se vršio monitoring implementacije dogovorenog)? U kom obliku i u kojoj meri?“ Manjkom odgovora na navedene i njima srodne dileme teorije izbora dovode u pitanje svoju svrsishodnost, pošto uspostavljaju moralno pravo koje je zapravo retko kada primenjivo u kontekstu stvarne prakse internopolitičkih ili međudržavnih odnosa.

b. Remedijalne teorije (teorije opravdanog povoda)

Kako bi napustili čisto teorijske i idealtipske obrasce promišljanja secesije (unutar kojih plebiscitna filozofija pretežno ostaje) i kako bi sopstvenu formulaciju prava na nezavisnost učinili objektivno primenjivom na unutardržavnom i spoljnopolitičkom planu, zastupnici remedijalne škole mišljenja najčešće polaze od konzervativnog, a ne idealističkog pogleda na pravdu. Argumentuju da svaku koncepciju samoopredeljenja treba prilagoditi važećim normama međunarodnog prava i ustaljenoj praksi internacionalnih odnosa,¹⁸⁷ kao i ustavnim okvirima zemalja u kojima otcepljenje predstavlja važno političko pitanje, jer se jedino tako mogu stvoriti uslovi za delotvornu implementaciju postulata remedijalnog (ili bilo kog drugog na postojećim zakonima utemeljenog) normativnoetičkog pristupa secesionizmu.¹⁸⁸ Pritom, veruju da je izvođenje prava na odvajanje od centralnih vlasti iz uspostavljenih načela i opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava u potpunosti moguće, jer određene okolnosti proizvode ne samo moralne, već i pravne osnove za opravdano/neometano pozivanje na pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje.

¹⁸⁷ Pošto priznanje nezavisnosti od strane drugih zemalja predstavlja čin od kog suštinski zavisi (neupitni i potpuni) uspeh secesionističkog poduhvata, svako smisleno promišljanje prava na otcepljenje mora početi od postulata međunarodnog javnog i običajnog prava, kao i od aktuelne prakse međudržavnih odnosa. – Lea Brilmayer, “Secession and Self-Determination: A Territorial Interpretation”, *The Yale Journal of International Law*, vol.16, no.1, 1991, p. 177. / Miodrag Jovanović, *Constitutionalizing Secession in Federalized States: A procedural Approach*, Eleven, Utrecht, 2007, p. xii.

¹⁸⁸ Allen Buchanan, “Theories of Secession”, *Philosophy and Public Affairs*, vol.26, no.1, 1997, p. 42.

Pri iznošenju date tvrdnje, remedijalisti zauzimaju stav da međunarodno pravo – bez obzira na to što pridaje veliki značaj očuvanju teritorijalnog integriteta suverenih država – ne negira postojanje prava na otcepljenje, makar ne izričito. Štaviše, smatraju da pojedine deklaracije Generalne skupštine UN (koje, iako nisu obavezujuće, svakako predlažu norme kojima države trebaju da se rukovode) pravo na samoopredeljenje naroda uspostavljaju kao načelo koje dozvoljava i njihovo potpuno osamostaljenje. Tako ‘Deklaracija o nezavisnosti’ kolonijama nedvosmisleno dopušta secesiju u skladu sa principom *uti possidetis iuris*, dok ‘Deklaracija o prijateljskim odnosima’ (pored toga što državama nalaže da poštuju načela ravnopravnosti i samoopredeljenja, kao i da primenu prava na samoopredeljenje ne sprečavaju upotrebom sile) nagoveštava i da teritorijalna celovitost nije zagarantovana onim zemljama koje sopstvene građane diskriminišu na osnovu rasne ili verske pripadnosti.¹⁸⁹ Iz toga proizilazi zaključak da je napuštanje nepravednih i posledično formiranje novih država dozvoljeno (ili, bolje rečeno, da nije zabranjeno, jer odredbe i članovi gorepomenutih i drugih relevantnih deklaracija – iako uvažavaju princip samoopredeljenja – ipak ostaju indiferentni i/ili namerno nedorečeni po pitanju konkretnih dilema oko legalnosti samog čina otcepljenja).¹⁹⁰

A kada je reč ne samo o proklamovanim normama, već i o čvrstim zakonskim okvirima koji se dotiču mogućnosti proglašenja teritorijalne i političke nezavisnosti od centralnih vlasti, zastupnici remedijalnih teorija, odnosno teorija sanacije, pozivaju se na ‘Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima’, koji čini sastavni deo takozvanog ‘Međunarodnog zakona o ljudskim pravima’ (*International Bill of Human Rights*) i koji su potpisale i kasnije ratifikovale gotovo sve članice Ujedinjenih nacija. Pomenuti dokument garantuje pravo na samoopredeljenje, pri čemu se naglasak stavlja na pravo svakog naroda da slobodno određuje svoj politički položaj/status, doduše bez preciziranja da li je to pravo internog ili eksternog karaktera, kao i bez izvođenja jasne definicije njegovog titulara/nosioca; naroda.¹⁹¹ Međutim, smatraju da upravo ta nedorečenost ostavlja prostora budućem uvođenju jasno definisanog prava na secesiju (koncipiranog u skladu sa načelima teorija opravdanog povoda) u okviru međunarodnog prava, za šta se dâti teoretičari i zalažu.

Pored navedenih deklaracija i zakona, remedijalisti u korist očekivanjima da će teritorijalna nezavisnost od suverenih zemalja (koje masovno i grubo krše ljudska prava sopstvenog stanovništva) pre ili kasnije biti nedvosmisleno proglašena za pravo ugroženih manjina navode i pojedine tendencije koje se ispoljavaju pri interpretaciji i implementaciji međunarodnog prava.¹⁹² Ranije opisan slučaj odvajanja Bangladeša od Pakistana često se uzima za primer koji podupire tvrdnju o postojanju (trenutno implicitno artikulisanog i neformalno prepoznatog) prava na secesiju. Pobornici datog normativnoetičkog pristupa takođe smatraju da se pomenuto pravo može uzeti i za pravni lek na bazi kog se oštećena strana kompenzuje za do tada načinjenu nepravdu (poput kolonizacije ili okupacije), što je – prema njihovom mišljenju – najbolje ilustrovano primerom dekolonizacije afričkih zemalja.

Dakle, držeći se važećih postulata međunarodnog javnog i običajnog prava, remedijalisti dolaze do zaključka da se na pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje

¹⁸⁹ “Declaration on the Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations”, *United Nations*, op. cit., pp. 4-5. and p. 9.

¹⁹⁰ Tancredi Antonello, “Secession and Use of Force”, in: Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (eds.), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, p. 70. and p. 95.

¹⁹¹ “Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima”, *Ujedinjene nacije*, op. cit., str. 1.

¹⁹² Walter Christian and Antje von Ungern-Sternberg, “Introduction”, in: Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (eds.), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, p. 4. / Christian Tomuschat, “Secession and Self-Determination”, in: Kohen Marcelo (ed.), *Secession: International Law Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 42.

moгу pozvati diskriminisane i/ili fizički ugrožene zajednice, bilo prilikom odbrane od nepravednih režima ili u sklopu ispravljanja ranije počinjene nepravde. Svakako, i među njima ima neslaganja. Kada iz usko pravnog pređu u opštiji normativnoteorijski domen, argumentacije zastupnika remedijalne misli mogu se razlikovati po vrsti nepravde kojom uslovljavaju mogućnost proglašenja nezavisnosti. Recimo, pojedini predstavnici korektivnih/lekovitih teorija otcepljenja veruju da se za preduslov uvažavanja prava na secesiju, pored masovnog i grubog (*in extremis*) gaženja ljudskih prava etničkim čišćenjem ili sprovođenjem genocidnih politika – koje (kako smatraju) kao opravdan razlog za priznavanje nezavisnosti prepoznaje i postojeća praksa međunarodnih odnosa – treba uzeti i njihovo nenasilno (*in moderato*) kršenje sistematskom političkom i/ili ekonomskom diskriminacijom na osnovu rase, etničke ili verske pripadnosti.¹⁹³ Remedijalisti poput Antonija Birča idu i korak dalje, pa među postupke koji predstavljaju povod za moralno i zakonski validno proklamovanje samostalnosti ubrajaju i nepoštovanje dogovora sklopljenih između centralnih vlasti i federalnih jedinica ili autonomnih pokrajina, kao i jednostrano umanjivanje/ukidanje ovlašćenja i nadležnosti lokalnih administrativnih jedinica,¹⁹⁴ pozivajući se na neupitnu obavezu država da poštuju (interno) samoopredeljenje naroda, kao i na praksu zaštite stečenih prava. Mnogi pak ostaju pri stavu da se secesija može/mora smatrati isključivo poslednjim sredstvom samoodbrane, ili takozvanim ‘*last resort*’ pravom, čija je primena validna samo kada je krajnje nužna, odnosno kada nijedan drugi pokušaj obustavljanja prolongiranog, metodičnog i nasilnog kršenja ljudskih prava nije uspeo u toj nameri.¹⁹⁵

Klasifikacija remedijalnih pristupa otcepljenju može se izvršiti i na osnovu obaveza koje nameću novonastajućim državama. Restriktivnije teorije opravdanog povoda se – zbog polazne pretpostavke da secesiju može uzrokovati samo oštra represija – po prirodi stvari ne bave uslovljavanjem onih naroda koji ustanak podignu iz moralno prihvatljivih razloga; makar ne preterano ili izričito. Iz njih je moguće izvesti zaključak da je dovoljno da nova zemlja bude pravednija od prethodne, što se prevashodno postiže minimalnim poštovanjem ljudskih prava. Logika nalaže da je neophodno i da se pobunjenici u postizanju zacranih ciljeva ne koriste prekomernom silom, odnosno da se drže ‘Ženevskih konvencija’ i pravila ratovanja, kako sopstvenim delovanjem ne bi obesmislili svrhu razjedinjenja. S druge strane, dopustivije remedijalne teorije preciznije određuju dužnost separatističkih vlasti, pa u njih – pored zaštite ljudskih prava – ubrajaju i obaveze nalik onima koje uspostavljaju plebiscitisti (poput formiranja demokratske države, omogućavanja rekurzivnog otcepljenja, poštene podele javnih dobara i očuvanja regionalne stabilnosti).¹⁹⁶

Iako se – pri koncipiranju oblika u kom bi se pravo na secesiju moglo i eksplicitno uvesti u okvire međunarodnog prava – donekle razlikuju po načinu na koji uslovljavaju njegovu implementaciju, svi remedijalisti ističu značaj poštovanja teritorijalnog integriteta i suvereniteta međunarodno priznatih zemalja, što je zajednička polazna osnova koju većina njih potkrepljuje (ranije razmatranom) teorijskom tvrdnjom o građanskoj obligaciji/dužnosti prema pravednim državama, kao i argumentom o važnosti očuvanja stabilnosti važećeg svetskog poretka. Smatraju da pravo na otcepljenje mora biti bazirano na nužnosti njegove primene i da u suprotnom može postojati samo: **a)** ukoliko centralne vlasti dopuste odvajanje jednog dela

¹⁹³ Glen Anderson, “Unilateral Non-Colonial Secession in International Law and Declaratory General Assembly Resolutions: Textual Content and Legal Effects”, *Denver Journal of International Law and Policy*, vol.41, no.3, 2013, p. 394.

¹⁹⁴ Anthony Birch, “Another Liberal Theory of Secession”, op. cit., p. 600.

¹⁹⁵ Donald Horowitz, “Self-Determination: Politics, Philosophy and Law”, in: Margaret Moore (ed.), *National Self-Determination and Secession*, Oxford University Press, Oxford, 1998, p. 206.

¹⁹⁶ Angelo Corlett, “The Morality and Constitutionality of Secession”, *Journal of Social Philosophy*, vol.29, no.3, 1998, pp. 123-125.

sopstvene teritorije (kao što je to bio slučaj pri istupanju Kraljevine Norveške iz Ujedinjenog Kraljevstva Švedske i Norveške 1905. godine, **b**) ukoliko je zemlja – koju jedna ili više njenih političkih jedinica želi napustiti – osnovana dogovorom o ujedinjenju ranije nezavisnih država (što je bio osnov za nesmetano istupanje Sirijske Arapske Republike iz Ujedinjene Arapske Republike 1961. godine; države čija je noseća članica bila Arapska Republika Egipat) ili **c**) ukoliko ustav države garantuje pravo na secesiju, na način na koji je to dozvoljavao član 60. Ustavne povelje Državne zajednice Srbija i Crna Gora (skr. SCG),¹⁹⁷ ali i kao što to čini član 39. važećeg Ustava Savezne Demokratske Republike Etiopije, koji je usvojen 1995. godine.¹⁹⁸

Većina zastupnika remedijalnih teorija veruje da je konstitucionalizacija prava na otcepljenje (kao u upravo navedenim primerima) načelno poželjna, pogotovo u demokratskim zemljama u kojima mogućnost teritorijalne separacije predstavlja nezaobilaznu političku temu, jer se njom regulišu specifični proceduralni aspekti secesionističkog postupka, čime se smanjuje prostor da pokušaj ili čin razjedinjenja preraste u problem regionalnog ili internacionalnog karaktera, odnosno da prevaziđe okvire ustavnog i potpadne pod nadležnost – po tom pitanju ipak još uvek nedovoljno precizno određenog – međunarodnog prava. Međutim, suzdržavaju se od koncipiranja konkretnih zakonskih obrazaca i mehanizama koji bi mogli biti od koristi u kontekstu obavljanja političkog razvoda, pa njihovo promišljanje poduhvata sticanja nevezisnosti ostaje u domenu normativne (ne zalazeći preterano u oblast primenjene) etike. Alen Bjukenan formiranju praktično upotrebljivog pristupa prilazi bliže od svih ostalih filozofa koji zastupaju argumente teorija opravdanog povoda, pošto najjasnije predlaže opšte kriterijume za konstitucionalizaciju prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje. Nakon sagledavanja nekoliko različitih potencijalnih načina njenog kodifikovanja, on zaključuje da je secesiju – tamo gde ustavno-politički ambijent ostavlja prostora za tako nešto – poželjno formulisati kao korektivno pravo, koje treba usloviti nepravednim postupanjem centralnih vlasti prema stanovnicima federalnih/autonomnih jedinica, jer se tako prevashodno štite njihova ranije stečena politička prava. Separaciju je takođe moguće ustanoviti i kao poseban vid veta na koji bi manjinske zajednice mogle da imaju pravo u vanrednim okolnostima, kako bi obezbedile veći uticaj na egzekutivu, legislativu i na proces donošenja odluka (u širem smislu) u cilju sprečavanja ili obustavljanja tiranije većine.¹⁹⁹

Međutim, treba napomenuti da pojedini remedijalisti – nasuprot većini pobornika postulata proisteklih iz teorija opravdanog povoda – smatraju da je postupak otcepljenja po svojoj prirodi pre svega čisto politički, a ne institucionalni čin, i da kao takav prevazilazi zakonske okvire, odnosno da se odigrava u ekstralegalnom prostoru koji na adekvatan način ne može regulisati ni ustavno, ni međunarodno pravo. Ujedno argumentuju i da država, kao garant očuvanja važećeg pravnog poretka i političke stabilnosti na teritoriji kojom upravlja, to zapravo prestaje da bude zvaničnim dopuštanjem mogućnosti secesije.²⁰⁰ Drugim rečima, izlazna klauzula – ma koliko god uslovno, pažljivo ili restriktivno bila koncipirana – umnogome predstavlja logičku i zakonsku kontradiktornost.

¹⁹⁷ “Ustavna povelja Državne zajednice Srbija i Crna Gora”, *Skupština Srbije i Crne Gore*, Beograd, 2003, Preuzeto sa: http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/ustavna_povelja_scg.pdf (Pristupljeno 10. septembra 2019.), str. 15.

¹⁹⁸ “Constitution of the Federal Democratic Republic of Ethiopia”, *Transitional Government of Ethiopia*, Addis Ababa, 1995, Available from: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/et/et007en.pdf> (Accessed Nov 30, 2019), p. 12. / Tri navedene situacije (u kojima remedijalne teorije secesiju smatraju opravdanom i bez prethodno počinjene nepravde) detaljnije razmatra Bjukenan. – Allen Buchanan, “Theories of Secession”, op. cit., p. 38.

¹⁹⁹ Allen Buchanan, *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*, op. cit., pp. 129-130.

²⁰⁰ Cass Sunstein, “Constitutionalism and Secession”, *University of Chicago Law Review*, vol.58, no.2, 1991, p. 634.

Ipak, za razliku od ranije predstavljenog realističkog gledišta (sa kojim donekle dele navedene stavove), zastupnici upravo opisanog pravca remedijalne misli tvrde da je secesija takođe i moralno/normativnoetičko – a ne samo političko – pitanje. Formulisanje ustavom zagaranovanog prava na odvajanje od centralnih vlasti – zaključuju oni – u najvećem broju slučajeva jeste nepotrebno (jer će o razjedinjenju na kraju uvek odlučiti politički interesi i odnos moći sukobljenih strana), ali to ne znači da moralno pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje ne postoji, odnosno da se razlozi koji su povodovali otcepljenje ne mogu (ili ne trebaju) vrednovati sa etičkog stanovišta kao opravdani ili neopravdani. Dakle, iako ne veruju da je postupak sticanja nezavisnosti moguće regulisati propisima, i dalje zauzimaju izvorno remedijalni stav prema kom secesija predstavlja pravo koje proizilazi iz kolektivnog prava na pobunu, kao i iz individualnog prava na samoodbranu. Zbog toga – kao i svi drugi remedijalisti – smatraju da je otcepljenje dozvoljeno i moralno opravdano (nezavisno od bilo kog zakona, propisa ili važeće pravne regulative) kada dođe do preke potrebe za zaštitom/odbranom od represivnog režima.

Iz napisanog je lako zaključiti da su teorije opravdanog povoda duboko ukorenjene u Lokovoj političkoj filozofiji, iako određene razlike između tradicionalnog i savremenog (na primer, Bjukenanovog) načina sagledavanja pobune svakako postoje. Recimo, dok se Lok – pri promišljanju okolnosti koje pružaju legitimnost ustanku – koncentriše na nepravdu počinjenu nad ‘narodom’, što je pojam koji koristi misleći na zbir svih stanovnika jedne države, odnosno koji naizgled upotrebljava u građanskom (a ne kulturnom ili etničkom) smislu, zastupnici korektivnih/lekovitih teorija secesije razmatraju koja vrsta diskriminacije manjinskih (ili drugih stigmatizovanih) zajednica čini proglašenje nezavisnosti validnim postupkom sa etičke tačke gledišta.²⁰¹ Dakle, primarna distinkcija između klasičnoliberalnog i remedijalnog pristupa pobuni je u tome što pravo na otcepljenje – nasuprot izvornom pravu na revoluciju – ne poseduju svi građani, već samo deo stanovništva prema kom se država ophodi na način koji ugrožava njegovu dobrobit, slobodu i/ili egzistenciju. Sledi da potpuno svragavanje režima u datim okolnostima ne predstavlja najbolji modalitet sprovođenja korektivne pravde, pošto se ona efikasnije može obezbediti oduzimanjem suvereniteta centralnim vlastima nad teritorijom na kojoj oštećena grupa živi.

Tako koncipiran pristup pravu na ustanak – u skladu sa kojim se secesionizam može posmatrati kao prihvatljiv vid pobune – teorijima opravdanog povoda pruža nekoliko prednosti u odnosu na druga dva normativna pogleda na eksterno teritorijalno samoopredeljenje. Pre svega, superiornije su zbog izraženije kompatibilnosti sa preovladavajućim manirima tumačenja međunarodnog prava. Relativna usaglašenost između remedijalnih teorija i prakse međudržavnih odnosa naizgled – iako samo u vanrednim okolnostima – ostavlja prostora stvarnoj primeni korektivnog prava na otcepljenje, pa se posledično stvara ambijent koji potencijalno može biti pogodan i za zvanično proklamovanje uslovljenog prava na nezavisnost (u formi koja je bliska etičkim pretpostavkama pomenutog pristupa secesiji), bilo putem donošenja odgovarajuće rezolucije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija ili putem usvajanja i široko rasprostranjene ratifikacije odgovarajućeg multilateralnog proglasa/dokumenta u bližoj ili daljoj budućnosti. S druge strane – za razliku od remedijalista – filozofi plebiscitnih uverenja teško se mogu nadati da će njihovi stavovi ikada biti pretočeni u norme međunarodnog prava (ili ustavnog prava neke konkretne države), jer je referendumska procedura jedini objektivno upotrebljiv aspekt etičkih načela koja zastupaju, dok ni zâmisli pobornika askriptivnih teorija otcepljenja – iako utemeljene u nominalno internacionalno uvaženom principu narodnog

²⁰¹ Allen Buchanan, “Theories of Secession”, op. cit., p. 36.

samoopredeljenja – po svemu sudeći nemaju izgledne šanse da u dogledno vreme budu opšteprihvaćene u kontekstu tumačenja opravdanosti separatističkih težnji iz ugla međunarodnog javnog prava.

Razlog za to je evidentan. Kao institucije koje poseduju monopol u domenu interpretacije međunarodnog prava i vršenja vlasti, državama nije u interesu da se odreknu sopstvenih ovlašćenja, kao ni moći i uticaja koje poseduju. Samim tim, u najvećem broju slučajeva nemaju dovoljno razloga da princip nacionalnog samoopredeljenja posmatraju ili definišu kao eksterno teritorijalno pravo (bilo na globalnom ili internom nivou), jer bi time vrhovni autoritet i suverenitet nad geografskim prostorom kojim upravljaju prenele na narode. A pošto askriptivna formulacija prava na otcepljenje insistira na potpunom nacionalnom samoopredeljenju kao vrednosti ka kojoj treba stremiti, prirodno je da se teže od remedijalne uklapa u važeće ‘međunarodno’ (ili bolje rečeno ‘međudržavno’) pravo i aktuelni svetski poredak. Potonje teorije su u povoljnijoj poziciji od prethodnih jer se u znatno većoj meri oslanjaju na konzervativnu koncepciju pravde, pri čemu ne samo da prihvataju i tolerišu zatečeno stanje koje se ogleda u činjenici da na internacionalnoj sceni suverene zemlje vode glavnu reč, već ga i samtraju dostojnim očuvanja zbog pretpostavke da bi svaka značajnija promena u tom pogledu mogla negativno da utiče na globalnu stabilnost.²⁰² Pritom, remedijalisti poseban naglasak stavljaju i na važnost sprečavanja onih – uvek potencijalno destabilizujućih – secesionističkih poduhvata koje njihovi predvodnici (u nemogućnosti da dokažu nužnost potrebe za otcepljenjem) pravdaju demokratskom voljom naroda, pa pomenuti teoretičari tako ujedno sužavaju i prostor proizvoljnom tumačenju principa nacionalnog samoopredeljenja, umanjujući mogućnost njegove zloupotrebe od strane separatista populista.

Zastupanjem nepovredivosti teritorijalnog okvira pravednih država kao vrednosti koja nadjačava princip narodnog samoopredeljenja (kao i principe koje uvažavaju proponenti radikalnodemokratske koncepcije prava na nezavisnost) pobornici remedijalnih teorija – pored toga što sopstveni pristup secesionizmu čine prilagođenijim aktuelnom međunarodnom kontekstu, verujući da tako afirmišu značaj bezbednih i stabilnih međudržavnih odnosa – takođe smatraju i da njime ostvaruju nekoliko dodatnih prednosti u odnosu na suprotstavljene normativne poglede na otcepljenje. Na primer, tvrde da je njihova argumentacija promišljenija od askriptivne i plebiscitne pošto na prvom mestu brani vladavinu prava i liberalni poredak unutar demokratskih zemalja, dok ih dve upravo pomenute suparničke grupe teorija često nesvesno i nespretno dovode u pitanje. Ona poricanjem validnosti proizvoljnih secesionističkih zahteva (koje teorije izbora i nacionalnog samoopredeljenja u znatno većoj meri tolerišu) želi da mogućnost odvajanja od centralnih vlasti, a samim tim i razjedinjenje kao temu, ukloni iz društveno-političkog miljea legitimnih demokratskih država, pretpostavljajući da će javna sfera tako biti sačuvana od oportunističkih koji je – zarad sopstvene političke dobiti – mogu preokupirati i zatrovati nametanjem pitanja separacije na dnevni red, čime ne samo da se

²⁰² Naklonjenost očuvanju međunarodnopravnog poretka nije jednaka tvrdnji da je postojeći odnos prema otcepljenju savršen i da ne može biti pravedniji. Remedijalisti svakako uviđaju njegove nedostatke i kontradiktornosti. Recimo, Bjukenan priznaje da je način na koji se međunarodno pravo tumači duboko nedosledan. Shodno tome, oni (kao što je demonstrirano) insistiraju na inkorporaciji nedvosmislenog prava na remedijalnu/korektivnu secesiju u zakonske okvire kako na internom, tako i na globalnom nivou, jer smatraju da bi se primenom istog neke od uočenih mana mogle ispraviti. Ipak, način na koji pristupaju pravdi (u kontekstu donošenja moralnih sudova o razjedinjenju) ovde je okarakterisan kao konzervativan, pre svega zbog njihovog stava da je aktuelni internacionalni poredak – koji se temelji na nepovredivosti granica suverenih država – bolje očuvati, i to uprkos svim njegovim manjkavostima, pošto su mišljenja da bi se radikalnim modifikovanjem pravnog i političkog odnosa prema pokušajima sticanja nezavisnosti moglo doprineti nastupanju potpunog bezakonja po tom pitanju. – Allen Buchanan, “A Principled International Legal Response to Demands for Self-Determination”, in: Igor Primoratz and Aleksandar Pavković (eds.), *Identity, Self-Determination, and Secession*, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2006, p. 139.

radikalizuju postojeće podele, polarizuje medijska debata i obara kvalitet međugrađanske diskusije, već se ujedno kompromituje/obesmišljavaju i princip narodnog samoopredeljenja, što ne ide u prilog ni remedijalnom, ni askriptivnom rezonu.²⁰³

Osim što zastupaju načela kojima bi se populistu mogli sprečiti u zloupotrebi i urušavanju vrednosti nacionalnog samoopredeljenja, teorije opravdanog povoda – smatraju njihovi pobornici – potpuni su od plebiscitnog i askriptivnog pristupa otcepljenju i zbog toga što ispravnije tumače demokratski princip ‘vladavine većine’. Oni podsećaju da nije svaka odluka većine jednaka tiraniji većine, ondokno da je glasanje najispravniji način utvrđivanja demokratske volje. Kada bi poražena strana nakon svakih izbora mogla da se pozove na pravo da oformi nezavisnu zemlju – kako bi unutar nje sprovodila politike za koje se zalagala tokom kampanje – nijedan ustavni poredak ne bi mogao da se konsoliduje, pa bi demokratske države u potpunosti izgubile svoju funkciju i smisao.²⁰⁴ Zbog toga remedijalistima nije sporan zaključak prema kom se manjine (bile one nacionalne, vreske ili političke) u normalnim okolnostima – u kojima njihova osnovna prava nisu ugrožena – moraju povinovati pravilu ‘50% plus jedan’. Teritorijalno koncentrisanim zajednicama svakako treba ostaviti prostora da sopstveni društveno-politički život – u okviru postojeće države – organizuju na način koji smatraju najprikladnijim, dok se u postizanju tog cilja takođe se valja osloniti na demokratski princip vladavine većine, s tim što ga je u datom kontekstu potrebno primeniti u sklopu/domenu opštinskih, pokrajinskih ili federalnih administrativnih jedinica u kojima je manjinsko stanovništvo nastanjeno.

Ipak, ne treba smetnuti s uma da nijedno regionalno biračko telo nema pravo da samostalno i na svoju ruku donosi odluke u ime celog društva. Budući da se izmena postojećih državnih granica tiče svih građana, remedijalisti s razlogom smatraju da se postupak separacije ne može pravdati jednostavnim pozivanjem na demokratskim putem iskazanu želju lokalne zajednice.²⁰⁵ Sledi da je čin te vrste opravdan samo kada ga odobri većinski deo sveukupnog broja ljudi kojih se on tiče, a to su u slučaju secesije svi stanovnici zemlje (odnosno njeni punoletni državljani sa pravom glasa) od koje bi određeni kolektiv hteo da se odvoji. Drugim rečima, kako bi volja većine doista bila ispoštovana, referendum o otcepljenju morao bi se sprovesti na nivou čitave države, osim kada institucije centralnih vlasti – kao legitimno izabrana izvršna i predstavnička tela koja zastupaju celokupno stanovništvo – dozvole organizovanje lokalnog plebiscita o razjedinjenju. Dakle, iz navedene logike proizilazi da normativnim teorijama secesije koje se zalažu za ‘mogućnost izbora’ – i koje teže dokazati postojanje nepravdom neuslovljenog i od volje matične zemlje nezavisnog prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje – pozivanje na demokratski princip vladavine većine zapravo ne ide u prilog. Gledano kroz prizmu teorija opravdanog povoda, dolazi se do zaključka da se proponenti plebiscitne i askriptivne misli oslanjaju na pomenuto načelo samo zato što ga tumače i razumeju na pogrešan/neispravan način.

Jasno je da remedijalisti kroz iznošenje ovog i njemu sličnih argumenata žele da pitanju otcepljenja priđu iz potpuno suprotnog ugla od onog iz kog mu (uglavnom) pristupaju zastupnici druge dve grupe teorija secesije. Dok potonji – u nameri da dokažu postojanje prava na nezavisnost – obično kreću od Milove ili Lokove koncepcije slobode, kao i od manjinskih ili individualnih prava, prethodni se više oslanjaju na Kantovu filozofiju (koja podseća da

²⁰³ Važno je podvući da remedijalne teorije secesije takođe poštuju princip nacionalnog samoopredeljenja, s tim što ga za razliku od askriptivnih teorija razumeju kao pravo koje narodi ostvaruju unutar postojećih država, osim u posebnim/vanrednim okolnostima.

²⁰⁴ Allen Buchanan, *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*, op. cit., p. 98.

²⁰⁵ Allen Buchanan, “Democracy and Secession”, op. cit., p. 30.

društveni ugovor omogućuje najpotpuniji vid lične autonomije, ističući na taj način i dužnost pojedinca prema političkom uređenju) u težnji da pravo liberalnih demokratskih država na odbranu sopstvenog ustavnog poretka, suvereniteta, teritorijalnog integriteta i celovitosti predstave kao značajnije od prava zajednica – prvenstveno naroda – na eksterno teritorijalno samoopredeljenje. Pritom ipak ne zaboravljaju ni na Lokov odnos prema pobuni/revoluciji, pošto iz njega izvode argument o mogućnosti otcepljenja od represivnih režima.

Prednosti tako formulisanih remedijalnih teorija secesije posebno se ističu u situacijama u kojima legitimne države sprečavanjem otcepljenja ne brane samo sopstvene teritorijalne okvire i uske političke interese, već i društveno-političke dragocenosti opštije prirode; dragocenosti poput demokratije, ljudskih prava, vladavine prava i/ili regionalne stabilnosti (koje, štiteći ih, garantuju i stavljaju na raspolaganje i sopstvenom stanovništvu). Napominjanjem da sve demokratske zemlje – kojima građani duguju lojalnost kao takvima – pored prava na samoodbranu od potencijalne dezintegracije ujedno imaju i obavezu da secesiju spreče u situacijama u kojima se tim postupkom zanemaruju i krše univerzalne vrednosti i/ili prava njenih državljana, teorije opravdanog povoda osporavaju svaki pokušaj neosnovano nasilnog i zločinima prožetog separatizma. Primera radi, njihov rezon nalaže da su centralne vlasti dužne da intervenišu u cilju obustavljanja razjedinjenja onda kada manjinska zajednica ima nameru da se otcepi kako bi stekla uslove da na prostoru na kom živi etničkim čišćenjem stvori nacionalno homogenu nezavisnu državu. One takođe poseduju moralnu odgovornost da adekvatno reaguju i kada pokret za nezavisnost pretili da prouzrokuje nekontrolisani secesionistički domino efekat u neposrednom susedstvu.

Iz napisanog proističe da se jedan od najvećih doprinosa remedijalne filozofije normativnoj debati o pravu na politički razvod ogleda u njenom podsećanju na to da su – pokraj pojedinaca i naroda – i države moralni agenti koji (baš kao i individue i kolektivi) poseduju prava i obaveze; npr. pravo na očuvanje teritorijalnog integriteta i obavezu suzbijanja nelegitimnih separatističkih politika koje mogu izazvati konflikte i tako narušiti mir, stabilnost i demokratsko ustrojstvo. Pritom, važno je primetiti da teorije opravdanog povoda ovakvim razumevanjem države teže da na put stanu ne samo onim neupitno nedopustivim negativnim konsekvencama unilateralnog secesionizma (poput međuetničkog nasilja ili političke i ekonomske destabilizacije matične zemlje i njenog okruženja), već i isprva manje upadljivim nepravdama do kojih taj čin dovodi. Recimo, uslovljavanjem otcepljenja kriterijumima korektivne prirode sprečavaju se neprimereni poduhvati kao što su jednostrano otuđivanje javne imovine koja se nalazi na secesionističkoj teritoriji ili proizvoljno prisvajanje infrastrukture koja je izgrađena sredstvima poreskih obaveznika postojeće zemlje.

Istina, materijalne gubitke moguće je makar okvirno proceniti, a model kompenzacije ugovoriti u sklopu potencijalnih pregovora između bivše i buduće države. Međutim, vrednost pojedinih društvenih dobara, kao i šire teritorije na kojoj se ona nalaze, nije jednostavno kvantifikovati, pa se stvar drastično komplikuje kada – primera radi – manjinska zajednica državu proglasi na prostoru koji većinski narod smatra svojom istorijskom ili duhovnom domovinom važnom za njegov nacionalni ili verski identitet. To najbolje ilustruje slučaj proklamovanja nezavisnosti Kosova, a donekle i formiranja države Izrael. Da li pravo na samoopredeljenje u takvim situacijama nadjačava volju većine da se kulturno nasleđe zadrži i očuva unutar granica koje kontrolišu centralne vlasti? Sve dok su lokalnom stanovništvu zagarantovana politička autonomija i adekvatni institucionalni mehanizmi za negovanje i dalji razvoj manjinskih običaja, jezika i simbola (odnosno dok mu fizička bezbednost i ekonomski opstanak nisu ugroženi), remedijalisti smatraju da je ispravan odgovor: „Ne.“ Kompromisno rešenje tada je potrebno tražiti unutar važećih međunarodnih granica, jer osnove pravno-političkog sistema koji uspešno funkcioniše ne treba narušavati.

Zauzimanjem ovakvog stava teorije opravdanog povoda podsećaju da afirmacija ustaljenog demokratskog uređenja može biti (gotovo potpuno) jednako validan vid političkog samoopredeljenja i očuvanja manjinske kulture i identiteta koliko i uspostavljanje novog državnog ustrojstva, s tim što prezervacija postojećeg poretka znatno umanjuje rizike koje sa sobom nose njegova dekonstrukcija i rekonstrukcija. Kako bi naglasili značaj upravo predstavljenog argumenta, remedijalisti (poput drugih autora koji se takođe bave korektivnom pravdom)²⁰⁶ tvrde da zatečeno stanje nije poželjno dovoditi u pitanje čak ni radi primene sanitarne pravde, odnosno zarad ispravljanja ranije počinjene nepravde, osim u slučajevima kada je trenutno stanje neposredni proizvod te nepravde ili kada se njene posledice direktno odražavaju na aktuelne društveno-političke okolnosti. U svim ostalim situacijama mora se postupati izrazito obazrivo, jer nepromišljena odluka o usmeravanju pažnje na nekadašnje sukobe sa sobom obično nosi više štete nego koristi, dok je utvrđivanje adekvatne kompenzacije za zlodela načinjena u daljoj prošlosti vrlo nezahvalan (a često i sasvim neostvariv) zadatak.

Imajući ovo na umu, zastupnici remedijalnog stanovišta oslanjaju se na argumente poput Glejserovih, ali i na zapažanja drugih plebiscitista koji kao i on veruju da potreba za nadomešćivanjem nepravde jenjava vremenom, odnosno odlaskom starih i dolaskom novih generacija; onih koje je nisu direkto prouzrokovale ili pretrpele.²⁰⁷ Sledi da je davno počinjenu nepravdu najbolje razumeti i prihvatiti kao neizbežno nasleđe, odnosno kao deo sadašnjeg činjeničnog stanja koje se ne može vratiti u predašnje, kako bi se na taj način sprečili drakonski i megalomanski pokušaji sprovođenja korektivne pravde, kao i dodatne nedaće koje iz njih proizilaze. Dakle, u kontekstu promišljanja secesije, pravo na samoopredeljenje potrebno je sagledati ne toliko iz istorijskog koliko iz pravnog ugla, pri čemu u obzir prevashodno treba uzeti savremene institucionalne okvire i skorašnje događaje (one o kojima važeće institucije mogu donositi legitimne sudove).

Konačno, pored svih do sada navedenih, važno je pomenuti još jednu povoljnost teorija opravdanog povoda, koja – kao što konstatuje Bjukenan – leži u dobro obrazloženom argumentu da bi remedijalni normativni pristup rešavanju secesionističkih sporova bio prihvaćen od strane racionalnih pojedinaca koji se nalaze pod Rolsovim velom neznanja.²⁰⁸ Drugim rečima, kada bi hipotetički građani države *X* morali da oforme etiku osamostaljenja i odaberu najbolji način institucionalnog ophođenja prema otcepljenju – ali pre nego što im se otkrije njihov identitet, društveni status i političke okolnosti u kojima se nalaze (odnosno informacije o tome da li su pripadnici većinskog ili manjinskog stanovništva, da li žive pod demokratskim ili represivnim režimom, da li u postojećem sistemu uživaju određene privilegije i pogodnosti ili ne, itd.) – oni bi u ime stabilnosti i sopstvene sigurnosti podržali onaj moralni i pravni model koji pravednim zemljama garantuje celovitost, dok bi proglašenje nezavisnosti ostavili kao opciju građanima čija su prava ugrožena, pre svega kako bi sebi obezbedili izlaznu klauzulu u slučaju da se nakon uklanjanja vela neznanja i spoznaje sopstvenog položaja nađu u nepoželjnoj situaciji. Dakle, na osnovu predstavljenog misaonog eksperimenta dolazi se do zaključka da je remedijalni pristup razjedinjenju naizgled najpravedniji, jer bi ga – pretpostavlja se – odabrali pojedinci koji su (zbog privremene otuđenosti od ličnih interesa) fokusirani na maksimizaciju opšteg dobra donošenjem objektivnih moralnih sudova.

²⁰⁶ Nahshon Perez, "On Compensation and Return: Can The 'Continuing Injustice Argument' for Compensating for Historical Injustices Justify Compensation for Such Injustices or the Return of Property?", *Journal of Applied Philosophy*, vol.28, no.2, 2011, p. 151.

²⁰⁷ Allen Buchanan, *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*, op. cit., p. 88.

²⁰⁸ Ibidem, str. 130.

Teorije opravdanog povoda – pored ovog i svih ostalih do sada navedenih pozitivnih čimbenika – karakterišu i određene slabosti, a na njih sasvim očekivano najbolje ukazuju pobornici askriptivnog pogleda na otcepljenje. Tako Mor napominje da je preterana usresređenost remedijalista na pojam ‘pravednosti’ – odnosno na korektivnu pravdu, kao i na institucionalne mehanizme za obustavljanje nepravde – pogrešna, jer najveći broj secesionističkih pokreta nije rukovođen zahtevima za nadomešćivanjem prethodno načinjene štete, niti oni uvek nastaju radi samoodbrane od centralnih vlasti, već su prevashodno vođeni političkom ideologijom nacionalnog samoopredeljenja.²⁰⁹ Pitanja vezana za pravdu i bezbednost svakako mogu predstavljati značajne segmente narativa o potrebi za samostalnom zemljom, ali borbu za nezavisnost izvorno inspiriše težnja ka ‘narodnom oslobođenju’. Iako se suštinski smisao koji pojedinačne zajednice učitavaju u tako apstraktno formulisan cilj razlikuje od slučaja do slučaja, potpuna politička autonomija se može uzeti za njegov zajednički imenitelj i sveprožimajući motiv, što ukazuje na to da normativne teorije koje promišljaju pravo na secesiju moraju krenuti od slobode i distributivne pravde (a ne od dužnosti i korektivne pravde) kao najznačajnijih/osnovnih vrednosti. U suprotnom rizikuju izvođenje idealtipskih i politički irelevantnih zaključaka koji se bolje mogu primeniti na hipotetičke racionalne pojedince nego na stvarne ljude vođene (između ostalog) idejama i emocijama.

Druga vrsta kritike koja se upućuje remedijalistima je ta što se polaženjem od stava da su pravedne države moralni agenti kojih se teritorijalna separacija najviše tiče – i koji, shodno tome, opravdano sprovode sopstvene sudove o validnosti secesionističkih zahteva – pripadnicima manjinskih zajednica kao pojedincima zapravo ukida pravo na donošenje odluka po tom pitanju (pravo koje zagovaraju plebiscitne teorije), dok se narodima u praksi negira mogućnost postizanja kolektivne slobode i nezavisnosti od demokratskih država mirnim putem (mogućnost za koju se zalaže askriptivni pristup). Pošto je argumentacija plebiscitnih teorija u tom smislu ranije već odbačena kao neosnovana, jer je pokazano da individue ne mogu biti nosioci prava na otcepljenje, fokus se prilikom razmatranja slabosti remedijalne logike valja usmeriti na opservacije pobornika askriptivnih teorija nacionalnog samoopredeljenja.

Autori koji pripadaju upravo pomenutoj filozofskoj školi zapažaju da se poveravanjem moći odlučivanja o opravdanosti secesionističkih zahteva demokratskim zemljama – pogotovo onima koje se sa tim problemom suočavaju unutar sopstvenih granica – proizvodi takozvani ‘pristrasni arbitar’ (*biased referee*), jer je teško očekivati da će centralne vlasti podržati ishod protivan očuvanju teritorijalnog integriteta države,²¹⁰ iako ne treba zaboraviti da retki izuzeci u tom smislu ipak postoje. Čak i kada bi se ustavom garantovalo uslovljeno pravo na nezavisnost (što je predlog koji podržavaju proceduralno orijentisani remedijalisti), o nedoumicama oko ispunjenosti neophodnih kriterijuma za pokretanje postupka otcepljenja svakako bi se većalo unutar najviših sudskih, zakonodavnih i/ili izvršnih institucija, pri čemu je jasno da se od njih ne može očekivati da u tom pogledu budu potpuno objektivne. Dileme vezane za opravdanost svakog zahteva za napuštanjem države stoga su (makar jednim, ako ne i najvećim delom) prevashodno političke, a ne pravne prirode, jer na značaju dobijaju samo u specifičnim/vanrednim društveno-političkim okolnostima. Zato i predlozi koji se tiču njihovog rešavanja neminovno zavise od moralne evaluacije konkretnog slučaja, od situacionog tumačenja relevantnih pravnih normi, pa i od slobodne procene ‘ostraćenog sudije’. To implicira da do ‘pravednog’ odgovora na pitanje „Da li narod *Y* poseduje pravo na secesiju?“

²⁰⁹ Margaret Moore, “Introduction: The Self-Determination Principle and the Ethics of Secession”, in: Margaret Moore (ed.), *National Self-Determination and Secession*, Oxford University Press, 1998, p. 6. / Margaret Moore, “The Ethics of Secession and a Normative Theory of Nationalism”, op. cit., p. 236.

²¹⁰ Kai Nielsen, “Secession: The Case of Quebec”, *Journal of Applied Philosophy*, vol.10, no.1, 1993, p. 32.

nije moguće doći pomoću unapred predviđenih procedura (što ne znači da sâm postupak otcepljenja ne može biti regulisan procedurama, ali tek nakon što centralne vlasti nedvosmisleno iskazanu volju za teritorijalnom nezavisnošću prihvate kao stvarnost koju nije etički ispravno i/ili politički poželjno ignorisati). Dakle, čin pozivanja na pravo na teritorijalno odvajanje mora ostati u domenu zakonima neuslovljenog političkog prostora, jer se njegovom konstitucionalizacijom u igru neizbežno uvodi pristrasni arbitar koji će na osnovu urođene inklinacije ka očuvanju postojećeg poretka uvek presuditi u korist ‘pravedne države’, a na štetu principa nacionalnog samoopredeljenja.²¹¹

Upravo opisanom askriptivnom zapažanju treba pridodati i činjenicu da brojni proponenti teorija opravdanog povoda pojmu ‘pravedne države’ – na kom zasnivaju osnove sopstvene argumentacije – ne prilaze dovoljno studiozno, često ga uzimajući zdravo za gotovo. Čak i Bjukenan, koji pitanje političkog legitimiteta u kontekstu secesije obrađuje u nekoliko radova (pritom navodeći da je pravednu zemlju najbolje razumeti kao institucijama uređen i od strane drugih aktera priznat subjekat međunarodnih odnosa koji ne krši ljudska prava),²¹² pomenutu definiciju ne problematizuje na način kojim bi opširnije razmotrio u kojoj se meri i uvažavanje grupnih – a ne samo individualnih – prava treba uzeti za preduslov postojanja moralno kredibilne države. Istina, on prepoznaje da je sistemska politička ili ekonomska segregacija bilo koje zajednice validan povod za njeno otcepljenje, ali – pošto polazi od prilično individualistički orijentisane klasičnoliberalne koncepcije društva, pa tako i pravde – ipak ne posvećuje dovoljno pažnje činjenici da strukturna diskriminacija manjinskih kultura može biti prisutna čak i unutar uređenja u kojima su svi građani (ponaosob, kao jedinke) ravnopravni. Sledi da njegov minimalistički pristup datom pitanju – prema kom se valjanost političkog ustrojstva dokazuje poštovanjem osnovnih prava čoveka i jednakim odnosom prema svim pojedincima – ne nudi sveobuhvatne kriterijume za razlikovanje onih zemalja od kojih je se (u etičkom smislu) dozvoljeno ocepiti od onih od kojih nije. Da bi parametri za vrednovanje legitimnosti bilo koje države (u kontekstu razmatranja opravdanosti razjedinjenja) bili dovoljno obimni i celoviti, u obzir se mora uzeti i njen odnos prema kolektivnim pravima nacionalnih zajednica, jer se režim – koliko god napredan bio u pogledu afirmacije principa građanske jednakosti i ličnih sloboda – ne može smatrati potpuno pravednim ako ostaje indiferentan prema potrebi za poštovanjem manjinskih kultura, odnosno ako narodima implicitno negira pravo na političko organizovanje i/ili interno (ne)teritorijalno samoopredeljenje neprepoznavanjem identitetskih posebnosti i specifičnih potreba koje iz njih proizilaze.

Sledi da redukcionistička pretpostavka da su demokratske zemlje inherentno pravedne (iz koje proizilazi i da je otcepljenje od njih uvek neopravdano) pruža isuviše pojednostavljen pogled na vrlo složenu i kompleksnu temu, pogotovo ako se legitimnim smatraju sve zemlje koje su dostigle minimalni demokratski prag. Problematizacijom koncepcije pravedne države uz pomoć askriptivnog teorijskog aparata postaje jasno da su politički sistemi u kojima se poštuju individualističke liberalne vrednosti i izborna volja građana – dok se ujedno negira pravo na interno i/ili eksterno nacionalno samoopredeljenje – makar delimično nepravedni, jer ne samo da narodima uskraćuju kolektivnu slobodu, već često sputavaju i razvoj kvalitetnijeg/potpunijeg oblika demokratije, ali i funkcionalnijih i pravičnijih modela distributivne pravde, pogotovo u pogledu raspodele kapitala i drugih političkih i društvenih dobara. Mor navedenu tvrdnju oslikava osvrtom na autohtone zajednice Amazonije, pokazujući

²¹¹ Konstitucionalizacija secesije je problematična i zbog toga što manjinama pruža mogućnost stavljanja veta na odluke izvršne i zakonodavne vlasti (pretnjom da će aktivirati klauzulu o napuštanju zemlje). Dakle, da bi država bila funkcionalna, pomenuti član ustava mora postati mrtvo slovo na papiru, što će i ostati sve dok separatisti ne steknu realnu moć da se odvoje. To, međutim, naizgled sasvim obesmišljava njegovo inicijalno uvođenje.

²¹² Allen Buchanan, “Theories of Secession”, op. cit., p. 40. / Allen Buchanan, *Justice, Legitimacy and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2004, pp. 233-260.

da neodgovorne politike Savezne Republike Brazil (vezane za način redistribucije i upotrebe prirodnih resursa) direktno ugrožavaju starosedelački načina života.²¹³ Činjenica da kao pojedinci (zahvaljujući dobro organizovanoj logističkoj podršci nadležnih državnih organa) mogu da učestvuju u poštenom izbornom procesu, koji karakteriše takmičarska atmosfera i relativno razvijena javna debata, domorocima ne znači puno u kontekstu u kom se nekontrolisanom eksploatacijom Amazonske prašume njihovo Ustavom zagarantovano pravo na interno teritorijalno samoopredeljenje – od čijeg poštovanja direktno zavisi opstanak kulture i običaja mnogih plemena – u praksi ignoriše. Slabost remedijalnih teorija otcepljenja je u tome što ponekad previđaju/zanemaruju postojanje takvih i njima sličnih oblika strukturne diskriminacije unutar demokratskih uređenja.

Pitanju pravednosti na adekvatan način ne prilaze čak ni malobrojniji remedijalisti koji prilikom definisanja pravične države usvajaju neka od načela komunitarne filozofije, uviđajući da je pored ličnih sloboda pojedincu važna i pripadnost zajednici. Iako oni za razliku od većine pobornika teorija opravdnog povoda distinkciju između pravednih i nepravednih zemalja ne prave samo na osnovu toga da li je unutar određenog političkog sistema minimalni demokratski prag dostignut ili nije (jer prepoznaju da su države svojim građanima dužne da obezbede ne samo slobodu i jednakost, već i odgovarajuća kolektivna prava), secesiju ipak – kao i svi predstavnici date škole mišljenja – uslovljavaju postojanjem ‘preke potrebe’. Na taj način neizbežno dolaze do etičkog rezona kojim – sve i kada dva naroda poseduju podjednake kapacitete da se osamostale – jednom (nominalno neugroženom) to pravo uskraćuju, dok drugom (koji trpi nepravdu) pozivanje na isto dopuštaju. Askriptivni pristup normativnim dilemama vezanim za otcepljenje čini se ispravnijim u tom pogledu, jer razjedinjenje uslovljava isključivo mogućnošću svake nacije da oformi funkcionalnu demokratsku državu (koja i sama mora da poštuje pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje drugih naroda), vršeći tako pravedniju redistribuciju datog prava na međunarodnom nivou.

Pritom, teorije nacionalnog samoopredeljenja prednjače u odnosu na remedijalne ne samo zato što zagovaraju potpuniji i etički opravdaniji način raspodele prava na secesiju među kolektivima (kao što je upravo argumentovano), već i zbog toga što objektivnije objašnjavaju razvitak i održivost distributivne pravde kao fenomena. Recimo, za razliku od Rolsovih sledbenika, koji su poprilično zastupljeni među proponentima teorija opravdanog povoda, Miler se (kao pobornik askriptivnog pristupa) ne oslanja na teoriju igara i misaonu konstrukciju o racionalnim pojedincima koji liberalnu državu blagostanja biraju kako bi se osigurali u slučaju eventualnog pada na dno društvene lestvice, već smatra da su politke i prakse pravične alokacije kapitala i drugih dobara po prirodi stvari zastupljenije u zemljama gde građani gaje snažan osećaj solidarnosti zbog pripadnosti istom narodu.²¹⁴ Njegova tvrdnja u tom pogledu možda i jeste isuviše uprošćena i pojednostavljena (jer je tradicionalno binacionalna društva poput Kraljevine Belgije i Kanade naizgled demantuju), ali to ne menja činjenicu da kulturna kohezija doista doprinosi jačanju senzibiliteta za dužnost prema zajednici, što potpomaže konsolidaciju političkih sistema i podiže nivo njihove posvećenosti distributivnoj pravdi i jednakosti,²¹⁵ dok u liberalnim uređenjima često pospešuje i demokratski proces olakšavanjem javnog dijaloga.

Primeri slabih višenacionalnih država poput Bosne i Hercegovine idu u korist upravo iznetom argumentu, jer ukazuju na to da – pored distributivne pravde – i demokratija može da ispašta u kontekstu društveno-političke dezintegriranosti, u kom remedijalisti narodima

²¹³ Margaret Moore, “Natural Resources, Territorial Right, and Global Distributive Justice”, *Political Theory*, vol.40, no.1, 2012, p. 101.

²¹⁴ David Miller, *On Nationality*, op. cit., pp. 92-94.

²¹⁵ Brian Barry, *Democracy and Power: Essays in Political Theory I*, Clarendon Press, Oxford, 1991, p. 174.

voljnim i sposobnim da se otepe negiraju pravo na secesiju samo zato što nisu direktno ugroženi. Četvrt veka nakon okončanja ratnog konflikta, javni prostor i politička scena pomenute zemlje i dalje su opterećeni nacionalističkim narativima, a glasanje neretko nalikuje popisu stanovništva po etničkoj pripadnosti. To krajnje pogubno utiče na demografske tokove (a posledično i na ekonomski razvoj), pošto ljudi očekivano streme odlasku iz interno sukobljenih društava i disfunkcionalnih sistema.

S druge strane, u podeljenim društvima u kojima odlazak razočaranih i revoltiranih građana nije široko rasprostranjena pojava, a koja ujedno – prema kriterijumima remedijalnih teorija otcepljenja – nisu dovoljno nepravedna da eksterno teritorijalno samoopredeljenje nezadovoljnih grupa učine moralno validnom opcijom, pored problema vezanih za stagnaciju demokratskog i ekonomskog razvoja javlja se i dodatno naglašena pretnja po političku stabilnost. Razlog tome je evidentan. Disfunkcionalne države od kojih je se zabranjeno odvojiti, a iz kojih je ujedno i teško iseliti se, ogorčenim pojedincima/narodima pružaju samo dve alternative; mirenje sa sudbinom ili pobunu protiv sistema. Kada se odluče za potonju, dolazi do nemira. Uzimajući to u obzir, deluje da normativnoteorijski okviri koji primenu prava na secesiju uslovljavaju ‘prekom potrebom’ mogu imati potpuno suprotan efekat od projektovanog, jer se implementacijom njihovih predloga u praksi unapred eliminišu solucije zasnovane na pregovorima (kada vlast međunarodno priznate zemlje ne želi da ih vodi), što oružani ustanak čini jednim preostalim instrumentom borbe za nezavisnost. Stoga uzimanje ‘opravdanog povoda’ za parametar na osnovu kog treba vrednovati opravdanost secesionističkih zahteva može dovesti upravo do onih ishoda koje zastupnici teorija sanacije teže da spreče; ishoda poput uzdrmane regionalne ili internacionalne stabilnosti.

Ipak, to ne znači da je bezuslovno potčinjavanje separatističkoj volji – pogotovo kada je vođena retrogradnim etničkim nacionalizmom – put ka miru i stabilnosti. Naprotiv, poznato je da iredentistički i secesionistički pokreti – koji zbog svoje ideološke i programske strukture gravitiraju ka ekstremizmu ili (takođe potencijalno destruktivnom) populizmu – mogu doprineti političkoj neizvesnosti u višenarodnim zemljama, pa je jasno zašto remedijalisti žele da onemoguće rasparčavanje pravednih demokratskih država pod njihovim pritiskom. Kritika se teorijama opravdanog povoda, dakle, ne upućuje zbog iskazane težnje ka suzbijanju negativnih posledica separatizma, već zbog nedovoljno promišljenih i neretko kontraproduktivnih predloga koje one u tom pogledu iznose. Secesionističke tendencije neće nestati oduzimanjem prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje neugroženim narodima. Štaviše, takav pristup datom pitanju u mnogim slučajevima pre može radikalizovati pokušaje sticanja nezavisnosti i dovesti međuetničku netrpeljivost do usijanja. Zato se otcepljenju – nakon što ono postane objektivna mogućnost, ali pre nego što se pretvori u ozbiljnu pretnju po bezbednost – u demokratskim državama mora pristupiti upravo tako; na demokratski način. Proces rešavanja potencijalno destabilizujuće situacije tako se zadržava unutar institucija, što uvećava šanse da se postojeći problemi prevaziđu mirnim putem, bez nasilnih sukoba.

No, ukoliko interni pregovori centralnih vlasti sa čelnicima naroda koji zahteva promenu sopstvenog zakonskog statusa ne rezultiraju postizanjem dogovora o poželjnoj i obostrano prihvatljivoj formi samoopredeljenja, od koristi može biti i posredovanje izaslanika drugih suverenih zemalja, kao i određena vrsta medijacije za to nadležnih internacionalnih misija, pod uslovom da se odabrani postupak sprovede u skladu sa ustaljenom praksom međudržavnih odnosa i principima međunarodnog prava.²¹⁶ Samim tim, nijedan predlog etike

²¹⁶ Rešenje je ipak poželjnije postići internim pregovorima između centralnih vlasti i predstavnika manjinskog naroda, jer se pretvaranjem domaćeg problema u internacionalno pravno-političko pitanje u igru uvode i interesi trećih aktera. Tako se umanjuju šanse za postizanjem nenametnutih dogovora koji bi doista bila u vlasništvu pregovaračkih strana i koja bi – kao takvi – bili održivi na duže staze. Sličan argument iznosi i Miodrag Jovanović

ophođenja prema otcepljenju nije mudro preterano distancirati od načela važećeg međunarodnog prava, čak ni kada se – kao što to čine plebiscitisti, a donekle i askriptivisti – polazi od idealističkog pogleda na pravdu. Ipak, ni čvrsto oslanjanje na njega nije delotvorno, jer konzervativni pristup pravdi – kom su naklonjeniji remedijalisti – ne nudi pogodnu osnovu za formiranje trenutno krajnje neophodnih inovativnih rešenja za mnogobrojne probleme prouzrokovane fenomenom secesionizma. Pobornici asocijativnih i atributivnih teorija iznose jak argument kada tvrde da prevlađujući načini tumačenja i implementacije međunarodnog prava jednostavno nisu dovoljno (i adekvatno) prilagođeni savremenom kontekstu u kom i kulturne zajednice i pojedinci – čak i oni koji žive u demokratskim uređenjima – osećaju sve veću otuđenost kako od predstavničkih tela, tako i od izvršnih vlasti; otuđenost prouzrokovanu njihovom nemogućnošću da utiču na procese donošenja odluka iako ti procesi, sasvim paradoksalno, sve više utiču na njih. U takvim okolnostima neminovno dolazi do narušavanja kredibiliteta i legitimiteta postojećih država, negde postepeno, a negde ubrzano, pa su gotovo instinktivni zahtevi za nacionalnim samoopredeljenjem (sa ciljem povratka političke nadležnosti užim i kontroli podložnijim prepolitičkim zajednicama) sve učestaliji,²¹⁷ što postulate međunarodnog ustrojstva – poput nepovredivosti uspostavljenih granica – dovodi u raskorak sa stvarnim potrebama građana.

Dakle, ako je sprečavanje destabilizacije međunarodnog poretka cilj, deluje da je oprezno prilagođavanje prakse međudržavnih odnosa opisanim tokovima – s namerom stvaranja miljea u kom demokratski pregovori o mogućnosti eksternog samoopredeljenja ne bi bili strani – daleko proaktivniji i preduzimljiviji pristup od rigidnog insistiranja na celovitosti država poput, recimo, gorepomenute Bosne i Hercegovine ili drugih podeljenih društava. Ima li smisla (i moralnog osnova) braniti teritorijalni integritet Republike Irak i tako Kurdima negirati pravo na nezavisnost? Istovetno pitanje validno je ne samo kada je reč o neuspehim zemljama, već i o uređenim demokratijama nalik Kraljevini Španiji. Da li održavanje obavezujućeg referenduma o samostalnosti Katalonije (sličnog onom viđenom u Škotskoj) doista može da uzdrma Zapadnu Evropu više nego ponovne masovne demonstracije i ulični sukobi koji – nekom narednom prilikom – mogu potencijalno biti i daleko žustriji od onih iz 2017. godine? Nije li dopuštanje mogućnosti odvajanja putem mirnog plebiscita najpromišljeniji metod suzbijanja kontinuiranog rasta revoltom izazvanog nacionalističkog naboja, pa ujedno i najbolji lek protiv pojave separatista populista?

Iako odgovaraju negativno na drugo i teče upravo postavljeno pitanje, pobornici remedijalnih teorija secesije složili bi se sa premisama prvog. Krajem osamdesetih godina prošlog veka režim Sadama Huseina (حسين صدام) počinio je masovne zločine nad kurdskim stanovništvom, dok je nešto više od dve decenije kasnije, tokom uspona takozvane Islamske Države u Iraku i Levantu, Republika Irak ponovo pokazala da nije u stanju da pomenutoj zajednici garantuje ni elementarnu bezbednost. Prema rezonu teorija opravdanog povoda, navedene činjenice Kurdima pružaju i više nego dovoljno čvrstih i moralno legitimnih razloga

kada objašnjava prednosti uvođenja 'izlazne klauzule' u ustav država kojima preti razjedinjenje. – Miodrag Jovanović, *Constitutionalizing Secession in Federalized States: A procedural Approach*, op. cit., pp. 18-21.

²¹⁷ U periodu od 2008. do 2020. godine samostalnost od matičnih država su (sa manje ili više uspeha) zvanično proglasile sledeće teritorije: Kosovo, Južni Sudan, Krim, Donjecka Narodna Republika, Luganska Narodna Republika i Katalonija. Zahteve za priznavanjem ranije proklamovane nezavisnosti drugim državama, pre svega Ruskoj Federaciji, ponovo su uputile Abhazija i Južna Osetija. Referendumi sa odzivom od preko 50% – koji ipak nisu rezultirali proglašenjem državnosti, čak ni tamo gde je većina podržala razjedinjenje – održani su u Škotskoj (Ujedinjeno Kraljevstvo), Novoj Kaledoniji (vanevropska teritorija Francuske Republike), Regionu Kurdistan (Republika Irak) i Autonomnoj pokrajini Baganvil (Papua Nova Gvineja). Podrška ideji otcepljenja ostaje jaka i/ili nastavlja da raste u Flandriji (Kraljevina Belgija), Hong Kongu (Narodna Republika Kina), Kvebeku (Kanada), kao i na mnogim drugim mestima.

da se osamostale. Pritom, najveći deo remedijalista zastupa i tezu da za secesiju u situacijama nalik opisanoj naizgled postoji i pravna potpora.²¹⁸ Bez obzira na to što pravo na korektivno otcepljenje nikad nije nedvosmisleno proklamovano, dokumenti poput ‘Deklaracije o prijateljskim odnosima’ i ‘Bečke deklaracije i programa akcije’ (skr. ‘Bečka deklaracija’),²¹⁹ ali i ranija praksa ophođenja suverenih zemalja prema pitanju razjedinjenja u područjima gde je dolazilo do grubog kršenja ljudskih prava (nalik Bangladešu, Kosovu i Istočnom Timoru) sugerišu da bi se Iračkom Kurdistanu trebalo pristupiti kao *sui generis* slučaju. Drugim rečima, kada bi data teritorija i formalno proglasila nezavisnost (što je čin koji – prema preovladavajućem načinu tumačenja savetodavnog mišljenja MSP o proglašenju nezavisnosti Kosova – sâm po sebi ne predstavlja povredu međunarodnog prava),²²⁰ vlade ostalih država mogle bi – u skladu sa iznetim remedijalnim argumentom – da uspostave bilateralne odnose sa novoproklamovanom zemljom (a da pritom ne pogaze relevantna međunarodnopravna načela, običaje i principe), sve i da se centralne vlasti u Bagdadu suprotstave takvom razvoju događaja.

Sumirana tvrdnja ipak je – u najmanju ruku – vrlo upitna. Unilateralno proklamovanje samostalnosti u vankolonijalnom kontekstu nije jednostavno (a neki autori bi tvrdili ni moguće)²²¹ braniti postulatima važećeg međunarodnog prava, kao ni upravo pomenutom i vrlo spornom praksom tumačenja pojedinih slučajeva kao zasebnih, a da se pritom ne pribegne formulisanju tendencioznih pravnih konstrukcija. Recimo, ‘Deklaracija o prijateljskim odnosima’, na koju se remedijalisti često pozivaju, nedvosmisleno kaže da je svaki pokušaj delimičnog ili potpunog narušavanja nacionalnog jedinstva, teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti država suprotan ciljevima i principima Povelje UN,²²² ali ta činjenica neretko ostaje u drugom planu tokom njihovih izlaganja. Pobornici teorija korektivne/lekovite secesije takođe naizgled zaboravljaju i da je Narodna Republika Bangladeš u Organizaciju Ujedinjenih nacija primljena tek nakon što ju je – pod pritiskom internacionalne zajednice – 1974. godine priznala Islamska Republika Pakistan. Konačno, ni sâm savetodavno mišljenje iz 2010. godine ne osvrće se na suštinska pitanja vezana za pravnu validnost otcepljenja, niti na legalnost kosovskog sticanja samostalnosti/državnosti,²²³ jer se isključivo bavi činom proglašenja nezavisnosti; činom koji treba razlikovati od celokupnog procesa razjedinjenja,

²¹⁸ James Crawford, *The Creation of States in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2007, p. 120. / Anne Peters, “The Principle of *Uti Possidetis Juris*”, in: Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (eds.), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, p. 102. / Thomas Burri, “Secession in the CIS: Causes, Consequences, and Emerging Principles”, in: Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (eds.), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, p. 139.

²¹⁹ ‘Bečka deklaracija’ narodima garantuje pravo na samoopredeljenje, koje – između ostalog – uključuje i slobodu odabira političkog statusa. Pritom, njene potpisnice su se obavezale da će ispunjavati svoje dužnosti u vidu opšte promocije, poštovanja, jemčenja i zaštite svih ljudskih prava i temeljnih sloboda za sve, u skladu s Poveljom Ujedinjenih nacija, drugim instrumentima ljudskih prava i međunarodnim pravom. Sledi da se državama koje grubo i masovno krše ljudska prava mora stati na put, a priznavanje nezavisnosti ugroženog naroda naizgled može (u takvim i sličnim vanrednim okolnostima) biti jedan od načina da se to učini, smatraju zastupnici sanitarne/remedijalne teorije. – “Vienna Declaration and Programme of Action”, *United Nations’ World Conference of Human Rights*, Vienna, 1993, Available from: <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/vienna.pdf> (Accessed Jun 20, 2020), p. 2.

²²⁰ “Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo”, *International Court of Justice*, The Hague, 2010, Available from: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf> (Accessed Nov 10, 2018), pp. 6-7, p. 39. and p. 53.

²²¹ Jure Vidmar, “Remedial Secession in International Law: Theory and (Lack of) Practice”, *St Anthony’s International Review*, vol.6, no.1, 2010, p. 37.

²²² “Declaration on the Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations”, *United Nations*, op. cit., p. 4.

²²³ Walter Christian, “The Kosovo Advisory Opinion: What Does It Say and What It Does Not Say”, in: Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (eds.), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, p. 19.

budući da deklaracija te vrste može (ali i ne mora) da inicira teritorijalnu separaciju. Štaviše, eksplicitno se navodi da MSP ne zauzima stav o legalnosti remedijalne/sanitarne secesije.²²⁴

Sledi da aktuelno međunarodno pravo otcepljenje ne prepoznaje kao legalan čin, nezavazano za okolnosti koje mu prethode, jer po tom pitanju ostaje neodređeno/neutralno. Dakle, akt priznavanja nezavisnosti i uspostavljanja bilateralnih odnosa sa separatističkom regijom – iako je više političke nego pravne prirode – neupitno postaje legitiman jedino nakon što se centralne vlasti matične zemlje i same odluče na taj korak. U svim ostalim situacijama, pravni status odlazeće teritorije podložan je tumačenju, bez obzira na broj suverenih država koje je – uprkos svemu – prepoznaju kao nezavisnu, što najbolje dokazuje primer Kosova. To znači da je svaki predlog normativne etike sticanja samostalnosti, pa čak i onaj korektivne prirode, makar jednim delom zasnovan na idealističkoj koncepciji pravde; koncepciji koja stremlji doradi i unapređenju postojećih zakonskih okvira, što askriptivni pristup stavlja u blagu prednost u odnosu na remedijalni, budući da tu činjenicu prepoznaje.

Na kraju je poželjno pomenuti i finalni skup manjkavosti teorija opravdanog povoda, koje su posledica nedovoljne pojašnjenosti načina na koji remedijalno pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje treba implementirati u praksi. Pre svega – gledano iz ugla primenjene etike – nije jasno precizirano kada je upotreba sile radi separacije dozvoljena, a kada nije. Nema spora da je oružana pobuna ugroženog stanovništva moralno legitimna ukoliko je nastupilo *in extremis* kršenje ljudskih prava usled sprovođenja genocidnih politika od strane centralnih vlasti. Može se čak tvrditi i da secesionistički ustanak u takvim okolnostima predstavlja neotuđivo pravo koje proističe iz prirodnog prava na samoodbranu. Međutim, situacija se komplikuje u slučaju manje nasilnih poduhvata nalik intervenciji policije u Kataloniji, koja je 2017. godine za zadatak imala da spreči održavanje referenduma o nezavisnosti. Da li je (i ako jeste, kakva) građanska ‘kontraofanziva’ primerena reakcija kada država prva primeni naizgled prekomernu silu, dok – uslovno rečeno – deluje unutar međunarodnog i ustavnog prava, ali i u skladu sa postulatima teorija opravdanog povoda, jer tom prilikom sprečava neosnovano otcepljenje od demokratske zemlje? Na osnovu svega dosad napisanog o teorijama sanacije, čini se da je odgovor: „Da, ukoliko ne prevazilazi razmere inicijalnog fizičkog nasilja, odnosno sve dok ne prekorači okvire onoga što se može smatrati razumnom samoodbranom,“ mada je istovremeno moguće tvrditi i da pobuna te vrste nije prikladna, budući da su građani na vreme upozoreni o protivzakonitosti plebiscita, kao i na mere koje će biti preduzete radi njegovog obustavljanja.

Dilema se dodatno usložnjava kada situacija slična pomenutoj naglo izmakne kontroli (što je scenario koji nije preterano teško zamisliti, jer nije racionalno očekivati da će demonstranti umereno i srazmerno reagovati na nasilno ponašanje žandarmerije), a dalji tok događaja rezultira oružanim sukobom u kom centralne vlasti preduzmu moralno diskutabilne poteze kako bi sačuvale teritorijalni integritet države. Da li secesionisti tada stiču pravo na nezavisnost, uzimajući u obzir činjenicu da je njihovo nepoštovanje zakona održavanjem ilegalnog referenduma iniciralo okolnosti koje su usledile? Odgovor ponajviše zavisi od vrste remedijalne etike koja se konsultuje. Askriptivni i plebiscitni pristup su tu u prednosti, budući da pravo na nacionalno samoopredeljenje ne dovode u vezu sa korektivnom pravdom (već sa slobodom izbora), čime izbegavaju navedenu dilemu, a ujedno i sve nedoumice koje proizilaze iz *in moderato* kršenja grupnih prava.

Pored nedovoljno preciznog odnosa prema preduslovima neophodnim za pokretanje moralno opravdanog postupka secesije u kontekstu u kom su kolektivi samo posredno

²²⁴ “Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo”, *International Court of Justice*, op. cit., p. 39.

ugroženi, sanitarne teorije neretko ostaju nedorečene i po pitanju najpoželjnijeg načina demarkacije separatističkih teritorija. Ako manjina uspe da svrgne nelegitimnu vlast i da uspostavi faktički nezavisnu državu unutar međunarodno priznate zemlje, da li za granice nastajućeg subjekta međunarodnog prava treba uzeti prostorni domet njene efektivne kontrole (*uti possidetis de facto*) ili je se prilikom njihovog definisanja prikladnije osloniti na jedan od dva najpoznatija principa razgraničenja; princip nacionalnog samoopredeljenja ili princip *uti possidetis iuris*? Pošto češće govore o otcepljenju federalnih jedinica i pokrajina nego naroda, čini se da najveći broj remedijalista makar implicitno zastupa poslednju od tri moguće solucije. Međutim, njena kompatibilnost sa ostalim načelima teorija opravdanog povoda lako se može dovesti u pitanje. Pre svega, budući da se kod korektivnog pristupa razjedinjenju za primarni cilj secesije uzima nadomešćivanje nepravde načinjene određenoj grupaciji (kao i sprečavanje dalje štete), odlazak čitave administrativne oblasti u kojoj je ona nastanjena nema preteranog smisla, pogotovo kada u pojedinim predelima date regije živi i većinsko stanovništvo stare države ili manjinska zajednica nad kojom zločini nisu počinjeni. Prethodni od dva upravo pomenuta kolektiva tako se izlaže mogućoj osveti novih vlasti, dok se potonjem tom prilikom po inerciji oduzima pravo na interno samoopredeljenje unutar prvobitne zemlje, pa i pravo da odlučuje o sopstvenom političkom statusu, što je suprotno 'Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima'.

Konačno, remedijalisti ne pružaju adekvatan odgovor ni na sledeće pitanje: „Ako režim koji trenutno vodi državu postupa nepravedno prema određenoj manjinskoj zajednici, zašto bi većinski narod – prvenstveno onaj koji i sâm trpi posledice politika aktuelnog rukovodstva – bio kažnjen oduzimanjem dela teritorije na kojoj je istorijski prisutan, pogotovo kada se represija može obustaviti i bez razjedinjenja, poduhvatima poput smene vlasti? Drugim rečima, ne pripisuje li se korektivnom separacijom – i to neosnovano – kolektivna krivica svim pripadnicima jedne nacije za zlodela na koja nisu nužno mogli da utiču?“ Ovo i druga upravo postavljena pitanja – pored toga što demonstriraju mnoge manjkavosti remedijalne logike – ukazuju i na neophodnost razvoja primenjene etike secesije koja bi korisna normativna načela sanitarne separacije učinila praktično upotrebljivim u situacijama koje nisu idealtipske prirode, odnosno u realnim i sa moralne tačke gledišta kompleksnim okolnostima.

c. Askriptivne teorije (teorije nacionalnog samoopredeljenja)

Poslednja od tri grupe normativnih teorija otcepljenja – ona u koju se svrstavaju askriptivni/atributivni pogledi na dâti fenomen – izbegava najveći deo gorepomenutih nedostataka doktrine opravdanog povoda tako što prilikom problematizacije prava na teritorijalnu separaciju ne polazi od sanitarne pravde, već od slobode kao jedne od najvažnijih vrednosti. Ona takođe zaobilazi i mnogobrojne propuste plebiscitnog rezona, pošto kolektivnu slobodu ceni koliko i individualnu. Takav pristup je ne samo poželjan, već naizgled i neophodan kada je zadatak donošenje moralnih sudova o secesiji, jer misaone modele za evaluaciju političkih projekata čiji je osnovni ideal potpuna autonomija naroda nije smisleno primarno temeljiti na idejnim konstruktima poput korektivne pravde ili individualne slobode (što svakako ne znači da se oni sasvim trebaju zanemariti).²²⁵

Treba napomenuti da je askriptivni pristup otcepljenju po načelima koja zastupa vrlo blizak ranije razmatranim kulturno-nacionalnim liberalnim teorijama. Naime, može se reći da atributivne normativne teorije prava na secesiju pripadaju široj familiji kulturno-nacionalne liberalne političke filozofije. Samim tim, njihov način razumevanja i sagledavanja suštine odnosa između individualnog identiteta i osećaja pripadnosti kolektivu, kao i modalitet

²²⁵ Margaret Moore, *The Ethics of Nationalism*, op. cit., p. 2.

tumačenja spone na relaciji pojedinac-narod-društvo-država na koji se oslanjaju, već su okvirno predstavljeni u prvom poglavlju disertacije, ali ih sada valja detaljnije razmotriti. Za početak, dovoljno je podsetiti da pobornici date škole mišljenja državu vide kao institucionalnu strukturu čija je primarna svrha zaštita kako individualnih građanskih prava i sloboda, tako i kolektivnih prava većinskog i svih manjinskih naroda. Pritom, iako svest o nacionalnoj pripadnosti doživljavaju kao esencijalno važan fenomen – pre svega zbog njegovog kapaciteta da održi društvenu koheziju i ojača sveukupnu funkcionalnost države – zastupnici kulturno-nacionalnih teorija, u koje se ubrajaju i askriptivisti, nisu skloni klasičnom primordijalnom načinu poimanja narodnih zajednica (prema kom se one prvenstveno zasnivaju na poreklu), budući da njihova filozofija sadrži i jaku konstruktivističku komponentu. Ipak, smatraju da to što je koncept nacionalne pripadnosti dobrim delom društveni proizvod, kao i produkt istorijskih okolnosti, ne umanjuje njegovu: **a**) samosvojnu (*intrinsic*), **b**) kulturološku i/ili **c**) instrumentalnu vrednost.²²⁶

U zavisnosti od toga koju od tri navedene komponente narodne pripadnosti naglašavaju i izdvajaju kao najvažniju, mogu se razlikovati tri vrste kulturno-nacionalnih teorija, pa samim tim i tri teorije nacionalnog samoopredeljenja, odnosno tri različita askriptivna pristupa sagledavanju moralne osnovanosti prava na secesiju. Autori poput Milera – dok ističu suštinsku/samosvojnu vrednost osećaja zajedništva koji kolektivni identitet pruža – sopstvenu argumentaciju zasnivaju na mešavini klasičnoliberalnog i komunitarnog načina poimanja društva. Njihov cilj je mirenje univerzalističkih moralnih pretpostavki liberalne političke teorije sa partikularnim i donekle isključivim standardima komunitarne misli. Dakle, streme pokazati da pojedinac može opravdano pridavati posebnu važnost odnosima koje gradi sa pripadnicima sopstvene zajednice (kao i kulturi, običajima, jeziku i drugim faktorima koji te odnose omogućavaju i čine unikatnima i vrednima), a da pritom ne odstupi od liberalne etičke ontologije, kao ni od deontološkog učenja o postupanju po principu.²²⁷ Drugim rečima, smatraju da je priroda neposrednih odnosa – u koje pored uskoporodičnih i prijateljskih ubrajaju i šire unutarnarodne – takva da svakoj individui nameće najveću moralnu odgovornost prema osobama sa kojima u te odnose stupa (bilo svojevotjno ili po rođenju),²²⁸ što ni u kom slučaju ne umanjuje njenu opštu obligaciju prema pravima čoveka i svim ljudskim bićima kao takvima.

Izneti argument temelji se na činjenici da svaki pojedinac ima različite vrste obaveza prema ljudima i kolektivima za koje je vezan. U određenim okolnostima, te obaveze se kose jedna sa drugom, pa neminovno moraju biti upoređene, pri čemu askriptivisti koji veruju u samosvojni značaj narodne pripadnosti smatraju da njihovo vrednovanje treba vršiti u odnosu na jačinu sukobljenih moralnih dužnosti koje pojedinac ima prema svakoj osobi ili zajednici. Recimo, u situaciji u kojoj je jednaka pomoć potrebna i drugu i nepoznatom čoveku, svi poseduju i pravo i obavezu da prvo izađu u susret svom poznaniku, budući da – ako ništa drugo – izgrađeno poverenje (koje predstavlja vrednost dostojnu očuvanja) nalaže takvo postupanje. Dakle, način na koji je prijateljstvo kao međuljudski odnos ustrojeno predviđa rasuđivanje na osnovu kog (u uslovima gde je pozicija dve ugrožene individue istovetna, a odluka o tome kome prvo pomoći neophodna) prijatelj ima legitimnu prednost naspram stranca. Pritom, jasno je da ta činjenica ne opravdava favorizaciju bliske osobe kada je ona druga u daleko

²²⁶ Štaviše, pobornici kulturno-nacionalnih liberalnih teorija kritikuju postmoderniste i neomarksiste koji smatraju da je narodna pripadnost čista fabrikacija/konstrukcija, pa samim tim i da bi trebala da bude (ili da već jeste) politički irelevantna. Nije se teško složiti sa Mor kada ističe lakomislenost onih autora koji zanemaruju činjenicu da životne prilike svakog čoveka zavise i od jezika kojim govori, ali i od drugih identitetskih činilaca koji proističu iz narodne i kulturne pripadnosti. – Margaret Moore, *The Ethics of Nationalism*, op. cit., p. 10.

²²⁷ Margaret Moore, *The Ethics of Nationalism*, op. cit., p. 27. / Robert Goodin, “What Is So Special About Our Fellow Countrymen?”, *Ethics*, vol.98, no.4, 1988, p. 663.

²²⁸ David Miller, *On Nationality*, op. cit., p. 53.

nepovoljnijem položaju od nje. Takođe ne dozvoljava ni nanošenje štete neznancu radi ugađanja bližnjem, pošto se ka ljudskosti svakog mislećeg bića uvek mora ophoditi kao prema cilju, a ne sredstvu (kao što nalaže druga formulacija Kantovog kategoričkog imperativa).

Izložena tvrdnja se u kontekstu međunarodnih odnosa može preslikati na sledeću situaciju. Ukoliko ratno stanje u dalekoj zemlji pokrene dolazak izbeglica u određenu državu, ona neupitno ima moralnu obavezu da im obezbedi utočište i životni standard dostojan čoveka, sve dok se ne stvore uslovi za bezbedan povratak u njihovu domovinu. Međutim, u trenutku kada broj pristiglih raseljenih lica počne da opterećuje ekonomski poredak i ostale kapacitete kojima država domaćin raspolaže (u meri koja vidno ugrožava dobrobit njenog stalnog stanovništva), odgovornost brige o novim potražiocima azila prelazi na druge zemlje. Isto tako, svako društvo trajno može integrisati samo onaj broj doseljenika koji neće drastično uticati na očuvanje uspostavljenih običaja i kulture starosedelačkih naroda. Ilustracije radi, država od 350.000 stanovnika, poput Islanda, nema moralnu dužnost da prihvati više stotina hiljada izbeglica, jer bi taj čin tamošnje društvenoekonomske okolinosti promenio naglo, bespovratno i na štetu domaće populacije. Štaviše, Islandčani bi – u skladu sa rezonom atributivne etike koja nacionalnom identitetu pridaje samosvojni značaj – na osnovu prava na očuvanje sopstvenog načina života opravdano mogli da se suprotstave invazivnim imigracionim politikama te vrste. Međutim, nikako ne mogu biti lišeni moralne odgovornosti da iz ratom zahvaćenih područja prihvate onoliko useljenika koliko su objektivno sposobni da zbrinu.

Iz predstavljene argumentacije proizilazi da je očuvanje kulture i običaja u vlastitom interesu narodne zajednice kao celine, ali i svakog njenog pripadnika ponaosob. Ipak, ne treba zaboraviti da negovanje i dalji razvoj nacionalnog identiteta takođe predstavlja i nesebičan (pa čak i uzvišeni) cilj, jer uključuje i brigu o sunarodnicima, ali i o svim opštim/konkretnim dobrima i moralnim vrednostima koja iz sunarodništva proizilaze. Pritom, mnoga o tih dobara (poput različitih pojava oblika kulturne baštine) nastaju i razvijaju se samo u specifičnom civilizacijskom miljeu. Književna dela Lava Tolstoja (*Лев Толстой*) i Fjodora Dostojevskog (*Фёдор Достоевский*) nisu se mogla pojaviti bilo gde. Ona su neposredni plod bogate ruske kulture na koju su pomenuti velikani i sami ostavili neizbrisiv trag tokom druge polovine devetnaestog veka, uzgred darujući literarno blago celokupnom čovečanstvu. Mnoga su pak direktan rezultat višegeneracijskog kolektivnog truda pojedinih narodnih zajednica, njihove radne etike, tehnološke inovativnosti, filozofskih učenja, ali i celokupnog načina poimanja sveta koji ih okružuje.

Askriptivista Tomas Hurka (*Thomas Hurka*) upravo u tom zajedničkom stvaranju, oličenom u težnji ka istom cilju – bilo onom intelektualne, duhovne ili fizičke prirode – vidi najveću vrednost narodnosti i nacionalnog identiteta. Sunarodništvo smatra pokretačkom snagom zaslužnom za kreiranje, razvoj i očuvanje ne samo kulturnih, već i javnih i drugih opštijih društvenih dobara (poput saobraćajne i energetske infrastrukture, odnosno raznih segmenata države blagostanja, ali i države kao takve); snagom koja proizilazi iz specifične vrste kompatriotskih međuljudskih odnosa, oličenih u osećaju pripadnosti i postojanju fundamentalnog poverenja.²²⁹ Sličnih shvatanja su i Joram Hazoni (*Yoram Hazony*) i Bernard Jak (*Bernard Yack*).²³⁰ Dakle, doživljaj narodnog zajedništva – iako u osnovi velikim delom jeste društvena konstrukcija koja se zasniva na individualnoj i kolektivnoj interpretaciji emocija, simbola, međuljudskih interakcija i institucija putem kojih se manifestuje – doprinosi

²²⁹ Thomas Hurka, "The Justification of National Partiality", in: McKim Robert and Jeff McMahan (eds.), *The Morality of Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 1997, p. 155.

²³⁰ Yoram Hazony, *The Virtue of Nationalism*, Basic Books, New York, 2018. p. 95. / Bernard Yack, *Nationalism and the Moral Psychology of Community*, The University of Chicago Press, Chicago, 2012, pp. i-328.

nastanku dobara od kojih svi sunarodnici (a ponekad i čitav ljudski rod) imaju koristi, što nacionalni identitet čini moralnom/normativnom pojavom dostojnom očuvanja.

Pritom, mogućnost svake grupacije da afirmiše sopstveni narodni identitet – kao vid socijalnog kapitala koji poseduje – direktno zavisi od njenih objektivno merljivih kapaciteta (poput brojnosti, teritorijalne koncentrisanosti, društvene organizovanosti itd.) kao i od stepena uticaja koji ima na političke procese unutar zemlje porekla. Ukoliko je većinska, državne institucije će neminovno biti utemeljene u njenoj kulturi, tradiciji i narodnim običajima, pa će se i vrednosti koje se vezuju za njen nacionalni identitet po prirodi stvari projektovati na celokupno društvo, bilo posredno ili neposredno, što će neupitno doprineti njegovoj prezervaciji i daljem razvoju. Ukoliko je manjinska, očuvanje njene posebnosti zavisice od nivoa autonomije koji sebi može da obezbedi u internodržavnoj konstelaciji međuetničkih odnosa. Ipak, evidentno je da ni najširi opseg unutrašnje teritorijalne autonomije ne može biti jednak potpunoj samostalnosti, jer izostanak nezavisnosti/suverenosti – ako ništa drugo – isključuje direktno učešće u međudržavnim odnosima. Zbog toga pobornici teorije atributivnog prava na secesiju, koji veruju u suštinski značaj nacionalnog identiteta, smatraju da sve narodne zajednice koje ispunjavaju elementarne uslove u pogledu sposobnosti osnivanja i rukovođenja samoodrživom međunarodno priznatom zemljom – makar načelno – imaju moralno pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje.²³¹

Slične zaključke donose i askriptivisti koji umesto samosvojne najpre naglašavaju kulturološku vrednost nacionalnih zajednica. Međutim, dok prethodni teoretičari uglavnom uzimaju komunitarni rezon za izvor normativnih uverenja koja zastupaju, a potom teže da ih pomire sa individualističkim i univerzalističkim aspektima liberalizma, potonji istoj problematici pristupaju iz suprotnog – mada i dalje srodnog – ugla. Oni prvenstveno polaze od načela liberalne filozofije, a zatim pokazuju njenu kompatibilnost sa osećajem rodoljublja. Dakle, tamo gde prvi – prilikom izlaganja argumenata o tome zašto je pridavanje moralnog značaja nacionalnoj samosvesti opravdano – prevashodno potenciraju važnost sunarodništva kao fenomena koji proizvodi opšta dobra i uzvišene vrednosti od kojih koristi ima čitav kolektiv, pa posledično i jedinka, drugi naglasak stavljaju na pozitivan uticaj kulturne pripadnosti u pogledu samopoštovanja i lične dobrobiti svake individue ponaosob. Ujedno ističu i to: **a**) da eksplanatorne liberalne političke teorije moraju ozbiljnije uzeti u obzir uticaj personalnog doživljaja privrženosti narodu na delovanje/ponašanje ljudi, ali i **b**) da one normativne trebaju u većoj meri da uvažavaju značaj uloge koju taj doživljaj igra u životima pojedinaca.²³²

Logiku na osnovu koje zagovaraju drugi segment navedene tvrdnje autori poput Kimlike i Nilsena po pravilu obrazlažu na sledeći način. Najpre polaze od toga da bi svako ko ličnu autonomiju uzima za jednu od najvažnijih vrednosti – kao što to čine klasični liberali – trebao da razmotri koje objektivne okolnosti proizvode najpovoljnije uslove za neometano negovanje i ispoljavanje iste. Zatim, na osnovu rezona koji je ranije već predstavljen,²³³ s pravom zaključuju da je upravo pripadnost inkluzivnoj kulturi taj osnovni preduslov mogućnosti donošenja suverenih odluka, jer predstavlja kamen temeljac za smisleno postojanje i funkcionisanje jedinki u društveno-političkom ambijentu.²³⁴ Drugim rečima, sloboda izbora i lična autonomija potpuno se manifestuju samo u svetlu uravnotežene koegzistencije individualnog i kolektivnog identiteta. Samim tim, želja za očuvanjem i daljim razvijanjem kulturnih zajednica sasvim je u skladu sa fundamentalnim vrednostima liberalizma. A pošto je

²³¹ Pravo na secesiju uslovljavaju različitim kriterijumima, ali njegovo postojanje nikada ne dovode u pitanje.

²³² Margaret Moore, *The Ethics of Nationalism*, op. cit., p. 52.

²³³ Videti treći odeljak prvog poglavlja, str. 30.

²³⁴ Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, op. cit., pp. 82-93. / Kai Nielsen, "Liberal Nationalism and Secession", op. cit., pp. 108-110.

nezavisna zemlja najkompletniji institucionalni mehanizam za afirmaciju nacionalne posebnosti, ili – kao što Kimlika kaže – sredstvo (*vehicle*) putem kog narod praktikuje potpunu suverenost i autonomiju,²³⁵ sledi da se pravo na secesiju (kao vid uspostavljanja državnosti) mora prepoznati, makar u načelu.

Dakle, prema premisama teorija nacionalnog samoopredeljenja koje sunarodništvu pridaju kulturološki (baš kao i onih koje mu pripisuju samosvojni) značaj, pravo na otcepljenje proizilazi iz prava na uspostavljanje države radi najefikasnije i najcelovitije prezervacije sopstvenog – kolektivnog i ličnog – identiteta. S druge strane, zastupnici instrumentalnih askriptivnih/atributivnih teorija veruju da je secesija opravdana prvenstveno jer je državama potreban sveobuhvatan (*overarching*) nacionalni identitet kako bi bile funkcionalne.²³⁶ To ne znači da multietnička društva nisu u stanju da iznedre uređenu zemlju. Nekolicina konkretnih primera ukazuje na to da je takav ishod sasvim moguć. Međutim, sve te primere – pokraj multikulturalnog ustrojenja – karakteriše i prisustvo nadetničkog patriotizma. U SAD – pri nedostatku klasičnog mita o zajedničkom poreklu – takav vid odnosa prema kolektivnoj pripadnosti postaje esencijalan. Tamo gde se osećaj odanosti državi – sličan onom koji postoji u upravo imenovanoj zemlji – nije razvio, pripadnost užoj nacionalnoj zajednici ostaje najvažniji aspekt kolektivnog identiteta. Pod tim okolnostima, askriptivistima instrumentalistima mirno razjedinjenje deluje kao razuman/legitiman ishod, jer će država u suprotnom – kako smatraju – najverovatnije postati prazna birokratska ljuštura. Vremenom – pored svrhe/smisla – može čak da izgubi i sposobnost vršenja efektivne suverene vlasti u pojedinim administrativnim područjima, kao i monopol nad upotrebom sile na delovima sopstvene teritorije. Takvo stanje možda potraje neko vreme, ali će se manjak istinskog nacionalnog jedinstva i posledična disfunkcionalnost institucija prilikom prve značajnije krize negativno odraziti na neke od pretpostavljenih odlika koje bi – kao samostalnu zemlju – trebale da je definišu; odlika poput mogućnosti očuvanja reda i mira unutar njenih međunarodno priznatih granica, pravedne raspodele društvenih i ekonomskih dobara, efikasne zaštite ljudskih i političkih prava svih njenih građana itd.

Ukrajina se može izdvojiti kao jedan od nekoliko primera iz Istočne i Jugoistočne Evrope koji prikladno ilustruju iznetu tezu. Odluka centralnih vlasti u Kijevu da 2013. godine naglo odustanu od potpisivanja ‘Sporazuma o pridruživanju’ sa Evropskom unijom, ali i posledične masovne demonstracije, prouzrokovale su sled događaja koji je doprineo pooštavanju identitetskih podela (iako su unutar te zemlje – pogotovo od raspada SSSR – ruski i ukrajinski identitet već bili u tihom klinču), pa ujedno i izbijanju nemira na jugu i istoku države, odnosno proglašenju nezavisnosti Donjecke i Luganske Narodne Republike, kao i *de facto* otcepljenju Krima. Pritom, nasilna teritorijalna fragmentacija – iako najekstremniji – samo je jedan vid štete koju nedostatak narodnog zajedništva i kolektivne solidarnosti može da izazove, bilo po samu državu ili po demokratski poredak unutar liberalnih zemalja. Uzimajući navedeno u obzir, podrška kontrolisanom nastanku identitetski uniformnijih i nacionalno homogenijih država (u područjima u kojima multikulturalnost sprečava elementarno jedinstvo i sputava razvoj jakih/stabilnih političkih institucija) deluje kao razuman način prevencije nepoželjnih posledica nalik onima koje su se 2014. godine – a potom i 2022. godine – ispoljile na upravo pomenutom primeru Ukrajine. Dakle, obostrano prihvaćeno otcepljenje neintegrisanih manjinskih zajednica – sprovedeno u skladu sa demokratskom procedurom – ne samo da je opravdano, već je i poželjno, smatraju askriptivisti instrumentalisti.

²³⁵ Will Kymlicka, “Liberal Multiculturalism as a Political Theory of State-Minority Relations”, *Political Theory*, vol.46, no.1, 2017, p. 7.

²³⁶ Margaret Moore, “Normative Justifications for Liberal Nationalism: Justice, Democracy and National Identity”, op. cit., p. 3.

Upravo prezentovana podela askriptivnih teorija na one koje nacionalnom identitetu pridaju samosvojni, kulturološki ili instrumentalni značaj sistematizovano klasifikuje različite načine sagledavanja atributivnog prava na otcepljenje. Međutim, ne treba smetnuti s uma da – prilikom zagovaranja opravdanosti teritorijalne separacije – jedan broj pobornika date škole mišljenja (poput Milera) iznosi argumente koji slede logiku sva tri njena maločas predstavljena idejna pravca, što ima smisla, budući da oni nisu međusobno isključivi. Sledi da se srodne pohvale i kritike mogu uputiti svim askriptivnim teorijama, nezavisno od toga da li secesiju pravdaju isticanjem pozitivnog uticaja kohezivnog kolektivnog identiteta: *a*) na stvaranje i unapređivanje društvenih dobara, *b*) na podizanje nivoa samopoštovanja kod svakog pripadnika zajednice ponaosob ili *c*) na razvitak jakih i funkcionalnih institucija. Ipak, prilikom predstojeće evaluacije prednosti i nedostataka teorijskih formulacija koje pobornici urođenog prava na nacionalno samoopredeljenje zastupaju (a u sklopu njihovog poređenja sa drugim normativnim pristupima otcepljenju) potrebno je razmotriti i kako partikularni/zasebni stavovi svake od tri atributivne škole mišljenja doprinose ili štete jačini i kvalitetu celokupne askriptivne argumentacije.

No, najbolje je krenuti redom. Kada je reč o nadmoći koju atributivni pristup secesiji ostvaruje nad tezama plebiscitne i remedijalne teorije separacije, uzimanje politički formiranih naroda – umesto individua ili država – za izvornog nosioca/vlasnika političkog suvereniteta deluje kao jedna od njegovih najznačajnijih prednosti. Kao što je ranije objašnjeno, istinska moć donošenja političkih odluka – nasuprot tvrdnjama pobornika teorija izbora – ne leži u pojedincu. Pritom, pojedinca ne samo da nije logično smatrati osnovom, već ga nije smisleno uzeti ni za izvor porekla državnog suvereniteta nad geografskim prostorom. Apstraktne ideje o društvenom ugovoru sklopljenom među nezavisnim jedinkama – u kojima kontraktualisti pronalaze temelj političke suverenosti – neosnovane su koliko zbog površnosti polaznih premisa o takmičarskoj suštini prirodnog stanja i načelno racionalnoj prirodi čoveka (koje oni zastupaju), toliko i zbog njihovog simplifikovanog svodenja teritorije na privatnu svojinu; svojinu čija se vrednost može kvantitativno izraziti, čime joj se implicitno oduzima svojstvo opšteg dobra na kojoj askriptivna argumentacija opravdano insistira.

Zatim, iako država (kao jedan od najsofisticiranijih oblika društvenog uređenja) jeste institucionalni akter za kog se – na osnovu argumenta o zatečenom stanju – može reći da trenutno (u aktuelnom istorijskom momentu) poseduje i *de facto* i *de iure* autoritet vršenja vlasti unutar sopstvenih granica, izvor i legitimitet njenog suvereniteta nad određenom teritorijom nije moguće izvesti ni iz nje same, odnosno iz pretpostavke o tome da je postojanje nezavisne zemlje opravdano ukoliko je ona pravedna, (kao što to pokušavaju da učine mnogi remedijalisti, pritom praveći logičku grešku kružnog argumenta, o čemu je već bilo reči). Jednostavno, sve političko sopstveno poreklo mora tražiti u pretpolitičkom. Zbog toga država – kao društveno-politička tvorevina – nije mogla sama sebi poveriti egzekutivnu, legislativnu i sudsku funkciju. To nisu mogli učiniti ni pojedinci – ako ih razumemo kao građane – jer po definiciji ni ‘građanin’ ne postoji u vanpolitičkom kontekstu. Sledi da jedino zajednice poseduju sposobnost da u vaninstitucionalnom stanju uspostave formalni politički poredak.

A pošto široke institucijama neuređene zajednice neminovno moraju biti narodne po svom karakteru, jer pripadnost istoj kulturnoj tradiciji i jezičkom govornom području predstavlja jedini mogući izvor opšte društvene kohezije u pretpolitičkom stanju, dolazi se do zaključka da je uloga vršenja vlasti državi poverena od strane naroda koji ju je oformio (odnosno naroda koji su je oformili) prilikom napuštanja pomenutog stanja, pa isključivo on ima slobodu da joj na teritoriji svog bivstvovanja tu funkciju i oduzme, ne samo kada za tim

postoji preka potreba najvećeg ili zasebnog dela populacije (što je u skladu sa Lokovim poimanjem prava na revoluciju), već i kada manjinsko stanovništvo stekne mogućnost, stvori uslove i izrazi želju da mirnim putem obrazuje novu zemlju. Drugim rečima, jurisdikcija države nad specifičnim geografskim prostorom temelji se na pretpostavci o prisustvu implicitne volje većinskog, ali i svih manjinskih naroda da u pogledu institucionalne organizacije očuvaju važeći status kvo (*status quo*). U slučaju da ta volja iščezne ili da nezavisnost zemlje bude nasilno ukinuta okupacijom, legitimno pravo vršenja vlasti vraća se u ruke narodu, odnosno – u multinacionalnim zemljama – narodima. Državi se ono po logici stvari ni ne može vratiti, jer nje u opisanom pretpolitičkom (ili krajnje vanrednom) stanju jednostavno nema.

Međutim, ni pružanje izvorne političke suverenosti narodu – iz više razloga – ne rešava sve misaone dileme i nejasnoće koje nastaju pri pokušaju razumevanja porekla državne vlasti nad teritorijom, pa samim tim ne razjašnjava ni sve nedoumice vezane za uslove u kojima je oduzimanje te vlasti – putem političkog procesa secesije, a na bazi moralnog prava nacije na samoopredeljenje – opravdano. Primarni razlog za to je lako uočljiv. Za razliku od pojedinca (biološke jedinice) i institucijama ustrojenog društvenog uređenja (države) – koji predstavljaju zakonom formalno definisane političke aktere – narodi su identitetski fluidni kolektivi. Drugačije rečeno, dok se individua lako može prepoznati na osnovu fizičke manifestacije njene ličnosti, a nezavisna zemlja odrediti svojom granicama omeđenom teritorijom i stalnim stanovništvom (odnosno rezidentima koji pripadnost dokazuju državljanstvom), nacija je dobrim delom zasnovana na subjektivnom doživljaju sunarodništva i privrženosti zajednici. Čak i u državama u kojima postoji pokušaj da se narodnost uvede u pravne okvire (pre svega iz praktičnih razloga, npr. kako bi manjine glasanjem mogle da delegiraju svoje predstavnike i oforme lokalna izvršna tela) odluka o tome ko jeste ili nije član određene grupacije na kraju se i dalje najčešće svodi na etničko samoizjašnjavanje.

Pritom, dodatni problem leži i u tome što intenzitet osećaja pripadnosti narodu – kao i značaj koji mu se pridaje – varira kako kroz prostor, tako i kroz vreme, ali i od pojedinca do pojedinca. Nacionalističke tendencije obično su jače u zavađenim područjima nego u etnički homogenim sredinama, a patriotski naboj u znatnom je porastu tokom ratnog stanja. Nekome rodoljublje pruža nadahnujuću snagu i svrhu postojanja, dok drugome podatak o narodnoj pripadnosti predstavlja puku trivijalnost. Samim tim, iako geografska i identitetska jezgra nacionalnih zajednica najčešće jesu vidljiva i prepoznatljiva (mada ne i nepromenljiva), periferija im neizbežno ostaje maglovita. Ta ambivalentnost prostornih i vremenskih odrednica nacije, kao i neminovnost subjektivnog tumačenja onoga što narod – bilo u opštem smislu ili u nekom konkretnom slučaju – jeste, proizvodi nekoliko paradoksalnih momenata i praktičnih poteškoća pri zastupanju teze o primatu njegove političke i teritorijalne suverenosti. Recimo, na prvi pogled nije jasno da li se – i na osnovu čega – grupacija tako nedokučivih osobina može smatrati ne samo izvornim političkim akterom, već političkim akterom (sposobnim da konzumira pravo na otcepljenje) uopšte.

Zbog toga je olako iznošenje polaznog stava da narod predstavlja politički entitet po prirodi stvari – uz izostanak pokušaja da se ta konstatacija dokaže – jedan od najvećih nedostataka primetnog dela atributivnih normativnih teorija secesije, a pogotovo je izražen kod onih autora koji zastupaju argument o samosvojnom značaju nacionalnosti. Čak i kada datoj tvrdnji pružaju određenu potporu, pomenuti askriptivisti to najčešće čine prostim navođenjem odlika koje narode izdvajaju kao posebne moralne/vrednosne kolektive, neretko neuspevajući da uverljivo opravdaju pretpostavku da je nacionalni identitet značajniji (kao fenomen) ili drugačiji (kao doživljaj) u poređenju sa iskustvom pripadanja drugim sličnim grupacijama.²³⁷

²³⁷ Margaret Moore, *The Ethics of Nationalism*, op. cit., pp. 47-50.

Zato kritičari njihovog rezona s razlogom ukazuju na to da i verske zajednice takođe jednim delom postoje zahvaljujući subjektivnom osećaju privrženosti koji je prisutan kod sledbenika dogmatskih učenja, dok ih ujedno – baš kao i narode – karakterišu i određeni objektivni imenitelji. Uporediv argument može se izneti i pozivanjem na primer društvenih klasa ili velikih urbanih/gradskih kolektiva.

Pobornici kulturološki orijentisanog atributivnog pristupa secesiji (npr. Kimlika), ali i pojedini askriptivisti instrumentalisti (poput Mor), deo navedenog problema rešavaju uspostavljanjem teze o specifičnoj sponi između nacije i njene 'domovine'; sponi kakva ne postoji (makar ne na isti način) u slučaju verskih, klasnih i drugih sličnih zajednica. Ta povezanost nastaje kao posledica aktivnog razvijanja kulture na konkretnom području; kulture koja se od geografske oblasti unutar koje postoji ne može odvojiti zbog svih iz nje proisteklih (i za teritoriju vezanih) nepokretnih dobara i/ili običaja.²³⁸ Recimo, Laponci – pripadnici polunomadskog naroda sa severa Norveške, Švedske i Finske – od davnina prate migracione rute irvasa, pa je život na bilo kom drugom prostoru nespojiv sa namerom prezervacije ove tradicije. Autonomija koju uživaju u tri skandinavske zemlje stoga (pri manjku objektivne mogućnosti stvaranja samostalne države) predstavlja prikladan i opravdan institucionalni aranžman, jer svaki narod – kako bi bio u stanju da u svom zavičaju neguje i unapređuje sopstvene običaje – mora imati pravo na političko samoupravljanje, ali i na stvaranje institucija sa određenim ingerencijama.

To obično ne važi za religijske zajednice, tvrde askriptivisti, jer nasuprot funkciji koju otadžbina igra u pogledu afirmacije nacionalnog identiteta, aktivno praktikovanje vere – iako može da podrazumeva i praksu hodočašća – ne zavisi od stalne neposredne veze sa svetim mestima, makar ne na način na koji kultura naroda (poput gorepomenutih Laponaca) zavisi od njegovog opstanka na teritoriji porekla. Dok je svetište konkretna destinacija koju periodično posećuju pripadnici iste religije, ali mnogobrojnih i raznolikih kultura, domovina je širi geografski pojam koji asocira samo na jedan ili svega nekoliko srodnih – a na njoj stalno nastanjenih – kulturnih kolektiva. Pritom, tamo gde se usled prisustva više relikvija i drugih verskih dobara izrodi i mit o svetom zemlji – onoj na kojoj unikatna religijska denominacija ujedno i živi i za koju je samim tim neraskidivo vezana – prikladnije je govoriti o narodu koji svoj identitet temelji na zasebnoj konfesiji (koliko i na autentičnoj kulturi ili jeziku) nego o verskoj zajednici. Jevrejska nacija možda je i najbolji primer u tom pogledu.

O vezanosti stanovništva za teritoriju na način koji bi bio jednak rodoljublju ne može se govoriti ni u slučaju gradskih zajednica. Urbane sredine karakteriše određena vrsta kosmopolitske kulture, kao i konstantna fluktuacija ljudi, pa je kod njihovih meštana odanost lokalnom kolektivu – ali i privrženost konkretnom području stanovanja – obično slabija u poređenju sa osećanjima koja gaje prema celokupnoj domovini. Njujorčanin će očuvati isti odnos prema svom nacionalnom identitetu i nakon selidbe za Boston, iako će se njegov lični doživljaj regionalne pripadnosti tom prilikom najverovatnije izmeniti. Pritom, životni stil unutar dva upravo pomenuta američka grada vrlo je sličan, dok permanentni premeštaj iz Slovačke u Austriju ili iz Južne Koreje u Japan ipak zahteva – ako ništa drugo – učenje novog jezika, ali i privikavanje na nešto drugačije društveno okruženje i na donekle drugačiji sistem vrednosti, što nacionalnost evidentno razlikuje i od lokal-patriotizma.

Međutim, iako teza o značaju spone između domovine i naroda pruža normativnoteorijsku potporu i moralni legitimitet svakoj naciji da vrši vlast na prostoru na kom istorijski postoji, ona se ne može sama po sebi – bez obzira na to što svakako predstavlja važan

²³⁸ Margaret Moore, "Normative Justifications for Liberal Nationalism: Justice, Democracy and National Identity", op. cit., pp. 1-2.

činilac te jednačine – uzeti za jedinu determinantu pri objašnjavanju nastanka/izvora nacionalne suverenosti kao pojave. Neizostavna karika i ključna eksplanatorna komponenta u tom pogledu jeste i mogućnost donošenja autonomnih odluka u pretpolitičkoj fazi; odluka kroz koje se etnička ili bilo koja druga kulturna skupina konstituše u naciju, prevazilazeći inicijalnu formu neprecizno omeđenog političkog ‘potencijala’ i tako prerastajući u institucijama ustrojenog i jasno formiranog političkog subjekta.

Suštinu te karike/komponente najbolje promišlja Velman, koji dobro primećuje da pri preobražaju naroda u političkog aktera njegove antropološke karakteristike (čiju bitnost ističu askriptivisti) igraju sekundarnu ulogu u odnosu na moć i sposobnost date zajednice da se samoopredeli.²³⁹ Međutim, plebiscitna filozofija pomenutog autora i dalje je u određenim segmentima slabija od atributivne doktrine, budući da on prečesto zanemaruje osnovanu pretpostavku da je uspešan prelazak iz pretpolitičkog u političko stanje teško ostvariv ukoliko kolektivni identitet nije protkan i osećanjima ‘sunarodništva’ i ‘teritorijalnosti’. Stoga, kako bi se ovi dijametralno suprotni nedostaci dva navedena pristupa otcepljenju nadomestili, potpuni predlog normativne etike secesije – pri definisanju suštine odnosa između primarnog nosioca prava na nezavisnost i prostora na kom ga on konzumira – mora ne samo da dokaže legitimnost nacionalne države kao fenomena (na način na koji to rade proponenti askriptivne škole mišljenja, pružanjem teorijske potpore argumentaciji o neraskidivoj vezanosti kulturne zajednice i područja na kom ona postoji), već i da pravilno identifikuje izvor narodne suverenosti (kao što to čini Velman, naglašavanjem sposobnosti grupa da donose odluke u svom pretpolitičkom obliku).

Opet, sve i kada se zaključak o primatu političke suverenosti naroda (naspram suverenosti pojedinca i države) brani ukrštanjem argumenta o teritorijalnosti njegove prirode sa tezom o moći odlučivanja u vaninstitucionalnom kontekstu koju on poseduje, dati rezon – koji se može nazvati ‘dopunjenom atributivnom teorijom secesije’ – i dalje je podložan kritici. Recimo, instrumentalistički eksplanatorni pristup razumevanju etničkih i spearatističkih sukoba označava elite kao kreatore nacionalističkih ideologija i kao inicijalne pokretače svake borbe za nezavisnost,²⁴⁰ pa njegovi zastupnici – shodno tome – napominju da narod u političku naciju ne prerasta sopstvenom voljom, već da se ideja o identitetskoj posebnosti (potkrepljena mitom o zajedničkoj sudbini) prevashodno formira tokom i nakon sprovođenja postupka eksternog teritorijalnog samoopredeljenja. Prostije rečeno, mišljenja su da kulturni kolektivi nemaju pretpolitičku moć koju im pripisuju askriptivisti (i da tu moć zapravo poseduje nekolicina pripadnika najvišeg društvenog sloja), te da je pojam narodnosti konstrukcija koja proističe iz političkog stanja isto koliko i fenomen države. To naizgled najbolje ilustruje primer Američke revolucije, jer se popularni narativ o jedinstvenoj naciji koja se oslobađa od Britanaca ne poklapa sa istorijskim činjenicama, budući da one ukazuju na to da je relativno mala grupa bogatih, uticajnih i u primetnoj meri interesima vođenih zemljoposjednika veštini delovanjem, pravovremenim odlukama, ali i neočekivanim spletom okolnosti uspela da motiviše jedan broj stanovnika trinaest kolonija (tačnije oko 40% populacije belih muškaraca) da na neki način učestvuju u ustanku protiv krune, pri čemu je gotovo jedna petina tadašnjih domaćinstava ostala verna Džordžu III (*George III*), dok su najveću grupaciju činili takozvani ‘posmatrači’ (*fence-sitters*); ljudi koji nisu želeli da se mešaju u konflikt.²⁴¹

Predstavljenom kritici moguće je se odupreti na nekoliko načina. Prvo, kulturno-nacionalne i njima podudarne askriptivne teorije – kada narod postavlja za primarnog

²³⁹ Christopher Wellman, “Liberalism, Communitarianism, and Group Rights”, op. cit., pp. 21-22.

²⁴⁰ Philip Roeder, *National Secession: Persuasion and Violence in Independence Campaigns*, op. cit., p. 10.

²⁴¹ Robert Calhoon, “Loyalism and Neutrality”, in: Jack Greene and Jack Pole (eds.), *A Companion to the American Revolution*, Blackwell Publishers, Oxford, 2000, p. 235.

političkog aktera – ne tvrde da je on uniformni entitet koji deluje potpuno jedinstveno, samostalno i nezavisno od uticaja pojedinaca koji ga sačinjavaju. Naprotiv, one insistiraju na simbiotičnom/recipročnom odnosu zajednice i jedinke, u kom politička svest potonje ponajviše proističe iz kolektivne kulture za koju je ona vezana, dok se volja prethodne formira i oblikuje delovanjem svih njenih pripadnika. Naravno, pobornici upravo pomenutih teorijskih pristupa mišljenja su da je u okviru opisanog odnosa politička suverenost naroda snažnija (ali ne i preča) od autonomije pojedinca, budući da je grupa u stanju da učini ono što usamljena individua nije; npr. da formira državu ili da iz iste istupi. To, međutim, ne znači da misleća bića nemaju slobodu pri donošenju odluka (ili da unutar jednog naroda ne može postojati više različitih političkih frakcija), već da je lična autonomija naprosto dobrim delom uslovljena kulturnim kontekstom unutar kog se nalaze.

Izneta tvrdnja odnosi se koliko na obične ljude, toliko i na lidere nacionalnih pokreta ili takozvane pripadnike političkih elita. Iako je uticaj potonjih na oblikovanje predstave o tome šta narod u čije ime deluju jeste (ili bi, u identitetskom i političkom smislu, trebao da bude) znatno veći od uticaja prosečnog čoveka, on nije jednosmeran. Drugim rečima, osobenost zajednice – odnosno ustaljeni sistem vrednosti i kultura koja se unutar nje neguje – nije prosta konstrukcija ili fabrikacija koja se široj populaciji nameće odozgo, radi ostvarivanja uskih interesa vlastodržaca. Takvo razumevanje elita – prema kom su one izuzete iz (ili izdignute iznad) društvenih okolnosti i političkih procesa – jednodimenzionalno je i pogrešno.²⁴² Lideri koji vode narod i svojim delovanjem ga formiraju u jasno određenog političkog subjekta i sami su produkt i sastavni deo njegovog kulturnog bića, a ne izolovane i proračunate jedinke koje ni iz čega kreiraju nove ili manipulišu postojećim nacionalističkim narativima kako bi svest i postupke neke grupacije oblikovale u skladu sa svojim ličnim ciljevima. To najbolje dokazuje činjenica da su kroz istoriju mnogi od njih svoje živote nesebično položili u borbi za ideje nacionalnog oslobođenja ili ujedinjenja.

Drugo, liderstvo zajednice nikada nije potpuno jedinstveno u ključnim trenucima konstituisanja njene političnosti, pa se ni u tom smislu ne može govoriti o monolitnoj eliti koja konstruiše i nameće sopstvenu agendu. Tokom težnje ka ostvarivanju većih kolektivnih prava, kao i tokom borbe za nacionalno samoopredeljenje/ujedinjenje, različite ideološke struje – proistekle iz različitih samopercepcija naroda o sebi – međusobno se takmiče, prvenstveno za prevlast u javnoj sferi, kako bi zauzele vodeću poziciju u procesu ustrojavanja političkog identiteta nacije i njenih pripadnika. Primera radi, Martin Luter King Mlađi (*Martin Luther King Jr.*) i Malkolm Iks (*Malcolm X*) zatupali su suprotstavljene pristupe borbi za prava Afroamerikanaca u SAD, kako u pogledu metoda, tako i u vidu ciljeva koje su propragirali. Prvi se zalagao za mirne proteste i građansku neposlušnost s namerom obustavljanja rasne segregacije, pospešivanja društvene integracije i obezbeđivanja jednakih građanskih prava svim stanovnicima pomenute zemlje (nezavisno od njihove boje kože), a drugi za upotrebu svih raspoloživih sredstava (kojima se mogu postići konkretni rezultati) pri pružanju otpora

²⁴² Primera radi, jednosmerno i jednodimenzionalno sagledavanje uticaja elita na narodnu zajednicu kojoj pripadaju proizvelo je mnoštvo simplifikovanih pristupa kompleksnoj temi raspada bivše Jugoslavije. Pripisivanjem isključive krivice interesom vođenim liderima – poput Miloševića i Tuđmana – koji su planski podizali nacionalne tenzije, zanima se čitav niz drugih izrazito značajnih i uporedno važnijih faktora koji su takođe doprineli krvavoj disoluciji SFRJ. Rodžers Brubejker (*Rogers Brubaker*) pruža opravdanu kritiku jednostavnog instrumentalističkog osvrta na date sukobe kada zapaža da nacionalnim grupama poput Srba u Hrvatskoj nije bila potrebna propaganda i podsticaj iz Beograda kako bi se pobunili protiv otcepljenja Hrvatske, budući da su im zločini NDH i dalje bili utkani u neposredno sećanje. Shodno tome, ovaj autor iznosi stav da se narodi moraju razumeti kao nezavisni politički akteri, a ne kao pijuni koje pokreću eksterni činioци. – Brubaker Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, p. 72 / Jasna Dragović-Soso, “Why Did Yugoslavia Disintegrate? An Overview of Contending Explanations”, op. cit., pp. 20-21.

nepravdom političkom uređenju, uključujući i nasilje. Međutim, oba pristupa borbi za emancipaciju bila su plod kulture i istorijskog iskustva datog naroda, a njihovi gorepomenuti zagovornici više su delovali kao vesnici, odnosno glasnogovornici – proistekli iz opisanog društvenog miljea – koji su bili sposobni da popularne (ali do tada politički nikada dovoljno uspešno operacionalizovane) sentimente javno artikulišu, propovedaju i ideološkim diskursom pretoče u konkretne ciljeve, nego kao populist i manipulatori koji su zajednici nametali mobilisuću identitetske matrice radi sopstvene dobiti.

Ipak, ovakvo razumevanje odnosa elita i naroda sa sobom takođe nosi određene praktične poteškoće. Pre svega, neizbežno je sledeće pitanje: „Kako razlikovati lidere kao što su Martin Luter King Mlađi ili Malkolm Iks od separatista oportunist, pogotovo u samom početku procesa nacionalnog samoosvešćenja?“ Askriptivisti i plebiscitisti su mišljenja da je najbolji predvodnik svake zajednice onaj kog ona sama i na demokratski način izabere, mada je takvo ophođenje prema datom problemu donekle kontradiktorno, pošto populist na vlast dolaze upravo putem izbora. No, može se tvrditi da baš ta činjenica narod čini doista suverenim, budući da mu daje moć (i nameće odgovornost) promišljenog odabira svojih zastupnika. Remedijalisti, s druge strane, ovu nedoumicu rešavaju uspostavljanjem kriterijuma nužnosti, jer veruju samo u opravdanost onih secesionističkih pokreta – i u iskrenost onih predvodnika borbe za nezavisnost – koji deluju iz preke potrebe za napuštanjem postojeće države. Opet, takav pristup otcepljenju takođe sadrži nedostatke, budući da omogućava (jednako populističko) pravdanje intervencionizma – usmerenog ka pružanju podrške separatističkim pokretima – propagandnim narativom o neophodnosti sprečavanja kršenja ljudskih prava.

Uzimajući u obzir da su i askriptivna i remedijalna i plebiscitna filozofija podložne zloupotrebi od strane političkih oportunist (svaka na svoj način, u zavisnosti od konteksta u kom se njihova načela primenjuju), jasno je da nijedan normativni pristup razjedinjenju nije savršen. Međutim, ta činjenica nikako ne bi trebala da podstakne uzdržavanje ili odustajanje od kontinuiranog promišljanja prava na samoopredeljenje, kao ni od razmatranja uslova u kojima je primena tog prava opravdana. Ignorisanje datog problema nije mudro (pa ni odgovorno), pošto zahtevi za teritorijalnim otcepljenjem – koji sa sobom nose niz pretnji po mir i stabilnost na regionalnom i internacionalnom nivou – predstavljaju političku stvarnost današnjice; stvarnost koja se neće sama od sebe promeniti nabolje. Zato zastupanje normativnoteorijskih pretpostavki koje poseduju najveći potencijal da dugoročno reše društveno-političke tenzije koje dovode do aktivnog dejstvovanja secesionističkih pokreta deluje kao najlogičniji način da se pristupi zadatku osmišljanja najpravednijeg/najpoželjnijeg odnosa prema problemu političkog razvoda. Čini se da je pružanje blage prednosti atributivnom rezonu – odnosno ‘dopunjenoj atributivnoj teoriji secesije’ – razumno u tom pogledu, uzimajući u obzir to da on za jednu od najznačajnijih vrednosti određuje kolektivnu slobodu naroda; slobodu čije je beskompromisno uskraćivanje (od strane centralnih vlasti međunarodno priznatih zemalja) jedan od glavnih uzročnika unilateralnog i nasilnog separatizma.²⁴³

Rešenje ipak ne leži ni u potpunom i bezuslovnom oslanjanju na askriptivnu doktrinu, budući da kulturno-nacionalne teorije secesije – pored prethodno već pobrojanih manjkavosti – karakteriše i evidentno odsustvo dovoljno studioznog osvrta na primenjive aspekte moralnog prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje naroda. Drugim rečima, njihova najveća slabost – koja im više od svih ostalih umanjuje naučnu i praktičnu vrednost – ogleda se u nedostatku detaljno promišljenih metoda za sprovođenje mirnog postupka razjedinjenja. Istina,

²⁴³ Ryan Griffiths and Louis Wasser, “Does Violent Secessionism Work?”, *Journal of Conflict Resolution*, vol.63, no.5, 2019, p. 1312.

autori poput Džozet Ber (*Josette Baer*) dotiču se institucionalnih mehanizama kao što su referendum i njima srodne demokratske procedure,²⁴⁴ ali datoj temi najčešće pristupaju na neinovativan način, iz gotovo identičnog ugla kao i plebiscitisti, pritom demonstrirajući površnji odnos od njih prema ključnim problemima koji se vezuju za primenu referenduma radi donošenja odluka o stvaranju novih država. Jednostavno, najveći deo askriptivista svoje napore prvenstveno usmerava ka pravdanju onih teorijskih argumentacija koje poseban značaj pridaju kolektivnoj pripadnosti i kulturnom/nacionalnom identitetu (budući da na njima baziraju sopstveno razumevanja prava na secesiju), odnosno ka odbrani stava da njihove tvrdnje nisu suprotne liberalnoj političkoj filozofiji. Zbog toga ostaju usresređeni na domen normativnog, ne zalazeći dovoljno u (jednako važnu) oblast primenjene etike otcepljenja.

Naravno, glavni propust teorijskih pristupa koji zanemaruju važnost akademske debate o praktičnim mehanizmima i institucijama putem kojih se pravo na secesiju može mirno i uspešno implementirati jeste to što nedemokratskim separatističkim pokretima i nacionalističkim ideologijama mogu da pruže normativnoteorijsku potporu. Međuratni period najbolje je ilustrirao kuda zastupanje moralnog prava na narodno samoopredeljenje – koje nije praćeno jasnim pravnim i institucionalnim odnosom prema uslovima i okolnostima njegove primene – vodi. S druge strane, jednako upadljiv previd pojedinih zastupnika askriptivne filozofije predstavlja i njihovo nepromišljeno uzimanje jednokratnih referenduma za ‘*instant*’ rešenja u pogledu brze spoznaje i efikasnog sprovođenja narodne volje, budući da se takvim naizgled demokratskim procedurama zapravo mogu upropastiti do tada mukotrпно građeni demokratski sistemi. Način na koji doneta odluka o Bregzitu (*Brexit*) najbolji je dokaz upravo iznetog zapažanja, jer je princip ‘jedan čovek – jedan glas’ u tom slučaju poništio ne samo četiri decenije zbližavanja Ujedinjenog Kraljevstva sa ostatkom evropskog kontinenta, već je negirao i samu logiku i demokratsku osnovu dotadašnjih unutardržavnih odnosa između Engleske, Škotske, Velsa i Severne Irske.²⁴⁵ Naime, izborna volja Škota – koji su mahom bili protiv napuštanja Evropske unije – tom prilikom praktično nije ni uzeta u obzir, pošto je znatno brojnija engleska populacija (koja je razjedinjenje podržala sa 53,38% glasova)²⁴⁶ *de facto* imala glavnu i završnu reč po tom pitanju. Pritom, o sveukupnoj informisanosti i objektivnoj kompetentnosti britanskih glasača da takvu odluku uopšte donesu neposredno – i to samo jednim izlaskom na biračka mesta – najbolje govori podatak da je na najposećenijem Internet pretraživaču Guglu (*Google*) druga najtraženija sintagma u Ujedinjenom Kraljevstvu dan nakon održavanja plebiscita bila: „Šta je Bregzit?“²⁴⁷

Dakle, pojedini askriptivisti – baš kao i neki zastupnici normativnih teorija izbora – naizgled zaboravljaju da se demokratija ne svodi samo na prosto glasanje ‘za’ ili ‘protiv’ ponuđenih mogućnosti (u okviru kog pobedu odnosi opcija koja obezbedi jedan glas više), iako povremeni referendumi svakako predstavljaju važan segment načina na koji ona funkcioniše. Ta činjenica se posebno ne sme smetnuti s uma kada se odlučuje o pitanjima koja zadiru u

²⁴⁴ Jossete Baer, “Who, Why and How: Assessing the Legitimacy of Secession”, *Swiss Political Science Review*, vol.6, no.3, 2000, pp. 61-65.

²⁴⁵ Margaret Moore, *Seminar with Margaret Moore: A Political Theory of Territory*, Institute for Philosophy and Social Theory, Belgrade, 2017, Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=iY2l0Ic2oU4> (Accessed Aug 19, 2020), min. 165:30-167:13.

²⁴⁶ “Results and Turnout at the EU Referendum”, *The Electoral Commission of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, London, 2016, Available from: <https://www.electoralcommission.org.uk/who-we-are-and-what-we-do/elections-and-referendums/past-elections-and-referendums/eu-referendum/results-and-turnout-eu-referendum> (Accessed Jun 20, 2020), p. 1.

²⁴⁷ Prvo pitanje koje su Britanci tom prilikom postavili bilo je: „Šta napuštanje Evropske unije podrazumeva?“ – Google Trends, *Top Questions on the European Union in the UK since Brexit Result Officially Announced*, Twitter, San Francisco, 2016, Available from: <https://twitter.com/googletrends/status/746303118820937728?lang=en> (Accessed Aug 10, 2020), p. 1.

suštinu društveno-političkog uređenja. Zato je, kada se razmišlja i govori o otcepljenju, neophodno osmisliti sofisticiranije institucionalne mehanizme za sprovođenje narodne volje u delo; mehanizme koji će unaprediti – a ne unazaditi ili oslabiti – postojeće političke sisteme i koji neće biti podložni zloupotrebi i kompromitaciji od strane populista i oportuniste. Uslovljavanje zahteva za teritorijalnim napuštanjem ustaljenih demokratija – bilo principima remedijskih teorija (npr. principom ‘preke potrebe’ ili ‘pristanka/saglasnosti centralnih vlasti’) ili kriterijumima plebiscitnih pristupa (recimo kriterijumom neophodnosti uspostavljanja jednakog ili većeg nivoa demokratije u novonastajućoj državi) – u tom kontekstu deluje opravdano i logično, budući da bi doslovna primena čistog kulturno-nacionalnog rezona (koji, kao što je pokazano, po mnogim pitanjima nudi najopravdaniji normativnoteorijski pristup moralnim dilemama vezanim za razjedinjenje) u stvarnosti mogla da izazove niz neželjenih posledica. Drugim rečima, mora se priznati da ima praktične pronicljivosti u stavu da narodne zajednice ne mogu bezuslovno zahtevati održavanje referenduma pukim pozivanjem na pravo na nezavisnost (čak i kada ga poseduju) ukoliko žive u razvijenim i jakim demokratskim zemljama u kojima očuvanje čitavog niza društvenih dobara i zajedničkih vrednosti zavisi od tolerantnih međusobnih odnosa, mirne koegzistencije i dinamične saradnje više naroda ili kultura, kao što je to slučaj u Švajcarskoj, Belgiji i Kanadi.

Ipak, isto tako treba prihvatiti i osnovanost tvrdnje da – u multinacionalnim državama poput Bosne i Hercegovine, u kojima slična vrsta jakih institucija i kvalitetnih međuetničkih veza nije izgrađena – promišljena i mirna primena prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje potencijalno može biti prvi/presudni korak ka formiranju uspešnih, demokratskih i etničkim tenzijama neopterećenih novih zemalja. Teško je se ne složiti sa Huanom Lincom (*Juan Linz*) i Alfredom Stepanom (*Alfred Stepan*) kada zapažaju da su u određenim zemljama neslaganja oko teritorijalnog okvira i nadležnosti centralnih vlasti – kao i oko pitanja vezanih za nacionalni identitet i pripadnost demosu – toliko intenzivna da državnost (a posledično i demokratija) *de facto* ne može da se konsoliduje.²⁴⁸ Njihova tvrdnja ne negira normativnu vrednost multikulturalizama, koji iz više razloga može da predstavlja poželjnu i vrlo korisnu ideološku osnovu (kada je cilj razvoj i održavanje mirnih međuetničkih odnosa), već naprosto afirmiše činjenično stanje; u zajednicama u kojima multikulturalizam nije samoodrživ (ili jednostavno uopšte ne može ni da se primi) svaki pokušaj nametanja institucionalnih modela baziranih na pretpostavci o nužnosti stimulisanja etničkog pluralizma – gotovo po pravilu – na duže staze izaziva više štete nego koristi.

Primera radi, formalno proklamovana multikulturalnost Kosova (kao države u pokušaju) u praksi je u enklavama doprinela segregaciji i getoizaciji, a na drugim mestima tihom etničkom čišćenju srpskog stanovništva i ostalih manjina.²⁴⁹ Ujedno, osvrtom na slučaj Srba koji – za razliku od onih na Kosovu – žive u međunarodno potpuno priznatim državama proisteklim iz raspada SFRJ (poput Hrvatske) postaje jasno kako površna i/ili selektivna primena multikulturalnih agendi (koje većinski narod često ne prihvata i čiju implementaciju otvoreno ne podržava) takođe doprinosi i diskriminaciji ili postepenoj asimilaciji identitetski zasebnog stanovništva u većoj meri nego što potpomaže njegovu integraciju.²⁵⁰ Konačno, u

²⁴⁸ Juan Linz and Alfred Stepan, “Toward Consolidated Democracies”, *Journal of Democracy*, vol.7, no.2, 1996, p. 14. / Miodrag Jovanović, *Constitutionalizing Secession in Federalized States: A procedural Approach*, op. cit., p. xv.

²⁴⁹ World Directory of Minorities and Indigenous Peoples, *Kosovo: Current Issues/Serbs*, Minority Rights Group International, London, 2018, Available from: <https://minorityrights.org/country/kosovo/> (Accessed Aug 20, 2020), pp. 1-2. / “Minority Rights in Kosovo under International Rule”, *Minority Rights Group International*, London, 2006, Available from: <https://www.refworld.org/pdfid/469cbfc20.pdf> (Accessed Aug 20, 2020), p. 2.

²⁵⁰ Nada Raduški, “Srbi kao nova nacionalna manjina u postjugoslovenskim državama”, *Sociologija*, vol.53, no.4, 2011, str. 426.

institucionalno slabim zemljama kao što je Severna Makedonija – gde su one najzastupljenije i od većinskog naroda distinktna nacionalna zajednica (poput albanske, u ovom konkretnom slučaju) dovoljno brojne i politički organizovane da se odupru upravo pomenutim negativnim posledicama neiskrene primene politika multikulturalizma, a opet i vidno nespemne da učestvuju u sveobuhvatnom procesu integracije – dolazi do ‘eticizacije’ izbornog procesa, pa posledično i do polarizacije i oštrih društvenih podela na osnovu nacionalne pripadnosti.

Pritom, argument o nepovredivosti granica i nužnosti kulturnoetničke pluralnosti u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi poprilično je obesmišljen devedesetih godina prošlog veka (pogotovo na teritoriji bivše Jugoslavije), kada je najuticajni deo međunarodne zajednice insistirao na razjedinjenju/razgraničenju kao najboljem mogućem rešenju tadašnje društveno-političke krize. Stoga je nezadovoljstvo novih manjina i drugih naroda kojima je pravo na samoopredeljenje tom prilikom uskraćeno neubedljivim zastupanjem stava o neophodnosti očuvanja postojećih republičkih demarkacionih linija – odnosno pozivanjem na princip *uti possidetis iuris* – legitimno i razumno, pa nimalo ne iznenađuje (kod njih evidentno prisutan) manjak entuzijazma da svesrdno učestvuju u procesu međuetničkih integracija u državama osnovanim od strane kolektiva kojima pomenuto pravo nije negirano (onda kada njima jeste). Da li je – primera radi – logično ili uopšte opravdano od Srba očekivati da Bosnu i Hercegovinu i njene simbole u potpunosti prihvate kao svoje nakon što su se 1992. godine predstavnici – pa posredno i pripadnici – hrvatskog i muslimanskog (a od septembra 1993. godine i zvanično bošnjačkog) stanovništva pozvali na pravo na nezavisnost zbog nemogućnosti suživota pod sveobuhvatnim jugoslovenskim identitetom? Činjenica je da (u okolnostima poput upravo opisanih) pružanje podrške načelu/praksi rekursivnog otcepljenja – koje svim involviranim zajednicama garantuje neselektivan odnos prema njihovim teritorijalnim pretenzijama i zahtevima za nacionalnim jedinstvom – predstavlja znatno pravednije rezonovanje od onoga demonstriranog od strane vodećih internacionalnih aktera krajem prošlog stoleća.

Upravo izneto razmišljanje evidentno sledi logiku atributivnih teorija otcepljenja, za koje se ne može tvrditi da su potpuno suprotne međunarodnom pravu, pogotovo kada se u obzir uzme razvojni put ophođenja prema vrednostima na kojima ono počiva. Recimo, vidno je da se danas principu narodnog samoopredeljenja pridaje osetno veći značaj nego što je to bio slučaj neposredno nakon 1945. godine, a da je načelo poštovanja teritorijalnog integriteta i suvereniteta država donekle degradirano tokom tog istog perioda. Dok se ranije bez većih poteškoća moglo argumentovati da svi stanovnici jedne države ostvaruju pravo na političko samoupravljanje učešćem u njenim institucijama (bez obzira na to da li one prepoznaju njihovu kulturnu, jezičku ili neku drugu identitetsku posebnost ili ne), savremeno međunarodno pravo rezolucijama poput ‘Deklaracije Ujedinjenih nacija o pravima domorodačkih naroda’²⁵¹ stimuliše inkluzivnije tumačenje značenja reči ‘narod’,²⁵² kao i tolerantnije oblike internog samoopredeljenja, pa se više ne može reći da zemlje deluju u skladu sa uspostavljenim internacionalnim vrednostima ukoliko – primera radi – autohtonim zajednicama ne garantuju političku autonomiju. Dakle, kada se u obzir uzme smer u kom se međunarodno pravo razvija, može se spekulirati da će vremenom i poštovanje (na neki način uslovljenog) demokratskog prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje nacionalnih zajednica – definisano u skladu sa askriptivnom filozofijom – takođe biti uspostavljeno kao legitimna norma. Stoga

²⁵¹ “United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples”, *United Nations*, New York, 2007, Available from: https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf (Accessed Nov 19, 2019), pp. 1-32.

²⁵² “State Practice and International Law in Relation to Unilateral Secession: Report to Government of Canada Concerning Unilateral Secession by Quebec”, *Government of Canada*, Ottawa, 1997, Available from: https://is.muni.cz/el/1422/jaro2006/MP803Z/um/1393966/INTERNATIONAL_LAW_AND_UNILATERAL_SECESSION.pdf (Accessed Jun 15, 2017), p. 18.

remedijalisti ne mogu tvrditi da jedini predlažu optimalna i temeljna *de lege ferenda* rešenja, iako njihov odnos prema datom pitanju naizgled (makar na prvi pogled) jeste nešto kompatibilniji sa važećim normativnim okvirima i globalnim pravno-političkim procesima.

Istovremeno, oni ne mogu osnovano argumentovati ni da bi primena u izvesnoj meri dopustivijeg (ali i dalje strogo kondicionalnog i regulisanog) askriptivnog odnosa prema zahtevima za promenom granica izazvala opšti metež na nivou međunarodnih odnosa. Istina, naroda ima puno, mnogo više nego nezavisnih zemalja, ali je broj onih koji se mogu smatrati potpuno oformljenim političkim nacijama – dovoljno velikim i organizovanim da se otcepe od država u kojima trenutno žive, a pritom i voljnim da formiraju sopstvene ili se pridruže drugim već postojećim zemljama – relativno mali. Svi ostali – smatraju pobornici atributivnog rezona – moraju se zadovoljiti konzumiranjem prava na interno samoopredeljenje, makar dok ne steknu kapacitete da rukovode potpuno suverenim i politički nezavisnim entitetima. Takav pristup pravu na otcepljenje možda se može kritikovati zbog implicitnog zagovaranja svojevrsnog mekog paternalizma – budući da postojećim državama naizgled pripisuje obavezu brige o politički nedovoljno ‘zrelim’ zajednicama, a posledično i privilegiju donošenja procene o tome da li je (i kada) manjinski narod spreman/sposoban da se osamostali – ali se ne može tvrditi da bi primena datog svetonazora destabilizovala međunarodni poredak više nego što bi to učinila implementacija moralnih načela remedijalne etike, jer i ona – kao što je ranije demonstrirano – mogu imati neželjene reperkusije po regionalnu/internacionalnu stabilnost.

3. Predlog hibridne normative teorije o pravu na eksterno teritorijalno samoopredeljenje: moralna načela i principi za razvoj primenjene etike secesije

Upravo sprovedena evaluacija osnovnih etičkih polazišta plebiscitnih, remedijalnih i askriptivnih teorija o moralnom pravu na eksterno teritorijalno samoopredeljenje ukazala je na glavne prednosti i mane – odnosno povoljnosti i nedostatke – tri dominantna filozofska pristupa dilemama vezanim za opravdanost težnje ka kolektivnom otcepljenju od međunarodno priznatih država. Sada je – kako bi se u potpunosti rešili prvi, drugi i treći normativnoetički problem disertacije i pružili adekvatni odgovori na prvo, drugo i treće istraživačko pitanje – u obzir neophodno uzeti sve gorenavedene uvide i izvedene argumentacije radi uspostavljanja uske refleksivne ravnoteže koja iz njih proizilazi, s primarnim ciljem donošenja zaključka o tome koji skup načela i principa već razmatranih teorija predstavlja najbolju normativnu osnovu za razvoj primenjene etike političkog osamostaljenja. Drugim rečima, treba uspostaviti hibridnu normativnu teoriju razjedinjenja koja proističe iz najprihvatljivijih (a ujedno i nekontradiktornih i međusobno saglasnih) vrednosnih stavova tri dominantne škole mišljenja o teritorijalnoj separaciji i koja će – kao takva – obrazovati prvi od dva segmenta ‘upotpunjene liberalne etike secesije’.

Naravno, načela pomenutih pristupa se po mnogo čemu razlikuju, kao što je prethodno demonstrirano. Na osnovu svega napisanog evidentno je da sva tri filozofska pravca polaze: **a)** od drugačijih pretpostavki o tome gde leži izvor političkog suvereniteta (odnosno o tome koji akteri poseduju suštinsku moć donošenja nezavisnih odluka; pojedinci, narodi ili države), **b)** od međusobno suprotstavljenih doživljaja pravde i pravednosti (budući da plebiscitna i askriptivna škola favorizuju distributivno, a remedijalna korektivno razumevanje pravde), **c)** od nejednakog odnosa prema međunarodnom pravu (više idealističkog u slučaju asocijativnih i atributivnih teorija, a konzervativnog u slučaju teorija opravdanog povoda), **d)** od oprečnih tumačenja pojma krivice (jer plenarne teorije mahom insistiraju na individualnoj odgovornosti, dok doktrine atributivnog i sanitarnog prava na secesiju prepoznaju i njene kolektivne oblike), kao i **e)** od različitih vrednosnih stavova u opštem smislu (pošto plebiscitisti i remedijalisti pretežno gravitiraju ka građanskom, a askriptivisti ka nacionalnom konceptu države).

Ipak, iako proističu iz različitih polaznih osnova, nisu sve specifičnosti suprotstavljenih normativnih pristupa otcepljenju nužno međusobno isključive. Recimo, remedijska tvrdnja da je čak i oružana secesionistička pobuna opravdana onda kada centralne vlasti grubim kršenjem ljudskih prava u pitanje dovedu bezbednost ili opstanak manjinskog naroda načelno je prihvatljiva i zastupnicima plebiscitne i askriptivne filozofije. Iako one prevashodno razmatraju opravdanost teritorijalnog razjedinjenja u mirnim uslovima, pri čemu grupacije koje pretenduju da oforme sopstvene države uslovljavaju na raznolike načine (prvenstveno insistirajući na političkoj sposobnosti tih zajednica da upravljaju same sobom nakon što se osamostale), jasno je da korektivna/lekovita secesija i u njihovim očima predstavlja moralno opravdan čin onda kada se instrumentalizuje kao poslednja brana/prepreka daljem nasilju i stradanju manjinskog naroda, bez obzira na to da li je dâti kolektiv pre pretrpljenog napada već bio politički dovoljno stasao da formira sopstvenu zemlju ili nije. Isto tako, ponajpre plebiscitni stav – da svaka grupacija koja se otcepljuje od međunarodno priznate zemlje pripadnicima novih manjina u najmanju ruku mora obezbediti politička (i sva ostala) prava istovetna onima koja su pethodno uživali u staroj državi – opravdan je i kada se posmatra kroz prizmu druga dva normativnoterijska pristupa secesiji, jer se poziva na praksu zaštite stečenih prava. Takođe, princip narodnog samoopredeljenja (na kom askriptivisti najviše insistiraju) u celosti je kompatibilan sa postulatima teorija izbora, dok u elementarnom smislu nije suprotstavljen ni vrednosnim stavovima teorija opravdanog povoda, jer ga i one prihvataju kao jednu od najvažnijih normi međunarodnog prava, iako secesiju – odnosno primenu njegovog najpotpunijeg/eksternog oblika – uslovljavaju kriterijumom preke ili krajnje potrebe.

Sledi da je uspostavljanje hibridne/mešovite normativne teorije otcepljenja – na način na koji se to čini unutar ovog rada – ne samo moguće, već i poželjno, jer se tako ukrštaju, nadograđuju i usavršavaju najbolje argumentacije i zaključci dominantnih filozofskih pravaca koji se bave kolektivnim pravom na osamostaljenje.²⁵³ A kada se više moralnih pretpostavki (proisteklih iz nekoliko srodnih, ali ipak vidno različitih doktrina) spaja radi izvođenja jedinstvene/kohherentne etike, logično je krenuti od istovetnih fundamentalnih načela koja ih oblikuju i prožimaju, pa se tim rezonom valja voditi i ovom prilikom. Konkretno, zastupnici asocijativnih, korektivnih i atributivnih teorija secesije na isti način pristupaju prvom delu prvog normativnoteorijskog problema disertacije, odnosno pitanju: „Poseduju li zajednice moralno pravo na otcepljenje?“ Potpuno su saglasni u stavu da kolektivno moralno pravo na odvajanje od međunarodno priznatih zemalja postoji.

Tu se razlikuju od pobornika ideje o primatu ‘nacionalnog interesa’ ili – bolje rečeno – ‘državnog razloga’ (*raison d'État*), zastupljenog u radovima najvećeg broja predstavnika (prvenstveno klasičnog i radikalnog) političkog realizma, koji smatraju ne samo da je suverena zemlja najrazvijeniji/najznačajniji oblik društvene organizacije (što ne osporavaju ni pobornici normativnih teorija secesije), već i da se teritorijalni integritet matične države mora braniti po svaku cenu, jer je građanima jedino unutar njenih okvira dugoročno zagarantovana bezbednost (ili zaštita od eksternih pretnji), sigurnost (odnosno kontinuitet u sprovođenju vladavine prava) i suštinska sloboda (shvaćena na sličan način kao kod Kanta, gde istinska sloboda predstavlja ličnu autonomiju koja se vezuje za obligaciju/dužnost pojedinca prema zakonima uređene zajednice i koja – kao takva – zavisi od njegove volje da te zakone poštuje). A kada se državni razlog uspostavi kao vrhovna vrednost, država postaje nedeljiva (nezavisno od situacionih okolnosti), pri čemu se odanost istoj – u vidu konstitucionalnog/građanskog patriotizma – makar

²⁵³ Mnogi autori koji se bave pitanjem moralne opravdanosti otcepljenja takođe predlažu hibridne/mešovite teorije secesije. Primera radi Anđelo Korlet (*Angelo Corlett*) u osnovi zastupa remedijska stanovišta, ali ih kombinuje sa korisnim uvidima plebiscitnih i askriptivnih teorija. – Angelo Corlett, “The Morality and Constitutionality of Secession”, op. cit., p. 122.

implicitno uzima za najuzvišeniju vrlinu, što svaki pokušaj secesije čini izdajom protiv koje je se opravdano boriti i silom. Dakle, napor da se nacionalni interes sledi i očuva (prema prikazanom rezonu) u krajnjem slučaju može postati izrazito suprotan moralno opravdanom ponašanju, čega su i sami realisti svesni. Ipak, smatraju da je priroda međunarodnih odnosa takva da suverenim zemljama – čak i kada žele delovati pravično – jednostavno ne dozvoljava da državni razlog podrede moralu, budući da veruju da je postupanje te vrste naivno, jer ih izlaže riziku.

S druge strane, zastupnici normativnih teorija secesije – koji pripadaju tradiciji liberalne političke filozofije, zbog čega i internacionalnu politiku sagledavaju na način koji je srodan liberalnim teorijama međunarodnih odnosa – dokazuju da je moralno postupanje nezavisnih zemalja (makar u kontekstu njihovog ophođenja prema secesionističkim zahtevima) poželjno ne samo sa etičkog stanovišta, već neretko i sa stanovišta državnog interesa, koji podrazumeva sprovođenje po zemlju dugoročno najisplativijih politika. Tako plebiscitisti i askriptivisti tvrde da državama ne ide u prilog da silom na okupu držve konfrontirane narode/grupacije, jer na taj način stvaraju podeljena društva i krhke/slabe zemlje koje vremenom – zbog nepostojanja opšteg konsenzusa oko fundamentalnih identitetskih i/ili političkih pitanja – postaju disfunkcionalne i nestabilne,²⁵⁴ dok remedijalisti smatraju da je u postkonfliktnim područjima ne samo najopravdanije, već i u praktičnom smislu najpovoljnije da zavađene strane budućnost grade nezavisno jedne od drugih. Svesni činjenice da razjedinjenje nije jedini institucionalni model koji može biti od koristi prilikom rešavanja internih sukoba, kao i toga da je međuetničku saradnju uvek poželjno stimulisati, ipak veruju da načinjenu štetu (koja je proistekla iz nepravednog ophođenja centralnih vlasti prema manjinskoj zajednici) nema preteranog smisla sanirati unutar granica i državnih okvira koji su je i proizveli.²⁵⁵ Dakle, iako svojim agitovanjem za očuvanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta (prevashodno pravednih) zemalja zastupaju argumentacije (o ulozi i značaju države) nalik onima koje zagovara i realizam, remedijalisti ipak prave jasan otklon od pomenutog pristupa međunarodnoj politici, budući da – kroz potenciranje primata korektivne pravde, a ne sile, moći i/ili interesa – u znatno većoj meri prepoznaju važnost moralnog postupanja.

Pored toga što se pobornici sva tri normativnoteorijska pogleda na secesiju zalaganjem za pravo na otcepljenje – ali i insistiranjem na moralu i vrednostima kao takođe bitnim determinantama međunarodnih odnosa – podjednako distanciraju od fundamentalnih pretpostavki realizma (odnosno od njegovog dobrim delom makijavelijanskog pogleda na internacionalnu politiku i međuljudske interakcije) oni takođe, makar u osnovi, imaju i ekvivalentno/istovetno viđenje okolnosti u kojima otcepljenje nikako ne može biti legitimno. Prema njima, zahtev za razjedinjenjem ne može se smatrati moralnim ukoliko njegova realizacija: **a**) obuhvata neopravdanu ili prekomernu upotrebu sile; sile nesrazmerno veće od represije koju sprovode centralne vlasti, **b**) podrazumeva očuvanje nepravednog sistema ili stvaranje novog političkog uređenja koje je u primetnoj meri manje pravično od postojećeg, **c**) nedvosmisleno pretil regionalnoj stabilnosti i bezbednosti ili **d**) novu ili postojeću/matičnu državu (prvenstveno onu koja vlast vrši na pravedan način) pretvara u politički disfunkcionalnu ili ekonomski neodrživu zemlju.

Sledi da svaki predlog etike političkog osamostaljenja koji počiva na normativnim načelima liberalnih teorija razjedinjenja – pa tako i predlog ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ koji se ovde formira – neminovno polazi od tvrdnje da je otcepljenje kolektivno moralno pravo čija je primena suštinski uvek uslovljena gorenavedenim stavkama/principima.

²⁵⁴ Daniel Kofman, “Rights of Secession”, *Society*, vol.35, no.5, 1998, pp. 31-32.

²⁵⁵ Anthony Birch, “Another Liberal Theory of Secession”, op. cit., p. 599.

Ta tvrdnja ujedno predstavlja i maksimalni domet zajedničke početne osnove plebiscitnih, remedijalnih i askriptivnih teorija. Radi daljeg promišljanja i detaljnije razrade pomenutih stavki/principa – odnosno radi pružanja preciznijeg odgovora na pitanje vezano za treći normativnoteorijski problem disertacije („Pod kojim uslovima se kolektivi mogu opravdano pozvati na pravo na secesiju?“), ali i radi potpunog/konačnog rešavanja drugog normativnoteorijskog problema (i rasvetljavanja nedoumice oko toga: „Koje se grupacije mogu pozvati na pravo na otcepljenje), kao i drugog dela prvog normativnoteorijskog problema (sagledavanjem dileme o tome: „Na čemu se zasniva moralno pravo zajednica da se politički osamostale?“) – prednost se neizbežno mora pružiti načelima jednog od tri liberalna filozofska pristupa pravu na eksterno teritorijalno samoopredeljenje. Ta prednost se unutar ovog rada (mada ne uvek, kao što će kasnije biti demonstrirano) pruža askriptivnim načelima, odnosno – u širem smislu – premisama kulturno-nacionalnih teorija, jer moralno pravo na krajnji oblik političkog samoopredeljenja (za razliku od plebiscitne i remedijalne argumentacije) opravdano pripisuju samo politički formiranim narodima, kao teritorijalnim kulturnim kolektivima (sposobnim da donose autonomne odluke) na koje geografski položaj međunarodnih granica – odnosno njihovo pomeranje – najviše i utiče.²⁵⁶ Sledi da zahtev grupacije za otcepljenjem ne može biti moralno opravdan ukoliko ona ne poseduje nacionalni identitet.²⁵⁷

Tvrdnja da se pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje bilo koje nacije zasniva – između ostalog – i na njenoj mogućnosti da autonomno deluje (*agency*) neminovno zahteva od svakog pretežno askriptivnog predloga normativne etike otcepljenja unutar kog se ona iznosi, pa tako i ovog, da se odredi i prema pojmu kolektivne krivice/odgovornosti. Jer ukoliko je narod kao akter sposoban da samostalno donosi odluke koje ne predstavljaju jednostavan zbir preferencija njegovih pripadnika (ticale se te odluke secesije ili drugih političkih pitanja), onda je on takođe u stanju i da se rukovodi moralnim principima i da – sa etičke tačke gledišta – postupa opravdano tokom procesa sticanja nezavisnosti (kao i u drugim okolnostima), pa samim tim i da snosi odgovornost i da bude izložen moralnoj osudi ukoliko to ne čini; osudi u vidu kolektivne krivice koja mu se tada pripisuje (i na osnovu koje gubi mogućnost pozivanja na pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje).

Iako ideja o kolektivnoj krivici jeste kontroverzna, njeno postojanje se ne može jednostavno negirati. Činjenica je da je jednaka/ravnomerna raspodela nacionalne odgovornosti na pojedince – i to isključivo na osnovu njihove pripadnosti zajednici – neosnovana, ali je isto tako tačno da i zločini poput genocida ili pogroma, kao i druge vrste nepravdi tog tipa, nisu samo rezultat/proizvod individualnih odluka rukovodeće elite, već i sociopolitičkog miljea koji je donošenje takvih odluka omogućio, odnosno društva koje je takvo delovanje prihvatilo. Na kraju krajeva, nijedna elita ne može doći na vlast i kreirati nacionalnu/državnu politiku bez makar prećutne podrške ako ne većine, onda barem dobrog dela naroda koji predstavlja. Pitanje dakle nije da li se deo kolektivne krivice može pripisati pojedincima, već koji njen deo treba preneti na pojedince, na koje pojedince, u kojoj meri i u kom obliku/formi; ili najprostije rečeno: „Koji je vid raspodele/distribucije kolektivne krivice najopravdaniji sa moralne tačke gledišta?“

²⁵⁶ Daniel Kofman, “Rights of Secession”, op. cit., p. 32.

²⁵⁷ Može se tvrditi da i kulturne zajednice koje trpe diskriminaciju od strane centralnih vlasti (a koje prethodno nisu bile nacionalne zajednice u potpunom smislu te reči) takođe poseduju pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje, budući da ih upravo kolektivno stradanje – odnosno zajednička borba za opstanak – po definiciji čini političkom nacijom. Prihvatanjem predstavljene teze, askriptivni pristup secesiji inkorporira korisne elemente remedijalne filozofije.

Kako bi se adekvatan odgovor na datu nedoumicu mogao pružiti, prvo je neophodno napraviti razliku između neposredne i posredne odgovornosti, a potom se mora naglasiti i važnost vremenske/generacijske distance od zlodela počinjenog u ime zajednice; onog na osnovu kog joj je kolektivna krivica i imputirana. Ukoliko je pripadnik naroda bio lično involviran u zločin, bilo kao nalogodavac odluka ili njihov izvršitelj, njegova individualna odgovornost je direktna (i za nju mora krivično da odgovara), a kolektivna krivica mu se u tom slučaju neposredno pripisuje. Ukoliko je on pak pružao podršku nepravednom političkom poretku i/ili je na neki način profitirao od režima koji je sprovodio zločine, ali ipak nije direktno učestvovao u njihovom vršenju, njegova odgovornost je posredna.

Sasvim prirodno, postoje i različite nijanse posredne odgovornosti. Primera radi, osoba koja je participirala u izvršnoj vlasti ili je bila na bilo kom drugom zapovednom položaju unutar režima koji je činio zločine – a koja ipak u njih nije bila direktno umešana – snosi veći deo krivice od pojedinca koji je bio simpatizer datog režima, dok se najmanji deo odgovornosti treba (ali ipak mora) pripisati građanima koji niti su pružali podršku, niti su se suprotstavljali spornim politikama državnog/nacionalnog rukovodstva, jer odsustvo reakcije, pasivnost i indiferentnost takođe proizvode posledice podložne etičkoj evaluaciji. Sledi da je – kada se govori o sveobuhvatnoj krivici koja se pripisuje narodu kao integralnom/konsolidovanom akteru, a ne samo o pravednoj raspodeli odgovornosti na njegove individualne pripadnike – opravdano tvrditi da celokupnu zajednicu treba izložiti moralnoj osudi i smatrati je krivom onda kada se unutar nje stvori atmosfera u kojoj zločini i ostale grube nepravde postaju moguće i prihvatljive (sve i kada u činjenju tih nepravdi direktno učestvuje samo mali broj njenih pripadnika). Ipak, u isto vreme se ne sme smetnuti s uma da kolektivna krivica nikako ne može biti prenetna na jedinku ukoliko je ona – npr. političkom borbom protiv vladajuće partije, odbijanjem obavezne mobilizacije, učešćem u demonstracijama ili pružanjem drugačije vrste otpora – iskazala otvoreno protivljenje zločinačkim poduhvatima učinjenim u ime njene nacije.

Takođe, deo kolektivne krivice nije opravdano spočitavati ni onim pojedincima koji pripadaju nacionalnom korpusu većinskog naroda države odgovorne za zločine, a koji teritorijalno nisu obuhvaćeni njenim suverenitetom (osim, naravno, ukoliko su demonstrirali podršku nepravednom režimu). Recimo, dijaspora često nema priliku da oblikuje državnu politiku – jer neretko ne može čak ni da bira svoje predstavnike u zemlji porekla – pa je nije legitimno smatrati ni posredno odgovornom za nedela počinjena u domovini. Konačno, iako je njena distribucija na individue moguća, kolektivna krivica – gledana kroz prizmu liberalne političke misli – nikako se ne može prenositi na zajednicu sa kolena na koleno. Svaka naredna generacija kompromitovanog naroda (ona koja je u trenutku sprovođenja represivnih politika i dalje bila maloletna ili još nije bila ni rođena) jednostavno nije unapred i inherentno kriva za zlodela počinjena od strane njenih predaka. Kolektivna krivica za nepočinstva iz prošlosti (i to samo indirektna) se novim naraštajima – ili jednom delu njihovih pripadnika – može pripisati jedino ukoliko nastave sa glorifikacijom režima koji je ta nepočinstva vršio, odnosno ukoliko se odluče da formiranju političko uređenje u kom ona nisu izložena osudi. Dakle, prostije rečeno, posredna kolektivna krivica opravdano se može pripisati – bilo grupi ili individui – samo kada je odnos koji ona demonstrira prema nedelima počinjenim u njeno ime sporan sa moralne tačke gledišta.²⁵⁸ Čak se ni onim pojedincima koji su igrom slučaja benefitirali od zločina svojih predaka – poput dobrostojećih potomaka robovlasnika u SAD – ne može imputirati ni posredni deo kolektivne odgovornosti (makar ne ukoliko imaju kritičan odnos prema robovlasništvu), budući da lično nisu doprineli stradanju Afroamerikanaca, niti su birali porodicu u kojoj su se rodili. Zato su plebiscitisti u pravu kada kritikuju one askriptiviste koji neguju retrogardni odnos prema kolektivnoj krivici (po kom će Nemci – u višegeneracijskom

²⁵⁸ Farid Abdel-Nour, "National Responsibility", op. cit., pp. 694-695.

smislu – uvek biti krivi za Holokaust), ali nisu u pravu kada tvrde da je Holokaust zločin za koji su odgovorni samo oni Nemci koji su u njemu neposredno učestvovali.

Jasno je da askriptivna tvrdnja da narodi predstavljaju integralne/uniformne aktere (koji mogu snositi odgovornost i krivicu za negativne posledice njihovih samostalno donetih spornih odluka ili pogrešnih moralnih sudova) pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje uspostavlja kao kolektivno pravo koje oni mogu posedovati. Međutim, načelno posedovanje prava na političku nezavisnost narodima ne pruža i automatsku mogućnost njegove primene, budući da u praksi težnja jedne grupacije da se osamostali može – recimo – biti suprotstavljena nameri druge da ostane politički i teritorijalno samoopredeljena. Primera radi, nastojanje hrvatskog naroda da Republiku Hrvatsku odvoji od SFRJ, kao i muslimanske/bošnjačke nacije da učini isto sa Bosnom i Hercegovinom, kosila se sa željom srpskog naroda da nastavi da živi u jednoj državi. Stoga – kako bi se izbeglo pružanje podrške secesionističkim pokretima čije je delovanje neopravdano ili nepravedno – svaku separatističku tendenciju treba izložiti etičkoj evaluaciji; evaluaciji koja obuhvata kako procenu moralnosti samog zahteva za otcepljenjem (odnosno procenu toga da li je zajednica koja pokušava da uspostavi samostalnu državu politički formirana nacija, ona kojoj se ne pripisuje kolektivna krivica za nedela počinjena u njeno ime), tako i proveru/verifikaciju njegove objektivne ostvarivosti (pri čemu, između ostalog, treba razmotriti i to da li pomenuti zahtev negira pravo drugih naroda na političko/teritorijalno samoopredeljenje).

Dakle, sledi da etički opravdana primena kolektivnog prava na nezavisnost neminovno podrazumeva njegovo prethodno uslovljavanje. Jer ukoliko se pravo na secesiju ne uslovi, ono ostaje samo apstraktna vrednost zarobljena u domenu normativne političke teorije, lišena potencijala da preraste u stvaran i ujedno moralno validan politički proces/poduhvat, budući da bi svaki pokušaj njegove doslovne implementacije izazvao svojevrsni paradoks; paradoks po kom bi na pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje u načelu mogle da se pozovu sve nacije, dok istovremeno u praksi ne bi mogla da ga implementira nijedna od njih, makar ne na moralno opravdan način, pošto bi ničim ograničena primena pomenutog prava od strane zajednice *X* to isto pravo neizbežno uskratila njoj susednim kulturnopolitičkim grupacijama *Y* i *Z* (ako nigde drugde, onda sigurno u multinacionalnim područjima) i obrnuto. Zato je pravo naroda na otcepljenje (koje je u svojoj biti normativne prirode i koje – kada se artikuliše rečnikom askriptivne filozofije – težnju ka razjedinjenju uslovljava isključivo atributivnim karakteristikama secesionističkog kolektiva, odnosno time da on mora predstavljati političku naciju koja nije odgovorna za etički neprimereno postupanje) neophodno ograničiti i suplementarnim uslovima praktične prirode; onim uslovima na osnovu kojih se situacije u kojima je separacija prihvatljiva (i kao zahtev i kao proces) mogu razlikovati od onih u kojima to nije slučaj. U suprotnom, svaki predlog moralno opravdanog postupka sticanja nezavisnosti postaje efektivno nesprovodljiv u kontekstu aktuelnih/postojećih teritorijalnih sporova i sukoba, pa i iznošenje istih tada samo po sebi gubi smisao.

Posledično se nameće sledeće pitanje: „Ko (u praksi) poseduje moralni autoritet/ovlašćenje da pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje politički formiranih nacija uslovljava proceduralnim/tehničkim ograničenjima (kako bi ono postalo i objektivno primenjivo)?“ Osvrtom na argumentacije sva tri normativna pristupa secesiji, ali i na ustaljenu tradiciju međunarodnih odnosa, jasno je da je najprikladniji odgovor ‘pravedna država’; ona pod čijom jurisdikcijom narod željan nezavisnosti živi. Jer bez obzira na to da li se polazi od pretpostavke da su nezavisne zemlje rezultat društvenog ugovora zamišljenih/hipotetičkih predaka svih građana koji su u njima trenutno nastanjeni, kao što smatraju plebiscitisti i

remedijalisti, ili od toga da su države institucionalni izraz (nekadašnje) volje za samoopredeljenjem jedne ili više nacija, kao što ističu askriptivisti (onog društvenog ugovora ili volje za samoopredeljenjem koji su u međuvremenu prevaziđeni), one predstavljaju zatečeno/nasleđeno stanje i važeći pravni poredak, što im pruža barem bazični legitimitet.

Naravno, sud o tome da li je pomenuto ovlašćenje postojećih demokratskih zemalja (da pravo na secesiju uslovljavaju i ograničavaju) apsolutnog ili je striktno nadzornog/regulatornog karaktera prevashodno zavisi od toga koja se škola mišljenja o etici otcepljenja konsultuje. Primera radi, zastupnici teorija opravdanog povoda – oslanjajući se na važeće (*de lege lata*) norme međunarodnog prava, kao i na one čije se prihvatanje/usvajanje čini izglednim u bližoj ili daljoj budućnosti (*de lege ferenda*) – zaključuju da je egzekutiva pravednih/demokratskih zemalja ta koja s pravom zadržava ovlašćenje da svaku separatističku tendenciju osujeti situaciji premerenim sredstvima. S druge strane, pozivajući se na slobodu udruživanja, pobornici teorija izbora veruju da demokratske zemlje prilikom rešavanja secesionističkih kriza – poput Ujedinjenog Kraljevstva 2014. godine – svoju ulogu trebaju da svedu na formalno prepoznavanje zahteva za otcepljenjem svake dovoljno brojne i adekvatno organizovane grupacije, te da joj posledično dozvole održavanje plebiscita, a potom – ukoliko ta ista grupa na referendumu iskaže volju za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem – i da joj omoguće sprovođenje svih drugih relevantnih procedura neophodnih za rešavanje mnogobrojnih problema i poteškoća o kojima je potrebno voditi računa prilikom tranzicije iz jednog državnog uređenja u drugo. Sličan stav se može pripisati i askriptivistima, s tim što se oni prilikom određivanja porekla prava na nezavisnost pozivaju na tvrdnju o značaju nacionalnog identiteta, a ne na pretpostavku o primatu (neograničene) slobode individua da se udružuju.

Međutim, bez obzira na to što (uprkos međusobnim razlikama) i jedni i drugi matičnoj zemlji dodeljuju ulogu isključivo nadzorne/regulatorne prirode, većina zastupnika potonja dva teorijska pravca – ako ne izričito, onda sigurno implicitno – prepoznaje značaj/imperativ koji država (kao vrhovna institucija aktuelnog političkog poretka) ima prilikom pokretanja i sprovođenja postupka secesije. Jednostavno, osnovna logika nalaže da stvaranje novog državnog uređenja (ukoliko je staro pravedno i demokratsko) ne može otpočeti – makar ne na miran i moralno opravdan način – bez saglasnosti izvršne vlasti postojećeg političkog poretka, budući da ta vlast predstavlja zajedničku volju svih građana i narodnih zajednica koje u njemu participiraju i koje ga sačinjavaju; volju koja – kao što remedijalisti dobro argumentuju – nije manje vredna od želje jednog dela stanovništva da se osamostali. Zato je ograničavanje nacionalnog prava na otcepljenje regulatornim uslovima nametnutim od strane pravednih i demokratskih država (koje to ne mogu biti ukoliko u potpunosti odbacuju postojanje pomenutog prava) koliko potrebno – kako bi ono postalo primenjivo – toliko i opravdano.

Iz svega upravo navedenog dâ se zaključiti da je pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje – kako bi ono bilo sprovodljivo i u konkretnim/stvarnim slučajevima – neophodno i sasvim legitimno ograničiti sledećim uslovima/principima:

I. Da bi stekla moralno pravo na secesiju, grupacija koja se otcepljuje mora biti politički formirana nacija, što znači da njeni pripadnici po definiciji trebaju da poseduju: *a*) konsolidovan kolektivni identitet zasnovan na više objektivnih atributa, poput npr. zasebne kulture, zajedničkog istorijskog nasleđa, jednog jezika i/ili specifičnih običaja, *b*) domovinu, odnosno definisano teritorijalno jezgro na koje na osnovu demografskih i kulturno-istorijskih činilaca polažu neupitno pravo, *c*) sposobnost da rukovode nezavisnom zemljom, koja se ogleda u njihovom zadovoljavajućem brojčanom stanju, kao i u postojanju istorije/tradicije njihovog nezavisnog/autonomnog političkog delovanja, i konačno *d*) želju da upravljaju sami sobom, iskazanu glasanjem za separatističke stranke, putem referenduma, kroz kontinuirane

masovne demonstracije ili – u ekstremnim situacijama – oružanom pobunom protiv nepravednog režima.

II. Da ne bi izgubila moralno pravo na secesiju, data nacija mora da postupa na moralno opravdan način (kako pre, tako i tokom otcepljenja), što znači da razjedinjenje ne sme: **a)** biti nedemokratsko ili nasilno, sem kada postoji potreba za samoodbranom (koja podrazumeva upotrebu sile srazmerne pretprpljenoj nepravdi, u skladu sa ‘Ženevskim konvencijama’), **b)** biti unilateralno, osim u slučaju potpunog i unedogled prolongiranog (i samim tim suštinski nedemokratskog) odbijanja centralnih vlasti da razmotre mirne zahteve politički potpuno formiranih manjinskih zajednica za otpočinjanjem pregovora o potencijalnom političkom razvodu, **c)** ugroziti ljudska prava na bilo koji način, **d)** prekršiti pravo drugih naroda na eksterno ili interno (kulturno ili teritorijalno) samoopredeljenje, **e)** stvoriti nepravednu, disfunkcionalnu ili nedemokratsku zemlju, **f)** uskratiti novim manjinama bilo koja prava koja su posedovala u prethodnoj državi (a posebno ne ona vezana za njihovo samoupravljanje), niti sme **g)** dovesti u pitanje političku, bezbednosnu ili ekonomsku stabilnost ‘stare zemlje’ ili celokupnog regiona.

Ovako formulisanim predlogom normativnog dela ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ u potpunosti su potvrđene tri osnovne tvrdnje prve hipotetičke pretpostavke. Ujedno je precizirana i polazna teorijska podloga na osnovu koje će se u narednom pogavlju razvijati i njen primenjeni segment (pri čemu će biti proverene i premise druge hipotetičke pretpostavke). Disertacija se stoga sada okreće ostvarivanju navedenog zadatka.

III. RAZVOJ PRIMENJENE ETIKE SECESIJE

1. Određivanje minimalnih uslova za održivo postojanje dugoročno funkcionalne i legitimne države

„Načela svakog suvereniteta nalaze se jedino u Narodu. Niko, nijedna osoba ne može vršiti autoritet koji ne proističe iz Naroda.“ – Treći član ‘Deklaracije o pravima čoveka i građanina’ iz 1789. godine.²⁵⁹

Samo dve godine nakon što je nacrt deklaracije koji su pripremili Žozef Sijes (*Joseph Sieyès*) i Markiz de Lafajet (*Marquis de La Fayette*) usvojen od strane Nacionalne ustavotvorne skupštine revolucijom zahvaćene Francuske, Gradsko veće Avinjona – mesta koje je vekovima bilo pod suverenitetom Papskih zemalja – proglasilo je nezavisnost grada i okolnih teritorija, a odmah zatim i izrazilo želju da se ujedini sa pomenutom državom; želju kojoj su centralne vlasti u Parizu izašle u susret, pozivajući se na gorecitirani član ‘Deklaracije o pravima čoveka i građanina’ i volju lokalnog stanovništva iskazanu putem prethodno održanog plebiscita.²⁶⁰ Na organizovanju referenduma pre aneksije enklave smeštene na levoj obali reke Rone insistirao je i Maksimilijan Robespjer (*Maximilien Robespierre*), koji je prilikom parlamentarne rasprave o zahtevu Gradskog veća Avinjona argumentovao da Francuska vojsku u tu oblast Papskih zemalja može poslati samo kao agresorska sila ukoliko prethodno ne dokaže da poseduje moralno pravo da je inkorporira u svoj novouspostavljeni ustavnopravni poredak.²⁶¹ Takvo rezonovanje predstavljalo je za to vreme inovativan ‘prosvetiteljski’ pogled na izvor/poreklo državnog autoriteta nad određenim stanovništvom i njegovom teritorijom, a ono se očigledno temeljilo na ideji o stvarnoj i doslovnoj primeni prirodnog prava na slobodu. Zato i ne čudi što je plebiscit – u formi u kojoj ga i danas poznajemo – tada po prvi put sproveden kao moralno najopravdaniji i proceduralno najpraktičniji mehanizam za implementaciju i ostvarivanje tog prava u njegovom političkom (a pre svega kolektivnom i teritorijalnom) obliku.

U veku koji je usledio, referendum iz 1791. godine više puta je poslužio kao model za sprovođenje formalnog demokratskog postupka s ciljem uspostavljanja i iskazivanja onoga što će kasnije biti nazvano ‘narodnom voljom za nacionalnim samoopredeljenjem’; postupka koji je primenjivan kako prilikom ujedinjenja manjih zemalja u veće (npr. tokom stvaranja jedinstvene države na Apeninskom poluostrvu), tako i prilikom istupanja administrativnih jedinica iz postojećih država radi stvaranja manjih (npr. u slučaju proglašenja nezavisnosti Teksasa i Tenesija od SAD neposredno pre njihovog pristupanja Konfederativnim Američkim Državama). Moralna opravdanost filozofskog racia zasnovanog na pretpostavci da nacije poseduju pravo da odlučuju o svojoj političkoj sudbini (racia kojim je plebiscit označen kao etički najprikladniji i objektivno najfunkcionalniji institucionalni mehanizam za donošenje suda o tome ko treba da vrši suverenu vlast nad teritorijom i stanovništvom) vremenom je dovela do toga da održavanje referenduma – onog kojim se potvrđuje pristanak većinskog dela zajednice da se u njeno ime uspostavi nova država – postane gotovo neizostavan deo savremenog političkog folkloru vezanog za čin proklamovanja nezavisnosti.

²⁵⁹ Citat na francuskom jeziku: “Le principe de toute Souveraineté réside essentiellement dans la Nation. Nul corps, nul individu ne peut exercer d'autorité qui n'en émane expressément. ” – “Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789”, *Assemblée constituante de 1789*, Paris, 1789, Available from: http://classes.bnf.fr/laicite/references/Declaration_droits_de_l_homme_citoyen_1789.pdf (Accessed Oct 16, 2020), p. 1.

²⁶⁰ Edward Kolla, “The French Revolution, The Union of Avignon, and the Challenges of National Self-Determination”, *Law and History Review*, vol.31, no.4, 2013, p. 718.

²⁶¹ Matt Qvortrup, “A Brief History of Self-determination Referendums before 1920”, *Ethnopolitics*, vol.14, no.5, 2015, p 549.

Primera radi, samo u proteklih deset godina (u razdoblju od 2011. do 2021. godine) sprovedeno je četrnaest takvih izbornih postupaka, bilo onih formalno odobrenih od strane zemalja u kojima su organizovani ili onih sa masovnim odzivom lokalnog stanovništva uprkos zabrani njihovog održavanja. Jedan je rezultovao uspostavljanjem *de iure* nezavisne države (Južni Sudan, 2011. godine), jedan otpočinjanjem pregovora između centralnih vlasti i separatista o mogućnosti eksternog teritorijalnog samoopredeljenja (Bugenvil, 2019. godine), jedan *de facto* pripajanjem iredentističke oblasti susednoj zemlji (Krim, 2014. godine), dva uspostavljanjem *de facto* nezavisnih međunarodno nepriznatih država (Donjecka i Luganska Narodna Republika, 2014. godine), tri uspešnim neutralisanjem suverenističkih težnji uprkos na biračkim mestima iskazanoj volji za osamostaljenjem (Katalonija 2014. i 2017. godine i Irački Kurdistan 2017. godine), a čak šest referendumskim neuspehom secesionističkih inicijativa (Portoriko 2012. i 2017. godine, Škotska 2014. godine i Nova Kaledonija 2018, 2020. i 2021. godine). U istom tom periodu, u Državi Čuk – jednoj od četiri federalne jedinice Savezne Države Mikronezije – glasanje o samostalnosti odlagano je više puta (poslednji put u februaru 2020. godine), da bi tom referendum bio pomeren za 2022. godinu.²⁶²

I dok se za referendum u Avinjonu može reći da je – čak i po savremenim standardima – organizovan i sproveden na miran i pošten način, mnogi plebisciti o nezavisnosti i/ili ujedinjenju koji su usledili u decenijama i vekovima nakon njegovog održavanja (neki od kojih su upravo nabrojani) poslužili su više kao formalni dekor za legitimizaciju unilateralnog i moralno upitnog proklamovanja samostalnosti, nego kao etički prihvatljiv metod nedvosmislenog utvrđivanja i dosledne implementacije narodne volje tamo gde su postojale (ili još uvek postoje) opravdana potreba/želja za razjedinjenjem i objektivna mogućnost korigovanja međunarodnih granica. Primera radi, mnogi narodi Istočne i Jugoistočne Evrope plebiscit su – prilikom izglasavanja sopstvene nezavisnosti od Sovjetskog Saveza ili Jugoslavije – simultano i sasvim neprincipijelno koristili i kao pogodnu proceduralnu formu za negiranje prava na rekurzivnu secesiju njima politički suprotstavljenim i brojčano manjim etničkim zajednicama. Organizovanjem prostih jednofaznih referenduma o otcepljenju (baziranih na pravilu ‘jedan čovek – jedan glas’, kao i na principu *uti possidetis iuris*) većinsko stanovništvo svake separatističke jedinice unutar dve pomenute socijalističke federacije lako je nadglasavalo staroj ili sasvim drugoj državi lojalne manjine, da bi ih unutar novouspostavljenih zemalja (zalaganjem za očuvanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta sopstvenih tek formiranih političkih uređenja) potom sprečavalo da i one održavanjem referenduma odaberu republiku kojoj žele da pripadaju.

Tako neodgovorna (zlo)upotreba demokratskog ‘prava na izbor’ – kao i njemu srodnog i u načelu dobro osmišljenog institucionalnog mehanizma namenjenog neselektivnom izražavanju volje za nacionalnim samoopredeljenjem – proizvela je nekoliko etničkih sukoba na datom geopolitičkom prostoru (od kojih su neki kasnije prerasli u zamrznute konflikte), pa je posledično dovela i do stvaranja više institucionalno krhkih, u pogledu društvene ravnopravnosti nepravednih, a u političkom, ekonomskom i bezbednosnom smislu nestabilnih (i dugoročno disfunkcionalnih i neodrživih) *de facto* ili *de iure* nezavisnih zemalja. Zato, kada je sprovođenje narodne volje (u pravom smislu te reči) doista cilj, održavanje referenduma – čak i onog dobro osmišljenog i pošteno realizovanog – ne može predstavljati jedini preduslov moralno opravdanog proklamovanja nove države. Organizovanje jednog ili više plebiscita svakako jeste neophodno da bi se postupak secesije mogao smatrati pravednim, ali se referendum može raspisati tek nakon što svi ostali kriterijumi (koji se odnose na stvaranje na

²⁶² Pored navedenih plebiscita, u istom vremenskom periodu održan je i primetan broj neformalnih/neobavezujućih referenduma, pri čemu mnogi od njih nisu izazvali značajniju (a poneki ni bilo kakvu) reakciju centralnih vlasti.

duže staze samoodrživih i nezavisnih zemalja) budu zadovoljeni. Sledi da definisanje minimalnih uslova za uspostavljanje/postojanje dugoročno funkcionalnih i legitimnih država predstavlja preduslov daljeg razmatranja procedura, mehanizama i smernica na osnovu kojih je moguće/poželjno graditi predlog primenjene etika secesije.

Kao što je ranije već naglašeno, funkcionalna zemlja je politički, bezbednosno i ekonomski stabilna država koja neometano i uspešno obavlja svoje bazične instrumentalne dužnosti, a legitimna je ukoliko je ujedno i demokratska i pravedna, odnosno ukoliko pojedincima i kolektivima garantuje očuvanje njihovih prava, sloboda, kulture i identiteta, kao i ukoliko vrši poštenu (re)distribuciju društvenih i materijalnih dobara. Međutim, kako bi naučni ciljevi disertacije (pre svega njen prvi cilj) bili u potpunosti ostvareni, sada je neophodno preciznije definisati ‘političku’, ‘ekonomsku’ i ‘bezbednosnu’ stabilnost države, kao i ‘demokratsku’ i ‘pravednu’ državu, a potom – u odnosu na uspostavljeno značenje datih pojmova – odrediti i minimalni prag ili osnovne kriterijume koje zemlja u nastajanju mora da ispuni u pogledu sopstvene ‘funkcionalnosti’ i ‘legitimnosti’, kako bi se secesionistički zahtev/poduhvat njenog (politički formiranog) naroda mogao smatrati stvarno sprovodljivim i moralno opravdanim.

Kada je reč o političkoj stabilnosti, u ranoj literaturi su se za osnovne indikatore njenog postojanja prevashodno uzimali najočigledniji parametri, kao što je: **a)** odsustvo nasilja ili učestalih/rasprostranjenih društvenih sukoba i nemira, **b)** ustaljenost režima čiji legitimitet proizilazi iz ustava, **c)** dugovečnost (demokratski odabranih) vlada koje se smenjuju mirnom primopredajom vlasti i **d)** izostanak strukturnih promena unutar uspostavljenog političkog sistema, odnosno njegova održivost i predvidljivost.²⁶³ Kasnijih godina – a pogotovo nakon okončanja hladnoratnog perioda – mnoge multilateralne, društvenonaučne i nevladine organizacije počele su da primenjuju razvijenije empirijske pristupe/metode s ciljem preciznijeg merenja političke stabilnosti međunarodno priznatih zemalja, posebno onih novonastalih, kao i onih uzdrmanih internim nemirima i sukobima. Primera radi, Svetska banka od 1996. godine na godišnjem nivou objavljuje ‘Indeks političke stabilnosti i odsustva nasilja/terorizma’ (skr. ‘Indeks političke stabilnosti’), unutar kog države – pored gorenavedenih parametara – rangira i pomoću indikatora poput razmere etničkih, verskih i regionalnih podela, ali i na osnovu postojanja rizika od internih sukoba i terorističkih napada.²⁶⁴ S druge strane, Fond za mir je u sopstvenu jednačinu na osnovu koje procenjuje državnu stabilnost – predstavljenu u okviru priručnika koji se bavi procenom opasnosti od izbijanja sukoba – inkorporirao i varijable kao što su: **a)** dinamika demografskih promena (na koju utiču fenomeni poput priliva izbeglica ili interno raseljenih lica, ali i onih poput odliva mozgova i kvalifikovane radne snage), **b)** opseg izolovanosti zasebnih društvenih zajednica, kao i stepen njihove međusobne netrpeljivosti, **c)** nivo vladavine prava, **d)** kvalitet javnih usluga, **e)** intenzitet razdora među političkim elitama i **f)** efikasnost kontrole službi bezbednosti.²⁶⁵ Takođe, prema ‘Indeksu propalih država’, koji je pomenuta organizacija do 2018. godine objavljivala u časopisu Foren polisi (*Foreign Policy*), a nako toga nastavila da izdaje u saradnji

²⁶³ Leon Hurwitz, “Contemporary Approaches to Political Stability”, *Comparative Politics*, vol.5, no.3, 1973, p. 449.

²⁶⁴ “Political Stability and Absence of Violence/Terrorism Index”, *The World Bank*, Washington, D.C., 1996-2019, Available from: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Reports> (Accessed Nov 11, 2020), pp. 1-2.

²⁶⁵ “CAST: Conflict Assessment Framework Manual”, *The Fund for Peace*, Washington, D.C., 2014, Available from: <https://fundforpeace.org/2014/03/10/cast-conflict-assessment-framework-manual-2014-reprint/> (Accessed Nov 10, 2020), pp. 5-16.

sa novinskom agencijom Novi humanitarac (*The New Humanitarian*), u obzir treba uzeti i parametre kao što su siromaštvo, ekonomsko nazadovanje i neravnomerna raspodela materijalnih dobara.²⁶⁶ Konačno, Evropska komisija upravo nabrojanim kriterijumima za merenje političke stabilnosti kao poželjne indikatore pridodaje i mirnu/predvidivu regionalnu geopolitičku situaciju, prisustvo institucionalnih mehanizama za rešavanje političkih kriza i nesuglasica, razvijeno i uticjano civilno društvo, kao i poštovanje medijskih sloboda.²⁶⁷

Uzmajući sve navedene parametre u obzir, primereno je zaključiti da je politički potpuno stabilna država ona koju – u najopštijem smislu – karakterišu društvena kohezija, dugoročni mir, legitimne i pravedne institucije, manjak pretnji po nacionalnu bezbednost, kao i održiva ekonomija. Konkretno, stabilna zemlja je ona u kojoj građani gaje osećaj nacionalnog jedinstva/zajedništva (sve i kada pripadaju različitim narodnim ili verskim zajednicama), ona u kojoj su njihova individualna i kolektivna prava zagarantovana i ona u kojoj se rukovodstvo na svim nivoima vlasti bira na fer i pošten način (zbog čega se kredibilnost političkog i izbornog procesa ne dovodi u pitanje). Pored toga, politička scena stabilne države nije fragmentisana, javno mnjenje nije polarizovano, društveni dijalog je raznovrstan i aktivan, elite opšti interes stavljaju ispred ličnog i partijskog, a demonstracije – koje se održavaju kada za njima postoji realna potreba – su mirne. Zatim, jave usluge takve zemlje – pre svega one usluge vezane za zdravlje i obrazovanje – su kvalitetne i jednako dostupne svim njenim stanovnicima, dok je distribucija društvenih dobara pravedna i dobro organizovana. Pritom, nasilni incidenti – poput pokušaja državnih udara, atentata, terorističkih napada ili nekontrolisanih protesta – predstavljaju nepostojeću ili retku pojavu i ne prouzrokuju strukturne promene sistema, a objektivna opasnost od izbivanja rata ili unutrašnjih oružanih sukoba gotovo i da ne postoji. Konačno, politički stabilne države karakteriše i dugoročno predvidiva demografska i ekonomska slika, kao i postojanje kapaciteta za premošćavanje/prevazilaženje mogućih neočekivanih oscilacija u tom pogledu.

Na osnovu upravo sprovedenog pregleda činilaca koji utiču na političku stabilnost, jasno je da ona dobrim delom zavisi i od ‘ekonomske’ i ‘bezbednosne’ stabilnosti države, kao i od nivoa ‘demokracije’ i ‘pravednosti’ koji je država dostigla, pa i ova četiri pojma valja detaljnije definisati. U najširem smislu, može se reći da je ekonomski stabilna zemlja ona u kojoj su javne finansije u dobrom stanju, poslovna klima i uslovi povoljni, trgovinska razmena sa drugim zemljama diverzifikovana i uravnotežena, (re)distribucija bogatstva i materijalnih dobara pravedna, a tržište oslobođeno od direktnog uticaja/kontrole vlasti, kao i od monopola velikih domaćih ili multinacionalnih kompanija. Drugim rečima, ekonomska stabilnost podrazumeva da su fiskalne politike koje se odnose na javnu potrošnju i javne prihode racionalne i transparentne, da je rast bruto domaćeg proizvoda prisutan i održiv, da je klima za investiranje, poslovanje i preduzetništvo pogodna (kako u vidu preciznosti i sveobuhvatnosti relevantne pravne regulative i doslednosti prilikom njene implementacije, tako i u vidu postojanja objektivno povoljnih uslova za kontinuirani ekonomski razvoj), a da su nezaposlenost, inflacija i kamatne stope niske. Pritom – kako bi pokazala da doista može da bude ekonomski stabilna, samoodrživa i suverena – za državu u nastajanju je ključno da poseduje kapacitet da svoju spoljnotrgovinsku robnu razmenu i energetske infrastrukture organizuje tako da ne zavisi isključivo/samo i u potpunosti od matične zemlje koju napušta, ali ni od bilo kog drugog inostranog ekonomskog partnera.

²⁶⁶ “Fragile State Index”, *The Fund for Peace*, Washington, D.C., 2005-2020, Available from: <https://fragilestatesindex.org/> (Accessed Nov 10, 2020), p. 1.

²⁶⁷ “Checklist for Root Causes of Conflict”, *The European Commission*, Brussels, 2000, Available from: http://peacebuildingcentre.com/pbc_documents/EU_Checklist_for_Root_Causes_of_Conflict_merged.pdf (Accessed Nov 10, 2020), pp. 1-4.

A kada je reč o pokazateljima na osnovu kojih se država može smatrati stabilnom i u bezbednosnom smislu, korisno je osloniti se na parametre izložene u ‘Indeksu globalnog mira’, izveštaja koji jednom godišnje objavljuje australijski Institut za ekonomiju i mir. Na osnovu pomenutog dokumenta može se tvrditi da je bezbednosno održiva i stabilna zemlja ona koja gaji dobre odnose sa susednim državama i sa širom međunarodnom zajednicom, koja unutar sopstvenih granica ima potpuni monopol nad legitimnom upotrebom sile i ona u kojoj su mehanizmi za kontrolu i nadzor vojske, policije i službi bezbednosti postojeći i funkcionalni. Dodatno, u potpuno bezbednoj i sigurnoj zemlji, nivo organizovane i nasilne kriminalne aktivnosti je nizak, ubistva predstavljaju neuobičajenu pojavu, atentati i napadi terorističkih organizacija vrlo su retki ili se uopšte ne dešavaju, paravojne formacije i druge neformalne oružane grupe ne postoje, broj zatvorenika, izbeglica i interno raseljenih lica je mali, a iz budžeta se izdvajaju adekvatna sredstva kako bi policija i vojska imale dovoljno zaposlenog, dobro obučenog i opremljenog osoblja.²⁶⁸

Međutim, čak i kada je politički, ekonomski i bezbednosno stabilna, država se ne može smatrati legitimnom ukoliko ne primenjuje demokratski sistem vladavine, budući da se jedino za slobodno odabranu vlast može tvrditi da je – makar posredno – zasnovana na narodnoj volji. Zato je – prilikom evaluacije opravdanosti svakog secesionističkog zahteva – potrebno ustanoviti i to da li je potencijalna država prešla demokratski prag. Analizom kvaliteta demokratije unutar postojećih političkih uređenja akademska zajednica počela je aktivnije da se bavi tek nedavno, pošto je ranije pažnju više usmeravala na izučavanje uslova pogodnih za uspešno otpočinjanje i sprovođenje demokratske tranzicije i konsolidacije.²⁶⁹ Međutim, politikolozi su u međuvremenu ipak razvili nekoliko pouzdanih teorijsko-metodoloških okvira za merenje nivoa demokracije različitih političkih sistema (koji mogu biti od koristi i prilikom vrednovanja legitimnosti delimično ili *de facto* nezavisnih zemalja koje teže potpunoj samostalnosti), a najzastupljeniji su postali oni pristupi koji se koncentrišu na procedure, sadržinu i/ili ishod demokratskog procesa.²⁷⁰ Proceduralno orijentisana istraživanja svoje napore pre svega usmeravaju na utvrđivanje kvaliteta vladavine prava, građanske participacije i političkog nadmetanja, kao i na evaluaciju nivoa političke odgovornosti državnih zvaničnika i institucija, dok se studije okrenute sadržaju i ishodu demokratskog procesa prvenstveno bave identifikovanjem stepena slobode i jednakosti, odnosno tumačenjem kvantitativnih indikatora, poput izbornih rezultata.²⁷¹

Mnoge analize demokracije političkih sistema takođe se oslanjaju i na nalaze metodološki mešovitih istraživačkih poduhvata. Primera radi, ekspertske intervjui koje – s ciljem ažuriranja ‘Indeksa demokratije’ – od 2006. godine sprovode naučni saradnici lista ‘Economist’ (*The Economist*) zasnovani su na kombinaciji svih gorenavedenih pristupa. Tako – kada ispituju proceduralne aspekte političkog uređenja koji ukazuju na stanje demokratije unutar svake međunarodno priznate države – istraživači pomenutog britanskog nedeljnika primat daju merenju integriteta izbornog postupka, dok se kod sadržinskog segmenta oslanjaju na stručnjake, budući da na osnovu njihovih opservacija kvantifikuju nivo građanskih sloboda i političke kulture. Kvalitet ishoda demokratskog procesa takođe vrednuju uz pomoć eksperata,

²⁶⁸ Navedeni činioci političke, ekonomske i bezbednosne stabilnosti dobrim delom se podudaraju sa indikatorima predstavljenim unutar ‘Indeksa propalih država’ Fonda za mir, kao i ‘Indeksa globalnog mira’ Instituta za ekonomiju i mir. – “Fragile State Index”, *The Fund for Peace*, op. cit., p.1. / “Global Peace Index 2020”, *Institute for Economics & Peace*, Sydney, 2020, Available from: https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2020/08/GPI_2020_web-1.pdf (Accessed Oct 30, 2020), p. 87.

²⁶⁹ Nebojša Vladisavljević, “Media Discourse and the Quality of Democracy in Serbia after Milošević”, *Europe-Asia Studies*, vol.72, no.1, 2020, p. 2.

²⁷⁰ Ibidem, str. 2-3

²⁷¹ Ibidem, str. 3.

onih koji ocenjuju nivo zastupljenosti različitih zajednica i političkih grupacija u relevantnim zakonodavnim telima.²⁷²

Ipak, da bi se mogla smatrati dosita legitimnom, državu – pored proceduralno i sadržinski kvalitetnog demokratskog procesa i uravnoteženosti njegovog ishoda – treba da karakteriše i spremnost/sposobnost rukovodeće političke elite da na pravedan i primeren način pristupi čak i onim pitanjima koja zadiru u esenciju uspostavljenog političkog poretka, pre svega u prostorni domet i granice njegove jurisdikcije; pitanjima poput potencijalnog otcepljenja politički konsolidovanih manjinskih nacija. Od posebne je važnosti da razumno ophođenje prema mirnim zahtevima za (rekurzivnom) secesijom demonstriraju one teritorijalne jedinice koje pretenduju i formalno da se osamostale, kao i one zemlje koje su tek stekle međunarodno priznanje, budući da se države nikako ne mogu smatrati legitimnim (odnosno demokratskim i pravednim) političkim tvorevinama ukoliko novim manjinama ne obezbede mogućnost primene prava na osnovu kog su i same prethodno formirane.

Pritom, država mora biti demokratska i pravedna ne samo kako bi se mogla svrstati među legitimne zemlje, već i kako bi stvorila uslove za dugoročnu održivost i funkcionalnost sopstvenih institucija, budući da nepravda i nedostatak slobode po prirodi stvari proizvode nezadovoljstvo kod građana, pa posledično dovode i do političke i bezbednosne nestabilnosti. Ranije je već naglašeno da se jedan od najvažnijih indikatora pravednosti države ogleda u njenom ravnopravnom odnosu prema individualnim (ljudskim i političkim) pravima svakog građanina, a drugi u stepenu poštovanja kolektivnih prava svih naroda i manjinskih zajednica koje su nastanjene na njenoj teritoriji. Međutim, pošto se disertacija oslanja i na distributivnu koncepciju pravde, pomenutim pokazateljima treba pridodati i postojanje volje da se unutar države vrši pravična (pre)raspodela društvenih i materijalnih dobara – kako među pojedincima, tako i među grupacijama – bilo putem sofisticiranog poreskog sistema, umerene pozitivne diskriminacije ili putem drugih mehanizama redistribucije; onih koji ne zadiru u pravo na privatnu svojinu i koji ne remete pretpostavljenu ravnopravnost svih državljana. Dakle, može se reći da je država koja vrši pravednu (pre)raspodelu društvenih i materijalnih dobara ona koja to čini kako bi svim jedinkama i grupama pružila jednaku šansu da se razvijaju i ostvaruju u skladu sa sopstvenim željama, kapacitetima i sposobnostima (*equality of opportunity*), ali i ona koja se ne bavi korigovanjem ishoda proisteklih iz individualnih/kolektivnih odluka ili postupaka (*equality of outcome*), osim kada je to krajnje neophodno, npr. kako bi građaninu koji se nalazi u daleko lošijem položaju od prosečne osobe obezbedila životne uslove dostojne čoveka ili kako bi očuvala nacionalni identitet ranjive i/ili slabo organizovane zajednice.

Zatim – pošto je etika secesije koja se razrađuje i prezentuje unutar ovog rada zasnovana na hibridnoj normativnoj teoriji otcepljenja (budući da se pored askriptivnog i plebiscitnog oslanja i na pojedine segmente remedijskog pristupa političkoj separaciji) – za dodatni pokazatelj nivoa pravičnosti države (u nastajanju) treba uzeti i odnos prema korektivnoj/tranzicionoj pravdi koji je ona demonstrirala tokom procesa sticanja nezavisnosti, kao i način na koji se ophodi prema postkonfliktnoj pravdi ukoliko je *de facto* samostalnost stekla putem sukoba sa centralnim vlastima zemlje koju napušta. U tom smislu – posmatrano iz ugla korektivne pravde – opravdanom političkom kreacijom se može smatrati svaka faktički nezavisna zemlja koju je manjinska zajednica proglasila sa ciljem obustavljanja daljeg narušavanja njenih prava, bezbednosti/sigurnosti i/ili ekonomske održivosti od strane bivše države. Pritom, ukoliko se za nezavisnost izborila ratnim dejstvima (kao što to u takvim slučajevima obično biva), ona je – čak i kada je legitimam povod za primenu sile postojao – u

²⁷² “EIU Democracy Index 2019”, *The Economist Intelligence Unit – The Economist*, London, 2019, Available from: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index> (Accessed Oct 30, 2020), p. 1.

obavezi da ispita i procesuiru zločine počinjene u njeno ime (od strane pripadnika paramilitarnih i drugih oružanih snaga), da garantuje bezbednost novim manjinama, kao i da omogući povratak svih izbeglih lica. U suprotnom – gledano kroz prizmu korektivne pravde – nova država postaje nepravedna politička tvorevina, bez obzira na to što je potreba za otcepljenjem iz koje je proistekla bila opravdana. Kao takva, ona sebi umanjuje šanse da bude prihvaćena u društvo međunarodno priznatih zemalja.

Opisani politički, ekonomski i bezbednosni uslovi, kao i kriterijumi koji se odnose na uspostavljeni nivo demokratije i pravde, a čijem bi ispunjavanju i konačnom dostizanju država u nastajanju trebala da teži (kako bi se moglo reći da poseduje potencijal da ubrzo nakon okončanja postupka secesije postane dosita funkcionalna, legitimna i dugoročno samoodrživa) evidentno su uzajamno povezani, pa i ne čudi to što ispunjenost svakog od njih direktno zavisi od simultane ispunjenosti gotovo svih ostalih. Primera radi, teško je zamisliti ekonomski jaku nezavisnu zemlju koja je dugoročno politički nestabilna, nedemokratska i nepravedna, a bezbednosno nesigurna. Isto tako, nije racionalno verovati da tek formirana država može da očuva političku stabilnost ukoliko je ekonomski i bezbednosno slaba, pogotovo ako društvenopolitičko uređenje koje je uspostavila nije ni pravedno, ni demokratsko.

Ipak, kada bi se stabilnost države definisala ispunjenošću svih navedenih normi, retko koja međunarodno priznata zemlja bi se mogla smatrati funkcionalnom i legitimnom. Čak se ni za svetske supersile ne može reći da su potpuno nedodirljive u vojnobezbednosnom smislu, da su sasvim imune na političke krize ili da bi – kada bi se našle pod ostrim sankcijama – bile sposobne da i na duže staze samostalno održe sopstvenu ekonomiju,²⁷³ dok je u celosti jasno da manje (pre svega demokratske i pravedne) države – čija funkcionalnost i stabilnost direktno zavise od spoljnotrgovinske razmene, kao i od članstva u međunarodnim vojnim savezima i multilateralnim političkim organizacijama – to ne bi bile u stanju da učine. Zato je neophodno odrediti minimalni prag demokratije i pravičnosti, kao i političke, ekonomske i bezbednosne stabilnosti; prag koji državu – kada ga dostigne – svrstava među funkcionalne i legitimne zemlje, odnosno prag na osnovu kog se može tvrditi da politički formirana i institucijama uređena narodna zajednica koja ga je prešla (i koja poseduje moralno pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje) ispunjava sve uslove neophodne za otpočinjanje i uspešno/legitimno sprovođenje postupka secesije. Pritom, onoliko koliko je važno da pomenuti prag – na osnovu kog se funkcionalne i legitimne države razlikuju od onih koje to nisu – ne bude nedostižan (kako pravo na secesiju ne bi ostalo samo apstraktno i u praksi neprimenjivo filozofsko načelo), toliko je važno i da se – prilikom razrade primenjenog segmenta ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ – minimalni prag demokratije, pravičnosti, kao i političke, ekonomske i bezbednosne stabilnosti ne postavi prenisko, kako pokušaji formiranja neodrživih zemalja ne bi bili okarakterisati kao moralno opravdani.

Uzimajući navedeno u obzir, razumno je tvrditi da potencijalna država ispunjava neophodne norme u pogledu optimalne funkcionalnosti ukoliko poseduje kapacitete da – po eventualnom formalizovanju bilateralnih odnosa sa zemljom koju napušta – bude dobro kotirana na rang listama poput ‘Indeksa političke stabilnosti’, ‘Indeksa propalih država’ i ‘Indeksa globalnog mira’. Iako su pomenute i njima slične skale izložene različitim kritikama (upućenim prvenstveno na račun metodoloških pristupa kojima se – prilikom njihovog formiranja – koriste istraživački timovi organizacija koje ih objavljuju), one ipak mogu poslužiti kao pouzdano merilo u cilju uspostavljanja grube procene samoodrživosti svake

²⁷³ Michael Lind, “In Defense of Liberal Nationalism”, *Foreign Affairs*, vol.73, no.3, 1994, p. 92.

pojedinačne zemlje, budući da pružaju dobar bazični pregled državne funkcionalnosti; pregled zasnovan na kvantitativnom merenju faktora koji utiču na dugoročnu političku, ekonomsku i bezbednosnu stabilnost raznolikih uređenja i sistema.

Navedene i njima srodne rang liste prevashodno su korisne u vidu razlikovanja funkcionalnih od disfunkcionalnih država zbog toga što od njih ne zahtevaju da budu savršene u svakom pogledu kako bi bile pozitivno kotirane. Dovoljno je da ispune osnovne/razumne kriterijume i norme. Primera radi, 'Indeks političke stabilnosti' međunarodno priznate zemlje vrednuje ocenama u rasponu od -2,5 do 2,5, a politički stabilnom smatra se svaka država čija je ocena veća od nule. Sledi da se isto može reći i za sve potencijalne države koje bi se – nakon otcepljenja – našle u gornjem delu tabele. Pritom, iako su pojedine rang liste ovde navođene kao primeri, važno je napomenuti da se u okviru ove disertacije ne zagovara upotreba nijednog specifičnog indeksa prilikom vršenja procene funkcionalnosti i samoodrživosti bilo koje zemlje u nastajanju. Naprotiv, politički, ekonomski i bezbednosno dovoljno stabilna *de facto* država bila bi klasifikovana kao takva nezavisno od metodologije/skale koja se primenjuje.

Kriterijumi eminentnih rang lista mogu biti od koristi i kada je cilj razlikovanje onih regija koje bi i kao samostalne države dostigle minimalni prag demokratije od onih koje to ne bi bile u stanju da učine. Tako je dovoljno da država u nastajanju demonstrira potencijal da i nakon osamostaljenja bude prepoznata/rangirana makar kao 'nepotpuna demokratija' (ona sa tendencijom napretka) kako bi se zahtev njenog naroda za secesijom i u tom pogledu mogao smatrati legitimnim. Prema definiciji kojom se koristi 'Indeks demokratije', nepotpunom ili nedovršenom demokratijom smatra se zemlja u kojoj su politička kultura i institucije i dalje nedovoljno razvijene, krhke i podložne zloupotrebi od strane izvršnih vlasti, ali se fer i poštenu izbori ipak održavaju, a osnovna građanska prava i slobode poštuju.²⁷⁴ Pritom, slabe demokratije jasno se razlikuju od 'hibridnih režima', budući da potonje uglavnom karakteriše takmičarski autoritarizam, odnosno sistem u kom se vlast osvaja učešćem u formalno demokratskim ustanovama i procesima koji to suštinski svakako nisu, pre svega jer njima manipulišu vlastodršci koji mahinacijama učvršćuju sopstveni politički položaj.²⁷⁵

S druge strane – usled postojanja više različitih načina na koji se pojmovi pravde i pravednosti mogu definisati i sagledati – države je nešto teže klasifikovati u odnosu na prikazani nivo 'pravičnosti'. Čak i kada se pravedna država odredi na način na koji je to učinjeno u okviru ove disertacije – kao nezavisno političko uređenje koje: *a*) poštuje osnovna individualna i kolektivna prava i ravnopravnost sopstvenih građana, *b*) uzima u obzir zahteve za (rekurzivnim) otcepljenjem politički konsolidovanih/formiranih nacija, *c*) sprovodi korektivnu pravdu ukoliko je i ono sâmo nastalo usled secesionističkog konflikta i koje *d*) vrši pravičnu redistribuciju društvenih i materijalnih dobara – razlikovanje pravednih od nepravednih zemalja i dalje predstavlja komplikovan/problematičan poduhvat. Primera radi, određena novonastala država može demonstrirati pravedan odnos prema svojim građanima u pogledu poštovanja svih njihovih individualnih prava, kao i u pogledu pravične (pre)raspodele društvenih i materijalnih dobara, dok istovremeno odbija da obezbedi državljanstvo i omogući povratak izbeglicama koje su zbog pripadnosti prethodno poraženoj etničkoj grupaciji morale da napuste svoje domove nakon okončanja secesionističkog sukoba. Uporedno, druga tek formirana zemlja može *de iure* garantovati kolektivna prava svim novim manjinama i ispoljiti stvarnu političku volju da ih implementira, a da pritom ne poseduje dovoljno razvijene institucionalne mehanizme i kapacitete da društvena i materijalna dobra kontinuirano redistribuira na način kojim se doista omogućuje pristojan život gotovo svim državljanima

²⁷⁴ "EIU Democracy Index 2019", *The Economist Intelligence Unit – The Economist*, op. cit., p. 1.

²⁷⁵ Nebojša Vladislavljević, *Uspon i pad demokratije posle Petog oktobra*, Arhipelag, Beograd, 2019, str. 51.

(nezavisno od njihove narodne pripadnosti), što posledično dovodi do stvaranja ekonomski nesrazmerno povlašćene elite i do sve приметnije socijalne nejednakosti. Mogu li se takve i njima srodne razlike u (ne)pravednom odnosu država (prema sopstvenim građanima) uopšte kvantifikovati, meriti i porediti na smislen način? Ako mogu, na koji? Budući da odgovori na data pitanja neminovno zavise od vrednosnog sistema od kog se polazi prilikom njihovog pružanja, najispravniji zaključak nalaže da teritorijalna jedinica koja teži nezavisnosti mora da demonstrira potencijal, sposobnost i kapacitete da ispuni svaki od četiri gorepomenuta (sadržinski i suštinski različita) kriterijuma pravičnosti kako bi zahtev njenog naroda za eksternim samoopredeljenjem bio nedvosmisleno legitiman i u tom pogledu.

Konačno, pored svih upravo navedenih normi na osnovu kojih je najlogičnije vršiti procenu funkcionalnosti i legitimnosti *de facto* samostalnih država (i ostalih politički organizovanih grupacija koje teže potpunoj nezavisnosti), kao i procenu njihove sposobnosti da secesionistički postupak realizuju na etički opravdan način (ali i da potom oforme dugoročno stabilne i pravedne međunarodno priznate zemlje), iz praktičnih razloga je takođe neophodno voditi računa i o još nekim jednako važnim indikatorima održivosti zemalja u nastajanju; o indikatorima poput brojčanosti stanovništva i geografske širine/dužine teritorijalnih celina na kojima se poduhvat otcepljenja sprovodi. Ranije je već napomenuto da minimalnu/optimalnu veličinu prostora i populacije koji su potrebni radi formiranja funkcionalne države nije jednostavno odrediti, budući da na održivost bilo kog političkog sistema neminovno utiče mnoštvo faktora, pri čemu broj stanovnika i domašaj njegove jurisdikcije ne moraju uvek da igraju ključnu ulogu u tom pogledu. Recimo, iako se svrstava u male zemlje, Luksemburg prema svakom od pet maločas razmatranih kriterijuma (političke, ekonomske i bezbednosne stabilnosti, kao i demokratičnosti i pravednosti) neupitno spada među funkcionalna i legitimna društvenopolitička uređenja. S druge strane, isto se ne može reći za mnoge po broju državljana i po kvadratnim kilometrima veće međunarodne aktere. Ipak, ne treba smetnuti s uma da su primeri poput Luksemburga vrlo retki, budući da su njemu po veličini slične zemlje najčešće proizvod specifičnog spleta istorijskih okolnosti (a ne težnje ka nacionalnom samoopredeljenju), dok ekonomski razvijene, politički stabilne i bezbednosno sigurne ostaju ne zahvaljujući sopstvenim – objektivno skromnim – kapacitetima, već prvenstveno usled geopolitičke kohezije uspostavljene u njihovom neposrednom okruženju. A pošto nove države najčešće nastaju u nestabilnim područjima, dok se ujedno – za razliku od pomenutog Luksemburga – po prirodi stvari ne mogu osloniti ni na ranije uspostavljenu tradiciju nezavisnosti, za potencijalne zemlje se sme pretpostaviti da poseduju kapacitete da budu funkcionalne jedino ukoliko vrše vlast nad površinom dovoljno prostranom i populacijom dovoljno brojnom da i nakon secesije očuvaju postojeću efikasnost sopstvenog administrativnog aparata (prvenstveno u javnom i bezbednosnom sektoru), ali i da uporedo zadrže i nivo privrednog rasta i ekonomske stabilnosti sličan već dostignutom. Broj stanovnika i adekvatna geografska površina koji su u tom pogledu neophodni svakako će se razlikovati od slučaja do slučaja, ali je – primera radi – jasno da proglašenje nezavisnosti bilo koje mikrodržave teško može biti opravdano kada se funkcionalnost i samoodrživost uspostave kao polazne norme.

Istovremeno, ne treba zaboraviti ni to da država idealnih proporcija ne postoji,²⁷⁶ bez obzira na kontekst i specifične uslove u kojima se nalazi ili pod kojima nastaje. Ipak, sudeći na osnovu pojedinačnih primera nekada secesionističkih socijalističkih republika, a danas funkcionalnih i legitimnih zemalja Istočne i Jugoistočne Evrope – prvenstveno na osnovu primera Slovenije (≈2.100.000 stanovnika i 20.271 km²), Estonije (≈1.329.000 stanovnika i 45.227 km²), Letonije (≈1.908.000 stanovnika i 64.589 km²) i Litvanije (≈2.795.000 stanovnika

²⁷⁶ Alberto Alesina and Enrico Spolaore, *The Size of Nations*, op. cit., p. 7.

i 65.300 km²)²⁷⁷ – može se zaključiti da je za državu koja se formira na ovom geopolitičkom području (kako bi bila samoodrživa) dovoljno da ima nešto više od milion stanovnika i teritoriju približnu površini od 20.000 km² ili veću. Kada domovina naroda koji teži samostalnosti ne ispunjava navedene tehničke kriterijume (odnosno neophodne minimalne uslove za postojanje objektivno funkcionalnog političkog uređenja), njegov zahtev za otcepljenjem može se smatrati opravdanim jedino ukoliko postoji preka potreba za napuštanjem matične zemlje (korektivna/remedijalna secesija) ili ukoliko ono izvesno vodi ujedinjenju sa drugom međunarodno priznatom državom (nacionalno samoopredeljenje kroz iredentističku secesiju); ujedinjenju prihvaćenom od strane svih involviranih aktera.

2. Određivanje teritorijalnih, proceduralnih i vremenskih okvira otcepljenja

Sada kada su utvrđeni okvirni parametri na osnovu kojih je moguće vršiti procenu funkcionalnosti i pravednosti potencijalnih država i kada su – samim tim – konačno definisani svi vrednosni i formalni kriterijumi neophodni za donošenje smislenog suda o moralnoj opravdanosti i stvarnoj izvodljivosti zahteva za otcepljenjem, potrebno je precizirati i mehanizme, procedure i instrumente čijom implementacijom postupak kolektivnog osamostaljenja postaje i u praksi legitiman i ostvariv, pre svega kako bi se ranije predstavljen predlog hibridne normativne teorije o pravu na odvajanje od centralnih vlasti učinio primenjivim i kako bi se posledično formirala i formulisala ‘upotpunjena liberalna etika secesije’ (pomoću koje u četvrtom poglavlju disertacije treba sprovesti sadržinsku evaluaciju nekoliko konkretnih slučajeva otcepljenja sa prostora Istočne i Jugoistočne Evrope). Stoga je ostatak ovog poglavlja u celosti posvećen oblikovanju idejnog nacrtu primenjene etike separacije, s ciljem dodatnog preciziranja prethodno uspostavljenog predloga normativne etike sticanja političke i teritorijalne nezavisnosti.

Potreba za razvojem detaljnije i sofisticiranije primenjene etike osamostaljenja – kojom bi se nadogradili, unapredili i u praktičnom smislu razradili argumenti postojećih normativnih teorija otcepljenja – identifikovana je još u poslednjoj deceniji prošlog veka, u jeku najaktivnije akademske debate o pravu na nacionalno samoopredeljenje, ali je od tada pa sve do danas (u pogledu njenog nadomešćivanja) nedovoljno toga učinjeno. Na neophodnost sagledavanja političkog razjedinjenja iz primenjetoetičkog ugla prvi je ukazao Alen Bjukenan,²⁷⁸ da bi se datom pitanju nešto kasnije posvetio i Danijel Vejnstock (*Daniel Weinstock*), pravnik i filozof politike koji je dobro uočio da se moralni principi i vrednosni standardi normativnih teorija secesije moraju razviti i operacionalizovati u daleko većoj meri (nego što to obično čine njihovi proponenti) kako bi doista postali praktično upotrebljivi.²⁷⁹ Tom prilikom je i sâm preduzeo određene korake u predočenom smeru, zalažući se – poput Bjukenana – za konstitucionalizaciju prava na otcepljenje u državama u kojima zahtevi manjinskih zajednica za političkim razvodom nisu strani.²⁸⁰

Primer dvojice autora sledili su i takozvani ‘proceduralisti’ – po vokaciji najčešće pravni teoretičari ili pravnici – koji su proučavali moguće načine kodifikovanja prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje. Razmatrali su prednosti i mane ustavnih klauzula kojima bi se secesija mogla ozakoniti (prvenstveno u federalnim državama), kao i potencijalne

²⁷⁷ Worldometer, *Countries in the World by Population and Area*, Worldometer: Real-time Statistics, Washington, 2020, Available from: <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/> (Accessed Nov 22, 2020), p. 1.

²⁷⁸ Allen Buchanan, *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*, op. cit., pp. 1-4. and pp. 127-130.

²⁷⁹ Daniel Weinstock, “Toward a Proceduralist Theory of Secession”, *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, vol.13, no.2, 2000, p. 257.

²⁸⁰ Ibidem, str. 262.

načine njenog regulisanja međunarodnopravnim normama. Jedni su argumentovali da je postupak otcepljenja potrebno zadržati u domaćim/internim institucionalnim i pravnim okvirima, polazeći od pretpostavke da je to najbolji metod prevencije separatističkih kriza (odnosno najsigurniji način da se spreči njihova politizacija, nekontrolisana eskalacija i internacionalizacija), dok su drugi rešenja tražili u jasnijem i preciznijem određivanju međunarodnog prava prema pitanjima koja se tiču nacionalnog samoopredeljenja.²⁸¹

Međutim, usmeravanjem naučnoistraživačkih napora na razradu pravnoformalnih okvira okrenutih ka ustavnom, zakonskom i međunarodnopravnom regulisanju postupka otcepljenja, akademska pažnja do sada je prevashodno bila posvećena legalističkom segmentu datog problema, dok je dalji razvoj političkoteorijskih aspekata primenjene etike sticanja nezavisnosti samim tim u dobroj meri ostao zanemaren i zapostavljen. Iako je ustrojavanje svakog secesionističkog procesa pravnim normama i propisima nesumnjivo važno – i naposljetku neizbežno, budući da je globalno (neupitno) priznatu državu vrlo teško formirati bez međusobnog priznavanja i zvaničnog uspostavljanja bilateralnih odnosa između stare i nove zemlje – u ovom radu se ipak drži do stava da zakonska regulativa sama po sebi nije dovoljna (a ponekad čak ni poželjna)²⁸² kada je zadatak formulisanje objektivno primenjive etike secesije, pošto se najveći broj pokušaja osamostaljenja – pogotvo u inicijalnim fazama – odigrava u ekstralegalnom prostoru (bez obzira na to da li su pravo na otcepljenje i instrumenti njegove implementacije prethodno predviđeni i definisani zakonskim odredbama ili ne), dok njihov ishod dobrim delom svakako zavisi od *de facto* stanja na terenu, od već ustanovljenog odnosna moći između centralnih vlasti i separatista, kao i od veštine upravo pomenutih aktera da – tokom međusobnog političkog nadmetanja ili oružanih sukoba – pridobiju podršku vodećih svetskih i/ili regionalnih sila. Zato sveobuhvatni predlog etike sticanja nezavisnosti – pored pravnoformalnih procedura koje u specifičnim situacijama mogu biti od koristi pri pokretanju, realizaciji i/ili okončanju postupka secesije – neizbežno mora da razmotri i u svoje okvire inkorporira i jedan opštiji i fleksibilniji (više politički nego zakonski) primenjenoetički model ophođenja prema težnjama ka nacionalnom samoopredeljenju, onaj koji ne stremi nužnom kodifikovanju pretpostavljeno pravednih i efikasnih načela ili metoda za prevazilaženje secesionističkih kriza, već onaj koji je prvenstveno okrenut uspostavljanju okvirnih i poželjnih ‘pravila ponašanja’ (koja involviranim/sukobljenim stranama mogu poslužiti kao korisne i moralno validne smernice u vanrednim/ekstralegalnim okolnostima, odnosno u nepredvidivim i neuobičajenim političkim prilikama do kojih dolazi kada se teritorijalni integritet i suverenitet međunarodno priznate zemlje dovode u pitanje).

a. Artikulisanje narodne volje za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem i razmatranje secesionističkih zahteva

Na osnovu svega upravo napisanog postaje jasno da država – iako ima moralnu obavezu da makar u načelu prihvati postojanje kolektivnog prava na (potpuno) nacionalno

²⁸¹ U tom pogledu se – kao važna naučna dela – mogu izdvojiti monografija Miodraga Jovanovića objavljena 2007. godine (koja kroz uporednu analizu relevantnih slučajeva traga za dobrom praksom i već isprobanim zakonskim rešenjima, a potom i sama predlaže proceduralni model odvajanja od centralnih vlasti; model koji za cilj ima deeskalaciju potencijalno konfliktnih situacija u federacijama u kojima pokreti za nacionalnim samoopredeljenjem predstavljaju pretnju po teritorijalni integritet države), kao i knjiga koju je nedavno napisala Milena Sterio (gde je fokus više usmeren na međunarodno pravo i međunarodne odnose, budući da se kao primarni istraživački cilj uspostavlja oblikovanje etički opravdanih i u praksi utemeljenih procedura za proklamovanje nezavisnosti i priznavanje novih država). – Miodrag Jovanović, *Constitutionalizing Secession in Federalized States: A procedural Approach*, op. cit., pp. i-224. / Milena Sterio, *Secession in International Law: A New Framework*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2018, pp. i-189.

²⁸² Cass Sunstein, “Constitutionalism and Secession”, op. cit., p. 634. / Christopher Wellman, *A Theory of Secession: The Case for Political Self-Determination*, op. cit., pp. 128-156.

samoopredeljenje – ipak nema etičku obligaciju da mogućnost otepljenja uvede u sopstvene ustavnopravne okvire. Štaviše, doista suverena, funkcionalna i legitimna zemlja mogućnost promene svojih međunarodnih granica svesno će zadržati u domenu političkog, a ne pravnog (upravo kako bi ostala potpuno suverena i funkcionalna), pa će zahteve za separacijom razmatrati samo u specijalnim i vanrednim društvenopolitičkim okolnostima; onda kada centralne vlasti prepoznaju da je došlo do očigledne i nezaobilazne potrebe za stupanjem u pregovore sa secesionistima (npr. kako bi se sprečila radikalizacija separatističkih tendencija i očuvala stabilnost uspostavljenog poretka), odnosno kada uvide da imaju političku i moralnu dužnost da prepoznaju prisustvo demokratske težnje jednog dela građana ka nezavisnosti.

Postojanje takve potrebe/dužnosti nije teško primetiti. Volja za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem manjinskog naroda – ili bilo koje druge grupacije koja neguje zaseban nacionalni identitet – postaje evidentna onda kada secesionističke partije postignu izborni rezultat na osnovu kog mogu samostalno da formiraju lokalnu vlast na regionalnom/pokrajinskom nivou (ili na području bilo koje druge administrativne jedinice unutar koje većina pripadnika datog kolektiva živi), odnosno kada na najvišem/državnom nivou obezbede podršku koja je po broju glasova približna upravo pomenutoj, pogotovo tamo gde lokalno zakonodavno telo nije uspostavljeno. Težnja ka nezavisnosti takođe dobija na značaju (u dovoljnoj meri da centralne vlasti ozbiljno pristupe njenom razmatranju) i onda kada demonstracije/protesti u okviru kojih se iznose separatistički zahtevi postanu redovni i masovni; redovni u smislu da ne predstavljaju samo incident, kratkotrajnu pojavu ili prolaznu reakciju na konkretan društvenopolitički događaj, već da se održavaju kontinuirano i sa jednakim/sličnim intenzitetom (bez nagoveštaja da će prestati), a masovni u smislu da okupljaju dovoljno pristalica da – bez obzira na to što su mirni – ometaju normalno funkcionisanje grada ili regije u kojoj se odvijaju, do te mere da ignorisanje istih postaje nemoguće i potencijalno štetno po političku, ekonomsku i/ili bezbednosnu stabilnost date administrativne jedinice, pa čak i čitave zemlje. Konačno, zahteve za razjedinjenjem neophodno je uzeti u obzir i kada secesionistički pokret – usled velike političke popularnosti i dobre operativne organizovanosti – stekne kapacitete da uspešno organizuje (ne)zvanični referendum o otepljenju,²⁸³ posebno ukoliko održavanje takvog plebiscita dovede do zapažene izlaznosti (kao i do afirmativnog ishoda, koji je pod tim okolnostima svakako gotovo izvestan, budući da nije za očekivati da će na neformalnom referendumu glasati i građani koji se protive formiranju nove države).

Opisane situacije predstavljaju presudne političke momente, one u kojima centralne vlasti trebaju da reaguju kako bi sprečile ozbiljniju destabilizaciju postojećeg uređenja i potencijalne nemire većih razmera. Ukoliko to žele da učine na moralno opravdan način, vladajuće elite zahteve za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem tada moraju ozbiljno uzeti u obzir i razmotriti ih (mada je daleko poželjnije da to urade i dosta ranije). Budući da primeri mirnog i demokratskog pristupanja secesionističkim težnjama nisu nečuveni,

²⁸³ Pritom, nije dovoljno da se nezvanični referendum o otepljenju organizuje putem Interneta, budući da u tom slučaju postaje teško objektivno proceniti izbornu izlaznost i masovnost podrške koju je pokret za nezavisnost ostvario, što se najbolje videlo u slučaju onlajn plebiscita o nezavisnosti italijanske pokrajine Veneto. Iako su organizatori tvrdili da je pravo glasa tom prilikom ostvarilo više od dva miliona stanovnika imenovane oblasti (koja broji skoro pet miliona građana), od kojih je navodno nešto manje od 90% iskazalo želju za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem, ubrzo je ustanovljeno da je većina učesnika ove neformalne digitalne ankete istoj pristupila sa IP adresa koje su bile registrovane van Italije. – Nationalia, “Italian government admits ‘a Venetian question’ exists which should be solved by increasing autonomy”, *Nationalia: World News on Stateless Nations and Peoples and Diversity*, Barcelona, 2014, Available from: <https://www.nationalia.info/new/10261/italian-government-admits-a-venetian-question-exists-which-should-be-solved-by-increasing-> (Accessed Aug 22, 2020), p. 1.

izvlačenje pouka i korisnih smernica iz prethodno (od strane različitih državnih administracija) već demonstriranog legitimnog postupanja prema separatističkim tendencijama deluje kao logičan korak u smeru daljeg razvoja primenjene etike otcepljenja. S tim ciljem na umu, u ovom pododjeljku biće sagledan slučaj mirnog ophođenja centralnih vlasti prema secesionističkim namerama (onim namerama artikulisanim na jedan od tri načina opisana u prethodnom pasusu), pri čemu će se – komparacije radi – u obzir takođe uzeti i jedan donekle problematičan primer. Konkretno, misli se na: **a**) pohvalan primer Ujedinjenog Kraljevstva, gde su lideri iz Londona – deceniju i po nakon devolucije određenih regionalnih ovlašćenja – stupili u pregovore sa Vladom Škotske o uslovima i procedurama otcepljenja, kao i na **b**) kontroverzan primer Kraljevine Španije, u kojoj je vlada u Madridu – nakon godina poštovanja regionalne autonomije – odlučila da se primenom sile suprotstavi mirnim zahtevima za odvajanjem Katalonije.²⁸⁴

Slučaj (još uvek) neostvarenog osamostaljenja Škotske od Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske predstavlja gotovo idealtipski primer načina na koji svi neposredno i posredno involvirani učesnici treba da se ophode prema potencijalnoj političkoj i teritorijalnoj separaciji, a tu se prvenstveno misli na tri vrste aktera kojima je predlog ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ koji se iznosi unutar ove disertacije i namenjen, odnosno: **a**) na predstavnike kolektiva koji teži nezavisnosti, **b**) na centralne vlasti njihove matične države, kao i **c**) na političke subjekte šire međunarodne zajednice; subjekte poput drugih zemalja ili internacionalnih organizacija. Stoga je – prilikom potrage za ranije implementiranim i u praksi proverenim instrumentima moralno opravdanog iskazivanja narodne volje za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem, kao i prilikom traganja za prihvatljivim načinima ophođenja prema mirno artikulisanim secesionističkim zahtevima – logično krenuti od upravo pomenutog slučaja.

Inicijalni/izvorni obrisi onoga što će se kasnije pretočiti u škotski i engleski nacionalni identitet pojavili su se u periodu ranog srednjeg veka, kada su dve kraljevine i formirane. Nakon višedecenijskih ratova i osvajачkih pohoda tokom kojih Engleska neuspešno pokušava da pokori Škotsku (vođenih između 1296. i 1357. godine), kao i kasnijih sukoba i očekivano turbulentnih odnosa koji su potom usledili, pomenute države 1603. godine stupaju u personalnu uniju, odnosno u političku zajednicu dve potpuno suverene zemlje kojima upravlja isti monarh – u ovom konkretnom slučaju škotski kralj Džejms VI i I Stjuart (*James VI and I Stuart*) – da bi 1707. godine formirale jedinstvenu državu, Kraljevstvo Velike Britanije. Tom prilikom obe strane – iako iz različitih interesa – dobrovoljno obustavljaju rad kako škotske tako i engleske skupštine, pri čemu formiraju zajedničko zakonodavno telo sa sedištem u Londonu. Istovremeno zadržavaju nezavisnost sopstvenih pravnih sistema (*Scots/English law*), kao i neke druge oblike političke i kulturne autonomije.²⁸⁵

Želja za obnavljanjem Škotskog parlamenta bila je – u većoj ili manjoj meri – prisutna još od njegovog ukidanja. Ipak, u nešto ozbiljniji politički zahtev prerasta tek krajem devetnaestog veka, nakon što je zvanični London devoluciju vlasti – politiku koja je

²⁸⁴ Situacije u kojima su se centralne vlasti odlučile za nasilno sputavanje otcepljenja (i u kojima je – za razliku od katalonskog slučaja – secesija posledično eskalira u otvoreni oružamni sukob) biće razmatrane nešto kasnije, u četvrtom odeljku ovog poglavlja, s namerom apstrahovanja etički opravdanih postupaka koji mogu biti implementirani od strane manjinske zajednice i međunarodnih aktera onda kada matična država ne postupa na moralno opravdan/prihvatljiv način.

²⁸⁵ Ben Jackson, *The Case for Scottish Independence: A History of Nationalist Political Thought in Modern Scotland*, Cambridge University Press, Cambridge, 2020, pp. 30-31.

podrazumevala i formiranje lokalne skupštine – počeo da razmatra kao jednu od mogućih solucija za Irsko pitanje. Secesija najsevernije zemlje Ujedinjenog Kraljevstva u tom trenutku u Edinburgu i dalje nije uzimana u obzir kao realna/poželjna opcija. Međutim, nekoliko decenija kasnije – neposredno po okončanju Irskog rata za nezavisnost – formiraju se prve nacionalističke i suverenističke partije koje otcepljenju Škotske svrstavaju unutar sopstvenih političkih programa, a kao glavna među njima izdvaja se Škotska nacionalna partija (*Scottish National Party / Pàrtaidh Nàiseanta na h-Alba*) ili SNP. Tokom prvih godina njenog postojanja ona deluje na društveno-političkim marginama i ne uspeva da pridobije zapaženiju podršku tamošnjih birača, budući da politika postizanja veće autonomije (*home rule*) u tom pogledu ostaje glavni – mada i dalje nedovoljno snažano ispoljen i precizno artikulisan – zahtev lokalnog stanovništva.²⁸⁶

Peticija poznata kao ‘Škotski zavet’ (*Scottish Covenant*), koja je pokrenuta 1949. godine, bila je jedan od prvih konkretnijih instrumenata putem kojih je želja za obnavljanjem institucija škotske državnosti (ali u okvirima postojeće/zajedničke zemlje) iskazana. Nominalno je upućena centralnim vlastima u Londonu, a potpisalo ju je nešto više od dva od ukupno pet miliona Škota, koliko ih je u tom trenutku – sredinom prošlog veka – živelo u Ujedinjenom Kraljevstvu.²⁸⁷ Iako je nekoliko puta pominjana u Vestminsterskoj palati – npr. 1955. godine prilikom rasprave o ‘Izveštaju Kraljevske komisije o dešavanjima u Škotskoj’ – nikada nije ozbiljnije razmatrana, budući da je podrška većoj decentralizaciji i dalje bila nedovoljno jaka. Kao što je poslanik Kolin Thornton-Kimzli (*Colin Thornton-Kemsley*) upravo tom prilikom primetio, samo jedan od njegovih kolega iz Škotske otvoreno je zagovarao politiku devolucije, dok su se ostali – njih sedamdeset – ili protivili takvom rešenju ili se uopšte nisu ni bavili tim pitanjem.²⁸⁸

Međutim, okolnosti su – ubrzo nakon pomenute parlamentarne rasprave – primetno počele da se menjaju. Predajom kolonija i posledičnim gubitkom epiteta imperijalne sile koji je Velika Britanija uživala sve do Drugog svetskog rata, mnogi Škoti počinju da veruju da je Ujedinjeno Kraljevstvo izgubilo svoj primarni smisao postojanja (*raison d'être*) i nadživelo svoju svrhu. Po pronalasku naftnih polja ispod Severnog mora početkom sedamdesetih godina pitanje političkog samoupravljanja – pored identitetske – dobija i ekonomsku dimenziju, što do tada skrajnuti SNP koristi kako bi otpočeo mudro osmišljenu kampanju ‘Nafta pripada Škotskoj’ (*It's Scotland's oil*), kojom je 1974. godine sebi obezbedio podršku trećine škotskih birača i jedanaest poslaničkih mesta u donjem domu Vestminsterske palate. Iako i dalje ne dostiže status najvažnije društvenopolitičke teme, pitanje nezavisnosti najsevernije britanske zemlje tada formalno stupa na glavnu pozornicu tamošnjih političkih zbivanja, budući da narodna volja za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem Škotske počinje da se izražava u najznačajnijim državnim institucijama. To centralne vlasti navodi da se ozbiljnije počnu baviti mogućnošću škotske separacije, usled čega nalažu izradu više – što javnih, što tajnih – izveštaja; izveštaja koji su uključivali političke, ekonomske i bezbednosne projekcije vezane za potencijalno razjedinjenje i disoluciju Ujedinjenog Kraljevstva.²⁸⁹

²⁸⁶ Ben Jackson, *The Case for Scottish Independence: A History of Nationalist Political Thought in Modern Scotland*, op. cit., p. 4.

²⁸⁷ Colin Kidd and Malcolm Petrie, “The Independence Referendum in Historical and Political Context”, in: Aileen McHarg et al. (eds.), *The Scottish Independence Referendum: Constitutional and Political Implications*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 33-34.

²⁸⁸ “Scottish Affairs Royal Commission's Report (Debate)”, *House of Commons of The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, London, 1955, Available from: House of Commons Hansard Archives, vol.536, no.1, pp. 1012.

²⁸⁹ Ben Jackson, *The Case for Scottish Independence: A History of Nationalist Political Thought in Modern Scotland*, op. cit., p. 171.

Naravno, fenomen secesije Velikoj Britaniji nije bio stran. Iskustvo u Severnoj Americi, a kasnije i u Irskoj, kao i ono u Indiji i ostalim kolonijama, jednu 'istinu' učinilo je sasvim evidentnom; bez obzira na vrstu pristupa ili jačinu otpora separatističkim tendencijama, nezavisnost – tamo gde je volja za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem naroda prisutna i dovoljno jaka – pre ili kasnije postaje neminovna stvarnost. Vođene tom istorijskom lekcijom (koju su naučile na sopstvenom primeru), centrale vlasti Ujedinjenog Kraljevstva – tada predvođene laburističkom vladom – već 1969. godine formiraju Kraljevsku komisiju za ustav, poznatiju kao Kilbrandonova komisija (*Kilbrandon Commission*), s namerom razmatranja raznih modela devolucije, federalizacije, konfederalizacije, pa čak i različitih mehanizama razjedinjenja kojima bi se moglo pristupiti rastućim zahtevima za obnavljanjem škotske (a ujedno i velške) državnosti, bilo unutar zajedničke zemlje ili van nje. Komisija je kao neosnovane odbacila opcije secesije i (kon)federalizacije, ali je predložila otpočinjanje procesa devolucije; procesa kojim bi se određena ovlašćenja (u ovom konkretnom slučaju u oblasti obrazovanja, zdravstva, ekologije i unutrašnjih poslova) sa vrhovnog zakonodavnog tela prenela na novi Škotski parlament, nakon što on bude formiran. Parcijalna/delimična devolucija pojedinih legislativnih ingerencija viđena je kao najprimerenije rešenje, pošto bi se primenom pomenutog institucionalnog okvira izašlo u susret volji lokalnog stanovništva, dok bi država istovremeno *de iure* nastavila da bude unitarna, budući da bi na taj način London u svojim rukama zadržao vrhovni autoritet u sprovođenju izvršne i zakonodavne vlasti (koju tom prilikom ne bi formalno predao, već bi je naprosto delegirao regionalnoj samoupravi, zadržavajući pravo da opovrgne sve sporne odluke i uredbe usvojene u Edinburgu).²⁹⁰

Vođena zaključcima Kilbrandonove komisije, Vlada Ujedinjenog Kraljevstva 1978. godine predložila je 'Škotski akt', da bi ga Dom komuna potom i usvojio, uz amandman kojim je predviđeno da dati zakon na snagu može stupiti tek nakon što ga na referendumu prihvati najmanje 40% od ukupnog broja punoletnih stanovnika Škotske. Plebiscit je održan naredne godine, ali pomenuti uslov nije ispunjen, pa je zakon ubrzo zatim i opozvan, uprkos podršci od 51,6% (odnosno 32,9% u apsolutnom smislu) koju su birači koji su izašli na referendum pružili njegovom usvajanju. SNP tada u znak protesta glasa za nepoverenje laburističkoj vladi, da bi taj potez – krajnje ironično – rezultirao dolaskom Margaret Tačer (*Margaret Thatcher*), a potom i Džona Mejdzora (*John Major*) na vlast; konzervativaca koji su se tokom njihovog jedanaestogodišnjeg i sedmogodišnjeg premijerskog mandata odlučno protivili devoluciji.

Međutim, iako konzervativni lideri Ujedinjenog Kraljevstva nisu nameravali da se nastave baviti mogućnošću uvođenja regionalnih zakonodavnih tela (verujući da bi čin konstituisanja Škotskog parlamenta predstavljao prvi korak ka obnavljanju potpune nezavisnosti te zemlje), želja lokalnog stanovništva za većom – a kod određenog broja građana i potpunom – političkom autonomijom nastavila je da raste. Tako je već 1979. godine formirana 'Kampanja za Škotsku skupštinu' (*Campaign for a Scottish Assembly*), labava koalicija političkih partija, grupa građana, društvenih inicijativa, klubova, crkvenih zajednica i drugih organizacija koje su se zalagale za ponovno uspostavljanje pomenute institucije; koalicija koja je 1989. godine usvojila deklaraciju pod nazivom 'Potraživanje prava za Škotsku' (*A Claim of Right for Scotland*), zahtevajući da London izađe u susret volji škotskog naroda da autonomno upravlja sobom i sopstvenom zemljom.²⁹¹

Prilikom da tu volju i zvanično iskažu Škoti su ponovo dobili nakon smene vlasti 1997. godine, kada je organizovan novi referendum. Izlaznost je ovog puta bila znatno veća, a isto

²⁹⁰ Colin Kidd and Malcolm Petrie, "The Independence Referendum in Historical and Political Context", op. cit., p. 36

²⁹¹ Ben Jackson, *The Case for Scottish Independence: A History of Nationalist Political Thought in Modern Scotland*, op. cit., pp. 139-140.

važi i za podršku pruženu politici devolucije, za koju je tada glasalo 74,3% od ukupnog broja izjašnjenih birača.²⁹² Nekoliko meseci kasnije usledilo je i usvajanje revidiranog 'Škotskog akta', koji se vidno razlikovao od prvobitnog, budući da su novoformiranom parlamentu poverene daleko značajnije nadležnosti od onih koje su bile predviđene dve decenije ranije. Pritom, zajedno sa tek uspostavljenim legislativnim telom – kom je ustupljeno ovlašćenje da na teritoriji najsevernije zemlje Ujedinjenog Kraljevstva odlučuje o širokom spektru pitanja – formirana je i egzekutivna grana vlasti. Time je tema devolucije na kratko vreme skrajnuta u drugi plan javne debate, čime su stvoreni uslovi za popularizaciju do tada manje razmatrane opcije (opcije potpunog otepljenja), što je bila šansa koju je SNP vešto prepoznao i iskoristio. Usled uspešne predizborne kampanje – u okviru koje su lideri ove stranke obećali održavanje referenduma o nezavisnosti – 'nacionalisti' na vlast u Škotskoj dolaze 2007. godine, da bi potom objavili belu knjigu svojih secesionističkih i ostalih političkih namera, a zatim i bezuspešno pokušali da donesu 'Zakon o referendumu'. Uprkos pomenutom neuspehu, vlast dodatno učvršćuju na sledećim parlamentarnim izborima 2011. godine – kada osvajaju čak 45,4% glasova – nakon čega po prvi put uspevaju samostalno da formiraju većinsku vladu.²⁹³

Uvidevši da je zagovaranje politike razjedinjenja SNP-u obezbedilo podršku najvećeg broja tamošnjih glasača, vlada premijera Dejvida Kameronu stupa u pregovore sa vladom Prvog ministra Aleksa Salmonda (*Alex Salmond*), s namerom da škotskom narodu pruži priliku da se o pitanju moguće separacije izjasni na demokratski način. Nakon što su svi uslovi dogovoreni,²⁹⁴ održavanje 'legalnog, poštenog i odlučujućeg' plebiscita o nezavisnosti odobreno je 'Edinburškim sporazumom' iz 2012. godine. Škotski parlament potom je usvojio revidirani 'Zakon o referendumu', koji nedugo zatim dobija kraljevski pristanak i zvanično stupa na snagu. Ipak, 19. septembra 2014. godine čak 55,3% izjašnjenih birača glasalo je za ostanak u zajedničkoj državi.²⁹⁵ To, doduše, nije umanjilo – makar ne u znatnoj meri – podršku koju SNP nastavlja da uživa (prvenstveno zahvaljujući Bregzitu i želji škotskog naroda da ostane u Evropskoj uniji), niti je obeshrabilo rukovodstvo date stranke da nastavi sa zahtevima za ponovnim organizovanjem plebiscita o eksternom teritorijalnom samoopredeljenju najsevernije britanske zemlje, uprkos prethodno datom obećanju da se pitanje secesije neće ponovo postavljati za života današnje generacije. Međutim, imajući na umu činjenicu da je konzervativac i aktuelni premijer Ujedinjenog Kraljevstva Boris Džonson (*Boris Johnson*) prilikom dolaska na vlast stupio i na poziciju 'ministra unije' (*Minister for the Union*), koju je sâm i uspostavio, kao i to da je potom odbio zahtev za ponovnim održavanjem referenduma o nezavisnosti, izgledi da se tako nešto dogodi trenutno su veoma mali. S druge strane –

²⁹² "Results of Devolution Referendums (1979 & 1997)", *House of Commons of The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, London, 1997, Available from: House of Commons Library, vol.97, no.113, pp. 9-10.

²⁹³ Tom Mullen, "Introduction", in: Aileen McHarg et al. (eds.), *The Scottish Independence Referendum: Constitutional and Political Implications*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 4-5.

²⁹⁴ Obe vlade su se složile da plebiscit mora biti: **a**) jasno utemeljen u važećim zakonima, **b**) održan na način koji će biti prihvatljiv narodu, Parlamentu i Vladi Ujedinjenog Kraljevstva, **c**) obavezujući po svojoj prirodi, **d**) preciznije regulisan od strane Škotskog parlamenta i **e**) usmeren isključivo na donošenje odluke o međunarodnom statusu Škotske, a ne na mogućnost dodatne devolucije zakonodavnih, fiskalnih (*devo-max*) i drugih ovlašćenja. Škotski parlament je potom definisao referendumsko pitanje, odredio datum održavanja plebiscita, kao i opšte uslove i konkretna pravila kampanje. Iako stručna literatura nije saglasna oko toga da li se Vlada Ujedinjenog Kraljevstva 'Edinburškim sporazumom' pravno obavezala da prizna nezavisnost Škotske u slučaju ishoda koji bi bio pozitivan po secesioniste, jasno je da su politička volja i osećaj moralne obligacije da se tako nešto učini bili prisutni. – Adam Casanas, "The Independence Referendum and Debates on Scotland's Constitutional Future", *Tijdschrift voor Constitutioneel Recht (TvCR)*, 2014, vol.21, no.2, pp. 150-152.

²⁹⁵ "Scottish Independence Referendum 2014: Results", *The Scottish Parliament*, Edinburgh, 2014, Available from: https://www.parliament.scot/ResearchBriefingsAndFactsheets/Scottish_Independence_Referendum_2014_Results.pdf (Accessed Jan 12, 2020), p. 1.

posmatrano na duže staze – ponovno sprovođenje plebiscita o osamostaljenju Škotske deluje gotovo izvesno (bilo to za deceniju, dve ili znatno kasnije), pogotovo kada se u obzir uzme kako dugoročni tako i u poslednjih pet godina zabeleženi kratkoročni trend rasta popularnosti date ideje.²⁹⁶

Tabela 1: Podrška otcepljenju, devoluciji i ukidanju Škotskog parlamenta kroz godine²⁹⁷

Godina	Nezavisnost	Devolucija	Ukidanje parlamenta
1999	27%	59%	10%
2000	30%	55%	12%
2001	27%	59%	9%
2002	30%	52%	13%
2003	26%	56%	13%
2004	32%	45%	17%
2005	35%	44%	14%
2006	30%	54%	14%
2007	24%	62%	9%
2009	28%	56%	8%
2010	23%	61%	10%
2011	32%	58%	6%
2012	23%	61%	11%
2013	29%	55%	9%
2014	33%	50%	7%
2015	39%	49%	6%
2016	46%	42%	8%
2017	45%	41%	8%
2019	51%	36%	7%

Za očekivati je da će se upravo opisana međuigra između centralnih i regionalnih vlasti u Londonu i Edinburgu nastaviti i tokom godina koje predstoje, pri čemu će najistaknutiji društveni rascepi – poput rascepa koji Britance deli na one koji su za i one koji su protiv istupanja iz Evropske unije – formirati grube tematske i diskurzivne/retoričke okvire unutar kojih će se to političko nadmetanje odvijati. Ipak, pošto ni bezbednosna, ni ekonomska, pa čak ni politička stabilnost Ujedinjenog Kraljevstva time do sada nije primetno ugrožena, može se pretpostaviti da – po svemu sudeći – do većih potresa (povodovanih mogućnošću škotskog otcepljenja) neće doći ni u narednom periodu. Štaviše, pomenuta država mogla se – prema svim u prethodnom odeljku razmatranim parametrima i kriterijumima – svrstati među najfunkcionalnije i najpravednije zemlje sveta čak i tokom 2014. godine, prilikom održavanja referenduma o nezavisnosti njenje najsevernije administrativne jedinice, kada je budućnost englesko-škotske zajednice bila najneizvesnija. Stoga je korisno razmotriti kako je (i tačno kakvo) ophođenje svih involviranih/relevantnih aktera prema mogućem osamostaljenju Škotske uvek iznova doprinosilo mirnom rešavanju ovog višegodišnjeg secesionističkog spora, pri čemu u obzir treba uzeti i nezavisne varijable – poput šireg istorijskog i društvenopolitičkog konteksta – koje su doprinele neometanom rađanju, artikulisanju i formalizovanju demokratske/narodne volje za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem posredstvom regionalnih i državnih institucija.

²⁹⁶ Ben Jackson, *The Case for Scottish Independence: A History of Nationalist Political Thought in Modern Scotland*, op. cit., p. 179.

²⁹⁷ Tabela je sačinjena na osnovu podataka preuzetih sa Internet adrese 'Škotskog ispitivanja javnog mnjenja' (*Scottish Social Attitudes Survey*), organizacije koju finansira Vlada Škotske i koja se bavi anketiranjem i istraživačkim radom: <https://www.gov.scot/collections/scottish-social-attitudes-survey/>. Procenat neizjašnjenih ispitanika nije prikazan.

U tom smislu se pre svega mora primetiti da je Kraljevstvo Velike Britanije formirano dobrovoljnom odlukom najviših predstavničkih tela Engleske i Škotske,²⁹⁸ kao i to da su se najprepoznatljivije karakteristike savremenih parlamentarnih političkih sistema tokom osamnaestog i devetnaestog veka razvijale i oblikovale upravo u ovoj zemlji. Pritom, pređašnje iskustvo date države sa pokretima za nezavisnost – o kom je nakratko već bilo reči, a u koje se mogu uvrstiti i zahtevi za osamostaljenjem SAD, Indije, Kanade i Australije, kao i nasilni Severnoirski sukob iz druge polovine dvadesetog veka – takođe je tamošnju javnost i lidere dovelo do zaključka da je čak i pitanja koja se tiču samih granica i uređenja države najbolje rešavati na miran i demokratski način, sve i po cenu kompromisa sa onima koji teže otcepljenju.

Dakle, u vreme kada je tema škotske nezavisnosti postala politički relevantna i vredna veće pažnje, Ujedinjeno Kraljevstvo već je bilo jedna od najrazvijenijih demokratija sveta, sa jednom od najstarijih tradicija kompromisnog i/ili parlamentarnog rešavanja gotovo svih internih problema, pa samim tim i mnogih secesionističkih izazova. Pored toga, na umanjene rizika od izbijanja nasilnih sukoba u Škotskoj uticalo je i to što je granica između te zemlje i Engleske – ako se zanemari nekoliko minornih izmena koje su kasnije usledile – tada već vekovima bila nepromenjena, tačnije još od ‘Jorškog sporazuma’ iz 1237. godine, zbog čega oko nje nije bilo gotovo nikakvog spora. Konačno, kao nekadašnja imperija i sadašnja nuklearna sila, Britanija je uvek bila dovoljno vojno, ekonomski i politički jaka da spreči/onemogući svako ozbiljnije mešanje ostalih država i drugih međunarodnih aktera u njena unutrašnja pitanja, pa tako i u pitanje moguće secesije njene najsevernije administrativne jedinice, što je – u kontekstu političkog razvoda – privilegija koju mnoge zemlje nemaju.

Međutim, nisu samo istorijske/situacione okolnosti (čiji značaj svakako ne treba zanemariti) doprinele mirnom postupanju involviranih strana tokom procesa uvećanja škotske autonomije, a kasnije i prilikom pokretanja i sprovođenja referenduma o mogućoj nezavisnosti. Najznačajniji činilac u tom pogledu bila je politička zrelost centralnih i regionalnih vlasti; zrelost koja se ogledala u njihovim naporima da nesuglasice zadrže i reše u institucionalnim okvirima. Naime, ni škotski nacionalisti ni lideri Ujedinjenog Kraljevstva mogućnost otcepljenja nisu doživljavali kao pitanje života i smrti, već su se za svoje interese i preferencije vezane za budućnost državnog uređenja borili legitimnim sredstvima. Tako je volja za samostalnom Škotskom (a pre toga i većom regionalnom autonomijom te zemlje) artikulisana mirnim i opravdanim metodama, odnosno formiranjem političkih partija, njihovim zajedničkim delovanjem i ujedinjavanjem sa drugim organizacijama koje su devoluciju ili separaciju videle kao svoje primarne ciljeve, kao i popularizacijom secesionističke agende kroz debate u medijima i predstavničkim institucijama, putem društvenopolitičkih kampanja itd. Pritom, zahtevi za potpunim osamostaljenjem formalizovani su mehanizmima poput peticija upućenih centralnim vlastima, kao i izglasavanjem političkih predstavnika koji su zastupali ideju interne ili eksterne nezavisnosti; predstavnika koji bi – kada bi stekli dovoljno veliku podršku – pokušavali da donesu zakone i uspostave pravne okvire za održavanje referenduma na kom bi škotski narod mogao da se izjasni o datim pitanjima, dok bi ujedno – nakon što bi se za to ukazala prilika – stupali i u političke/tehničke pregovore sa zvaničnicima u Londonu. Drugim rečima, građani Škotske i njihovi zastupnici dosledno su poštovali institucije postojeće države, koje su im – opet – omogućile da se za svoje političke ciljeve bore na demokratski način, čak i kada su ti ciljevi bili suprotstavljeni onome što se tradicionalno naziva ‘državnim interesom’. Samim tim, potrebe za unilateralnim proglašenjem nezavisnosti – kao i za primenom nasilnih metoda borbe – nije ni bilo, niti je izgledno da bi takav vid delovanja uopšte bio prihvaćen od strane pomenute zajednice; zajednice čiji je jedan deo težio ostvarenju prava

²⁹⁸ Ipak, ne treba zaboraviti da je u to vreme jako mali procenat stanovništva imao pravo da bira predstavnike u parlamentu.

na veću političku samoupravu (bilo u okviru postojeće ili nove međunarodno priznate države), dok je drugi deo bio sasvim zadovoljan i očuvanjem statusa kvo.

Podjednako racionalan i pravičan odnos prema pitanju razjedinjenja Engleske i Škotske mogao se primetiti kako kod regionalnih, tako i kod centralnih vlasti. Dok su potonje u Irskoj učinile sve kako bi sprečile otcepljenje zemlje koja je, za razliku od Škotske, na nelegitiman način inkorporirana u sastav Ujedinjenog Kraljevstva²⁹⁹ – sve od pokušaja zabrane secesionističkih stranaka poput partije Šin Fejn (*Sinn Féin*) do pogubljenja pobunjenika koji su proglasili samostalnost Irske tokom Uskršnjeg ustanka 1916. godine (što je, sasvim očekivano, dovelo do dalje eskalacije nasilnih sukoba)³⁰⁰ – u Škotskoj je od samog početka uspostavljanja raznolikih pokreta za nezavisnost poštovano pravo na političku slobodu i slobodu izražavanja svih pojedinaca i organizacija, pa tako i onih koje su imale separatističke pretenzije. Protivljenje devoluciji – a kasnije i separaciji – predstavljalo je (uz zalaganje za veću autonomiju ili separaciju) jedan od tri legitimna stava koji su građani mogli zauzeti po pitanju budućnosti državnog uređenja; stav koji su ponajviše – ali ne i po pravilu – zastupale konzervativne vlasti, kao i mnogi uniji posvećeni Škoti, ali koji ipak nije imao status neupitnog nacionalnog interesa.

Primereno ophođenje prema mogućnosti devolucije – a zatim i secesije – ogledalo se ne samo u činjenici da se rešavanju relevantnih pitanja pristupalo na zdravorazumski način, putem demokratskih institucija i pregovora, već i u tome što je pravo odluke prikladno/pravedno distribuirano na sve građane Ujedinjenog Kraljevstva. Naravno, o tome da li će uspostaviti nezavisnu državu ili ne na kraju su – sasvim logično – glasali samo Škoti, ali su odluku o tome da li se plebisciti o devoluciji i secesiji uopšte trebaju organizovati donosili svi britanski državljani, prvo direktno kada su 1997. godine na vlast doveli laburističku vladu Tonija Blera (*Tony Blair*), političara koji se još tokom predizborne kampanje zalagao za održavanje referenduma o uvećanju regionalne autonomije,³⁰¹ a potom i indirektno 2010. godine, kada su za premijera izabrali Dejvida Kamerona, lidera koji je – nasuprot svojim prethodnicima iz Konzervativne partije – tokom prvog mandata imao primetno blagonaklon odnos prema namerama škotskih nacionalista. Takav vid posrednog prenošenja prava na političko i teritorijalno samoopredeljenje (sa svih građana postojeće države na zaseban nacionalni kolektiv) u skladu je sa ranije razmatranom i – u ovom slučaju – sasvim opravdanom remedijalnom argumentacijom, prema kojoj ovlašćenje da održi referendum o nezavisnosti manjinskoj zajednici (kada ona nema razlog da podigne ustanak) mora biti delegirano od strane demokratski izabrane vlade, jer se jedino tada može reći da je volja većine (kako regionalne većine, tako i većine svih državljana koje centralne vlasti predstavljaju) doista ispoštovana.

Ipak, iako se u Ujedinjenom Kraljevstvu Škotskom pitanju uvek pristupalo konstruktivno, određenih tehničkih propusta u pogledu proceduralnog ophođenja prema devoluciji i potencijalnom otcepljenju jeste bilo. Kako bi se iz njih izvukle pouke, ali i kako bi bili označeni kao nepoželjni i samim tim isključeni iz predloga ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ koji se ovde obrazuje, ti propusti se moraju identifikovati i razmotriti. Najočiglednija

²⁹⁹ Iako Parlament Irske 1800. godine jeste glasao za stvaranje Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Irske, odnosno za sopstveno ukidanje, ne treba zaboraviti da je Irska u to vreme bila satelitska država svog istočnog suseda, da je pravo da biraju i da budu birani katolicima – koji su u tom trenutku sa oko 90% od ukupnog broja stanovnika činili ubedljivu većinu – od strane engleskih/britanskih okupatora oduzeto još 1652. godine, kao ni to da su mnogi protestantski poslanici podmićivani kako bi ipak podržali ujedinjenje. – Alan Ward, *The Irish Constitutional Tradition: Responsible Government and Modern Ireland: 1782-1992*, Catholic University of America Press, Washington, 1994, p. 28.

³⁰⁰ Michael Hopkinson, *The Irish War of Independence*, Gill Education, Dublin, 2014, p. 28.

³⁰¹ “Labour Party General Election Manifesto – New Labour: Because Britain Deserves Better 1997”, *Labour Party*, London, 1997, Available from: Labour Party General Election Manifestos 1900-1997, vol.2, no.1, pp. 375.

praktična manjkavost u tom smislu jeste način na koji je pred referendum iz 1979. godine preciziran procenat podrške koji je bilo neophodno pružiti ‘Škotskom aktu’ kako bi se otpočelo sa prenošenjem pojedinih legislativnih ovlašćenja na planirani regionalni parlament. Naime, amandman kojim je predviđeno da formiranje novog predstavničkog tela – pokraj proste većine – mora da odobri i najmanje 40% od ukupnog broja registrovanih birača predložen je i usvojen tokom samo jednog skupštinskog zasedanja, bez prethodne šire javne rasprave na tu temu.³⁰² Takvo postupanje bilo je poprilično neprimereno, a moglo bi se tvrditi i nepravedno, budući da je njime neglasanje na referendumu – gotovo naprečac – formalno izjednačeno/poistovećeno sa gestom pasivnog protivljenja dodatnom uvećanju škotske autonomije, što je pobornike devolucije stavilo u nepovoljan položaj u odnosu na konzervativne unitariste, jer su – radi postizanja željenog političkog cilja – prema definisanim uslovima (pored pobede) morali da obezbede i veliku izlaznost građana sa pravom glasa. Pošto u tome nisu uspeali, ‘Škotski akt’ je na kraju opozvan, premda je više od pola učesnika plebiscita odobrilo dati zakonski predlog. Stoga – kada se sve navedene činjenice uzmu u obzir – nije neosnovano zaključiti da narodna volja 1979. godine nije ispoštovana. Taj stav su (sasvim očekivano) zauzeli i lideri SNP-a.³⁰³

Međutim, iako je svaki vid uslovljavanja demokratski iskazanih preferencija (bilo uredbama kojima se precizira neophodan odziv birača ili nekim drugim sličnim merama) podložan kritici, ne treba prevideti ni to da mnoge tehničke manjkavosti prate i referendume koji se isključivo/bezuslovno oslanjaju na princip proste većine, pri čemu su najproblematičniji upravo prostovećinski plebisciti na kojima se lokalni kolektiv izjašnjava o mogućnosti otcepljenja (kakav je bio i škotski referendum iz 2014. godine). Prvo, epohalne odluke poput one o stvaranju nove zemlje nije razumno donositi na osnovu jednog izolovanog izlaska na glasanje koje se temelji na pravilu ‘50% odazvanih plus jedan’, odnosno na principu relativne većine, pogotvo ne unutar unapred definisanih teritorijalnih jedinica u kojima je biračko telo polarizovano/podeljeno po pitanju secesije, odnosno tamo gde su oba tabora (kako onaj koji je za, tako i onaj koji je protiv opcije napuštanja države) približno popularna. U takvim okolnostima, podrška osamostaljenju – ukoliko do nje dođe – može predstavljati produkt samo trenutne/kratkoročne prednosti proseparatističke strane, a ne nedvosmisleni narodnu volju za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem. Recimo, da se spletom okolnosti 2014. godine odlučila za potpunu samostalnost, dobar primer takvog slučaja bila bi upravo Škotska (a isto važi i za primer Kvebeka iz 1995. godine), budući da bi se pobeda ‘Da Škotska’ (*Yes Scotland*) koalicije tom prilikom merila u promilima, pa je opravdano pretpostaviti da bi ponovljeno glasanje moglo da dovede do drugačijeg/obrnutog ishoda.³⁰⁴

Zatim, iako se ne može poistovetiti sa klasičnom secesijom, Bregzit takođe ilustrativno ukazuje na (dodatne) probleme koji – čak i u potpuno demokratskim uslovima – nastaju usled tesno donete odluke o napuštanju političke zajednice; na probleme poput pooštavanja nesuglasica/rascepa u društvu već duboko podeljenom po pitanju političkog razvoda, kao i na određene tehničke/proceduralne poteškoće vezane za ‘*instant*’ osamostaljenje, odnosno za postupak separacije koji je pokrenut nakon samo jednog izlaska na biračka mesta.³⁰⁵ Sledi da

³⁰² “Scotland Act 1978 (Referendum) Order 1978 (Debate)”, *House of Commons of The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, London, 1978, Available from: House of Commons Hansard Archives, vol.397, no.1, pp. 27-72.

³⁰³ Colin Kidd and Malcolm Petrie, “The Independence Referendum in Historical and Political Context”, op. cit., p. 38.

³⁰⁴ Istina, tesna je bila i referendumska pobeda unionista 1995. i 2014. godine, pogotovo u slučaju Kvebeka, ali takav rezultat – gledano sa primenjenoetičke tačke gledišta – predstavlja manji problem od ishoda u kom secesionisti ostvaruju nedovoljno ubedljivu pobedu, budući da očuvanje statusa kvo sa sobom nosi znatno niži rizik od postupka formiranja nove države, dok ujedno zahteva i skromniji napor.

³⁰⁵ Margaret Moore, *Seminar with Margaret Moore: A Political Theory of Territory*, op. cit., min. 165:30-167:13.

odluke koje proizilaze iz nepredvidljivih i do samog kraja neizvesnih referendumskih rezultata jednostavno – po svojoj prirodi – ne mogu uživati neupitan i potpun legitimitet, čak ni onda kada se za plebiscit može tvrditi da je održan na fer i pošten način, bez značajnijih kontroverzi i grubih nepravilnosti.

Stoga je – pored neophodnog procenta podrške – u najmanju ruku potrebno precizirati i nivo izlaznosti koji ishod glasanja o razjedinjenju čini nespornim, pošto ni ubedljiva podrška otcepljenju sama po sebi ne može biti referentna kada se po tom pitanju izjasni neprimereno mali broj državljana.³⁰⁶ Naravno, na takav zaključak logično se nadovezuje sledeće pitanje: „Kolika je izlaznost dovoljna kako bi rezultat referenduma o nezavisnosti imao potrebnu težinu?“ Najbolji odgovor na ovu dilemu pružice predstavnici centralnih vlasti i lideri secesionističkog pokreta (tokom pregovora o uslovima za održavanje plebiscita), budući da univerzalno meritoran ‘magični broj’ – koji otklanja navedenu nedoumicu – ne postoji. Ipak, izdvajaju se pojedina u praksi ranije primenjivana i naizgled zdravorazumska rešenja. Prvo takvo rešenje nalaže da odziv mora premašiti brojku od 50% registrovanih glasača, jer se otcepljenje uopšte ne može smatrati relevantnom političkom temom i opcijom ukoliko za nju nije zainteresovan makar svaki drugi punoletni stanovnik teritorijalne jedinice na kojoj se tako velika odluka donosi. Pasivnost, samim tim, na neki način doista predstavlja indirektnu podršku očuvanju statusa kvo. Opet – ukoliko se sledi nešto drugačija logika – dolazi se do rezona da izlaznost mora biti još veća,³⁰⁷ odnosno tolika da čak 50% od ukupnog broja registrovanih (a ne samo odazvanih) birača (plus jedan) podrži nezavisnost, jer ishod referenduma jedino tako može pružiti neoboriv osnov za formiranje nove države (osnov koji se temelji na neupitnoj demokratskoj volji apsolutne – umesto relativne – većine), budući da se kroz ispunjavanje norme koja pobornicima otcepljenja nameće tako visoko postavljen prag neophodne participacije dokazuje ne samo njihova velika zainteresovanost za budućnost teritorije koju zovu domovinom (kroz masovno učešće u procesu donošenja odluke o tome ko će nad datom zemljom vršiti vrhovnu vlast), već se demonstrira i podrška politici secesije koja daleko nadmašuje prostu većinsku, što je – samim tim – čini neupitno legitimnom.

Međutim, tako ustrojena izborna pravila mogu dovesti do toga da se ogromna proporcija izjašnjenih učesnika referenduma opredeli za poptuno osamostaljenje – ali sasvim uzalud – ukoliko njihov tabor tokom kampanje ne uspe da motiviše preko 50% od ukupnog broja registrovanih birača da odobri nezavisnost administrativne jedinice o čijem političkom/međunarodnom statusu se glasa. Time se kreira problem nalik onom koji se manifestovao u Škotskoj po održavanju prvog plebiscita o devoluciji; problem nepoštovanja direktno iskazane volje relativne većine, koji postaje sve izraženiji kako podrška otcepljenju raste, odnosno kako se približava cenzusu apsolutne većine. Njega je ipak – po svemu sudeći – moguće rešiti na pravedan način; uvođenjem sledeće odredbe u eventualni zakon o referendumu (zakon oko čijih načela se centralne vlasti i politički predstavnici kolektiva koji teži eksternom teritorijalnom samoopredeljenju svakako moraju usaglasiti, a koji potom – u zavisnosti od njihovog dogovora – mora usvojiti ili najviše ili tom prilikom ovlašćeno

³⁰⁶ To ne važi i za referendume na kojima se odlučuje o uvođenju novih (ili o dodatnom jačanju kapaciteta već ustanovljenih) institucija internog teritorijalnog ili kulturnog samoopredeljenja. Budući da čin uspostavljanja (ili uvećanja) regionalne autonomije ne dovodi u pitanje celovitost postojećeg političkog uređenja, njega nije opravdano uslovljavati biračkom podrškom koja nadilazi prostovećinsku. Dakle, plebiscite poput onog o devoluciji koji je održan u Škotskoj 1979. godine najpravednije/najispravnije je zasnovati na pravilu ‘50% odazvanih plus jedan glasač’, odnosno na principu relativne većine.

³⁰⁷ Ukoliko se (pored porške relativne većine) kao jedini uslov otcepljenju uspostavi neophodna referendumska izlaznost od 50%, može se proizvesti situacija u kojoj će – radi formiranja nove države – biti dovoljno da se svega jedna četvrtina od ukupnog broja registrovanih birača opredeli za nezavisnost, što ponovo dovodi u pitanje legitimnost tako izglasane odluke.

predstavničko telo postojeće države, kako bi plebiscit bio legalan, a njegov ishod obavezujuć): „Ukoliko secesiju (pri izlaznosti većoj od 50% registrovanih birača) podrži relativna, ali ne i apsolutna većina zajednice *Z*, ona nakon *X* godina ponovo stiče pravo da pokrene pitanje mogućeg razjedinjenja, odnosno da realizuje referendum o osamostaljenju. Ukoliko otpočinjanje postupka separacije ne odobri ni 50% odazvanih glasača (ili ukoliko se na izbornim mestima ne pojavi ni 50% od ukupnog biračkog tela), opcija secesije se za života sadašnje generacije (pedeset plus *Y* godina) više neće razmatrati.“³⁰⁸

Navedene procenete je – naravno – opravdano spustiti i ispod praga relativne/apsolutne većine, ukoliko pregovaračke strane (nakon transparentnih konsultacija sa zainteresovanom javnošću) iz bilo kog razloga uvide objektivnu potrebu za takvim tehničkim rešenjima. Odluka o obaveznom/optimalnom kalendarskom razmaku između dva plebiscita takođe je u njihovim rukama. Svakako, preporučljivo je da taj interval – kada se utvrdi da želja za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem postoji, ali da je izlaznost bila nedovoljna – ne bude kraći od ukupnog vremena koje je neophodno da svakom od naredna četiri skupštinska saziva istekne pun mandat (a to je obično jednako periodu između dvanaest i dvadeset godina), kako se pitanje otcepljenja ne bi nametalo kao centralna tema tokom svakih redovnih izbora, odnosno kako bi se osiguralo normalno funkcionisanje demokratskog procesa. Ujedno, on u tom slučaju ne bi trebao ni da premaši dužinu od pola veka, jer bi se na taj način najvećem delu birača onemogućilo da se ponovo izjasne o političkom statusu sopstvene domovine, što bi bilo suprotno predloženoj odredbi.

Činjenica da ni ‘Edinburškim sporazumom’ iz 2012. godine, ali ni potom usvojenim ‘Zakonom o škotskom referendumu o nezavisnosti’ iz 2013. godine,³⁰⁹ nije utvrđen vremenski period nakon kog bi tamošnje stanovništvo ponovo steklo pravo da se izjasni o mogućnosti odvajanja od matične države, predstavlja – pokraj načina na koji je 1979. godine definisana neophodna procentualna podrška za otpočinjanje postupka devolucije – drugu veliku proceduralnu manjkavost dugotrajnog procesa određivanja političkog statusa najsevernije zemlje Ujedinjenog Kraljevstva. Iako su lideri SNP-a – tadašnji prvi ministar Škotske Aleks Salmond i njegova zamenica Nikola Sturdžon (*Nicola Sturgeon*) – javno obećali da se rezultati plebiscita neće dovesti u pitanje za života njihove generacije,³¹⁰ na tako nešto se nigde nisu pravno obavezali. Stoga i ne čudi što je pomenuta političarka – ubrzo po preuzimanju rukovodećeg položaja (kako u vladi, tako i u stranci) – pokrenula kampanju za održavanje novog referenduma o nezavisnosti (*Indyref2*), pogotovo kada se u obzir uzme činjenica da je partija kojom upravlja svoj identitet prevashodno gradila na zagovaranju secesije, te da bi bez potenciranja te politike najverovatnije izgubila podršku koju trenutno uživa. Takav ishod bio je – samim tim – sasvim predvidiv i očekivan, čega su morali biti svesni i predstavnici zvaničnog Londona. Sledi da su tokom pregovora vođenih u Edinburgu trebali da insistiraju na nešto restriktivnijem sporazumu (posebno pošto je prostor za postizanje istog postojao); onom sporazumu kojim bi škotska vlast bila prinuđena da u pomenuti zakon o referendumu uvrsti i odredbu kojom bi se precizirao vremenski period pre čijeg isteka – u slučaju poraza

³⁰⁸ Klausula od ‘pedeset plus *Y* godina’ sprečila bi secesioniste-populiste da uzaludno organizuju referendume (ukoliko nisu potpuno uvereni u to će za otcepljenje na plebiscitu glasati makar relativna većina njihovih sunarodnika), budući da bi takvim postupanjem mogli da ugroze objektivnu sprovodljivost separatističkih agendi tokom narednih pola veka, pa samim tim i da upropaste sopstvenu političku karijeru.

³⁰⁹ “Scottish Independence Referendum Act 2013”, *The Scottish Parliament*, Edinburgh, 2013, Available from: <https://www.legislation.gov.uk/asp/2013/14/data.pdf> (Accessed Jan 08, 2021), pp. 1-154.

³¹⁰ Marr Andrew, “Alex Salmond: Referendum is Once in a Generation Opportunity”, *BBC News*, London, 2014, Available from: <https://www.bbc.com/news/av/uk-scotland-29196661> (Accessed Jan 05, 2021), p. 1. / Jo Coburn, “Scottish independence: Nicola Sturgeon on devolution vote”, *BBC News*, London, 2013, Available from: <https://www.bbc.com/news/av/uk-politics-24147303> (Accessed Jan 05, 2021), p. 1.

proseparatističke strane – ponovno održavanje plebiscita o potpunom osamostaljenju ne bi bilo opravdano/dozvoljeno.³¹¹

Uprkos navedenim manjkavostima i propustima koji su okarakterisali pojedine segmente njihovog tehničkog i organizacionog pristupa potencijalnoj nezavisnosti Škotske, može se zaključiti da su centralne vlasti Ujedinjenog Kraljevstva – tokom višedecenijskog procesa delegiranja egzekutivnih i legislativnih ovlašćenja regionalnim institucijama – pretežno delovale odlučno i pravično, čime su u dobroj meri umanjile mogućnost eskalacije političkih kriza izazvanih težnjama ka razjedinjenju, kao i šanse da se spoljni akteri umešaju u interna pitanja vezana za iskazanu želju škotskog naroda za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem. Odluka o vođenju dijaloga sa predstavnicima škotskih vlasti bila je ključna u tom pogledu. Na činjenicu da je vođenje pregovora sa secesionističkim liderima – kada se upoređi sa alternativnim mogućnostima – obično ne samo moralno najprihvatljivije rešenje (u opštem smislu), već i da je po centralne vlasti ono često i dugoročno isplativije (makar u vidu ublažavanja/neutralisanja težnji ka otcpljenju, odnosno u pogledu očuvanja teritorijalnog integriteta postojeće države) ukazuju i ne toliko davna dešavanja na Pirinejskom poluostrvu, gde je Barselona 2017. godine proglasila nezavisnost od Madrida. No, da bi se ona mogla sagledati i razumeti na adekvatan način, potrebno je krenuti redom – od kratkog istorijskog pregleda – i razjasniti kako je do artikulisanja volje za osamostaljenjem katalonskog naroda i posledične separatističke krize uopšte i došlo.

Kneževina Katalonija već je vekovima činila sastavni deo Krune Aragona kada se ova dinastička unija 1469. godine – brakom Izabele I (*Isabel I*) i Fernanda II (*Ferrando I*) – sjedinila sa Krunom Kastilje, *de facto* formirajući Španiju. Vernost španskoj dinastiji Katalonija je prvi put otkazala 1640. godine, da bi tom prilikom nakratko postala republika, a potom i vazalna država francuskog kralja, pre nego što je sledeće decenije – u nešto izmenjenom geografskom obliku – ponovo reintegrirana u zemlju od koje se prethodno otcasila. Uprkos tada ugušenoj pobuni, zasebne političke institucije i sopstveni pravni sistem uspela je da očuva sve do okončanja Rata za špansko nasleđe, kada ih je novi vladar Filip V (*Felipe V*) ukinuo serijom ukaza donetih između 1707. i 1716. godine, kojima je ujedno centralizovao sopstvenu vlast.³¹²

Pokret za obnovu političke autonomije – ali i lokalnog jezika i kulture – javlja se i jača tokom devetnaestog veka, a u tom periodu se pojavljuju i rani obrisi savremenog katalonskog nacionalizma i separatizma. Početkom narednog stoleća formiraju se i prve secesionističke stranke. Po odlasku diktatora Migela Prima de Rivere (*Miguel Primo de Rivera*) sa vlasti, lider

³¹¹ Dodatni problem tehničke prirode – koji treba pomenuti u kontekstu razmatranja pozitivnih i negativnih aspekata političkog procesa devolucije izvršne i zakonodavne vlasti u Škotskoj – bila je i neažuriranost biračkih spiskova prilikom održavanja referenduma 1979. godine. Budući da je formiranje regionalnog parlamenta tada uslovljeno podrškom od 40% od ukupnog broja registrovanih glasača, jedinstveni birački spisak morao je biti uređen pre nego što je plebiscit održan, prevashodno kako bi se nakon glasanja bez dileme moglo utvrditi da li je dāti prag dostignut, odnosno kako bi se izbegla situacija u kojoj bi se rezultat referenduma lako mogao dovesti u pitanje; situacija do koje na kraju ipak nije došlo zbog očigledno nepovoljnog ishoda po tabor koji je zagovarao opsežniju autonomiju. Iako su činili relativnu većinu, samo 32,5% od svih punoletnih stanovnika sa pravom glasa odabralo je devoluciju, a taj procenat je – nakon usklađivanja jedinstvenog biračkog spiska – retroaktivno preinačen u 32,9%. Opisani previd je uzet u obzir i ispravljen pre održavanja drugog plebiscita o devoluciji 1997. godine, a takođe nije predstavljao problem ni prilikom glasanja o nezavisnosti 2014. godine. – “Results of Devolution Referendums (1979 & 1997)”, *House of Commons of The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, op. cit., pp. 9-11.

³¹² Gabriel Tortella, *Catalonia in Spain: History and Myth*, Palgrave Macmillan, Cham, 2017, pp. 21-26, pp. 36-43. and pp. 49-63.

jedne od njih – Fransesk Masija (*Francesc Macià*) – vraća se u Barselonu (iz Francuske, gde je bio u izgnanstvu) i nakon pobede na regionalnim izborima 1931. godine proglašava Katalonsku republiku. Međutim, od formiranja nezavisne države odustao je svega tri dana kasnije, pošto je u dogovoru sa centralnim vlastima novoproglašene Druge španske republike obezbedio obnavljanje davno ukinutog Đeneralitata (pokrajinske vlade) i usvajanje ‘Statuta o autonomiji Katalonije’, čime je ova oblast ponovo stekla široka politička i zakonodavna ovlašćenja. No, ubrzo je usledio Španski građanski rat, po čijem je okončanju Fransisko Franko (*Francisco Franco*) svim administrativnim jedinicama ukinuo pravo na političko samoupravljanje.³¹³

Njegov režim ostao je upamćen i po nepokolebljivom potiskivanju katalonskog identiteta, jezika i kulturne posebnosti, a situacija se nabolje menja tek posle kaudiljove/vođine smrti i donošenja i danas važećeg ‘Ustava Kraljevine Španije’, koji je na referendumu 1978. godine odobrilo čak 91,81% odazvanih glasača, pri čemu ga je – uz izlaznost veću od dve trećine upisanih birača – podržalo i 95,15% Katalonaca.³¹⁴ Pomenuti dokument jemči neraskidivo jedinstvo španske nacije (*nación española*), dok pokrajinama i narodnim zajednicama ove zemlje (*nacionalidades y regiones*) – odnosno njenim teritorijalno definisanim administrativnim jedinicama koje uživaju različit stepen političkih i zakonodavnih ovlašćenja – ujedno priznaje pravo na autonomno vršenje regionalne vlasti. Sledi da najviši pravni akt suverenitet poverava španskom narodu (sačinjenom od svih državljana ove zemlje), koji svoju volju sprovodi posredstvom institucija formalno unitarne države, dok ona kulturno i istorijski zasebnim kolektivima španske nacije delegirala dodatna/proširena ovlašćenja (unutar pokrajina i narodnih zajednica u kojima su nastanjeni, a u skladu sa zagaranovanim pravom na političko samoupravljanje i njihovim objektivnim potrebama, kapacitetima i željom da ga implementiraju).³¹⁵

Usvajanje novog Ustava i obnavljanje ‘Statuta o autonomiji Katalonije’ dovelo je do potpune marginalizacije svih političkih aktera koji su popularnost planirali da steknu secesionističkom retorikom. Zadovoljni načinom na koji je njihov položaj unutar Španije tada definisan, većina Katalonaca je godinama nakon demokratske tranzicije glasala za Jordija Pujola (*Jordi Pujol*), lidera stranačke koalicije poznate pod imenom Konvergencija i unija, koja je tokom najvećeg dela svog postojanja zastupala posebnost katalonskog identiteta, dok se ujedno zalagala i za ostanak ove narodne zajednice u okvirima njene matične države. Međutim, ustaljena politička ravnoteža poljuljana je krajem dvadesetog veka. Nakon konačne smene vlasti 2003. godine, tada tek formirana pokrajinska vlada predložila je donošenje novog ‘Statuta o autonomiji Katalonije’. Pored toga što je za cilj imao da obezbedi proširenje izvršnih i zakonodavnih ovlašćenja date administrativne jedinice, svrha ovog dokumenta bila je i ta da se upravo pomenuta narodna zajednica eksplicitno odredi/definiše kao nacija, pa je to i učinjeno u okviru njegove preambule. Navedeni pravni akt odobren je u pokrajinskom parlamentu, dok su ga poslanici Kortesa – najvišeg zakonodavnog tela Kraljevine Španije – delimično korigovali pre nego što su ga i sami prihvatili, izbacivši tom prilikom neke od uvodnih rečenica u kojima se proklamuje unikatnost katalonske nacije, kao i određene odredbe koje su se bavile statusom njenog jezika i fiskalnim suverenitetom date administrativne jedinice. Ipak, mnogi članovi citiranog statuta – u kojima se posebnost katalonskog naroda (a

³¹³ Gabriel Tortella, *Catalonia in Spain: History and Myth*, pp. 125-165.

³¹⁴ “Consulta de Resultados Electorales: referéndum – diciembre 1978”, *Ministerio del Interior*, Madrid, 1978, Available from: <http://www.infoelectoral.mir.es/min/busquedaAvanzadaAction.html?vuelta=1&codTipoEleccion=1&codPeriodo=197812&codEstado=99&codComunidad=0&codProvincia=0&codMunicipio=0&codDistrito=0&codSeccion=0&codMesa=0> (Accessed Jan 25, 2021), p. 1.

³¹⁵ “The Spanish Constitution”, *Cortes Generales*, Madrid, 1978, Available from: <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf> (Accessed Jan 25, 2021), p. 9.

ne narodnosti, odnosno narodne zajednice) takođe eksplicitno isticala – ostali su netaknuti/nepromenjeni.³¹⁶

Iako je inicijalni predlog goreimenovanog dokumenta donekle modifikovan, njegova finalna verzija svejedno je usvojena na regionalnom referendumu na kom je – zbog poziva na bojkot izmenama razočaranih lokalnih nacionalističkih stranaka – glasalo nešto manje od pola Katalonaca. Nezadovoljnih je bilo i u ostalim delovima Španije, budući da su mnogi stručnjaci, kao i predstavnici Narodne partije (*Partido Popular*) – tada najveće opozicione stranke – smatrali da se tek izglasani statut kosi sa najvišim pravnim aktom ove države, pa je pitanje njegove ustavnosti pokrenuto odmah pošto je 2006. godine stupio na snagu. Ustavni sud je četiri godine kasnije doneo presudu na osnovu koje je izmenjeno četrnaest protivustavnih odredbi, dok je istovremeno precizirao i način tumačenja pojedinih članova; npr. zaključeno je da više puta upotrebljena reč ‘nacija’ nema pravni status (iz kog bi – s razlogom se može pretpostaviti – proizlazilo pravo na potpuno/eksterno teritorijalno samoopredeljenje katalonskog naroda), već da se isključivo odnosi na istorijsku, jezičku i kulturnu unikatnost tamošnjeg stanovništva.³¹⁷

U Barseloni su već narednog dana organizovane masovne demonstracije u kojima je učestvovalo više stotina hiljada ljudi. U periodu koji je usledio, mirni protesti pretočili su se u aktivističko delovanje i građansku neposlušnost, da bi sveprisutno nezadovoljstvo iz prvobitnog revolta protiv odluke Ustavnog suda ubrzo preraslo u neskrivenu želju za secesijom; želju koja je artikulisana/iskazana na više legitimnih načina. Primera radi, u mnogim mestima sprovedeni su nezvanični referendumi o oцепljenju, na osnovu kojih su potom neformalno proglašene Slobodne katalonske teritorije. Predstavnici lokalnih samouprava koje su se tom prilikom pridružile ovoj neformalnoj uniji, javnost su obavestili da će institucije kojima oni rukovode poštovati sve zakone koje Parlament Katalonije usvoji, nezavisno od eventualnih pratećih odluka o njihovom suspendovanju od strane Ustavnog suda, Kortesa ili drugih centralnih tela. Istovremeno je oformljena i takozvana Asocijacija opština za nezavisnost, kako bi se saradnja zvaničnika koji su se zalagali za primenu prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje dodatno usaglasila i unapredila. Pritom je došlo i do naglog rasta u broju aktivnih secesionističkih pokreta, dok se članstvo već postojećih rapidno uvećavalo. Jedan od njih – poznat po imenu Katalonska narodna skupština (*Assemblea Nacional Catalana*) – organizovao je, na Nacionalni dan date pokrajine 2012. godine, do tada najmnogoljudnije demonstracije; demonstracije u okviru kojih je primetan deo stanovništva izrazio demokratsku volju za potpunim političkim/teritorijalnim osamostaljenjem i napuštanjem Španije. Ubrzo potom su raspisani i vanredni izbori za regionalni parlament, pri čemu je tom prilikom formirana lokalna vlada obećala održavanje plebiscita o nezavisnosti za vreme trajanja njenog četvorogodišnjeg mandata.³¹⁸

Kako bi se uslovi za realizaciju najavljenog referenduma obezbedili, novokonstituisani saziv pokrajinske skupštine usvojio je ‘Deklaraciju o suverenosti i pravu na odluku katalonskog naroda’, koju je Ustavni sud ubrzo zatim suspendovao – prvo privremeno, a potom i potpuno

³¹⁶ David Atkinson, “Political Implicature in Parliamentary Discourse: An Analysis of Mariano Rajoy’s Speech on the 2006 Catalan Statute of Autonomy”, in: Nuria Lorenzo-Dus, *Spanish at Work Analysing Institutional Discourse Across the Spanish-Speaking World*, Palgrave Macmillan, New York, 2010, pp. 131-132.

³¹⁷ Brescó de Luna Ignacio and Alberto Rosa, “Discussing Ethnos, Polis, Demos and Cives in the Context of Spanish Politics”, in: Óscar García Agustín (ed), *Catalan Independence and the Crisis of Sovereignty*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, pp. 41-42.

³¹⁸ Gemma Ubasart-González, “The Independence *Procés* in Catalonia: The Triple Spanish Crisis and an Unresolved Question of Sovereignty”, in: Óscar García Agustín (ed), *Catalan Independence and the Crisis of Sovereignty*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, pp. 41-42.

– presudom da narodne zajednice nemaju pravo da donose odluke kojima mogu narušiti politički suverenitet Španije. Sudije tada ipak – uz šest glasova za i četiri protiv – takođe zaključuju da organizovanje konsultativnog plebiscita (o tome na koji način treba oblikovati budućnost datog regiona) jeste dozvoljeno. Međutim, naglašavaju da demokratska volja sama po sebi ni u kom slučaju ne može predstavljati pravno obavezujući osnov za potpuno teritorijalno osamostaljenje.³¹⁹ Takav sled događaja separatizmu okrenuto rukovodstvo Katalonije nije sprečio u odlučnom nastojanju da stanovništvu ove administrativne jedinice svejedno pruži priliku da iskaže sopstvene preferencije po pitanju njenog političkog statusa, pa je tamošnji parlament – u veri da pravni prostor za tako nešto i dalje postoji – od poslanika Kortesa nedugo zatim formalno zatražio da mu delegiraju sva ovlašćenja neophodna za sprovođenje savetodavnog referenduma o nezavisnosti. Naravno, upravo pomenuti apel regionalnog zakonodavnog tela beskompromisno je odbijen odmah nakon što je stavljen na razmatranje, uz konstataciju premijera Kraljevine Španije Marijana Rahoja (*Mariano Rajoy*) da se takvoj vrsti zahteva ne može izaći u susret sve dok prethodno ne dođe do izmene najvišeg pravnog akta, te da modifikacija važećeg (ili donošenje novog) Ustava predstavlja jedini politički cilj kom separatisti imaju pravo da teže.³²⁰

Nezadovoljstvo u Kataloniji posledično je – i sasvim očekivano – nastavilo da raste, pa su masovne demonstracije organizovane i tokom 2013. i 2014. godine. Takav sled događaja Artura Masa (*Artur Mas*), tadašnjeg predsednika pokrajinske vlade, podstakao je da otpočne razgovore sa liderima svih secesionističkih stranaka (prvo sa funkcionerima partija koje su u tom trenutku participirale u tamošnjoj vlasti, a potom i sa predstavnicima opozicije) s ciljem da se datum realizovanja referenduma o samoopredeljenju precizira, a izborna procedura – u meri u kojoj je to moguće – uskladi sa ranije pomenutom presudom Ustavnog suda. Dogovoreno je da se plebiscit održi u novembru 2014. godine (kako bi centralne vlasti imale dovoljno vremena da prihvate poziv regionalnog rukovodstva i uključe se u pregovore o stvaranju pravnoformalnih uslova za njegovo sprovođenje), a da na biračkom listiću stoje dva pitanja: „Da li želite da Katalonija postane država? Ukoliko to želite, da li smatrate da ova država treba da bude nezavisna?“ Pravo glasa dodeljeno je kako španskim državljanima starijim od šesnaest godina (sa stalnim mestom prebivališta u datoj administrativnoj jedinici) tako i stranim rezidentima (koji u njoj borave na neodređeno vreme), kao i Kataloncima koji privremeno žive u inostranstvu. Oni nastanjeni u ostalim delovima Španije – kao i Španci poreklom iz drugih krajeva zemlje koji su u tom periodu kratkoročno stanovali u ovoj pokrajini – nisu bili pozvani da se izjasne. U nameri organizatora da pokušaju da izbegnu krivičnu odgovornost, takođe je predviđeno da referendum – u skladu sa odlukom Ustavnog suda – doista bude samo savetodavne prirode. Dogovor je potom formalizovan u regionalnom parlamentu, usvajanjem ‘Zakona o narodnim konsultacijama’.³²¹

Međutim, uprkos trudu da sveopšti modalitet i procedure plebiscita (makar prividno) usaglase sa ranije pomenutom presudom i važećim zakonima Kraljevine Španije, secesionisti nisu uspeli da nadigraju/nadmudre državni vrh. Odmah nakon što je Mas – na osnovu gorenavedenog pravnog akta – potpisao ukaz kojim je odobrio održavanje referenduma, centralne vlasti Ustavnom sudu podnose inicijativu za ocenu valjanosti njegovog poteza, usled čega ova institucija nalaže privremeno obustavljanje daljih aktivnosti vezanih za pripremu plebiscita (sve do donošenja pravosnažne odluke po tom pitanju). Đeneralitat je zvanično

³¹⁹ “Constitutional Court Judgment 42/2014, of 25 March 2014”, *Constitutional Court of Spain*, Madrid, 2014, Available from: [https://www.tribunalconstitucional.es/ResolucionesTraducidas/stc%2042-2014e\(2\)%20%20declaracion%20soberanista%20%20sin%20antecedentes.pdf](https://www.tribunalconstitucional.es/ResolucionesTraducidas/stc%2042-2014e(2)%20%20declaracion%20soberanista%20%20sin%20antecedentes.pdf) (Accessed Jan 25, 2021), p. 5.

³²⁰ Lucía Payero-López, “The ‘Citizen Participation Process’ in Catalonia: Past, Present and Future”, *Liverpool Law Review*, vol.36, no.3, 2015, p. 242.

³²¹ *Ibidem*, str. 242.

prihvatio takav ishod, ali je ubrzo zatim najavio da će umesto referenduma – a takođe u novembru – organizovati takozvani ‘proces građanske participacije’; neformalni i pravno neobavezujući anketni postupak čija implementacija ne zahteva korišćenje budžetskih sredstava (jer se za razliku od standardnog plebiscita sprovodi uz pomoć donacija i biračkih odbora koje čine isključivo volonteri).

Rahojeva vlada ponovo se obratila Ustavnom sudu, koji je pristao da i novopodneti prigovor uzme u razmatranje (i to samo nekoliko dana pre realizacije pomenutog upitnika), pa je – shodno tome – do okončanja sudskog procesa suspendovao i ovu vrstu artikulisanja narodne volje. Premijer Katalonije nalaže da se otpočeti postupak – uprkos svemu – ipak sprovede, naglašavajući da nezavisnost svakako neće biti proklamovana (bez obzira na ishod glasanja), pošto će rezultati pokrajinskim vlastima prevashodno poslužiti kao smernica pri njihovom daljem dejstvovanju u pogledu definisanja političkog i pravnog statusa date administrativne jedinice. Državni vrh Španije svejedno je osudio ovaj čin, smatrajući ga manifestacijom grube građanske neposlušnosti i protivustavnog delovanja. Rahoj tom prilikom najavljuje da će svi regionalni funkcioneri koji budu učestvovali u kršenju zakona (ignorisanjem odluka Ustavnog suda) biti krivično gonjeni, ali u datom trenutku ne preduzima ništa više od toga.³²²

U narednim danima oglasila se i međunarodna zajednica. Evropska unija i NATO napomenuli su da će – u slučaju secesije – Katalonija morati ponovo da konkuriše za članstvo u ovim organizacijama, kao potpuno novi pravni subjekat. Vašington, Berlin, Pariz, Moskva i Peking tom prilikom podržavaju teritorijalni integritet Španije i ističu da ne žele da se mešaju u tamošnja/interna politička dešavanja. Dejvid Kameron – koji je nepunih dva meseca ranije Škotskoj omogućio održavanje referenduma o otcepljenju – ocenio je da negiranje demokratskog prava na izbor nije ispravan način rešavanja otvorenih pitanja koja se tiču identiteta, nacionalnosti i osamostaljenja, ali je ujedno prepoznao činjenicu da on kao strani zvaničnik nije u poziciji da drugoj zemlji nameće lično mišljenje o tome kako treba da se ophodi prema secesionističkim težnjama njenih građana. U iskazivanju simpatija ka doktrini kolektivnog samoopredeljenja predsednici vlada baltičkih zemalja išli su i korak dalje od premijera Ujedinjenog Kraljevstva, budući da su u svojim obraćanjima ukazivali na pravo svih naroda da odlučuju o sopstvenoj političkoj sudbini.³²³

Međunarodna zajednica je, dakle, s umerenom strepnjom i velikim interesovanjem iščekivala ishod katalonskog plebiscita, iako je on u strogo zakonskom/formalnom smislu više predstavljao ilegalno organizovanu anketu nego pravno obavezujući referendum. Ipak, bez obzira na njegov kontroverzni status, izborna procedura je uspešno sprovedena. Po prebrojavanju glasova postalo je jasno da je separatistički tabor ostvario pobjedu (pošto je podršku opciji ‘da-da’ pružilo 80,76% građana, a alternativni ‘da-ne’ njih 10,07%), ali i to da je odziv bio isuviše mali da bi zagovornicima politike otcepljenja obezbedio neophodan demokratski/politički legitimitet da proglase nezavisnost – sve i kada bi to hteli/smeli da urade

³²² Lucía Payero-López, “The ‘Citizen Participation Process’ in Catalonia: Past, Present and Future”, op. cit., p. 242.

³²³ Euractiv, “Brussels says an independent Catalonia would need to leave EU”, *Euractiv Media Network*, Brussels, Available from: <https://www.euractiv.com/section/eu-elections-2014/video/brussels-says-an-independent-catalonia-would-need-to-leave-eu/> (Accessed Jan 21, 2021), p. 1. / Catalan News, “David Cameron: Let the people decide and do not ignore questions of nationality, independence, identity” *Catalan News Agency*, Barcelona, 2014, Available from: <https://www.catalannews.com/politics/item/david-cameron-let-the-people-decide-and-do-not-ignore-questions-of-nationality-independence-identity> (Accessed Jan 21, 2021), p. 1. / Reagrupament International, “Latvia, Lithuania voices support Catalonia Independence”, *Reagrupament Independentista Party Media Outlet*, Barcelona, 2013, Available from: <http://international.reagrupament.cat/?p=8171> (Accessed Jan 21, 2021), p. 1.

– budući da se na biračkim mestima nije pojavilo više od 41,60% registrovanih glasača.³²⁴ Stoga premijer Rahoj ocenjuje da su secesionisti doživeli potpuni debakl, uz konstataciju da su građani najistočnije španske pokrajine svojim neizlaskom na birališta jasno i odlučno rekli šta misle o otcepljenju. S druge strane, Mas je izrazio uverenje da rezultat demonstrira ubedljivu podršku politikama koje je tada aktuelni sastav Đeneralitata zastupao, da bi potom zaključio da je Katalonija državnom vrhu održala čas demokratije.³²⁵

Na činjenicu da su navodi predsednika Vlade Kraljevine Španije bili nešto bliži istini od tvrdnji katalnoskog premijera – i na fakat da je pokrajinska vladajuća koalicija ipak ostvarila samo Pirovu pobedu – naizgled je ukazalo neslaganje parlamentarne većine oko konkretnih koraka koje je potom (na osnovu postignutog rezultata) trebalo preduzeti. Međutim, nakon raspisivanja prevremenih regionalnih izbora 2015. godine, lista ‘Zajedno za Da’ (*Junts pel Sí*) osvaja više od pola poslaničkih mesta (uz izlaznost od 74,95% građana), čime simbolično formalizuje ishod ilegalno sprovedenog anketnog plebiscita, dokazujući neupitno postojanje volje za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem kod značajnog broja Katalonaca. Artur Mas isprva je uspeo da zadrži funkciju koju je i do tada obavljao, ali ga je – usled dogovora prosecesionističkih partija – ubrzo zamenio ranije već pominjani i u tom trenutku приметно preduzimljiviji Karles Pučdemon (*Carles Puigdemont*). Tamošnja skupština prethodno je – uz 72 glasa za i 63 protiv – usvojila ‘Deklaraciju o otpočinjanju procesa osamostaljenja Katalonije’, kojom je organizovanje pravno obavezujućeg referendum o nezavisnosti predviđeno za drugu polovinu 2017. godine.³²⁶ Budući da je Pučdemon ostao pri odluci da se plebiscit održi (uprkos tome što je navedeni zakon – po već uigranom scenariju – suspendovan od strane Ustavnog suda), Rahoj ga pravovremeno upozorava da će narediti primenu svih neophodnih i raspoloživih sredstava kako bi očuvao ustavni poredak, zaštitio državne interese i odbranio suverenitet španskog naroda, čime je implicitno nagovestio i mogućnost upotrebe sile. To je pokrenulo novi talas protesta ne samo u Barseloni, već u svim većim gradovima Katalonije, pa je politička kriza ubrzo dovedena do tačke usijanja.³²⁷

Situacija se vidno otela kontroli nekoliko dana pred referendum, nakon otpočinjanja policijske operacije Anubis, u okviru koje je uhapšeno više pokrajinskih zvaničnika koji su tom prilikom osumnjičeni da aktivno učestvuju u organizovanju plebiscita. Istovremeno je konfiskovan i izborni materijal; glasačke kutije, birački spiskovi i listići na kojima je pisalo: „Da li želite da Katalonija postane nezavisna država u vidu republike?“ Revoltirani ovim dešavanjima, stanovnici date oblasti izlaze na ulice i pokreću masovne demonstracije, pri čemu su se neki od učesnika protesta okrenuli obračunima sa policijom i vandalizmu. Postojanje elementarnih uslova za smislenu, fer i pošteno sprovođenje planiranog demokratskog procesa posledično je dovedeno u pitanje. Međutim, uprkos mnogobrojnim fizičkim sukobima građana i žandarmerije – koja je na dan glasanja prilazak biračkim mestima nastojala da spreči svim sredstvima (pa čak i prekomernom upotrebom sile)³²⁸ – referendum je ipak uspešno realizovan. Preko dva miliona Katalonaca na gorepomenuto pitanje odgovorilo je zaokruživanjem opcije

³²⁴ “Results of the Participation Process (2014)”, *Government of Catalonia*, Barcelona, 2014, Available from: <http://www.participa2014.cat/resultats/dades/en/escr-tot.html> (Accessed Jan 29, 2021), p. 1.

³²⁵ El País, “Las principales frases de Rajoy”, *Ediciones El País S.L.*, Madrid, 2014, Available from: https://elpais.com/politica/2014/11/12/actualidad/1415792718_957782.html (Accessed Jan 21, 2021), p. 1.

³²⁶ Ovog puta pravo glasa imali su samo španski državljani stariji od osamnaest godina sa stalnim prebivalištem u Kataloniji, kao i Katalonci koji su privremeno boravili u inostranstvu.

³²⁷ Gemma Ubasart-González, “The Independence *Procés* in Catalonia: The Triple Spanish Crisis and an Unresolved Question of Sovereignty”, op. cit., p. 43.

³²⁸ Human Rights Watch, “Spain: Police Used Excessive Force in Catalonia”, *Human Rights Watch NGO*, New York, 2017, Available from: <https://www.hrw.org/news/2017/10/12/spain-police-used-excessive-force-catalonia#> (Accessed Jan 31, 2021), p. 1.

‘Da’, što je činilo 90,18% od ukupno 43,02% izjašnjenih, odnosno 38,49% od celokupnog broja punoletnih žitelja ove pokrajine.³²⁹ Parlament Katalonije stoga je – skoro čitavih mesec dana kasnije, posle Pučdemonovog višenedeljnog izbegavanja obaveze koju je prethodno preuzeo na sebe – proglasio nezavisnot.

Premijer Rahoj odmah se zatim pozvao na ‘Ustav Kraljevine Španije’; raspustio je Deneralitat i tamošnju skupštinu, uveo direktnu upravu i privremeno ukinuo delegiranu autonomiju koju je pomenuta administrativna jedinica do tada uživala. Nekoliko regionalnih funkcionera potom je uhapšeno i osuđeno na zatvorske kazne u trajanju od devet do trinaest godina. Kako bi i sâm izbegao odgovornost za krivična dela koja mu je tom prilikom pripisao državni tužilac – poput podsticanja pobune, grube građanske neposlušnosti i zloupotrebe javnih sredstava – Pučdemon odlazi u Brisel. Direktna uprava okončana je tek nakon smene vlasti u Madridu 2018. godine, a novi predsednik Vlade Kraljevine Španije Pedro Sančez (*Pedro Sánchez*) ubrzo je po preuzimanju dužnosti seo za pregovarački sto sa tada izabranim zvaničnicima Katalonije. U nameri da iznedre kompromisno rešenje po pitanju budućeg statusa date oblasti, obe strane učinile su određene ustupke. Premda se nije složio sa konstatacijom da je secesionističku krizu izazvao osporavanjem ‘Statuta o autonomiji Katalonije’ iz 2006. godine, državni vrh jeste priznao da je njenoj eskalaciji najviše doprinela politika beskompromisnog odbijanja dijaloga sa Barselonom; politika koju je prethodna vlast tvrdoglavo sprovodila. Pokrajinsko rukovodstvo zauzvrat je odustalo od inicijalnog zahteva da se referendum iz 2017. godine retroaktivno proglasi legalnim.

Pregovori – koji u su u trenutku pisanja ove disertacije još uvek u toku – proizveli su konkretne rezultate i na terenu. Iako Katalonci i dalje s pravom samtraju da odluku o političkom/pravnom statusu njihove domovine treba da donesu putem plebiscita, anketna istraživanja ukazuju na to da je nivo podrške koju pružaju otepljenju donekle opao u odnosu na period kada su se na glasačkim mestima poslednji put neposredno izjasnili po tom pitanju. Takođe, mogućnost postizanja sveopšteg društvenog konsenzusa oko stava da Katalonija ima pravo na veću internu političku i fiskalnu autonomiju danas deluje izglednije/izvesnije nego pre samo nekoliko godina.³³⁰

Kada se u obzir uzme brzina kojom je aktuelni dijalog Madrida i Barselone uspeo da doprinese smirivanju društvenopolitičkih tenzija, kao jednostavnost s kojom je izazvao blagi pad u podršci koju Katalonci pružaju separatističkim politikama, može se zaključiti da do izbijanja secesionističke krize najverovatnije ne bi ni došlo (makar ne u opisanim razmerama) da su se centralne vlasti umerenije ponele prema inicijalnim zahtevom za uvećanjem regionalne autonomije i prepoznavanjem katalonske nacionalnosti; zahtevom formalno iskazanim u pokrajinskom parlamentu kroz usvajanje ‘Statuta o autonomiji Katalonije’ 2006. godine. Neopravdanim i kontinuiranim odbijanjem Vlade Kraljevine Španije da pregovara o potencijalnim kompromisnim načinima prevazilaženja takozvanog Katalonskog procesa (procesa proisteklog iz odluke Ustavnog suda da koriguje određene odredbe pomenutog zakona, a dodatno zakomplikovanog dolaskom Narodne partije i Marijana Rahoja na vlast),

³²⁹ “Els resultats definitius del referèndum de l’1 d’octubre”, *Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 2017, Available from: https://web.archive.org/web/20171006212613/http://www.govern.cat/pres_gov/govern/ca/monografics/303541/govern-traslada-resultats-definitius-referendum-11-doctubre-parlament-catalunya.html (Accessed Jan 30, 2021), p. 1.

³³⁰ Óscar García Agustín, “Catalan Independence and the Crisis of Sovereignty”, in: Óscar García Agustín (ed), *Catalan Independence and the Crisis of Sovereignty*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, p. 243. / El País, “Catalan talks start with three hours of therapy about the origins of the crisis”, *Ediciones El País S.L.*, Madrid, 2014, Available from: https://english.elpais.com/politics/catalonia_independence/2020-02-28/catalan-talks-start-with-three-hours-of-therapy-about-the-origins-of-the-crisis.html (Accessed Jan 31, 2021), p. 1.

državni vrh je primorao stanovnike ovog kulturno zasebnog dela imenovane zemlje da sopstveno pravo na nacionalno samoopredeljenje – koje im je tom prilikom delimično uskraćeno argumentom da prema važećem Ustavu ne predstavljaju narod, već narodnost – brane putem organizovanja masovnih protesta i drugim oblicima vaninstitucionalnog delovanja. Samim tim, može se zaključiti da su centralne vlasti na taj način nespretno propustile priliku da dâti problem zadrže i reše unutar sopstvenih institucija, usled čega se on sasvim očekivano prelio na ulice.

Pritom, dok se za postupanje zvaničnog Madrida može reći da je bilo isuviše rigidno i nepromišljeno (budući da je ustavna kriza dobrim delom prouzrokovana upravo nepokolebljivim pozivanjem Vlade Kraljevine Španije na vrhovni pravni akt, odnosno njenim konstantnim obraćanjem Ustavnom sudu usled nepostojanja volje/spremnosti da se stupi u političke pregovore o mogućem prilagođavanju važećeg pravnog poretka objektivnim potrebama Katalonaca),³³¹ za demonstracije iz 2010. godine je opravdano tvrditi da su predstavljale moralno validan metod borbe za veću autonomiju i za prepoznavanje nacionalne posebnosti, kao i poduhvat potpuno primeren opisanoj situaciji. Pored toga što su bili mirni, protesti su legitimitet crpeli i iz činjenice da su doista proistekli iz naroda, koji je na ulice izašao promptno, energično i odlučno (ne zbog poziva bilo koje političke partije ili lidera, već zbog njegove želje da se suprotstavi preinačavanju zakona donetih u regionalnom predstavničkom telu, ali i usled potrebe tamošnjeg stanovništva da sebe definiše kao naciju). Tu konstataciju – pored masovnog odziva – najbolje potkrepljuje podatak da je demonstracije (organizovane pod sloganom ‘Mi smo narod, mi odlučujemo’) u roku od jednog nepunog dana podržalo preko 1.600 lokalnih organizacija, uključujući političke pokrete, kulturna udruženja, radničke sindikate i četiri vodeće parlamentarne stranke (koje su u pokrajinskoj skupštini u tom trenutku uživale zbirnu zastupljenost od preko 85%).

Budući da centralne vlasti – i pored: **a**) autentičnosti zahteva za obuhvatnijim internim narodnim samoopredeljenjem i **b**) masovnosti zahteva za uvećanjem nadležnosti regionalnih izvršnih i zakonodavnih institucija – nisu prepoznale činjenicu da je vođenje dijaloga o osetljivom pitanju pravnog statusa Katalonije i njenog stanovništva u tom trenutku postalo neophodno (kako iz moralnih, tako i iz praktičnih razloga),³³² nimalo ne iznenađuje to što su secesionističke stranke u godinama koje su potom nastupile (unutar pokrajinske javne sfere) osamostaljenje uspele da nametnu kao najbrži/jedini put ka postizanju veće političke autonomije, ali i ka očuvanju nacionalnog identiteta, usled čega su po prirodi stvari primetno poboljšale i sopstveni izborni učinak. Stoga je i njihova inicijalna strategija – okrenuta: **a**) podsticanju masovnih demonstracija (i preinačavanju istih u proteste na kojima se umesto većeg unutrašnjeg samoopredeljenja zahteva potpuna nezavisnost), **b**) umerenoj građanskoj neposlušnosti,³³³ **c**) pozivanju Madrida na pregovore, ali i **d**) održavanju savetodavnog

³³¹ Istina, Rahoja je napomenuo da je izmena ‘Ustava Kraljevine Španije’ jedini legitiman cilj secesionista i svih onih koji žele da Katalonci budu prepoznati kao zasebna nacija (a ne narodnost), ali je to učinio znajući da je navedeni poduhvat gotovo nemoguće ostvariti bez saradnje sa centralnim vlastima i vladajućom većinom; saradnje na koju njegova vlada nije bila spremna.

³³² Moralni razlozi ticali su se neophodnosti poštovanja prava Katalonaca da se samoopredele/samoodrede kao nacija, dok su praktični razlozi obuhvatali potrebu za prevencijom ustavno-političke krize većih razmera; krize do koje je na kraju i došlo.

³³³ Građanska neposlušnost najpre se ogledala u poštovanju svih zakona usvojenih u regionalnom parlamentu (kroz njihovu deklarativnu primenu unutar administrativnih granica Katalonije, bez obzira na to da li su ih institucije centralnih vlasti prethodno suspendovale ili ne), a kasnije i u organizovanju konsultativnog upitnika/referenduma o mogućoj nezavisnosti (koji je 2014. godine sproveden uprkos tome što je Ustavni sud naložio njegovo odlaganje do donošenja pravosnažne presude o legalnosti istog). Uzimajući u obzir to da vlada Marijana Rahoja ni u jednom trenutku nije demonstrirala spremnost da sa Barselonom pregovara o budućem pravnom/političkom statusu Katalonije i katalonskog naroda, kao i to da je svim pravnim sredstvima nastojala da

upitnika/referenduma o otcepljenju 2014. godine – bila legitimna sa moralne tačke gledišta. Jedna od retkih stvari koja se katalonskom rukovodstvu u tom pogledu mogla zameriti je ta što je – bez dovoljno validnog osnova – u ‘proces građanske participacije’ uključilo i stanovništvo staro svega šesnaest i sedamnaest godina (iako se pravo glasa u Španiji stiče nakon punoletstva), kao i strane rezidente sa neodređenim trajanjem roka boravka. Međutim, pomenuta primedba gubi na značaju kada se u obzir uzme podatak da je tada sprovedena anketa bila savetodavne prirode, odnosno da ni na koji način nije bila pravno obavezujuća.

Ta činjenica je pružila moralni legitimitet i odluci Đeneralitata da održavanje drugog plebiscita o osamostaljenju zakaže samo tri godine nakon prvog, iako je na prethodnom izlaznost bila manja od 50%, usled čega se – na osnovu ranije iznete tvrdnje o značaju prepoznavanja i prihvatanja izborne apstinencije kao čina pasivne podrške očuvanju statusa kvo – naizgled može zaključiti da secesionisti nisu obezbedili etički dovoljno valjano opravdanje za ponovno održavanje glasanja o otcepljenju već 2017. godine. Međutim, u datom slučaju se ipak nije primereno koristiti citiranim argumentom, budući da prvi od dva pomenuta izlaska na biračka mesta nije predstavljao referendum o nezavisnosti u pravom smislu te reči. Ispravnije ga je sagledati kao neformalan anketni poduhvat, koji je pritom i zvanično zabranjen svega nekoliko dana uoči datuma predviđenog za njegovo sprovođenje (čime je odziv građana najverovatnije umanjen, iako je odluka o suspenziji bila privremena, a ne konačna). Stoga je razumno konstatovati da je želja za organizovanjem pravno obavezujućeg plebiscita – koju je 2015. godine iskazala tada ponovo izabrana prosecesionistička pokrajinska vladajuća koalicija (kada su njeni poslanici u regionalnom parlamentu usvojili ‘Deklaraciju o otpočinjanju procesa osamostaljenja Katalonije’) – bila moralno opravdana.

S druge strane, prema etičnosti samog čina održavanja referenduma iz 2017. godine – i načina na koji je on koncipiran – nije se jednostavno odrediti. U prvi mah deluje da se taj poduhvat može smatrati prihvatljivim aktom građanske neposlušnosti, odnosno situaciji adekvatno prilagođenim modalitetom vršenja pritiska na predstavnike državnog vrha; onih predstavnika koji su uporno odbijali da prepoznaju ne samo volju katalonskog naroda za većim političkim/fiskalnim samoopredeljenjem, već i potrebu njegovih pripadnika za prikladnijim odnosom zakona i ‘Ustava Kraljevine Španije’ prema njihovom kolektivnom identitetu. Međutim, kada se u obzir uzme činjenica da je političko rukovodstvo Katalonije svojim sunarodnicima unapred garantovalo unilateralno proklamovanje nezavisnosti ukoliko prosta plebiscitna većina podrži takav potez (kao i podatak da je – nakon objave konačnih rezultata – potpuna politička i teritorijalna samostalnost doista i proglašena jednostranom odlukom pokrajinskog parlamenta), legitimnost sprovedenog referenduma postaje upitna, i to ne samo zato što su secesionistički lideri dali obećanje da će nakon glasanja pokrenuti suštinski ilegalan i moralno neopravdan postupak razjedinjenja (čime su doprineli eskalaciji ustavne krize), već i zato što su njegovu realizaciju na kraju stvarno i otpočeli (pozivanjem na demokratsku volju građana) iako za tako nešto nisu dobili odobrenje apsolutne većine Katalonaca, pri čemu ni procenat odazvanih birača nije dostigao 50%. Ne treba zaboraviti da je – i pored masovnosti secesionističkog pokreta – najveći deo Katalonaca uvek (makar posredno, neizlaskom na referendume) ostao veran Španiji, iz čega proizilazi da je proglašenje nezavisnosti bilo suprotno ne samo interesima državnog vrha i volji većine građana njihove matične zemlje, već i željama najvećeg broja stanovnika njihove uže domovine.

Dakle, dolazi se do zaključka da je namera da se plebiscit o eksternom teritorijalnom samoopredeljenju organizuje 2017. godine izgubila svoju moralnu težinu/potporu onog

spreči održavanje čak i savetodavnog plebiscita o eksternom teritorijalnom samoopredeljenju, takav vid nenasilnog vršenja pritiska na državni vrh bio je potpuno opravdan.

trenutka kada je prestala biti samo metod vršenja političkog pritiska na centralne vlasti (pritiska da one – usled primetne podrške lokalnog stanovništva takvom rešenju – pristanu na dijalog o potencijalnoj izmeni pravnog i političkog statusa imenovane pokrajine i njenog naroda), odnosno onog momenta kada je prerasla u platformu za stvarni i beskompromisni pokušaj unilateralnog proklamovanja samostalnosti. Da taj etički neosnovan korak nije načinjen, Katalonci bi i danas nastavili da uživaju moralno pravo da zahtevaju otepljenje i da organizuju pravno neobavezujuće referendumne po tom pitanju (čak i kada bi Ustavni sud nastavio da ih zabranjuje) sve dok državni vrh ne bi popustio pod pritiskom i pristao na njima prihvatljive obime i okvire regionalne autonomije ili na održavanje obostrano priznatog plebiscita o osamostaljenju. Ovako, nelegitimnim delovanjem regionalnog rukovodstva oni su ostali bez moralnog prava da potražuju secesiju za života generacije koja je to rukovodstvo i birala (što je – kao što je ranije argumentovano – jednako periodu od minimum pedeset godina, osim ukoliko se Španija tokom tog vremenskog intervala nekim slučajem ne pretvori u izrazito nedemokratsku/nepravdu državu koja vidno i kontinuirano narušava stečena kolektivna prava, bezbednost ili osnovne uslove za dalji ekonomski razvoj datog naroda i pokrajine). To im – naravno – ne oduzima pravo da u međuvremenu nastave političku borbu za većom autonomijom i potpunijim internim samoopredeljenjem.

Upravo izneti zaključak ipak ne pruža dovoljno jasne odgovore na sledeća tri pitanja: „Šta ako želja manjinskog naroda za razjedinjenjem postane jasna i politički nezanemarljiva u trenutku dok je on – zbog ranijeg postupanja njegovih predstavnika – i dalje privremeno lišen moralnog prava da zahteva/sprovede otepljenje?“, „Kako uopšte sprečiti preuzimanje vlasti od strane onih nacionalista-populista – poput Karlesa Pučdemona – koji svojim nelegitimnim delovanjem mogu da kompromituju pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje kolektiva koje predstavljaju?“ i konačno „Da li moralno upitni postupci državnog vrha – poput onih koje je vlada Marijana Rahoja preduzela tokom održavanja referenduma 2017. godine (npr. prekomerna upotreba sile), kao i nakon katalonskog proglašenja nezavisnosti (npr. suspendovanje prethodno delegirane regionalne autonomije i uvođenje direktne uprave) – predstavljaju dovoljan razlog da narod koji teži otepljenju ipak ne izgubi pravo na secesiju, iako su etički neutemeljeni potezi njegovih lidera zapravo prouzrokovali takav ishod?“ Drugačije rečeno: „Potire li neprimereno reagovanje države *X* na nelegitiman pokušaj osamostaljenja naroda *Y* njegovu odgovornost za neopravdano izazivanje ili dodatno eskaliranje političke krize (unilateralnim narušavanjem uspostavljenog demokratskog ustrojenja), pa samim tim i sve posledice koje iz te odgovornosti proizilaze i koje bi on stoga trebao da snosi?“

Na prva dva pitanja najrazumnije je pružiti sledeći odgovor: „Narod koji želi da istupi iz pravedne države – kao kolektivni akter koji je sâm odgovoran za svoje odluke i postupke – mora birati političke lidere sposobne da na legitiman način vrše pritisak na centralne vlasti sve dok one ne pristanu na organizovanje pravno obavezujućeg referenduma o nezavisnosti, budući da je to jedini opravdan metod i jedan od retkih izgledno sprovodljivih načina napuštanja demokratskih zemalja. U suprotnom, ukoliko napravi pogrešnu procenu i poveruje primamljivoj separatističkoj retorici populista koji nude ‘*instant*’ rešenja, on (poput Katalonaca) rizikuje da na duže vreme ostane bez moralnog prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje, dok matičnoj državi – pored prava da legitimnim instrumentima spreči svaki eventualni pokušaj unilateralnog otepljenja (koje ona po prirodi stvari poseduje) – pruža i moralno pravo da na više decenija zanemari njegove zahteve za razjedinjenjem, bez obzira na masovnost podrške koju uživaju.“³³⁴ Time manjinska zajednica objektivno umanjuje sopstvene

³³⁴ Ukoliko manjinska zajednica ostane bez moralnog prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje, a pritom nastavi da zahteva nezavisnost (pogotovo kada to čini sredstvima koja se – zbog njihovog destabilizujućeg uticaja

šanse za postizanjem navedenog cilja, jer joj u tom slučaju (pod pretpostavkom da centralne vlasti secesiju definitivno neće razmatrati kao opciju kada nemaju čak ni moralnu obligaciju da to čine) podizanje oružane pobune preostaje kao jedina – nimalo poželjna i teško izvodljiva, a pritom i neetična – alternativa.³³⁵ Dakle, kako bi sprečio dolazak populista-nacionalista na vlast (kao i negativne konsekvence koje iz toga proizilaze), svaki kolektiv jednostavno mora da donosi zrele demokratske odluke.

A kada je reč o trećoj gorepomenutoj dilemi, može se tvrditi da izrazito prekomerna i ujedno dugotrajna reakcija centralnih vlasti na čin proklamovanja nezavisnosti od strane identitetski zasebnog kolektiva istom pruža legitimitet da sprovede unilateralnu secesiju; legitimitet koji inicijalno (sâm po sebi) nije posedovao.³³⁶ Međutim, u konkretnom slučaju pokušaja otepljenja Katalonije, državni vrh – koji u određenim trenucima jeste prevazilazio okvire svojih zakonskih i moralnih ovlašćenja – ipak nije u kontinuitetu delovao na način koji bi datoj zajednici pružio pravo da istraje u nelegitimnom aktu jednostrane separacije. Iako nepokolebljiva u svom odbijanju da prepozna želju velikog dela katalonskog naroda za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem i gruba u svojim namerama da spreči održavanje referenduma o nezavisnosti, vlada Marijana Rahoja sve vreme se mogla smeniti na demokratskim izborima, pa objektivnog osnova za remedijalno otepljenje nije bilo. Stoga ni njeno ignorisanje nekoliko poziva na dijalog o političkom i pravnom statusu Katalonije nije bilo opravdano tumačiti kao čin beskrajnog odlaganja ili prolongiranja pregovora o eksternom teritorijalnom samoopredeljenju; čin koji se – u skladu sa ranije predstavljenom tvrdnjom – u izuzetnim situacijama može smatrati legitimnim povodom za unilateralno proglašenje nezavisnosti (npr. ukoliko takav poduhvat podržava šira međunarodna zajednica i ukoliko rizik od njegovih potencijalno negativnih posledica nije previsok).³³⁷

To najbolje dokazuje činjenica da je smenom vlasti na čelo Španije 2018. godine došla vlada čiji je premijer odmah po preuzimanju dužnosti okončao direktnu upravu Madrida nad Katalonijom i tako u celosti obnovio regionalnu autonomiju imenovane pokrajine, nakon čega je sa novoizabranim proseparatističkim liderima otpočeo razgovore o budućem pravnom i političkom statusu njihove domovine. Sančezova spremnost da razmotri i mogućnost dorade 'Ustava Kraljevine Španije' kako bi se najviši pravni akt bolje prilagodio potrebama kulturno zasebnih zajednica imenovane zemlje – i kako bi se u narednim godinama izbegle političke pat pozicije i krize koje iz njih nastaju – pokazala je: *a*) da su tvrdnje predstavnika prethodne vlasti

na pravni poredak i dnevopolitički život čitavog društva – jednostavno ne mogu zanemariti; sredstvima poput nasilnih demonstracija ili oružane pobune), država može: *a*) upotrebiti legitimnu silu protiv secesionističkog pokreta (silu srazmernu potrebi da se njegovo neopravdano delovanje obustavi) ili *b*) zatražiti pomoć drugih suverenih aktera, odnosno internacionalnih institucija (koje u datu zemlju mogu poslati i mirovnu misiju, u slučaju da ona ne poseduje kapacitete da se sama izборi sa separatistima).

³³⁵ Pored toga što je po svojoj prirodi nelegitima (osim u specifičnim situacijama, poput onih u kojima postoji potreba za samoodbranom), separacija putem oružane pobune ujedno je – gledano iz čisto strateškog ugla – i manje poželjna. Sve i da se na taj način uspešno izbore za teško dostižnu *de facto* samostalnost, secesionisti i dalje moraju da obezbede podršku drugih zemalja kako bi osigurali održivi opstanak svoje države u nastajanju. Pritom, potpuno međunarodno priznanje gotovo je neostvarivo bez prethodnog uspostavljanja bilateralnih odnosa sa njihovom nekadašnjom matičnom zemljom, tako da do dijaloga u nekom trenutku svakako mora doći. Stoga je insistiranje na pregovorima sa centralnim vlastima demokratske države (pre konflikta) ne samo opravdaniji, već i strateški mudriji metod borbe za nezavisnost.

³³⁶ U slučaju unilateralnog pokušaja secesije, odgovornim licima treba suditi, upravo na način na koji je to učinila Kraljevina Španija. Takođe – ako situaciju drugačije ne može da zadrži pod kontrolom – legitimno je da država do ponovnog uspostavljanja vladavine prava uvede i vanredno stanje, kao i da privremeno suspenduje separatističkoj pokrajini ranije delegiranu autonomiju i druga regionalna ovlašćenja.

³³⁷ Podrška 'šire međunarodne zajednice' podrazumeva saglasnost najvećeg broja priznatih/suverenih država – uključujući i pet stalnih članica Saveta bezbednosti – da novoproklamovanu zemlju prepoznaju kao sebi jednakog internacionalnog aktera.

da bi se izmenama te vrste rizikovalo jedinstvo i opstanak Španije bile prenaplašene (jer su tenzije vođenjem dijaloga o toj temi zapravo deeskalirane), ali i **b**) da su konstatacije lidera separatističkog pokreta (da je unilateralno otcepljenje Katalonije postalo nužno/neophodno) takođe bile neosnovane.

Na kraju se treba ukratko osvrnuti i na etičnost načina na koji je šira međunarodna zajednica 2017. godine reagovala na katalonsko jednostrano proklamovanje nezavisnosti. Jasno je da su se sve suverene države – uz par smelijih, ali i dalje umesnih komentara o potrebi za poštovanjem prava na samoopredeljenje svih naroda – adekvatno ophodile prema opisanoj secesionističkoj krizi koja je tad zahvatila Španiju, budući da su je pretežno tretirale kao njeno interno političko pitanje u koje se ne treba mešati. Predstavnici drugih zemalja koji su osudili upotrebu prekomerne sile policijskih snaga (tokom sprečavanja nelegalnog referenduma) i koji su suprotstavljene strane tom prilikom pozvali na dijalog, to su učinili stavljajući naglasak na važnost očuvanja teritorijalnog jedinstva pomenute države. Po tome je ovaj slučaj sličan pokušaju odvajanja Škotske od Ujedinjenog Kraljevstva.

Dva upravo razmatrana slučaja secesije ukazuju na to da će zahtevi za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem – nakon što separatistički pokret obezbedi dovoljno jak zamah rasta podrške koju uživa – ostati prisutni (u nešto većoj ili manjoj meri) bez obzira na to da li se centralne vlasti demokratskih država prema njima ophode na način na koji je to učinio London (kada je zvanično otpočeo pregovore sa Edinburgom i ugovorio sprovođenje pravno obavezujućeg plebiscita) ili Madrid (koji je dugo istrajavao u odbacivanju dijaloga sa Barselonom i u sprečavanju legalizacije/organizovanja plebiscita). Primera radi, premda započinjanje razgovora o budućem statusu Katalonije jeste umanjilo političke tenzije – a donekle i procenat stanovnika ove pokrajine koji se zalažu za nezavisnost – ono nije izazvalo propadanje tamošnjeg secesionističkog pokreta. Ipak, iako se demonstracije – u sklopu kojih se insistira na oslobađanju lidera osuđenih zbog pobune i grube građanske neposlušnosti – s vremena na vreme i dalje održavaju, sukob oko formalnog statusa datog regiona najvećim delom jeste vraćen u okvire političkih institucija (prevashodno zahvaljujući pregovorima), što pokazuje da je etički opravdano postupanje prema demokratski iskazanoj volji za osamostaljenjem poželjno ne samo zato što je moralno najprihvatljivije, već i zato što pruža praktične benefite u vidu očuvanja mira, stabilnosti i uspostavljenog političkog poretka.

Stoga, nakon što manjinska nacija ili druga identitetski zasebna narodna zajednica iskaže želju za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem (pobedom separatističkih stranaka na regionalnim izborima, kontinuiranim održavanjem masovnih demonstracija ili organizovanjem neformalnog referenduma o nezavisnosti sa velikim odzivom birača), državni vrh njene matične zemlje ima moralnu obavezu – a i interes, kao što je argumentovano – da prepozna postojanje demokratske volje za većom/potpunom autonomijom datog kolektiva tako što će: **a**) otpočeti pregovore o mogućoj izmeni pravnog i političkog statusa njihove domovine (što je strategija za koju se – nakon odlaska Marijana Rahoja sa vlasti – opredelila Španija), **b**) dogovoriti uslove održavanja jednog ili više kaskadnih i pravno obavezujućih plebiscita o osamostaljenju (što je pristup koji je odabralo Ujedinjeno Kraljevstvo) ili **c**) formalno prepoznati pravo na politički razvod, koje – uz saglasnost centralnih vlasti – može biti primenjeno u slučaju jasne referendumske podrške otcepljenju (što je rešenje koje se pokazalo delotvornim u slučaju Kanade).³³⁸ Pritom, bez obzira na opciju za koju se državni vrh opredeli,

³³⁸ Savetodavno mišljenje Ustavnog suda Kanade iz 1998. godine ukazalo je na to da federalne vlasti ne mogu ostati indiferentne prema separatističkim zahtevima Kvebeka ukoliko Kvebečani želju za secesijom nedvosmisleno iskazu putem referenduma (jer bi takvim postupanjem Kanada pogazila vrednosti i ideale na

u dijalog sa demokratski izabranim liderima separatističkog pokreta o obostrano prihvatljivim načinima prevazilaženja secesionističke krize – kao i o svim ostalim otvorenim pitanjima – poželjno je stupiti što pre. Međutim, pregovaračke strane istovremeno moraju biti strpljive i spremne čak i na višegodišnje razgovore, budući da je problem čijim će se rešavanjem u okviru tih razgovora baviti kompleksan i delikatan po svojoj prirodi.

Ako inicijalni dijalog ne iznedri nijedan model unutrašnjeg teritorijalnog samoopredeljenja koji je prihvatljiv prosecesionističkoj strani (jer joj je – primera radi – nemoguće ponuditi internu autonomiju koja bi bila suštinski šira od one koju već uživa), opravdano je preći na pregovore o održavanju višefaznih kaskadnih referenduma o osamostaljenju. Ipak, separatistički lideri se u njima ne bi trebali olako upuštati. Moraju biti svesni da njihov narod na nekoliko decenija može ostati bez moralnog prava da od centralnih vlasti ponovo traži nezavisnost ukoliko ne dostigne formalno uspostavljene uslove za sticanje potpune samostalnosti (npr. ako na konsultativnom plebiscitu ne obezbedi podršku apsolutne većine registrovanih birača). Pritom, kada državni vrh ponudi rešenje koje kulturno različitoj zajednici garantuje primetno veći nivo političke samouprave (ili neki drugi vid kvalitetnijeg i funkcionalnijeg prepoznavanja njene identitetske posebnosti), njeni predstavnici imaju etičku obavezu da ga prihvate i implementiraju pre nego što ponovo iznesu zahtev za otcepljenjem; zahtev koji nakog toga može biti legitiman jedino u slučaju da se posle izvesnog vremena ispostavi da ni novopredloženi institucionalni model ne ispunjava svoju prvobitno predviđenu namenu na adekvatan način. A ukoliko manjinska zajednica – i pored spremnosti centralnih vlasti na dijalog – odbije da razmotri objektivno primenjive kompromisne solucije (odnosno ako nastavi da insistira na razjedinjenju kao jedinom mogućem ishodu), ona po prirodi stvari gubi moralno pravo na eksterno samoopredeljenje, budući da se nijedan politički subjekt/kolektiv direktno involviran u teritorijalni spor oko određene oblasti (ni vlada zemlje unutar koje se ona nalazi, ali ni njeno separatističko rukovodstvo) ne može smatrati sposobnim i spremnim da na legitiman način potpuno suvereno upravlja datim područjem ako je unapred isključiv prema demokratskoj volji i opravdanim interesima ostalih neposredno zainteresovanih aktera.

S druge strane, kada državni vrh neupitno zloupotrebljava ili nepotrebno odugovlači pregovore kako bi izbegao da u razumnom roku izađe u susret zahtevu za održavanjem savetodavnog ili pravno obavezujućeg referenduma o nezavisnosti (tamo gde je organizovanju istog pružena jasna podrška), narod koji teži potpunoj političkoj samostalnosti ima pravo da od šire internacionalne zajednice zatraži pomoć u vršenju pritiska na centralne vlasti da dozvole njegovo demokratsko izjašnjenje po tom pitanju. Međunarodni akteri tada mogu osuditi državu koja dugoročno ignoriše etički legitime zahteve za organizovanjem plebiscita te vrste (pri čemu i privremeno prekidanje diplomatskih odnosa predstavlja validan potez), ali im opisane okolnosti nikako ne smeju poslužiti kao izgovor/povod za vojnu intervenciju, pa čak ni za uvođenje ekonomskih sankcija (budući da i taj čin prevazilazi okvire onoga što se može

kojima je zasnovana, čime bi posledično narušila i svoj legitimitet, dok bi dalji opstanak važećeg ustavnog uređenja na taj način svejedno dovela u pitanje), ali i na to da nijedna narodna zajednica ne poseduje pravo da uspostavljeni poredak istinski demokratske države ugrozi unilateralnim odlukama (niti pravo da takvu zemlju beskompromisnim otcepljenjem onemogućući u njenom nastojanju da suverenu vlast neometano nastavi da vrši na preostalom delu sopstvene teritorije). Dakle, datom presudom je implicirano da suprotstavljene strane nemaju drugog izbora nego da otpočnu dijalog o pravno-političkom statusu imenovane provincije (ukoliko se 'jasna većina' Kvebečana opredeli za razjedinjenje), pri čemu je tribunal koji ju je izrekao sasvim opravdano nagovestio da ne bi imao ingerencije da interpretira i vrednuje ishod pregovora te vrste, pošto bi tom prilikom postignut sporazum prevazilazio okvire i domašaj postojećih zakona. – "Reference re: Secession of Quebec", *Supreme Court of Canada*, Ottawa, 1998, Available from: http://sitemaker.umich.edu/drwcasebook/files/reference_re_secession_of_quebec.pdf (Accessed Oct 31, 2014), pp. 218, pp. 221-223. and p. 260.

smatrati moralno utemeljenim ponašanjem).³³⁹ Takvo pristupanje secesionističkoj krizi opravdano je jedino ukoliko centralne vlasti vidno ugroze dobrobit separatističke zajednice (npr. *in extremis* kršenjem ljudskih prava ili grubom diskriminacijom njenih pripadnika), pri čemu se – kao što nalažu načela međunarodnog javnog prava – prethodno mora osigurati i saglasnost Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija.

Ipak, ni vršenje nenasilnog pritiska na centralne vlasti (pritiska da popuste pred zahtevima za organizovanjem konsultativnog/obavezujućeg referenduma o nezavisnosti ili da na drugi prihvatljiv način prepoznaju postojanje nedvosmislene želje za razjedinjenjem) ne predstavlja sâmo po sebi opravdan mehanizam pružanja podrške legitimnim secesionističkim pokretima. Taj vid mešanja u unutrašnje međunacionalne odnose suverene i međunarodno priznate zemlje može biti moralno utemeljen jedino: **a)** kada prisustvo volje za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem kod apsolutne većine pripadnika manjinske zajednice postane evidentno, **b)** kada državni vrh – i pored toga – nastavi da odbija ili nepotrebno prolongira dijalog o mogućoj promeni njenog pravnog i političkog statusa i **c)** kada separatistička kriza objektivno počne da predstavlja potencijalnu političku ili bezbednosnu pretnju po čitav region. Ukoliko do tih okolnosti dođe, a ni mirno vršenje pritiska od strane drugih zemalja ne urodi plodom, razumno je tvrditi da čak i unilateralno proglašenje nezavisnosti (i njeno propratno priznavanje od strane ostalih internacionalnih aktera) postaje moralno validan čin, pod uslovom da – ne samo jedan – već najveći deo šire međunarodne zajednice podrži takav scenario.³⁴⁰

b. Preciziranje teritorijalnog okvira secesionističke oblasti

Upravo predstavljen predlog etike artikulisanja želje za osamostaljenjem – kao i obrazac ničana na koji bi državni vrh i međunarodni subjekti trebali da se ophode prema zahtevima te vrste – srodan je argumentaciji koju iznosi profesor političkih nauka Alan Paten (*Alan Patten*), budući da i on traga za najboljom kombinacijom remedijalnih teorija s jedne i askriptivnih/plebiscitnih teorija otcepljenja s druge strane, odnosno za moralno validnim rešenjima osnovnih dilema vezanih za secesionizam koja – za razliku od solucija koje nudi prva imenovana škola mišljenja – u izuzetnim okolnostima, kada za tim činom ima valjanog povoda, prihvataju etičnost unilateralne separacije sprovedene na osnovu demokratski iskazane narodne volje (čak i tamo gde preka potreba za korektivnim razjedinjenjem ne postoji), ali i za rešenjima koja opravdanost takvih poduhvata istovremeno ograničavaju kriterijumima koji primenu prava na jednostrano eksterno teritorijalno samoopredeljenje identitetski zasebnih zajednica u praksi krajnje obeshrabruju (što obično nije slučaj kod autora u čijim se radovima prevashodno zastupaju postulati druga dva gorenavedena normativnoteorijska pristupa osamostaljenju). Prostije rečeno, Paten tvrdi da je svojevolljno otcepljenje legitimno ne samo kada grupa koja se odvaja to čini kako bi okončala *in extremis* kršenje ljudskih prava (ili kako bi obustavila *in moderato* diskriminaciju na osnovu rasne, etničke ili verske pripadnosti), već i onda kada centralne vlasti kontinuirano odbijaju da pristanu na uvođenje i/ili poštovanje institucionalnih okvira kojima bi u celosti prepoznale identitetsku posebnost određenog

³³⁹ Više o neopravdanosti vršenja pritiska na političke protivnike kroz uvođenje ekonomskih sankcija pročitati u: Jovan Babić, *Ogledi o odbrani*, Službeni glasnik, Beograd, 2018, str. 105-173.

³⁴⁰ Istina, šanse da se opisani hipotetički scenario doista i obistini veoma su male, budući da najveći broj suverenih država po prirodi stvari gaji odbojnost prema aktu unilateralnog otcepljenja. Ipak, prilikom formiranja primenjene etike secesije moralno pravo na jednsotrano proglašenje nezavisnosti mora se strogo ograničiti (pa čak i skoro pa gotovo ukinuti), jer se jedino implementacijom strogih kriterijuma – poput goreopisanog – mogu sprečiti ishodi usled kojih pola međunarodne zajednice jedan entitet priznaje kao državu, dok druga polovina to ne čini (npr. slučaj Kosova); situacije koje predstavljaju pretnju po regionalnu i internacionalnu bezbednost i političku stabilnost veću od samog neprepoznavanja prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje određenog naroda.

nacionalnog kolektiva, odnosno kojima bi mu omogućile da autonomno upravlja sobom u meri u kojoj je za to sposoban.³⁴¹ Ova disertacija se dobrim delom – kao što se iz do sada napisanog može videti – oslanja na njegov upravo prezentovan ‘kriterijum neprepoznavanja’ (kriterijum namenjen vrednovanju validnosti jednostranog proglašenja potpune političke samostalnosti),³⁴² s tim što pritom ujedno prevazilazi uske normativne okvire unutar kojih pomenuti autor ostaje, budući da predlaže primenjivu etičku okosnicu kojom se data argumentacija dodatno razrađuje i čini upotrebljivijom i funkcionalnijom u praksi.

Na isti način se pristupa i zadatku koji predstavlja sledeći logičan korak u poduhvatu razvoja primenjene etike secesije; zadatku formulisanja moralno opravdanih mehanizama za preciziranje prostornog dometa novonastajućih država (tamo gde za političkim razvodom ima valjanog povoda). Polazi se od evaluacije opštih filozofskih koncepcija ponuđenih unutar tri dominantne struje postojećih normativnih teorija o teritoriji: **a**) neolokovskih teorija, koje se vezuju sa plebiscitne teorije otcepljenja, jer teritoriju poistovećuju sa privatnim/javnim vlasništvom, **b**) državničkih teorija (*statist theories*), koje su srodne remedijalnom rezonu i koje favorizuju princip *uti possidetis iuris* i **b**) kulturno-nacionalnih teorija o teritoriji, bliskih askriptivnoj misli, koje prednost daju principu narodnog samoopredeljenja.³⁴³ Cilj je izvođenje koherentnih teorijskih zaključaka o teritoriji; zaključaka o suštini odnosa između geografskog prostora s jedne strane i države, kolektiva i/ili pojedinca s druge strane, odnosno o tome šta teritorija predstavlja/jeste u političkom, ali i u moralnom smislu. Ispunjavanje tog cilja čini se neophodnim, budući da se bez sagledavanja i razumevanja političke i moralnovrednosne prirode teritorije ne može produktivno diskutovati ni o opravdanim načinima njene demarkacije u slučaju secesije.

Zatim se – putem analitičkog osvrta na stvarne primere razgraničenja, ali i na pravne dokumente kojima se taj poduhvat reguliše – apstrahuju (sa izvedenim teorijskim zaključcima kompatibilna) iskustva, pouke, predlozi i ranije implementirana rešenja, na osnovu kojih se potom nude etičke smernice i detaljno razrađeni mehanizmi za realizovanje moralno validnog postupka demarkacije u praksi. Konkretno, reč je: **a**) o primeru otcepljenja švajcarskog kantona Jura od kantona Bern (gde je proces odvajanja nove federalne jedinice od stare – koji može poslužiti kao institucionalni model za mirnu predsecesionističku demarkaciju granica – sproveden upotrebom kaskadnih referenduma), **b**) o podeli Koruške oblasti između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Republike Austrije 1920. godine (gde je demarkacija novih državnih okvira izvršena tokom poslednje faze razjedinjenja, pomoću plebiscita nadgledanog od strane internacionalne komisije), kao i **c**) o postupku utvrđivanja granice između Republike Slovenije i Republike Hrvatske (koji je otpočeo tek nakon što su se pomenute republike otopile od SFRJ i koji je – usled neuspeha bilateralnih pregovora na tu temu – *de iure* okončan međunarodnom arbitražom). No, pre pažljivog proučavanja navedenih slučajeva, primereno je krenuti od načelnih solucija i moralnih smernica ponuđenih u literaturi koja se bavi normativnim teorijama teritorije.

³⁴¹ Patten Alan, “Democratic Secession from a Multinational State”, *Ethics*, vol.112, no.3, 2002, pp. 560-561.

³⁴² Razlika između ‘kriterijuma neprepoznavanja’ (*failure of recognition condition*) koji uvodi Paten i naizgled sličnih kriterijuma pojedinih popustljivijih remedijalnih teorija secesije – poput Birčove teorije – je ta što potonji unilateralno otcepljenje uslovljavaju ukidanjem prethodno zagarantovane autonomije i drugih ranije stečenih manjinskih prava, dok argumentacija prvog pomenutog autora (koja se u tom pogledu podudara sa tezama ove disertacije) nalaže da je jednostrano proglašenje potpune političke i teritorijalne samostalnosti opravdano i onda kada centralne vlasti kontinuirano odbijaju da demokratske institucije te vrste uopšte i uspostave ili dodatno osnaže – nezavisno od toga da li su one ranije postojale ili ne – tamo gde za tim ima potrebe.

³⁴³ Predstavljenu tipologiju teorija o teritoriji ponudila je Margaret Mur. – Margaret Moore, *A Political Theory of Territory*, Oxford University Press, Oxford, 2015, p. 11.

Margaret Mur dobro primećuje da jedan od ključnih nedostataka filozofske diskusije o etici secesije leži u činjenici da se premalo akademskih pisaca (koji su se tokom prethodne tri decenije bavili ovom temom) ozbiljnije posvetilo određivanju/razumevanju teritorije kao moralne kategorije, ali i problematizaciji posrednih moralnih – a ne samo direktnih i čisto političkih – implikacija koje svaki pokušaj polaganja kolektivnog prava na specifično područje nosi sa sobom.³⁴⁴ Pre svega, u nastojanju da otcepljenje sagledaju kao demokratsko ili korektivno pravo naroda/grupacija, filozofi politike prečesto su – bilo implicitno ili eksplicitno – polazili od pogrešne pretpostavke da svaka zajednica koja stekne pravo na nezavisnost po prirodi stvari dobija i moralno pravo da potpuno suvereno upravlja ne samo teritorijom na kojoj je nastanjena, već i (može se zaključiti) i svime onim što se na toj teritoriji nalazi. Na taj način su separatističkim kolektivima po inerciji isuviše lako pripisivali i čitav niz drugih prava koja proizilaze iz privilegije/obaveze vršenja vlasti nad konkretnim prostorom i njegovim stanovništvom (poput raznih imovinskih prava, prava na preciziranje novih granica i na kontrolu istih, prava na eksploataciju prirodnih resursa itd.), iako se ona ne mogu naprosto izvesti iz činjenice da moralno valjan osnov za otkazivanjem poslušnosti državnom vrhu – u određenim situacijama – postoji. Drugim rečima, pošto pojam teritorije nisu adekvatno definisali i promislili u meri u kojoj je to neophodno (često ga uzimajući zdravo za gotovo, smatrajući ga samo sinonimom za geografsku površinu, pritom ne prepoznajući da pojedina područja za pojedine narode imaju partikularni vrednosni značaj, dok se na mnogima nalaze nepokretnosti u javnoj svojini i ostala materijalna dobra koja se državi prethodnici ne mogu jednostavno oduzeti), primetan broj do sada napisanih akademskih radova – čija je namera bila oblikovanje/izlaganje predloga normativne etike secesije – vlasnicima prava na nacionalno samoopredeljenje neopravdano je pripisao i mogućnost preuzimanja potpune kontrole nad svim javnim stvarima/aktivnostima koje se nalaze/odvijaju na prostoru na kom se oni osamostaljuju.

Naravno, implementacija tako koncipiranog prava na politički razvod (prvenstveno u njegovom demokratskom, a može se tvrditi i u korektivnom obliku) u praksi predstavlja neetičan čin, sve i kada je dokazivo da konkretna grupacija – zbog specifičnosti političke ili bezbedosne situacije u kojoj se nalazi – ima validan osnov da proglasi nezavisnost. Primera radi, kada osamostaljenje identitetski zasebnog naroda postane opravdano na bazi prethodno razmatranog ‘kriterijuma neprepoznavanja’ – usled kontinuiranog ignorisanja njegove volje za većom autonomijom, kao i njegove sposobnosti da sâm sobom upravlja – on proces razjedinjenja (sve i da je taj postupak podržan od strane šire međunarodne zajednice i da nije nasilan) i dalje sprovodi na neprimeren način ukoliko pravo da formira državu poistoveti sa dozvolom: *a*) da bezuslovno preuzme i raspolaze svom javnom imovinom, kulturnim dobrima i prirodnim resursima koji se nalaze na teritoriji njegove domovine ili *b*) da proizvoljno obeleži njene spoljne granice. Jednostavno, primena prava na secesiju, koliko god u određenim okolnostima bila utemeljena, ne sme sama po sebi biti osnov za oduzimanje moralnih i prethodno stečenih zakonskih prava drugim – u razjedinjenje neposredno involviranim/upletenim – akterima, jer uspostavljanje novog poretka ne znači i momentalno i potpuno ukidanje starog. Stoga secesionistički kolektiv i država koju on stvara ne mogu – čak ni u slučaju remedijalnog otcepljenja – polagati neuslovljeno pravo svojine: *a*) na infrastrukturu i ostale nepokretnosti čija je izgradnja finansirana iz državnog budžeta, novcem svih poreskih obaveznika bivše zemlje, *b*) na javna preduzeća ili ustanove i njihovu imovinu (osim na ona preduzeća i ustanove koje je osnovala i kojima je rukovodila regionalna samouprava, odnosno na imovinu koja je oduvek bila u njenom vlasništvu), *c*) na kulturno-istorijsko i versko nasleđe koje se vezuje za identitet većinskog narod stare države, *d*) na prirodne resurse od kojih zavisi

³⁴⁴ Margaret Moore, *A Political Theory of Territory*, op. cit., p. 3.

privreda/industrija matične zemlje, niti smeju pretpostaviti da *eo ipso* stiču (teritorijalno) pravo *e*) na ograničavanje slobode kretanja bivšim sudržavljanima, koji su datu oblast pre otcepljenja mogli da posećuju bez administrativnih provera/prepreka ili *f*) na proizvoljno iscertavanje novih međunarodnih granica te oblasti.

Uvidevši i sami da se gorenavedena i druga srodna prava (koja su usko vezana za pravo na suvereno upravljanje teritorijom) ne mogu bezuslovno pripisati secesionističkom kolektivu sve i kada je – sa etičke tačke gledišta – povod za proklamovanjem njegove samostalnosti neupitan, filozofi koji se bave problemom uspostavljanja novih granica (i moralno opravdanim vršenjem vlasti unutar njih) u skorije vreme su počeli pažljivije da promišljaju kako političku, tako i moralnu prirodu teritorije, odnosno da definišu ono što ona – kao prostorna ekstenzija savremene države i domen vršenja političke moći (u okviru kog se nalaze materijalna i kulturna dobra u javnom vlasništvu) – jeste, pa i da razrađuju teorije o suštini njenog odnosa sa akterima koji na nju polažu pravo; odnosa sa međunarodno (ne)priznatim zemljama, grupama/narodima i pojedincima. Dok noviji pokušaji te vrste pravo na upravljanje teritorijom najčešće dovode u vezu sa kolektivnim pravom na samoopredeljenje (što ih ubraja u kulturno-nacionalne teorije, koje su kompatibilne sa idejom o srazmernoj i pravičnoj podeli javne imovine prilikom otcepljenja)³⁴⁵ ili ga temelje na argumentu da geografska površina predstavlja preduslov postojanja suverene zemlje, iz kog sledi da svaka pravedna država poseduje moralno pravo na prostor kojim rukovodi (što ih svrstava među državničke teorije, koje u pogledu sukcesije i polaganja prava na javne nepokretnosti zastupaju teritorijalni, a ne distributivni princip),³⁴⁶ najraniji savremeni napor oslanjali su se na Lokovo učenje, budući da su autori koji su se prvi posvetili pomenutim dilemama opravdanje za čin uspostavljanja novih eksternih granica (na konkretnoj lokaciji), za vršenje legitimne vlasti unutar istih i za postsecesionističko prisvajanje ili zadržavanje javne imovine (koja se nalazi na teritoriji označenom tim granicama) pronalazili u pravu svojine.³⁴⁷

Prema rezonu neolokovskih teorija, dakle, nezavisni pojedinci – kada potpisivanjem društvenog ugovora obrazuju državu – tom prilikom ujedno, dobrovoljnim pristankom, novoformiranim izvršnim, zakonodavnim i sudskim vlastima (u kojima i sami mogu učestvovati) predaju i vrhovni suverenitet nad teritorijom na kojoj žive i koja je u njihovom vlasništvu. One im zauzvrat pružaju uslugu upravljanja političkom zajednicom. A kako bi im pomogli u uspešnom obavljanju naznačene dužnosti, građani delove sopstvenih imanja pretvaraju u javne površine na kojima se – od novca poreskih obaveznika – grade objekti (poput zgrada državne uprave i lokalne samouprave) i infrastrukturni projekti neophodni za neometano funkcionisanje društva (poput pruga i puteva). Stoga se teritorija – prema

³⁴⁵ Na primer, Tamar Majseles (*Tamar Meisels*) se poziva na princip nacionalnog samoopredeljenja kada tvrdi da teritorija pripada onom narodu čija je kultura za nju neraskidivo vezana. Taj princip je spojiv sa koncepcijom distributivne pravde koja je zastupana u prvom poglavlju disertacije, budući da se on – između ostalog – zasniva i na ideji o pravičnoj raspodeli teritorije, iz koje (kao što će biti demonstrirano u pododeljku *c* ovog odeljka) proizilazi i potreba za srazmernom podelom javne imovine koja se na njoj nalazi, kako stara država ne bi bila neosnovano lišena svojih imovinskih prava. – Tamar Meisels, *Territorial Rights*, Springer, Berlin, 2009, p. 158.

³⁴⁶ Ana Stilc (*Anna Stiliz*) zastupa jedan oblik državničkih teorija kada brani argument da teritorijalni suverenitet pravednih država nije opravdano dovoditi u pitanje. Tamo gde do stvaranja novih država na prostoru postojećih ipak dođe (bilo zbog njihovog nepravednog ophođenja prema delu stanovništva ili usled pristanka centralnih vlasti na takav ishod), državničke teorije predlažu primenu teritorijalnog principa u pogledu podele javne imovine; principa prema kom i zemlja sukcesor i zemlja naslednica ostvaruju pravo svojine nad javnom imovinom koja se nalazi na teritoriji koja im pripadne. Više reči o teritorijalnom principu biće u pododeljku *c* ovog odeljka. – Anna Stilc, *Territorial Sovereignty: A Philosophical Explanation*, Oxford University Press, Oxford, 2019, pp. 249-258.

³⁴⁷ Primera radi, Hilel Štajner (*Hillel Steiner*) i Džonatan Volf (*Jonathan Wolff*) uspostavljaju direktnu vezu između prava na teritoriju i prava svojine. – Steiner and Jonathan Wolff, “A General Framework for Resolving Disputed Land Claims”, *Analysis*, vol.63, no.279, 2003, pp. 188-189.

zastupnicima imenovane škole mišljenja – može smatrati omeđenom geografskom površinom istovetnom celokupnom zbiru privatnog zemljišta i javnog prostora, a uloga države se svodi na vršenje vlasti unutar granica kojima je domašaj te površine označen, kao i na zaštitu pojedinaca koji su u njoj nastanjeni, odnosno njihove lične imovine i zajedničke/javne svojine.³⁴⁸

Opisana argumentacija na prvi pogled nudi nekoliko konceptualnih prednosti. S jedne strane, ovakav način razumevanja i definisanja teritorije omogućava egzaktno preciziranje prostorno-političkog dometa secesionističkih oblasti. Ako pravo da vrši vlast nad određenom teritorijom sleduje onome kome ta teritorija pripada (ili onome kom je to ovlašćenje dobrovoljno delegirano), granice novonastajuće države se – u teoriji – nalaze na obodima imanja svih individua koje žele da se osamostale, odnosno na krajnjoj periferiji javnih površina kojima rukovodi njihova lokalna ili regionalna samouprava. Naravno, sve i kada se zanemari problematičnost polaznih premisa na osnovu kojih se teritorija naprosto izjednačava sa privatnim/kolektivnim posedom, jasno je da bi primena takvog načina uspostavljanja novih granica u praksi krajnje zakomplikovala svaki – sâm po sebi već dovoljno komplikovan – proces razjedinjenja, jer bi doprinela stvaranju prevelikog broja enklava i eksklava i tako otežala ili onemogućila: *a*) efikasno upravljanje međunarodnim granicama, odnosno normalno kretanje ljudi i robe, *b*) funkcionalno vršenje vlasti nad isprepletenim pograničnim prostorom, *c*) održavanje državne imovine, kao i *d*) zadržavanje ili prenos prava javne svojine nad nepokretnostima koje se na tom prostoru nalaze. Toga su svesni i autori koji zastupaju ovu vrstu argumentacije, pa se – sasvim očekivano – ne zalažu za njenu doslovnu implementaciju, već za maksimizaciju broja ljudi koji će (zajedno sa nepokretnostima koja su u njihovom direktnom ili posrednom vlasništvu) potpasti pod nadležnost država u kojima žele da žive.

Zatim, druga prednost teorija o teritoriji koje pravo na upravljanje geografskom površinom izvode iz prava svojine je u tome što (naizgled) lako rešavaju etičke dileme vezane za kontrolu granica (po njihovom iscertavanju), ali i moralne nedoumice vezane za eksploataciju prirodnih resursa. Baš kao što hipotetički zemljoposednik – prema opisanom neolokovskom/libertarijanskom rezonu – ima pravo da zabrani pristup njegovom posedu, pa i da prisvoji sve što se na datom imanju nalazi, tako je i država (odnosno institucija čiji je primarni zadatak zastupanje interesa svih njenih građana/zemljoposednika) ovlašćena da spreči protok ljudi/stranaca (ukoliko i kada to želi da učini), odnosno da koristi prirodna bogatstva koja se nalaze unutar njenih okvira. Međutim, kao što je ranije argumentovano, misaonim konstrukcijama o prirodnom stanju, društvenom ugovoru i dobrovoljnom pristanku, stvara se idealistički mit o nastanku liberalno-demokratske države; mit pomoću kog nije moguće identifikovati/locirati stvarno poreklo državnog suvereniteta nad teritorijom, usled čega se logika na koju se ovaj tip individualističkih/atomističkih teorija oslanja ne može uzeti za primenjivo moralno opravdanje za vršenje vlasti i prisvajanje teritorijalnih prava na određenom geografskim prostoru.

Pritom, budući da teritoriju – zbog simplifikovanog viđenja onoga što ona jeste – često izjednačava sa materijalnim vlasništvom (bilo sa privatnom zemljom pojedinaca ili sa svojevrsnim posedom države koju su ti pojedinci osnovali),³⁴⁹ predstavljeni način rezovanja takođe greši i kada u drugi plan stavlja (ili u potponisti prenebegava) neke esencijalne

³⁴⁸ Margaret Moore, *A Political Theory of Territory*, op. cit., p. 16-17.

³⁴⁹ Tipičan neolokovski pristup pravu na upravljanje teritorijom – u okviru kog se ono izvodi iz individualnog prava svojine nad nepokretnim stvarima – zastupljen je u radovima Džona Simonsa (*John Simmons*), dok Kara Najn (*Cara Nine*) zauzima drugi gorepomenuti stav; stav prema kom država kao kolektivni akter i sama može posedovati teritoriju, a ne samo vršiti jurisdikciju nad njom. – John Simmons, “On the Territorial Rights of States”, *Philosophical Issues*, vol.11, no.1, 2001, pp. 300-326. / Cara Nine, “A Lockean Theory of Territory”, *Political Studies*, vol.56, no.1, 2008, pp. 148-165.

komponente njenog karaktera; komponente poput vrednosnog odnosa naroda prema njegovoj postojbini, koji naglašava složenu političku i moralnu dimenziju njene prirode. Taj propust omogućava izvođenje krajnje smelih i previše pojednostavljenih modela namenjenih rešavanju teritorijalnih sporova. Recimo, Hilel Štajner i Džonatan Volf predlažu da teritoriju oko koje se dve zavađene strane spore (kao i javnu imovinu koja se na njoj nalazi) treba tretirati kao vlasništvo koje je – u slučaju da se one ne mogu dogovoriti oko njene podele – poželjno staviti na aukciju, pri čemu bi strana koja ponudi veći iznos stekla pravo da sebi pripoji dati prostor (kao i pravo svojine nad svim na njemu izgrađenim nepokretnostima), nakon što isplati poraženog suparnika.³⁵⁰ Međutim, čak i kad se zanemari činjenica da bi primena predloga ove vrste bila moralno prihvatljiva samo u kontekstu nenaseljenih područja (budući da otkup određene teritorije ne može predstavljati legitiman način prisvajanja iste ukoliko njeni stanovnici ne žele da potpadnu pod političku upravu pobjednika aukcije) pomenutim autorima se i dalje mora zameriti to što polaze od neosnovane pretpostavke da je teritorija oko koje se dve strane spore po prirodi stvari jasno omeđena. U stvarnosti, prostor na koji više aktera polaže pravo – bili oni lideri separatističkih pokreta ili predstavnici međunarodno priznatih zemalja – često se ne poklapa sa domašajem njihove stvarne vlasti ili sa preferencijama lokalnog stanovništva, pa bi se pre održavanja takve aukcije prethodno morale precizirati granice područja oko kog se suprostavljene strane nadmeću, što bi samo po sebi zahtevalo kompromis koji nije moguće postići tamo gde između zavađenih strana ne postoji ni minimalno poverenje.

Ipak, veći previd leži u činjenici da se teritoriji ne može – kao nekom objektu koji je na njoj smešten – jednostavno odrediti cena. Prostom procenom vrednosti geografskog prostora i materijalnih dobara koja se na njemu smeštena – tvrde, recimo, pobornici kulturno-nacionalnih teorija – zanemarila bi se činjenica da za narod koji na njega polaže pravo on ne predstavlja samo zemljanu površinu, već i domovinu za koju ta nacionalna zajednica vezuje svoj način života, kulturu i identitet, pa tako (može se argumentovati) i smisao sopstvenog postojanja. Takođe, kao što dobro primećuju zastupnici državničkih pristupa, manjkavost neolokovskih teorija leži i u tome što njeni proponenti previđaju to da je teritoriju bolje sagledati kao omeđenu površinu koju država ‘zauzima’ (*occupancy*) kako bi vršila vlast (delegiranu od strane građana), nego kao njen ‘posed’ u klasičnom smislu te reči. Pošto je potonji način razumevanja odnosa između države i teritorije prevaziđen pojavom ideje o suverenosti politički ravnopravnih građana, pravo međunarodno priznate zemlje da upravlja određenim prostorom – smatraju zagovornici državničkih teorija – ne može biti izvedeno iz prava svojine, već se treba tražiti u činjenici da je za uspostavljanje i funkcionisanje pravednih/demokratskih političkih sistema neophodna i granicama uokvirena geografska površina.³⁵¹

Državničke teorije su – samim tim – u znatnoj prednosti u odnosu na neolokovske, budući da njihov način razumevanja i operacionalizovanja odnosa države i teritorije bolje prepoznaje i efektivnije sagledava političku prirodu potonje. Oslanjanjem na njihov rezon, teritorija prestaje biti samo posed, već prerasta u neotuđivu komponentu najpoželjnijeg oblika društvene organizacije; (pravedne) države. Konkretno, pošto (pravedna) država bez teritorije ne može da postoji – pa samim tim ni da: **a**) obezbedi red i mir, **b**) garantuje očuvanje ljudskih prava (što je minimalni pokazatelj pravednosti na kom, recimo, posebno insistira Alen Bjukenan),³⁵² **c**) da organizuje društvo tako da osnovne potrebe svakog njegovog pripadnika budu zadovoljene, pa ni **d**) da uspostavi administrativni aparat koji garantuje dugoročnu

³⁵⁰ Hillel Steiner and Jonathan Wolff, “A General Framework for Resolving Disputed Land Claims”, op. cit., pp. 188-189.

³⁵¹ Lea Ypi, “A Permissive Theory of Territorial Rights”, *European Journal of Philosophy*, vol.22, no.2, 2014, pp. 298-299.

³⁵² Allen Buchanan, “Democracy and Secession”, op. cit., p. 26.

održivost i principijelnost u načinu upravljanja zajednicom i u sprovođenju pravde (što je sveobuhvatni zaključak koji proizilazi iz više različitih državničkih teorija) – svaka međunarodno priznata zemlja pravo da vrši vlast nad teritorijom (i da stoga zadrži i vlasništvo nad državnom imovinom koja se na njoj nalazi) crpi iz moralno opravdanog i pravednog ophođenja prema sopstvenim građanima, onima koji na istoj žive (i koji tu imovinu koriste).

Međutim, ni državničke teorije ne uspevaju da reše sve nedoumice koje proizilaze iz nastojanja da se teritorijalna prava (poput prava na upravljanje određenim prostorom) – kao i njima blisko pravo svojine nad javnim prirodnim i materijalnim dobrima (koja se na tom prostoru nalaze) – pripišu suverenim političkim subjektima. Štaviše, pokušajem da otklone pojedine goreopisane slabosti karakteristične za neolokovsku argumentaciju (koja za te subjekte uzima pojedince), one zapadaju u niz drugih problema (izazvanih time što države vide kao jedine aktere koji poseduju autentičnu suverenost nad teritorijom). Neki od tih problema već su na adekvatan način sumirani prilikom kritičkog sagledavanja remedijalnih teorija secesije, pa sada neće biti dodatno promišljeni. Ipak, u ovom pododeljku potrebno je detaljnije razmotriti (ostale) ključne nedostatke državničkih teorija.

Prvi od njih prouzrokovan je tvrdnjom da postojeće (pravedne) međunarodno priznate zemlje poseduju monopol nad teritorijalnim pravima, te da nacije i pojedinci svoje pravo na teritorijalnu autonomiju mogu konzumirati samo unutar istih (iz čega sledi da prostorni domašaj pravednih/demokratskih političkih sistema nije opravdano dovoditi u pitanje, prevashodno zarad njihovog očuvanja, ali i radi održavanja stabilnosti na polju međunarodnih odnosa). Ta tvrdnja, međutim, neminovno navodi na sledeće pitanje: „Ko poseduje pravo na teritoriju nepravednih država (kojih zasigurno ima mnogo, nezavisno od kriterijuma ‘pravde’ na osnovu kog se taj zaključak donosi)?“ Zatim: „Ko ima pravo da uvede red i uspostavi novu državu tamo gde je do delimičnog ili potpunog bezakonja došlo usled propasti prethodne?“ Budući da se mnogi pobornici državničkih teorija distanciraju od mogućnosti da tu odgovornost pripišu narodima (jer bi time implicitno potvrdili tezu kulturno-nacionalnih teorija da su politički organizovane narodne zajednice nosioci fundamentalnih teritorijalnih prava, ako ne unutar pravednih međunarodno priznatih zemalja, onda makar u kontekstu prirodnog, vanrednog ili okupacionog stanja), deluje da je jedini preostali odgovor na dva upravo postavljena pitanja: „Druge pravedne države“, odnosno: „Uža međunarodna zajednica sačinjena od pravednih zemalja“, onih zemalja kojima je po prirodi stvari u interesu da odbrane stabilnost važećeg internacionalnog poretka, bilo putem suzbijanja neetičnog delovanja nepravednih država ili uvođenjem reda tamo gde je prethodno došlo do propasti međunarodno priznate zemlje.³⁵³ Međutim, jasno je da takva interpretacija prava na vršenje vlasti nad teritorijom otvara vrata moralno upitnom intervencionizmu onih koji su dovoljno moćni da silom nametnu definiciju, kriterijume i okvire tumačenja onog što (ne)pravedna država jeste; intervencionizmu zasnovanom na logici da je suverenitet nezavisnih zemalja u određenim okolnostima – radi ponovnog uspostavljanja političkog sistema zasnovanog na vladavini prava (u užem) i ‘pravde’ (u širem smislu) – neophodno narušiti bez obzira na međunarodnopravne norme; npr. bez obzira na to da li je Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija saglasan sa dejstvovanjem te vrste ili nije.³⁵⁴

³⁵³ Pošto država po svojoj prirodi predstavlja entitet koji postoji samo u domenu pravnog, ona (kao takva) ne može biti pokretač ponovnog uspostavljanja pravno-političkog uređenja na prostoru na kom su njeni zakoni prethodno prestali da važe (i na kom, dakle, vlada vanredno/prirodno stanje). Stoga zastupnici državničkih teorija implicitno zaključuju da samo druge zemlje mogu obnoviti legitimnu vlast na području propale ili okupirane države (prevashodno njenim rekonstituisanjem), budući da narode ne prepoznaju kao izvorne vlasnike prava na teritoriju.

³⁵⁴ Ako se tvrdnja o pravednim državama kao osnovnim polagačima prava na teritoriju – argumenta radi – sledi do njenog krajnjeg ekstrema, njom bi se mogla (sasvim pogrešno) pravdati čak i okupacija ‘nepravednih’ zemalja.

Povrh toga što navode na moralne zaključke koji su teško odbranjivi u kontekstu vanrednog/ekstralegalnog stanja, argumenti državnicih teorija se sa poteškoćama takođe suočavaju i prilikom pokušaja da objasne i opravdaju to što konkretne zemlje polažu pravo na konkretne teritorijalne celine; poteškoćama koje Mor prikladno naziva ‘problemom vezanosti/privrženosti’ (*attachment problem*).³⁵⁵ Dakle: „Ako je pravedna država definitivni/krajnji vlasnik prava na teritoriju, a načelno pravda univerzalna (a ne partikularna i vezana za specifične običaje i kulture), zašto pravo na svu teritoriju ovog sveta ne bi polagala jedna globalna pravedna država? Imaju li zasebne države – drugim rečima – validan osnov da uopšte postoje?“ Pobornici državnicih teorija – naravno – nisu zastupnici ideje o jedinstvenom planetarnom političkom uređenju, ali im univerzalistička/kosmopolitska priroda teorijskih konstrukcija i načela na kojima zasnivaju sopstvene polazne pretpostavke otežava izvođenje argumenata kojima bi obrazložili osnovanost međunarodnih odnosa (unutar kojih deluje više nezavisnih zemalja) kao pojave, kao i osnovanost svake pojedinačne zemlje da polaže pravo upravo na (i da se vezuje baš za) teritoriju na kojoj vrši vlast, umesto na sve teritorije kojima bi bila u stanju pravedno da upravlja, pa čak i na one koje trenutno nisu pod njenom ingerencijom (a nad kojima nijedna druga država nije uspostavila monopol nad legitimnom upotrebom fizičke sile). Zastupanjem stava da je aktuelno stanje zatečeno (odnosno da predstavlja produkt istorijskog spleta okolnosti), te da ga kao takvog – sve dok je funkcionalno, održivo i pravedno – jednostavno treba prihvatiti, stoga se prevazilazi samo deo inicijalnog problema, budući da se njime otežava direktno razmatranje moralnih pitanja vezanih za secesiju i druge društveno-političke fenomene koji ukazuju na fluidnu – a ne statičnu – prirodu zatečenog stanja.³⁵⁶

Za razliku od državnicih, kulturno-nacionalne teorije problem ‘vezanosti/privrženosti’ uspešno rešavaju na prethodno već opisan način. Prvo dokazuju samosvojnju, kulturološku i/ili instrumentalnu vrednost pripadanja narodu, a zatim pokazuju da je lični osećaj nacionalne pripadnosti, kao i širi kolektivni identitet koji iz njega proizilazi (i usled čijeg prisustva nastaju politički formirane nacije sposobne da deluju kao autonomni subjekti) neraskidivo vezan za domovinu, odnosno za konkretnu teritoriju porekla koja taj osećaj/identitet oblikuje na unikatan način, čineći ga jedinstvenim i teško zamenjivim. Svaka nacija, stoga, opravdano polaže pravo na partikularni geografski prostor na kom razvija sopstvenu kulturu, običaje i način života, budući da taj prostor predstavlja neotuđivu komponentu njenog (suštinski vrednog) kolektivnog identiteta.

Ipak, na račun upravo predstavljene argumentacije takođe se mogu izneti smislene kritike, pa ju je ovom prilikom potrebno detaljnije problematizovati. Recimo, prihvatanjem teze da nacije pravo na određenu teritoriju poseduju usled istorijskog prisustva i nastanjenosti na istoj, dolazi se do sledećih nedoumica: **a)** „Ko poseduje teritorijalna prava nad kulturno/etnički mešovitim područjima?“; **b)** „Ukoliko jedan narod ostavi neobrisiv trag unutar geografske oblasti za koju je istorijski vezan, ali drugi narod vremenom – posredstvom nenasilnih demografskih promena – postane ubedljivo većinska zajednica na tom istom prostoru, koji od ta dva kolektiva uživa veća teritorijalna prava u opisanim okolnostima?“; **c)** „Ako je to doseljenički narod, da li on konzumiranjem prava na eksterno samoopredeljenje ujedno stiče i pravo svojine na državnu imovinu i prirodne resurse zatečene na području na kom se osamostaljuje (i u kojoj srazmeri)?“ i konačno **d)** „Budući da najveći broj nacija polaže pravo i na teritoriju na kojoj niti živi, niti je obrađuje, niti je koristi ili direktno poseduje, da li kulturno-nacionalne teorije doista u potpunosti rešavaju problem ‘vezanosti/privrženosti’?“

³⁵⁵ Margaret Moore, *A Political Theory of Territory*, op. cit., p. 97.

³⁵⁶ Ibidem, str. 98.

Ukoliko se vezanost naroda za teritoriju sagleda kroz njegovu opštu, moralnovrednosnu, pa čak i duhovnu bliskost sa regijom porekla, a ne isključivo kroz doslovnu vezu svakog njegovog pripadnika sa svakom parcelom date zemlje (odnosno ne na način koji zastupaju najradikalnije neolokovske teorije kada naglasak stavljaju na značaj neposrednog posedovanja teritorije na koju se polaže pravo), može se zaključiti da je odgovor na poslednje od četiri upravo postavljena pitanja potvrđan. Primera radi, osvrtom slučaj Švedske postaje jasno da važan segment tamošnjeg nacionalnog identiteta ne proističe toliko iz direktnog odnosa sa zemljom (koja u najvećem procentu ostaje netaknuta), koliko iz jake ekološke svesti i posledičnog etičnog ophođenja prema prirodi na sveukupnom prostranstvu na kom Šveđani tradicionalno žive. To ophođenje se – recimo – dobro ogleda u činjenici da je Kraljevina Švedska odgovornim politikama u poslednjih sto godina uspela da udvostruči ukupnu površinu prostora prekrivenog šumama (koje se danas nalaze na čak 57% njene teritorije, odnosno na oko dvadeset tri miliona hektara), iako je tokom istog tog razdoblja ujedno postala i jedan od vodećih svetskih izvoznika sečenog drveta.³⁵⁷ Dakle, deo onoga što znači ‘biti Šveđanin’ vezan je i za širi odnos prema prirodi švedske postojbine, koja ne obuhvata samo onu zemlju s kojom je imenovani narod u neposrednom fizičkom kontaktu, već svu zemlju i resurse koje on smatra vrednim očuvanja i o kojima se stoga brine.

Slična argumentacija može se primeniti i u slučaju doseljeničkih kolektiva onda kada oni uspostave moralnovrednosnu vezu sa teritorijom na kojoj su se nastanili, bila ta veza – u nedostatku istorijske konekcije koja postoji kod starosedelačkih naroda – zasnovana na stvaranju zasebne (pot)kulture na datom prostoru, na upotrebi i posedovanju same zemljane površine tokom dužeg vremenskog perioda ili na etičnom ophođenju prema istoj. Naravno, primarna razlika je u tome što imigrantske zajednice obično nisu dovoljno brojne i politički organizovane da bi se mogle pozvati i na pravo na eksterno samoopredeljenje, pa svaki vid teritorijalnih prava koja proizilaze iz njihovog odnosa prema oblasti koju su naselile mora biti internog karaktera, makar isprva, sve dok u tom pogledu – vremenom, kroz više generacija – ne steknu objektivne demografske i organizacione kapacitete, kao i političku volju da se osamostale; volju koja se ne može javiti bez dovoljno jake privrženosti njihovoj novoj kulturno zasebnoj domovini. Međutim, za očekivati je da do potrebe za osamostaljenjem kod ovih kolektiva najverovatnije nikada neće ni doći: **a**) pošto doseljenici 21. veka uglavnom nastanjuju gradska područja u kojima stil života najčešće ne proizvodi direktnu moralnovrednosnu vezu sa teritorijom i **b**) budući da je vrlo verovatno da će rezultati procesa integracije i asimilacije – koji se neminovno odvijaju unutar zajednica odvojenih od njihovih istorijskih matica – na duže staze prevladati i nadjačati sve eventualne težnje ka potpunoj političkoj nezavisnosti od nove države, osim (možda) u specifičnim okolnostima gde je ta matica dovoljno blizu da irendentističku secesiju učini tehnički objektivno izvodljivim ciljem.

Ipak, do takvih (generalno gledano retkih) situacija prevashodno dolazi tamo gde se uporedo sa kontinuiranim naseljavanjem ‘novog’ naroda ujedno iseljava onaj koji je inicijalno živio na tom području, odnosno tamo gde nagle demografske promene izazovu preklapanje/sukobljavanje nekoliko validnih principa iz kojih se izvode teritorijalna prava. Primera radi, doseljenički narod se – kada postane ubedljivo većinski – može pozvati na demokratski princip, kao i na princip posedovanja i korišćenja zemlje na koju polaže pravo, dok ‘stara’ nacionalna zajednica opravdano može insistirati na kulturno-istorijskoj i moralnovrednosnoj vezi sa tom istom teritorijom. U takvim okolnostima teritorijalna prava novog naroda ipak imaju prednost, budući da je kolektivu nelegitimno negirati mogućnost političke (samo)organizacije na području koje nastanjuje, pogotovo ukoliko je on: **a**) i sâm u

³⁵⁷ Skogsstyrelsen, *Statistics*, Skogsstyrelsen: Swedish Forest Agency, Jönköping, 2021, Available from: <https://www.skogsstyrelsen.se/en/statistics/> (Accessed Jul 22, 2021), p. 1.

međuvremenu počeo da ostavlja sopstveni trag na datom geografskom prostoru, a njegovim nekadašnjim žiteljima omogućio neometane posete kulturno-verskim objektima, spomenicima, grobovima predaka i drugim lokalitetima važnim za očuvanje njihovog identiteta i tradicije, odnosno ukoliko je njegovo rukovodstvo: **b)** sa vlastima bivše države spremno da sklopi pravičan sporazum o pitanjima sukcesije, odnosno ugovor o srazmernoj podeli javne imovine, prirodnih resursa i ostalih materijalnih dobara zatečenih na teritoriji koja se otcepljuje.

Međutim, stvari se dodatno komplikuju u oblastima iz kojih je autohtoni narod fizički proteran od strane doseljeničkog, odnosno gde se nije iselio svojom voljom, već usled zločina koji su nad njim sprovedeni ili druge vrste nepravde koju je pretrpeo. Ipak, ukoliko je ta nepravda načinjena više generacija unazad, stanovništvo koje trenutno živi na ‘spornoj’ teritoriji – kao što je ranije argumentovano – ne može snositi ni neposrednu odgovornost za nedela počinjena od strane njegovih predaka (sem u slučaju da ta nedela i dalje nastavlja da slavi, veliča ili poriče), pa mu se stoga ne može negirati ni pravo da vrši vlast nad datom zemljom. S druge strane, ako je do proterivanja i drugih oblika kršenja ljudskih prava došlo za života sadašnje generacije, kolektiv koji je ta nepočinstva sproveo gubi moralni legitimitet da polaže pravo na teritoriju na kojoj su se ona dogodila, osim ukoliko – nakon smene zločinačkog režima – uspe da procesuiru direktno odgovorna lica, da nedvosmisleno osudi zlodela počinjena u njegovo ime, kao i da omogući povratak i garantuje bezbednost izbeglim osobama.

Iz svega upravo navedenog jasno je da se razumevanjem teritorije na način na koji to čine pobornici kulturno-nacionalnih teorija – poput Margaret Mor ili Ajveri Kolersa (*Avery Kolers*)³⁵⁸ – opravdanost polaganja kolektivnog prava na određenu oblast prevashodno dovodi u vezu sa prisustvom nacionalne zajednice na datom geografskom području, kao i sa njenim aktivnim moralnovrednosnim odnosom prema istom, a tek potom i sa kulturno-istorijskim nasleđem (i drugim materijalnim stvarima u njenom vlasništvu) koje se na tom prostoru nalaze. Iako se takvim pristupom lako rešava problem ‘vezanosti/privrženosti’ za oblast koja se može smatrati teritorijalnim jezgrom jednog naroda (problem s kojim državničke teorije imaju dosta poteškoća) i sama Mor priznaje da teorije poput njene ne daju adekvatne odgovore na pitanja koja se bave teritorijalnim pravima na obodima prostornog domašaja određene nacije, odnosno tamo gde suživot sa drugim zajednicama onemogućava polaganje ekskluzivnog prava na dato područje.³⁵⁹ Stoga se najveća slabost kulturno-nacionalnih teorija ogleda u tome što one – za razliku od neolokovskih ili državničkih – nisu u stanju da precizno uokvire domet ‘domovine’.

Naravno, kompletna teorija teritorije – koja bi se mogla operacionalizovati i u praksi primeniti pri prevazilaženju konkretnih teritorijalnih sporova u etnički mešovitim područjima – morala bi biti sposobna da reši i one dileme koje proizilaze iz nekompatibilnih teritorijalnih pretenzija (i iz zahteva zasnovanih na konfrontiranim teritorijalnim pravima), odnosno da pruži valjan odgovor na prvo od četiri prethodno postavljena pitanja. Zato ova disertacija – prilikom razrade segmenta ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ koji nudi moralno opravdan postupak utvrđivanja demarkacionih linija separatističkih regija – pored normativnih postulata kulturno-nacionalnih teorija o teritoriji, u obzir uzima i upotrebljive principe i procedure razgraničenja proistekle i iz neolokovskih (i u manjoj meri državničkih) teorija, kao i pravične institucionalne mehanizme čija je delotvornost dokazana u praksi. Drugim rečima, da bi se pojam teritorije sagledao/razumeo na način kojim se s jedne strane rešava problem ‘vezanosti/privrženosti’, a s druge strane istovremeno omogućava i određivanje preciznih granica ‘domovine’ (pa samim tim i formiranje primenjivih etičkih okvira pogodnih za prevazilaženje teritorijalnih sporova),

³⁵⁸Ivery Kolers, *Land, Conflict, and Justice: A Political Theory of Territory*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, pp. i-238.

³⁵⁹Margaret Moore, *A Political Theory of Territory*, op. cit., p. 85.

važno je – uz uvažavanje korisnih premisa gorerazmatranih teorija o teritoriji – napraviti osvrt i na stvarne slučajeve razgraničenja. U tom pogledu, poseban naglasak se stavlja na: *a*) secesiju Jure od Berna, *b*) podelu Koruške oblasti i *c*) delimitaciju slovenačko-hrvatske granice.

Jurom su od 1032. godine pa sve do Francuske revolucije rukovodili prinčevi-biskupi Bazela, te je ona kroz istoriju činila sastavni deo Svetog rimskog carstva. Nakon okončanja Napoleonovih ratova 1815. godine, ova pretežno frankofona i verski podeljena oblast je na Bečkom kongresu dodeljena švajcarskom kantonu Bern. Neslaganje između dominantno katoličkog stanovništva sa severa Jure i većinski protestantske germanofone populacije iz ostalih delova konfederalne jedinice kojoj je ova oblast tada pripala proizvelo je napetost i tenzije umerenih razmera od samog početka njihovog političkog suživota, da bi do zapaženijih društvenih razdora došlo sredinom i krajem devetnaestog veka. Ipak, želja za formiranjem nezavisnog kantona prvi put je javno artikulisana 1947. godine, nakon što je tamošnja skupština – Veliko veće Berna – odbila da za kantonalnog ministra za odnose s javnošću i železnice predloži predstavnika čiji je maternji jezik bio francuski. U Delemonu – najvećem naselju i danas glavnom gradu Jure – izbile su demonstracije, a kako bi sprečila dalje širenje nezadovoljstva među frankofonim stanovništvom, Vlada kantona Bern uspešno je organizovala nekoliko referenduma u okviru kojih je usvojeno više zakona i ustavnih amandmana; zakona i amandmana koji su omogućili priznavanje francuskog kao drugog zvaničnog jezika, garantovali dva obavezna ministarska mesta za političke predstavnike iz Jure i predvideli obrazovanje stalne parlamentarne komisije za rešavanje otvorenih pitanja u odnosima ove regije sa ostatkom date federalne jedinice. Kulturna i identitetska posebnost naroda Jure je tom prilikom po prvi put formalno prepoznata.³⁶⁰

Međutim, iako je isprva delovalo da su uvećana kulturna prava i novododeljene političke povlastice otklonile problem na čije su rešavanje bile usmerene, vremenom su zapravo doprinele rastu ranije ne toliko izraženog jaza između severnih i južnih delova Jure, budući da su njene dominantno protestantske južne opštine – usled zadovoljstva opisanim reformama – želele da ojačaju saradnju sa kantonalnim vlastima u Bernu, što je zauzvrat osnažilo separatističke sentimente kod katoličkog dela populacije sa severa (osim u gradiću Laufen, gde i danas živi pretežno germanofono stanovništvo). Animositet između protestantske i katoličke frakcije tamošnje frankofone zajednice dostigao je svoj vrhunac 1959. godine, kada je predlog zakona o održavanju referenduma o osamostaljenju Jure ubedljivo odbijen (neposrednim izjašnjavanjem svih stanovnika kantona Bern, kako nalaže politički sistem Švajcarske), pri čemu je – zahvaljujući glasovima iz južnih/protestantskih delova ove oblasti – čak i blaga većina njenih žitelja podržala odbacivanje date inicijative. Postalo je jasno da Jura – sve i da naposljetku uspe da se osamostali od Berna – to sigurno neće učiniti u okviru svojih istorijskih granica.³⁶¹

Ta činjenica ipak nije sprečila političke predstavnike iz severnih krajeva imenovane oblasti da u Velikom veću Berna nastave da insistiraju na stvaranju zasebnog kantona. Njihovi naponi urodili su plodom 1967. godine, kada su kantonalne vlasti prihvatile da pitanje Jure reše organizovanjem referenduma o separaciji. Pošto ‘Savezni ustav Švajcarske Konfederacije’ iz 1874. godine – koji je tada još uvek bio na snazi – nije pominjao procedure putem kojih bi se

³⁶⁰ Simon Mazidi and Liliane Minder, *The Case of Jura in Switzerland*, Fédéralisme Régionalisme: Université de Liège, Liège, 2019, Available from: <https://popups.uliege.be/1374-3864/index.php?id=1894#bodyftn54> (Accessed May 04, 2021), pp. 1-2.

³⁶¹ Stéphane Rosière, *The Jura/Berne Cantons Border Dispute*, HAL archives-ouvertes, Lyon, 2015, Available from: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02948826/document> (Accessed May 03, 2021), p. 1.

moglo sprovesti formiranje novih federalnih jedinica na teritoriji već postojećih (iako jeste dozvoljavao modifikaciju administrativnih granica na osnovu pravnih okvira koji važe unutar samih kantona, garantujući tako njihovu političku autonomiju i teritorijalni integritet), regionalne vlasti iz Berna oformile su komisiju sačinjenu od članova Švajcarskog saveznog veća (odnosno federalne vlade) i poslanika Saveznog skupa Švajcarske (odnosno federalnog parlamenta); komisiju čiji je zadatak bio osmišljanje institucionalnih mehanizama za osamostaljenje onih delova Jure koji su želeli da osnuju sopstveni kanton. Nakon što je komisija iznela svoj predlog, on je – uz odobrenje velike većine stanovnika kantona Bern – inkorporiran u Ustav date administrativne jedinice, pa je implementacija istog u praksi postala pravno izvodljiva.³⁶²

Predlog je bio sledeći; predviđeno je da se otcepljenje delova Jure od kantona kom je ova oblast tada i dalje u celosti pripadala sprovede putem kaskadnih referenduma, u tri zasebne etape/faze. Prva/savetodavna etapa je podrazumevala izjašnjavanje svih stanovnika ove oblasti o tome da li žele da oforme novi kanton. Ukoliko bi se većina odlučila za tu opciju, u distriktima Jure čiji bi se žitelji tom prilikom opredelili za ostanak u Bernu bio bi održan novi plebiscit, kako bi i nadglasani građani mogli da iskažu svoju demokratsku volju; volju za rekurzivnom secesijom od nastajuće federalne jedinice. Ukoliko bi najveći broj odazvanih birača u savetodavnoj fazi ipak odabrao da Jura nastavi da bude deo kantona Bern, referendum bi potom bio ponovljen u onim distriktima u kojima su glasači iskazali želju za osamostaljenjem, kako bi se videlo da li ostaju pri svom inicijalnom stavu. U oba slučaja, preduslovi za proglašenje novog kantona bili bi ispunjeni na teritoriji onih distrikata čiji bi se stanovnici opredelili za samostalnost, bilo nakon jednog ili – ukoliko je to neophodno – nakon dva izlaska na biračka mesta. Konačno, treća/delimitaciona faza kaskadnih plebiscita bila bi sprovedena na opštinskom nivou. Pravo glasa bi imali samo žitelji onih opština koje se graniče sa separatističkim distriktima – i obrnuto (samo žitelji onih opština iz secesionističkog dela Jure koje se nalaze tik pored administrativnih jedinica koje ne žele da se odvoje od Berna); žitelji koji su u prva dva kruga odlučivanja ujedno glasali suprotno ostatku distrikta kom pripadaju. Na ovaj način bi se poštovala demokratska volja direktno iskazana na nivou gotovo svih lokalnih samouprava, pa bi administrativne linije u najvećoj mogućoj meri bile prilagođene preferencijama neposredno involviranih građana.³⁶³

Glasači svih sedam distrikata istorijske oblasti Jura na biračka mesta su prvi put ovim povodom izašli 23. juna 1974. godine, nekoliko meseci pošto je inicijativu za održavanje plebiscita peticijom podržalo preko pet hiljada njenih stanovnika, što je bio formalni uslov za pokretanje čitavog procesa. Pravo glasa su imali svi punoletni državljani Švajcarske koji su u jednoj od opština Jure živeli ili u tom trenutku ili duže od tri meseca u nekom prethodnom periodu. Rezultati su bili neizvesni do samog kraja, a pobedu je naposljetku odnela secesionistička strana, uz podršku od 50,68% odazvanih i ukupnu izlaznost od 88,67% registrovanih glasača. Referendum je nepunih godinu dana kasnije ponovljen u četiri distrikta čiji su se stanovnici odlučili da se ne odvoje od kantona Bern. Nakon što su u svakom od njih svi formalni uslovi za organozivanje novog plebiscita ispunjeni (npr. jedna petina od ukupog broja evidentiranih birača morala je putem peticije da zvanično podrži pokretanje druge etape glasanja) sve četiri administrativne jedinice potvrdile su želju da ne promene svoju važeću kantonalnu pripadnost.³⁶⁴

³⁶² Simon Mazidi and Liliane Minder, *The Case of Jura in Switzerland*, op. cit., p. 6.

³⁶³ Tina Kempin Reuter, "The Right to Self-Determination of Ethnic Groups: The Canton of Jura in Switzerland", *International Journal of Minority and Group Rights*, vol.23, no.2, 2016, pp. 260-261.

³⁶⁴ Simon Mazidi and Liliane Minder, *The Case of Jura in Switzerland*, op. cit., pp. 6-7.

Tabela 2: Rezultati prve faze referenduma o odvajanju delova Jure od kantona Bern³⁶⁵

Distrikti istorijske oblasti Jura	Broj i procenat birača koji su podržali stvaranje novog kantona	Broj i procenat birača koji nisu podržali stvaranje novog kantona	Broj i procenat nevažećih listića	Izlaznost registrovanih birača
Delemon	11.070 (76,20%)	2.948 (20,29%)	509 (3,51%)	14.527 (92,50%)
Franš-Montanj	3.573 (75,91%)	1.058 (22,48%)	76 (1,61%)	4.707 (93,48%)
Porentrui	9.603 (65,90%)	4.566 (31,33%)	404 (2,77%)	14.573 (93,62%)
Kurtulari	3.123 (22,84%)	10.260 (75,05%)	288 (2,11%)	13.671 (90,03%)
La Nuvil	931 (33,88%)	1.776 (64,63%)	41 (1,49%)	2.748 (86,47%)
Laufen	1.433 (25,58%)	4.119 (73,51%)	51 (0,91%)	5.603 (73,16%)
Mutje	7.069 (42,12%)	9.330 (55,60%)	383 (2,28%)	16.782 (91,48%)
Ukupno	36.802 (50,68%)	34.057 (46,90%)	1.752 (2,42%)	72.611(88,67%)

Treća/delimitaciona etapa kaskadnih referenduma sprovedena je tokom septembra 1975. godine, u ukupno četrnaest opština koje su prethodno ispunile sve neophodne uslove za organizovanje finalnog izjašnjavanja po pitanju kantonalne pripadnosti.³⁶⁶ Osam opština koje su prethodno mimo volje njihovih stanovnika ostale pod upravom Berna nisu odustale od svoje želje da se ipak pripoje novonastajućem kantonu, dok su dve opštine sa druge strane buduće kantonalne granice ostale dosledne odluci da se pripoje susednim distriktima; onima čiji su građani glasali protiv secesije. Četiri lokalne samouprave naposljetku su ipak promenile svoju inicijalnu odluku, pa su na kraju zadržane unutar distrikata kojima su oduvek i pripadale.³⁶⁷

Međutim, uprkos tome što je demokratski postupak koji je tada sproveden dozvolio neposredno konzumiranje prava na interno samoopredeljenje najvećem mogućem broju stanovnika istorijske oblasti Jura, razočaranih je i dalje bilo. Primera radi, tvrdokorne lokal patriote nisu želele da prihvate podelu njihove domovine (bila ta domovina Jura ili Bern), zbog čega su nastavile sa negodovanjem. S druge strane, distrikt Laufen – čija je germanofona populacija glasala za ostanak u starom kantonu – silom prilika je pretvoren u njegovu eksklavu, budući da ga je od Bernu takođe lojalnog distrikta Mutje delio novootcepljeni Delemon, što se nije svidelo приметnom delu tamošnjih stanovnika. Konačno, u samom Mutjeu je bilo čak 42,12% onih koji su zahtevali pripajanje novom kantonu, a mnogima od njih taj zahtev nije ispunjen ni nakon implementacije treće faze kaskadnih referenduma. Nezadovoljstvo takvim ishodom bilo je toliko da je došlo i do nekoliko nasilnih demonstracija koje su zahtevale intervenciju policije. Čak i kada su se strasti smirile, mnogobrojni građani Laufena i Mutjea nisu odustali od insistiranja na ponovnom izlasku na biračka mesta, baš kao što ni mnogi – uslovno rečeno – ‘lokal-nacionalisti’ (koji su se našli sa ‘prave’ strane nastajuće administrativne linije) uopšte nisu prihvatili samu ideju da se istorijska oblast Jura podeli. Prvi su sprovedene prethodno neplanirane četvrte faze kaskadnih referenduma zahtevali kako bi se ujedinili sa susednim kantom Bazel-provincije, jer bi se na taj način opet teritorijalno povezali sa administrativnim centrom u kom se političke odluke koje ih se tiču donose na njihovom maternjem jeziku; nemačkom. Drugi su – ne mireći se sa konačnim rezultatima – jednostavno tražili ponavljanje referenduma u njihovom distriktu. Treći su pak želeli da novi

³⁶⁵ Tabela je sačinjena na osnovu podataka preuzetih sa: Chronologie jurassienne, *Plébiscite jurassien: Résultats*, Archives cantonales jurassienne, Delémont, 1974, Available from: <https://www.chronologie-jurassienne.ch/fr/008-probleme-jurassien/Ple-biscites/Ple-biscite-JU-1974/Re-sultats.html> (Accessed May 02, 2021), p. 1.

³⁶⁶ Pored već navedenih, dodatni uslov je bio i da – baš kao i na nivou distrikata, prilikom organizovanja druge faze kaskadnih referenduma – jedna petina od ukupog broja evidentiranih birača (unutar svake opštine koja je želela da promeni svoj politički status) putem peticije podrži pokretanje treće/delimitacione etape glasanja.

³⁶⁷ Tina Kempin Reuter, “The Right to Self-Determination of Ethnic Groups: The Canton of Jura in Switzerland”, op. cit., p. 260.

‘Ustav kantona Jura’ predviđi mogućnost reinkorporacije svih distrikata koji su toj oblasti tradicionalno pripadali.³⁶⁸

Kako bi se poslednjoj od tri navedene grupe izašlo u susret, preliminarni nacrt vrhovnog pravnog akta nastajućeg kantona – koji je njegovo novoformirano veće izglasalo nedugo po okončanju trofaznog postupka kaskadnih referenduma – svojim sto trideset osmim članom ozvaničio je deklarativnu težnju lokalnog stanovništva ka ponovnom ujedinjenju sverenih i južnih delova Jure u okviru njenih istorijskih granica. Međutim, poslanici Saveznog skupa Švajcarske, čija je saglasnost takođe bila potrebna radi usvajanja novog kantonalnog Ustava, nisu pristali da odobre njegovu inicijalnu formu (upravo zbog odredbe kojom su iskazane pretenzije ka teritoriji susedne administrativne jedinice). Dâti dokument je naposljetku ipak stupio na snagu, ali tek pošto je sporna odredba iz njega uklonjena. Tako su stvoreni svi uslovi neophodni za doradu ‘Saveznog ustava Švajcarske Konfederacije’; doradu bez koje postojanje novog kantona nije moglo biti prepoznato. Konkretno, morale su se menjati odredbe koje su eksplicitno pominjale broj federalnih jedinica unutar date zemlje, kao i one koje su se odnosile na ukupan broj poslaničkih mesta u Savetu kantona Švajcarske, odnosno na tačan broj mesta u gornjem domu tamošnjeg parlamenta. Procedura modifikacije federalnog Ustava iz 1874. godine nalagala je da predloženi amandmani mogu biti usvojeni jedino ukoliko ih odobri kako većina švajcarskih državljana (podrazumeva se, putem plebiscita), tako i najveći deo postojećih kantona (koji su odluku po tom pitanju donosili unutar lokalnih predstavničkih tela). Nakon što su sve federalne jedinice – zajedno sa preko četiri petine odazvanih birača – odobrile modifikovanu verziju Ustava, Republika i kanton Jura je po njegovom stupanju na snagu prvog januara 1979. godine i zvanično postala dvadeset i šesti kanton Švajcarske Konfederacije.³⁶⁹

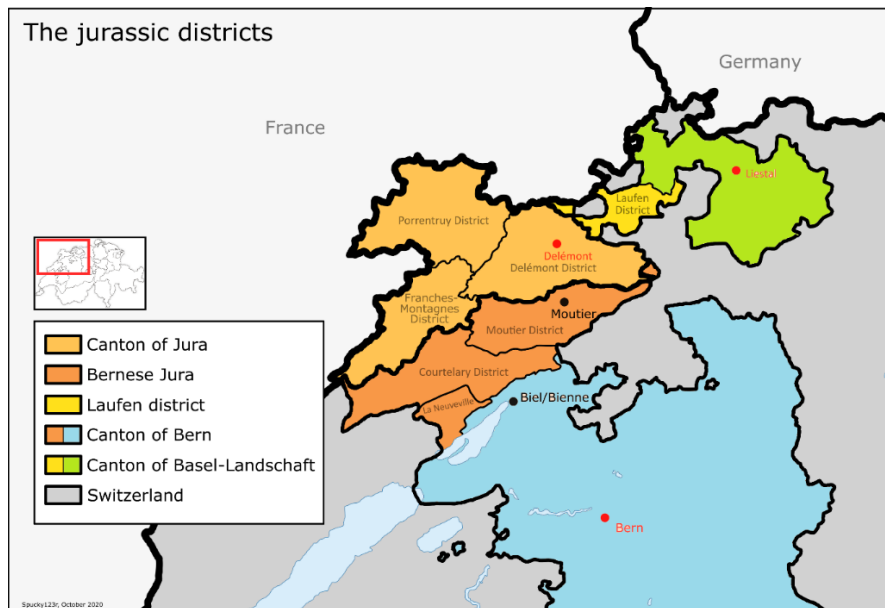
Međutim, kao što je već rečeno, dobar deo žitelja Laufena i stanovnika distrikta Mutje nije bio zadovoljan tim ishodom. Prvi su stoga 1983. godine organizovali referendum, kako bi odobrili ugovor o pripajanju kantonu Bazel-provincije; ugovor koji je prethodno potpisan između imenovane federalne jedinice i njihovog distrikta. Ipak, 4.675 birača koji su se (po četvrti put) usprotivili napuštanju kantona Bern nadglasalo je – pri izlaznosti od 92,9% – njih 3.575 koji su se zalagali za svojevrsnu interno-iredentističku politiku otcepljenja. Predstavnici poražene strane i dalje nisu odustajali od svojih namera, pa su podigli tužbu protiv uprave iz Berna, smatrajući da su kantonalne vlasti nezakonito finansirale i učestvovala u kampanji njima suprotstavljenog tabora, čime su neposredno uticale na konačne rezultate plebiscita. Slučaj je – nakon više godina žustre pravne borbe – na kraju završio pred sudijama Federalnog vrhovnog suda Švajcarske, koje su presudile u korist tužioca i posledično anulirale ishod prethodnog referenduma, stvorivši tako uslove za organizovanje novog izlaska na biračka mesta.³⁷⁰ Na ponovljenom (petom po redu) glasanju održanom 1989. godine, stanovnici distrikta Laufen odlučili su da istupe iz kantona Bern i pripoje se Bazel-provinciji. Ovog puta je za promenu statusa glasalo 51,72% građana. S njihovim zahtevom za korigovanjem kantonalnih granica su se dve godine kasnije složili i stanovnici susednog germanofonog kantona kom je Laufen želeo pristupiti. Odluku su potom – direktnim izjašnjavanjem – odobrile i tri četvrtine od ukupnog broja punoletnih švajcarskih državljana, pa je ona na snagu konačno stupila prvog januara 1994. godine.³⁷¹

³⁶⁸ Simon Mazidi and Liliane Minder, *The Case of Jura in Switzerland*, op. cit., p. 7.

³⁶⁹ Ibidem, str. 7-8.

³⁷⁰ “Decision of the Swiss Federal Supreme Court: BGE 114 Ia 427”, *Swiss Federal Supreme Court*, Lausanne, 1988, Available from: https://www.bger.ch/ext/eurospider/live/de/php/clir/http/index.php?highlight_docid=atf%3A%2F%2F114-IA-427%3Ade&lang=de&zoom=&type=show_document (Accessed May 10, 2021), pp. 1-8.

³⁷¹ Tina Kempin Reuter, “The Right to Self-Determination of Ethnic Groups: The Canton of Jura in Switzerland”, op. cit., p. 260.

Prikaz 2: Administrativne promene na severozapadu Švajcarske (Švajcarska 1994. godine)³⁷²

Paralelno sa procesom u Laufenu odvijao se i onaj u Mutjeu, koji je po svojoj prirodi bio nešto napetiji, budući da je s vremena na vreme dolazilo i do nasilnih obračuna između lokalnih separatista (koji su se zalagali da se imenovani distrikt – zajedno sa preostala dva frankofona distrikta kantona Bern – naposljetku ipak pripoji Juri) i unionista (koji su se protivili daljoj izmeni administrativnih linija). Incidenti poput podmetanja požara, rušenja spomenika i uličnih tuča postali su dovoljno učestali da su početkom devedesetih godina prošlog veka federalne vlasti oformile takozvani Međujurski sabor; radno telo za rešavanje otvorenih pitanja proisteklih iz prethodnog odvajanja kantona Jura od kantona Bern. Predsedavajućeg članka je biralo Švajcarsko savezno veće, dok su ostale članove Sabora delegirale obe federalne jedinice (svaka po njih dvanaest). Iako isprva nije doprinelo pronalaženju konkretnih obostrano prihvatljivih solucija, osnivanje radnog tela direktno je uticalo na umirivanje tenzija između zavađenih frakcija, budući da su stvoreni neophodni institucionalni mehanizmi za prevazilaženje teritorijalnog spora. Nakon više od jedne decenije pregovora, pomenuto telo je obelodanilo svoj finalni izveštaj 2009. godine, u okviru kog je konstatovalo da se postojeći problemi mogu rešiti na jedan od tri načina: *a*) organizovanjem plebiscita o ujedinjenju kako u kantonu Jura, tako i u bernskim delovima istoimene istorijske oblasti, *b*) jačanjem političke i kulturne saradnje među pomenutim kantonima, posebno u njihovim pograničnim opštinama ili *c*) prihvatanjem statusa kvo.³⁷³

Vlasti dve federalne jedinice dogovorile su se da usvoje prvi od tri predloga, pa su 2013. godine – oslanjajući se na prethodno uspostavljenu tradiciju – pokrenule proces održavanja kaskadnih referenduma. Ovog puta plebiscit je sproveden u dve faze, ali tek nakon što su obe kantonalne Vlade potpisale deklaraciju kojom su se obavezale da će demokratsku volju odazvanih građana prihvatiti kao finalnu odluku po pitanju sporne administrativne linije. U prvoj fazi istovremeno su organizovana dva zasebna referenduma, jedan u kantonu Jura, a drugi u tri distrikta bernske Jure. Kao što se moglo i predvideti, stanovnici imenovane federalne jedinice velikom većinom su podržali njeno proširenje na teritoriju kantona Bern, dok je 71,8% izjašnjenih žitelja koji su glasali sa druge strane administrativne linije odbacilo tu opciju. Ipak, nekada distrik, a nakon 2010. godine opština Mutje, zahtevala je ujedinjenje sa svojim

³⁷² Prikaz preuzet sa Internet adrese: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a1/Map_of_the_jurassic_districts.png (Autor: Spucky123r, Pristupljeno 14. aprila 2021.)

³⁷³ Simon Mazidi and Liliane Minder, *The Case of Jura in Switzerland*, op. cit., p. 10.

severnim susedom uz podršku od 55,36% birača. Time je obavezala lokalne vlasti da na teritoriji date lokalne samouprave dozvole održavanje druge etape kaskadnog referenduma; etape tokom koje bi se odluka o pripajanju kantonu Jura potvrdila ili opovrgla. Sukcesivni plebiscit održan je 2017. godine, a sjedinjenje sa Jurom ovog puta podržalo je svega sto trideset sedam građana više od onih građana koji su se protivili takvom ishodu. Iako je uprava Berna inicijalno prihvatila verodostojnost pristiglih rezultata, u međuvremenu su se pojavile indicije da je separatistička strana pobjedu odnela zahvaljujući – između ostalog – i glasačima koji su adresu boravka promenili privremeno ili fiktivno, isključivo za potrebe referenduma. Zbog toga ugovor o promeni kantonalne pripadnosti opštine Mutje – koji su prema drugom i trećem stavu pedeset trećeg člana novog Federalnog ustava Švajcarske iz 2000. godine morale potpisati vlade, odobriti skupštine i neposrednim izjašnjavanjem potvrditi građani oba kantona čije se granice menjaju (kako bi potom i federalni parlament mogao da ga izglasa i da proglasi njegovo stupanje na snagu) – nikada nije prošao svu neophodnu proceduru. Rezultati plebiscita su u međuvremenu i pravno oboreni, pa je novi referendum održan u martu 2021. godine. Pošto je tom prilikom 54,9% izjašnjenih birača ponovo podržalo politiku interne-iredentističke secesije, ostaje da se vidi da li će tokom decenije koja sledi njihova volja biti uvažena, a proces otcepljenja delova Jure od kantona Bern konačno zaokružen.³⁷⁴

Upravo opisan primer otcepljenja dovodi do nekoliko bitnih zaključaka koje ne bi trebalo zanemariti prilikom formiranja proceduralnih aspekata primenjene etike teritorijalne separacije. Pre svega, činjenica da je secesija Jure formalno otpočela još 1967. godine – kada su kantonale vlasti Berna pristale da se pitanje potencijalnog razjedinjenja reši neposrednim glasanjem – i da poslednja faza delimitacije granice između nove i stare administrativne jedinice i dan danas još uvek traje, govori o tome da je za mirno, uspešno i pravično sprovođenje političkog razvoda neophodno strpljenje svih involviranih strana. Dakle, svaki predlog moralno valjanih procedura razgraničenja za koje se smatra da mogu proizvesti dugoročno održive solucije za konkretne teritorijalne sporove mora krenuti od pretpostavke da će za implementaciju istih biti potrebno više godina (a možda čak i decenija), pa samim tim i od stava da separatisti koji taj uslov nisu spremni da prihvate – u želji za ‘*instant*’ osamostaljenjem – posledično gube moralni osnov da zahtevaju nezavisnost, budući da na taj način (kao što je u prethodnom pododeljku već pojašnjeno) ugrožavaju političku/bezbednosnu stabilnost datog područja.

Zatim, iako je u gorerazmatranom slučaju reč bila o internom razjedinjenju (započetom i okončanom unutar jedne međunarodno priznate zemlje), on ukazuje na to da je i postupak preciziranja novih/budućih međunarodnih granica u kontekstu potpunog/eksternog otcepljenja takođe najbolje sprovesti pre samog proglašenja nezavisnosti, odnosno u okvirima postojeće (pravedne i dekokratske) države, čije će institucije biti u stanju ili da nepristrasno regulišu taj proces ili spremne da tu nadležnost delegiraju nekom drugom nezavisnom telu, međunarodnoj organizaciji ili stranom arbitru koji će – uz legitimitet koji crpi iz njihovog odobrenja – delovati kao medijator. Tu ulogu – koja se pokazala ključnom u pogledu održavanja reda i mira prilikom odvajanja kantona Jura od kantona Bern, kao i u vidu očuvanja poverenja u demokratske metode putem kojih je taj postupak realizovan – švajcarske federalne vlasti na sebe su preuzimale u više navrata; npr. kada je Savezni skup te države novoformirani kanton primorao da modifikuje inicijalni nacrt svog lokalnog ustava (u nastojanju da mu onemogućí iskazivanje pretenzija ka teritorijama susednih administrativnih jedinica i da na taj način unapred spreči

³⁷⁴ Sean Mueller, “The Last Piece of the Puzzle? Making Sense of the Swiss Town of Moutier’s Decision to Leave the Canton of Bern”, *London School of Economics and Political Science Blogs*, London, 2021, Available from: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2021/03/31/the-last-piece-of-the-puzzle-making-sense-of-the-swiss-town-of-moutiers-decision-to-leave-the-canton-of-bern/> (Accessed May 19, 2021), p. 1.

razmirice koje bi potom izgledno usledile), kada je Federalni vrhovni sud presudio u korist stanovnika Laufena koji su – nakon odlaska delova Jure koji su ih geografski spajali sa ostatkom Berna – takođe želeli napustiti dâti kanton, ali i kada je Savezno veće (u saradnji sa kantonalnim vladama Jure i Berna) osnovalo Međujurski sabor, s namerom smirivanja rastućih tenzija u distriktu Mutje. Pritom, bitno je da odabrani arbitar/medijator – kao što su u opisanim okolnostima to bile švajcarske federalne vlasti – bude prihvatljiv obema stranama, da ne podleže njihovom eventualnom pritisku (ili uticaju trećih aktera), da uspostavi autoritet kojim će osigurati da se njegovi zaključci doista slede i sprovode, ali i da tu ulogu na sebe ne preuzme samoinicijativnim nametanjem i/ili silom, s namerom ostvarivanja svojih geostrateških interesa na prostoru na kom je došlo do secesionističkih aspiracija (kao što je to učinila Evropska ekonomska zajednica prilikom raspada SFRJ), već da to uradi nastojeći da pri donošenju presuda ili formulisanju preporuka odista deluje samostalno, nepristrasno i savesno.

Nažalost, Evropska unija – kao direktna naslednica EEZ – u tom pogledu, po svemu sudeći, nije preterano sazrela tokom prethodnih trideset godina, što se može zaključiti na osnovu njenog slabašnog učinka u domenu rešavanja teritorijalnih sporova,³⁷⁵ onih u koje se i dalje aktivno involvirala u nastojanju da stekne reputaciju ‘normativne sile’. Primera radi, kada se posmatra način na koji od 2011. godine rukovodi političkim dijalogom zvaničnika Republike Srbije sa predstavnicima secesionističkih vlasti samoproglashene Republike Kosovo, postaje jasno da je do sada najkonkretniji rezultat pomenutih pregovora – odnosno ‘Prvi sporazum o principima normalizacije odnosa Beograda i Prištine’ (u javnosti poznatiji kao ‘Briselski sporazum’, koji je sklopljen u aprilu 2013. godine) – u međuvremenu postao nešto nalik listi neispunjenih želja (pošto se samo jedna od dve ugovorne strane donekle potrudila da ostane dosledna obavezama koje je prilikom parafiranja istog preuzela na sebe), pri čemu se ujedno čini da ni ishod na kom se deklarativno insistira (postizanje sveobuhvatnog pravno obavezujućeg sporazuma kojim bi se odnosi dve strane konačno i formalno regulisali) nije glavni razlog zbog kog imenovani medijator ostaje uključen u čitav proces. Veći motiv evidentno leži u pokušaju Evropske unije da sebe – kao što je to i prethodno činila svojim posredovanjem u drugim teritorijalnim sukobima i sporovima na Balkanskom poluostrvu – nametne i predstavi kao globalnog aktera sposobnog da ‘upravlja’ (*manage*) kriznim i konfliktnim situacijama u svom neposrednom okruženju,³⁷⁶ ali i u želji njenih najuticajnijih zemalja članica (pre svega Savezne Republike Nemačke, a donekle i Francuske Republike) da na datom području sprovedu sopstvene geopolitičke agende. To se prevashodno ogleda u nastojanju Evropske unije da vodeću medijatorsku ulogu ne prepusti Sjedinjenim Američkim Državama,³⁷⁷ kao i u insistiranju političkog vrha prve pomenute države članice na nepovredivosti prethodno svejedno već kompromitovanih međunarodnih granica, čak i u momentu u kom su naizgled postojale indicije da bi do pomaka u pregovorima između dve strane – i njihovom konačnom pomeranju sa mrtve tačke – moglo doći u sklopu dogovora o korigovanju administrativne linije koja ih razdvaja (mada je – usled njegove propasti – na kraju ostalo nejasno da li je bilo predviđeno da se taj dogovor odnosi na bilateralnu razmenu

³⁷⁵ Michael Slobodchikoff, “How Effective are International Organizations at Resolving Territorial Disputes among Member States: A Look at the European Union”, *Studies of Changing Societies: Comparative and Interdisciplinary Focus*, vol.1, no.2, 2012, pp. 45-56.

³⁷⁶ Aleksandar Pavković, *Spoljna politika Evropske unije i problem Kosova*, Institut za evropske studije, Beograd, 2018, Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=MhVIHG91FjQ&t=1s> (Pristupljeno 10. septembra 2019.), min. 00:00-90:50.

³⁷⁷ SAD su posebno interesovanje da dijalog (makar jednim delom) premeste u Vašington demonstrirale za vreme predsedničkog mandata Donalda Trampa (*Donald Trump*), što je naišlo na negodovanje pojedinih zvaničnika EU, pogotovo nakon potpisivanja dokumenata formalno zavedenih pod imenom ‘Ekonomska normalizacija’, odnosno zasebnih i po sadržaju sličnih (ali ne i istovetnih) izjava o namerama iz 2020. godine, koje se u javnom diskursu kolokvijalno nazivaju ‘Vašingtonskim sporazumom’.

teritorija, na sprovođenje procesa demarkacije/razgraničenja s ciljem ocrtavanja nove granice ili samo na jednostavan postupak delimitacije kojim bi se detaljnije odredio/precizirao položaj postojeće demarkacione linije).³⁷⁸

Pošto upravo velike međunarodne organizacije poput Evropske unije – koja se može smatrati labavim ili hibridnim nadnacionalnim političkim sistemom/savezom (kon)federalnog tipa – imaju najveći potencijal da deluju kao medijatori/arbitri prilikom rešavanja secesionističkih i drugih teritorijalnih sporova koji opterećuju njihove zemlje članice ili države (kandidate) iz neposrednog okruženja (budući da bi na osnovu svog ‘naddržavnog’ političko-institucionalnog položaja mogle da uspostave autoritet neophodan za preuzimanje i vršenje funkcije/uloge nalik onoj koju su u slučaju otcepljenja Jure od kantona Bern odigrale švajcarske federalne vlasti), šteta je što EU nije uspela da napravi konkretne pomake u tom smeru. Organizacija te vrste – koja od svog osnivanja stremlji umanjivanju značaja međunarodnih granica (bilo putem uvećanja slobode kretanja ljudi, robe, usluga i kapitala, putem jačanja prekogranične saradnje pograničnih opština i regija ili putem drugih sličnih politika) – bila bi u tom pogledu, kada bi doista bila spremna i sposobna da nepristrasno i delotvorno posreduje u sporovima čije rešavanje potencijalno može da podrazumeva i modifikovanje postojećih demarkacionih linija, možda i najbolja substitucija za centralne vlasti tamo gde one nisu u stanju da konfrontacije/nesuglasice oko teritorije i granica reše demokratskim procedurama, u saradnji sa liderima secesionističkog pokreta, na miran i pravedan način (kao što je to učinila Vlada Ujedinjenog Kraljevstva).

No, kada su centralne vlasti voljne i sposobne da – po prihvatanju mogućnosti otcepljenja jednog dela njihove teritorije – samostalno sprovedu pravičan/pošten postupak razgraničenja, potreba za involviranjem internacionalnih organizacija i/ili drugih međunarodnih subjekata jenjava i nestaje, pa bi se oni – kao što je i u prethodnom potpoglavlju argumentovano – trebali suzdržati od bilo kakvog uplitanja u (u tom trenutku i dalje interna) pitanja suverene zemlje u kojoj su se pojavile separatističke pretenzije. Njoj je, podrazumeva se, takođe u interesu da do mešanja sa strane ne dođe, jer je od najvećih država i ostalih uticajnih međunarodnih aktera – kao što je upravo demonstrirano kratkim osvrtom na primer Evropske unije i njenih zemalja članica – teško očekivati da će biti spremni da postupak medijacije sprovedu bez nametanja sopstvenih uskointeresnih geopolitičkih prioriteta. A kako bi uvećala izgleda da postupak rešavanja teritorijalnog spora koji je opterećuje ostane miran, pa samim tim i pod njenom ingerencijom, suverena država – čije rukovodstvo uvidi da je želja jednog dela njenog stanovništva za osamostaljenjem isuviše jaka da bi se zanemarila – prvo treba da omogući korigovanje internih administrativnih linija (u skladu sa preferencijama lokalnog stanovništva, na način na koji je to – primera radi – učinila Savezna Republika Nemačka),³⁷⁹ zatim da demokratizuje taj postupak (po ugledu na Švajcarsku Konfederaciju), a

³⁷⁸ Pojmove demarkacije i delimitacije treba razlikovati. Demarkacija predstavlja proces razgraničenja dva teritorijalna subjekta ocrtavanjem novih granica, dok je delimitacija jednaka poduhvatu identifikovanja ili preciziranja tačne lokacije prethodno već uspostavljenih demarkacionih linija, čiji se inicijalni položaj tom prilikom ne dovodi u pitanje.

³⁷⁹ ‘Nemački Ustav’ stavkom jedan svog dvadeset devetog člana saveznim državama/pokrajinama (*Länder*) dozvoljava da demarkacione linije kojima su uokvirene menjaju kada smatraju da je to u njihovom najboljem interesu. Ostale stavke pomenutog člana okvirno propisuju postupak izmene administrativnih granica, koji – za razliku od švajcarskog modela – predviđa da pokrajine koje žele razmeniti teritorije (ili na drugi način izmeniti svoje demarkacione linije) prvo moraju predstaviti usaglašeni nacrt federalnog zakona kojim bi se to pitanje regulisalo, te da se tek potom treba organizovati savetodavni plebiscit kojim bi njihovi stanovnici podržali ili odbacili mogućnost njegovog usvajanja. Ukoliko dobije odobrenje proste većine (kao i demokratsku podršku unutar većine involviranih federalnih jedinica, npr. unutar njih dve od tri), zakon po automatizmu stupa na snagu. – “Basic Law for the Federal Republic of Germany”, *German Bundestag*, Bonn, 1949, Available from: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf> (Accessed Jul 22, 2021), pp. 32-34.

potom i da dozvoli glasanje o promeni međunarodnog statusa novim demarkacionim linijama uokvirene teritorijalne jedinice (kao što je to Škotskoj dopustilo Ujedinjeno Kraljevstvo).

Kada se pristupa promišljanju načina na koji proces izmene unutrašnjih demarkacionih linija treba demokratizovati, deluje da se najznačajnije pouke mogu izvući upravo iz institucionalnih mehanizama implementiranih prilikom otcepljenja dela istorijske oblasti Jura od kantona Bern. Kao što je prethodno napomenuto, dati postupak razjedinjenja otpočeo je formiranjem komisije koja je za cilj imala definisanje proceduralnih aspekata separacije. Uspostavljanje tela te vrste predstavlja logičan prvi korak, budući da neka zvanična institucija mora da precizira ‘pravila igre’ i pravnoformalne okvire kojih će se svi involvirani akteri pridržavati. Pritom, kako bi ono doista bilo delotvorno i pravično pri izvršavanju te i drugih funkcija/nadležnosti koje mu se dodele, na političkom nivou bi trebalo da bude sačinjeno: *a*) od predstavnika svih zainteresovanih strana (među kojima bi – pored zvaničnika centralnih vlasti i delegata iz secesionističke oblasti – mogli da se nađu i zastupnici lokalne populacije iz opština na koje će korigovanje administrativnih linija, a kasnije možda i međunarodnih granica, najviše uticati), *b*) od izaslanika države/organizacije koja deluje kao medijator (tamo gde su ulogu posrednika na sebe preuzeli treći akteri), a na tehničkom/stručnom nivou i *c*) od domaćih i internacionalnih stručnjaka za pravo, demografiju, anketiranje, direktnu demokratiju, demarkaciju/delimitaciju teritorije, devoluciju/delegiranje vlasti i sukcesiju. Zadatak jedne takve mešovite komisije – pored definisanja procedura internog razgraničenja – bio bi i rukovođenje čitavim poduhvatom otcepljenja sve do njegovog okončanja, ponajviše putem predlaganja mehanizama za rešavanje nepredviđenih prepreka, problema i nesuglasica.

Naravno, komisija bi proces izmene unutrašnjih administrativnih linija prevashodno trebala da usaglasi sa kontekstom njegovog sprovođenja, uzimajući u obzir sve relevantne činioce; činioce poput lokalnog društveno-istorijskog i institucionalnog nasleđa vezanog za rešavanje teritorijalnih i sličnih sporova, načina na koji promena internih (a kasnije potencijalno i spoljnih) granica može uticati na privredu i kvalitet života, političkog momenta u kom bi implementiranje takvog postupka bilo najpovoljnije, itd. Ipak – i pored potrebe da se svaki proces razgraničenja prilagodi stanju na terenu i konkretnim/realnim okolnostima – nijedno političko/stručno telo koje odista stremi demokratizaciji poduhvata iscertavanja novih administrativnih linija ne bi smelo da zanemari ni (donekle idealtipsko) švajcarsko iskustvo, koje ukazuje na to da je organizovanje višefaznih kaskadnih plebiscita najbolji način da se krajnji ishod demarkacije maksimalno uskladi sa željama neposredno involviranog stanovništva. Podrazumeva se, mešovita komisija koja predloži primenu takve procedure razgraničenja ujedno bi – kroz rad njoj podređenih tehničkih/stručnih komisija (poput referendumske komisije) i ekspertskih radnih grupa – trebala da utvrdi i: *a*) nivo podrške potreban za zvanično pokretanje tog postupka (podrške koja se formalno može iskazati pomoću peticije, konsultativnog referenduma, anketnog poduhvata ili putem drugih sličnih instrumenata), *b*) broj faza/etapa neophodnih za njegovo potpuno sprovođenje, *c*) administrativne jedinice unutar kojih bi se glasalo u svakoj od predviđenih etapa, *d*) dovoljan vremenski period između održavanja dve faze kaskadnog plebiscita, *e*) dozvoljenu formu referendumskih pitanja, *f*) ko i na koji način sme da učestvuje u referendumskoj kampanji i *g*) ko sve ima pravo glasa u različitim etapama izlaska na biračka mesta.³⁸⁰

Pošto je svega pet hiljada potpisa bilo dovoljno da se otpočne sa održavanjem kaskadnih referenduma na teritoriji Jure, dok su tokom treće faze plebiscita priliku da odlučuju o novoj lokaciji administrativne linije dobile čak i one opštine u kojima živi samo nekoliko stotina stanovnika (pri čemu je jedini uslov koji su morale da ispune bio da se nalaze tik pored nove

³⁸⁰ Mogući odgovori na ova pitanja biće detaljnije promišljeni nešto kasnije.

kantonalne granice, kako bi se sprečilo stvaranje enklava/eksklava), može se zaključiti da je tamošnja komisija ustanovila krajnje demokratska pravila za pokretanje/sprovođenje postupka demarkacije. Poređenja radi, da bi samoinicijativno modifikovali geografske okvire postojećih saveznih država/pokrajina, državljani Nemačke (koji streme promenama te vrste) moraju da prikupe ne manje od sto hiljada potpisa (i to u okviru područja koje se prostire preko najmanje dve federalne jedinice), pri čemu – za razliku od njihovih jugozapadnih suseda – nove interne linije ne is crtavaju sami (putem višefaznih kaskadnih plebiscita), već tu obavezu delegiraju federalnim institucijama. A pošto su tenzije izazvane međukantonalnim teritorijalnim nesuglasicama u Švajcarskoj najvećim delom umirene i rešene, može se tvrditi da je dodatna demokratizacija procesa demarkacije gotovo uvek poželjna, jer se na taj način uvećava udeo stanovništva kom se pruža mogućnost da mirnim putem neposredno odabere pod čijom će jurisdikcijom živeti, čime se redukuje broj nezadovoljnih građana, pa samim tim umanjuju i šanse da će razmirice oko administrativnih linija i granica prerasti u ozbiljnije sukobe.

Konačno – na osnovu razmatranja primera podele istorijske oblasti Jura – takođe se dolazi do zaključka da je u slučaju iredentističke secesije referendum potrebno organizovati ne samo unutar administrativne jedinice koja se odvaja, već i u onoj pokrajini ili međunarodno priznatoj zemlji kojoj se ona priključuje (kao što je to učinjeno tokom pripajanja distrikta Laufen kantonu Bazel-provincije), budući da se volja za ujedinjenjem ne može unapred pripisati populaciji oblasti/države kojoj se separatisti nameravaju priključiti. Ipak, ukoliko na teritoriji odlazeće regije i političkog subjekta sa kojim se ona želi sjediniti živi isti narod, opravdano je argumentovati da građani potonjeg poseduju moralnu obligaciju da prihvate zahtev upućen od strane njihovih sunarodnika, pogotovo kada oni nezavisnost proglase iz preke potrebe (odnosno kada je reč o remedijalnoj separaciji), kao i kada se kulturno/etnički bliska oblast razilazi sa državom kojoj trenutno pripada (bilo kompromisno ili usled njenog neminovnog raspada), a da pritom ne poseduje kapacitete neophodne za formiranje politički, ekonomski i bezbednosno samoodržive samostalne zemlje. To je – primera radi – bio slučaj sa kratkotrajnom Državom Slovenaca, Hrvata i Srba (skr. DSHS), koja se nešto više od mesec dana nakon svog osnivanja ujedinila sa Kraljevinom Srbijom, čime je osnovana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (skr. Kraljevina SHS). Novu monarhiju trebalo je tom prilikom razgraničiti od ostalih zemalja proglašanih na teritoriji nestajuće Austrougarske, a plebiscit kojim je to učinjeno u Koruškoj oblasti, kao i okolnosti koje su mu prethodile, vredne su razmatranja u kontekstu promišljanja primenjene etike secesije/demarkacije u konfliktnim i ratom zahvaćenim područjima, pa ih je sada poželjno razmotriti i poručiti.

Nakon disolucije Austrougarske krajem Prvog svetskog rata – u međuperiodu između bitke kod Vitorija Veneta (koja je rezultovala potpunim porazom i raspadom Carsko-kraljevske vojske) i zvaničnog primirja postignutog Sporazumom u Sen Žermenu 1919. godine, odnosno Trijanonskim sporazumom iz 1920. godine – na teritoriji nekadašnjeg Dualne monarhije došlo je do proklamovanja više međunarodno nepriznatih zemalja. Budući da granice istih nisu bile jasno definisane, vlasti nastajućih država stremile su – vodeći se principom nacionalnog samoopredeljenja – da suverenitet utvrde na svim teritorijama čije su stanovnike doživljavale kao svoje sunarodnike. To je neminovno dovelo do nekoliko oružanih sukoba u etnički mešovitim područjima, a jedan takav konflikt odigrao se i u Koruškoj oblasti, na tada još uvek nejasno određenoj granici između novoformirane Republike Nemačke Austrije i DSHS, odnosno Kraljevine SHS.³⁸¹

³⁸¹ Guido Tiemann, “Kärnten = Austria, Koroška = Yugoslavia: A Novel Perspective on the 1920 Carinthian Plebiscite”, *Historical Social Research*, vol.45, no.4, 2020, pp. 309-310.

Do inicijalnih postratnih tenzija između slovenačkog i germanofonog stanovništva došlo je nakon što je jedno od mnogobrojnih (u jeku raspada bivše države neformalno sačinjenih) lokalnih veća – ono okupljeno u kasarni u Mariboru – izglasalo da imenovani grad pripoji Republici Nemačke Austrije. Toj odluci se usprotivio na zasedanju prisutni Rudolf Majster (*Rudolf Maister*), etnički Slovenac i oficir Austrougarske vojske, koji je potom za kratko vreme uspeo da okupi nekoliko hiljada dobrovoljaca (pre svih bivše vojnike Dualne monarhije slovenačkog porekla i tek oslobođene ratne zarobljenike iz Srbije) i uspostavi kontrolu nad tada većinski germanofonim Mariborom. Beč je – usled nemoći da se tom ishodu suprotstavi – pristao na opisani razvoj događaja – pa je sa takozvanom Privremenom koruškom pokrajinskom vladom postigao preliminarni demarkacioni dogovor oko nove granice. Međutim, Majster je – prilikom uspostavljanja uprave u ostalim mestima koja su, poput Maribora, takođe pripala DSHS – ušao i u Felkermart, gradić čije je gradsko veće ranije izglasalo pripajanje Nemačkoj Austriji, što je dovelo do oružanih sukoba između slovenačkih boraca i Narodne odbrane; lokalno organizovanih jedinica sačinjenih od bivših Austrougarskih vojnika koji su ostali lojalni Beču. Prethodni su iz većine okršaja izašli kao pobednici (budući da su u međuvremenu priključeni Vojsci Kraljevine SHS, od koje su dobili podršku), ali su – pod pritiskom Saveznika – uspešno prodiranje ka Klagenfurtu morali da obustave pre planiranog zauzimanja ovog grada.³⁸²

Primirje – koje je potpisano u februaru 1919. godine – prekršeno je već u aprilu, kada je slovenački deo Vojske Kraljevine SHS (koji je tada vršio privremenu upravu u najjužnijim delovima Koruške) pokušao da proširi prostorni domet svojih nadležnosti i preko reke Drave. Slovenci su se na napad odlučili jer nisu bili zadovoljni vestima pristiglim iz Pariza, gde je u okviru mirovnih pregovora Saveznika sa Republikom Nemačkom Austrijom nagovešteno da će Koruško pitanje biti rešeno organizovanjem prostovećinskog plebiscita, što njima nije išlo u prilog (budući da su na teritoriji imenovane oblasti – ukupno gledano – bili manjina), pa su svoj predreferendumski položaj želeli da poboljšaju vojnim dejstvima. Međutim, kontraofanziva sada već regrupisanih jedinica Narodne odbrane bila je vrlo uspešna, pa je rezultovala njihovim osvajanjem velikog dela prethodno od Austrije otuđenih teritorija. Ipak, borbeni naponi Beča propali su po pristizanju trupa iz centralne Srbije, jer je pojačana Vojska Kraljevine SHS ovog puta u Klagenfurtski basen prodrła čak i dublje nego što je to uspela da učini tokom svog inicijalnog pohoda na pomenuti grad. Na kraju se ispostavilo da je i njen trud bio uzaludan, pošto su Saveznici Beogradu ubrzo naložili obustavljanje daljih vojnih operacija i potpuno povlačenje svih trupa Kraljevine SHS nazad na desnu obalu reke Drave.³⁸³

Paralelno sa događajima na terenu, u Parizu su se vodili žustri pregovori oko lokacije i načina uspostavljanja granice između dve ranije nepostojeće zemlje. Delegacija Kraljevine SHS zahtevala je da reka Drava posluži kao odrednica za ocrtavanje nove demarkacione linije, na šta su čak i Austrijanci inicijalno bili spremni da pristanu, ali je izviđačka komisija Armije SAD – nakon obilaska date oblasti – iznela mišljenje da granica ipak treba da bude uvedena duž nešto južnijeg planinskog venca Karavanke. Ta preporuka dodatno je zakomplikovala već dovoljno teške pregovore, pa je na kraju Vrhovni savet Pariske mirovne konferencije – u nastojanju da Koruško pitanje zatvori pre izbijanja novih sukoba – doneo neku vrstu

³⁸² Vojaški Muzej, *Boji za severno slovensko mejo in general Rudolf Majster*, Vojaški Muzej Slovenske Vojske, Maribor, 2009, Available from: <https://www.vojaskimuzej.si/razstava/razstava.aspx?item=1&page=7> (Accessed May 15, 2021), p. 1.

³⁸³ Matić Dragan, *Retreat of the Yugoslav Troops South of the Demarcation Line which Divided Carinthia into Plebiscite Zone A and Zone B since July 1919*, Government of Slovenia Official Website, Ljubljana, 2019, Available from: <https://www.gov.si/en/news/2019-08-01-retreat-of-the-yugoslav-troops-south-of-the-demarcation-line-which-divided-carinthia-into-plebiscite-zone-a-and-zone-b-since-july-2/> (Accessed May 15, 2021), p. 1.

solomonskog rešenja. Sporazumom u Sen Žermenu, Republika Austrija – koja je potpisivanjem datog dokumenta ujedno pristala i na to da iz svog imena izbaci prethodno prisutnu etničku odrednicu – obavezala se da će prihvatiti onu granicu koja se uspostavi posredstvom sprovođenja dvofaznog referenduma o nacionalnom samoopredeljenju u južnom delu sporne regije. Planirano je da se prva faza organizuje na teritoriji koja se nalazi sa desne obale reke Drave, u tada precizno određenoj ‘Zoni A’; teritoriji koju je kontrolisala Vojska Kraljevine SHS i u kojoj su – prema popisu iz 1910. godine – govornici slovenačkog jezika činili većinu, odnosno preko 70% od ukupnog broja žitelja. Zatim je predviđeno da se – ukoliko lokalno stanovništvo izglasa pripajanje državi Južnih Slovena – drugi krug izbora održi u tada označenoj ‘Zoni B’; zoni koja je obuhvatala prostor oko grada Klagenfurta i koja je u etničkom smislu bila gotovo ravnomerno podeljena. Ukoliko bi birači iz ‘Zone A’ odabrali da budu pod upravom Beča, a ne Beograda, druga etapa plebiscita ne bi bila ni sprovedena.³⁸⁴

Kako bi se osiguralo fer i pošteno glasanje, dogovoreno je da broj vojnika u obe plebiscitne oblasti bude sveden na minimum neophodan za očuvanje reda i mira. Uspostavljena je i referendumska komisija, sačinjena od po jednog delegata iz SAD, Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske, Italije, Austrije i Kraljevine SHS. Članovi komisije odluke su donosili prostom većinom, s tim što je dogovoreno da se austrijski delegat ne izjašnjava po pitanjima koja se tiču ‘Zone A’, a slovenačko-hrvatsko-srpski delegat po pitanjima koja se tiču ‘Zone B’. Pravo glasa dodeljeno je svim građanima – kako muškarcima, tako i ženama – koji bi prilikom izlaska na biračka mesta imali dvadeset godina, čije mesto prebivališta se nalazilo u okviru oblasti u kojoj se glasa i koji su unutar nje i rođeni (ili su tu živeli duže od šest godina). Predviđeno je da se prva faza referenduma sprovede najkasnije tri meseca po stupanju datog sporazuma na snagu, a druga – ukoliko za njom bude potrebe – tri nedelje nakon toga.³⁸⁵

Imenovani mirovni ugovor Republika Austrija i sve zemlje takozvane velike četvroke ratifikovale su do jula 1920. godine, pa je plebiscit zakazan za oktobar. U međuvremenu, privremena granica duž reke Drave bila je strogo kontrolisana, što je negativno uticalo na privredu i slobodu kretanja stanovnika nekada jedinstvenog Klagenfurtskog basena, budući da je obustavljen prethodno neometan protok ljudi i robe. To je naročito išlo na ruku austrijskoj strani, koja je tokom intenzivne predreferendumske kampanje iznad svega potencirala ovu činjenicu, dok je poprilično troma slovenačko-srpsko-hrvatska predizborna inicijativa isključivo insistirala na – pokazaće se nedovoljno jakoj – ideji o nacionalnom samoopredeljenju i ujedinjenju Južnih Slovena. Naposletku se većina izjašnjenih žitelja ‘Zone A’ – tačnije njih 59,04% – odlučila za pripajanje Republici Austriji.³⁸⁶

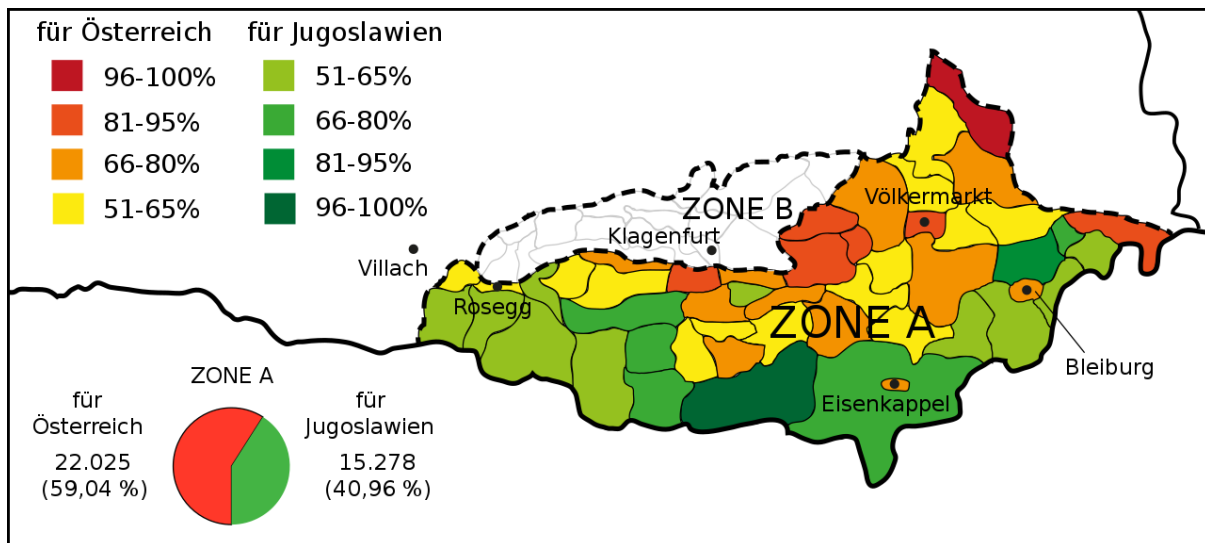
Iako je isprva i sâm proglasio pobedu na referendumu, zvanični Beograd je ubrzo prihvatio činjenično stanje. Međutim, postupku uspostavljanja nove granice tu nije bio kraj. Meštani sela Libeliče – koje se nakon plebiscita našlo u Austriji, ali tik pored Kraljevine SHS – odbili su da prihvate takav ishod. Nakon dvogodišnjih napora da budu pripojeni susednoj zemlji – napora koji su se sastojali od raznih oblika građanske neposlušnosti, poput kontinuiranog uništavanja graničnih barijera i zvanično postavljenih demarkacionih znakova – njihov trud je urodio plodom. Vlade dve države potpisale su bilateralni sporazum o razmeni teritorija, čijim je stupanjem na snagu imenovano mesto pripalo Kraljevini Srba, Hrvata i

³⁸⁴ Tone Zorn, “Pogled na položaj Koruških Slovenaca u prošlosti i sadašnjosti”, *Časopis za suvremenu povijest*, vol.9, no.1, 1977, pp. 75-78.

³⁸⁵ “Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria Together with the Protocol and Declaration Annexed Thereto”, op. cit., p. 15.

³⁸⁶ Maria Reinhard, “An Isolated Case: The Slovene Carinthians and the 1920 Plebiscite”, *Sprawy Narodowościowe*, vol.46, no.1, 2016, pp. 89-90

Slovenaca, a pogranična sela Rabenštajn i Lorenberg – u kojima se pretežno govorio nemački jezik – Austriji.³⁸⁷

Prikaz 3: Konačni rezultati plebiscita u Južnoj Koruškoj (Južna Koruška 1920. godine)³⁸⁸

Upravo primer mesta Libeliče najbolje ukazuje na ključnu manu načina na koji je kaskadni plebiscit u Južnoj Koruškoj koncipiran. Za razliku od onog održanog više decenija kasnije u švajcarskoj oblasti Jura, izborne jedinice ocrtane 1920. godine ('Zona A' i 'Zona B') obuhvatale su preveliku geografsku površinu, pa su tako žitelji lokalnih sela date regije – koji su se uglavnom želeli pripojiti Kraljevini SHS – nadglasani od strane stanovnika (brojčano posmatrano приметно većih) gradova koji su mahom težili ujedinjenju sa Austrijom. Stoga demokratska volja nešto više od petnaest hiljada ljudi tom prilikom nije uvažena, iako se – gledano prevashodno na osnovu fizičke razdaljine – može zaključiti da bi pomenuta sela bila lako spojiva i sa prvom od dve upravo imenovane zemlje, budući da su se nalazila tik nadomak njene novouspostavljene granice. Dakle, da je u Koruškoj implementiran referendumski mehanizam nalik onom koji je pola veka docnije primenjen u Švajcarskoj, meštani Libeliča ne bi za ostvarivanje/konzumiranje svog prava na nacionalno samoopredeljenje morali da se bore vaninstitucionalnim metodama, jer bi trinaest od četrdeset devet opština u kojima je tada organizovan plebiscit (u jednoj od kojih se nalazilo i njihovo selo) najverovatnije pripalo Kraljevini SHS, dok bi dodatne tri opštine koje su takođe glasale za sjedinjenje sa ovom zemljom pre pripajanja istoj ipak morale da postignu neku vrstu sporazuma o razmeni teritorija sa austrijskom stranom (kako bi se sprečilo stvaranje enklava/eksklava); sporazuma nalik onom o zameni Rabenštajna/Lorenberga za imenovano selo. U suprotnom, varoši poput Ajzenkapel-Felaha i Blajburga ostale bi geografski odsečene od države matice mimo sopstvene volje.

Međutim, postavlja se sledeće pitanje: „Koje rešenje je razumno i moralno dopustivo u slučajevima u kojima održavanje plebiscita može dovesti do formiranja enklava/eksklava, a u kojima postizanje obostrano prihvatljivog sporazuma o naknadnoj razmeni teritorija ujedno nije izgledno, bilo iz tehničkih ili političkih razloga?“ Primera radi, da je podela Koruške oblasti 1920. godine sprovedena u skladu sa demokratskim željama lokalne populacije, kojoj zemlji je u toj hipotetičkoj situaciji trebalo pripojiti opštinu u čijem sastavu je bio i Ajzenkapel-Felah; gradić pretežno germanofonog sastava čiji su stanovnici sjedinjenje sa Republikom

³⁸⁷ Lojze Kos and Pavel Hudej, *Libeliče 1920 – 1922*, Grafika Prevalje, Prevalje, 1982, Available from: <https://www.libelice.si/wp-content/uploads/2009/06/Libelice-1920-19221.pdf> (Accessed May 15, 2021), p. 22.

³⁸⁸ Prikaz preuzet sa Internet adrese: https://en.wikipedia.org/wiki/1920_Carinthian_plebiscite#/media/File:Volkabstimmung_K%C3%A4rnten_1920.svg (Autor: Furfur, Pristupljeno 15. maja 2021.)

Austrijom podržali dvotrećinskom većinom, dok su meštani obližnjih slovenačkih sela (koja su tada u celosti okruživala imenovanu varoš) u sličnom procentu glasali za opciju pristupanja Kraljevini SHS? Deluje je da je u takvim okolnostima najpravednija ona solucija na osnovu koje bi izborna jedinica tog tipa potpala pod jurisdikciju one države koju je odabrala ukupna većina njenih stanovnika, pod uslovom da se žiteljima njenog urbanog dela (ukoliko su u prvom krugu glasanja bili u manjini) dopustiti da u samom mestu u kom žive organizuju drugu fazu referenduma u kojoj bi se mogli opredeliti za jednu od sledeće dve alternativne: **a**) da prihvate ishod prve etape plebiscita i posledično postanu deo zemlje kojoj se pripaja ostatak opštine, ali uz mogućnost njegovog ponavljanja – na celokupnoj teritoriji iste – nakon *X* godina,³⁸⁹ ili **b**) da ipak ostanu pri svojoj inicijalnoj odluci i tako pripadnu državi koja u budućnosti neće biti nadležna za ostatak opštine, svesni poteškoća koje život u takvoj vrsti eksklave potencijalno može da nosi sa sobom. S druge strane, ukoliko se nakon zatvaranja biračkih mesta ustanovi da je seosko stanovništvo u manjini u odnosu na urbano, njemu je takođe potrebno omogućiti ili da postupi u skladu sa prvom od dve upravo prezentovane opcije ili da – u sklopu sprovođenja predsecesionističkog postupka demarkacije – preda/pokloni deo svoje teritorije kako bi se na njoj potom formirao kopneni koridor kojim bi se grad (od kog se ruralni deo opštine odvaja) trajno i efikasno povezao sa ostatkom zemlje za čije su se državljanstvo opredelili njegovi žitelji.

Kopnena povezanost centra države i njene krajnje periferije je važna čak i u područjima poput Šengenske zone (u kojoj su – primera radi – zemlje članice ukinule sve vrste granične kontrole kako bi unutar iste omogućile neometano kretanje ljudi i robe), budući da u kriznim situacijama, u kojima dolazi do potrebe za zatvaranjem granica, veza između eksklave i njene matice može biti (privremeno) prekinuta ili otežana usled nepostojanja direktne spone posredstvom koridora. Ipak, uprkos svim poteškoćama koje postojanje enklava/eksklava nosi sa sobom, ukoliko (prilikom sprovođenja postupka demarkacije) stanovnici određenog mesta svojevolejno odaberu da teritorija na kojoj žive bude pod jurisdikcijom države od koje će biti fizički odvojena – svesni svih negativnih posledica koje takva odluka nosi sa sobom – involvirani politički subjekti trebali bi: **a**) da izađu u susret datoj želji, a potom i **b**) da na sve moguće načine olakšaju život tamošnjem stanovništvu. Dobar primer načina na koji se to može učiniti je opština Bisingen na Gornjoj Rajni; nemačko selo od okvirno hiljadu i petsto ljudi koje je sa svih strana okruženo švajcarskom teritorijom i koje predstavlja *de facto* kondominijum dve pomenute zemlje, budući da su one 1964. godine potpisale sporazum koji je tri godine kasnije stupio na snagu i kojim su i zvanično međusobno podelile nadležnosti vezane za vršenje vlasti u datoj eksklavi. Pored potpunog obustavljanja tada već ionako labave granične kontrole pri prelasku iz imenovane enklave u Švajcarsku, dogovoreno je da se o redu i miru na terenu brinu policajci kantona Šafhauzen, kojih u datoj opštini – međutim – ni u jednom trenutku ne sme biti više od deset. Nemačka policija takođe ima pravo da interveniše kada za tim postoji potreba, ali prilikom prolaska kroz Švajcarsku može koristiti samo određene rute. Takođe, radi lakšeg ulaska u ostatak Nemačke, stanovnicima Bisingena na Gornjoj Rajni izdaju se posebne registarske tablice, što je pogotovo bilo važno pre nego što je Švajcarska pristupila Šengenskoj zoni.³⁹⁰

³⁸⁹ Iz ranije predočenih razloga, najpoželjnije je da vremenski raspon *X* bude jednak periodu između dvanaest i dvadeset godina. – Videti drugi odeljak ovog poglavlja, str. 139.

³⁹⁰ “Treaty of 23 November 1964 between the Swiss Confederation and the Federal Republic of Germany on the Inclusion of the Town of Büsingen Am Hochrhein in the Customs Territory (With Annex and Final Protocol)”, *German Federal Foreign Office*, Bonn, 1964, Available from: <https://www.global-regulation.com/translation/switzerland/2974741/rs-0.631.112.136-treaty-of-23-november-1964-between-swiss%252c-the-swiss-confederation-and-the-federal-republic-of-germany-on-the-inclusion-of-the-town-.html> (Accessed Aug 10, 2021), pp. 1-12.

Naravno, jednu enklavu/eksklavu nije toliko teško organizovati na upravo opisan način, ali bi do problema (u pogledu nemogućnosti efikasnog vršenja vlasti) zasigurno došlo kada bi proces razgraničenja proizveo previše ‘opština-ostrva’, pa je bojazan od preterane demokratizacije referendumskog postupka namenjenog iscertavanju novih (ili potencijalnih budućih) međunarodnih granica jednim delom razumljiva, mada se – s druge strane – opravdano može tvrditi i da do formiranja prevelikog broja enklava/eksklava tokom sprovođenja takvog poduhvata najverovatnije ipak neće doći: **a)** pošto većina ljudi neće svojevolski odabrati da živi okružena stranom državom, pogotovo ne kada im se kao alternativa nudi slobodan i granicama neomeđen život u susednoj zemlji (koja svojim manjinama garantuje odgovarajući nivo prava i neometan pristup državama sa kojima se one identifikuju u pogledu kulturno-nacionalne pripadnosti), ali i **b)** budući da je kompromis o postdemarkacionom korigovanju novoformiranih granica najčešće u interesu svih involviranih aktera (kao što je to, primera radi, bio slučaj i kod razmene teritorija između Kraljevine SHS i Republike Austrije dve godine po okončanju inicijalnog procesa razgraničenja).

Pritom, promišljenim kombinovanjem procedura implementiranih tokom otcepljenja delova istorijske oblasti Jura od kantona Bern sa tehnikama upotrebljenim prilikom podele Južne Koroške, moguće je formulisati i ponuditi višefazno institucionalno rešenje koje – ukoliko se uspešno primeni – naizgled garantuje da će broj ‘u eksklavama zarobljenih’ građana biti daleko manji nego što bi bio u slučaju oslanjanja na bilo koju drugu vrstu demokratskog postupka demarkacije dva teritorijalna politička subjekta. To institucionalno rešenje prikladno je nazvati ‘sukcesivno-ekspanzivnim kaskadnim referendumskim sistemom’, a predlog načina na koji bi se ono trebalo realizovati je sledeći:

I. Kao i u Švajcarskoj Konfederaciji, glasanje bi tokom prve faze plebiscita bilo potrebno sprovesti na teritoriji čitave regije u kojoj je težnja ka otcepljenju nesumnjivo prisutna i nedvosmisleno evidentna. Ukoliko ona ne predstavlja prethodno već oformljenu administrativnu oblast (poput npr. federalne republike, kantona, provincije ili pokrajine) ili ukoliko ta oblast nije u zadovoljavajućoj meri podudarna sa prostorom na kom narodna zajednica željna nezavisnosti živi, jedinstvenu izbornu jedinicu bi tom prilikom trebalo kreirati: **a)** na području svih opština čiji stanovnici iskažu volju da budu uključeni u okvire iste (bilo dovoljno masovnim potpisivanjem peticije ili većinski afirmativnim izjašnjavanjem tokom anketnog postupka organizovanog tim povodom) ili **b)** na geografskoj površini koju legitimno birani lideri separatističkog/iredentističkog pokreta sami ocrtaju, u skladu sa Beranovim ranije izloženim predlogom. Pritom, za razliku od referenduma održanog unutar istorijske oblasti Jura, a nalik onom sprovedenom u Južnoj Koroškoj, organizovanju druge etape plebiscita bilo bi opravdano pristupiti – kao što je prethodno već argumentovano – samo ukoliko prilikom inicijalnog izlaska na biračka mesta (apsolutna) većina punoletnih građana podrži opciju secesije. U suprotnom, separatistički tabor mora priznati i prihvatiti poraz, a potom i preuzeti političku odgovornost za dati neuspeh (zrelim i odgovornim postupanjem, na način koji je ranije već opisan).

II. Ukoliko bi – usled uspešne kampanje za nezavisnost – do potrebe za organizovanjem druge faze referenduma ipak došlo, usledilo bi (baš kao i u slučaju odvajanja delova Jure od Berna) izjašnjavanje na nivou distrikata/okruga (ili opština) secesionističke regije, pri čemu bi odabir adekvatnih administrativnih jedinica prevashodno zavisio od teritorijalnog ustrojstva države unutar koje se kaskadni referendum ove vrste sprovodi. Administrativne jedinice koje bi (ovoga puta prostom većinom)³⁹¹ potvrdile volju za otcepljenjem potpale bi pod jurisdikciju

³⁹¹ Primena sistema apsolutne većine tokom održavanja druge plebiscitne faze ne bi bila moralno opravdana, jer bi mogla proizvesti potencijalno nepravednu/konfliktnu situaciju u kojoj volja proste većine – koja u velikim

buduće/nastajuće zemlje, dok bi one jedinice čije je stanovništvo u prvom krugu nadglasano od strane ostalih žitelja date republike/pokrajine/provincije – budući da ono nije težilo osamostaljenju – ostale u postojećoj državi i nakon razjedinjenja; naravno, pod uslovom da u drugoj fazi referenduma – takođe glasovima proste većine – i formalno odaberu takav ishod. Isto važi i za distrikte/okruge ili opštine čiji bi građani u periodu između prve i druge plebiscitne etape promenili svoju inicijalnu odluku o napuštanju matične zemlje, budući da je najopravdanije postupati na osnovu najaktuelnijih rezultata.

III. Treću plebiscitnu fazu potom bi – kao i u Švajcarskoj – valjalo sprovesti na nivou najmanjih administrativnih jedinica (npr. lokalnih samouprava ili mesnih zajednica), onih koje su se po okončanju prethodne referendumske etape našle pored preliminarnog obrisa potencijalne/buduće međunarodne granice. Međutim, za razliku od tehnika demarkacije primenjenih u Juri, a načelno nalik onima implementiranim u Koruškoj oblasti (gde je pokretanje referenduma u 'Zoni B' direktno zavisilo od ishoda plebiscita u 'Zoni A'), pravo glasa ne bi imali samo stanovnici 'pograničnih' administrativnih jedinica. Nakon objave zvaničnih rezultata u tim teritorijalnim celinama, o tome kojoj će državi u budućnosti pripadati potom bi priliku da se izjasne dobile i one lokalne samouprave ili mesne zajednice koje se (u geografskom smislu) naslanjaju na novoodvojena mesta. Taj 'sukcesivno-ekspanzivni' postupak bi se ponavljao sa obe strane inicijalno određene potencijalne/buduće granice sve dok ne nestane teritorijalno povezanih administrativnih jedinica čiji žitelji žele odabrati vlast suprotnu onoj pod čiju jurisdikciju su prvobitno potpali.

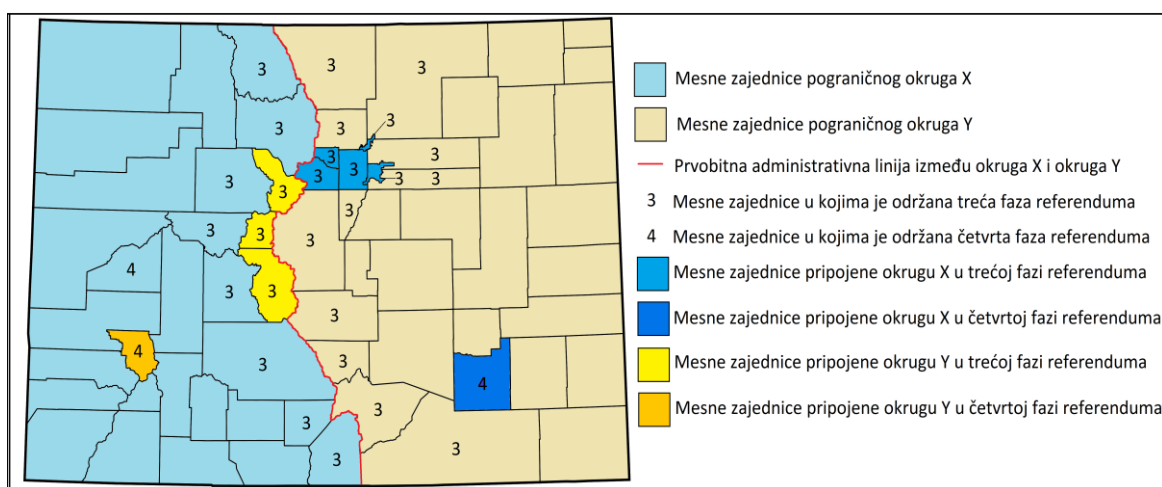
IV. Primenom opisanog demarkacionog mehanizma broj građana 'zarobljenih/ostavljenih' sa 'pogrešne' strane granice maksimalno bi se umanjio. Međutim, prethodno razmatran način podele Južne Koruške oblasti ukazao je na to da bi do stvaranja/pojavljivanja 'izolovanih' varoši – poput Ajzenkapel-Felaha ili Blajburga – došlo čak i da su te 1920. godine implementirane i neke demokratičnije metode razgraničenja; metode slične maločas opisanoj proceduri treće plebiscitne faze. Stoga, kako bi se procenat 'od matice otuđenih' sunarodnika dodatno oborio, četvrtu etapu referenduma treba održati i tamo gde se pokaže da su se pojedine brojčano i površinski gledano dovoljno velike lokalne samouprave ili mesne zajednice – tokom sprovođenja prve i druge faze plebiscita – apsolutnom (ili možda čak i dvotrećinskom)³⁹² većinom svih registrovanih birača opredelile za pripajanje političkoj zajednici od koje su ipak ostale geografski odvojene i nakon treće etape referenduma. Šta se tačno u takvim okolnostima može smatrati 'dovoljno velikom' i/ili dovoljno nastanjenom teritorijalnom celinom najbolje je prepustiti involviranim akterima da definišu prilikom pregovora koje treba zaključiti pre implementacije 'sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema', ali primer Bisingena na Gornjoj Rajni pokazuje da takve administrativne jedinice – u optimalnim političko-ekonomskim uslovima – mogu da funkcionišu (bez primetnijih poteškoća) čak i na površini od nepunih osam kvadratnih kilometara, sa populacijom od svega hiljadu i petsto ljudi.

Naravno, četvrtu etapu ne bi bilo opravdano organizovati na području u okviru kog bi se posredstvom njenog sprovođenja doprinelo stvaranju prevelikog broja enklava/eksklava; tolikog da bi – u slučaju zatvaranja granica – kretanje susednog stanovništva (onog koje nije glasalo za njihovo formiranje) bilo neprimereno/nerazumno otežano. U takvim situacijama – u kojima su građani (baš kao u prethodno razmatranom švajcarskom distriktu Mutje) ne samo

administrativnim jedinicama može biti jednaka volji stotinama hiljada ljudi – ne bi bila uvažena. Pritom, građani koji se tom prilikom nađu u manjini šansu da se demokratskim putem naposljetku ipak pripoje 'državi' kojoj žele gotovo izvesno će dobiti tokom treće i četvrte referendumske etape.

³⁹² Procenat neophodan za 'promenu pripadnosti' u okviru četvrte referendumske faze trebao bi da bude znatno viši od prostovećinskog, jer je (načelno gledano nepoželjne) enklave/eksklave opravdano formirati samo ukoliko taj čin predstavlja izrazitu želju lokalnog stanovništva.

gotovo ravnomerno podeljeni oko toga kom političko-teritorijalnom subjektu ubuduće žele pripadati, već i geografski rasejani/negrupisani na način koji njihovu administrativnu jedinicu čini teško deljivom – logičnije je (po okončanju treće plebiscitne faze) čitav okrug/opštinu pripojiti pobjedničkoj strani, uz klauzulu o mogućnosti ponavljanja referenduma nakon *X* godina.³⁹³ Važno je takođe napomenuti i to da ‘ekspanzivni’ model razgraničenja ne bi bilo svrsishodno implementirati tamo gde do održavanja četvrte etape plebiscita ipak dođe, jer je njegova primena tokom treće kaskadne faze sasvim dovoljna da se skoro svim involviranim građanima obezbedi pravo/mogućnost da odaberu teritorijalno-administrativnu celinu pod čijom jurisdikcijom se ubuduće žele nalaziti; bilo onu koja stremi kasnijem prerastanju u nezavisnu zemlju ili onu koja će i nadalje činiti sastavni deo postojeće države. Stoga je neophodno da svaka od matice geografski odvojena mesna zajednica (koja teži postati njena formalna eksklava) samostalno zadovolji predviđene i unapred dogovorene kriterijume za organizovanje četvrte etape referenduma, nezavisno od toga da li je i neka njoj susedna administrativna jedinica prethodno ispunila sve uslove da postane eksklava date zemlje ili nije.

Prikaz 4: Ilustracija primene ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskog sistema’³⁹⁴

V. Nakon okončanja prve četiri ‘demarkacione’ plebiscitne faze, trebalo bi sprovesti i petu ‘delimitacionu’ etapu u sklopu koje se uspostavljeni tok potencijalne/buduće međunarodne granice više ne bi menjao. Ona bi tom prilikom bila samo minimalno/neznatno korigovana, prevashodno kako bi joj se pospešila funkcionalnost i kako bi se olakšalo upravljanje eventualnim pograničnim prostorom. Nadležnost/odgovornost za korekcije te vrste najbolje je prepustiti na početku čitavog procesa formiranoj mešovitoj političkoj komisiji i njoj odgovornim tehničkim/stručnim komisijama i ekspertskim radnim grupama (koje su prethodno već pominjane i o kojima će – kao i o čitavom procesu delimitacije – nešto kasnije biti više reči); komisijama i radnim grupama čiji bi zadatak u ovoj referendumskoj fazi – između ostalog – bio i da novu demokratski ustanovljenu administrativnu liniju terenskim radom usklade sa prirodnim barijerama, katastrima nepokretnosti i postojećom/planiranom infrastrukturom, vodeći se pritom – tamo gde je to prikladno – i principom *uti possidetis de facto* (s ciljem da zvaničan prostorni domet jurisdikcije involviranih lokalnih samouprava prilagode njihovom realnom domašaju). Po okončanju datog poduhvata, žitelji ‘pograničnih’ mesnih zajednica birali bi između prihvatanja novopredloženih ili zadržavanja starih teritorijalnih okvira njihovih lokalnih samouprava, pri čemu je – radi dodatne demokratizacije ove plebiscitne etape – najopravdanije da svaka mesna zajednica predstavlja zasebnu izbornu jedinicu. Podrazumeva

³⁹³ Ukoliko bi i nakon *X* godina (po mogućnosti između dvanaest i dvadeset) ista strana ponovo odnela pobjedu, zahtev gubitničkog tabora da se plebiscit još jedanput održi ne bi bio moralno opravdan.

³⁹⁴ Ilustracije radi, upotrebljena je modifikovana nema karta američke države Kolorado.

se da bi predviđene korekcije formalno mogle da stupe na snagu tek nakon što ih odobri prosta većina kako onih građana koji žive sa jedne, tako i onih stanovnika koji su naseljeni sa druge strane onog dela administrativne linije koji bi tom prilikom bio korigovan/izmenjen.

VI. Period koji bi trebao da prođe između održavanja svake faze referenduma zavisio bi od dogovora involviranih strana, ali bi svakako najpoželjnije bilo da najviše vremena protekne između pete i šeste/finalne plebiscitne etape: *a*) pošto odluka koja se tom prilikom donosi ima daleko veću težinu od minulih (pa je stoga građanima neophodno ostaviti više prostora da saslušaju i evaluiraju argumente i kampanjske poruke oba tabora), a takođe i zato što bi *b*) tokom tog vremenskog intervala – tamo gde postizanje te vrste kompromisa i dalje deluje izgledno – lideri pokreta za nezavisnost i predstavnici centralnih vlasti još jednom trebali da razmotre različite modele internog samoopredeljenja koji bi se mogli implementirati unutar novouspostavljenih administrativnih linija i koji bi, kao takvi, proglašenje nezavisnosti potencijalno učinili suvišnim/bespotrebim. Ipak, ukoliko ni tada ne postignu dogovor, usledila bi šesta/poslednja faza referenduma, u kojoj bi meštani prethodno precizno uokvirene secesionističke regije glasali o napuštanju stare i formiranju nove zemlje. Kao što je i ranije predočeno, žitelji date oblasti opciju razjedinjenja bi na moralno opravdan način mogli da odaberu samo odlukom aspolutne većine (osim tamo gde su separatisti sa državnim vrhom postigli drugačiji sporazum po ovom pitanju), dok bi relativnom većinom obezbedili pravo da nakon *X* godina ponovo organizuju (samo) šestu plebiscitnu etapu. Pritom, u slučaju da se radi o iredentističkoj secesiji (odnosno o otcepljenju područja koje ne poseduje kapacitete da preraste u samoodrživu zemlju), glasanje bi – prilikom/nakon realizacije finalne faze referenduma – bilo potrebno sprovesti i u državi kojoj ono namerava da se pripoji, jer je politiku sjedinjenja legitimno/moguće implementirati samo uz pristanak obe involvirane strane.³⁹⁵

Naravno, podrazumeva se da su fer i poštenu izborni uslovi tokom svih šest plebiscitnih faza (kojih, u zavisnosti od potrebe, može biti i manje) neophodni da bi rezultati referenduma bili legitimni i da bi se na osnovu njih potom moglo valjano postupati. A kako bi se ti uslovi osigurali – pored već pomenutih pravila koje referendumska komisija treba da uspostavi (i čije poštovanje mešovita politička komisija zatim treba da obezbedi) – potrebno je povesti računa o još nekim (za referendum o nezavisnosti važnim) proceduralnim pojedinostima, poput: *a*) datuma održavanja svake kaskadne etape, *b*) pravila vezanih za ‘predizbornu’ kampanju, *c*) dozvoljene sadržine plebiscitnih pitanja, *d*) načina kontrole biračkih mesta i prebrojavanja glasova i *e*) kriterijuma na osnovu kojih se u svakoj zasebnoj fazi stiče pravo glasa.

Odabir dana na koji treba sprovesti referendum – mada isprva možda tako deluje – uopšte ne predstavlja trivijalnu stvar, pogotovo ne u kontekstu organizovanja dve najznačajnije (prve i poslednje) plebiscitne etape. Sâm datum izlaska na biračka mesta može na više načina da utiče ne samo na izlaznost, već i na raspoloženje (nedovoljno odlučnih) glasača, odnosno na njihovu odluku o tome koju opciju će podržati. Recimo, ukoliko se prva faza plebiscita zakaže na istorijski važan/simboličan/osetljiv nacionalni praznik naroda/manjine čiji politički zastupnici streme otcepljenju, izvesno je da će to makar u maloj meri uticati na želju do tada neopredeljenog dela lokalnog stanovništva da podrži secesionistički tabor i njegovo nastojanje da se otpočine sa realizacijom narednih/demarkacionih referendumskih etapa, pri čemu ta ‘mala mera/razlika’ može biti ključna za obezbeđivanje neophodne podrške apsolutne većine

³⁹⁵ Razumno je tvrditi i to da se referendum o ‘prihvatanju’ sunarodnika (koji se otcepljuju od susedne države) ne mora nužno organizovati i u zemljama u kojima je evidentno da je podrška nacionalnom sjedinjenju neupitna. Tamo gde za sprovođenjem plebiscita ove vrste ipak postoji potreba, deluje da je najprikladnije implementirati izborni sistem relativne/proste većine, pošto se za neizjašnje građane ne može opravdano pretpostaviti – kao npr. u slučaju ilegalno organizovanog secesionističkog referenduma – da svojim neizlaskom na biračka mesta zapravo protestuju protiv mogućnosti promene granica (zarad nacionalnog sjedinjenja).

u okolnostima u kojima su konačni rezultati neizvesni. Datume te vrste stoga treba izbegavati, jer pored toga što naizgled nepravedno pružaju blagu prednost proseparatističkoj kampanji, takođe mogu doprineti i uvek nepoželjnom podizanju nacionalnih tenzija.

Da će izlaznost biti barem za nijansu veća – nego što bi bila u suprotnom slučaju – izgledno je i kada se glasanje sprovede tokom neradnog dana (po mogućnosti po povoljnim meteorološkim uslovima), nezavisno od faze o kojoj je reč. Međutim, za razliku od nacionalnog praznika, slobodan i prijatan dan u jednakoj meri stimuliše dodatno učešće kako onih građana koji podržavaju otcepljenje, tako i onih koji mu se protive (a kojima prilika da se i formalno izjasne po tom pitanju ipak ne predstavlja dovoljno dobar povod da poremete svoju svakodnevnu rutinu ili da se bez preke potrebe suoče sa nepovoljnim vremenskim prilikama). A pošto je veća izlaznost što raznovrsnije/reprezentativnije populacije uvek poželjna u pogledu demokratizacije plebiscitnog postupka, razumno je argumentovati da je referendum najopravdanije zakazati na dan tokom kog najveći deo stanovnika administrativne jedinice u kojoj se on održava nema radne obaveze, kao i da je prvu i poslednju etapu najbolje sprovesti u onom periodu godine tokom kog se i inače očekuju najpovoljniji vremenski uslovi. U skladu sa dosadašnjim zaključcima, tvrdi se da je zadatak odabira datuma takođe najbolje prepustiti nadležnoj tehničkoj/stručnoj komisiji i ekspertskim radnim telima; naravno, u saradnji sa predstavnicima centralnih, regionalnih i lokalnih vlasti koje su odgovorne i u obavezi da osiguraju bezbednost glasača, kao i njihov neometan pristup biračkim mestima (npr. regulisanjem saobraćaja, pojačavanjem linija javnog/gradskog prevoza, asistencijom bolesnih, starih i slabo pokretnih lica itd.)

No, koji god datum na kraju da odaberu, imenovane institucije bi svoju odluku trebale da ozvaniče najmanje četrdeset pet (a najviše devedeset) dana pre samog postupka glasanja, kako bi ostavile dovoljno vremena za sprovođenje smislene referendumske kampanje (odnosno kako se ona ne bi preterano odužila).³⁹⁶ Označeni interval sprečio bi – primera radi – secesioniste-populiste da neočekivani/trenutni nacionalni zanos iskoriste kako bi na brzinu obezbedili podršku apsolutne većine i tako osigurali održavanje dodatnih kaskadnih plebiscita (koji bi im prvenstveno poslužili kao prilika/platforma za dodatno učvršćivanje sopstvene političke pozicije), dok bi ujedno onemogućio i prekomerno dugotrajne kampanje (koje otežavaju normalno funkcionisanje postojećeg političkog sistema). Važno je naglasiti da to ne znači da između dve etape kaskadnog referenduma o nezavisnosti ne sme da prođe više od tri meseca, već da od trenutka u kom se ozvaniči datum održavanja naredne plebiscitne faze – i formalno proglasi početak kampanje – pa do njenog sprovođenja (trenutka do kog može doći i nekoliko godina nakon okončanja prethodnog kruga glasanja)³⁹⁷ ne bi trebao da prođe vremenski period duži od maločas naznačenog. Predloženi period je, pritom, sasvim dovoljan da se biračkom telu uspešno prenesu ključne političke/propagandne poruke, što potvrđuje i devedesetodnevni interval koji je prethodio glasanju u Koruškoj oblasti 1920. godine, budući da je tokom njegovog trajanja austrijski tabor uspeo da preotme pobjedu slovenačko-srpsko-hrvatskoj inicijativi, za koju se (na osnovu tadašnjih grubih predreferendumskih procena) pretpostavlja da je isprva uživala veću podršku lokalnog stanovništva.

Pored vremenskog okvira kampanje, računa treba voditi i o tome kojim se subjektima dodeljuje formalno pravo da u njoj učestvuju, kao i o načinu na koji to mogu/trebaju da čine

³⁹⁶ Miodrag Jovanović, *Constitutionalizing Secession in Federalized States: A procedural Approach*, op. cit., p. 184.

³⁹⁷ Primera radi, održavanju pete od šest prethodno predloženih faza kaskadnog referenduma neminovno mora da prethodi postupak delimitacije, za čije pažljivo sprovođenje (u pojedinim situacijama) može biti potrebna i nekoliko godina. Stoga vremenski interval između četvrte i pete plebiscitne etape neizbežno mora da nadmaši onaj od devedeset dana.

tokom njenog trajanja. U tom pogledu, najvažnije je umanjiti uticaj spoljnih aktera na birače, kako bi pitanje potencijalnog razjedinjenja – sve do njegovog eventualnog sprovođenja – doista ostalo unutrašnje političko pitanje države koje se ono neposredno tiče. To je posebno značajno u slučaju iredentističke secesije, gde funkcionerska kampanja predstavnika susedne zemlje kojoj se separatisti nameravaju pripojiti – pogotovo ona vođena tokom prve i poslednje plebiscitne etape – može presudno uticati na konačni ishod glasanja. Naravno, način na koji će se političari iz okolnih država ophoditi u takvoj situaciji (kao i izjave koje će tim povodom davati) nije moguće kontrolisati, ali je – s druge strane – ipak izvodljivo: *a*) sprečiti njihovo direktno mešanje u predreferendumske procese privremenim odlaganjem svih zvaničnih i nezvaničnih poseta području na kom se glasa (ukoliko je potrebno i uz pomoć međunarodnih organizacija koje su prisutne na terenu, tamo gde centralne vlasti nemaju potpunu kontrolu nad datom regijom), kao i *b*) osuditi pristrasne izjave kojima se predstavnici drugih zemalja svrstavaju uz jedan od dva kampanjska tabora (koji deluje unutar – u tom trenutku – njima još uvek susedne/strane države), s ciljem naglašavanja nedopustivosti takvog ponašanja. Pritom, poželjno i legitimno bi bilo da u tim okolnostima osudu uputi što veći deo međunarodne zajednice, kako bi pritisak da se obustavi nemoralno uplitanje u unutrašnja politička dešavanja zemlje u kojoj se sprovodi plebiscit bio što jači.

A kada je reč o domaćim učesnicima predreferenduskog procesa – čije je delovanje u daleko većoj meri moguće pravnoformalno regulisati – najpoštenije bi bilo da se od funkcionerske kampanje suzdrže i predstavnici centralnih vlasti, te da unionistički tabor zastupa i predvodi osoba/političar koja je i sama iz secesionističke regije, kao što je to – primera radi – bio slučaj u Kvebeku 1995. godine, gde je ‘No’ kampanju predvodio Montrealac Danijel Džonson (*Daniel Johnson*) ili u Crnoj Gori 2006. godine, gde su u zagovaranju ideje o očuvanju državne zajednice prednjačile tamošnje prosrpski orijentisane političke partije. U tom pogledu, može se tvrditi da nije opravdan ni bilo koji drugi vid trošenja javnih sredstava u propagandne svrhe – bilo od strane centralnih vlasti (s cilje pružanja podrške delovanju antiseparatističke inicijative) ili regionalnih vlasti (radi promovisanja secesionističkog programa) – koji bi vodio neravnopravnom položaju suprotstavljenih strana.³⁹⁸ Do takvog zaključka došao je i Federalni vrhovni sud Švajcarske, kada je presudio u korist stanovnika Laufena koji su smatrali da su kantonalne vlasti Berna protivpravno finansirale aktivnosti njima suprotstavljenog unionističkog tabora.

Stoga se – prilikom formiranja pravilnika kog je se neophodno pridržavati tokom trajanja predreferendumske kampanje – nadležne komisije, ekspertska radna tela i ostale neposredno involvirane institucije moraju osvrnuti i na njen medijski segment, ali i na druge srodne aspekte oglašavanja, budući da od načina na koji u tom momentu regulišu propagandnu promociju u presudnoj meri može da zavisi to da li će uslovi za sprovođenje plebiscita biti fer i poštenu, pa samim tim i da li će finalni ishod glasanja biti legitiman. ‘Kodeks dobre prakse u oblasti referenduma’ usvojen 2007. godine od strane Evropske komisije za demokratiju putem prava (skr. Venecijanska komisija), kao i ‘Smernice za održavanje ustavnih referenduma na državnom nivou’ prihvaćene 2001. godine na njenom četrdeset sedmom plenarnom zasjedanju – od kojih u takvim prilikama svakako valja poći – nalažu da se „(j)ednakost mogućnosti mora garantovati kako licima koja su za, tako i licima koja su protiv predloga za koji se glasa. Ovo podrazumeva neutralan stav organa uprave, naročito u pogledu: *i.* referendumske kampanje; *ii.* medijske pokrivenosti, naročito od strane medija u državnom vlasništvu; *iii.* finansiranja kampanje i njenih učesnika iz državnog budžeta; *iv.* isticanja plakata i oglašavanja; *v.* prava na

³⁹⁸ Miodrag Jovanović, *Constitutionalizing Secession in Federalized States: A procedural Approach*, op. cit., p. 187.

demonstracije u vezi sa javnim pitanjima.³⁹⁹ U tom kontekstu, korisno je istaći i zapažanje Misije OEBS/ODIHR za procenu potreba vezanih za sprovođenje referendumu o nezavisnosti Crne Gore, koja je u svom izveštaju objavljenom početkom marta 2006. godine naglasila da je neophodno voditi računa i o tome da propagandni spotovi suprotstavljenih tabora – pored toga što je poželjno da traju podjednako dugo – takođe trebaju da budu emitovani tokom istog vremenskog intervala, kako nijedna strana ne bi dobila prednost ‘udarnog termina’ (bilo u programima koje emituju javne televizije ili u okviru onih koje prikazuju stanice u privatnom vlasništvu, pošto su se i jedne i druge na poštovanje upravo predstavljenih pravila obavezale potpisivanjem etičkog kodeksa).⁴⁰⁰

Period trajanja referendumske tišine ranije je takođe činio bitan segment svake kampanje, te ga je stoga bilo važno pažljivije promisliti (i potom odrediti), ali je ona – kao pojava – u znatnoj meri obesmišljena ekspanzijom digitalnih medija i društvenih mreža, budući da je na Internetu gotovo neizvodljivo uvesti trenutak nakon kog bi se propagandne aktivnosti obustavile, jer ih je ne samo nezahvalno/kontroverzno kontrolisati, već ih je istovremeno i vrlo teško precizno definisati i identifikovati. Primera radi, sve i da se ‘online’ komentari i objave koje podržavaju ili osporavaju program otcepljenja formalno označe kao deo kampanjskih aktivnosti (što ne bi bilo nelogično, budući da često ne predstavljaju samo spontano izražavanje mišljenja slučajnih učesnika digitalne rasprave, već su obično i rezultat organizovanih strategija vršenja uticaja na javno mnjenje), besmisleno bi bilo očekivati da će se sa pisanjem i postavljanjem istih prekinuti nakon proglašenja plebiscitne ćutnje.

Zatim, bitan preduslov sprovođenja fer i poštenog referendumu svakako jeste i postavljanje jasnog pitanja na biračkom listiću (tokom svake od šest potencijalnih etapa glasanja), na šta je – kao što je ranije napomenuto – ukazao i Vrhovni sud Kanade svojim savetodavnim mišljenjem o legalnosti mogućeg jednostranog otcepljenja Kvebeka. Iako isprva može delovati da je svakome ko se izjašnjava na plebiscitu o nezavisnosti očigledno koja dva izbora ima pred sobom, to ne mora uvek nužno da bude tako. Nakon održavanja referendumu o otcepljenju imenovane frankofone provincije 1995. godine, anketna ispitivanja ukazala su na to da je čak četvrtina onih koji su podržali ‘Oui’ kampanju mislila da odluka koju tom prilikom donosi neće uticati na međunarodni status njihove administrativne jedinice,⁴⁰¹ što naizgled sugeriše da je jedan deo građana bio zbunjen/obmanut dugim i konfuznim plebiscitnim pitanjem (koje je sadržalo i zavaravajuću formulaciju o budućem partnerstvu Kvebeka i ostatka Kanade, ne nagoveštavajući da se ta sintagma odnosi isključivo na nameru separatističkog tabora da nakon razjedinjenja uspostavi prijateljske bilateralne odnose sa zvaničnom Otavom).

Kako bi takve i njima slične situacije bile izbegnute, profesor prava Miodrag Jovanović navodi da je referendumsko pitanje poželjno formulisati na osnovu sledećih kriterijuma: **a)** od građana ne treba tražiti da jednim odgovorom iskažu svoj stav o više različitih tema, **b)** od njih ne treba zahtevati da se izjasne o onome o čemu ne mogu direktno odlučivati (npr. o tome da

³⁹⁹ “Kodeks dobre prakse u oblasti referendumu”, *Evropska komisija za demokratiju kroz pravo*, Venecija, 2007, Preuzeto sa: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)008-mne](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)008-mne) (Pristupljeno 02. septembra 2021.), str. 6. / “Guidelines for Constitutional Referendums at National Level”, *European Commission for Democracy through Law*, Venice, 2001, Available from: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF\(2001\)010-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF(2001)010-e) (Accessed Sep 02, 2021), p. 5 / Miodrag Jovanović, *Constitutionalizing Secession in Federalized States: A procedural Approach*, op. cit., p. 186.

⁴⁰⁰ “OSCE/ODIHR Needs Assessment Mission Report: Referendum 21 May 2006”, *Organization for Security and Co-operation in Europe: Office for Democratic Institutions and Human Rights*, Warsaw, 2006, Available from: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/18431.pdf> (Accessed Nov 11, 2020), p. 5. / Miodrag Jovanović, *Constitutionalizing Secession in Federalized States: A procedural Approach*, op. cit., p. 186.

⁴⁰¹ Miodrag Jovanović, *Constitutionalizing Secession in Federalized States: A procedural Approach*, op. cit., pp. 188-189.

li žele da novoproglašena zemlja bude međunarodno priznata ili ne), **c**) pitanje ne treba postavljati na način koji prejudicira odgovor, niti ono treba da sadrži reči koje u datom kontekstu mogu imati pozitivnu ili negativnu konotaciju (npr. nacionalno jedinstvo ili separatizam), **d**) birački listić bi glasačima trebao da omogući da se opredele između dve jasne opcije odabirom odgovora ‘Da’ ili obeležavanjem odgovora ‘Ne’, pri čemu ubacivanje nezaokruženog listića u glasačku kutiju treba da predstavlja jedinu preostalu opciju i **e**) pitanje je potrebno objaviti na vreme – u službenom glasniku ili nekom drugom zvaničnom biltenu – kako bi se vrhovnom/federalnom sudu ostavilo dovoljno prostora da se izjasni o njegovoj ustavnosti/validnosti (ukoliko jedna od involviranih strana u predviđenom roku podnese prigovor/zahtev te prirode).⁴⁰² Do sličnih zaključaka dolazi i Venecijanska komisija, koja – u odeljku ‘Kodeksa dobre prakse u oblasti referendumu’ koji se bavi optimalnom formom plebiscitnog pitanja – dodaje i to da **f**) „...mora postojati unutrašnja veza između različitih delova svakog pitanja koje se stavlja na glasanje,⁴⁰³ kao i da **g**) „...birači moraju biti obavješteni o uticaju rezultata referendumu,⁴⁰⁴ što implicira da je – pored postavljanja nedvosmislenog, jasnog i direktnog pitanja – pre glasanja takođe neophodno sprovesti i valjanu/temeljnu informativnu kampanju.

Kada se pođe od upravo izlistanih kriterijuma, deluje da su najpoželjnije formulacije plebiscitnog pitanja za svaku od šest prethodno opisanih kaskadnih etapa sledeće:

I. „Želite li da ‘administrativna jedinica **X**’ otpočne višefazni postupak sticanja potpune pravne i političke nezavisnosti od ‘države **A**’ s namerom da postane samostalna država?“⁴⁰⁵ S druge strane, ukoliko se radi o iredentističkoj secesiji, deo pitanja koji glasi: „s namerom da postane samostalna država“, treba zameniti rečima: „s namerom da se pripoji ‘državi **B**’“, što važi i za ostale etape referendumu. No, bez obzira na to koju od dve verzije je prikladnije primeniti u kontekstu u kom se glasanje održava, upotrebljena terminologija u oba slučaja jasno daje do znanja da se u prvom plebiscitnom krugu građani neće izjašnjavati o tome da li će se pokrajina/provincija/regija u kojoj žive otepeti, već isključivo o tome da li njeno rukovodstvo treba i formalno da pokrene proces koji potencijalno može da se okonča razjedinjenjem. Da sâmo upuštanje u dâti postupak ne znači da će do stvaranja nove države naposljetku doista nužno i doći glasačima je potrebno pojasniti pre nego što izađu na birališta, pošto bi se dodatnim proširivanjem plebiscitnog pitanja (s tom namerom na umu) ono najverovatnije učinilo predugim i konfužnim. Takođe ih je neophodno uputiti i u sve aspekte referendumske procedure koja bi usledila ukoliko glasovima apsolutne većine na postavljeno pitanje odgovore afirmativno. To treba učiniti publikovanjem zvaničnog informatora/biltenu, koji bi u dogledno vreme bio dostavljen svim žiteljima oblasti u kojoj se organizuje plebiscit (koji su upisani u birački spisak), ali i promovisan putem tradicionalnih, elektronskih i digitalnih medija, pri čemu bi – po mogućnosti – ujedno bio praćen reklamnim spotovima i pamfletima koji bi implementaciju ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema’ građanima pojasnili ilustrativno, na uprošćen način.

II. „Želite li da ‘administrativna podjedinica **Y**’ ostane u sastavu ‘administrativne jedinice **X**’ ukoliko ona stekne potpunu pravnu i političku nezavisnost od ‘države **A**’ i postane samostalna

⁴⁰² Miodrag Jovanović, *Constitutionalizing Secession in Federalized States: A procedural Approach*, op. cit., p. 190.

⁴⁰³ “Kodeks dobre prakse u oblasti referendumu”, *Evropska komisija za demokratiju kroz pravo*, op. cit., str. 12-13.

⁴⁰⁴ Ibidem, str. 7.

⁴⁰⁵ Na primer: „Želite li da provincija Kvebek otpočne višefazni postupak sticanja potpune pravne i političke nezavisnosti od Kanade s namerom da postane samostalna država?“

država?⁴⁰⁶ Kao što je ranije već objašnjeno, ovo pitanje trebalo bi – tokom druge plebiscitne etape – postaviti u svim distriktima/opštinama secesionističke oblasti koja se i formalno upustila u proces razjedinjenja, kako bi se ustanovilo da li se njihovi stanovnici slažu sa takvim delovanjem regionalnog rukovodstva. Ukoliko bi prosta većina zaokružila opciju ‘Ne’, iz gorepredstavljene formulacije logično proističe – iako nije eksplicitno naglašeno – da bi ‘administrativna podjedinica *Y*’ u tom slučaju istupila iz separatističke regije i ostala u sastavu postojeće države.

III. „Želite li da ‘lokalna samouprava *Z*’ ostane u sastavu ‘administrativne jedinice *X*’, koja namerava da stekne potpunu pravnu i političku nezavisnost od ‘države *A*’ i postane samostalna država?“ Ili: „Želite li da se ‘lokalna samouprava *Z*’ pripoji ‘administrativnoj jedinici *X*’, koja namerava da stekne potpunu pravnu i političku nezavisnost od ‘države *A*’ i postane samostalna država?“⁴⁰⁷ Kao što se može zaključiti, prvo od dva predstavljena pitanja bilo bi postavljeno u onim ‘pograničnim’ mesnim zajednicama koje bi se i nakon druge (odnosno tokom sprovođenja treće) plebiscitne faze zatekle unutar separatističke regije, dok bi se drugo pojavilo na biračkom listiću štampanom unutar onih lokalnih samouprava koje bi se istom prilikom našle izvan (ali ujedno i tik pokraj) nje.

IV. „Želite li da ‘lokalna samouprava *Z*’ postane eksklava ‘države *A*’ i da kao takva ostane u njenom sastavu ukoliko ‘administrativna jedinica *X*’ stekne potpunu pravnu i političku nezavisnost i postane samostalna država?“ Ili: „Želite li da ‘lokalna samouprava *Z*’ postane eksklava ‘administrativne jedinice *X*’ i da joj se kao takva pripoji ukoliko ona stekne potpunu pravnu i političku nezavisnost od ‘države *A*’ i postane samostalna država?“ Nalik trećoj plebiscitnoj etapi, u četvrtoj bi takođe bilo potrebno postaviti dva različita referendumska pitanja u zavisnosti od toga da li se mesna zajednica unutar koje se glasa i dalje nalazi na teritoriji separatističke oblasti ili ne. Ovde je, međutim, čak i u okviru samog pitanja potrebno jasno naglasiti da bi se u slučaju ‘promene pripadnosti’ data lokalna samouprava mogla naći okružena međunarodnom granicom, pošto je – u skladu sa ranije navedenim kriterijumom ‘*g*’ – birače neophodno obavestiti o uticaju rezultata referenduma (što je, podrazumeva se, posebno važno učiniti kada se ti rezultati mogu tako vidno odraziti na njihov budući administrativno-politički status).

V. „Da li prihvatate da položaj ‘administrativne linije *L*’ koja ‘lokalnu samoupravu *Z*’ deli od ‘lokalne samouprave *Q*’ (i koja može postati međunarodna granica ukoliko ‘administrativna jedinica *X*’ stekne potpunu pravnu i političku nezavisnost od ‘države *A*’) bude izmenjen u skladu sa ‘predlogom *W*’?“ Odeljak u zagradi opravdano je izostaviti u slučaju da tehnička/stručna komisija nadležna za preciziranje plebiscitnih pitanja ustanovi da on tekst biračkog listića (koji se štampa tokom petog kruga glasanja) čini previše dugim i konfuznim, mada se – s druge strane – njegovim inkorporiranjem naizgled jasnije ističu potencijalne posledice odluke koju građani tom prilikom donose. Ako do uklanjanja datog odeljka ipak dođe, moguće ishode opredeljivanja za opciju ‘Da’ ili opciju ‘Ne’ potrebno je detaljnije predstaviti u predreferendumskom informatoru/biltenu. Njegovim sadržajem takođe je važno ilustrativno prezentovati ‘predlog *W*’ (i ujedno objasniti kako se ponuđena rešenja razlikuju od aktuelnog stanja na terenu), ali i ukazati na činjenicu da promena položaja ‘administrativne linije *L*’ ne zavisi samo od glasova ‘lokalne samouprave *Z*’, već i od glasova njoj susedne ‘lokalne samouprave *Q*’ (budući da se sa najavljenom izmenom – da bi do nje došlo – istovremeno/zasebno mora složiti prosta većina obe izborne jedinice). Pritom, u mesnoj

⁴⁰⁶ Na primer: „Želite li da Srebrenica ostane u sastavu Republike Srpske ukoliko ona stekne potpunu pravnu i političku nezavisnost od Bosne i Hercegovine i pripoji se Republici Srbiji?“

⁴⁰⁷ Na primer: „Želite li da se mesna zajednica San Rafael del Rio pripoji Kataloniji, koja namerava da stekne potpunu pravnu i političku nezavisnost od Kraljevine Španije i postane samostalna država?“

zajednici koja se nalazi pokraj više lokalnih samouprava koje će – u slučaju da do otcepljenja naposljetku stvarno dođe – pripadati susednoj državi, petu fazu plebiscita potrebno je organizovati nekoliko puta (jednom za svaku susednu/prekograničnu mesnu zajednicu), kako se od njenih građana – u skladu sa ranije navedenim kriterijumom ‘*a*’ – ne bi tražilo da jednim odgovorom donesu više različitih odluka.

VI. „Želite li da ‘administrativna jedinica *X*’ stekne potpunu pravnu i političku nezavisnost od ‘države *A*’?“ Zatim, ukoliko se radi o iredentističkoj secesiji: „Želite li da se ‘administrativna jedinica *X*’ po sticanju poptune pravne i političke nezavisnosti od ‘države *A*’ pripoji ‘državi *B*’?“ Drugo pitanje treba postaviti (i to tek nakon određenog vremenskog perioda) samo u slučaju da se po prebrojavanju glasova ispostavi da je apsolutna većina stanovnika iredentističke regije – u sklopu pružanja odgovora na prvo pitanje – zaokružila opciju ‘Da’. Kada bi se oba pitanja našla na jednom biračkom listiću, sâmo prisustvo drugog moglo bi implicirati odgovor na prvo, što bi bilo u suprotnosti sa prethodno pomenutim kriterijumom ‘*c*’, sve i da su – u skladu sa kriterijumom ‘*d*’ – za tu priliku obezbeđene dve odvojene rubrike za davanje međusobno nezavisnih odgovora. Pritom, kao što nalaže kriterijum ‘*b*’, od građana nije preporučljivo tražiti da se izjašnjavaju o postupcima/politikama na koje ne mogu direktno uticati,⁴⁰⁸ a mogućnost sjedinjenja sa susednom državom u trenutku otpočinjanja šeste referendumske faze i dalje predstavlja jednu takvu politku. Stoga bi bilo logično da se (unutar iredentističke oblasti) plebiscit o pripajanju susednoj državi – ako do potrebe za postavljanjem drugog pitanja naposljetku ipak dođe – organizuje tek nakon njegovog sprovođenja u zemlji s kojom ona planira da se sjedini (naravno, samo ukoliko ishod tamošnjeg izlaska na birališta ukaže na obostrano prisustvo takve želje).

Da ne bi došlo do zabune oko toga ‘ko, kada i o čemu’ odlučuje, raspored održavanja svih referenduma koji se organizuju tokom šeste plebiscitne etape važno je predstaviti u ranije odštampanom biltenu, kao i tokom predreferendumske informativne kampanje, gde je ujedno bitno naglasiti i to da ni afirmativan odgovor apsolutne većine na prvo pitanje – kao ni potvrđan odgovor relativne većine na drugo pitanje – ne donosi momentalnu promenu međunarodnog statusa otcepljujuće oblasti u kojoj je glasanje sprovedeno. Nezavisnost – ili pripajanje susednoj zemlji – opravdano je formalizovati i oficijelno proglasiti tek nakon završetka tranzicionog perioda razjedinjenja, onog koji je neophodan za okončanje postupka prenošenja suvereniteta nad secesionističkom teritorijom s jedne vlasti na drugu; postupka o kom će više reči biti u sledećem pododeljku. Pritom, kako se period primopredaje vlasti ne bi odužio unedogled (što bi kod građana koji su glasali za otcepljenje moglo da izazove razumno nezadovoljstvo, a potom i da prouzrokuje društvenopolitičke tenzije), čini se da je pre pokretanja šeste plebiscitne faze preporučljivo odrediti precizan rok/datum za finalizaciju procesa pravnog i političkog osamostaljenja – odnosno rok/datum za međusobno priznanje i zvanično uspostavljanje bilateralnih odnosa između stare i nove zemlje – ukoliko lokalno stanovništvo na biralištima podrži takav ishod.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ Primera radi, pitanje postavljeno prilikom održavanja referenduma o mogućoj secesiji Kvebeka 1995. godine od građana je zahtevalo da se o uspostavljanju slobodne trgovinske zone sa ostatkom Kanade izjasne pre nego što su uopšte i potvrdili da li žele da se otepe od imenovane države ili ne (dakle, pre nego što su to bili u mogućnosti da učine, što je protivno kriterijumu ‘*b*’). Ono – kao što se lako može zaključiti – takođe nije bilo ni u skladu sa kriterijumom ‘*a*’ (jer je tražilo odgovor na više različitih tema), ni sa kriterijumom ‘*c*’ (jer se može tvrditi da je prejudiciralo odgovor načinom na koje je postavljeno).

⁴⁰⁹ U slučaju da se postupak prenošenja suvereniteta sa stare na novu zemlju ne okonča pre datuma isteka roka koji je za to unapred predviđen, nezavisnost tog dana ipak treba formalno proklamovati, a poduhvat mirne primopredaje vlasti potom sporazumno nastaviti/dovršiti paralelno sa procesom obezbeđivanja međunarodnog priznanja, odnosno po zvaničnom uspostavljanju bilateralnih odnosa između ‘države *A*’ i nekada njene ‘administrativne jedinice *X*’.

No, pre pokretanja šeste – kao i svake prethodne – referendumske etape, involvirane strane takođe moraju da postignu dogovor i oko tehničkih aspekata vezanih za realizaciju plebiscita, kao i oko modaliteta kontrole biračkih mesta i načina prebrojavanja glasova. Kada je reč o tehničkim aspektima, deluje da donošenje odluke o političkoj sudbini fizičkog prostora (odnosno teritorije) nalaže i primenu fizičkog (a ne digitalnog/virtuelnog) postupka glasanja, što podrazumeva odlazak do biračkog mesta. Štaviše, propusti uočeni tokom održavanja nezvaničnog referenduma o nezavisnosti italijanske pokrajine Veneto ukazuju na to da Internet nije prikladno koristiti ni kao alatku za sprovođenje anketnog poduhvata kojim bi se demonstriralo postojanje želje za osamostaljenjem;⁴¹⁰ želje dovoljno jake da implementaciju ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema’ učini opravdanom. Ipak, kako bi se pravo glasa garantovalo i starim i/ili teško pokretnim licima, za to nadležna (referendumska) komisija trebala bi da omogući neki vid glasanja od kuće (uz prisustvo delegata oba tabora), kao i da obezbedi uslove za asistirane dolaske do birališta. A kako bi kreirala povoljne okolnosti ne samo za ostvarivanje prava glasa, već i za kontrolu izbora i pravedno prebrojavanje zaokruženih listića, ona bi takođe – u saradnji sa predstavnicima direktno involviranih strana – morala da se pobrine i za sređivanje biračkih spiskova, kao i za prisustvo međunarodnih posmatrača. U identifikovanju dodatnih potreba neophodnih za sprovođenje fer i poštenog plebiscita od pomoći joj mogu biti organizacije poput OEBS-a, koji je – kao što je već pomenuto – pred održavanje glasanja o istupanju manje od dve republike iz Državne zajednice Srbija i Crna Gora na poziv domaćih vlasti u martu 2006. godine delegirao posebnu Misiju za procenu potreba vezanih za sprovođenje referenduma o nezavisnosti.

Konačno, plebiscitna komisija mora ustanoviti i ko tačno ima pravo glasa u svakoj od šest referendumske etape. Standardna demokratska praksa nalaže da to trebaju biti svi punoletni državljani čije se mesto prebivališta nalazi na teritoriji secesionističke regije u kojoj se glasanje sprovodi. Međutim, kako bi se sprečile fiktivne promene adresa stanovanja pred sâm plebiscit (s namerom da se unionističkom taboru obezbedi veća podrška), ali isto tako i nagla potražnja državljanstva od strane pripadnika dijaspore koji – iako više ne žive u separatističkoj pokrajini/provinciji – žele da podrže secesionističke napore svojih sunarodnika, neophodno je uvesti i ‘klauzulu o prebivalištu’. Naime, da bi ovim povodom bili upisani u birački spisak, potencijalni glasači morali bi da na prostoru na kom se organizuje referendum prethodno budu nastanjeni barem *X* godina, pri čemu bi adresa na kojoj su prijavljeni trebala da bude njihovo primarno prebivalište. Prikladan vremenski interval – koji odgovara kontekstu u kom se višefazni plebiscit održava – najbolje će ustanoviti članovi ekspertske radne grupe koja se za tu priliku formira, ali deluje da period od šest godina (koji je odabran/utvrđen u slučaju ranije razmatranog primera Koruške oblasti) predstavlja razuman predlog i smisleno rešenje,⁴¹¹ budući da je pomenuto razdoblje naizgled dovoljno da se prosečan doseljenik integriše u novo

⁴¹⁰ Videti fusnotu br. 283, str. 113.

⁴¹¹ Daleko zahtevniji kriterijumi za ostvarivanje prava glasa implementirani su 2018. godine prilikom održavanja referenduma o nezavisnosti Francuske prekomorske teritorije Nove Kaledonije, gde su – s namerom da se onemogući učešće skorije doseljenih i unionistički nastrojenih francuskih državljana – glasači morali: *a*) ne samo da budu rođeni u Novoj Kaledoniji, već i da dokažu da su u njoj živeli minimum dvadeset godina (uz određene izuzetke koji su se odnosili na one rođene pre 1989. godine), ali i *b*) biti upisani u birački spisak kako prilikom izlaska na biračko mesto, tako i 1998. godine (prilikom održavanja referenduma o usvajanju Numejskog sporazuma, kojim je pomenuta prekomorska teritorija stekla široku autonomiju i dobila pravo na organizovanje tri plebiscita o otcepljenju). Oni koji 1998. godine nisu bili punoletni morali su dokazati da im je makar jedan roditelj tom prilikom imao pravo glasa. Primenom navedenih kriterijuma, učešće u referendumu onemogućeno je skoro petini punoletnih građana imenovane teritorije. – Scott Robertson, “The New Caledonian Referendum on Independence (Part 2): The Vote”, *Australian National University Department of Pacific Affairs Brief*, no.7, 2018, p. 2. / “Nouméa Accord”, *Congress of New Caledonia*, Nouméa, 1998, Available from: <https://digitallibrary.un.org/record/256171?ln=en> (Accessed Sep 08, 2021), pp. 9-19.

društvo, odnosno da se veže za geografsku oblast u kojoj se nastanio, a iz koje ne vodi poreklo (na način koji bi njegovom glasu pružio odgovarajući legitimitet i neophodnu težinu).

S druge strane, kada stanovnik secesionističke pokrajine/provincije ne krši klauzulu o prebivalištu, ali istovremeno nije ni državljanin zemlje u kojoj se 'sukcesivno-ekspanzivni kaskadni referendumski sistem' primenjuje, priliku da se izjasni treba mu omogućiti u svim plebiscitnim fazama osim prve i poslednje. Dok se u dve pomenute etape neposredno odlučuje o otcepljenju od međunarodno priznate zemlje čiji državljanin on nije (usled čega i nema valjan osnov da učestvuje u procesu glasanja koji se direktno dotiče pitanja vezanih za njen suverenitet i teritorijalni integritet), u ostalim krugovima se ne donosi odluka o tome da li će do osamostaljenja naposljetku doista i doći ili ne, već se prevashodno uređuje geografski/administrativni okvir lokalne samouprave u kojoj je dâti doseljenik nastanjen; okvir koji će – dakle – neposredno uticati na njegov život ukoliko se njegovi sugrađani opredele za nezavisnost. Stoga mu je u naznačenim plebiscitnim etapama sasvim opravdano (i preporučljivo) dodeliti pravo glasa.

Zatim, državljaninu koji vodi poreklo iz separatističke regije, ali u njoj više ne stanuje – bilo zbog trajne selidbe u drugi deo zemlje ili u inostranstvo – ne bi trebalo omogućiti da glasa ni u jednoj od plebiscitnih etapa, iz istog razloga iz kog pravo glasa ne poseduju ni ostali državljani zemlje unutar koje se referendum o otcepljenju sprovodi, a koji nisu žitelji secesionističke područja; potrebno je zadovoljiti kriterijum neposredne vezanosti za domovinu/teritoriju o čijoj političkoj sudbini se odlučuje. Privremeni boravak van date oblasti – u trajanju od maksimalno *X* godina – može predstavljati izuzetak u tom pogledu, pri čemu je pravično da i ovaj period bude jednak vremenskom razdoblju koje je za to nadležna ekspertska radna grupa predložila kao neophodno za integraciju tipičnog doseljenika. Međutim, taj interval ne bi trebao da se odnosi na državljane koji su separatističku teritoriju napustili pre više od *X* godina, ali su ujedno zadržali vlasništvo nad nepokretnostima koje na njoj poseduju (nastavivši pritom da uredno plaćaju porez na imovinu). Uzimajući u obzir da su na taj način ipak posredno očuvali sponu sa sopstvenim zavičajem, kao i da ih se odluka o tome ko će upravljati teritorijom na kojoj se nalazi njihov privatni posed direktno tiče, njima je sasvim opravdano dozvoliti da se izjasne o mogućoj promeni njenog međunarodnog statusa (uprkos tome što, striktno gledano, krše 'klauzulu o prebivalištu').

Osobama koje nisu zadržale državljanstvo – ili ga, kao stranci, nikad nisu ni imale – a svejedno poseduju imovinu unutar date administrativne jedinice (iako u njoj nisu nastanjene), takođe bi bilo razumno obezbediti mogućnost da učestvuju, ali samo u drugoj, trećoj, četvrtoj i petoj fazi plebiscita, odnosno samo u krugovima u kojima se ne glasa o otcepljenju secesionističke regije, već o poziciji njenih demarkacionih linija (nezavisno od toga da li će one na posltetu čitavog procesa biti pretvorene u internacionalne granice ili ne). Ista pravila treba da se odnose i na vlasnike privatnih pravnih lica koja su aktivna na teritoriji (ali samo na teritoriji)⁴¹² pokrajine/provincije unutar koje se organizuju kaskadni referendumi – a koji pritom ipak nisu njeni žitelji – jer su im interesi svakako neposredno vezani za geografski prostor na kom posluju/deluju i čiju svakodnevicu posledično oblikuju. Iz tog razloga stiču moralno pravo da se izjasne o tome da li žele da im se preduzeće nakon potencijalnog razjedinjenja nađe u staroj ili u novoj državi. S druge strane, ukoliko su državljani zemlje od koje pomenuto područje planira da se odvoji, upravo izneta tvrdnja nalaže da bi im bilo smisleno obezbediti pravo glasa u svim plebiscitnim etapama, bez obzira na to što na njemu ne žive. Ukoliko to

⁴¹² Vlasnicima multinacionalnih kompanija i sličnih pravnih lica nije opravdano dodeliti pravo glasa, budući da ih priroda njihovog poslovanja/delovanja ne vezuje za secesionističku regiju na isti način kao vlasnike – primera radi – malih i srednjih preduzeća.

nisu, mogućnost izjašnjavanja na referendumu bi im – u skladu maločas predstavljenom argumentacijom – trebalo obezbediti tokom četiri demarkaciona/delimitaciona kruga. Naravno, kako kupovina imovine ne bi prerasla u zgodan način kupovine prava na glas, tehnička/stručna komisija nadležna za regulisanje, kontrolu i implementaciju kaskadnog plebiscitnog procesa takođe bi morala da definiše i dužinu trajanja perioda nakon kog se mogućnost izlaska na birališta stiže i na osnovu posedovanja lokalnih pravnih lica i/ili nekretnina.⁴¹³

Konačno, logika ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ – koja se ovde razvija – nalaže da pravo glasa u svim referendumskim etapama treba dodeliti i izbeglim i interno raseljenim licima koja su separatističku pokrajinu/provinciju napustila mimo sopstvene volje. Štaviše, kao što opravdano napominje Deril Glejser, održavanje kaskadnih referenduma (s namerom sticanja nezavisnosti) ne može se smatrati legitimnim poduhvatom dok se proteranim osobama ne omogući povratak na teritoriju koju smatraju svojom domovinom. Više reči o postkonfliktnim referendumima i ostalim proceduralnim i vremenskim okvirima otcepljenja u posleratnom kontekstu biće nešto kasnije, ali je ovom prilikom važno naglasiti to da težnja ka otcepljenju – sve i kada secesionisti plebiscitni postupak nameravaju organizovati po ugledu na gorepredstavljani višefazni model – ne može imati moralnu potporu u potencijalnim i/ili *de facto* samostalnim zemljama koje se prethodno nisu ogradile od zločina i ostalih nepravdi počinjenih u njihovo ime (pod plaštom borbe za nezavisnost), odnosno u društvima koja nisu sprovela tranzicionu pravdu i nekadašnjim sugrađanima omogućila bezbedan povratak u njihova rodna mesta.⁴¹⁴

Izlaganjem šest opisanih plebiscitnih etapa i njima srodnih i upravo predloženih pravila implementacije ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskog sistema’ orijentaciono su uspostavljeni grubi proceduralni okviri za sprovođenje moralno opravdanog postupka razgraničenja stare i novonastajuće države, ali je radi potpunijeg oblikovanja ključnih segmenata ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ neophodno razmotriti još neka važna (tehnička) pitanja koja se neposredno odnose na poduhvat (pred/postsecesionističke) demarkacije i delimitacije. Pre svega, misli se i na pitanje vezano za konkretnu ulogu ranije pomenute mešovite političke komisije i njoj odgovornih tehničkih/stručnih komisija i ekspertskih radnih tela/grupa nadležnih – između ostalog – i za pravičnu implementaciju i kontrolu kaskadnog referendumskog postupka; ulogu koju valja razmotriti osvrtno na primer dugotrajnog poduhvata delimitacije međunarodne granice koja Hrvatsku deli od Slovenije.

Do graničnog spora između te dve bivše jugosloveske republike prvi put je došlo nepunih nedelju dana pre njihovog zajedničkog proglašenja nezavisnosti od SFRJ, kada su vlasti Socijalističke Republike Slovenije – vodeći se katastrofom uskoro pogranične opštine Sečovelje – na levoj obali donjeg/glavnog rukavca istarske reke Dragonje pokrenule izgradnju budućeg graničnog prelaza. Tek započeti radovi obustavljeni su nakon što se Zagreb usprotivio njihovom daljem izvođenju, jer je smatrao da se demarkaciona linija između dve pomenute zemlje – koje su u tom trenutku i dalje bile federalne jedinice SFRJ – nalazi duž donjeg kraka

⁴¹³ Argumentacija koja je izneta unutar naznačenog pasusa uvažava određene aspekte plebiscitnih normativnih teorija o pravu na eksterno teritorijalno samoopredeljenje, budući da prilikom sagledavanja problematike vezane za učešće na secesionističkim referendumima – pokraj neposredne i/ili kulturološke vezanosti za domovinu (na kojoj institira askriptivna škola mišljenja) – u velikoj meri potencira i značaj individualnih interesa i privatnog vlasništva.

⁴¹⁴ Pritom, teško je očekivati da će centralne vlasti u takvim okolnostima uopšte biti spremne da ozbiljno razmotre mogućnost formalizovanja postupka otcepljenja (ili da priznaju nezavisnost separatističke regije, bez obzira na to što su delimično ili u potpunosti izgubile kontrolu nad njom), usled čega ‘sukcesivno-ekspanzivni kaskadni referendumski sistem’ – koji podrazumeva kompromisno razjedinjenje – postaje objektivno neprimenjiv.

imenovane reke, a ne nekoliko stotina metara južno od njega (kao što je tvrdila Ljubljana). Ne želeći da u vrlo osetljivom političkom trenutku Jugoslovenskoj narodnoj armiji pruže povod da ovaj naizgled zanemarljiv delimitacioni spor iskoristi kako bi intervenisala, involvirane strane su se tom prilikom usmeno dogovorile da postupak delimitacije sprovedu po odvajanju od Jugoslavije. Međutim, pošto je tema razgraničenja – zbog turbulentnog perioda koji je usledio – brzo pala u zaborav, Hrvatska je posle određenog vremena samoinicijativno nastavila radove na podizanju datog graničnog prelaza, na istim temeljima koje su prethodno postavile slovenačke vlasti (budući da se taj objekat, gledano iz njenog ugla, nalazio na teritoriji koju je ona smatrala svojom). Slovenija se formalno usprotivila opisanom potezu, jer po tom pitanju nije konsultovana, ali je nešto kasnije – nakon što je 1993. godine potpisan ‘Sporazum između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Slovenije o osnivanju i nadležnosti zajedničkih tijela za identificiranje i označavanje zajedničke granice’ (skr. ‘Sporazum o identifikovanju i označavanju granice’) – svejedno sagradila privremeni granični prelaz na suprotnoj obali donjeg kraka reke Dragonje; prelaz koji joj je bio neophodan radi kontrole protoka ljudi i robe na tom području.⁴¹⁵

Osim što je omogućena primena nekoliko privremenih rešenja, parafiranjem i ratifikovanjem imenovanog sporazuma uspostavljene su i dve bilateralne komisije. Prva je bila odgovorna za održavanje redovne korespondencije između dve države na zvaničnom diplomatsko-političkom nivou, dok je druga bila tehničke prirode, pa je – kao takva – bila sačinjena od više radnih grupa; poput radne grupe nadležne za poređenje katastarskih svih pograničnih opština ili one odgovorne za preciznu delimitaciju granice. Preliminarnim izveštajem prethodne ustanovljeno je da su dve strane saglasne oko toga: *a*) gde se nalazi 77% granice, *b*) da je nepodudarnost na koju su ukazale zemljišne knjige zanemarljiva u slučaju dodatnih 10% demarkacione linije, kao i *c*) da kod preostalih 13% granice – odnosno duž nekih osamdeset kilometara – postoje značajnija preklapanja u pogledu njihovih teritorijalnih pretenzija. Pored već pomenutih nesuglasica koje su se ticale spornog prostora na Istarskom poluostrvu, do mimoilaženja je došlo i na planinskom vrhu Sveta Gera, na više lokacija na rekama Dravi i Muri, ali i tamo gde su među činile manje rečice. To je bilo i za očekivati, budući da se korita kopnenih voda na mnogim mestima postepeno menjaju, kako zbog hidromorfoloških procesa, tako i zbog preusmeravanja istih ljudskom intervencijom, pa se stoga katastarski planovi vremenom neminovno prestaju podudarati sa prirodnim barijerama na osnovu kojih su inicijalno sačinjeni. Primera radi, originalni tok donjeg kraka prethodno pomenute reke Dragonje više nije ni postojao u trenutku kada ga je Republika Slovenija – vodeći se zemljišnim knjigama – proglasila za granicu 1991. godine, jer je nešto manje od četiri decenije ranije preusmeren u kanal Svetog Odorika; kanal koji su još u devetnaestom veku iskopale austrougarske vlasti, kako bi obustavile često plavljenje datog područja.⁴¹⁶

Međutim, pitanje koje je tokom inicijalnih bilateralnih pregovora proizvelo najveći problem nije bilo vezano za preciziranje kopnene, već pomorske granice, pošto ju je u Piranskom zalivu trebalo ocrtati *de novo*. Hrvatska je – vodeći se principom ekvidistance – zauzela stav da je demarkacionu liniju razumno povući na pola puta između slovenačke i njene obale, počevši od ušća donjeg kraka reke Dragonje (odnosno kanala Svetog Odorika) u Jadran, pa sve do italijanskog dela mora. Slovenija je – s druge strane – argumentovala da se radi o *sui generis* slučaju (pozivajući se na istorijsko pravo nad datim prostorom, na postojanje potrebe

⁴¹⁵ “Final Award in the Matter of an Arbitration Under the Arbitration Agreement between the Government of the Republic of Croatia and the Government of the Republic of Slovenia: Signed on 4 November 2009”, *Arbitral Tribunal*, The Hague, 2017, Available from: <https://iaa-network.com/wp-content/uploads/2017/07/PCA-Arbitration-Between-Slovenia-and-Croatia.pdf> (Accessed Jul 10, 2021), pp. 10-22.

⁴¹⁶ Thomas Bickl, *The Border Dispute between Croatia and Slovenia: The Stages of a Protracted Conflict and its Implications for EU Enlargement*, Springer, Cham, 2021, p. 135.

za neometanim pristupom otvorenom moru radi slobodne plovidbe, kao i na činjenicu da je Hrvatska od Jugoslavije nasledila ubedljivo najveći udeo njenih teritorijalnih voda), pa je zahtevala kontrolu nad čitavim zalivom, kao i koridor koji bi joj obezbedio prilaz međunarodnim vodama. Usled primetno velike divergencije u početnim pozicijama imenovanih zemalja, radna tela koja su bila nadležna za tehnička pitanja vezana za razgraničenje nisu mogla da učine ništa više osim da konstatuju da dve države imaju različita stanovišta po pitanju njihove međusobne kopnene i pomorske granice, što su i učinila 1996. godine. Rešavanje nesuglasica stoga je povereno političko-diplomatskoj bilateralnoj komisiji. Ona je isprva uspeła da napravi konkretne pomake u smeru postizanja obostrano prihvatljivog dogovora, budući da su involvirani akteri u aprilu 1997. potpisali ‘Sporazum između Republike Hrvatske i Republike Slovenije o pograničnom prometu i suradnji’, kojim je ugovoreno nekoliko praktičnih rešenja s ciljem olakšavanja kretanja ljudi i robe preko nejasno određenih delova kopnene granice, dok je lokalnim ribarima – po njegovom stupanju na snagu četiri godine kasnije – dozvoljeno da nesmetano love po najvećem delu Piranskog zaliva, nezavisno od državljanstva koje poseduju.⁴¹⁷

Samo nekoliko meseci pre toga – jula 2001. godine – delovalo je da će pitanje graničnog spora biti i potpuno zatvoreno, kada su tadašnji premijeri Janez Drnovšek i Ivica Račan u Rijeci parafirali nacrt takozvanog ‘Sporazuma o granici’, odnosno ‘Sporazuma Drnovšek-Račan’. Želeći da pri rešavanju datog problema budu pragmatični, pomenuti predstavnici dve zemlje preuzeli su na sebe odgovornost da iza zatvorenih vrata – vodeći se zaključcima prethodno pomenutih bilateralnih komisija i njihovih radnih grupa – u četiri oka dogovore konačnu poziciju kopnene i pomorske granice između Hrvatske i Slovenije. Solucija koju su predložili izašla je u susret skoro svim hrvatskim zahtevima vezanim za kopnene delove demarkacione linije (recimo, kanal Svetog Odrika bi bio prihvaćen za zvaničnu barijeru između dve zemlje), dok je – s druge strane – predviđeno prihvatanje većine slovenačkih pretenzija na Jadranskom moru (npr. sporni deo Piranskog zaliva bi gotovo u celosti pripao toj državi, a ujedno je planirano i uspostavljanje koridora kojim bi se ona povezala sa međunarodnim vodama).⁴¹⁸

‘Sporazum o granici’ ubrzo je ratifikovan u Državnom zboru Republike Slovenije, ali ne i u Hrvatskom Saboru. Tamošnja javnost – koja usled tek okončanog rata nije bila spremna na činjenje ni najblažih teritorijalnih ustupaka – smatrala je da je izneti predlog previše darežljiv prema komšijama sa severa, dok su se mnogi građani jednostavno protivili netransparentnom i nedemokratskom načinu na koji je on ispregovaran. Pritom, hrvatski pravni eksperti su argumentovali da njihova zemlja treba da se drži ‘Konvencije Ujedinjenih nacija o pravu mora’ iz 1982. godine, te da nema razloga da u tom pogledu odustane od principa ekvidistance, budući da međunarodna praksa nalaže uspostavljanje pomorske granice na jednakoj udaljenosti od obala dveju susednih država. Stoga je Odbor za vanjsku politiku hrvatskog parlamenta odlučio da odbaci sporazum premijera Račana i premijera Drnovškega, pa zakon o njegovoj ratifikaciji nikada nije ni formulisan.⁴¹⁹

Sledeći pokušaj rešavanja graničnog spora inicirali su premijeri Ivo Sanader i Janez Janša, kada su 2007. godine na Bledu postigli neobavezujući dogovor o tome da je dato pitanje najbolje staviti pred međunarodnu institucionalnu ili *ad hoc* arbitražu. Međutim, kada su

⁴¹⁷ “Zakon o potvrđivanju Sporazuma između Republike Hrvatske i Republike Slovenije o pograničnom prometu i suradnji”, *Hrvatski sabor*, Zagreb, 1997, Preuzeto sa: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/1997_10_15_102.html (Pristupljeno 08. jula 2021.), str. 1-17.

⁴¹⁸ Thomas Bickl, *The Border Dispute between Croatia and Slovenia: The Stages of a Protracted Conflict and its Implications for EU Enlargement*, op. cit., pp. 139-144.

⁴¹⁹ Vasilka Sancin, “Slovenia-Croatia Border Dispute: From Drnovšek-Račan to Pahor-Kosor Agreement”, *European Perspectives*, vol.2, no.2, 2010, p. 98.

naredne godine stupile u formalne pregovore o sačinjavanju nacrtu pravno obavezujućeg sporazuma o načinu rešavanja graničnog spora, dve strane se nisu uspele složiti ni oko osnovnih teza. Primera radi, dok je Hrvatska predlagala da se sprovođenje postupka poveri Međunarodnom sudu pravde (kao i Međunarodnom sudu za pravo mora), Slovenija je ostala pri stavu da je podela Piranskog zaliva *sui generis* slučaj u kom se delom mora odstupiti od uobičajenog načina tumačenja propisa međunarodnog javnog prava, smatrajući da bi njihova doslovna primena bila nepravična. Stoga je predložila da se spor iznese pred Stalni arbitražni sud (formiran haškom ‘Konvencijom o mirnom rešavanju međunarodnih sporova’ iz 1899. godine), odnosno da se mandat za njegovo rešavanje poveri *ad hoc* arbitraži. Pošto prethodna zemlja na to nije bila spremna da pristane, potonja se – nakon nekoliko neproduktivnih sastanaka unutar za tu priliku oformljene bilateralne komisije – povukla iz daljih razgovora, opredelivši se za strategiju blokiranja Hrvatske na njenom putu ka Evropskoj uniji.⁴²⁰

Uprkos očekivanom negodovanju zvaničnog Brisela i gotovo svih ostalih država članica EU, Slovenija je ostala pri inicijalnoj odluci da Hrvatskoj ne dozvoli otvaranje/zatvaranje onih pregovaračkih poglavlja u okviru kojih je (prema njenom tumačenju) Zagreb priložio dokumentaciju koja nepravilno ocrtava ili definiše severne granice pomenute zemlje kandidata. Hrvatska je – s druge strane – smatrala da granični spor predstavlja bilateralno pitanje koje ne treba vezivati za proces pristupanja Evropskoj uniji, te da Slovenija zloupotrebljava svoje pravo na veto. Razmatrano je više opcija s ciljem mirenja suprotstavljenih stavova dve države. Primera radi, Evropska komisija je pokušala da inicira formiranje tročlanog tela koje bi na sebe preuzelo ulogu medijatora, a za članove su između ostalih predloženi i Robert Badinter i Marti Ahtisari (*Martti Ahtisaari*), ali je do pomaka došlo tek nakon što je tada novoizabrana premijerka Jadranka Kosor pristala na slovenačke uslove. ‘Sporazum o arbitraži između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Slovenije’ (skr. ‘Sporazum o arbitraži’) dve strane konačno su potpisale u Stokholmu krajem 2009. godine, a Slovenački parlament ratifikovao ga je nakon referenduma kojim su građani pomenute zemlje – uz podršku od 51,48% odazvanih birača – odlučili da odobre rešavanje graničnog spora *ad hoc* arbitražnim postupkom.⁴²¹

Dogovorom postignutim u Švedskoj uspostavljen je mandat Arbitražnog suda, prema kom je trebalo utvrditi: **a**) položaj granice na moru i kopnu, **b**) vezu Slovenije prema otvorenom moru i **c**) režim upotrebe relevantnih morskih područja.⁴²² Takođe je predviđeno da se sa rešavanjem spora posredstvom arbitraže započne tek po prijemu Hrvatske u Evropsku uniju, kako bi se predupredio neželjeni scenario po kom bi Slovenija – nezadovoljna eventualnom finalnom odlukom Suda – nastavila sa blokiranjem pristupnih pregovora Hrvatske; pregovora koji su nekoliko meseci po potpisivanju imenovanog sporazuma ponovo nastavljeni. Svakako, za vreme njihovog trajanja valjalo je odabrati arbitre. U skladu sa drugim članom ‘Sporazuma o arbitraži’, kandidate za funkciju predsednika Arbitražnog suda predložila je Evropska komisija, koja je uz Kraljevinu Švedsku – državu koja je tokom druge polovine 2009. godine predsedavala Savetom EU – bila posrednik pri u potpisivanju imenovanog dokumenta. Pomenuti izvršni organ EU takođe je imenovao i nekoliko kandidata koje je smatrao dostojnim pozicije prvog i drugog člana Suda ustanovljenog za ovu priliku. Hrvatska i Slovenija su bez

⁴²⁰ Thomas Bickl, *The Border Dispute between Croatia and Slovenia: The Stages of a Protracted Conflict and its Implications for EU Enlargement*, op. cit., p. 144-146.

⁴²¹ “Referendum o Zakonu o arbitražnom postupku”, *Državna volilna komisija*, Ljubljana, 2010, Available from: <https://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv-referendumi/referendum-o-zakonu-o-arbitraznem-sporazumu-6-junij-2010> (Accessed Jun 20, 2021), p. 1.

⁴²² “Zakon o potvrđivanju Sporazuma o arbitraži između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Slovenije”, *Hrvatski sabor*, Zagreb, 2009, Preuzeto sa: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2009_11_12_140.html (Pristupljeno 10. jula 2021.), str. 2.

razmišljanja prihvatile da se za predsednika postavi kandidat Žilber Gijom (*Gilbert Guillaume*), nekadašnji predsednik Međunarodnog suda pravde, dok su se posle konstruktivnih pregovora ubrzo dogovorile i oko odabira ostalih nominovanih članova. Naposletku su i same predložile po jednog člana Suda; Hrvatska Budislava Vukasa (profesora prava i člana Međunarodnog suda za pravo mora), a Slovenija Jerneja Sekoleca (profesora prava Univerziteta u Mariboru).⁴²³

Nakon što se završilo sa preciziranjem sastava Arbitražnog suda, pristupilo se prilaganju zvaničnih podnesaka koje su obe strane iskoristile da taksativno predstavu i opravdaju svoje teritorijalne zahteve. Dogovoreno je da sadržaj prezentovane dokumentacije – izuzev mapa koje su grubo ukazivale na domet teritorijalnih pretenzija dve države – ne bude dostupan javnosti sve do okončanja postupka, kako bi Sud prilikom svog rada i donošenja odluke u što manjoj meri bio izložen (ne)posrednom pritisku zainteresovanih aktera i uticaju medijske deliberacije po datom pitanju. Dogovor je stoga podrazumevao poverljivo vođenje čitavog spora, što je članovima Suda uskratilo mogućnost konsultovanja trećih lica koja nisu direktno bila involvirana u proces.

Suprotstavljene strane konačno su saslušane tokom juna 2014. godine, kada su dobile priliku da svoje prethodno zauzete stavove dodatno obrazlože, bilo usmeno (direktno odgovarajući na pitanja delegiranih arbitara) ili pismeno (kada je trebalo odgovoriti na pitanja tehničke prirode). Hrvatska delegacija insistirala je na tome da Arbitražni sud treba da pođe od postulata međunarodnog prava koji se tiču razgraničenja (prvenstveno od ‘Konvencije Ujedinjenih nacija o pravu mora’ i od principa ekvidistance), te da vezu Slovenije prema otvorenom moru i režim upotrebe relevantnih morskih područja razmatra tek nakon donošenja odluke po pitanju kopnene i pomorske granice. Nasuprot tome, Republika Slovenija je Sud podsetila da je na *ad hoc* arbitražu pristala zarad unapređenja bilateralnih odnosa sa suprotstavljenom stranom, što se i navodi u četvrtom članu ‘Sporazuma o arbitraži’, u kom se eksplicitno kaže da se prilikom razmatranja otvorenih pitanja – upravo u duhu dobrosusedskih odnosa – u obzir moraju uzeti kako međunarodno pravo, tako i „...sve relevantne okolnosti...“⁴²⁴ vezane za dati slučaj.⁴²⁵

Proces stoga nije tekao glatko. Sredinom 2015. godine naišao je na ozbiljnu prepreku, kada je Hrvatska optužila Sloveniju da su članovi njene delegacije svojim delovanjem – koje se sastojalo od nedozvoljenih kontakata i razmene dokumenata sa slovenačkim sudijom – povredili ‘Sporazuma o arbitraži’, što je kasnije potvrdio i sâm Arbitražni sud. Međutim, tom prilikom je takođe izneo i stav da njegov rad nije ugrožen tom povredom, te da je postupak najbolje nastaviti, pogotovo kada se u obzir uzme činjenica da je pređašnji slovenački arbitar zamenjen novim, nakon što je podneo ostavku. Hrvatska je ipak ostala pri inicijalnoj odluci da se jednostrano povuče iz arbitraže, smatrajući da prema njoj više nema obaveze, budući da su se desetim članom imenovanog sporazuma ugovorne strane izričito obavezale da će se uzdržati „...od bilo kakvog postupka ili izjave koji mogu intenzivirati spor ili ugroziti rad Arbitražnog suda.“⁴²⁶ Hrvatski član Arbitražnog suda potom je podneo ostavku, a isto je – usled novonastalih okolnosti, a kako bi povratio poverenje u pravičnost procesa – učinio i

⁴²³ Thomas Bickl, *The Border Dispute between Croatia and Slovenia: The Stages of a Protracted Conflict and its Implications for EU Enlargement*, op. cit., p. 190.

⁴²⁴ “Zakon o potvrđivanju Sporazuma o arbitraži između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Slovenije”, *Hrvatski sabor*, op. cit., str. 2-3.

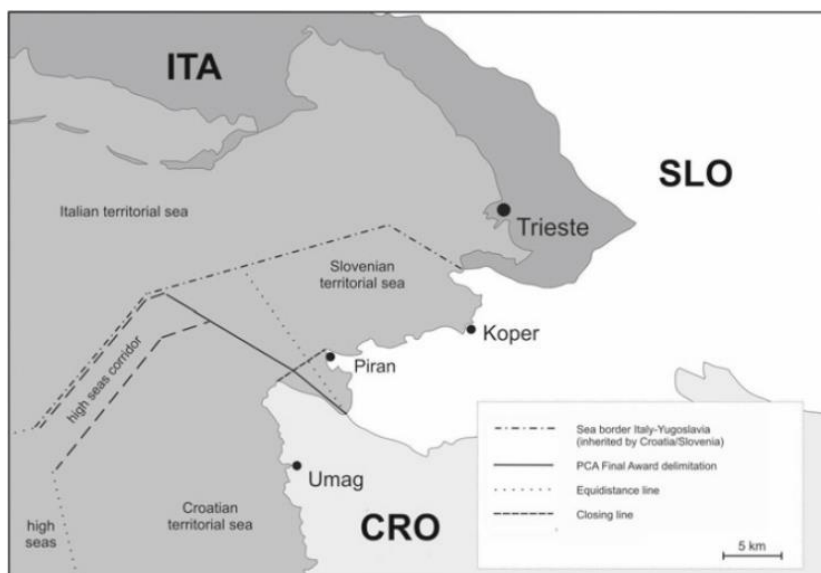
⁴²⁵ Thomas Bickl, *The Border Dispute between Croatia and Slovenia: The Stages of a Protracted Conflict and its Implications for EU Enlargement*, op. cit., pp. 195-197.

⁴²⁶ “Zakon o potvrđivanju Sporazuma o arbitraži između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Slovenije”, *Hrvatski sabor*, op. cit., str. 3.

novoizabrani slovenački član. Sud je ostao istrajan u odluci da nastavi sa radom (koju su podržale i Evropska komisija i Kraljevina Švedska), pa je na upražnjena mesta postavio dvojicu sudija sa ranije sačinjene liste stranih kandidata.⁴²⁷

Konačna presuda doneta je 2017. godine, a njom je uvažen najveći deo kopnenih zahteva Republike Hrvatske (koji su uglavnom bili u skladu sa zapisima iz katastarskih knjiga, osim tamo gde do njih nije bilo moguće doći i gde je stoga predložena primena principa *uti possidetis de facto*), kao i najveći deo pomorskih pretenzija Republike Slovenije, jer je Piranski zaliv podeljen linijom koja počinje kod ušća reke Dragonje u Jadransko more (reke koja je upravo na osnovu principa *uti possidetis de facto* određena za granicu), a završava se kod najisturenije tačke zaliva, usled čega je tri četvrtine istog pripalo Sloveniji. Imenovanoj zemlji je tom prilikom ujedno dodeljen i neometan pristup otvorenom moru, putem koridora širokog dve i po nautičke milje i *de iure* uspostavljenog duž italijansko-hrvatske pomorske granice. Važno je napomenuti i to da je Arbitražni sud istakao da se (zbog toga što mandatom koji mu je poveren nije predviđen izlazak radnih grupa na teren) nakon presude na kopnu mora izvršiti i detaljan postupak delimitacije, kako bi se kroz saradnju involviranih strana – a skladu sa odlukom Suda – na licu mesta precizirao tok međunarodne granice koja ih deli.⁴²⁸

Republika Slovenija je – sasvim očekivano – pozitivno reagovala na presudu, dok je Hrvatska ostala pri ranije iznetom stanovištu da se odluke Arbitražnog suda donete nakon njenog povlačenja iz datog procesa ne mogu odnositi na nju, iz čega sledi da nema obavezu da se rukovodi izrečenom presudom. Budući da je zadržala *de facto* kontrolu nad delovima Piranskog zaliva koji su dodeljeni Sloveniji, ova država odlučila se obratiti Evropskom sudu pravde, kod kog je pokrenula postupak protiv Republike Hrvatske. Ta institucija se 2020. godine, međutim, proglasila nenadležnom za odlučivanje po tom pitanju. U trenutku pisanja ove disertacije, Slovenija nastavlja da insistira na poštovanju odluke Arbitražnog suda, dok Hrvatska poziva na obnavljanje bilateralnih pregovora, što ih dovodi u pat poziciju.

Prikaz 5: Odluka Arbitražnog suda o podeli Piranskog zaliva (Piranski zaliv 2017. godine)⁴²⁹

⁴²⁷ Thomas Bickl, *The Border Dispute between Croatia and Slovenia: The Stages of a Protracted Conflict and its Implications for EU Enlargement*, op. cit., pp. 203-204.

⁴²⁸ "Final Award in the Matter of an Arbitration Under the Arbitration Agreement between the Government of the Republic of Croatia and the Government of the Republic of Slovenia: Signed on 4 November 2009", *Arbitral Tribunal*, op. cit., pp. 108-238. and pp. 283-364.

⁴²⁹ Prikaz preuzet iz monografije: Thomas Bickl, *The Border Dispute between Croatia and Slovenia: The Stages of a Protracted Conflict and its Implications for EU Enlargement*, op. cit., p. 218.

Uzimajući u obzir činjenicu da je slovenačka delegacija 2015. godine prekršila ‘Sporazum o arbitraži’ – što je, kao što je već napomenuto, ustanovio i sâm Arbitražni sud, ali što ni sama Slovenija nije porekla – pomenuta zemlja može samo sebe da krivi za nepovoljnu poziciju u kojoj se našla; poziciju u kojoj joj finalna presuda ne znači puno, budući da druga involvirana strana ne postupa u skladu sa njom, podsećajući na ‘Bečku konvenciju o ugovornom pravu’ koja jasno ističe da „(b)itna povreda dvostranog ugovora od jedne stranke ovlašćuje drugu stranku da se pozove na povredu kao na uzrok prestanka ugovora...”⁴³⁰ O tome da li je nedozvoljena razmena dokumenata slovenačke delegacije sa slovenačkim članom Arbitražnog suda doista predstavljala ‘bitnu’ povredu ‘Sporazuma o arbitraži’ (ili, kao što je tvrdio i sâm Sud, ipak nije) može se raspravljati, ali je izvesno da je Hrvatska u tom pogledu iznela jake argumente u svoju korist, čiju osnovanost nije umanjila ni odluka imenovanog tela da sa radom svejedno nastavi, mada u izmenjenom sastavu.

No, kako se ne bi zatekle u neželjenoj pat poziciji nalik onoj u kojoj se trenutno nalaze zvanična Ljubljana i zvanični Zagreb, prilikom sprovođenja postupka delimitacije – bilo nakon uspostavljanja bilateralnih odnosa ili tokom primene ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskog sistema’ otepljenja – involvirane strane trebale bi da izbegnu neke od pogrešnih koraka koje su pomenute zemlje u tom pogledu napravile. Pre svega, granične prelaze i druge fizičke barijere – kojima se obeležava domet teritorijalnih nadležnosti političkih subjekata uključenih u proces demarkacije i/ili delimitacije – na spornim lokacijama ne treba podizati pre sprovođenja istog (kao što je to 1991. godine na levoj obali reke Dragonje učinila Slovenija, a nešto kasnije i Hrvatska), osim tamo gde uključeni akteri prethodno postignu privremeni/oročni sporazum s ciljem regulisanja načina upravljanja pograničnom površinom tokom trajanja poduhvata preciziranja tačne pozicije nejasno određenih administrativnih linija ili međunarodnih granica (kako bi se – primera radi – i u međuvremenu olakšao protok ljudi i robe). Unilateralni potezi te vrste nisu samo neopravdani sa moralne tačke gledišta, već predstavljaju i bezbednosni rizik: *a*) budući da u slučaju nedovršenog postupka razjedinjenja – tamo gde finalni referendum o potpunom osamostaljenju nije održan i gde stoga još uvek nije došlo ni do zvanične primopredaje političko-teritorijalnih nadležnosti – centralne vlasti upravu secesionističke regije mogu optužiti da na sebe preuranjeno i jednostrano preuzima ingerencije nezavisne države, odnosno *b*) pošto u kontekstu neizvršene delimitacije između stare i nove zemlje, potonja prethodna – kao i prethodna potonju – može da okrivi da barijere i građevinske objekte podiže na njenoj teritoriji i da tako narušava njen suverenitet.

Primer Slovenije i Hrvatske takođe je ukazao i na to da pitanje delimitacije – sve i kada iza toga stoji pohvalna namera da se deluje pragmatično i efikasno – ne treba rešavati netransparentnim i/ili personalizovanim/ličnim dogovorima državnih lidera, budući da njihovi predlozi nakon obelodanjivanja svejedno mogu biti odbačeni od strane građana (kao što je to učinila hrvatska javnost reagujući na ‘Sporazum Drnovšek-Račan’). Uspešno uspostavljanje preciznog toka međunarodne gracine (koji će istu učiniti dugoročno funkcionalnom i održivom) – dakle – ne zavisi samo od volje i sposobnosti involviranih aktera da postignu kompromis, već dobrim delom zavisi i od demokratičnosti samog načina na koji se do kompromisa dolazi. Naravno, na meru u kojoj se proces delimitacije uopšte može demokratizovati nesumnjivo utiče politički kontekst njegovog sprovođenja, pa u tom pogledu često postoje nepremostive prepreke.⁴³¹ Ipak, spuštanje čitavog postupka sa ‘državničkog’ na

⁴³⁰ “Bečka konvencija o pravu međunarodnih ugovora”, *Ujedinjene nacije*, Beč, 1969, Preuzeto sa: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/1993_12_16_37.html (Pristupljeno 10. septembra 2021.), str. 14.

⁴³¹ Primera radi, glasanje o poziciji granica u postkonfliktnom kontekstu može prouzrokovati obnavljanje sukoba. Bezbednosni rizik te vrste predstavlja legitiman razlog da se od demokratizacije postupka delimitacije odustane, makar na određeno vreme.

regionalni ili opštinski nivo – u skladu sa ranije predstavljenom petom etapom ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema’ – svakako može predstavljati jedan od opravdanih institucionalnih mehanizama za postizanje tog cilja, tamo gde je imenovani sistem objektivno upotrebljiv. U sklopu njegove primene, meštani pograničnih oblasti – kojih se ocrtavanje egzaktnih administrativnih linija i/ili međunarodnih granica zapravo najviše i tiče – trebali bi da glasaju ‘za’ ili ‘protiv’ implementacije ponuđenih/potencijalnih delimitacionih rešenja, bilo onih rešenja ispregovanih na najvišem političkom nivou (na relaciji centralne-regionalne vlasti ili stara-nova država) ili onih solucija predloženih od strane nadležne tehničke/stručne komisije i njenih radnih tela. Takav pristup bi neupitno demokratizovao poduhvat preciziranja položaja demarkacionih linija. Pritom, ukoliko bi se on u celosti sproveo pre formalnog proglašenja nezavisnosti odlazeće regije, stepen neposrednog uticaja lokalnog stanovništva na finalni oblik administrativnih linija (koje prerastaju u međunarodne granice) bio bi dodatno uvećan, budući da bi se one pod tim okolnostima mogle izmeniti na osnovu referendumske odluke, bez potrebe za potpisivanjem bilateralnog sporazuma koji bi – pre njegovog stupanja na snagu – morala da ratifikuje kako skupština stare, tako i parlament nove zemlje (usled čega neposredno iskazana volja građana naposljetku može ostati neuvažena).

Međutim, da bi građani uopšte dobili priliku da se (tokom pete plebiscitne faze) izjasne o tome da li se slažu sa predloženim delimitacionim rešenjima ili ne, ona prvo moraju biti precizno definisana i prezentovana. Taj zadatak je najbolje delegirati na početku procesa razjedinjenja formiranoj mešovitoj političkoj komisiji, odnosno njenim tehničkim/stručnim komisijama i ekspertskim radnim telima, pri čemu se način na koji su to učinile Republika Hrvatska i Republika Slovenija – prilikom potpisivanja ‘Sporazuma o identifikovanju i označavanju granice’ 1993. godine – umnogome može smatrati pozitivnim primerom. Kao što je već napomenuto, imenovani međunarodni ugovor predvideo je obrazovanje diplomatske/političke komisije, kao i tehničke/stručne komisije, što je predstavljalo korak u pravom smeru. Potonja komisija bila je pod ingerencijom prethodne (budući da je delovala kao njeno izvršno telo), ali je i sama posedovala nadležnost nad više radnih grupa, čiji je zadatak bio da terenskim radom utvrde i vidno obeleže tačnu poziciju granice (tamo gde se ona mogla sporazumno utvrditi), odnosno da identifikuju lokacije na kojima se hrvatski stav o njenom položaju ne podudara sa slovenačkim (i obrnuto).⁴³² Nakon što su ispunile svoje obaveze, radne grupe su o rezultatu sopstvenog delovanja izvestile stručnu komisiju, koja je konstatovala stanje na terenu, sačinila izveštaj i prosledila ga političkoj komisiji. Nažalost, njenih deset delegata – njih pet iz svake države – nije uspelo da se dogovoriti oko principa na osnovu kojih bi demarkacionu liniju trebalo precizirati tamo gde je ona ostala nejasno određena, pa je po tom pitanju nešto kasnije pokrenut već opisani međunarodni arbitražni postupak.⁴³³

⁴³² “Zakon o potvrđivanju Sporazuma između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Slovenije o osnivanju i nadležnosti zajedničkih tijela za identifikiranje i označavanje zajedničke granice”, *Hrvatski sabor*, Zagreb, 1994, Preuzeto sa: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/1994_04_3_12.html (Pristupljeno 13. septembra 2021.), str. 2-3.

⁴³³ Hipotetički gledano, da proces delimitacije po neuspehu mešovite komisije nije podignut na nivo međunarodne arbitraže, već da je – sasvim suprotno ustaljenoj praksi međudržavnih odnosa, pa i onome što je usledilo – demokratizovan spuštanjem na nivo lokalnih samouprava (s namerom primene mehanizama delimitacije nalik onima opisanim prilikom predstavljanja ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema’), postoji šansa da bi se tamošnji žitelji – na koje je položaj slovenačko-hrvatske granice u tom momentu sigurno najviše uticao – tokom izjašnjavanja na referendumu složili sa stanovnicima njima susednih prekograničnih opština oko toga koja bi pozicija kopnenih (pa čak i određenih pomorskih) administrativnih barijera bila obostrano prihvatljiva i najbolje prilagođena njihovim preferencijama i potrebama. Naravno, o koridoru koji bi Republici Sloveniji obezbedio neometan pristup otvorenom moru moralo bi se pregovarati na bilateralnom nivou, ali bi priliku da se izjasne o načinu podele samog Piranskog zaliva dobili i lokalni meštani čiji je život neposredno vezan za taj prostor.

Nasuprot slovenačko-hrvatskom slučaju (koji je ipak predstavljao bilateralni pokušaj označavanja lokacije internacionalnih granica, a ne interni poduhvat ustanovljenja položaja postojećih administrativnih linija), tehnička/stručna komisija (nadležna za demarkaciju/delimitaciju) bi – u sklopu sprovođenja pete faze ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema’ otcepljenja – na osnovu podataka prikupljenih delovanjem radnih grupa trebala da definiše delimitacioni ‘predlog *W*’ (o čijem bi usvajanju ili odbacivanju, kao što je ranije već objašnjeno, građani potom odlučivali putem plebiscita), a ne samo da sačini izveštaj namenjen mešovitoj političkoj komisiji. A kako bi ‘predlog *W*’ koji se tom prilikom formira bio smislen, pravičan i održiv, pomenuta stručna komisija prethodno bi – u saradnji sa referenduskom komisijom – morala da osnuje radne grupe i angažuje eksperte zadužene: *a*) za poređenje okvirno ustanovljene pozicije demarkacionih linija sa podacima iz katastra nepokretnosti, *b*) za merenje podudarnosti prirodnih barijera sa postojećim administrativnim linijama s ciljem njihovog ujednačavanja, *c*) za sprovođenje kvantitativnih upitnika i kvalitativnih ispitivanja lokalnih meštana s namerom prilagođavanja potencijalnih međunarodnih granica njihovim preferencijama i objektivnim potrebama i *d*) za formulisanje plebiscitnog pitanja, kao i za sačinjavanje biračkog informatora/priručnika. Logika nalaže da bi prvu i drugu radnu grupu pretežno trebali da čine stručnjaci centralnog i lokalnih geodetskih zavoda (kao i geodetski tehničari), treću profesionalni anketari i osobe koje se bave društvenim naukama, a četvrtu pravnici. Bilo bi poželjno da date tehničke/stručne komisije – prilikom obrazovanja svake radne grupe – postave onoliko eksperata iz separatističke regije koliko i iz ostatka države, a potom da na preostala mesta imenuju i neparan broj neutralnih/internationalnih stručnjaka (kako bi se odluke neometano mogle donositi glasovima proste većine). Same tehničke komisije prethodno bi takođe trebalo sačiniti po pomenutom principu (ravnopravna zastupljenost domaćih i neparan broj stranih stručnjaka), pri čemu bi za izbor njihovih članova zadužena bila njima nadležna politička komisija, koju bi – vodeći se istim načelom – predstavnici centralnih vlasti i secesionistički lideri trebali da oforme odmah po potpisivanju sporazuma o implementaciji višefaznog postupka otcepljenja.⁴³⁴

Primena ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema’, dakle, predviđa da mešovita politička i njoj podređenje tehničke komisije – poput one nadležne za demarkaciju/delimitaciju – sarađuju tokom svih goreopisanih etapa separacije, dok je radne grupe najbolje obrazovati/ukidati po potrebi, u zavisnosti od ekspertize koja je neophodna za pripremu, sprovođenje i regulisanje svake plebiscitne faze. Primera radi, radna grupa za kontrolu izbornog procesa trebala bi (baš kao i ona za formulisanje referenduskih pitanja) da učestvuje u svim plebiscitnim etapama, dok bi – s druge strane – maločas pomenuta grupa za ispitivanje podudarnosti prirodnih barijera sa postojećim administrativnim linijama bila aktivna samo tokom delimitacione faze. Uzimajući u obzir i to da implementacija predloženog sistema otcepljenja može trajati više godina (a ponekad čak i decenija), za očekivati je da bi se sastav mešovite političke i stručnih komisija – kao i eksperatskih radnih tela – s vremena na vreme morao menjati, pa je mehanizam odabira i postavljanja novih članova poželjno definisati sporazumom kojim centralne vlasti i predstavnici secesionističke regije usaglašavaju proceduralne aspekte (i odobravaju otpočinjanje) višefaznog postupka razjedinjenja.

No, ukoliko se dâti postupak ipak realizuje tako da do uspostavljanja bilateralnih odnosa između stare i nove zemlje dođe pre precizne delimitacije njihovih granica (što – kao što je već napomenuto – nije preporučljivo, ali jeste izvodljivo), zadatak određivanja egzaktnog položaja demarkacione linije koja ih deli – u slučaju da mešovita politička komisija ne uspe da ga ispuni – opravdano je dodeliti arbitražnoj komisiji, po ugledu na Hrvatsku i Sloveniju.

⁴³⁴ Kada je reč o rukovođenju političkom komisijom, ali i njoj podređenim tehničkim komisijama i radnim telima, pravično bi bilo da ulogu predsedavajućeg zauzme neutralni član iz inostranstva ili da se uvede sistem rotacije.

Naime, arbitraža se smatra zrelim/odgovornim načinom prevazilaženja međudržavnih nesuglasica, a prvi put je primenjena kada su ‘Džejskim sporazumom’ iz 1794. godine Sjedinjene Američke Države i Kraljevstvo Velike Britanije obrazovale mešovitu komisiju za zatvaranje otvorenih pitanja vezanih za upravljanje granicom smeštenom između u tom trenutku nedavno proklamovane zemlje i njoj susedne britanske kolonije (tada poznate pod imenom Provincija Donje Kanade).⁴³⁵ Primarni cilj arbitražnog postupka je rešavanje tehničkih/pravnih sporova radi ostvarivanja, unapređenja ili očuvanja dobrosusedskih odnosa, a implementira se tamo gde bilateralni naponi nisu pružili rezultate. Prilikom formiranja arbitražnog suda, involvirane strane određuju limite njegove nadležnosti, pitanja na koja on treba da odgovori prilikom donošenja konačne presude, kao i kriterijume, principe i pravne okvire kojima će se njegovi sporazumno delegirani članovi/sudije voditi; pri čemu ti okviri ne moraju nužno biti utemeljeni u opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog javnog prava.⁴³⁶

Kada je reč o odabiru članova arbitražnog suda, evidentno je da su se zvanični Zagreb i Ljubljana vodili ustaljenom praksom; kompromisno su na tu funkciju – uz pomoć za tu priliku angažovanog medijatora – postavile predsedavajućeg sudiju i njegova dva saradnika, a potom su obe države po još jednog arbitra izabrale same.⁴³⁷ Međutim, iako jačanje poverenja u pravičnost postupka koji predstoji predstavlja primarnu svrhu ovakvog načina biranja sudija (budući da svaka zemlja, pokraj zajedničkih, delegira i ‘svog’ arbitra),⁴³⁸ primer Slovenije i Hrvatske ukazao je na glavnu manu datog pristupa; jednostrano predložene sudije mogu delovati pristrasno i na taj način narušiti integritet ustanovljenog tela, dovodeći legitimitet celokupnog procesa u pitanje. Stoga je razumno tvrditi da bi sporazumno/zajedničko imenovanje svih članova arbitražnog suda (npr. svih pet, a ne samo njih tri od pet) u većoj meri garantovalo da će oni delovati savesno, što bi izvesnijim učinilo i uspešno realizovanje/okončavanje čitavog postupka. Imajući na umu to da arbitraža predstavlja poslednji institucionalni mehanizam mirnog zatvaranja nerešenih međudržavnih nesuglasica (bilo onih koji se tiču određivanja položaja internacionalne granice ili nekih drugih), kao i to da je – zbog prirode međunarodnih odnosa – finalnu presudu moguće izvršiti samo uz obostrani pristanak zemalja na koje se ona odnosi, jasno je da je njegovo pošteno i efektivno sprovođenje od izuzetnog značaja, budući da involvirane strane u suprotnom ostaju opterećene drugačije gotovo nepremostivim bilateralnim nespornom (poput onog koji trenutno kvari slovenačko-hrvatske odnose).

Treba napomenuti i to da je arbitražni postupak moguće pokrenuti i radi preciziranja položaja interne administrativne linije koja secesionističku pokrajinu/provinciju deli od ostatka međunarodno priznate države u čijem se sastavu ona *de iure* nalazi. Mada delimitacioni/demarkacioni poduhvati te vrste nisu ustaljeni, proces pokrenut 2008. godine pred Stalnim arbitražnim sudom u Hagu (s ciljem razgraničenja Južnog Sudana od ostatka Republike Sudan na prostoru Specijalnog administrativnog regiona Abjej) demonstrirao je da njihovo preduzimanje može biti efektivno i svrsishodno. U pomenutom slučaju arbitražna komisija bila je sačinjena od pet internacionalnih/neutralnih sudija koji su se tom prilikom vodili pravilima i kriterijumima namenjenim rešavanju sporova u kontekstu u kom jedna od dve involvirane strane nije međunarodno priznata zemlja. Nakon što su saslušali predstavnike suprotstavljenih političkih subjekata, članovi komisije su odlučili da koriguju/umanje

⁴³⁵ Thomas Bickl, *The Border Dispute between Croatia and Slovenia: The Stages of a Protracted Conflict and its Implications for EU Enlargement*, op. cit., p. 191.

⁴³⁶ Ibidem, str. 191.

⁴³⁷ Tamo gde involvirane strane ne mogu da postignu kompromis po pitanju odabira članova arbitražne komisije, taj zadatak na sebe treba da preuzme ranije angažovani medijator.

⁴³⁸ John Merrills, “The Means of Dispute Settlement”, in: Malcolm Evans (ed.), *International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2018, p. 568.

dotadašnje teritorijalne okvire oblasti Abjej (koja je oko istoimenog pograničnog grada formirana nakon završetka Drugog sudanskog građanskog rata, prilikom potpisivanja ‘Sveobuhvatnog mirovnog sporazuma u Najvaši’ 2005. godine), kao i da odluku o tome kome ovo područje naposljetku treba da pripadne prepuste njegovim stanovnicima.⁴³⁹ Iako oficijelni plebiscit po tom pitanju i dalje nije organizovan – budući da Republici Sudan odgovara po svemu sudeći očuvanje statusa kvo, pošto bi se ova naftom bogata oblast (nad kojom konfrontirani akteri trenutno *de facto* dele vlast) na referendumu najverovatnije opredelila za pripajanje Južnom Sudanu (koji je 2011. godine i sâm postao samostalna država) – sama delimitacija regiona Abjej doprinela je umanjenju pograničnih tenzija između dve zemlje (makar na toj lokaciji), mada se tamošnje etničke zajednice i dalje povremeno sukobljavaju.

Gorepredstavljene moralne smernice i demokratski mehanizmi (koji za cilj imaju sprovođenje mirnog postupka secesije i drugih oblika razgraničenja) poseduju potencijal da proizvedu objektivno primenjive okvire za nenasilno prevazilaženje teritorijalnih sporova, ali svakako nisu bez svojih nedostataka. Stoga je – kao što nalaže misaona tehnika uspostavljanja refleksivne ravnoteže – poželjno napraviti osvrt i na određene slabosti ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskeg sistema’ i njemu srodnih prethodno opisanih metoda iscertavanja granica, prevashodno na one slabosti koje se mogu ispoljiti prilikom njihove praktične implementacije.

U tom pogledu, najočiglednija manjkavost leži u nedostatku/nepostojanju nadređene izvršne vlasti koja bi imala ovlašćenje da interveniše u slučaju da jedna od strana uključenih u proces otcepljenja – bilo ona koju zastupa politički vrh postojeće države ili ona čiji su predstavnici separatistički lideri novonastajuće zemlje – odstupi od predviđenog načina implementacije višefaznog referendumskeg modela razjedinjenja (ili krene da zloupotrebljavaja određene aspekte istog)⁴⁴⁰ nakon sporazumnog otpočinjanja njegove primene. Sledi da oba aktera zavise od dobre volje i političke zrelosti onog drugog (ili – u najboljem slučaju – od sposobnosti involviranog medijatora da konstruktivno vrši pritisak na stranu koja krši ranije postignut dogovor), pa postojanje/uspostavljanje bazičnog uzajamnog poverenja predstavlja ključni preduslov smislenog implementiranja i objektivne upotrebljivosti goreopisanih mehanizama političkog razvoda i teritorijalne separacije. Međutim, minimalno poverenje u ambijentu mogućeg otcepljenja neretko nije lako uspostaviti (na šta je ukazao i prethodno razmatran primer Kraljevine Španije), pogotovo tamo gde država i društvo i dalje prolaze kroz (post)konfliktni period. Pritom, upravo takav ambijent najčešće i jeste prisutan na području Istočne i Jugoistočne Evrope, kom je etika secesije koja se unutar ove disertacije formira prevashodno i namenjena. Stoga se, kako bi se ovaj nezanemarljiv problem prevazišao, u sastav primenjivih segmenata etike razjedinjenja koja se ovde razvija – pored već prezentovanog moralno valjanog modela separacije prilagođenog mirnim/demokratskim okolnostima – nešto kasnije inkorporiraju i (po svemu sudeći) najefektniji i najopravdaniji institucionalni okviri teritorijalnog otcepljenja u (posle)ratnom kontekstu, zbog čega se (između ostalog) data etika doista može smatrati/zvati ‘upotpunjenom’.

⁴³⁹ Cindy Daase, “International Arbitration: A New Mechanism to Settle Intra-State Territorial Disputes between States and Secessionist Movements? The Divorce of Sudan and South Sudan and the Abyei Question”, *Comparative Research in Law & Political Economy*, vol.66, no.28, 2011, pp. 10-13.

⁴⁴⁰ Primera radi, tehnički zahtevnu prirodu implementacije ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskeg sistema’ centralne vlasti mogu zloupotrebiti s namerom da proces razjedinjenja prolongiraju unedogled, kako do otcepljenja na kraju zapravo ne bi ni došlo. S druge strane, secesionističke stranke višefazni postupak separacije mogu videti ne kao mehanizam za ostvarivanje veće ili potpune teritorijalne autonomije za sopstveni narod, već kao najpogodniju platformu za obezbeđivanje dugoročnog prisustva njihovih lidera i agendi na političkoj sceni.

Zatim, proceduralno zahtevna i dugotrajna priroda primene 'sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema' može – čak i u mirnom društvenopolitičkom ambijentu – proizvesti međunacionalne nesuglasice i etničke tenzije, posebno u 'pograničnim' lokalnim samoupravama (onim samoupravama nalik bernskom distriktu/opštini Mutje) u kojima je stanovništvo gotovo podjednako podeljeno na građane koji žele ostati u staroj i žitelje koji bi se priključili nastajućoj državi. Pritom, u krhkim demokratijama – u kojima je vlast u velikoj meri i dalje personalizovana, usled čega se i političke odluke poistovećuju sa individuama (a ne sa institucijama koje ih donose) – smena lidera koji su pristali na pokretanje višefaznog postupka razjedinjenja (i dolazak antisecesionističkih partija na čelo države) može prouzrokovati potpuni/nagli preokret u odnosu prema kaskadnom plebiscitnom postupku započetom u separatističkoj regiji. Takav obrt nesumnjivo bi izneverio prethodno podignuta očekivanja lokalne populacije, što bi zauzvrat uvećalo društvenopolitičke tenzije, pa i rizik od toga da dotadašnji demokratski naponi manjinske zajednice prerastu u vaninstitucionalnu borbu za osamostaljenjem. Stoga bi se – pre započinjanja višegodišnjeg referenduskog procesa otcepljenja – odgovornim delovanjem svih involviranih aktera (putem inkluzivnog i transparentnog dijaloga) moralo stremiti postizanju društvenog konsenzusa o tome da je secesionistički/teritorijalni spor (makar tamo gde je status kvo nepoželjan i/ili dugoročno neodrživ) najbolje/najisplativije rešavati izlaskom na birališta, budući da nasilne konfrontacije u tom slučaju deluju kao jedina preostala alternativa.

Ipak, u pitanje se može dovesti i sama teza da primena principa i institucionalnih mehanizama direktne demokratije predstavlja najlegitimniji moralni osnov i najprikladniji praktični metod rešavanja problema prouzrokovanih sukobljenim stanovištima i razmiricama oko toga ko treba (ili ko uopšte ima pravo) da nad određenim geografskim prostorom vrši suverenu vlast. Protivnici plebiscitne secesije s razlogom podsećaju da pojam demokratije – u kompleksnim društveno-institucionalnim uređenjima poput savremenih država – nije primereno naprosto poistovetiti sa vladavinom građana (iako ona jeste njegova najznačajnija odrednica), budući da bi se neposrednim uslišavanjem pojedinih zahteva (poput zahteva jednog dela demosa da napusti teritorijalne i pravne okvire postojeće zemlje) neopravdano mogle urušiti godinama mukotrpno građene demokratske institucije i generacijama postizani i uvažavani politički kompromisi/sporazumi na kojima čitav poredak počiva. Primera radi, istupanjem Škotske iz Ujedinjenog Kraljevstva na osnovu trenutne volje tamošnjeg stanovništva (primenom izbornog pravila 'jedan čovek – jedan glas') jednim potezom bi se uzdrmala višedecenijska koncepcija unutrašnjeg ustrojenja te države, budući da se njen politički sistem do sada velikim delom razvijao uzimajući upravo škotsko-engleske odnose u obzir.⁴⁴¹ Kada se na umu ima i to da popularnost secesionističkih politika vremenom varira, logično je zapitati se: „Da li je parčanje zemlje duge demokratske tradicije (i to samo na osnovu trenutne volje jednog dela njenih građana, koji pritom predstavljaju prvu separatizmu većinski okrenutu generaciju u nizu unionistički nastrojenih generacija koje su joj prethodile i koje će je – ukoliko do otcepljenja na kraju ipak ne dođe – možda i naslediti) doista legitiman demokratski čin?“ Drugim rečima: „Da li je – u konkretnom slučaju Ujedinjenog Kraljevstva – od britanskih unionista opravdano zahtevati da u Škotskoj uvek i stalno budu u većini kako bi očuvali teritorijalni integritet svoje države, dok je škotskim nacionalistima istovremeno potrebna samo jedna plebiscitna pobeda radi ostvarenja njihovih političkih ciljeva?“

Odgovor na upravo postavljena pitanja jeste: „Ne.“ Međutim, primenom 'sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema' izbegao bi se najveći deo problema na koje ona ukazuju (i koji se obično vezuju za plebiscitno glasanje o otcepljenju), budući da imenovani višefazni postupak razgraničenja nalaže upotrebu mehanizama kojima se sprečavaju negativne

⁴⁴¹ Margaret Moore, *Seminar with Margaret Moore: A Political Theory of Territory*, op. cit., min. 165:30-167:13.

posledice jednokratnih prostovećinskih odluka o eksternom teritorijalnom samoopredeljenju; mehanizama poput višestrukog izlaska na birališta, naizmenične primene principa apsolutne i relativne većine, itd. Pritom – dok protivnici ideje o osamostaljenju putem referenduma prednost daju očuvanju tradicionalno prisutnih demokratskih institucija – pomenuti sistem srazmerno vrednuje i pravo građana na neposredan izbor (odnosno pravo sadašnje generacije da postojeće institucije koriguje ili ukida u skladu sa svojim preferencijama), uvažavajući argument da manjinskom stanovništvu nije razumno omogućiti da jednokratno iskazanom voljom proste većine napusti/naruši uspostavljeni poredak, ali istovremeno prepoznajući i to da ga takođe nije pravedno ni beskompromisno obavezati na prezervaciju nasleđenog pravno-političkog uređenja. Na kraju krajeva – kada bi etika secesije koja se ovde zastupa vremenom i u praksi prerasla u prihvatljiv način razjedinjenja (i rešavanja i ostalih otvorenih teritorijalnih sporova) – promenu međunarodnih granica i formiranje novih država ne bi bilo potrebno doživljavati kao sudbonosti/prelomni istorijski momenat u kom se do tada negovane demokratske institucije i tekovine mirnog suživota nepovratno razgrađuju, budući: **a)** da bi sama činjenica da se granice mogu menjati značila i to da se stara i otcepljena zemlja jednog dana – ukoliko tamošnji žitelji to budu želeli – ponovo mogu ujediniti, ali i **b)** da bi ‘sukcesivno-ekspanzivnom kaskadnom referendumskom sistemu’ bliski načini upravljanja internacionalnim demarkacionim linijama – koji podrazumevaju stimulisanje prekogranične saradnje na državnom i regionalnom nivou, kao i olakšavanje kretanja ljudi i robe – takođe postali opšte mesto, što bi dodatno doprinelo umanjivanju značaja njihovog geografskog položaja, njihove političke uloge, pa tako i njih samih.

c. Legitimni institucionalni modeli i optimalne procedure sprovođenja moralno opravdanog postupka otcepljenja

Predstavljeni mehanizmi razgraničenja u praksi mogu poslužiti kao korisne (etički valjane) metode preciziranja teritorijalnih okvira nastajućih država, ali sami po sebi nisu dovoljni za sveobuhvatno sprovođenje procesa secesije, budući da se sticanje nezavisnosti ne može svesti samo na promenu, demarkaciju i delimitaciju granica. Ono – kao poduhvat čije pravično preduzimanje i uspešno izvođenje iziskuje određeno vreme – podrazumeva i tranzicioni period prenošenja prava, obaveza, administrativnih (zakonodavnih, izvršnih i sudskih) ovlašćenja i suvereniteta sa stare na novu zemlju. Stoga je takođe važno razmotriti, a potom i predložiti i: **a)** moralno opravdane modalitete postepenog delegiranja vlasti nad separatističkom teritorijom (sa centralnih na regionalne institucije), **b)** funkcionalne obrasce upravljanja secesionističkim područjem i društvenopolitičkim životom koji se na njemu odvija tokom trajanja postupka razjedinjenja (o kojima će više reči biti u sledećem odeljku), kao i **c)** poštene/prihvatljive modele sukcesije i regulisanja imovinskih prava, kao i modele nasleđivanja međunarodnih obaveza stare države. Pritom je poželjno voditi računa i o kompatibilnosti tih modela, modaliteta i obrazaca sa prethodno prezentovanim ‘sukcesivno-ekspanzivnim kaskadnim referendumskim sistemom’ otcepljenja, budući da zajedno trebaju da čine koherente segmente primenjenog dela ‘upotpunjene liberalne etike secesije’. A pošto se svaki poduhvat osamostaljenja formalno završava zvaničnim priznavanjem nezavisnosti novog subjekta međunarodnih odnosa, na kraju ovog pododeljka potrebno je napraviti kratak analitički/vrednosni osvrt i na: **d)** različite (ne)legitimne načine potvrđivanja državnosti onih zemalja koje se odvajaju od postojećih.

Kada je reč o postepenom prenošenju prava, obaveza i pravno-političkih/administrativnih ovlašćenja sa centralnih institucija na ustanove secesionističke oblasti (tokom uvećavanja njene autonomije, a pre konačne predaje suvereniteta regionalnim vlastima), dva proceduralno donekle slična – ali po ishodu ipak приметно različita – poduhvata se izdvajaju kao najvredniji pomena. Prvi je proces devolucije političke moći sa državnog vrha

na periferiju, a drugi postupak (kon)federalizacije čitave zemlje. Pošto je prvi već opisan ranijim osvrtom na primer Škotske (odnosno Ujedinjenog Kraljevstva), radi stvaranja uslova za njihovo smisleno poređenje – kao i za konstruktivno/komparativno sagledavanje njihovih prednosti i mana – poželjno je ukratko predstaviti i drugi poduhvat, što se najbolje može učiniti ilustrativnim pregledom belgijskog slučaja.

Kraljevina Belgija je osnovana 1830. godine, kada su južne i pretežno katoličke provincije Ujedinjene Kraljevine Nizozemske – koja je i sama formirana samo petnaest godina ranije – od nje proglasile nezavisnost. Evropske sile zvanično su je priznale potpisivanjem Londonskog sporazuma 1839. godine, kojim je ona ujedno uspostavila bilateralne odnose i sa zemljom naslednicom zajedničke države; Kraljevinom Holandijom. Iako je i u to vreme, kao i danas, demografski gledano bila podeljena na oblasti u kojima je stanovništvo govorilo flamanskim (odnosno holandskim), francuskim (i u manjoj meri valonskim) ili – na samom istoku Belgije – nemačkim jezikom, ona je sve do 1970. godine (kada je započet proces temeljnih ustavnih i zakonskih reformi) bila ustrojena kao unitarna država. Takvo političko uređenje probleme je – sasvim očekivano – počelo da proizvodi odmah pošto je i ustanovljeno. Ustav iz 1831. godine svim građanima jeste formalno garantovao pravo na slobodnu upotrebu maternjeg jezika, ali je valonska elita – ubrzo nakon osamostaljenja – na sebe preuzela gotovo sve vodeće i administrativne uloge u institucijama sudske i izvršne vlasti, usled čega je francuski po inerciji jednostrano nametnut kao zvanični jezik. Opisani razvoj događaja flamansko stanovništvo je – po prirodi stvari – faktički skrajnuo iz javnog života Belgije, dok mu je ujedno znatno otežao i svakodnevnicu. Primera radi, nastava je tokom prve polovine devetnaestog veka održavana isključivo na francuskom jeziku (pa su se govornici flamanskog i u tom pogledu našli u vidno podređenom/neravnopravnom položaju), dok su i sudski procesi takođe vođeni na jeziku koji dobar deo njih uopšte nije razumeo. Budući da je ovakvo stanje bilo neodrživo, u drugoj polovini pomenutog stoleća je – usled sve snažnijeg pritiska flamanske populacije – usvojeno nekoliko zakona kojima je zvanična upotreba datog jezika omogućena u severnim delovima zemlje, da bi pravo na ravnopravno korišćenje francuskog i flamanskog jezika konačno i formalno bilo prepoznato ‘Zakonom o jednakosti’ iz 1898. godine.⁴⁴²

Međutim, društvenopolitičkim tenzijama proisteklim iz nesuglasica oko otvorenih jezičkih pitanja tu i dalje nije bio kraj. Neželeći da Belgija postane klasična bilingvalna država (unutar koje bi se oba zvanična jezika ravnopravno koristila na prostoru čitave zemlje i u svim njenim institucijama), valonski politički vrh zalagao se za to da se gorepomenuti zakon implementira u skladu sa principom teritorijalnosti, što je podrazumevalo obrazovanje regija u kojima bi upotreba francuskog bila obavezna, a flamanskog (i nemačkog) opcionalna, i obrnuto. Način na koji je pravnu normu o ‘jednakosti jezika’ u praksi trebalo implementirati konačno je preciziran 1962. godine, kada je novim zakonom predviđeno uvođenje četiri jezičke/govorne oblasti; po jedna na prostoru svakog govornog područja i jedna (bilingvalna) na teritoriji glavnog grada Brisela i osamnaest okolnih opština.⁴⁴³

Formiranjem govornih oblasti otvoren je politički prostor i obezbeđen orijentacioni institucionalni okvir za otpočinanje procesa takozvanih ‘državnih reformi’; višefaznog postupka postepenog usvajanja ustavnih i zakonskih izmena s ciljem umirivanja političkih tenzija i rešavanja najznačajnijih otvorenih problema koji su opterećivali odnose kulturno/jezički različitih segmenata tamošnjeg društva. Prva državna reforma (kojih je do sada bilo ukupno šest) sprovedena je 1970. godine, kada su ustavnim amandmanima – po ugledu na

⁴⁴² Bernard Cook, *Belgium: A History*, Peter Lang Publishing, New York, 2004, pp. 80-84.

⁴⁴³ Ibidem, str. 139-140.

govorne oblasti – obrazovane tri kulturne zajednice; Holandska, Francuska i Nemačka kulturna zajednica. Ipak, autonomija koju su tom prilikom stekle u početku nije bila teritorijalne prirode, budući da su pomenute institucije – kao što im i ime kaže – bile nadležne samo za pitanja iz domena kulture, prevashodno za ona pitanja koja su se ticala zvanične upotrebe jezika u javnom životu, u lokalnim ustanovama i u televizijskim/radijskim programima emitovanim na prostoru respektivnih govornih područja. Njihov status se menja prilikom druge državne reforme sprovedene 1980. godine, kada su im (izbacivanjem reči ‘kulturna’) izmenjeni i zvanični nazivi. Prva je – dakle – postala Flamanska, druga Francuska, a treća Germanofona zajednica. Sve tri su tom prilikom – pored nadležnosti koje su odranije posedovale – dobile i pravo da oblikuju zdravstvene, omladinske i druge politike iz srodnih društvenih oblasti; politike koje su se odnosile – a i danas se odnose – na njihove pripadnike nastanjene unutar odgovarajućih jezičkih oblasti. Ujedno su ustanovljene i dve regije, Flandrija i Valonija, pri čemu su i jedna i druga, pokraj regionalne skupštine, dobile i regionalnu vladu. Flamanci su odmah potom odlučili da 1970. godine osnovano Veće Flamanske zajednice i novouspostavljenu Skupštinu Flandrije objedine u jedno zakonodavno telo – Flamanski parlament – sebi tako obezbedivši i teritorijalnu autonomiju na prostoru Holandske govorne oblasti (koja se svuda, osim u Briselu, podudara sa administrativnim okvirima Flandrije), dok su u bilingvalnom glavnom gradu zadržali nadležnosti koje proističu iz kulturne autonomije Flamanske zajednice. Teritorijalnu autonomiju tom prilikom stekla je i Valonija (unutar koje se našla i Nemačka govorna oblast), dok je Skupština Francuske zajednice nastavila da vrši svoje neteritorijalne/kulturne ingerencije nezavisno od Parlamenta Valonije.⁴⁴⁴

Trećom državnim reformom iz 1989. godine uspostavljena je još jedna regija, kada je Region glavnog grada Brisela i sâm dobio izvršna, zakonodavna i teritorijalna ovlašćenja slična onima koja poseduju Valonija i Flandrija (postavši pritom svojevrсна enklava potonje), dok su pitanjima vezanim za upotrebu jezika unutar njegovih devetnaest opština i dalje nastavile da se bave Skupština Francuske zajednice i Flamanski parlament. No, najvažnija izmena bila je ta što je dvema upravo pomenutim institucijama po prvi put delegirana nadležnost nad obrazovnim politikama unutar Francuskog, odnosno Flamanskog govornog područja. Ipak, četvrta državna reforma bila je daleko značajnija od prethodnih, budući da je 1993. godine prvi član Ustava Kraljevine Belgije izmenjen s namerom da se data država i zvanično proglasi federacijom regija i zajednica, čime su sve dotadašnje promene pravnog i političkog sistema formalno konsolidovane. Dodatno su uvećane i nadležnosti Valonije i Flandrije – pre svega u pogledu njihove nezavisnosti pri usvajanju i sprovođenju fiskalnih politika – a takođe je dogovoreno da se odbornici predstavničkih tela (kako oni koji odluke donose u regionalnim legislativnim institucijama, tako i oni koji sede u skupštinama zajednica) ubuduće biraju neposredno, umesto da se (kao do tada, po principu duplih mandata) na te pozicije delegiraju poslanici Parlamenta Kraljevine Belgije. Gornjem domu federalne skupštine (Senatu) ujedno su oduzete još neke ingerencije. Primera radi, predviđeno je da Belgijska vlada nadalje odgovara samo donjem/predstavničkom domu (čime je teren pripremljen za šestu državnu reformu iz 2011. godine, tokom koje je – između ostalog – odlučeno da članove Senata, umesto građana, iz redova svojih odbornika ubuduće imenuju skupštine zajednica i regija). Vlada je reformom iz 1993. godine takođe dobila i obavezu da – po nalogu jedne od regija ili zajednica – istu zastupa na internacionalnom planu (npr. da zarad ostvarivanja striktno flamanskih interesa u ime čitave Belgije pokrene postupak pred Međunarodnim sudom pravde), čime su federalne jedinice dobile ovlašćenje da posredno rukovode određenim aspektima spoljne

⁴⁴⁴ Belgian Federal Government Official Information and Services, *The First and Second State Reforms*, Belgian Federal Government, Brussels, 2021, Available from: https://www.belgium.be/en/about_belgium/country/history/belgium_from_1830/formation_federal_state/first_and_second_reform_of_state (Accessed Sep 20, 2021), p. 1.

politike date države. Konačno, Pokrajina Brabant istovremeno je podeljena u dve nove pokrajine, duž administrativne linije koja je razdvajala Francusku govornu oblast od Holandske (Valonski i Flamanski Brabant), dok je i Region glavnog grada Brisela ovom prilikom u potpunosti izdvojen iz potonje.⁴⁴⁵

Sprovođenjem pete državne reforme (tokom 2001. godine), regijama i zajednicama delegirane su dodatne ingerencije, pa su početkom dvadeset prvog veka zapaženu autonomiju stekle i u oblasti spoljne trgovine i poreskih politika. Direktna jurisdikcija nad pokrajinama i opštinama – kao i pravo da ukidaju stare i formiraju nove lokalne samouprave – tada je takođe prenet sa federalnih vlasti na Flandriju, Valoniju i Region glavnog grada Brisela, dok je autonomija Germanofone zajednice na konstitutivni nivo (koji je u mnogim segmentima jednak autonomiji koju uživaju regije) podignuta nešto kasnije, tokom šeste državne reforme. Tokom ove – za sada poslednje – faze ustavnih i zakonskih promena, ovlašćenja federalnih jedinica (kako regija, tako i zajednica) uvećana su u tolikoj meri da pojedini pravници smatraju da je Kraljevina Belgija tada ušla u postfederalni period, mada u tom pogledu postoje nesuglasice.⁴⁴⁶ No, ono oko čega se svi autori koji se bave proučavanjem pravnog i političkog sistema imenovane zemlje slažu je to da će – usled dugoročno neodržive kompleksnosti aukuelnog federalnog ustrojenja, kao i zbog kod Flamanaca i dalje vidno pristutne želje za većom autonomijom – pre ili kasnije neminovno doći i do sedme državne reforme.

Opisano prenošenje ingerencija sa centralnih vlasti na regije i zajednice umnogome podseća na proces devolucije koji se istovremeno odigravao u Ujedinjenom Kraljevstvu. Ipak, kod načina putem kojih su Brisel i London uvećavali autonomiju svojih najznačajnijih administrativnih jedinica uočljivo je više bitnih razlika, pa je poređenje ta dva naizgled slična pravno-politička poduhvata (kroz sagledavanje njihovih glavnih prednosti i nedostataka) korisno u pogledu izvlačenja zaključaka o tome koji institucionalni mehanizmi mogu biti od najveće koristi prilikom delegiranja ovlašćenja sa državnog vrha na secesionističku oblast, odnosno zaključaka o tome koje aspekte decentralizacije treba izbegavati u kontekstu višefaznog otcepljenja.

Naravno, ključna razlika je u tome što se biratsko rukovodstvo 1978. godine – vođeno preporukama Kilbrandonove komisije – opredelilo za devoluciju (čime je implicirano to da će centralne vlasti, odnosno poslanici donjeg doma Vestminsterske palate, barem formalno zadržati ovlašćenje da suspenduju institucije regionalne autonomije, postupkom koji bi – makar u teoriji – mogao biti sličan onome koji je preduzela Vlada Kraljevine Španije kada je Katalonija unilateralno proglasila nezavisnost 2017. godine),⁴⁴⁷ dok su belgijski zakonodavci, s druge strane, odabrali da reforme sprovedu nizom ustavnih amandmana, usled čega su suverenitet njihove zemlje podelili/raširili horizontalno, uskrativši tako državnom vrhu mogućnost da – čak i privremeno, u slučaju preke potrebe – jednostrano (re)centralizuje vlast. Drugim rečima, dok su u Ujedinjenom Kraljevstvu Škotskoj, Velsu i Severnoj Irskoj ovlašćenja delegirana vertikalno (na način koji je zvaničnom Londonu dozvolio da neprikosnoveni

⁴⁴⁵ André Alen and Patrick Peeters, “The Belgian Federal State after the Fourth State Reform”, *European public Law*, vol.1, no.1, 1995, pp. 10-15.

⁴⁴⁶ Min Reuchamps, “The Current Challenges on the Belgian Federalism and the Sixth Reform of the State”, in: Alberto López Basaguren and Leire Escajedo San Epifanio (eds.), *The Ways of Federalism in Western Countries and the Horizons of Territorial Autonomy in Spain*, Heidelberg, New York, 2013, p. 376. / Marko Stanković, “Šesta državna reforma u Belgiji: novi, ali ne i poslednji stadijum devolucije”, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, vol.62, no.2, 2014, str. 123-124.

⁴⁴⁷ Izgledi da će London ikada jednostrano suspendovati Škotski parlament (ili na bilo koji drugi način umanjiti autonomiju ove zemlje) objektivno su zanemarljivi, budući da bi takvim potezom narušio političke osnove Ujedinjenog Kraljevstva. Ipak, činjenica da ta mogućnost postoji nije trivijalna, jer – između ostalog – potvrđuje i unitarni karakter date zemlje.

suverenitet formalno očuva u svojim rukama, posledično stvorivši uslove da imenovana država *de iure* ostane unitarna), centralnim institucijama u Briselu je pravo da neposredno vrše vrhovnu političku moć – ili barem da je u određenim/kriznim trenucima privremeno povrate – u mnogim oblastima u daleko većoj meri umanjeno (a u pojedinim sektorima i *de facto* oduzeto), budući da bi svaki pokušaj da se regijama i zajednicama ranije ustupljene ingerencije ponovo prenesu na federalni nivo zahtevao retrogradno korigovanje Ustava Kraljevine Belgije, za šta je potrebna dvotrećinska podrška svih parlamentaraca⁴⁴⁸ (među koje spadaju i senatori, odnosno poslanici gornjeg doma, koje – nakon šeste državne reforme – delegiraju skupštine istih tih regija i zajednica), što takav ishod u praksi čini gotovo neizvodljivim.

Na glavni problem kod takvog državnog ustrojenja – čija održivost velikim delom zavisi od političke volje (kon)federalnih jedinica sa secesionističkim pretenzijama (onih nalik Flandriji, koja to svakako jeste) – najbolje ukazuju slučajevi poput primera Kanade/Kvebeka, gde su jednostrane odluke i potezi provincijskih vlasti (u nedostatku jasnih institucionalnih mehanizama kojima bi državni vrh mogao da ih opozove) proizveli duboku političku krizu, koja do krajnjih granica nije eskalirala samo zahvaljujući tesnom referendumskom porazu separatističkog tabora. Stoga, iako u Belgiji trenutno postoji konsenzus oko toga da se particija može sprovesti samo posredstvom sveobuhvatnog kompromisa/sporazuma postignutog između regija i zajednica (sporazuma kojim bi se prevazišli najznačajniji faktori rizika i ključne nedoumice, one usled čijeg prisustva deo Flamanaca i najveći broj Valonaca i dalje ostaje rezervisan u pogledu pružanja podrške politici razjedinjenja)⁴⁴⁹ za očekivati je da će u jednom momentu – ako popularnost flamanskog pokreta za nezavisnost nastavi da raste – taj konsenzus nestati. Ukoliko se to dogodi pre uspostavljanja proceduralnog okvira za istupanje iz date federacije, može se desiti da Flandrija – iako to sada deluje malo verovatno – po dolasku secesionista populista na vlast na svoju ruku organizuje protivustavni plebiscit o osamostaljenju⁴⁵⁰ (ili da jednostavno unilateralno proglasi nezavisnost), čime bi Kraljevina Belgija, slično Kanadi 1995. godine, bila stavljena pred svršen čin (*fait accompli*). Obračanje Ustavnom sudu predstavljalo bi jedini mehanizam kojim bi centralne vlasti imenovane zemlje mogle da se suprotstave sprovođenju referenduma i otcepljenju, jer – za razliku od Ujedinjenog Kraljevstva – ne poseduju legislativne instrumente neophodne za preinačavanje odluka regionalnog (škotskog/flamanskog) parlamenta, niti – poput Kraljevine Španije – imaju ovlašćenja na osnovu kojih bi datu instituciju privremeno mogle da suspenduju (kako bi stale na put separatističkim namerama).

Naravno, jasno je da ni unitarno državno uređenje – premda nudi više institucionalnih instrumenata za sprečavanje jednostranog otcepljenja – ne isključuje mogućnost unilateralne secesije kao pojave. Iako takvi pravno-politički sistemi, kao što je već pomenuto, pružaju formalne okvire koji su efektivniji u pogledu prevencije samovoljne separacije, do

⁴⁴⁸ “The Belgian Constitution”, *Parlement fédéral Belgique / Federaal Parlement van België*, Brussels, 2014, Available from: <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/bel135227E.pdf> (Accessed Sep 24, 2021), p. 66.

⁴⁴⁹ Jedna od glavnih nedoumica vezanih za potencijalno razjedinjenje Flandrije i Valonije tiče se načina na koji bi trebalo regulisati budući status Regiona glavnog grada Brisela, u kom većinu čini frankofono stanovništvo, iako je on – administrativno i geografski gledano – enklava koja je sa svih strana okružena Flandrijom. Druga se tiče pravnog i političkog statusa Germanofone zajednice, pošto postoje neslaganja oko toga da li bi ona – u slučaju disolucije – trebala da ostane u sastavu Valonije ili bi imala pravo da se osamostaliti, a potom i opredeliti za sjedinjenje sa Saveznom Republikom Nemačkom ili sa Velikim Vojvodstvom Luksemburgom, ukoliko njeni stanovnici to budu želeli.

⁴⁵⁰ Prva odredba 167. člana Ustava Kraljevine Belgije nalaže da se državna teritorija može predati, razmeniti ili proširiti samo u skladu sa zakonima imenovane zemlje, što implicira da bi se otcepljenje na legalan način moglo sprovesti tek po uspostavljanju odgovarajućih pravnih/proceduralnih okvira, budući da se nijedan važeći zakon trenutno ne bavi tim pitanjem. – “The Belgian Constitution”, *Parlement fédéral Belgique / Federaal Parlement van België*, op. cit., p. 57.

protivustavnog pokušaja osamostaljenja svejedno može doći – primera radi – ukoliko regionalne sile i/ili vodeći akteri međunarodne zajednice pruže podršku pokretu za nezavisnost (koji je pritom ujedno i sposoban i dovoljno dobro organizovan da tu istorijsku šansu iskoristi kako bi se na terenu izborio za svoje ciljeve). U takvim okolnostima, činjenica da su zakonodavna ili izvršna tela date unitarne zemlje formalno ili implicitno ovlašćena da pobunjenoj manjinskoj zajednici – usled novnonastale/krizne situacije – ukinu autonomiju (koja joj je prethodno delegirana) u praksi ne znači mnogo. Ipak, do upravo opisanog spleta događaja – u kom druge države zastupaju interese secesionističkog pokreta, a ne centralnih vlasti određene međunarodno priznate zemlje – u unitarnim uređenjima dolazi ređe nego u federalnim, pri čemu je se kod prethodnih istovremeno i znatno teže pozvati na argument o neminovnosti disolucije, kojim je (primera radi) Badinterova komisija pravdala otcepljenje federalnih jedinica SFRJ.

Međutim, (kon)federalno ustrojenje – za razliku od unitarnog – probleme takođe može proizvesti i u zemljama u kojima separatistički pokret nema nameru da unilateralno proklamuje samostalnost administrativne jedinice unutar koje deluje, ali ima kapacitete da na različitim nivoima vlasti (putem izbora) osigura dovoljan broj rukovodećih položaja i/ili poslaničkih/odborničkih mandata da – zahvaljujući visokom stepenu horizontalne decentralizacije političkog uređenja – zauzme poziciju veto igrača (iz koje potom može da ometa proces donošenja odluka, s ciljem primoravanja državnog vrha da popusti pred zahtevom za dodatnim povećanjem autonomije ili pred pozivom na razjedinjenje). Upravo je primer belgijske političke krize iz 2010. i 2011. godine dobro ilustrirao mnoge neželjene aspekte takvog scenarija, budući da je secesionizmu okrenuta Nova flamanska alijansa (skr. NFA) – stranka koja je na parlamentarnim izborima prethodno osvojila najviše glasova – kao uslov za učešće u vlasti postavila tri ultimatum: **a**) da se sprovede šesta državna reforma, kojom bi se autonomija Flandrije dodatno uvećala, **b**) da se podeli izborna jedinica Brisel-Hale-Vilvorde, tako da se iz njenog sastava isključe flamanske opštine koje ne potpadaju pod Region glavnog grada Brisela i **c**) da se javni dug umanjí smanjivanjem javnih rashoda (na federalnom nivou), a ne izmenom poreske politike (za koju se zalagala frankofona Socijalistička partija, koja je tom prilikom zauzela drugo mesto po broju dobijenih mandata). Pregovori oko formiranja vlade, koji su trajali neverovatnih petsto četrdeset i jedan dan (i tokom kojih je disolucija Kraljevine Belgije u više navrata pominjana kao mogućnost), okončani su nakon što je stranka Hrišćanskih demokrata i Flamanaca (skr. HDF) pogazila svoju reč da u vlast sa socijalistima neće ući bez NFA, zarad (kasnije doista ispunjenog) obećanja da će gorenavedeni zahtevi u najvećoj meri biti zadovoljeni.⁴⁵¹

No, britanski i belgijski modeli državnog uređenja ne razlikuju se samo po tome što je prvi *de iure* unitarnog, a drugi federalnog karaktera, već i zbog toga što potonji istovremeno primenjuje i neteritorijalnu i teritorijalnu autonomiju, a prethodni samo teritorijalnu. Isprepletenost ingerencija (ne)teritorijalnih federalnih jedinica dodatno otežava rukovođenje Kraljevinom Belgijom i ukazuje na još jedan razlog zbog kog je Kilbrandonova komisija bila u pravu kada je centralnim vlastima kao najadekvatniji metod uvećavanja regionalnih ovlašćenja preporučila prenošenje političke moći (na zemlje Ujedinjenog Kraljevstva) devolucijom, a ne kulturno-teritorijalnom (kon)federalizacijom. Preklapanje nadležnosti više federalnih jedinica unutar jedne geografske/administrativne oblasti – kako po vertikalnoj, tako i po horizontalnoj ravni – posebno je važno izbeći tamo gde secesionističke politike uživaju jaku podršku lokalnog stanovništva, budući da stvaranje institucionalnog konglomerata te vrste realizaciju postupka separacije može učiniti preterano komplikovanom, što s jedne strane u

⁴⁵¹ Bart Cammaerts, “The Strategic Use of Metaphors by Political and Media Elites: The 2007-11 Belgian Constitutional Crisis”, *International Journal of Media and Cultural Politics*, vol.8, no.2/3, 2012, pp. 230-232.

nekim zemljama (poput Kraljevine Belgije) predstavlja motiv više da se državna zajednica očuva, dok s druge strane involviranim akterima (u vanrednim okolnostima) vezuje ruke, onemogućavajući im da – ukoliko volja za potpunim osamostaljenjem postane neupitna i/ili izazove nepremostivu političku krizu – sprovedu jednostavan, efikasan i demokratskim procedurama vođen poduhvat razjedinjenja.

Argument da je – u kontekstu postepenog otcepljenja – vertikalna devolucija teritorijalno-političkih ovlašćenja poželjnija od horizontalne federalizacije državnog uređenja, pritom, ne isključuje mogućnost podele suvereniteta između centralnih i regionalnih institucija u poznim etapama višefaznog političkog razvoda (npr. tokom i nakon implementacije petog, a pre preduzimanja šestog koraka ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskog sistema’), budući da jedan takav model privremenog upravljanja separatističkom regijom – posebno tamo gde je gotovo izvesno da će ona napustiti postojeću zemlju – može biti upotrebljiv/svrshodan u pogledu konačnog prenošenja vlasti sa stare na nastajuću državu. Takođe, iako federalna ustrojenja – naročito ona isprepletenog (ne)teritorijalnog tipa, kakvo je na snazi u Kraljevini Belgiji – ponekad u praksi otežavaju/sprečavaju realizaciju postupka razjedinjenja, pojedini segmenti modaliteta decentralizacije na osnovu kog su političke ingerencije unutar imenovane države delegirane (jezičkim oblastima i kulturnim zajednicama) mogu biti od koristi u sklopu formiranja primenjivih aspekata ‘upotpunjene liberalne etike secesije’, pogotovo kada se u obzir uzme postepenost načina na koji je to rađeno (postepenost koja u Ujedinjenom Kraljevstvu Velike Britanije i Severne Irske nije bila prisutna u istoj meri), pa kao takvi ne moraju biti odbačeni u celosti. Dakle, prilikom predlaganja institucionalnih mehanizama i optimalnih procedura za sprovođenje moralno opravdanog poduhvata otcepljenja, razumno je i poželjno – pokraj britanskog – osloniti se i na određene prednosti i smernice belgijskog iskustva.

Jedna od tih prednosti/smernica – pored pomenutog postepenog delegiranja legislativnih i izvršnih ovlašćenja – svakako jeste i ideja o uvođenju jezičkih/nacionalnih oblasti kao početnog oblika (neteritorijalne) autonomije. Ona je u potpunosti kompatibilna sa prvom etapom ranije opisanog ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskog sistema’ (etapom tokom koje je predviđeno ocrtavanje inicijalnih demarkacionih linija separatističke regije, tamo gde one ranije ili nisu postojale ili nisu bile adekvatno pozicionirane), budući da se tada ujedno mogu formirati i autonomne institucije koje bi svoju funkciju vršile u domenu tom prilikom definisanog geografskog prostora (ukoliko država kulturno zasebnim kolektivnima pre toga već nije omogućila nijedan drugi vid autonomije). U takvim okolnostima, internom/eksternom samoopredeljenju okrenut narod bi – nalik kulturnim zajednicama koje su u Belgiji osnovane/proglašene unutar odgovarajućih jezičkih oblasti u sklopu prve državne reforme – isprva trebao da dobije pravo da formira nacionalno veće sa određenim neteritorijalnim nadležnostima, poput nadležnosti da osmišlja i predlaže politike namenjene očuvanju i razvoju kolektivnog identiteta, kao i nadležnosti da nadgleda rad organa i institucija odgovornih za implementaciju tih politika (s ciljem sačinjavanja periodičnih izveštaja koji bi se, recimo, podnosili državnom parlamentu i vladi).⁴⁵²

⁴⁵² Politike koje osmišljaju i predlažu neteritorijalna kulturna/nacionalna veća – kao i odluke koje takva tela donose – prevashodno se vezuju: *a*) za upotrebu manjinskog jezika i pisma (npr. na natpisnim tablama i u televizijskim i radio programima lokalnih emitera), *b*) za sačinjavanje (dopunskog) školskog programa i obrazovnih materijala na tom jeziku, *c*) za način korišćenja sredstava – dodeljenih iz državnog budžeta i/ili od strane lokalnih samouprava unutar čijih okvira data zajednica živi – s ciljem obeležavanja nacionalnih praznika i održavanja ostalih kulturnih manifestacija, itd. – Vladimir Đurić, “The Principles, Organizational Structure and Legal Nature of Institutional Arrangements of Non-Territorial Cultural Autonomy”, *Strani pravni život*, vol.61, no.4, 2017, pp. 27-29.

Naravno, u praksi se teško može očekivati da secesiji okrenuta nacija – pogotovo ona koja živi u demokratskoj državi spremnoj da razmotri čak i mogućnost otcepljenja – prethodno već nije ostvarila makar minimalni vid neteritorijalne autonomije (nalik upravo opisanom). Takođe je malo verovatno da bi zajednica (koja bi se našla u tako nepovoljnoj poziciji) političku borbu za samoopredeljenjem započela sa ultimativnim/separatističkim zahtevima, jer je izvesnije da će – makar većina njenih pripadnika – prvo insistirati na obezbeđivanju određenog internog oblika samoupravljanja, na šta ukazuju i flamasnko i škotsko i katalonsko iskustvo, kao i mnogi drugi ovde nerazmatrani primeri. Dakle, na idealtipski model/scenario postepenog delegiranja vlasti prilikom razjedinjenja koji se ovde razrađuje i opisuje ne treba gledati kao na doslovnu ‘mapu puta’ ka ostvarivanju potpune nacionalne nezavisnosti, već kao na primenjenoetički okvir čijim bi se načelima, smernicama i predloženim institucionalnim modelima/mehanizmima države i nacije (Istočne i Jugoistočne Evrope) trebale voditi prilikom formiranja situaciji prilagođenih demokratskih procedura za mirno razjedinjenje ili za rešavanje ostalih teritorijalnih i graničnih sporova u koje su uključene, odnosno procedura koje odgovaraju stanju na terenu i realnim okolnostima svakog pojedinačnog slučaja.

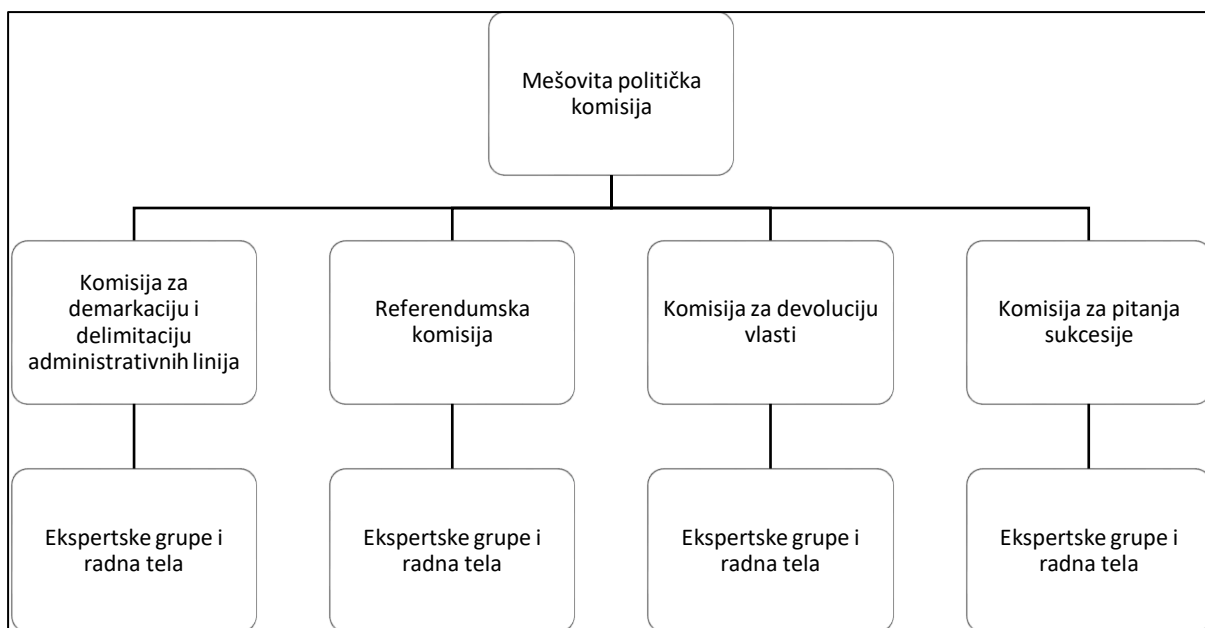
Imajući to na umu, jasno je da tokom implementacije prve etape ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema’ – u kontekstu u kom je prethodno već došlo do primetnog porasta podrške politici otcepljenja – najčešće ne bi ni postojala potreba da se separatističkom kolektivu delegira neteritorijalna autonomija, budući da je u takvim situacijama određeni oblik teritorijalne samouprave nacionalnim zajednicama obično već zagaranтован. Dakle, ukoliko bi rezultati inicijalnog plebiscita ukazali na to da apsolutna većina izjašnjenih pripadnika kulturno zasebnog naroda podržava nastavljanje višefaznog demokratskog postupka koji bi se potencijalno mogao okončati i proklamovanjem nezavisne države, postepeno prenošenje dodatnih ingerencija (sa vrhovnih na regionalne institucije) trebalo bi izvesti u fazama koje bi: **a**) bile kompatibilne sa šest koraka opisanih u prethodnom pododeljku i **b**) koje bi daljem (vertikalnom) uvećavanju političkih ovlašćenja pristupile ne dovodeći zatečeno stanje i stečena prava u pitanje. Međutim, nezavisno od toga da li je država odranije već unitarna – sa određenim oblicima (ne)teritorijalne autonomije ili ne – ili je vlast raspoređena horizontalno (po ugledu na federalna uređenja), svako naredno delegiranje ingerencija najbolje je – iz gorepredstavljenih razloga – sprovesti devolucijom političke moći, a ne dodatnom (kon)federalizacijom zemlje.

No, ostajući – argumenta radi – u okvirima hipotetičkog scenarija u kom se osnovni vid neteritorijalne autonomije zajednici koja teži osamostaljenju dodeljuje tek prilikom sprovođenja prve etape ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema’, dolazi se do zaključka da bi naredni korak morao da obuhvati i devoluciju određenih legislativnih i izvršnih ovlašćenja, budući da ona – ako se gleda iz ugla moralnoetičkih načela zastupanih u drugom poglavlju, prilikom oblikovanja normativnoteorijskih aspekata ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ – neupitno sledeju svim politički formiranim narodima koji putem plebiscita i zvanično iskažu volju za sticanjem nezavisnosti. Kraljevina Belgija u tom kontekstu ponovo može poslužiti kao dobar primer, pošto su u toj zemlji tokom druge državne reforme osnovani parlament i vlada flamanske zajednice (institucije koje su svoje nadležnosti vršile – i još uvek vrše – na teritoriji tada takođe uspostavljene regije Flandrije), dok i Ujedinjeno Kraljevstvo predstavlja slučaj na koji je se takođe poželjno ugledati, budući da su Škotski parlament i Vlada Škotske konstituisani na samom početku procesa devolucije neposrednih zakonodavnih i izvršnih ovlašćenja.

Naravno, tačan nivo i vrsta ingerencija koje bi isprva bilo smisljeno dodeliti otcepljenju okrenutom kolektivu bili bi precizirani u sklopu pregovora vođenih između državnog vrha i secesionističkih lidera (i zavisili bi od ranije stečenih prava i aktuelnih društvenopolitičkih

okolnosti), ali je izvesno da bi sa centralnih na regionalne vlasti – u vremenskom rasponu od okončanja prve do otpočinjanja šeste/finalne faze kaskadnih referenduma o razjedinjenju – postepeno trebalo preneti (gotovo) sve nadležnosti vezane za: *a*) usvajanje zakona, *b*) državnu upravu i lokalnu samoupravu, *c*) rukovođenje tamošnjim javnim preduzećima, *d*) utvrđivanje fiskalne politike, usvajanje budžeta i upravljanje javnim finansijama, *e*) regionalnu ekonomiju, privredu i trgovinu, *f*) elektroprivredu, *g*) poljoprivredu, *h*) razvoj infrastrukture, *i*) telekomunikacije, *j*) zdravstvo, *k*) obrazovanje, *l*) kulturu i medije, *m*) zaštitu životne sredine, *n*) upravljanje vodama, *o*) turizam i *p*) porodicu, omladinu i sport. Tim procesom rukovodila bi mešovita politička komisija (formirana prilikom otpočinjanja procesa razjedinjenja), dok bi konkretne zadatke oko delegiranja vlasti u gorepomenutim sektorima izvršavala njoj podređena tehnička/stručna komisija za devoluciju (i njoj odgovorna radna tela), koja bi blisko saradivala sa komisijom za pitanja sukcesije i njenim ekspertskim grupama.

Ukoliko bi lokalno stanovništvo (glasovima apsolutne većine) želju za secesijom potvrdilo i na finalnom referendumu o otcepljenju, u međuperiodu između objavljivanja konačnih plebiscitnih rezultata i uspostavljanja bilateralnih odnosa nove i stare države na prethodnu bi sa potonje trebalo preneti i (sve preostale) ingerencije vezane za: *a*) pravosuđe, *b*) unutrašnje poslove i upravljanje granicama, *c*) spoljne poslove, *d*) monetarnu politiku i *e*) odbranu. Kada je reč o pravosuđu, tamo gde separatistička pokrajina/provincija već ima vrhovni sud (kao što je to, recimo, slučaj u Kvebeku) bilo bi potrebno – tokom pisanja novog ustava i prenošenja ingerencija sa do tada neprikosnovenog na novi najviši nivo sudske vlasti – obrazovati i ustavni sud (pod pretpostavkom da ranije nije postojao, odnosno da će nastajuća država uopšte imati jedinstven ustavni dokument),⁴⁵³ dok bi se u regijama poput Flandrije – pošto pravni sistem Belgije nije prilagođen federalnom uređenju te zemlje – morao formirati i

*Prikaz 6: Mešovita politička komisija i njoj odgovorne tehničke/stručne komisije*⁴⁵⁴

⁴⁵³ U pojedinim federalnim uređenjima – kao što je to bio slučaj u SFRJ – federalne jedinice (poput republika) imaju sopstvene ustave i ustavne sudove (koji su podređeni vrhovnom pravnom aktu/sudu), dok neke međunarodno priznate države uopšte nemaju jedinstven ustavni dokument.

⁴⁵⁴ Podrazumeva se da bi tehničke/stručne komisije – i njima odgovorne ekspertске grupe i radna tela – pri izvršavanju pojedinih/mnogih zadataka trebale da saraduju. Primera radi, komisija za demarkaciju i delimitaciju administrativnih linija morala bi blisko da saraduje sa referendumskom komisijom tokom sprovođenja pete/delimitacione faze ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema’.

vrhovni i ustavni sud (odnosno samo vrhovni, ukoliko bi mu se tom prilikom poverila i nadležnost za proveravanje ustavnosti svih akata zakonodavne i izvršne vlasti; nadležnost nalik onoj koju uživa Vrhovni sud Kanade). Isto važi i za policiju. U secesionističkim administrativnim jedinicama – poput Katalonije, Škotske i Kvebeka – u kojima već postoje autonomni organi za održavanje javnog reda i mira, regionalno ministarstvo unutrašnjih poslova (skr. MUP) preuzelo bi na sebe sve ingerencije sa centralnog ministarstva, dok bi tamo gde institucija te vrste prethodno nije postojala istu trebalo ustanoviti nakon izglasavanja nezavisnosti. Podrazumeva se, u sklopu datog MUP-a bi bilo neophodno obrazovati i upravu granične policije, čiji bi zadatak – po okončanju postupka osamostaljenja – bio rukovođenje novouspostavljenim međunarodnim granicama.

Međutim, kako stanovnicima stare i nove države nakon secesije ne bi bilo uskraćeno pravo slobodnog kretanja na teritoriji one druge, kao ni ostala prava koja iz njega proizilaze (i koja su do razjedinjenja posedovali), centralne vlasti i politički predstavnici odlazećeg etneta trebali bi – u periodu koji prethodi formalnom uspostavljanju bilateralnih odnosa – da potpišu ugovor o formiranju zone neometanog kretanja ljudi, robe, usluga i kapitala; zone nalik Šengenskoj. U sklopu datog ugovora poželjno bi bilo naglasiti da opravdan povod za zatvaranje granica mogu predstavljati jedino vanredne situacije. Zatim, stara i nastajuća zemlja bi na Evropsku uniju mogle da se ugledaju i u pogledu načina na koji ona podstiče prekograničnu međuopštinsku i međuregionalnu saradnju, s namerom da i one – i nakon separacije – očuvaju i nastave da jačaju integrisanost (odranije već ‘prirodno’ umreženih) ekonomskih regija i istorijskih geografskih celina koje su sticajem okolnosti podeljene novouspostavljenim demarkacionim linijama. Drugim rečima, kako bi postupak razjedinjenja do samog kraja njegovog sprovođenja bio potpuno legitiman, država i entitet koji su u njega uključeni moraju da učine sve što je u njihovoj moći da granica koja će ih ubuduće deliti u svakodnevnom životu lokalnog stanovništva bude što manje primetna (ili, gde je to izvodljivo, skroz neprimetna).⁴⁵⁵ Iskrenim obostranim zalaganjem za takav ishod prevazišle bi se i neke od opravdanih briga koje ideja nacionalnog samoopredeljenja izaziva čak i kod njenih proponenata, poput brige o potencijalnoj politizaciji, snaženju i širenju prethodno nepostojećih ili ne toliko važnih kulturnoetničkih razlika i podela, kao i brige o mogućem nazadovanju društvenog i privrednog života u oblastima kao što je prethodno razmatrani Klagenfurtski basen; brige usled koje on – između ostalog – 1920. godine i nije podeljen prema principu nacionalne pripadnosti.

Uporedo sa postupkom uspostavljanja budućih okvira prekogranične saradnje pograničnih opština, kao i sa poduhvatom prepuštanja granične kontrole policiji secesionističke regije, neophodno bi bilo obrazovati i oružane snage nove države. U sklopu tog procesa, ingerencije bi sa generalštaba stare/zajedničke vojske – tokom poslednje faze otcepljenja – trebalo preneti na ekvivalentnu regionalnu instituciju (onu koja rukovodi izdvojenim ogrankom armije odgovornim za odbranu određene administrativne jedinice, poput Nacionalne garde Teksasa u SAD ili Teritorijalne odbrane Socijalističke Republike Slovenije u bivšoj SFRJ), ukoliko takva institucija postoji. Tamo gde ona ne postoji, potrebno ju je formirati. Zadatak

⁴⁵⁵ U tom pogledu, države uključene u proces razjedinjenja mogle bi se ugledati na primer razdruživanja Ujedinjenog Kraljevstva i Evropske unije, budući da su zvanični London i Brisel 2020. godine – u sklopu dopune ‘Ugovora o istupanju Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske iz Evropske unije i Evropske zajednice za atomsku energiju’ – potpisali i ‘Protokol o Severnoj Irskoj’, kojim je dogovoreno da će granica između Ujedinjenog Kraljevstva i Republike Irske ostati otvorena i nastaviti da funkcioniše po dotadašnjem režimu, kako Ircima ne bi bilo uskraćeno pravo na slobodno kretanje niti bilo koje drugo od njega zavisno pravo koje su do tada uživali. – “Northern Ireland Protocol: The Way Forward”, *Government of the United Kingdom*, London, 2020, Available from: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1008451/CCS207_CCS0721914902-005_Northern_Ireland_Protocol_Web_Accessible__1_.pdf (Accessed Sep 29, 2021), p. 5.

delegiranja te vrste ovlašćenja najbolje je prepustiti komisiji za devoluciju vlasti i komisiji za pitanja sukcesije, kao i njihovim ekspertskim radnim telima nadležim za sektor odbrane i bezbednosti. Prilikom njegovog izvršavanja svakako se mora voditi računa i o pravičnoj raspodeli pokretne i nepokretne imovine (poput naoružanja i kasarni), ali je regionalna (i međunarodna) bezbednost u kontekstu redistribucije vojne opreme ipak od ključnog značaja,⁴⁵⁶ što u ovoj fazi razjedinjenja opravdava i aktivno uključivanje organizacija poput OEBS-a i drugih multilateralnih aktera u bezbednosni segment datog procesa.

Pitanja koja se tiču sukcesije važna su i u kontekstu formiranja novog ministarstva spoljnih poslova, budući da je prilikom uspostavljanja bilateralnih odnosa između postojeće i nastajuće zemlje – odnosno prilikom njihovog međusobnog priznavanja i formalnog okončanja postupka secesije – potrebno odrediti koja međunarodna predstavništva (i ostale nekretnine stacionirane u inostranstvu) pripadaju tek priznatom internacionalnom akteru, a koja onom starom, dok je u slučaju osamostaljenja putem disolucije neophodno ustanoviti i koje sve države (i u kojim segmentima) na sebe preuzimaju prava i obaveze bivše zemlje prema međunarodnom pravu (tamo gde se pravni kontinuitet prekida i gde neupitna država naslednica ne postoji). Logika nalaže da bi se tim dilemama trebala baviti tehnička/stručna komisija za pitanja sukcesije, pri čemu bi ona – ukoliko svoj zadatak u tom pogledu ne uspe da reši pre formalog i obostrano prihvaćenog datuma proklamovanja nezavisnosti nove zemlje – nastavila da deluje u okviru bilateralne/diplomatske komisije (koja bi na sebe preuzela nadležnosti mešovite političke komisije, pošto bi potonjoj mandat istekao završetkom procesa separacije, odnosno potpisivanjem sporazuma o međusobnom priznanju). Ukoliko ni bilateralna komisija ne iznedri kompromisno rešenje, konačnu odluku o podeli imovine, prava i obaveza trebalo bi doneti sprovođenjem arbitražnog postupka.

No, pre detaljnijeg zalaženja u etičke dileme vezane za podelu imovine, prava i obaveza tokom i nakon secesije, pojam sukcesije mora se preciznije odrediti. Prema ‘Bečkoj konvenciji o sukcesiji država u odnosu na ugovore’ (skr. ‘Bečka konvencija iz 1978. godine’), kao i ‘Bečkoj konvenciji o sukcesiji država u odnosu na državnu imovinu, arhive i dugove’ (skr. ‘Bečka konvencija iz 1983. godine’), „...izraz ‘sukcesija država’ označava zamenu jedne države drugom u pogledu odgovornosti za međunarodne odnose jedne teritorije.“⁴⁵⁷ Imenovani proces – dakle – podrazumeva prenošenje suvereniteta nad teritorijom (i ingerencija koje iz njega proizilaze) sa zemlje prethodnice na državu sukcesora, što može (ali ne mora nužno) da obuhvata i prenos prava javne svojine nad (ne)pokretnostima, prirodnim resursima i ostalim materijalnim dobrima koja se na datoj teritoriji nalaze. Pravna nauka prepoznaje više oblika sukcesije, pri čemu standardna tipologija pravi razliku između sledećih slučajeva: **a**) onog u kom zemlja prethodnica nestaje usled disolucije, a na njenoj teritoriji se formiraju najmanje dve nove države, kao kada su – primera radi – Češka i Slovačka nastale raspadom

⁴⁵⁶ Taj argument najbolje potvrđuje primer SSSR-a, gde je nakon disolucije svo nuklearno oružje – iz opravdanih bezbednosnih razloga – pripalo Ruskoj Federaciji. Da su tom prilikom primenjeni principi pravične raspodele i distributivne pravde, politički nestabilna Ukrajina – jedina republika pokraj Rusije koja je (stidljivo) nagovestila želju da zadrži nuklearno oružje koje se nakon raspada Sovjetskog Saveza našlo na njenoj teritoriji – postala bi nuklearna sila. – “The Soviet Nuclear Weapon Legacy”, *Stockholm International Peace Research Institute*, Stockholm, 1995, Available from: <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/RR/SIPRIRR10.pdf> (Accessed Sep 29, 2021), p. 9.

⁴⁵⁷ “Bečka konvencija o sukcesiji država u odnosu na ugovore”, *Ujedinjene nacije*, Beč, 1978, preuzeto sa: http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2003_12/t12_0076.htm (Pristupljeno 01. oktobra 2021.), str. 2. / “Vienna Convention on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debts”, *United Nations*, Vienna, 1983, Available from: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/3_3_1983.pdf (Accessed Oct 01, 2021), p. 3.

Čehoslovačke 1993. godine, **b**) onog u kom se nova država – putem klasičnog otcepljenja – obrazuje na delu teritorije koji je ranije pripadao staroj, kao što je Republika Južni Sudan 2011. godine formirana na delu teritorije Republike Sudan, **c**) onog u kom se kolonija potpuno osamostaljuje, kao kada je britanska kolonija Zlatna obala 1960. godine proglasila nezavisnost i postala Republika Gana, **d**) onog u kom se dve suverene države ujedinjuju kako bi formirale jednu, kao kada su se 1958. godine Arapska Republika Egipat i Sirijska Republika sjedinile i stvorile kratkotrajnu Ujedinjenu Arapsku Republiku, **e**) onog u kom jedna međunarodno priznata zemlja u svoj sastav prihvata drugu, koja tom prilikom prestaje da postoji (kao kada je Savezna Republika Nemačka 1990. godine u svoje okvire inkorporirala Nemačku Demokratsku Republiku) i **f**) onog u kom se deo jedne države sporazumno predaje drugoj zemlji, kao kada je Ruska Imperija 1867. godine Aljasku prodala SAD.⁴⁵⁸

Imajući na umu obuhvatan odnos prema pojmu secesije i široku interpretaciju tog termina ponuđenu u uvodnim delovima disertacije (po kojoj otcepljenje ne treba svoditi samo na klasično istupanje teritorijalnih entiteta iz postojećih država, kao što to čine uske definicije datog fenomena, budući da i poduhvati sticanja nezavisnosti putem disolucije i dekolonizacije takođe podrazumevaju političku borbu, pregovore i/ili otvorene sukobe centra i periferije izazvane željom potonje da se osamostali), jasno je da je – prilikom donošenja moralnog suda o najopravdanijim načinima podele imovine, obaveza i prava između stare i nove države – neophodno promisliti sve gorenabrojane oblike sukcesije, izuzev: **d**) ujedinjenja i **e**) inkorporacije (pri čemu je u kontekstu formulisanja etike secesije prvenstveno namenjene području Istočne i Jugoistočne Evrope razumno izostaviti i dekolonizaciju). Drugim rečima, treba predložiti moralno opravdane modele sukcesije (prilagođene pomenutom geopolitičkom prostoru) koji bi bili primenjivi kako u domenu klasičnog i iredentističkog otcepljenja, tako i u okviru disolucije; modele koji – pritom – ne odstupaju od distributivne pravde i koncepta pravičnosti, niti od ranije iznetih teorijskih zaključaka o teritoriji i na njima zasnovanog ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskog sistema’ razgraničenja, dok u obzir ujedno uzimaju i potrebu za održavanjem političke, ekonomske i bezbednosne stabilnosti kako starih tako i nastajućih zemalja, kao i međunarodno pravo (i praksu) sukcesije država.

Kada je reč o međunarodnopravnim normama, one – kao što se može zaključiti na osnovu dve maločas citirane konvencije – prevashodno predviđaju načine putem kojih sukcesiju treba regulisati u pogledu: **a**) podele državne/javne imovine, **b**) nasleđivanja dugova, **c**) preuzimanja obaveza iz postojećih bilateralnih i multilateralnih ugovora, kao i u pogledu **d**) primopredaje arhiva, dok Rezolucija 55/153 Generalne skupštine Organizacije Ujedinjenih nacija iz 2001. godine govori i o **e**) određivanju državljanstva fizičkih lica nastanjenih na teritoriji uključenoj u proces prenošenja suvereniteta sa prethodne na novu centralnu vlast.⁴⁵⁹ Pošto podela javne imovine i dugova – posmatrano kako iz moralnog, tako i iz praktičnog ugla – predstavlja možda i najkompleksniji aspekt sukcesije država, pre prelaska na njene ostale segmente valja krenuti upravo od njega.

‘Bečka konvencija iz 1983. godine’ ističe da bi otvorena pitanja vezana za javnu imovinu i dugove trebalo rešavati kompromisno, potpisivanjem ugovora između stare zemlje i države sukcesora (u slučaju klasične i iredentističke secesije), odnosno sklapanjem bilateralnog ili multilateralnog sporazuma između svih zemalja naslednica države prethodnice (one koja prestaje da postoji usled disolucije). Ukoliko involvirani akteri ne mogu da se dogovore i

⁴⁵⁸ Claude Emanuelli, “State Succession, Then and Now, With Special Reference to the Louisiana Purchase (1803)”, *Louisiana Law Review*, vol.63, no.4, 2003, p. 1278.

⁴⁵⁹ “Resolution 55/153: Nationality of Natural Persons in Relation to the Succession of States”, *General Assembly of the United Nations*, New York, 2001, Available from: <https://www.unhcr.org/42bc068d2.pdf> (Accessed Oct 11, 2021), pp. 1-8.

formulišu svim stranama prihvatljivo rešenje, imenovana konvencija nalaže prenošenje celokupne nepokretne javne imovine (koja se nalazi na prostoru secesionističke/iredentističke oblasti, odnosno na prostoru svakog zasebnog dela zemlje koja se raspada) na državu sukcesora, a isto važi i za pokretnu imovinu neophodnu za neometan nastavak aktivnosti koje se odvijaju unutar nove zemlje; imovinu koja se na ‘dan sukcesije’⁴⁶⁰ zatekne unutar njenih granica, poput npr. vozova u javnom vlasništvu koji omogućavaju železnički saobraćaj. Članovi sedamnaest i osamnaest navode da ostatak pokretne državne imovine sa datog područja – a u slučaju disolucije i nekretnine koje su smeštene u inostranstvu – treba podeliti pravično i srazmerno (*in an equitable proportion*), uzimajući u obzir sve relevantne faktore, dok članovi trideset sedam, trideset devet, četrdeset i četrdeset jedan isto propisuju i za državne dugove. Pritom, članovi šest i dvanaest jasno daju do znanja da se konvencija ne odnosi na prava i obaveze fizičkih i privatnih pravnih lica, niti na imovinu trećih država.⁴⁶¹

Na osnovu navedenog, može se zaključiti da ‘Bečka konvencija iz 1983. godine’ – koja usled nedovoljno zemalja potpisnica ipak još uvek nije stupila na snagu – prevashodno primenjuje ‘teritorijalni princip prelaza’ kada govori o pravu svojine. On je srodan ranije kritikovanom principu *uti possidetis iuris*, budući da u načelu nalaže da državama sukcesorima sleduje gotovo sva javna imovina koja se na njihovoj teritoriji nađe prilikom otcepljenja/disolucije, baš kao što im prema upravo imenovanom principu pripadaju i granice kojima su omeđene u trenutku sticanja nezavisnosti (osim ukoliko involvirani akteri po datim pitanjima ne postignu drugačiji dogovor). Pored nepokretnosti – poput saobraćajne, telekomunikacione i energetske infrastrukture – i najvećeg dela (ne)pokretne imovine javnih preduzeća i zvaničnih institucija osnovanih od strane centralnih vlasti države prethodnice, u imovinu koju zemlja sukcesor nasleđuje (bez obaveze da isplati kompenzaciju) ubrajaju se i prirodni resursi koji se na dan sukcesije nalaze u vlasništvu prethodne, a na području potonje.⁴⁶²

⁴⁶⁰ Prema ‘Bečkoj konvencija iz 1978. godine’, kao i onoj iz 1983. godine, „...izraz ‘dan sukcesije država’ označava datum kada je država sukcesor zamenila državu prethodnicu u pogledu odgovornosti za međunarodne odnose teritorije na koju se odnosi sukcesija država.“ Primera radi, pozivajući se na pomenute dokumente, Badinterova komisija je „...u mišljenju broj 1. konstatovala da datum sukcesije u jugoslovenskom slučaju podrazumeva datume kada je svaka država sukcesorka zamenila državu prethodnicu i kada je stekla kvalitet državnosti.“ Konkretno, u slovenačkom i hrvatskom slučaju to je osmi oktobar 1991. godine, dan kada su parlamenti dve novoformirane države zvanično izglasali prekidanje svake dalje veze sa SFRJ. – “Bečka konvencija o sukcesiji država u odnosu na ugovore”, *Ujedinjene nacije*, op. cit., str. 2 / “Vienna Convention on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debts”, *United Nations*, op. cit., p. 3. / Duško Dimitrijević, “Sporazum o pitanjima sukcesije SFR Jugoslavije i međunarodno pravo”, u Duško Dimitrijević, Žaklina Novčić i Mihajlo Vučić (ur.), *Regulisanje otvorenih pitanja između država sukcesora SFRJ*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2013, str. 32.

⁴⁶¹ Zemlja prethodnica – koja nastavlja da postoji – zadržava svu javnu imovinu koja se na dan sukcesije nađe na njenoj teritoriji, kao i državnu imovinu koja se nalazi u inostranstvu. – “Vienna Convention on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debts”, *United Nations*, op. cit., pp. 4-8 and 13-14.

⁴⁶² Taj stav naglašen je članom petnaest ‘Bečke konvencije iz 1983. godine’, koji napominje da suverenitet nad prirodnim resursima – prevashodno onim smeštenim unutar kolonije koja stiče nezavisnost – narodu (kom ti resursi pripadaju) ne može biti oduzet čak ni sporazumno. Drugim rečima, državljanima zemlje sukcesora (na koje se reč ‘narod’ u datom kontekstu i odnosi) pripisuje se neotuđivo pravo da upravljaju teritorijom na kojoj su ostvarili sopstveno nacionalno samoopredeljenje, kao i mogućnost neometanog raspolaganja prirodnim bogatstvima koja se na njoj nalaze, što je u skladu sa Rezolucijom 1515 (XV) Generalne skupštine UN iz 1960. godine (koja govori o suverenom pravu država da raspolazu svojim bogatstvom i prirodnim resursima), sa Rezolucijom 1803 (XVII) iz 1962. godine (koja pominje trajnu suverenost država nad njihovim prirodnim izvorima), kao i sa prvim i četrdeset sedmim članom ‘Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima’ iz 1966. godine, prema kojima svi narodi mogu slobodno raspolagati svojim prirodnim bogatstvima i resursima. – “Vienna Convention on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debts”, *United Nations*, op. cit., p. 7. / “Resolution 1515 (XV): Concerted Action for Economic Development of Economically Less Developed Countries”, *General Assembly of the United Nations*, New York, 1960, Available from: <http://www.worldlii.org/int/other/UNGA/1960/42.pdf> (Accessed Oct 15, 2021), p. 1. / “Resolution 1803 (XVII):

Izuzetak se – pored pokretne imovine koja nije neposredno vezana za aktivnosti države naslednice – pravi jedino u pogledu arhiva neophodnih za obezbeđivanje kontinuiteta u administrativnom upravljanju starom i novom zemljom, jer se obema stranama pripisuje obaveza da drugoj u dogledno vreme predaju svu dokumentaciju potrebnu za vršenje pomenutog zadatka (pri čemu se poseban naglasak stavlja i na arhive koje su od kulturno-istorijskog značaja).⁴⁶³

S druge strane, kada govori o državnim dugovima – pa samim tim i o pravima, obavezama i imovini koja se za te dugove vezuje – imenovana konvencija predviđa primenu ‘pravila o prelazu u pravičnoj srazmeri’.⁴⁶⁴ Ovo pravilo nalaže proporcionalnu podelu zajedničkog/državnog duga (kao i to da vlasti odlazeće pokrajine/provincije u celosti nasleđuju dugove koje su same napravile). Međutim, nijednim članom se ne precizira šta se tačno podrazumeva pod sintagmom ‘pravična srazmera’, već se definisanje iste ostavlja ugovornim stranama. Stoga je taj zadatak najbolje prepustiti mešovitoj političkoj komisiji i njoj podređenoj tehničkoj/stručnoj komisiji za pitanja sukcesije, koje bi prilikom njegovog rešavanja u obzir trebale da uzmu: **a**) stanje i strukturu javnog duga na dan sukcesije, **b**) udeo državnog duga kojim je finansirana javna potrošnja secesionističke regije, izgradnja, proizvodnja, nabavka i/ili održavanje javnih dobara na njenoj teritoriji, kao i ostale pojedinosti od kojih je ona imala najviše koristi i **c**) visinu maksimalnog duga koji stari i novi subjekat međunarodnog prava – prema objektivnoj proceni – mogu da preuzmu na sebe, a da im pritom (dugoročno gledano) ne bude ugrožena fiskalna i ekonomska održivost.

I dok je pravilo o prelazu dugova u pravičnoj srazmeri najvećim delom kompatibilno sa konceptom pravičnosti i distributivnim načelima pravde koji se zastupaju unutar ove disertacije, isto se ne može reći i za teritorijalni princip na osnovu kog ‘Bečka konvencija iz 1983. godine’ uređuje raspodelu (ne)pokretne javne imovine, budući da pravičnu i srazmernu podelu propisuje – kao što je već napomenuto – samo u slučaju: **a**) pokretnih stvari koje su se na teritoriji države sukcesora našle na dan sukcesije, a od kojih pritom ne zavise aktivnosti koje se na istoj odvijaju i **b**) (ne)pokretne imovine države koja nestaje, a koja se nalazi u inostranstvu (pri čemu se pre svega misli na nekretnine i ostalo vlasništvo u posedu diplomatskih i konzularnih predstavništava). Stoga je – prilikom promišljanja i predlaganja moralno opravdanog modela sukcesije – u određenoj meri potrebno odstupiti od upravo predstavljenih međunarodnopravnih normi.⁴⁶⁵

Imajući to na umu, argumentuje se da – makar u kontekstu klasične i iredentističke secesije – državu koja uvažava pravo na eksterno samoopredeljenje manjinskog naroda voljnog i sposobnog da se osamostali (i koja, samim tim, pristaje na odricanje od dela teritorije koja joj zakonski pripada) nije opravdano – primenom teritorijalnog principa – lišiti imovine čiju je izgradnju, proizvodnju, nabavku i/ili održavanje ona finansirala iz sopstvenog budžeta, samo zato što se ta imovina nalazi unutar regije koja se otcepljuje. S druge strane, ni njeno zadržavanje prava svojine nad datom imovinom ne bi predstavljalo pravično rešenje: **a**) budući da su i stanovnici secesionističke oblasti – plaćanjem poreza državi prethodnici – učestvovali

Permanent sovereignty over natural resources”, *General Assembly of the United Nations*, New York, 1962, Available from: <https://www.unhcr.org/42bc068d2.pdf> (Accessed Oct 15, 2021), p. 2. / “Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima”, *Ujedinjene nacije*, op. cit., str. 1 i 13.

⁴⁶³ “Vienna Convention on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debts”, *United Nations*, op. cit., pp. 5, 10 and 12.

⁴⁶⁴ Duško Dimitrijević, “Sporazum o pitanjima sukcesije SFR Jugoslavije i međunarodno pravo”, op. cit., str. 39.

⁴⁶⁵ Od pravila predloženih unutar ‘Bečke konvencija iz 1983. godine’ neretko se odstupa i u praksi međunarodnih odnosa, budući da države pitanje sukcesije najčešće rešavaju postizanjem njihovom slučaju prilagođenog sporazuma. – Claude Emanuelli, “State Succession, Then and Now, With Special Reference to the Louisiana Purchase (1803)”, op. cit., pp. 1286-1287.

u stvaranju/kupovini/očuvanju javnog vlasništva (kako onog smeštenog na teritoriji za čiju se samostalnost zalažu, tako i onog raspoređenog u ostalim delovima zemlje), ali i **b**) zato što bi u tom slučaju – i nakon separacije – nova država u potpunosti zavisila od stare, čime bi proglašenje njene nezavisnosti bilo obesmišljeno. Stoga srazmerna isplata kompenzacije za pokretnu i nepokretnu imovinu koja se prilikom sukcesije otuđuje deluje kao jedina moralno valjana solucija. Drugim rečima, novoproglašena država – ili ona koja usled iredentističke secesije preuzima suverenitet nad separatističkom teritorijom – staroj zemlji treba da refundira deo od ukupne vrednosti (gotovo svih)⁴⁶⁶ stvari koje nasleđuje; deo jednak iznosu **X**, koji se dobija kada se od te vrednosti (**Y**) oduzme doprinos (**pZ**)⁴⁶⁷ koji su žitelji odlazećeg područja – npr. plaćanjem poreza – dali zarad stvaranja/kupovine/očuvanja celokupne državne imovine (vrednosti **Z**) koja se nalazi ne samo unutar njihove nove domovine, već i širom zemlje prethodnice. Izraženo jednostavnom matematičkom jednačinom:

$$X = Y - pZ$$

Međutim, kako iznos razlike **X** ne bi bio negativan (što bi značilo da je stara zemlja ta koja ima obavezu da nastajućoj isplati kompenzaciju, a ne obrnuto), prilikom primene date jednačine potrebno je krenuti od preduslova: $X \geq 0$. Prostim jezikom, sve i da su stanovnici države sukcesora u budžet zemlje prethodnice uložili sredstva čija je vrednost veća od vrednosti imovine koju usled razjedinjenja preuzimaju, prva nema moralno pravo da po tom osnovu zahteva naknadu od druge, budući da je sama činjenica da je pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje njenog naroda uvaženo dovoljna kompenzacija za svaku eventualnu disproporcionalu (pre)raspodelu materijalnih dobara koja se odvijala unutar stare (demokratske) zemlje. Pritom, neobjektivno je uopšte očekivati da će centralne vlasti ijedne države pristati na aranžman koji – pokraj priznavanja nezavisnosti pokarije/provincije nad kojom trenutno sprovode suverenitet – predviđa i isplatu novčanih sredstava istoj nakon njenog osamostaljenja. Takođe, pošto su žitelji odlazeće teritorije ti koji se pozivaju na ‘izlaznu klauzulu’ pretpostavljenog društvenog ugovora (koji u ovom slučaju treba razumeti kao hipotetički ugovor sklopljen između – uslovno rečeno – ‘konstitutivnih’ nacija, a ne slobodnih pojedinaca), jedino oni – odnosno vlasti njihove nove zemlje – mogu imati obavezu da refundiraju iznos istovetan ‘višku’ ulaganja stare države u dâti prostor. Izuzetak u tom pogledu – osim u kontekstu disolucije (u okviru koje pretpostavljeni društveni ugovor prestaje da važi voljom svih ugovornih strana, o čemu će uskoro biti više reči) – opravdano je napraviti samo u sklopu deokupacije, dekolonizacije i drugih poduhvata remedijalne secesije, tokom/nakon kojih država sukcesor ima legitimno pravo da (povrh nezavisnosti) zahteva i kompenzaciju za pretrpljenu nepravdu.

Naravno, na umu treba imati to da će tačna vrednost iznosa **Y**, **Z** i udela/procenta **p** (izraženog u decimalima), pa samim tim i visina kompenzacije **X**, u svakom konkretnom slučaju ponajviše zavisiti od metodologije i kriterijuma koji se primene prilikom njihovog procenjivanja ili obračunavanja. Pritom, zadatak pravljenja procene kulmulative vrednosti više materijalnih dobara (vrednosti **Y** ili **Z**) nije nimalo lak, budući da se – nakon usalgašavanja

⁴⁶⁶ Izuzetak u tom pogledu – primera radi – predstavljaju neeksploatisani prirodni resursi, kao i još neka materijalna dobra o kojima će uskoro biti više reči.

⁴⁶⁷ **Z** – kao što je prethodno već napomenuto – predstavlja vrednost celokupne državne imovine stare/zajedničke zemlje, dok je **p** procentualni doprinos/udeo kojim su stanovnici novonastajuće države učestvovali u stvaranju/kupovini/očuvanju te imovine; procentualni doprinos/udeo koji se izražava u decimalima i koji mora biti ukupne vrednosti između 0 i 1, ali koji je u gotovo svim slučajevima klasične i iredentističke secesije vrednosti između 0 i 0,5 (iz razloga koji se detaljnije pojašnjavaju u fusnoti br. 673, str. 237). Kada se **Z** i **p** pomnože dobija se proizvod **pZ**, odnosno suma jednaka iznosu novčanih sredstava koja su žitelji secesionističke oblasti uložili u materijalna dobra međunarodno priznate zemlje koju napuštaju, uključujući i ona dobra smeštena unutar njihove regije/domovine.

metodologije i kriterijuma – mora prepoznati i činjenica da je vrednost različite imovine vremenom neravnomerno rasla/opadala, dok je kod imovine poput javnih preduzeća – u isto vreme – pored aktive (odnosno pored konkretnih oblika osnovnih i obrtnih sredstava sa kojima preduzeće raspolaže) u obzir potrebno uzeti i njihovu pasivu (odnosno njihove finansijske i ostale obaveze prema drugim pravnim i privatnim licima). Komplikovan može biti i sâm obračun proporcionalne naknade koja sleduje državi/pokrajini od koje se materijalna dobra otuđuju (naknade **X**), jer se – primera radi – računa mora voditi ne samo o tome ko je i koliko sredstava uložio u njihovu izgradnju, proizvodnju, nabavku i/ili održavanje, već i o prosečnoj stopi godišnje inflacije (kao i o razumnom odabiru referentnog perioda za koji će se taj obračun vrši).⁴⁶⁸ Stoga je upravo pomenute i njima srodne zadatke najbolje prepustiti ekspertskim/radnim grupama stručne komisije nadležne za sukcesiju.

No, ukoliko ni one u izvršavanju istih ne uspeju (npr. usled nemogućnosti njihovih članova da se dogovore oko obostrano prihvatljive metodologije ili kriterijuma za pravljenje procene ili obračuna te vrste) ili ukoliko pomenuta komisija iz bilo kog drugog razloga u razumnom roku ne zatvori pitanja koja se tiču sukcesije, pravičnu podelu moguće je sprovesti i pokretanjem međunarodnog arbitražnog postupka, sa kojim se može otpočeti i pre nego što se stara i nova država formalno priznaju i uspostave bilateralne odnose (kao što je to učinjeno u slučaju secesije Južnog Sudana od Sudana, ali i prilikom internog otcepljenja delova Jure od kantona Bern).⁴⁶⁹ Ipak, nezavisno od toga da li će se rešavanjem otvorenih pitanja vezanih za sukcesiju naposljetku baviti pomenuta tehnička/stručna komisija, internacionalni arbitražni sud ili (možda čak i) neko treće nadležno telo, argumentuje se da za tu priliku odabrana institucija treba da se vodi sledećim moralnim načelima i praktično primenjivim smernicama:

I. Svu državnu/javnu imovinu koja se na dan sukcesije nađe na teritoriji koja stiče nezavisnost treba posmatrati kao zajedničko vlasništvo građana države prethodnice i stanovnika države/pokrajine sukcesora; vlasništvo koje je najčešće potrebno podeliti, i to ne implementacijom teritorijalnog principa, već primenom pravila o prelazu u pravičnoj srazmeri (u skladu sa goreprikazanom jednačinom). Izuzetke u tom pogledu – iz razloga koji će u predstojećim stavkama biti detaljnije obrazloženi – predstavljaju samo: **a**) nekorišćeni i još uvek neotkriveni prirodni resursi (koji u celosti sleduju državi sukcesoru), **b**) imovina od kulturnog, istorijskog i verskog značaja (koja neupitno pripada narodu za čiji se identitet vezuje, pa samim tim i njegovoj državi), **c**) javna imovina koja je izgrađena, proizvedena, nabavljena i održavana sredstvima regionalne uprave i njenih lokalnih samouprava (i koja stoga i nakon otcepljenja ostaje isključivo u njihovom posedu, bez potrebe da se suprotna strana kompenzuje),⁴⁷⁰ **d**) diplomatsko-konzularne nekretnine i ostale stvari smeštene u inostranstvu

⁴⁶⁸ Određivanje obostrano prihvatljivog referentnog perioda za obračun adekvatne kompenzacije – koju zemlja sukcesor ima obavezu da isplati državi prethodnici – treba prepustiti mešovitoj političkoj komisiji i njenoj tehničkoj/stručnoj komisiji za pitanja sukcesije, odnosno međunarodnoj arbitražnoj komisiji (ukoliko involvirane strane ne mogu da se dogovore oko toga koji je datum razumno uzeti za početak tog perioda). Naravno, dan sukcesije se po prirodi stvari nameće kao datum koji označava kraj datog referentnog perioda.

⁴⁶⁹ Prilikom formiranja kantona Jura, pitanja vezana za sukcesiju – pogotovo ona koja su se ticala materijalnih dobara i javnih dugova, kao ugovora i sporazuma koje je kanton Bern postigao sa drugim kantonima i trećim pravnim licima – rešena su oslanjanjem na međunarodno običajno pravo, iako se radilo o internom otcepljenju (usled čega do uspostavljanja bilateralnih odnosa nikada nije ni došlo). – Dominicé Christian, “The Secession of the Canton of Jura in Switzerland”, in: Marcelo Kohen (ed.), *Secession: International Law Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 453.

⁴⁷⁰ Javna imovina izgrađena, proizvedena, nabavljena ili održavana sredstvima uprave administrativnih jedinica koje ostaju unutar stare države ne spada u ‘državnu’ imovinu na osnovu čije vrednosti se određuje iznos **Z**. Drugim rečima, nije sva javna imovina ujedno i državna imovina, budući da određena javna imovina može biti u vlasništvu regionalnih uprava ili lokalnih samouprava. Kao takva, ona nakon separacije u celosti ostaje u njihovom vlasništvu, sve i kada se nalazi na teritoriji administrativne jedinice koja se otcepljuje.

(u slučaju kojih prvenstvo u vidu mogućnosti otkupa punog prava svojine nad datim materijalnim dobrima sleduje državi prethodnici, a ne zemlji sukcesoru), *e*) pokretna vojna imovina i baze od izuzetnog strateškog značaja (za koje, radi očuvanja regionalne bezbednosti, treba napraviti posebne aranžmane), *f*) arhive (iz razloga koje navodi 'Bečka konvencija iz 1983. godine' i koji su ranije već predloženi), kao i *g*) državna imovina koja se nalazi pod hipotekom, ona za koju još nije otplaćen kredit ili koja je na drugi način vezana za neizmirena potraživanja/dugovanja zemlje prethodnice (budući da se prilikom prenosa vlasništva u takvim situacijama u obzir moraju uzeti ne samo prava i interesi stare države i države sukcesora, već i prava i interesi trećih pravnih lica).⁴⁷¹ U slučaju svih ostalih materijalnih dobara, neophodno je odrediti kulmulativnu sumu koju zemlja naslednica zemlji prethodnici treba da isplati za sva javna pravna lica, sve institucije, svu infrastrukturu i sve druge jedinice/kompozicije (ne)pokrente imovine koje od iste preuzima.

II. Jasno je, dakle, da prednost da otkupi puno pravo svojine nad nepokretnostima, kao i nad pokretnom imovinom od koje zavise aktivnosti koje se odvijaju na njenoj teritoriji – uz adekvatno kompenzovanje zemlje prethodnice u iznosu koji primenom gorepredstavljene jednačine odredi/obračuna za to nadležna komisija/institucija – uvek (osim u nekim maločas predloženim situacijama) treba da sleduje državi/pokrajini sukcesoru. Međutim, ukoliko ona određenu imovinu te vrste ne želi da prisvoji (odnosno ukoliko ne poseduje kapacitete da je koristi/održava), mogućnost da je zadrži dobija stara zemlja, i to bez obaveze da suprotnoj strani isplati naknadu, budući da se u tom slučaju kulmulativna suma *Y* umanjuje (za količinu novca istovetnu vrednosti date imovine), što znači da se smanjuje i suma *X*, odnosno visina kompenzacije koju uprava separatističke oblasti refundira centralnim vlastima. Izuzetak u tom pogledu predstavljaju samo slučajevi gde je $X \leq 0$, odnosno slučajevi u kojima država sukcesor ima moralno pravo da preuzme svu nepokretnu imovinu (kao i onu pokretnu koja se na dan sukcesije našla na njenoj teritoriji i koja je za nju vezana) bez dužnosti da kompenzuje suprotnu stranu, pošto su njeni stanovnici prethodno u budžet stare zemlje već uplatili sredstva jednaka ili veća od vrednosti materijalnih dobara koje njihova nova država prisvaja. U takvim situacijama, zemlja sukcesor neželjenu imovinu – kao i onu koju nije u stanju da zadrži – može da proda najboljem ponuđaču (osim ukoliko se radi o vojnom vlasništvu ili o imovini od strateškog značaja za državu prethodnicu, jer tada – iz geopolitičkih, bezbednosnih, ali i moralnih razloga – prethodna prvo potonjoj mora da pruži mogućnost da je otkupi, i to po procenjenoj tržišnoj ceni datih objekata i/ili stvari).

III. S druge strane, prednost da otkupi puno pravo svojine nad pokretnom materijalnim dobrima koja nisu direktno vezana za aktivnosti unutar secesionističke regije – sve i kada se neka od tih dobara igrom slučaja na dan sukcesije zateknu na njenoj teritoriji – treba da ima njihov većinski vlasnik (koji je u gotovo svim slučajevima država prethodnica),⁴⁷² jer je on u njih uložio više od polovine sredstava neophodnih za njihovu proizvodnju, nabavku i/ili održavanje. Isto važi i za situacije u kojima stara zemlja *de facto* nestaje i prestaje da postoji kao subjekat međunarodnog prava, a u kojima jedna od država sukcesora postaje većinski

⁴⁷¹ Treba napomenuti da se (kada se govori o imovini koja je vezana za neizmirene dugove zemlje prethodnice) ne misli na – primera radi – javna preduzeća koja imaju određena dugovanja. Ta dugovanja se smatraju delom pasive tih preduzeća i kao takva se odbijaju od njihove ukupne tržišne vrednosti. Isključivo se misli na imovinu koja je direktno vezana za neposredne državne dugove i kredite, odnosno na imovinu koju je država stavila pod hipoteku.

⁴⁷² Iako je to u teoriji moguće, u praksi je teško zamisliva situacija u kojoj su žitelji pokrajine/provincije koja se otepljuje od međunarodno priznate zemlje (koja nastavlja da postoji) u istu uložili više sredstava od ostatka njenih građana. Dakle, $p \leq 0,5$ važi u gotovo svim slučajevima klasične ili iredentističke separacije. Izuzetak može predstavljati samo (hipotetički) slučaj u kom po površini i broju stanovnika veća (i po doprinosu državnom budžetu značajnija) regija napušta manji – ali i dalje centralni – deo zemlje.

vlasnik javne imovine (budući da je procentualni udeo p kojim su njeni stanovnici plaćanjem poreza učestvovali u stvaranju/kupovini/očuvanju te imovine $> 0,5$).⁴⁷³ No, ukoliko prilikom raspada stare zemlje na tri ili više novih država nijedna od njih ne nasledi većinski deo vlasništva nad imovinom koja je pripadala njihovoj prethodnici, prvenstvo u vidu mogućnosti da otkupi pravo svojine nad pokretnim materijalnim dobrima (koja nisu neposredno vezana za aktivnosti koje se odvijaju na teritoriji bilo kog sukcesora) treba odrediti održavanjem aukcije. Puno pravo svojine bi u tim okolnostima – dakle – pripalo pobedničkoj strani, nakon što ona iznos koji je ponudila tokom nadmetanja (iznos od kog se odbijaju sredstva koja su njeni državljani u tu imovinu ranije već uložili) isplati poraženim ponuđačima (kao i zemljama sukcesorima koje u nadmetanju nisu ni učestvovale) u srazmeri koja im sleduje (X_g):

$$X_g = \frac{p_g(Y_a - p_p Y_t)}{1 - p_p}$$

Pritom, treba napomenuti da se u situacijama u kojima ima više poraženih država sukcesora (ili jedna poražena i više onih koje se nisu ni nadmetale) vrednost X_g računa zasebno (i različita je) u slučaju svake od njih, a dobija se tako što se (kao što gorepredstavljena jednačina nalaže) procentualni udeo p_g – kojim su građani zemlje gubitnice/neučesnice doprineli stvaranju/kupovini/očuvanju celokupne državne imovine stare zemlje – pomnoži sa razlikom: **a**) konačnog iznosa ponuđenog za imovinu koja je bila na aukciji (Y_a) i **b**) njene tržišne cene Y_t (koju određuje tehnička/stručna komisija za pitanja sukcesije) pomnožene sa procentualnim udelom kojim su žitelji zemlje pobednice sudelovali u proizvodnji, nabavci i/ili održavanju svih materijalnih dobara države prethodnice (p_p), pri čemu se taj proizvod potom deli sa razlikom $1 - p_p$.⁴⁷⁴ Naravno, neželjenu pokretnu imovinu (koja nije vezana za aktivnosti koje se odvijaju na teritoriji bilo koje od strana involviranih u sukcesiju) moguće je privatizovati ili prodati trećim državama, pri čemu zemlje koje je privatizuju/prodaju svu dobit dele prema proporcijama koje im sleduju; proporcijama (X_d) koje se računaju množenjem ukupne dobiti (X_u) sa unapred obračunatim/preciziranim procentom p .

$$X_d = pX_u$$

IV. A kada je reč o nekretninama i pokretnim materijalnim dobrima od kojih zavise aktivnosti koje se odvijaju na teritoriji države sukcesora zemlje koja nestaje (države koja prilikom disolucije ima pravo prvenstva u pogledu preuzimanja ili otkupa tih nekretnina i materijalnih dobara od ostalih sukcesora, i to po tržišnoj ceni), neophodno je ustanoviti tačnu visinu naknade koju svaka novonastajuća država (koja prisvaja imovinu vredniju od sredstava koja su njeni stanovnici uložili u izgradnju, proizvodnju, nabavku i/ili održavanje iste) treba ponaosob da refundira svakoj zemlji sukcesoru čiji su žitelji – uslovno rečeno – ‘preplatili’ imovinu koju

⁴⁷³ Podrazumeva se, većinski vlasnik (odnosno zemlja prethodnica ili jedna od zemalja sukcesora države koja nestaje) isto tako ima prednost da otkupi puno pravo svojine nad svim pokretnim materijalnim dobrima koja se na dan sukcesije nađu ne samo na teritoriji odlazeće regije (odnosno unutar drugih država sukcesora), već i na njegovoj teritoriji. Naknada koju isplaćuje svakom manjinskom vlasiku ponaosob obračunava se pomoću već predstavljene jednačine ($X = Y - pZ$), pri čemu je naknada X jednaka razlici između: **a**) vrednosti pokretne imovine nad kojom većinski vlasnik otkupljuje puno pravo svojine i **b**) vrednosti celokupne pokretne imovine države prethodnice (koja se ne vezuje za aktivnosti bilo koje od regija/država involviranih u sukcesiju) pomnožene sa procentualnim udelom kojim su žitelji zemlje sa manjinskim vlasništvom učestvovali u stvaranju, kupovini ili očuvanju iste.

⁴⁷⁴ Sličan mehanizam podele predviđen je i prethodno razmatranim predlogom Hilela Štajnera i Džonatana Volfa. Iako je tom prilikom ocenjen kao moralno neopravdan u pogledu dodeljivanja teritorijalnih prava, dati predlog može biti pravičan i od koristi u kontekstu određivanja prava svojine; prevashodno prava svojine nad pokretnom javnom imovinom od koje ne zavise aktivnosti koje se odvijaju na teritoriji nastajuće zemlje, a koju bi želelo da prisvoji više aktera involviranih u sukcesiju država. – Videti drugi odeljak ovog poglavlja, str. 142.

nasleđuju (X_r). Kako bi se taj cilj postigao, prvo je potrebno primeniti sledeću matematičku formulu, gde je: **a**) X_n ukupna količina novca koju zemlja sukcesor duguje svim ostalim državama koje nastaju raspadom stare/zajedničke zemlje (kada je $X_n < 0$), odnosno zbirna suma koju svi ostali akteri uključeni u sukcesiju treba da isplate zemlji za koju se vrši obračun (kada je ta vrednost $X_n > 0$),⁴⁷⁵ **b**) Y_n vrednost nekretnina i pokretnih stvari (direktno vezanih za aktivnosti koje se odvijaju na njenoj teritoriji) koje država n nasleđuje, **c**) p_n procentualni doprinos/udeo kojim su stanovnici države n učestvovali u stvaranju/kupovini/očuvanju tih nekretnina i pokretnih stvari, **d**) a Z – kao što je ranije već naglašeno – vrednost celokupne državne imovine stare/zajedničke zemlje:

$$X_1 = (Y_1 - p_1Z) + (Y_2 - p_2Z) + \dots + (Y_n - p_nZ) - (Y_1 - p_1Z),$$

$$X_2 = (Y_1 - p_1Z) + (Y_2 - p_2Z) + \dots + (Y_n - p_nZ) - (Y_2 - p_2Z),$$

...

$$X_n = (Y_1 - p_1Z) + (Y_2 - p_2Z) + \dots + (Y_n - p_nZ) - (Y_n - p_nZ)$$

Zatim je potrebno izračunati vrednost X_r , odnosno koliko sredstava svaka država kojoj je vrednost $X_n < 0$ treba da refundira svakoj zemlji kojoj je vrednost $X_n > 0$ ponaosob. Primera radi, kada je $X_1 > 0$, a $X_2 < 0$, druga zemlja prvoj treba da isplati sumu koja se dobija deljenjem: **a**) proizvoda vrednosti X_1 (koja predstavlja ukupna potraživanja prve države prema svim sukcesorima čija je vrednost X_n negativna) i vrednosti X_2 (koja predstavlja ukupna dugovanja druge države prema svim sukcesorima čija je vrednost X_n pozitivna) sa **b**) zbirom svih vrednosti X_n koje su < 0 . Dakle, izraženo matematičkom formulom:

$$X_r = \frac{X_1 X_2}{X_2 + \dots + X_n} ; X_2 \dots X_n < 0$$

V. Međutim, ukoliko država sukcesor na čijoj se teritoriji nalaze nepokretni objekti (ili pokretne stvari neposredno vezane za aktivnosti koje se na istoj odvijaju) nije u stanju da ih održava (ili ukoliko naprosto ne želi da poseduje neke od tih objekata ili stvari), prednost da ih otkupi i da nad njima preuzme puno pravo svojine – i to po tržišnoj ceni Y_t – treba da dobije zemlja sukcesor koja je voljna da ih prisvoji. Tamo gde ima više zainteresovanih država, pravedno rešenje nalaže organizovanje aukcije, pri čemu bi pobednička strana kompenzaciju za preuzimanje punog vlasništva nad datom imovinom trebala da isplati – po prethodno već predstavljenoj formuli/jednačini za izračunavanje srazmere X_g – poraženim zemljama, zemljama koje se nisu nadmetale, kao i državi kojoj je inicijalno pripalo pravo prvenstva da tu imovinu otkupi od ostalih.

VI. No, kada je reč o pravednoj podeli imovine prilikom sukcesije država, ne sme se prevideti ni to da se određena materijalna dobra koja pripadaju jednoj ‘imovinskoj celini’ (poput nepokretnosti i pokretnog vlasništva nekog javnog preduzeća) na dan sukcesije jednim delom mogu naći unutar regije koja se otcepljuje, a drugim delom na ostatku teritorije zemlje prethodnice, odnosno na prostoru dve ili više država koje nastaju usled disolucije one stare. Recimo, deo telekomunikacione infrastrukture (koja je u svojini državnog preduzeća zaduženog za pružanje te vrste usluga) može se zateći na području koje stiče nezavisnost, iako se sedište datog pravnog lica – primera radi – nalazi u glavnom gradu zemlje prethodnice; zemlja na čijoj je teritoriji raspoređen i ostatak njegove imovine. U takvim situacijama, unutar

⁴⁷⁵ Kada je $X_n = 0$, novonastajuća država za koju je vršen obračun prisvaja sve nekretnine (i pokretna materijalnim dobra od kojih zavise aktivnosti koje se odvijaju na njenoj teritoriji) bez isplaćivanja naknade ostalim zemljama sukcesorima, pri čemu ni one njoj ne isplaćuju kompenzaciju. Pritom, $X_1 + X_2 + \dots + X_n = 0$.

secesionističke oblasti poželjno je napraviti ćerku firmu koja bi poslovala samo na tom području (pa bi i tamošnja imovina krovne kompanije bila pod njenom nadležnošću), ali koja bi ipak ostala u vlasništvu matičnog javnog preduzeća. Pravo da otkupi novoformirani ogranak jedne takve kompanije, kao i imovinu kojom ona raspolaže – i to po tržišnoj ceni – imala bi država sukcesor, pri čemu bi od te cene trebalo oduzeti sredstva koja su njeni žitelji (posredno, plaćanjem poreza u srazmeri p) uložili u osnovački kapital matične firme ili u subvencije koje su joj ranije dodeljivane iz državnog budžeta. Međutim, sav profit koji je ona sama stekla – u ovom konkretnom slučaju pružanjem telekomunikacionih usluga – ostao bi isključivo u njenoj svojini, dok bi zarada njene ćerke firme (koju je ona ostvarila od trenutka osnivanja) bila uračunata u tržišnu vrednost iste, budući da čini sastavni deo njene zasebne imovine.

VII. Takođe treba napomenuti i to da se postupak podele materijalnih dobara ne mora nužno završiti tako što će svaka imovinska celina – nad kojom više aktera involviranih u sukcesiju država polaže delimično pravo svojine – naposljetku pripasti samo jednom od njih. Primera radi, objekti od velikog privrednog i strateškog značaja koji se nalaze na teritoriji odlazeće regije – poput elektrana i morskih luka – mogu ostati u zajedničkom vlasništvu nove i stare zemlje, odnosno u svojini više zemalja koje nastaju usled raspada države prethodnice (pri čemu bi svakoj pripao ugovoreni udeo vlasništva, čija visina može biti srazmerna vrednosti p).

VIII. Kada je reč o vojnoj imovini, već je predočeno da se prilikom njene podele treba voditi računa ne samo o sprovođenju pravičnog postupka deobe, već i o regionalnoj i međunarodnoj bezbednosti. Imajući na umu to da su centralne vlasti države prethodnice bile nadležne za naoružanje, opremu i ostalu pokretnu vojnu imovinu koja se na dan sukcesije našla na teritoriji secesionističke regije, pravo prvenstva da je preuzmu sleduje njima, budući da postojeća ravnoteža snaga na taj način neće biti primetno uzdrmana.⁴⁷⁶ No, pošto su u kupovini/proizvodnji i održavanju navedene imovine učestvovali svi državljani zemlje prethodnice (uključujući i stanovnike oblasti koja se otcepljuje), iznos X – odnosno ukupnu sumu koju zemlja sukcesor treba da refundira staroj državi za sva materijalna dobra koja od nje nasleđuje – neophodno je umanjiti za udeo kojim su žitelji odlazeće regije doprineli nabavljanju/stvaranju i održavanju vojnog vlasništva.

S druge strane, pošto nepokretnu vojnu imovinu – poput baza, kasarni, postrojenja i skladišta – (najčešće) nije moguće odvojiti od teritorije na kojoj se nalazi, prvenstvo da nad njom otkupi puno pravo svojine sleduje regiji/državi unutar čijih granica je izgrađena. Izuzetak u tom pogledu mogu predstavljati samo vojne baze od izuzetnog strateškog značaja za zemlju prethodnicu. U takvim slučajevima, rukovodstvo novonastajuće zemlje i vlasti države prethodnice mogu potpisati bilateralni ugovor o ekstrateritorijalnosti određenih baza; ugovor poput „Sporazuma br. 5476 između Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske, Grčke i Turske i Kipra“ (skr. „Sporazum o nezavisnosti Kipra“) iz 1960. godine, čijim je aneksom A i aneksom B regulisan međunarodnopravni status Suverene bazne oblasti Akrotiri i Dekelija (oblasti kojoj pripadaju britanske vojne baze i okolno zemljište koje je i nakon osamostaljenja Republike Kipar ostalo pod kontrolom Ujedinjenog Kraljevstva).⁴⁷⁷

⁴⁷⁶ Izuzetak u tom pogledu predstavlja samo vojno vlasništvo koje pripada odvojenom delu oružanih snaga, onom direktno vezanom za oblast koja postaje nezavisna država, tamo gde takve jedinice (slične jedinicama teritorijalne odbrane u SFRJ ili nacionalne garde u SAD) postoje. U takvim situacijama, pravo prvenstva da zadrži pokretnu vojnu imovinu – koju je nabavila sredstvima iz sopstvenog/regionalnog budžeta – treba da pripadne državi sukcesoru.

⁴⁷⁷ “Treaty no. 5476 between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, Greece and Turkey and Cyprus”, *House of Representatives*, Nicosia, 1960, Available from: https://www.mfa.gr/images/docs/kypriako/treaty_of_establishment.pdf (Accessed Nov 01, 2021), pp. 6-26.

Konačno, tamo gde država prethodnica nestaje usled disolucije, vojnu imovinu najbolje je distribuirati srazmerno, u skladu sa ugovorenim/ustanovljenim procentom p , pri čemu bi svaku eventualnu disproporciju u finalnom ishodu podele – do koje može doći ukoliko se na teritoriji jedne od država sukcesora nalazi приметно veći broj vojnih baza, kasarni, postrojenja, skladišta i ostalih nepokretnih objekata, kao i ukoliko se jedna od država sukcesora dobrovoljno odrekne vojne imovine koja joj pripada (ali ne i kompenzacije koja joj za istu sleduje) – trebalo nadomesti obračunavanjem i uzajamnom isplatom vrednosti X_r (primenom prethodno već predstavljene jednačine). Čini se da aukcijsko nadmetanje u takvim situacijama ne bi bilo primereno, jer bi se moglo dogoditi da jedna od zemalja sukcesora prisvoji najveći deo naoružanja i ostale vojne imovine, stvarajući tako neravnotežu u regionalnom odnosu snaga.

IX. Na gorepomenuti princip ekstrateritorijalnosti – koji se u međunarodnopravnoj praksi uglavnom primenjuje u slučaju diplomatskih i konzularnih predstavništava – opravdano je osloniti se i u slučaju nepokretnih kulturnih dobara i istorijskog ili verskog nasleđa. Dakle, kada se na teritoriji regije koja se otcepljuje nalaze objekti od izuzetnog kulturnog, istorijskog ili verskog značaja za većinski narod stare države, pa samim tim i za tu državu (objekti čija se vrednost ne može naprosto kvantifikovati kao u slučaju ostale imovine uključene u sukcesiju država, budući da nije materijalne prirode), zemlja prethodnica i zemlja sukcesor mogu sklopiti sporazum kojim bi potonja prethodnoj omogućila da i nakon separacije zadrži određenu vrstu suvereniteta nad zemljištem koje se vezuje za date objekte.⁴⁷⁸ Primera radi, prostor na kom je smešteno nepokretno nasleđe od kulturnog, istorijskog ili verskog značaja za staru državu moguće je urediti kao njenu enklavu ili ‘prekograničnu teritoriju’ unutar koje bi: **a)** slobodno kretanje bilo dozvoljeno svakome ko ima pravo da stanuje ili boravi u novoj državi (npr. kao što je slobodno kretanje Vatikanom ili San Marinom dozvoljeno svim žiteljima i posetiocima Rima/Italije), **b)** za održavanje reda i mira bile nadležne policijske snage otcepljene zemlje (pri čemu bi sudsku vlast i dalje vršile institucije stare države), dok bi **c)** pravo prebivališta imali samo građani zemlje prethodnice zaduženi za očuvanje tog nasleđa ili za vršenje verskih obreda, kao i oni koju su tu odranije već nastanjeni (i kojima stoga nije moralno oduzimati to stečeno pravo).

Tamo gde princip ekstrateritorijalnosti nije moguće implementirati, pravično rešenje – u pogledu načina upravljanja nepokretnim kulturnim, verskim i istorijskim dobrima vezanim za identitet većinskog naroda stare države i u vidu regulisanja imovinskih prava nad njima – moglo bi se obezbediti i ugovaranjem posebnog institucionalnog aranžmana koji bi teritorijalnim celinama na kojima se data dobra nalaze garantovao široku autonomiju, kao i mogućnost održavanja čvrstih veza sa maticom. Interesantan slučaj za razmatranje i korisnu polaznu osnovu za osmišljanje jednog takvog institucionalnog aranžmana (slučaj na koji bi, prilikom obavljanja tog zadatka, mogle da se pozovu mešovita politička komisija nadležna za rukovođenje postupkom secesije i njoj podređene tehničke/stručne komisije za pitanja sukcesije i za devoluciju vlasti) predstavlja način na koji je Republika Grčka definisala svoj odnos sa Autonomnom Monaškom Republikom Svetom Gorom, koja se – iako čini sastavni deo imenovane države – nalazi pod direktnom upravom Carigradske patrijaršije, dok je ujedno i slobodna da sama donosi zakone kompatibilne sa viševekovnom tradicijom i verskim

⁴⁷⁸ Ukoliko se nepokretno kulturno, istorijsko ili versko nasleđe nalazi na samoj granici stare i novonastajuće države, tokom demarkacione faze preciziranja teritorijalnog okvira secesionističke oblasti trebalo bi ga pripojiti onoj zemlji za čiji identitet se isto vezuje (kako bi ona zadržala/preuzela pun suverenitet nad zemljištem na kom se to nasleđe nalazi). Za primer dobre prakse u tom pogledu može se uzeti odluka Zoga I od Albanije da Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1925. godine ustupi zemljište na kom se nalazi pogranični Manastir Svetog Nauma kod Ohrida, budući da je ono prilikom razgraničenja – koje je sprovedeno nepunu deceniju ranije – pripalo Albaniji, iako su tamošnji monasi mahom pripadali srpskom i drugim slovenskim narodima. – Owen Pearson, *Albania and King Zog: Independence, Republic and Monarchy 1908-1939*, I.B. Tauris, London, 2004, p. 248.

običajima koji se praktikuju na toj teritoriji.⁴⁷⁹ Naravno, involvirani akteri bi u proces formulisanja institucionalnog rešenja sličnog upravo opisanom – pored pomenutih komisija – mogli da uključe i relevantne međunarodne organizacije, poput Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (skr. UNESCO).

Za razliku od nepokretne, pokretnu kulturnu, versku i istorijsku imovinu moguće je preneti u državu gde pripadnici nacije za čiji identitet se ista vezuje čine većinsko stanovništvo, te je po tom pitanju – uz dobru volju svih strana uključenih u sukcesiju država – lako postići dogovor. Primera radi, političko rukovodstvo secesionističke regije moglo bi se – potpisivanjem ugovora sa predstavnicima centralnih vlasti – obavezati da će pre uspostavljanja bilateralnih odnosa između nove i stare zemlje potonjoj predati svo nasleđe koje ona potražuje. U tom slučaju, država prethodnica ne bi imala moralnu obavezu da novonastajuću zemlju prizna kao sebi ravnog subjekta međunarodnih odnosa sve dok ona ne ispuni dužnost koju je na sebe sporazumno preuzela. Međutim, do problema može doći tamo gde oba aktera (odnosno gde dve ili više država koje se obrazuju usled disolucije stare zemlje) zahtevaju istu kulturnu, versku i/ili istorijsku imovinu. U takvim situacijama, tehnička komisija za pitanja sukcesije trebala bi da se posveti osnivanju radne grupe (ili da pokrene postupak formiranja međunarodne arbitražne komisije) sačinjene od neparnog broja internacionalnih/neutralnih stručnjaka za kulturu i istoriju datog područja, čiji bi zadatak bio da – nakon saslušanja zainteresovanih strana – glasovima većine svojih članova donese argumentovanu odluku o tome kojoj državi sleduje pravo svojine nad kojom ‘spornom’ imovinom. U obzir bi prilikom ‘izricanja presude’ – pokraj stepena vezanosti kolektivnog identiteta suprotstavljenih aktera za dato nasleđe – trebalo uzeti i činioce poput uslova za očuvanje kulturnih, istorijskih i verskih dobara koje su zemlje sukcesori (ili zemlja prethodnica) u stanju da ponude/obezbede. Ukoliko se i nakon primene upravo predloženih kriterijuma ustanovi da su zahtevi više naroda/zemalja podjednako legitimni, odluku je – tek tada – opravdano doneti primenom teritorijalnog principa. Isto važi i za kulturno, istorijsko i versko nasleđe koje nije direktno vezano za identitet bilo koje od involviranih nacija, odnosno ni za jednu zemlju uključenu u sukcesiju država, pa ga – pod pretpostavkom da su sve jednako sposobne da o njemu vode računa – zadržava ona unutar čijih granica se zateklo.

X. Specifičan način podele zajedničkog vlasništva koje se nalazi na području odlazeće regije neophodno je primeniti i u slučaju prirodnih resursa, budući da se i ova dobra – baš kao i kulturno, istorijsko i versko nasleđe – suštinski razlikuju od ostale (uslovno rečeno ‘obične’) imovine. Iako im materijalna vrednost jeste procenjiva, u situacijama u kojima privreda države prethodnice (ili neke od država sukcesora koje nastaju usled njene disolucije) zavisi od eksploatacije određenih/konkretnih resursa, pravo prvenstva da ih otkupi ne može pripasti novonastajućoj zemlji koja od njih nije zavisna, sve i kada se nalaze na njenoj teritoriji. Primera radi, ukoliko je rudnik uglja – koji predstavlja glavni izvor snabdevanja termoelektrana države prethodnice energentima neophodnim za njihovo funkcionisanje – smešten unutar secesionističke regije, prednost u pogledu otkupa punog prava svojine nad tim javnim preduzećem (pa samim tim i nad prirodnim resursima koje ono eksploatiše) treba da sleduje prvom od dva pomenuta aktera. S druge strane, ukoliko ista firma ugljem snabdeva termoelektrane koje su raspoređene na teritoriji oba politička entiteta (ili, u slučaju disolucije, na teritoriji više njih), vlasništvo nad njom i mineralnim sirovinama koje ona rudari pravično

⁴⁷⁹ Primera radi, pravilo na osnovu kog je ženama onemogućen pristup Svetoj Gori ostalo je na snazi čak i kada se Grčka 2000. godine pridružila Šengenskoj zoni, budući da su Vlada Republike Grčke i ostale zemlje potpisnice Šengenskog sporazuma uvažile njen poseban status usvajanjem ‘Zajedničke deklaracije o Svetoj Gori’. – “Joint Declaration concerning Mount Athos”, *Le gouvernement du Grand-Duché de Luxembourg*, Schengen, 1992, Available from: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:239:0001:0473:EN:PDF> (Accessed Nov 02, 2021), p. 87.

je podeliti prema procentu p (koji predlaže komisija za pitanja sukcesije, a prihvata mešovita politička komisija). A ako kompanija te vrste uopšte nije u javnom vlasništvu, država sukcesor ima i moralnu i pravnu obligaciju da na sebe preuzme obaveze iz ugovora o eksploataciji prirodnih resursa postignutog između zemlje prethodnice i datog privatnog pravnog lica. Ukoliko smatra da je taj ugovor nepravedan, da nije u njenom najboljem interesu i/ili da je sklopljen mimo volje naroda koji se osamostaljuje, država sukcesor ima pravo da zahteva njegovo raskidanje (koristeći se raspoloživim pravnim sredstvima), dok nacionalizacija privatne imovine ni u kom slučaju ne može predstavljati moralno opravdano rešenje (osim u kontekstu dekolonizacije ili deokupacije, ali i tada samo u određenim okolnostima i pod specifičnim uslovima).⁴⁸⁰

Za razliku od resursa od čije eksploatacije zavisi privreda stare zemlje (ili neke od država sukcesora koje nastaju usled njene disolucije), pravo da otkupi puno vlasništvo nad ostalim prirodnim bogatstvima čija je eksploatacija već otpočela (kao i nad javnim preduzećima koja se tom eksploatacijom bave) sleduje zemlji sukcesoru, dok joj nekorišćeni resursi – u koje se ubrajaju i oni koji još uvek nisu otkriveni – pripadaju u celosti. Argumentacija kojom se upravo izneta tvrdnja potkrepljuje prilično je jednostavna. Ako secesiju/disoluciju posmatramo kao čin kojim se voljom involviranih politički formiranih naroda raskida do tog trenutka važeći društveni ugovor, pravo svojine nad prirodnim resursima koje je bilo koja od država sukcesora stekla/otkrila nakon datuma prestanka tog ugovora – odnosno nakon dana sukcesije – ne može pripadati nikom drugom osim njoj samoj.

Konačno, u situacijama u kojima resursi od kojih zavisi privreda secesionističke oblasti ostaju na teritoriji – pa samim tim i u punom vlasništvu – države prethodnice, potonja nema obligaciju da prethodnoj prepusti delimično pravo nad istima, budući da narod koji teži samostalnosti i njegovo rukovodstvo moraju biti svesni da će se ti resursi nakon otcepljenja naći u susednoj zemlji, pa je taj podatak nešto što moraju uzeti u obzir prilikom donošenja odluke o eksternom teritorijalnom samoopredeljenju. Međutim, stara zemlja svakako ima moralnu obavezu da novoj omogući da nakon razjedinjenja počne (ili natavi) da po tržišnoj ceni otkupljuje prirodna bogatstva od kojih joj privreda zavisi.

XI. Nasuprot podeli prirodnih resursa, vojnog vlasništva, kulturnog, istorijskog i verskog nasleđa (kao i ostale pokretne i nepokretne imovine u sklopu čijeg se prelaza sa zemlje prethodnice na državu sukcesora treba voditi ne samo principima pravičnosti i proporcionalnosti, već i drugim kriterijumima raspodele koje specifičnost njene prirode nameće), finansijsku aktivu i pasivu stare zemlje⁴⁸¹ moguće je podeliti oslanjanjem isključivo na pravilo o pravičnoj srazmeri; pravilo koje bi trebalo da važi kako u slučaju disolucije

⁴⁸⁰ Primera radi, tamo gde je privatna kompanija eksploatisala prirodna bogatstva bez ikakvog odobrenja autohtone zajednice i bez ikakvih ulaganja u koloniju koja stiče nezavisnost – izrabljavajući pritom lokalno stanovništvo usled njegovog podređenog statusa – može se argumentovati da nacionalizacija njene imovine predstavlja jedan od moralno valjanih načina postizanja korektivne pravde. S druge strane, sami prirodni resursi u takvim situacijama neupitno pripadaju narodu koji se osamostaljuje (bez obzira na to ko ih je do tada eksploatisao), na šta ukazuju Rezolucija 1515 (XV), Rezolucija 1803 (XVII), kao i ‘Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima’. – Videti fusnotu br. 659, str. 233. i fusnotu br. 663, str. 234.

⁴⁸¹ U finansijsku aktivu države prethodnice spadaju sva finansijska dobra kojima ona raspolaže, odnosno kojima raspolaže njena vlada, organi/ministarstva njenih centralnih vlasti, kao i njena centralna banka. Tu se misli na finansijska dobra poput gotovine, depozitnih računa, hartija od vrednosti i monetarnog zlata (i drugih plemenitih metala). U finansijsku pasivu se ubrajaju svi državni dugovi i finansijske obaveze upravo poborjanih institucija zajedničke zemlje. – “Zakon o potvrđivanju Sporazuma o pitanjima sukcesije”, *Savezna skupština Savezne Republike Jugoslavije*, Beograd, 2002, Preuzeto sa: <https://www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/ZAKON%20O%20POTVR%C4%90IVANJU%20SPORAZUMA%20O%20PITANJIMA%20SUKCESIJE.pdf> (Pristupljeno 10. oktobra 2021.), str. 26.

zajedničke države, tako i u slučaju klasične ili iredentističke secesije (što nalaže i ‘Bečka konvencija iz 1983. godine’). Dakle, deo finansijke aktive države prethodnice koji sleduje secesionističkoj regiji (X_a) uvek bi trebao da bude jednak procentualnom doprinosu (p_a) koji su toj aktivi (A) dali stanovnici potonje, odnosno:

$$X_a = p_a A$$

Isto tako, pasiva stare zemlje (P) koju novonastajuća država preuzima na sebe (X_{pa}) treba da bude jednaka vrednosti sredstava koje su centralne vlasti pozajmile (od drugih međunarodnih aktera i pravnih lica) kako bi ih uložile u budžet odlazeće administrativne jedinice, kao i u izgradnju, proizvodnju, nabavku ili održavanje imovine koju potonja nasleđuje, pri čemu se u ta sredstva ubraja i relevantna kamata. Izraženo prostom matematičkom formulom (u kojoj p_{pa} označava procentualni udeo pasive zemlje prethodnice koji je investiran u državu sukcesora):

$$X_{pa} = p_{pa} P$$

Međutim, pošto se za određene dugove i finansijske obaveze – koje država sukcesor preuzima od stare zemlje – pokraj kamate vezuju i pojedine imovinske celine (npr. one celine koje su nabavljene podizanjem kredita ili koje su prilikom uzimanja novčane pozajmice stavljene pod hipoteku), potrebno je osvrnuti se i na pravičan način regulisanja prava svojine nad takvim materijalnim dobrima. U tom smislu, kada je određena (ne)pokretna imovina koja se nalazi na teritoriji novonastajuće države ujedno vezana i za pasivu koje se rukovodstvo te države prihvatilo prilikom sklapanja sporazuma o sukcesiji, dati politički entitet ima obavezu da nad pomenutim objektima preuzme puno – mada otplatom duga trećim pravnim licima uslovljeno – pravo svojine, tako što će ostalim akterima uključenim u postupak secesije/disolucije isplatiti novčani iznos koji je po vrednosti istovetan njihovom udelu u vlasništvu nad tim materijalnim dobrima. Dakle, ukoliko je ta imovina izgrađena/kupljena podizanjem kredita, zemlja sukcesor državi prethodnici – odnosno svim ostalim stranama involviranim u deobu aktive i pasive – treba da refundira sumu jednaku inicijalno uplaćenom depozitu/učešću i već otplaćenom delu tog kredita (u srazmeri koja im pripada na osnovu procenta p , koji definiše komisija za pitanja sukcesije), pri čemu ujedno mora da se obaveže i na to da će ostatak datog kredita isplatiti sama. Ona, dakle, ne može odabrati da pravo prvenstva u pogledu otkupa nekretnina i pokretnih stvari za koje se otplaćuje kredit (pravo koje joj sleduje) prepusti staroj zemlji ili – ukoliko se ta zemlja raspada – drugoj državi sukcesoru (kao što je to slobodna da učini u slučaju vlasništva koje nije vezano za dugove), jer bi takav aranžman mogao da dovede do ishoda u kom se – zarad zajma koji novonastajuća zemlja nije vratila poveriocu – imovina oduzima državi prethodnici ili drugom subjektu međunarodnih odnosa kom je tokom deobe pripala.

Država sukcesor iz istog razloga ima obavezu da na sebe preuzme puno pravo svojine i nad imovinom koja se nalazi na njenoj teritoriji, a koja je stavljena pod hipoteku prilikom uzimanja pozajmice koju – nakon osamostaljenja – ona sama nastavlja da otplaćuje. No, iako takav scenario treba izbegavati, može se desiti da se nepokretna materijalna dobra pod hipotekom (vezanom za deo pasive koji sleduje državi sukcesoru) nađu na području zemlje prethodnice, ili na prostoru druge države sukcesora. U takvim situacijama, najpravičnije je da ta materijalna dobra ostanu u vlasništvu stare zemlje (odnosno da pređu u vlasništvo druge države sukcesora na čijoj su teritoriji smeštena, nakon što ista otkupi puno pravo svojine nad njima), uz potpisivanje bilateralnog sporazuma kojim će se novonastajuća ‘zemlja dužnik’ obavezati da će suprotnoj strani finansijski nadomesti sve materijalne gubitke koje ona eventualno pretrpi usled njene nemogućnosti da izmiri data potraživanja; gubitke poput onih do koji dolazi tamo gde poverilac svoje založno pravo ostvari oduzimanjem imovine koja se nalazi pod hipotekom.

XII. Kada je reč o neizmirenim potraživanjima, treba napomenuti i to da mešovita politička komisija i njoj podređena tehnička/stručna komisija za pitanja sukcesije moraju – prilikom srazmerne i pravične podele aktive i pasive, ali i materijalnih dobara koja se vezuju za pasivu (kao i prilikom podele ostale imovine nekada zajedničke države) – da vode računa i o tome da se nijedna od involviranih zemalja ne prihvati obaveza/dugova koje dugoročno nije u stanju da ispuni/otplati (kako joj fiskalna i/ili ekonomska održivost ne bi bila ugrožena), pri čemu se – pored vrednosti X_{pa} – ne sme zanemariti ni visina vrednosti X (odnosno X_n) koju svaka država sukcesor ostalim zainteresovanim stranama treba da refundira za nasleđenu imovinu. Stoga, ukoliko je deo pasive zajedničke države koji joj sleduje (X_{pa}) nesrazmeran njenim objektivnim finansijskim i ekonomskim kapacitetima, novonastajućoj zemlji poželjno je olakšati isplatu ostalih obaveza, poput onih obaveza koje ima prema državi prethodnici ili drugim zemljama sukcesorima. To se može učiniti – recimo – produžavanjem roka predviđenog za izmirivanje iznosa X , koji tek otcepljena zemlja svakako treba da otplaćuje u beskamratnim ratama (prilagođenim inflaciji).

XIII. Za razliku od aktive i pasive, sve nepokretne objekte i pokretne stvari koje se nalaze u inostranstvu – sa izuzetkom arhiva i kulturnog, istorijskog i verskog nasleđa – treba posmatrati kao vlasništvo koje sleduje državi prethodnici (odnosno državi sukcesoru koja u slučaju raspada stare zemlje na sebe preuzima sve njene međunarodnopravne obaveze), jer joj je i tokom/nakon razjedinjenja neophodno omogućiti da neometano nastavi da obavlja sve diplomatsko-konzularne poslove koje je i do tada obavljala. S druge strane, ona – u kontekstu demokratske/sporazumne separacije – ima moralnu dužnost da građanima novonastajućeg subjekta međunarodnih odnosa i po otcepljenju privremeno nastavi da pruža konzularnu zaštitu i usluge (sve dok taj subjekat i sâm ne uspostavi svoja predstavništva u inostranstvu), budući da tako štiti stečena prava svojih bivših državljana.

Naravno, i zemlje sukcesori mogu imati određene obligacije prema suprotnoj strani (ili suprotnim stranama), pogotovo kada dođe do disolucije stare države. One bi tada trebale da se obavežu da će „...na najbolji način nastojati da pomognu jedna drugoj u sprovođenju svojih diplomatskih i konzularnih aktivnosti, obezbeđivanjem odgovarajuće imovine na njihovim odnosnim teritorijama,⁴⁸² kao što su to potpisivanjem ‘Sporazuma o pitanjima sukcesije SFRJ’ učinile bivše jugoslovenske republike. Pritom – nasuprot klasičnoj i iredentističkoj secesiji – u slučaju raspada nekada zajedničke zemlje (u kom nijedna država sukcesor na sebe ne preuzima njene međunarodnopravne obaveze) diplomatsko-konzularna predstavništva valja podeliti proporcionalno, u procentualnoj srazmeri p koja pripada svakoj novoj državi. Tu je se takođe najbolje ugledati na primer bivših jugoslovenskih republika, koje su diplomatsko-konzularnu imovinu smeštenu u inostranstvu odlučile da podele na način srodan gorepredloženim moralnim načelima i preporukama, jer su se opredelile za princip proporcionalnosti i pravilo prelaza u pravičnoj srazmeri.⁴⁸³

XIV. Međutim, dok jugoslovenski primer nudi korisne smernice u pogledu podele nekretnina i pokretnih stvari koje se na dan sukcesije nalaze/zateknu u inostranstvu, on je istovremeno i pokazatelj načina na koji se tokom i nakon secesije/disolucije ne treba postupati prema privatnom vlasništvu, kao ni prema vlasništvu javnih preduzeća/organizacija sa sedištem u drugim državama sukcesorima. Iako pravo svojine fizičkih i pravnih lica prilikom sukcesije država ne sme biti narušeno – što, kao što je već naglašeno, nalaže i ‘Bečka konvencija iz 1983.

⁴⁸² „Diplomatska i konzularna imovina... deli se tako da ukupna i konačna podela u naturi tih nepokretnosti... odražava što je moguće vernije sledeće procentualne vrednosti za svaku Državu: Bosna i Hercegovina 15%, Hrvatska 23,5%, Makedonija 8%, Slovenija 14% i Savezna Republika Jugoslavija 39,5%.“ – “Zakon o potvrđivanju Sporazuma o pitanjima sukcesije”, *Savezna skupština Savezne Republike Jugoslavije*, op. cit., str. 5.

⁴⁸³ Ibidem, str. 7-8.

godine', dok isto čini i sâm 'Sporazuma o pitanjima sukcesije SFRJ' – na prostoru republika otcepljenih od bivše Jugoslavije već godinama se grubo krše prethodno stečena imovinska prava. Stoga je prilikom promišljanja moralno opravdanog postupanja tokom trajanja procesa sukcesije – pored razmatranja legitimnih načina podele 'zajedničke' državne imovine – neophodno predložiti i etiku ophođenja prema pravu svojine fizičkih i pravnih (privatnih ili javnih) lica, ali i institucionalne mehanizme koji najbolje mogu garantovati da će se involvirani akteri datom etikom doista i rukovoditi.

U tom pogledu, imovinska prava najpoželjnije je zaštititi pre uspostavljanja bilateralnih odnosa između stare i nove zemlje. Primera radi, država prethodnica priznavanje nezavisnosti odlazeće pokrajine/provincije može – između ostalog – usloviti i obavezom donošenja i blagovremenog/efikasnog implementiranja lokalnog zakona o sukcesiji, kojim bi se obezbedila zaštita vlasničkih prava ubuduće stranih državljana i pravnih lica koja poseduju nekretnine i pokretna materijalna dobra smeštena na teritoriji secesionističke oblasti. S druge strane, građanima koji jesu stanovnici otcepljujuće regije, a koji istu – usled po njih nepovoljnog ishoda kaskadnih referenduma o nezavisnosti – žele napustiti kako bi se preselili na teritoriju koja ostaje u sastavnom delu stare države, pomenutim zakonom je potrebno omogućiti da za imovinu koju poseduju – a koju sa sobom ne mogu poneti – budu adekvatno kompenzovani sredstvima iz budžeta nove države (ukoliko se za nju u razumnom roku ne nađu privatni kupci). Isto važi i za pravna lica koja nisu voljna ili koja zbog izmenjenih pravno-političkih okolnosti ne mogu da nastave da deluju/posluju na prostoru nastajućeg subjekta međunarodnih odnosa. Kako bi se primena jednog takvog zakona osigurala ne samo u slučaju klasične i iredentističke secesije, već i u kontekstu disolucije države prethodnice, kontrolu njegovog sprovođenja najbolje je prepustiti posebnoj radnoj grupi ili nezavisnom internacionalnom telu. Ta institucija bi svoje izveštaje trebala da podnosi tehničkoj/stručnoj komisiji za pitanja sukcesije i njoj nadređenoj mešovitoj političkoj komisiji, čije bi zemlje osnivači potom – ukoliko za tim postoji potreba – zajedno trebale da vrše pritisak na aktera koji ne ispunjava obaveze preuzete prilikom raspada države prethodnice. Podršku u tom pogledu mogla bi im pružiti i šira međunarodna zajednica, tamo gde je to neophodno.

XV. Imajući na umu upravo iznetu tvrdnju da je proces sukcesije – makar najvećim delom – najčešće poželjno sprovesti interno (pre okončanja postupka otcepljenja i uspostavljanja bilateralnih odnosa između stare i nove države), naposljetku je važno naglasiti i to da se dan sukcesije ne mora nužno vezivati za datum secesije. Primera radi, dan okončanja pete delimitacione faze kaskadnih referenduma o nezavisnosti, odnosno datum izglasavanja preciznih granica odlazeće regije – nakog kod postaje jasno koja tačno nepokretna imovina ostaje unutar države prethodnice, a koja će se ubuduće nalaziti na teritoriji novonastajuće zemlje – u tom smislu takođe deluje kao logičniji izbor.

Formulisanjem petnaest upravo predstavljenih moralnih načela i praktično primenjivih smernica (namenjenih akterima uključenim u proces sukcesije) skiciran je pravičan način/model podele nekada zajedničke državne imovine – kao i delotvoran pristup zaštiti prava privatne svojine tokom secesije/disolucije – koji je po svemu sudeći pravedniji od modela/predloga zasnovanih na teritorijalnom principu prenosa prava nad javnim vlasništvom, poput onog koji iznosi 'Bečka konvencija iz 1983. godine'.⁴⁸⁴ Pritom, pored toga što pruža

⁴⁸⁴ Pored toga što secesionističkim oblastima – u koje su finansijska sredstva države prethodnice nesrazmerno više ulagana – pripisuje moralnu obavezu da prilikom sticanja nezavisnosti novčano nadomeste svaku disproporciju te vrste (kako zemlja prethodnica ne bi bila oštećena), gorepredstavljeni predlog etike sukcesije takođe štiti i interese ekonomski i infrastrukturno manje razvijenih separatističkih republika/provincija, budući da – primera radi – predviđa da su države sukcesori (u čiju su ekonomiju i infrastrukturu centralne vlasti bivše zemlje nesrazmerno više investirale) dužne da tim oblastima u slučaju disolucije isplate razliku X_n . Poređenja radi, teritorijalni princip

naizgled najpravednija (u praksi primenjiva) rešenja gotovo svih ključnih nedoumica vezanih za pitanje sukcesije, čini se da gorepredstavljani model/predlog ujedno nudi i svim involviranim stranama objektivno prihvatljive solucije; solucije na koje – makar u kontekstu demokratskog/kompromisnog političkog razvoda – ne samo da upućuju polazne moralnoetičke pretpostavke ove disertacije, već i solucije koje bi (u najvećem broju slučajeva) po prirodi stvari (pre ili kasnije) trebao da iznedri i realan odnos snaga/moći između centra i separatizmu okrenute periferije.

Primera radi, da bi uopšte mogla da se nada da će od centralnih vlasti dobiti saglasnost da se otcepi, secesionistička oblast – u koju je investirano više sredstava nego što je uloženo u ostale krajeve zajedničke zemlje – jednostavno mora biti spremna da u sklopu postizanja sporazuma o trajnom odvajanju od matice pristane i na srazmernu podelu državne imovine locirane na njenoj teritoriji (budući da je to u interesu postojeće/stare zemlje, koja u trenutku pregovora o razjedinjenju i dalje poseduje vrhovni suverenitet unutar svojih granica i koja stoga nema razloga – pa ni moralnu obavezu – da ga se odrekne bezuslovno, bez ikakve naknade za materijalne gubitke koje odricanje od dela teritorije i tamošnjih nekretnina nosi sa sobom). Isto važi i za situacije u kojima država prethodnica nestaje usled sporazumne disolucije, jer je za očekivati da će, u takvim okolnostima, novonastajuće zemalje (one u čijem interesu nije da se prilikom sukcesije implementira teritorijalni princip) biti te koje će tokom razgovora o načinu razilaženja – u nedostatku centralnih vlasti – složno vršiti pritisak na državu naslednicu koja se protivi proporcionalnoj deobi materijalnih dobara (sve dok ona pod tim pritiskom ne popusti), što ponovo navodi na zaključak da primena pravila prelaza u pravičnoj srazmeri predstavlja ne samo najpravedniji, već često i naizgledniji ishod svakog političkog dijaloga o podeli zajedničke javne imovine. Konačno, upravo prezentovana argumentacija može biti relevantna čak i u postkonfliktnom miljeu, onom u kom je došlo do (remedijalne) secesije i posledičnog stvaranja *de facto* nezavisnog entiteta. U takvim slučajevima, razumno je tvrditi da je otcepljena oblast ta koja ima ne samo moralnu obligaciju, već i interes da – zarad uspostavljanja dobrosusedskih bilateralnih odnosa sa nekadašnjom maticom – sprovede srazmernu i pravičnu podelu materijalnih dobara, s tim što prilikom pregovora o međusobnom priznavanju ona – između ostalog – s pravom može insistirati i na tome da se udeo imovine koji joj sleduje (na osnovu računice tehničke/stručne komisije nadležne za pitanja sukcesije) donekle uveća, kako bi na taj način bila kompenzovana za ranije pretrpljenu nepravdu.

Međutim, iako je do sada pažnja pretežno bila usmerena na deobu zajedničkog vlasništva, ne sme se zaboraviti da se tokom sukcesije ne nasleđuju samo materijalna dobra, već i ugovorne obaveze države prethodnice prema drugim zemljama. U tom smislu, treba napomenuti da 'Bečka konvencija o sukcesiji država u odnosu na ugovore' iz 1978. godine razlikuje 'nove države koje su stekle nezavisnost' (aludirajući na bivše kolonije) od ostalih novih zemalja (među koje ubraja kako države nastale klasičnom secesijom, tako i one koje su se osamostalile usled raspada njihove nekadašnje matice). Bivše kolonije (članom šesnaest) oslobađa od obaveze da na snazi održavaju ugovore koji su bili validni na dan sukcesije, garantujući oslobođenim narodima 'čiste države' (*clean states*), dok drugim tek formiranim zemljama (članom trideset četiri) pripisuje obligaciju poštovanja gotovo svih sporazuma koje je njihova prethodnica potpisala. Pritom, prvima (članom sedamnaest) ujedno pruža i mogućnost da se – ukoliko to žele – po automatizmu priključe internacionalnim organizacijama i multilateralnim sporazumima kojima je ranije već pristupio njihov nekadašnji kolonizator

ne vodi računa o pravičnoj podeli imovine (makar ne u toj meri), pošto njegova primena nalaže da svakoj secesionističkoj regiji sleduju sve nekretnine stare države izgrađene na teritoriji iste, kao i najveći deo pokretne javne imovine koja se na dan sukcesije zatekne unutar njenih granica, što neminovno dovodi do nesrazmerne podele materijalnih dobara.

(osim u specifičnim/izuzetnim okolnostima, navedenim u stavkama pomenutog člana), dok ostalim novim državama (članom devet) uskraćuje pravo unilateralnog pridruživanja, nalažući im da prvo dobiju pristanak većine prethodno već primljenih/priključenih zemalja članica/potpisnica,⁴⁸⁵ kao što to standardna procedura najčešće i predviđa.

A kada je reč ne o novim, već o starim/postojećim državama kojima se (npr. usled iredentističke secesije) sporazumno pripaja deo susedne zemlje, imenovana konvencija članom petnaest propisuje da „ugovori države prethodnice (u takvim situacijama) prestaju da budu na snazi u pogledu teritorije na koju se odnosi sukcesija,“ te da od dana sukcesije na njoj treba primenjivati ugovorne obaveze zemlje sukcesora.⁴⁸⁶ Pomenuti dokument se – dakle – drugačije ophodi ne samo prema bivšim kolonijama s jedne i ostalim tek formiranim državama s druge strane, već i prema novim zemljama (nastalim usled klasične secesije ili disolucije) naspram starih (koje se – recimo – proširuju sjedinjavanjem sa iredentističkim teritorijama njima susednih država), budući da prvima nameće donekle različita prava i obaveze od onih koje istovremeno pripisuje drugima.

Ipak, uspostavljena međunarodnopolitička praksa, ali i mnogi autori koji se bave savremenom teorijom međunarodnog prava, predlažu korisniju/primenjiviju tipologiju, onu koja – suprotno ‘Bečkoj konvenciji iz 1978. godine’ – ne pravi razliku između novih i starih država, niti među novoformiranim državama (u odnosu na to da li su ranije bile kolonije ili ne), već onu koja prepoznaje drugačije vrste ugovornih obaveza; takozvane ‘personalne’ (*personal*) i ‘stvarne’ (*real*) ugovorne obaveze (i koja stoga u znatno većoj meri odgovara do sada demonstriranom ophođenju globalnih aktera prema pitanju sukcesije).⁴⁸⁷ Zastupnici date tipologije ističu da su personalne obligacije one koje pripadaju samo: *a*) ugovornoj strani koja ih je na sebe dobrovoljno/sporazumno preuzela (npr. zemlji prethodnici) ili *b*) njenoj direktnoj pravnoj naslednici (npr. zemlji koja nakon disolucije postaje nešto poput države sledbenice ili poput ‘primarnog’ sukcesora stare države, kao što je to prilikom raspada Sovjetskog Saveza bio slučaj sa Ruskom Federacijom), dok su stvarne one obaveze kojih je – uslovno rečeno – dužan da se prihvati kako svaki novi tako i svaki odranije već priznat subjekat internacionalnih odnosa koji prisvaja pravo vršenja suverene vlasti nad teritorijom za koju su te obaveze bile neposredno vezane na dan sukcesije (npr. tek otopljena republika ili zemlja kojoj se pripaja susedna iredentistička oblast) i to nezavisno od toga da li država koja ih je na sebe inicijalno preuzela nastavlja da postoji ili ne, kao i od toga da li je zemlja sukcesor prethodno bila kolonija ili ne. Drugim rečima, personalne (ili političke/subjektivne) ugovorne obligacije – prema upravo predstavljenoj argumentaciji – prestaju da važe po nestanku ugovorne strane (i njene direktne pravne naslednice), a stvarne (ili teritorijalne/objektivne) obligacije na snazi ostaju trajno, odnosno sve dok države potpisnice – ili njihovi sukcesori – kompromisno ne izmene ili ne raskinu ugovore kojim su one prvobitno i uspostavljene.

Primera radi, sporazum o saradnji u oblasti nauke postignut između dve ili više zemalja prestaje da važi na prostoru one koja nestaje (ili, u slučaju klasične/iredentističke secesije, unutar entiteta koji se otcepljuje), što znači da svaka nova država koja se tom prilikom formira – ako to želi – isti (najčešće) mora iznova da sklopi sa nekadašnjim partnerima njene bivše matice. S druge strane, ukoliko se država prethodnica bilateralnim ili multilateralnim ugovorom obavezala da će na svojoj teritoriji izgraditi (a potom i održavati) deo određene infrastrukturne celine koja se prostire na području više zemalja – poput zajedničke

⁴⁸⁵ “Bečka konvencija o sukcesiji država u odnosu na ugovore”, *Ujedinjene nacije*, op. cit., str. 5. str.7 i str. 14-16.

⁴⁸⁶ Ibidem, str. 6-7.

⁴⁸⁷ Claude Emanuelli, “State Succession, Then and Now, With Special Reference to the Louisiana Purchase (1803)”, op. cit., p. 1283.

hidroelektrane koja se nalazi na pograničnoj reci – država sukcesor (kojoj ta celina pripadne prilikom razjedinjenja) uporedo sa njom nasleđuje i pomenutu ugovornu obavezu, budući da bi jednostrano istupanje iz takvog sporazuma moglo ne samo da obespravi sve ostale zemlje potpisnice, već i da im nanese realnu/opipljivu materijalnu štetu.⁴⁸⁸

Ovakav pristup pitanju sukcesije država (u odnosu na ugovore) stoga istovremeno deluje i pravično i nužno. Pritom, iako ‘Bečka konvencija iz 1978. godine’ – kojoj je u međuvremenu pristupilo svega dvadeset tri zemlje – insistira na (danas malo relevantnoj)⁴⁸⁹ razlici između bivših kolonija i ostalih novoformiranih država, praksa je pokazala da se mnoge novonastajuće zemlje (bez obzira na to da li su prethodno bile kolonije ili ne) po inerciji stvari opredeljuju da na sebe preuzmu obaveze iz već postojećih bilateralnih i multilateralnih sporazuma, pogotovo u slučaju stvarnih/teritorijalnih obligacija.⁴⁹⁰ Recimo, Litvanija, Letonija i Estonija su prilikom istupanja iz SSSR-a istakle „...da se ne smatraju sukcesorkama Sovjetskog Saveza, već državama koje su povratile svoj suverenitet. No, i pored takve notifikacije... prihvatile (su) neke od sovjetskih međunarodnih ugovornih obaveza (na primer, o kontroli naoružanja).“⁴⁹¹

Međutim, želja određene zemlje da (nakon dezintegracije njene bivše matice) na sebe preuzme ulogu potpuno novog subjekta međunarodnog prava, odnosno ulogu države sukcesora, države prethodnice ili države (direktne) sledbenice – pa i njena intencija da prisvoji sva ili pojedina prava i obaveze koje bi shodno pravnom statusu koji preferira trebale da joj pripadnu – sama po sebi ne garantuje da će ona od strane šire međunarodne zajednice naposljetku i biti prepoznata/prihvaćena kao takva. Primera radi, iako je imala nameru da uspostavi neposredan pravni kontinuitet sa SFRJ, Saveznoj Republici Jugoslaviji (skr. SRJ) to je onemogućeno kako: **a)** desetim mišljenjem Badinterove komisije, kojim je ustanovljeno da se „SRJ (Srbija i Crna Gora) javlja... kao nova država koja se ne bi mogla smatrati isključivim naslednikom SFRJ“⁴⁹² (što je jasno definisalo odnos članica EEZ – pa posledično i mnogih

⁴⁸⁸ Razliku između personalnih i stvarnih ugovornih obaveza dobro ilustruje i slučaj regulisanja pravnog kontinuiteta SRJ u odnosu na SFRJ. Uprkos njenoj nameri da na sebe preuzme ulogu zemlje prethodnice, međunarodna zajednica Saveznu Republiku Jugoslaviju nije želela da prepozna kao neposrednu naslednicu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, pa je ona 2000. godine naposljetku ipak pristala da bude samo jedna od nekoliko pravno jednakih jugoslovenskih država sukcesora. Kao takva, morala je – primera radi – da ‘iznova’ podnese zahteve da pristupi internacionalnim organizacijama čiji je član SFRJ prethodno već bila (organizacijama poput Ujedinjenih nacija), jer joj ‘personalna’ prava i obaveze te vrste nisu pripale. No, bez obzira na to što pravni kontinuitet između dve imenovane zemlje nije uspostavljen, SRJ – a kasnije i Republika Srbija, kao njena direktna pravna naslednica – preuzela je na sebe gotovo sve ‘stvarne’ ugovorne obligacije koje su se odnosile na njenu teritoriju, budući da bi njihovo zanemarivanje izazvalo realnu/opipljivu štetu kako njoj samoj, tako i ostalim ugovornim stranama. Recimo, pošto je ‘Sporazum o hidrotehničkim pitanjima’ koji je Federativna Narodna Republika Jugoslavija (skr. FNRJ) 1955. godine potpisala sa Narodnom Republikom Rumunijom – između ostalog – uređio i „...oticanje spoljnih i unutrašnjih voda, regulisanje i održavanje vodotoka, odbran(u) od poplava i leda, snabdevanje vodom, zaštit(u) voda od zagađivanja, melioracij(u) zemljišta, iskorišćavanje vodnih snaga, plovidb(u) kanalom Begej, (kao i) zaštit(u) od erozije,“ prirodno je bilo održati ga na snazi (makar do potpisivanja novog/savremenijeg sporazuma), nezavisno od toga što se država koja se nalazi sa zapadne strane banatsko-dunavske granice 1992. godine pravnoformalno promenila. – Republička direkcija za vode, “Rumunija”, *Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede*, Beograd, 2021, Preuzeto sa: <http://www.rdvode.gov.rs/lat/medjunarodna-saradnja-rumunija.php> (Pristupljeno 17. novembra 2021.), str. 1.

⁴⁸⁹ Patrick Dumberry, “State Succession to Bilateral Treaties: A Few Observations on the Incoherent and Unjustifiable Solution Adopted for Secession and Dissolution of States under the 1978 Vienna Convention”, *Leiden Journal of International Law*, vol.28, no.1, 2015, p. 14.

⁴⁹⁰ Claude Emanuelli, “State Succession, Then and Now, With Special Reference to the Louisiana Purchase (1803)”, op. cit., p. 1282.

⁴⁹¹ Duško Dimitrijević, “Sukcesija ugovora u savremenoj međunarodnoj praksi”, *Međunarodni problemi*, vol.64, no.2, 2012, str. 151-152.

⁴⁹² “Deset mišljenja Badinterove komisije”, *Badinterova komisija*, op. cit., str. 10.

drugih zemalja – prema datom pitanju), tako i **b**) Rezolucijom 757 i Rezolucijom 777 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, ali i propratnom Rezolucijom 47/1 Generalne skupštine UN (kojima je iznet stav da imenovana država ne može po automatizmu preuzeti mesto/stolicu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, te da i ona – poput svih ostalih zemalja sukcesora bivše Jugoslavije – mora podneti novi zahtev za prijem u članstvo u toj organizaciji).⁴⁹³ Ipak, zabeleženi su i slučajevi uvažavanja pravnog statusa za koji su se centralne vlasti države koja je prethodno činila okosnicu nestajućeg subjekta međunarodnih odnosa same opredelile. Recimo, Ruskoj Federaciji je (pod okolnostima sličnim onima u kojima se 1992. godine našla i SRJ) omogućeno da postane direktna pravna sledbenica Sovjetskog Saveza u Ujedinjenim nacijama i u mnogim drugim internacionalnim organizacijama, nezavisno od toga što je njeno rukovodstvo i sâmno zauzelo stav da SSSR – kao zemlja prethodnica – prestaje da postoji.

Upravo ilustrovano odsustvo opštih/ustaljenih pravila u pogledu (ne)priznavanja pravnog kontinuiteta novih država u odnosu na njihove nekadašnje matice – kao i posledična neujednačenost političke i pravne prakse u tom domenu međunarodnih odnosa – navode na sledeća pitanja: „Kada je razumno tvrditi da je došlo ne samo do otepljenja više delova globalno priznate zemlje, već i do njenog potpunog nestanka?“ Zatim: „Pod kojim se okolnostima može smatrati da država čija se prethodnica raspada poseduje (moralno) pravo da bude prepoznata kao njena direktna pravna sledbenica (a ne samo kao jedna od nekoliko zemalja sukcesora), odnosno pod kojim je okolnostima opravdano zaključiti da međunarodna zajednica ima (moralnu) obavezu da je kao takvu prihvati?“ Iako stav koji se zauzme pri pružanju odgovora na navedena pitanja ne može presudno uticati na stvarne ugovorne obligacije zemalja sukcesora, zemalja sledbenica i/ili zemalja prethodnica uključenih u proces separacije/dezintegracije (budući da te obligacije najčešće po prirodi stvari prelaze na aktere koji na sebe preuzimaju suverenitet nad teritorijama za koje se one vezuju, te ne zavise od toga da li stara država nastavlja da postoji ili ne), on je – iz već predočenih razloga – veoma važan u kontekstu sukcesije/nasleđivanja/zadržavanja personalnih ugovornih obaveza (i njima odgovarajućih prava) nekadašnje matice. Stoga je se – a naročito u sklopu rada koji teži formiranju ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ – ipak potrebno barem ukratko osvrnuti i na upravo predstavljene moralne i praktične nedoumice.

U tom smislu, deluje da moralno pravo da bude prepoznata kao država prethodnica – koja nastavlja da postoji uprkos otepljenju više delova njene dotadašnje teritorije – može posedovati samo ona zemlja: **a**) od koje se separatistički entiteti odvajaju (a ne ona koja i sama istupa iz međunarodno priznate države), **b**) koja istovremeno ima i neophodan politički, ekonomski i bezbednosti/odbrambeni kapacitet da na sebe preuzme sva prava i bilateralne/multilateralne ugovorne obaveze bivše zemlje (npr. da ostane članica određenog vojnog saveza ili da sama nastavi da otplaćuje njene dugove), **c**) koja tom prilikom svoj unutrašnji politički sistem i pravni poredak ne menja do neprepoznatljivosti, odnosno do mere koja neupitno navodi na zaključak da je (na internom planu) *de facto* i *de iure* došlo do odstupanja od pravnog kontinuiteta bivše države (što se SRJ može spočitati da je učinila donošenjem novog ustava i posledičnom promenom imena 1992. godine), ali i ona zemlja **d**) čije centralne vlasti (svojim postupanjem) nisu proizvele legitiman povod za remedijalnu

⁴⁹³ “Resolution 757: Adopted by the Security Council at its 3082nd meeting”, *Security Council of the United Nations*, New York, 1992, Available from: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/757> (Accessed Nov 23, 2021), p. 2 / “Resolution 777: Adopted by the Security Council at its 3116th meeting”, *Security Council of the United Nations*, New York, 1992, Available from: <https://digitallibrary.un.org/record/150175?ln=en> (Accessed Nov 23, 2021), p. 1. / “Resolution 47/1: Recommendation of the Security Council of 19 September 1992”, *General Assembly of the United Nations*, New York, 1992, Available from: <https://undocs.org/en/A/RES/47/1> (Accessed Nov 23, 2021), p. 1.

secesiju diskriminiranih narodnih zajednica, tako izazivajući secesionističku krizu koja je naposljetku i dovela do razjedinjenja/raspada (budući da u takvim situacijama kontinuitet može biti osporen kao opravdan vid sankcije).⁴⁹⁴

Dakle, argumentuje se da političko rukovodstvo stare zemlje – kada ne ispuni neki od četiri upravo navedena kriterijuma – gubi moralno pravo da zahteva da politički entitet kojim upravlja (u sklopu procesa sukcesije) bude prepoznat kao država prethodnica. No, ukoliko uspeju da zadovolje sve kriterijume osim kriterijuma *c* (i u izuzetnim okolnostima kriterijuma *a*), može se tvrditi da centralne vlasti date zemlje stiču legitimne osnove da ostalim internacionalnim akterima upute molbu da njihovu ‘preoblikovanu’ državu na spoljnopolitičkom planu prihvate kao neposrednu pravnu sledbenicu one stare, prepoznajući tom prilikom činjenicu da potonja *de iure* prestaje da postoji kao subjekat međunarodnih odnosa. U svim ostalim situacijama, na zemlje nastale raspadom države prethodnice bi – u pogledu nasleđivanja njenih prava i ugovornih obaveza – trebalo gledati kao na pravno jednake sukcesore; sukcesore slične novim zemljama stvorenim putem klasične secesije (budući da i jedne i druge imaju moralno pravo – odnosno obligaciju – da na sebe preuzmu samo stvarne/teritorijalne ugovorne obaveze njihovih nekadašnjih matica).

Konačno, u kontekstu sagledavanja moralno opravdanih načina sprovođenja procesa sukcesije – pored prenosa prava i obaveza u odnosu na ugovore, imovinu i dugove (sa stare na tek osamostaljenu zemlju) – neophodno je osvrnuti se i na obligacije koje su novonastajuće države (prilikom secesije/disolucije) dužne da preuzmu i u odnosu na fizička lica i kolektive. Kada je reč o grupama, stav da zemlje koje se otcepljuju moraju poštovati praksu zaštite/očuvanja stečenih (manjinskih) prava prethodno je već predstavljen i obrazložen. Dakle, argumentovano je da je država sukcesor dužna da manjinama – kao i svim ostalim zajednicama koje su kao takve pravnoformalno bile prepoznate na dan sukcesije – obezbedi uslove da neometano nastave da konzumiraju kolektivna prava koja su uživale i pre separacije. Pritom, tamo gde određena populacija – koja je u nekadašnjem političko-teritorijalnom uređenju pripadala većini – po razjedinjenju ostane na ‘pogrešnoj’ strani granice (tako postajući manjinska nacionalna zajednica, koja – po logici stvari – ne poseduje odranije stečena manjinska prava), država sukcesor je dužna da njen pravno-politički status reguliše shodno njenoj potrebi/želji i kapacitetima da upravlja sama sobom, što u pojedinim situacijama – prevashodno onima u kojima su pripadnici date populacije dovoljno brojni, teritorijalno koncentrisani i naseljeni neposredno pokraj novoformirane međunarodne granice – podrazumeva i formalno prepoznavanje njenog moralnog prava na rekurzivnu secesiju (o čemu je takođe već bilo govora).

A kada je reč o obavezama država uključenih u proces sukcesije prema stečenim pravima privatnih/fizičkih lica (pre svega prema njihovom pravu na posedovanje državljanstva), razumno je voditi se preporukama Rezolucije 55/153 Generalne skupštine Ujedinjenih nacija iz 2001. godine. Dâti dokument svojim prvim članom napominje da nijedna osoba koja je na dan sukcesije imala državljanstvo zemlje prethodnice ne sme ostati bez državljanstva (pa samim tim ni bez građanskih prava koje to državljanstvo garantuje), dok članom četiri obavezuje sve države involvirane u proces sukcesije da se postaraju da njihovi žitelji dobiju državljanstvo makar jedne od njih. Za primarni kriterijum utvrđivanja koji građani ‘pripadaju’ kojoj državi, imenovana rezolucija članom pet i članom osam predlaže mesto

⁴⁹⁴ Argument sličan tvrdnji koja se navodi u okviru kriterijuma *d* često je korišćen od strane visokih predstavnika zapadnih zemalja prilikom iznošenja stava da SRJ treba oduzeti mesto u UN koje je prethodno pripadalo SFRJ. – Kempster Norman, “Baker Seeks Yugoslavia's Expulsion From U.N”, *Los Angeles Times*, Los Angeles, 1992, Available from: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-06-24-mn-875-story.html> (Accessed Nov 26, 2021), p. 1.

trajnog prebivališta (koje je kao takvo bilo registrovano/navedeno na dan sukcesije), dok članom jedanaest i dvanaest napominje da u obzir – koliko god je to moguće – treba uzeti i vezanost pojedinaca za određenu teritoriju, njihovu potrebu za očuvanjem porodice na okupu i njihove lične preferencije (koje su od posebnog značaja tamo gde zemlja prethodnica nestaje, a pojedinac po automatizmu ne dobija državljanstvo nijedne države sukcesora, odnosno tamo gde on istovremeno stiče pravo na dva ili više državljanstva).⁴⁹⁵

Međutim, praksa je pokazala da centralne vlasti država sukcesora neretko ne žele da se pridržavaju upravo predočenih normi. Primera radi, u sklopu regulisanja državljanstva nakon disolucije SFRJ, „(o)snovni principi o državljanstvu nisu poštovani u odnosu na vlastite državljane različitog etničkog porekla. Države nisu preduzimale pravovremeno mere da lica koja su na datum sukcesije imala državljanstvo države prethodnice, ne ostanu bez državljanstva. Kašnjenje u donošenju i primeni zakona, nepoštovanje prava opcije, isključivost domaćeg državljanstva i odsustvo rešenja za zaštitu porodičnog jedinstva, negativno se odrazilo na ostvarivanje prava građana.“⁴⁹⁶ U tom pogledu, možda je i najkotroverzniji primer Slovenije, koja je nakon osamostaljenja nezakonito ostavila oko 40.000 svojih građana bez državljanstva (mahom onih poreklom iz drugih delova bivše Jugoslavije), čime im je direktno uskratila mnoga prethodno stečena prava, iako je jedan deo njih čak i rođen u imenovanoj republici.⁴⁹⁷ U situacijama poput upravo navedene, nepriznavanje tek proklamovane nezavisnosti i drugi oblici vršenja uticaja/pritiska na zemlju sukcesora – s namerom da se ista primora da obustavi grubo kršenje građanskih (i ljudskih) prava ‘izbrisanih’ pojedinaca i da počne da poštuje relevantna međunarodnopravna načela i norme (definisane, primera radi, članom petnaest ‘Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima’ i ‘Konvencijom Ujedinjenih nacija o statusu lica bez državljanstva’)⁴⁹⁸ – predstavljaju legitimne (ali po svemu sudeći i jedine dostupne) mehanizme sprečavanja takve vrste neodgovornog i neetičkog postupanja, pri čemu ostale države sukcesori – a u određenoj meri i druge međunarodno priznate zemlje – imaju moralnu obavezu da pojedincima koji se zateknu u opisanom položaju obezbede legalan boravak na njihovoj teritoriji, a potom i državljanstvo, ukoliko se odnos njihove ‘prvobitne’ domovine prema tom pitanju u međuvremenu ne promeni.

Sada kada su temeljno razmotreni optimalni/pravedni načini i primenjivi/legitimni mehanizmi sukcesije, razgraničenja i devolucije pravno-političkih nadležnosti (sa centralnih na secesionističke vlasti), potrebno je osvrnuti se i na finalnu fazu (moralno valjanog) procesa stvaranja nove države putem otcepljenja; na fazu koja podrazumeva priznavanje njene nezavisnosti od strane drugih zemalja. Kao što je ranije već napomenuto, uspostavljanje bilateralnih odnosa sa novoproklamovanom državom – osim u izuzetnim/vanrednim okolnostima – može predstavljati legitiman čin jedino ukoliko je političko rukovodstvo stare

⁴⁹⁵ “Resolution 55/153: Nationality of Natural Persons in Relation to the Succession of States”, *General Assembly of the United Nations*, op. cit., pp. 2-5. and p. 7.

⁴⁹⁶ Duško Dimitrijević, “Regulisanje državljanstva na prostoru bivše SFR Jugoslavije”, *Međunarodni problem*, vol.60, no. 2-3, 2008, str. 291.

⁴⁹⁷ Branislav Božičković, “Status nezakonito izbrisanih građana Slovenije i pravna sredstva za ostvarenje njihovih prava”, *Pravo: teorija i praksa*, vol.31, no.7-9, 2014, str. 71.

⁴⁹⁸ „Član 15. 1. Svako ima pravo na državljanstvo. 2. Niko ne sme samovoljno biti lišen svog državljanstva niti prava da promeni državljanstvo.“ – “Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima”, *Ujedinjene nacije*, Njujork, 1948, preuzeto sa: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima-1948.pdf> (Pristupljeno 27. novembra 2021.), str. 2. / “Convention Relating to the Status of Stateless Persons”, *United Nations*, New York, 1954, Available from: https://www.unhcr.org/ibelong/wp-content/uploads/1954-Convention-relating-to-the-Status-of-Stateless-Persons_ENG.pdf (Accessed Nov 27, 2021), pp. 1-35.

zemlje prethodno i sâmo donelu odluku da formalno prepozna njenu samostalnost, odnosno ukoliko se ono rasformira (ili izgubi svoja dotadašnja ovlašćenja) usled raspada nekadašnje države. U svim ostalim situacijama, svi međunarodni akteri – sem onih koji su direktno involvirani u secesionističku krizu (npr. poput arbitara ili facilitatora mirovnih pregovora kojima su uloge te vrste formalno dodeljene od strane centralnih vlasti zemlje u kojoj se kriza i odvija) – dužni su da ostanu po strani i da poštuju princip nemešanja u unutrašnja pitanja drugih država.

No, tamo gde reakcija međunarodne zajednice postane nužna (recimo, usled *in extremis* kršenja ljudskih prava ili sličnih vanrednih okolnosti) ili tamo gde ona postane preko potrebna u pogledu prevazilaženja prolongirane ustavne i/ili političke pat pozicije koja pretila da proizvede nasilne sukobe štetne po stabilnost i bezbednost čitavog regiona (npr. tamo gde su svi moralni preduslovi za otepljenje ili pokretanje postupka razjedinjenja ispunjeni, gde je evidentno da primoravanje jednog ili više naroda na dalji suživot u zajedničkoj državi vodi ka sve više disfunkcionalnom političkom sistemu, ali gde politički vrh – uprkos masovnosti pokreta za osamostaljenje – i dalje odbija da prepozna postojanje prava na nacionalno i potpuno teritorijalno samoopredeljenje), unilateralno proglašenje nezavisnosti, kao i njeno priznavanje od strane drugih internacionalnih subjekata, može predstavljati moralno validan čin (kao što je prethodno već argumentovano). Međutim, da bi akt formalnog prepoznavanja jednostrano proklamovane samostalnosti sa etičke tačke gledišta doista bio legitiman, neophodno je postići jasan globalni konsenzus po datom pitanju (i to u slučaju svakog pojedinačnog zahteva za otepljenjem ponaosob).⁴⁹⁹ Dakle, preuranjene diplomatske kampanje kolektivnog priznavanja unilateralne secesije – pokrenute od strane grupe zemalja koje streme uspostavljanju inercije/momentuma u nadi da će njihovu inicijativu slediti i ostatak međunarodne zajednice (kampanje nalik onoj koju je Savezna Republika Nemačka inicirala i uspešno sprovela unutar EEZ 1991. i 1992. godine, kada su članice imenovane organizacije gotovo istovremeno prepoznale hrvatsku i slovenačku samostalnost,⁵⁰⁰ ali i nalik manje uspešnom poduhvatu koji su SAD preduzele 2008. godine, nakon što su vlasti u Prištini proglasile nezavisnu državu na teritoriji Kosova i Metohije) – najčešće nisu moralno opravdane, budući da teže nametanju, a ne prirodnom postizanju takvog konsenzusa. Stoga legitimne mogu biti samo autentične (*bottom-up*) kampanje proistekle iz globalno rasprostranjene podrške separaciji (konkretnih teritorija), poput – u nedostatku boljih primera⁵⁰¹ – kampanje za dekolonizaciju afričkih zemalja

⁴⁹⁹ Globalni konsenzus ne znači da sve države moraju biti spremne da formalno prepoznaju nezavisnost novoproglašene zemlje. Primera radi, oko desetak međunarodno priznatih država – među kojima su pretežno afričke zemlje poput Liberije, Somalije i Centralnoafričke Republike – nikada nije uspostavilo bilateralne odnose sa Republikom Hrvatskom. Taj podatak – međutim – nipošto ne menja činjenicu da široki konsenzus o tome da Hrvatsku treba prihvatiti kao punopravnog subjekta međunarodnih odnosa odavno postoji. – N1 Beograd, “Ove države još nisu priznale Hrvatsku”, *Informativna multiplatforma N1*, Beograd, 2017, Preuzeto sa: <https://rs.n1info.com/sveti/a221396-ove-drzave-jos-nisu-priznale-hrvatsku/> (Pristupljeno 28. novembra 2021.), str. 1.

⁵⁰⁰ Stefan Oeter, koji podržava ovakav pristup formalnom prepoznavanju unilateralno proglašene nezavisnosti, smatra da je EEZ 1992. godine, u pokušaju da reši jugoslovensku krizu – uslovno rečeno – patentirala poduhvat diplomatske inicijative kolektivnog priznanja. No, u ovom radu se ipak drži do stava da je kod tog poduhvata – čak i više od preuranjenog priznavanja unilateralno proglašene nezavisnosti separatističkih republika – sporno to što je (prilikom njegovog preduzimanja) demonstriran selektivan odnos prema primeni prava na potpuno nacionalno samoopredeljenje; odnos koji je u velikoj meri i doprineo eskalaciji međuetničkih sukoba. – Stefan Oeter, “The Role of Recognition and Non-Recognition with Regard of Secession”, in: Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (eds.), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, pp. 63-65.

⁵⁰¹ No, ne treba zaboraviti da je parlament u Džakarti – u trenutku kada je Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija međunarodnu zajednicu pozvao da prizna nezavisnost Istočnog Timora – prethodno već i sâm formalno ukinuo pravni akt kojim je tu bivšu porugalsku koloniju 1976. godine svojevoljno pripojio Republici Indoneziji, što navodi na zaključak da se ni u ovom slučaju ne može govoriti o klasičnom unilateralnom otepljenju (koje je na

vođene sredinom prošlog veka ili kampanje za osamostaljenje Istočnog Timora, koju je nedvosmisleno podržao i Savet bezbednosti UN, kada je tamošnju ustavotvornu skupštinu pozvao da samostalnost proklamuje 20. maja 2002. godine, a države članice Ujedinjenih nacija da imenovanu zemlju potom i prepoznaju kao nezavisnu.⁵⁰²

Naravno, ni upravo predstavljen pristup dilemama vezanim za čin priznavanja unilateralno proglašene nezavisnosti, kao ni ranije predloženi načini sprovođenja postupka devolucije i procesa sukcesije u kontekstu secesije, nisu bez svojih mana. Stoga je se – kao što nalaže misaona tehnika uspostavljanja refleksivne ravnoteže – važno osvrnuti i na određene slabosti datih predloga. U tom pogledu, najveći nedostatak maločas zastupanog načina formalnog prepoznavanja samostalnosti jednostrano proklamovanih zemalja leži u tome što je autentični globalni konsenzus po tom pitanju (konsenzus koji je u ovom radu ustanovljen kao norma) teško postići u praksi. To možda i najbolje ilustruje primer iračkih Kurda, koji su – u moranloetičkom smislu – neupitno ispunili sve uslove za legitimno proglašenje nezavisnosti njihove domovine (uslove predočene kako načelima remedijalne, tako i plebiscitne i askriptivne normativne etike secesije), pi čemu taj stav zauzima i veliki deo akademske i šire svetske javnosti koja je upućena u pomenuti slučaj. No, uprkos postojanju autentične i rasprostranjene podrške nameri imenovanog naroda da ostvari puno pravo na eksterno teritorijalno/nacionalno samoopredeljenje, njegovo rukovodstvo se – neposredno nakon nezakonitog, ali ipak moralno opravdanog i uspešno sprovedenog referenduma o otcepljenju iz 2017. godine – svejedno odlučilo da ne pravi jednostrane poteze u vidu promene međunarodnog statusa njihove federalne jedinice (već da, umesto toga, pokuša da po tom pitanju pokrene dijalog sa centralnim vlastima u Bagdadu), znajući da će se opisana podrška teško pretočiti sa opšteg nivoa na konkretno polje međudržavnih odnosa i internacionalne politike. Dalji razvoj događaja pokazao je da je ta strategija – iako naposljetku neuspešna – bila sasvim racionalna, jer je blagonaklono ophođenje prema mogućem osamostaljenju Iračkog Kurdistanu tom prilikom demonstrirao samo tadašnji izraelski premijer Benjamin Netanjahu (נתניהו בנימין), dok su predstavnici ostalih regionalnih zemalja i značajnijih svetskih aktera naglasili važnost poštovanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta Republike Irak. Stoga tamošnji državni vrh na kraju nije pristao ni da primi poziv regionalnih lidera za otpočinjanjem formalnih razgovora na temu razjedinjenja.⁵⁰³

Međutim, sve i kada se upravo izneta argumentacija uzme u obzir, deluje da bi svako spuštanje gorepredočene ‘moralne lestvice’ – kojom bi vlade postojećih zemalja trebale da se rukovode prilikom razmatranja mogućnosti prijema novih država u ‘ekskluzivni klub’ međunarodno priznatih aktera – izložilo predlog ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ (koji se obrazuje i zagovara unutar ove disertacije) potencijalnoj retoričko-političkoj zloupotrebi; zloupotrebi koja bi za cilj imala neiskreno pravdanje moralno upitnih poduhvata prekranja ustanovljenih internacionalnih granica (pozivanjem na ovde zastupana etička načela) zarad ostvarivanja uskih geostrateških interesa. Stoga se ostaje pri tvrdnji da je pomenutu lestvicu

globalnom planu uživalo rasprostranjenu i neupitnu podršku). Isto važi i za drugi gorenavedeni primer (onaj koji se tiče prepoznavanja samostalnosti bivših afričkih kolonija), budući da su imperijalne sile nakon Drugog svetskog rata – usled velike međunarodne podrške takvom razvoju događaja – u najvećem broju slučajeva dobrovoljno pristajale na povlačenje sa do tada potčinjenih prekomorskih teritorija. – Janet Hunt, “The East Timor emergency response”, *United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*, New York, 2002, Available from: <https://reliefweb.int/report/indonesia/east-timor-emergency-response> (Accessed Dec 04, 2021), p. 1.

⁵⁰² “Press Release: Council Endorses Proposal to Declare East Timor’s Independence 20. May 2002.”, *United Nations*, New York, 2001, Available from: <https://www.un.org/press/en/2001/sc7192.doc.htm> (Accessed Nov 29, 2021), p. 1.

⁵⁰³ Michael Bishku, “Israel and the Kurds: A Pragmatic Relationship in Middle Eastern Politics”, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, vol.41, no.2, 2018, p. 52.

ipak najbolje držati visoko – čak i po cenu kritike da je postavljena previsoko – jer se jedino na taj način mogu razaznati moralno valjane inicijative priznavanja unilateralno proklamovane nezavisnosti od onih koje to nisu. Pritom, to što dostizanje gorezagovarane norme deluje malo verovatno, ne mora da znači da je ono ujedno i potpuno nemoguće. Situacije u kojima šira međunarodna zajednica formalno prepoznaje postojanje prava na jednostrano otcepljenje – makar u slučaju naroda koji trpi nepravdu, odnosno nad kojim je nepravda ranije počinjena – nisu sasvim nezamislive.⁵⁰⁴

No, sve i da na međunarodnopolitičkom planu dođe do autentičnog i širokoprisutnog konsenzusa o tome da određeni secesionistički entitet treba prihvatiti za punopravnog subjekta međudržavnih odnosa, manjkavost prethodno predstavljene argumentacije – argumentacije o načinu na koji je poželjno postupati prilikom (ne)priznavanja jednostrano proglašene samostalnosti – leži i u tome što sledeću nedoumicu (na prvi pogled) ostavlja nerazjašnjenom: „Koje je granice u takvim situacijama opravdano uzeti za krajnji domet političkog/teritorijalnog suvereniteta novoproklamovane zemlje?“ Drugim rečima: „Da li je se u vanrednim okolnostima – koje rasprostranjeno kolektivno prepoznavanje unilateralno proglašene nezavisnosti čine legitimnim poduhvatom – primereno voditi principom *uti possidetis iuris*, odnosno njemu donekle sličnim principom *uti possidetis de facto* (usled nemogućnosti primene demokratskih metoda uspostavljanja i preciziranja granica separatističke regije; metoda nalik ranije predloženoj ‘sukcesivno-ekspanzivnom kaskadnom referendumskom sistemu’, zasnovanom na načelu nacionalnog samoopredeljenja)? Ako nije, na koji je se princip demarkacije – osim dva upravo navedena – u takvim situacijama uopšte moguće pozvati/osloniti? A ako ipak jeste, nije li taj zaključak suprotan bazičnim premisama na kojima do sada predstavljeni segmenti ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ počivaju (budući da su principi *uti possidetis iuris* i *uti possidetis de facto* nekompatibilni sa ovde zagovaranim načelom demokratskog nacionalnog samoopredeljenja)?“

Pošto su u kontekstu priznavanja nezavisnosti u kriznim/konfliktnim okolnostima (po svemu sudeći) objektivno primenjiva samo dva upravo pomenuta ‘teritorijalna’ principa razgraničenja⁵⁰⁵ – odnosno jedino oni principi koji (za razliku od ‘demokratskih’) nalažu da se postojeće administrativne linije ili linije fronta u međunarodne granice mogu pretvoriti i bez konsultovanja lokalnog stanovništva – na prvi pogled deluje da u ovom i prethodnim poglavljima zastupana moralnoetička argumentacija (na osnovu koje se ‘upotpunjena liberalna etika secesije’ oblikuje/izvodi) postaje kontradiktorna u pokušaju da istovremeno bude relevantna kako u mirnim, tako i u vanrednim situacijama, te da stoga nije u stanju da ponudi zadovoljavajuće odgovore na maločas postavljena pitanja. Ipak, taj (tvrđi se prividan) problem može se prevazići zauzimanjem sledećeg normativnog stava: „Prilikom priznavanja unilateralno proklamovane nezavisnosti – bilo na teritoriji koju separatizmu okrenuta manjina *de facto* drži pod kontrolom ili unutar administrativnih linija kojima je njena istorijska domovina *de iure* uokvirena – međunarodna zajednica ima dužnost da ostavi prostora za naknadnu implementaciju prava na rekurzivno otcepljenje (kao i za druge oblike demokratskog korigovanja novouspostavljenih granica), koje valja primeniti odmah po obustavljanju

⁵⁰⁴ Najbolju potporu ovoj tvrdnji pruža primer priznavanja Narodne Republike Bangladeš.

⁵⁰⁵ Ukoliko se prilikom priznavanja nezavisnosti u vanrednim/kriznim situacijama ne pristupi primeni principa *uti possidetis iuris* ili principa *uti possidetis de facto*, jedina opcija koja preostaje je arbitrarno razgraničenje, odnosno proizvoljno uspostavljanje novih granica od strane spoljnih/trećih aktera. Istina, oni se u taj poduhvat mogu upustiti načelnim oslanjanjem na princip nacionalnog samoopredeljenja, kao što su to Saveznici deklarativno nastojali da učine po okončanju Prvog svetskog rata, ali će njihovo postupanje i dalje biti proizvoljno – a ne demokratsko – po svojoj prirodi, budući da će lokalnoj populaciji neizbežno nametnuti narodnu i/ili političku pripadnost (ne dopuštajući joj da se po tom pitanju sama izjasni). U takvim okolnostima prikladnije je govoriti o ‘spoljnoopredeljenju’, nego o samoopredeljenju.

otvorenih sukoba, u sklopu (naposljetku najčešće neizbežnih) pregovora o normalizaciji odnosa između zavađenih strana.“ Dakle, navedenim ‘teritorijalnim’ principima opravdano je se rukovoditi samo tokom trajanja oružanog secesionističkog konflikta (ili etničkog pogroma), radi prinudnog/privremenog i protokolarnog razgraničenja (koje za nameru treba da ima ispunjavanje formalnih uslova za rasprostranjeno prepoznavanje samostalnosti naroda prema kom se centralne vlasti postojeće države nepravedno ophode), dok dugoročna rešenja teritorijalnih razmirica mogu biti legitimna jedino ukoliko počivaju na nepristrasnoj primeni demokratskog načela nacionalnog samoopredeljenja.

Konačno, kada je reč o potencijalnim manama i nedostacima prethodno predstavljenih predloga – kojima se (pokraj moralno prihvatljivog načina priznavanja jednostrano proglašene nezavisnosti) nudi i etički valjan pristup devoluciji političkih ovlašćenja sa centralnih na regionalne vlasti, ali i pravičan model sukcesije država (prilikom secesije) u odnosu na ugovore, imovinu i dugove – u pitanje je smisleno dovesti i objektivnu sprovodljivost (*feasibility*) iznetih solucija, pogotovo u društvenopolitičkom miljeu Istočne i Jugoistočne Evrope. Pre svega: „Da li je – ako se na umu ima aktuelni odnos snaga, što na internacionalnom, što na regionalnom, što na unutardržavnom planu zemalja koje se na datom prostoru nalaze – razumno očekivati da će glavni *stakeholder*-i i ostali involvirani akteri biti spremni da savesno pristupe primeni predočenih mehanizama/smernica (namenjenih prevazilaženju postojećih secesionističkih tenzija i okončanju višegodišnjih teritorijalnih sporova)? Sve i da jeste, nije li rizik od toga da bi implementacija predloženih solucija u praksi mogla proizvesti više problema (nego rešenja) previsok, uzimajući u obzir: *a*) njihovu relativnu kompleksnost (u poređenju sa ustaljenim načinima otcepljenja), *b*) činjenicu da uspešna realizacija istih zavisi od dobre volje više suparničkih strana, kao i *c*) racionalnu pretpostavku da bi njihovo sprovođenje moglo biti (isuviše) zahtevno kako u pogledu političkih kapaciteta, tako i u vidu vremena koje iziskuje?“

Iako je jasno da trenutne okolnosti ne idu u prilog stavu da je smisljena primena prethodno već razrađenih segmenata ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi (u ovom momentu) moguća, ipak ne bi bilo opravdano zaključiti da njihova implementacija uopšte nije zamisliva ni u (bližoj ili daljoj) budućnosti. Istina, norme na osnovu kojih se moralno valjani postupci otcepljenja (unutar ove disertacije) razdvajaju od onih koji to nisu, jesu postavljene prilično visoko (baš kao i prethodno pomenuta ‘lestvica’ koja poduhvate priznavanja unilateralno proglašene nezavisnosti deli na legitimne i nelegitimne), pre svega jer bi njihovo spuštanje moglo otvoriti prostor retoričko-političkoj zloupotrebi ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ u svrhe pravdanja isključivih etnonacionalističkih agendi. Ipak, može se tvrditi da postoje indicije koje ukazuju na to da su predočene norme – pored toga što su nužne u moralnoetičkom pogledu – ujedno dostižne i u praksi. Primera radi, iako su i dalje u začetnim fazama (bez čvrstih garancija da će uopšte odmaći dalje od toga), regionalni multilateralni poduhvati poput inicijative ‘Otvoreni Balkan’ (domaćoj javnosti poznatije pod imenom ‘Mini-Šengen’) makar nominalno streme depolitizaciji teritorijalnih pitanja, odnosno njihovom premeštanju iz domena političkog u domen ekonomskog i tehničkog/administrativnog (kroz umanjivanje značaja postojećih međunarodnih granica). Takve zone strateškog partnerstva naizgled poseduju potencijal: *a*) da prilagođavanje granica volji lokalnog stanovništva – u svom najrazvijenijem obliku – učine objektivno izvodljivim postupkom (koji bi mogao biti sličan proceduri izmene kantonalnih demarkacionih linija unutar Švajcarske, odnosno reviziji prostornog dometa država/pokrajina Nemačke), ali i: *b*) da secesionističke tenzije i teritorijalne sporove reše tako što će umanjiti realnu potrebu – pa samim tim i intenzitet želje – za korigovanjem već ustanovljenih granica.

Zatim, iako je bila krajnje nedemokratska po svom karakteru, poluformalna (i nikad do kraja predstavljena) inicijativa razgraničenja Republike Srbije i samoproklamovane Republike

Kosovo – inicijativa koja je tokom druge polovine predsedničkog mandata Donalda Trampa uživala i podršku Bele kuće – pokazala je da regionalni lideri poseduju rudimentarnu svest o tome da politički predlozi koji istinski streme rešavanju balkanskih teritorijalnih sporova ne smeju, između ostalog, zanemariti ni mogućnost kompromisnog korigovanja postojećih granica. Ona je, dakle, ukazala na to da demokratizacija datog prostora – koja i dalje predstavlja teško ostvariv, ali istovremeno ne i potpuno nedostižan cilj – u jednom trenutku može stvoriti/obezbediti uslove za ozbiljnije razmatranje (i za primenu) solucija zasovanih na ideji (demokratskog) nacionalnog samoopredeljenja. Pritom, da se istorijske prilike/šanse za prevazilaženje dugotrajnih međuetničkih razmirica i srodnih društvenopolitičkih problema uvek mogu otvoriti, u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi je samo u poslednje tri decenije demonstrirano više puta. Primera radi, iako takav ishod 1991. godine nije bio izgledan, bivše jugoslovenske republike su jednu deceniju kasnije – nakon otpočinjanja procesa tranzicije unutar SRJ – putem pregovora relativno lako postigle ‘Sporazum o pitanjima sukcesije SFRJ’, da bi ga nedugo zatim ratifikovale, a potom i otpočele njegovu implementaciju.⁵⁰⁶

Naposletku, može se tvrditi da bi državama Istočne i Jugoistične Evrope (dugoročno gledano) zapravo čak i išlo u prilog da procese devolucije, unutrašnje demarkacije i sukcesije – koji bi bili u skladu sa goreiznetim smernicama ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ – pravovremeno sprovedu s namerom pospešivanja autonomije manjinskih zajednica, a potom i da dozvole održavanje referenduma o nezavisnosti brojčano dovoljno velikih i politički dobro organizovanih naroda (tamo gde su svi tehnički i moralnoetički uslovi potrebni za implementaciju tog postupka zadovoljeni). Pored argumenata kojima je ovaj stav prethodno već pravdan (poput postojanja interesa da se izbegne stvaranje disfunkcionalnih višenacionalnih političkih sistema, ali i prisustva motiva da se stekne reputacija istinski demokratske zemlje), valja pomenuti i one argumente praktične/bezbednosne prirode. Na primeru SFRJ, Republike Srbije i Ukrajine videlo se da države sa imenovanog područja nemaju realnu moć, adekvatne kapacitete i međunarodni uticaj koji bi im bio neophodan da (poput Ujedinjenog Kraljevstva 2014. godine ili Kraljevine Španije 2017. godine) problem separatizma uspostave isključivo kao interno političko pitanje, pa je mešanje drugih aktera – a samim tim i *de facto* otcepljenje – neretko neminovno. Stoga – ukoliko nameravaju da zadrže kontrolu nad procesom razjedinjenja, kao i da izbegnu oružane sukobe i spoljne intervencije tokom trajanja istog – deluje da je za centralne vlasti država Istočne i Jugoistočne Evrope ponekad bolje da sa liderima masovnih secesionističkih pokreta na vreme stupe u pregovore o otpočinjanju demokratskog procesa devolucije, unutrašnje demarkacije i sukcesije (ali i o mogućem/eventualnom održavanju obavezujućeg referenduma o otcepljenju), nego da se suprotstavljaju volji pojedinih manjinskih naroda za osamostaljenjem, budući da na taj način rizikuju mnogo više od gubitka suvereniteta nad delom teritorije kojim upravljaju.

3. Ostvarivanje prava na nacionalno samoopredeljenje kada secesija ne predstavlja moralno opravdanu ili (trenutno) tehnički izvodljivu opciju

Međutim, teritorijalna separacija u pojedinim situacijama može predstavljati objektivno neostvariv (ili na moralno opravdan način nesprovodljiv) poduhvat, sve i kada je želja za razjedinjenjem kod određenog politički formiranog naroda prisutna i (načelno) legitimna.

⁵⁰⁶ Naravno, u obzir se mora uzeti i to da razvoj međususedskih odnosa u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi isto tako može iznenada krenuti i u suprotnom/neželjenom smeru. Primera radi, iako su se 1991. godine – potpisivanjem ‘Beloveškog sporazuma’ – relativno lako dogovorile oko pozicije međunarodne granice koja će ih ubuduće deliti, Ruska Federacija i Ukrajina su 2014. godine – a potom i 2022. godine – ušle u otvoreni teritorijalni sukob, kada je prethodna zemlja otpočela vojnu intervenciju u potonjoj, okupirala i anektirala poluostrvo Krim, podržala formiranje *de facto* nezavisnih separatističkih republika u Donjeckom basenu (Donjecke Narodne Republike i Luganske Narodne Republike), a potom izvršila i vojnu invaziju čitave države.

Dakle, da bi predlog ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ – koji se razvija u okviru ove disertacije – bio kompletan (i primenjiv u raznovrsnim okolnostima), njime je neophodno definisati i postupanje koje bi bilo etički prihvatljivo i u takvim prilikama. Drugim rečima, važno je promisliti i način na koji rukovodstvo secesionizmu okrenute zajednice, predstavnici centralnih vlasti, ali i međunarodni akteri, trebaju da se ophode prema volji za otcepljenjem tamo gde je ona: **a**) primetna kod jednog dela pripadnika kulturno distinktne nacije, ali ne u meri koja bi (na referendumu o nezavisnosti) toj agendi mogla da obezbedi podršku apsolutne – a možda čak ni relativne – većine, **b**) neupitna, ali gde pripadnici manjinskog naroda (koji stremlje osamostaljenju) žive ili širom postojeće države ili u etnički mešovitim krajevima, tako da ni u jednom njenom predelu ne čine geografski dovoljno koncentrisano stanovništvo, **c**) zastupljena kod apsolutne većine teritorijalno grupisanog manjinskog kolektiva, koji – međutim – zbog svoje malobrojnosti ne poseduje objektivne demografske, političke, ekonomske i bezbednosne kapacitete neophodne za rukovođenje samostalnom zemljom (dok ujedno nema ni identitetski blisku susednu državu kojoj bi se nakon otcepljenja mogao pripojiti), **d**) trenutno neosnovana, iako rasprostranjena, budući da – primera radi – još nije proteklo dovoljno vremena od sprovođenja prethodnog (za separatiste neuspešnog) plebiscita o nezavisnosti, kao i **e**) tamo gde su svi etički i tehnički preduslovi za proklamovanje suverene zemlje ispunjeni, ali gde bi čin razjedinjenja – sve i da se realizuje kompromisno i na demokratski način – mogao da prouzrokuje ozbiljnu krizu međunarodnih razmera i da, samim tim, ugrozi i regionalnu bezbednost (npr. naglim remećenjem postojećeg odnosa snaga, posledičnim narušavanjem prethodno uspostavljene ravnoteže moći i/ili izazivanjem separatističkog domino efekta).⁵⁰⁷

Iako rukovodstvo manjinskog naroda ni u jednom od upravo opisanih scenarija nema pravo da insistira na otcepljenju, ono i u takvim situacijama može da zahteva od centralnih vlasti da pokrenu postupak uvećanja/proširenja njihove nacionalne autonomije, čiji bi krajnji ishod mogao da podrazumeva čak i sporazumno stvaranje nove nezavisne zemlje (ukoliko se, usled promene stanja na terenu, u međuvremenu za tako nešto ispune svi neophodni uslovi). Naravno, državni vrh nema moralnu obligaciju da se upušta u razmatranje te mogućnosti sve dok se tehnički i etički uslovi za mirno razjedinjenje doista i ne stvore, ali ima obavezu da svakom identitetski posebnom narodu obezbedi najprikladniji (maksimalno ostvariv) vid unutrašnjeg samoopredeljenja. Pritom, nivo i oblik autonomije koji je tom prilikom opravdano ustanoviti (u svakom slučaju ponaosob) ponajviše zavisi od objektivnih demografskih i političkih kapaciteta onog kolektiva koji stremlje uvećanju sopstvenih ovlašćenja.

Imajući to na umu, u ovom odeljku je potrebno napraviti osvrt na neka u teoriji već predložena – kao i u praksi već implementirana – institucionalna rešenja, koja valja ilustrovati savremenim/istorijskim primerima u sklopu kojih su (što zbog nepostojanja dovoljno jake volje ili legitimnog razloga za osamostaljenjem, što zbog praktične nesprovodljivosti separatističkih agendi) primenjeni održivi modeli i funkcionalni mehanizmi prevazilaženja teritorijalnih/secesionističkih sporova. Tu se pre svega misli na: **a**) neteritorijalnu autonomiju, koja u različitim okolnostima može obuhvatati različite modalitete manjinske (samo)organizacije, pojedine oblike pozitivne diskriminacije, ali i određene nadzorne i regulatorne nadležnosti (kao što je to donekle već demonstrirano gorepredstavljenim

⁵⁰⁷ Primera radi, zvanični Teheran se protivi osamostaljenju i međunarodnom priznanju Iračkog Kurdistanu, verujući da bi upravo imenovana federalna jedinica – nakon istupanja iz Iraka – mogla da deluje kao izraelski poligon za slabljenje Islamske Republike Iran. Taj stav je srodan argumentaciji prema kojoj je otcepljenje iračkih Kurda nepoželjno ne zato što bi samo po sebi bilo nelegitimno, već zato što bi moglo da poremeti trenutni odnos snaga na već dovoljno nestabilnom/trusnom geopolitičkom području Bliskog Istoka. Istina, ona jeste smislenija od ostalih argumentacija kojima se protivnici nezavisnosti Iračkog Kurdistanu služe, mada se – gledano iz striktno etičkog ugla – njena opravdanost i dalje može dovesti u pitanje.

belgijskim slučajem), **b**) teritorijalnu autonomiju, koja se može manifestovati na raznolike načine (od onog gde su etnički distinktnim jedinicama lokalne samouprave dodeljene minimalne ingerencije, pa sve do onog gde *de iure* suverene republike na internacionalnom planu deluju kao jedna zemlja, u sklopu međunarodno priznate konfederacije), **c**) institucionalnu etničku/nacionalnu konsocijaciju (čije će prednosti i mane biti sagledane kroz kratki osvrt na primer Sevenre Irske), kao i na **d**) podelu suvereniteta obrazovanjem delimično nezavisnih ‘slobodnih teritorija’ ili kondominijuma (*joint/shared sovereignty*).

Pošto se smatra najosnovnijim oblikom kolektivnog samoopredeljenja, najbolje je krenuti od neteritorijalne autonomije. Ono što ovaj vid manjinskog (samo)organizovanja – makar u teoriji, ili barem u određenim/specifičnim slučajevima – čini korisnim institucionalnim rešenjem, jeste njegova prilagođenost inherentno nepovoljnom političkom položaju u kom se nalaze brojčano male i/ili geografski rasejane manjine, odnosno one nacionalne grupacije čiji pripadnici (gotovo) ni u jednoj administrativnoj jedinici sopstvene države ne predstavljaju većinu populacije, što im znatno otežava da svoje političke zastupnike odaberu na zakonodavne ili rukovodeće funkcije; funkcije sa kojih bi isti mogli direktno da oblikuju politike i/ili da utiču na odluke koje su važne za očuvanje kulture i identiteta njihovog naroda. Dakle, uzimajući u obzir to da određene manjinske zajednice, s jedne strane – usled činjenice da su i malobrojne i teritorijalno nekoncentrisane – ne poseduju kapacitet da se bez afirmativnih mera domognu društvenopolitičke pozicije iz koje bi neposredno mogle da upravljaju sopstvenim javnim životom, dok s druge strane (iz istog razloga) nisu ni u prilici da teže formiranju nezavisne zemlje sve i kada je njihova želja za osamostaljenjem opravdana po drugim osnovama (niti su u mogućnosti da ispune elementarne demografske preduslove koje svi manjinski narodi moraju da zadovolje kako bi kolektivna prava prostorne prirode sebi obezbedili makar na unutardržavnom planu), razumno je tvrditi da institucionalni modeli zasnovani na ideji neteritorijalne autonomije u njihovom slučaju čine jedino optimalno rešenje; rešenje koje je istovremeno i tehnički primenjivo i moralno prihvatljivo. No, pre razmatranja konkretnih upotrebljivih varijanti neteritorijalne autonomije (koje mogu poslužiti kao alternativa i internom i eksternom nacionalnom teritorijalnom samoopredeljenju, tamo gde su ti ciljevi neostvarivi/nedostižni), potrebno je precizirati šta se tačno podrazumeva pod datim pojmom.

Najjednostavnije rečeno, „(n)eteritorijalna autonomija predstavlja nesvakidašnji oblik (samo)uprave koji proizilazi iz pretpostavke da država pojedina prava i administrativna ovlašćenja može delegirati i pripadnicima određene manjinske zajednice, odnosno institucijama koje ih zastupaju, a čija se jurisdikcija ne vezuje za konkretnu geografsku lokaciju (poput opštine ili okruga), već isključivo za datu populaciju; populaciju koju od ostatka stanovništva izdvaja unikatnost/posebnost njenog nacionalnog identiteta (npr. onog etničke prirode).“⁵⁰⁸ Pomenuti koncept – krajem devetnaestog i početkom dvadesetog veka – osmislili su i inicijalno razvili austrougarski marksisti/socijaldemokrate Oto Bauer (*Otto Bauer*) i Karl Renner (*Karl Renner*), kao i ruski Jevrej in i socijalista Vladimir Davidovič Medem (*Владимир Давидович Медем*).⁵⁰⁹ Imenovane političare i mislioce prevashodno je vodila želja za

⁵⁰⁸ Citat na engleskom jeziku: “Non-territorial autonomy is an unusual method of government based on the notion of the devolution of power to entities within the state which exercise jurisdiction over a population defined by personal features (such as opting for a particular ethnic nationality) rather than by geographical location (such as the region in which they live).” – John Coakley, “Book Description”, in: John Coakley (ed.), *Non-Territorial Autonomy in Divided Societies: Comparative Perspectives*, Routledge, London, 2020, p. i.

⁵⁰⁹ Otto Bauer, *The Question of Nationalities and Social Democracy*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1907 (2000), pp. i-494. / Karl Renner, “State and Nation”, in: Ephraim Nimni (ed.), *National Cultural Autonomy and its Contemporary Critics*, Routledge, London, 1899 (2005), pp. 13-40. / Roni Gechtman, “National-Cultural

obrazovanjem društvenopolitičke teorije koja bi narodnim zajednicama tada rasejanim širom Austrougarske monarhije i Ruskog carstva – uprkos tome što su bile teritorijalno nekoncentrisane – pružila institucionalne instrumente da se (samo)organizuju, dok bi kod geografski grupisanih naroda (na koje bi takođe bila primenjena) istovremeno neutralisala iredentističke/secesionističke pretenzije proistekle iz teritorijalnog karaktera njihovog nacionalnog identiteta, odnosno iz prostorne prirode njihove kolektivne autonomije. Zamisao je – dakle – bila da se u etnički šarenolikim imperijama: **a**) obezbede uslovi za manjinsku samoupravu, pa i za očuvanje postojeće kulturne heterogenosti, ali i da se ujedno **b**) oslabe separatističke agende i ublaže međuetničke tenzije izazvane teritorijalnim ingerencijama koje su određene nacionalne zajednice posedovale unutar svojih pokrajina/provincija.

No, iako su gorepomenute carevine – kojima je ideja neteritorijalne autonomije inicijalno i bila namenjena – propale pre nego što su uopšte i dobile priliku da je razmotre i eventualno pretoče u praksu, institucionalna rešenja izvedena iz Bauerovih, Renerovih i Medemovih teorijskih predloga ipak su implementirana na geopolitičkom području na kom su one nekad vršile suverenu vlast, a i šire. To je prvi put (formalno) učinjeno u međuratnom periodu, u kratkotrajnoj Ukrajinskoj Narodnoj Republici, a ubrzo zatim i u Estoniji, Letoniji i Litvaniji.⁵¹⁰ Danas se – u državama unutar kojih su slični institucionalni aranžmani i dalje na snazi – izdvajaju tri različita oblika/nivoa neteritorijalne autonomije (koje prepoznaje i akademska literatura); personalni, funkcionalni i kulturno-nacionalni oblik.⁵¹¹ Personalni model neteritorijalne autonomije – kao što mu i sâmo ime kaže – uvažava individualna/personalna prava pripadnika određene zajednice (koja su neposredno vezana za njihov kolektivni identitet), poput prava da u državnim, regionalnim i/ili lokalnim institucijama koriste svoj maternji jezik, ali i prava da – kao slobodni pojedinci – registruju udruženja građana i nevladine organizacije s namerom očuvanja, daljeg razvoja i promocije sopstvene kulture i narodnih/verskih običaja.

Univerzalna potreba za konzumiranjem ovog elementarnog oblika neteritorijalne autonomije prepoznata je članom dvadeset dva i članom dvadeset sedam ‘Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima’ iz 1966. godine.⁵¹² U suverenim zemljama u kojima tu potrebu eksplicitno afirmišu i ustav i/ili posebni zakoni, ponekad je predviđena i mogućnost konstituisanja nacionalnih saveta/veća, odnosno zvaničnih predstavničkih tela koja poseduju savetodavne, nadzorne i/ili čak i pojedine administrativne nadležnosti, a čije odbornike/čelnike – na redovnim demokratskim izborima koji se održavaju unutar jedne neteritorijalne izborne jedinice – postavljaju pripadnici odgovarajuće etničke/lingvističke zajednice. No, pošto takav institucionalni model manjinske (samo)organizacije neminovno podrazumeva i vršenje određenih javnih funkcija (npr. predsednik, potpredsednik ili delegat nacionalnog veća), u slučajevima gde se isti primenjuje prikladnije je govoriti o funkcionalnoj nego o personalnoj neteritorijalnoj autonomiji.

Povrh prava da biraju i budu birani u odgovarajući nacionalni savet, ovaj vid samoopredeljenja pripadnicima kulturno distinktnih kolektiva najčešće garantuje i aktivno

Autonomy and 'Neutralism': Vladimir Medem's Marxist Analysis of the National Question, 1903-1920”, *Socialist Studies*, vol.3, no.1, 2008, pp. 69-92.

⁵¹⁰ David Smith, “NTA as Political Strategy in Central and Eastern Europe”, in: Tove Malloy and Francesco Palermo (eds.), *Minority Accommodation through Territorial and Non-territorial Autonomy*, Oxford University Press, Oxford, 2015, p. 164.

⁵¹¹ Markku Suksi, “Non-Territorial Autonomy: The Meaning of ‘(Non-)Territoriality’”, in: Tove Malloy and Francesco Palermo (eds.), *Minority Accommodation through Territorial and Non-territorial Autonomy*, Oxford University Press, Oxford, 2015, pp. 85-86.

⁵¹² “Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima”, *Ujedinjene nacije*, op. cit., str. 7-8.

učesće u radu izvršne, zakonodavne i sudske vlasti; posebno u radu onih administrativnih ogranaka državne uprave i lokalne samouprave koji su direktno nadležni za obrazovanje, javno informisanje, upotrebu maternjeg jezika i pisma, ali i za održavanje reda i mira.⁵¹³ Prostije rečeno, oni – u skladu sa načelom pozitivne diskriminacije, predviđenim afirmativnim merama i/ili ustanovljenim sistemom kvota (tamo gde je primena takvih mehanizama neophodna) – počinju obavljati određene funkcije/dužnosti sa kojih mogu neposredno uticati na oblikovanje i implementaciju politika i odluka koje ih se najviše tiču. U zavisnosti od pravno-političkog uređenja unutar kog deluju, to može podrazumevati: *a*) zagarantovana poslaćnička mesta u vrhovnom zakonodavnom telu, odnosno unapred obezbeđena odbornička mesta u opštinama i okruzima u kojima primetan deo stanovništva čine pripadnici njihovog naroda, *b*) značajne funkcije u vladi, u odgovarajućim ministarstvima, u agencijama i sličnim državnim institucijama zaduženim za obrazovanje, informisanje, unutrašnje poslove, ljudska i manjinska prava i za druge srodne sektore (funkcije poput potpredsednika vlade, ministra, zamenika ministra ili državnog sekretara), *c*) sudijska mesta u okružnim, višim, krivičnim, apelacionim i ostalim sudovima, kao i *d*) ključne administrativne položaje u jedinicama lokalne samouprave (položaje poput potpredsednika opštine, zamenika načelnika policijske stanice, direktora osnovne/srednje škole, direktora određenog javnog preduzeća ili direktora lokalnog sportsko-kulturnog centra).

Pokraj upravo navedenih povlastica, primenom mehanizama funkcionalne neteritorijalne autonomije pripadnicima manjinskih grupacija može se pružiti i mogućnost da – posredstvom svojih nacionalnih saveta – iniciraju osnivanje posebnih institucija prevashodno namenjenih njihovim potrebama, odnosno pravo da sami obrazuju takve ustanove; ustanove poput, primera radi, škola u kojima se nastava izvodi samo na njihovom maternjem jeziku. Tamo gde oni, savet koji ih predstavlja ili lokalna samouprava opštine/regije u kojoj žive, nemaju kapacitete neophodne za realizaciju projekata te vrste, od koristi im mogu biti i instrumenti javno-privatnog partnerstva. Recimo, nacionalnim većima se može dodeliti: *a*) pravo da odlučuju o tome kojim će privatnim školama – koje nastavu održavaju (i) na jeziku njihove manjinske zajednice – biti dodeljene državne subvencije predviđene za aktivnosti tog tipa, kao i *b*) ovlašćenje da pojedinim privatnim televizijskim i radio stanicama (koje na odgovarajućem jeziku emituju kulturno-obrazovne emisije, informativni program i zabavni sadržaj prilagođen interesovanjima njihovih pripadnika) obezbede za to zakonom propisane poreske olakšice.

Konačno, treba pomenuti i to da funkcionalna neteritorijalna autonomija ponekad obuhvata i značajne nadzorne ingerencije. Na primer, nacionalnim savetima mogu biti povereni zadaci *monitoring*-a i sačinjavanja periodičnih evaluativnih izveštaja namenjenih poslanicima državnog parlamenta, članovima vlade i određenim ministarstvima (poput izveštaja o stepenu i učinku primene afirmativnih mera, relevantnih pravnih normi i onih politika koje za nameru imaju poboljšanje položaja/statusa nacionalnih manjina), odnosno zadaci nadgledanja i ocenjivanja načina na koji se njihova ustavom i posebnim zakonima zagarantovana kolektivna prava poštuju i implementiraju u praksi.

Za razliku od funkcionalnog, kulturno-nacionalni oblik neteritorijalne autonomije – uz sve gorepobrojane nadležnosti i povlastice – distinktnim narodnim zajednicama (odnosno njihovim većima/savetima) pruža i pojedina regulatorna/legislativna ovlašćenja. Drugim rečima, tamo gde se imenovani vid manjinske samouprave praktikuje, pomenute institucije mogu posedovati i pravo da određene oblasti javnog života uređuju uredbama neteritorijalne prirode; uredbama koje se primenjuju samo na etničku/lingvističku grupaciju na koju se

⁵¹³ Markku Suksi, “Non-Territorial Autonomy: The Meaning of ‘(Non-)Territoriality’”, op. cit., p. 89.

odnose.⁵¹⁴ Primera radi, nacionalno veće – koje raspolaže tom vrstom ingerencija – može naložiti da se pripadnicima manjine (čije interese ono zastupa) odevanje koje je u skladu sa njihovom tradicijom i verskim običajima omogući čak i na javnim/radnim mestima na kojima narodna nošnja ne odgovara utvrđenom kodeksu oblačenja; dakle, nezavisno od propisa ustanove ili administrativne jedinice unutar koje se nalaze. Povrh toga, stavljanje bilo kog nacrtu zakona na glasanje u najvišem predstavničkom telu – nacrtu koji se direktno dotiče pitanja vezanih za kulturu, identitet i/ili društvenopolitički život pripadnika određenog kolektiva – može biti uslovljeno njegovim prethodnim usklađivanjem sa amandmanima i doradama predloženim od strane odgovarajućeg nacionalnog saveta.⁵¹⁵

Ipak – i pored mnogobrojnih prava i pogodnosti koje predviđaju – sva tri gorepredstavljena modela neteritorijalne autonomije najbolje je sagledati i prihvatiti kao nesavršene instrumente (internog) samoopredeljenja. Manjkavosti ovog vida kolektivne (samo)organizacije posebno dolaze do izražaja tamo gde se na njegovoj implementaciji insistira uprkos postojanju uslova za uvođenje teritorijalnog oblika manjinske samouprave, budući je glavni nedostatak datog instituta to što nacionalnim većima i sličnim organizacijama – upravo zbog neteritorijalne prirode njihovih nadležnosti – ne pruža mogućnost sprovođenja izvršnih/korektivnih mera pomoću kojih bi one dobile priliku da osiguraju uvažavanje odluka i/ili uredbi koje donose. Drugim rečima, primena svih preporuka i saveta koje ova tela predoče državnim organima i lokalnim/regionalnim samoupravama – pa tako i poštovanje propisa koje ista usvajaju tamo gde imaju i određene regulatorne ingerencije – uvek će jednim/dobrim delom zavisiti od političke volje opštinskih/centralnih vlasti, jer se te preporuke, saveti i uredbi moraju implementirati na teritoriji na kojoj date vlasti poseduju izvršna ovlašćenja. Tu konstataciju najbolje ilustruje primer Srba iz Vukovara, koji – uprkos visokom stepenu funkcionalne neteritorijalne autonomije koja im je u Republici Hrvatskoj formalno zagarantovana – već godinama nisu u stanju da neometano koriste svoj maternji jezik i pismo, pošto im tamošnja gradska uprava uporno i otvoreno uskraćuje to pravo, dok državni vrh istovremeno ostaje nem na njihove apele i prigovore.⁵¹⁶

Druga vrsta problema proizilazi iz činjenice da se – u zemljama u kojima se primenjuju mehanizmi neteritorijalne autonomije – manjinska prava ne mogu konzimirati pre javnog/formalnog deklarisanja nacionalnosti, budući da se bez dobrovoljnog samoodređenja (i bez propratne dokumentacije kojom se kolektivni identitet svake individue dokazuje) pripadnost narodnoj zajednici ne može utvrditi/potvrditi. To mnoge pripadnike kulturno distinktnih grupacija – pogotovo u postkonfliktnom miljeu – u praksi odvraća od primene prava koja su im zajemčena ustavom i/ili posebnim zakonima. Pritom, pozitivna diskriminacija će i u mirnim/stabilnim okolnostima – sve i kada se praktikuje iz dobrih namera – jednim delom uvek biti upravo to; diskriminacija. Ona stoga neminovno poseduje inherentni potencijal da prouzrokuje neželjene posledice, bilo one kratkoročne ili dugoročne prirode. Kratkoročno, afirmativne mere građane (na koje se odnose) mogu da stave u neprijatan/degradirajući položaj, u kom se njihova različitost ističe i vrednuje više od njihovih profesionalnih kompetencija. Dugoročno, implementacijom datih mera rizikuje se suptilna segregacija, donekle stimuliše

⁵¹⁴ Markku Suksi, “Non-Territorial Autonomy: The Meaning of ‘(Non-)Territoriality’”, op. cit., p. 91.

⁵¹⁵ Mehanizam koji je donekle sličan pomenutom primenjuje se u Republici Finskoj, gde su državne vlasti u obavezi da pre donošenja odluke koja direktno utiče na laponsku zajednicu konsultuju Laponski parlament Finske. – Saamelaiskäräjät, “The Sámi Parliament – The representative self-government body of the Sámi”, *Ministry of Justice of the Republic of Finland*, Inari, 2021, Available from: <https://www.samediggi.fi/task/?lang=en> (Accessed Dec 017, 2021), p. 1.

⁵¹⁶ Dragan Crnogorac i Ljubomir Mikić, *Položaj Srba u Vukovaru: juče, danas, sutra*, Institut za evropske studije, Beograd, 2021, Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=cg7RkvlXj0E&t=1610s> (Pristupljeno 18. decembra 2021.), min. 04:00-69:19.

kolektivna (samo)izolacija, pa – u pojedinim okolnostima – i podstiče tihi egzodus manjinskog naroda, čime se on na duže staze dovodi u poziciju koja je zapravo lošija od one u kojoj se inicijalno nalazio. Primera radi, omogućavanje obrazovanja na maternjem jeziku u osnovnim i srednjim školama – pogotovo tamo gde se ta vrsta nastave odvija u kulturno homogenom okruženju – pripadnicima nacionalnih manjina kasnije može otežati upis na fakultet ili zaposlenje, što posledično umanjuje i njihove šanse da ravnopravno učestvuju u ostalim segmentima javnog života (u kojima se govori zvaničnim/primarnim jezikom zemlje u kojoj žive, a koji oni – iz upravo pomenutog razloga – često ne savladaju do kraja). To pripadnike etnički/lingvistički različitih zajednica – posebno one čiji narod čini većinu u nekoj od susednih država – u kombinaciji sa drugim ograničenjima neteritorijalne autonomije (sa kojima se teritorijalno organizovane skupine ne suočavaju) neretko navodi na odluku da se trajno isele iz zemlje u kojoj su rođeni, što je nepovoljno kako u pogledu očuvanja tradicije i običaja date manjinske grupacije, tako i u vidu ekonomskog razvoja čitave države.

A tamo gde pripadnika određenog kolektiva ostane (ili ima) malo, smanjuje se i pluralizam unutar same etnički/jezički distinktno zajednice, pa se prostor za zloupotrebu instrumenata funkcionalne i kulturno-nacionalne neteritorijalne autonomije – bilo od strane države ili pripadnika naroda kom su oni namenjeni – posledično uvećava.⁵¹⁷ Recimo, oslanjajući se na homogenost glasačkog tela, ‘politički podobne’ etničke partije – čiji su lideri privatno bliski sa predstavnicima centralnih vlasti – mogu (uz operativnu pomoć vladajuće stranke) lako marginalizovati konkurenciju i uspostaviti monopol na manjinskoj političkoj sceni, što se u krhkim demokratijama i hibridnim režimima Istočne i Jugoistočne Evrope neretko i dešava. Dakle, pri nedostatku demokratskog i profesionalnog nadmetanja unutar samog kolektiva, stvaraju se okolnosti koje su pogodne za razvoj ‘etno-biznisa’; oblika korupcije do kog dolazi kada se mehanizmi javno-privatnog partnerstva i javne funkcije (namenjene pripadnicima kulturno zasebnih grupacija) zloupotrebljavaju i koriste kao izvor ličnog prihoda, često uz prećutni pristanak državnog vrha, koji zauzvrat očekuje svodjenje manjinskog političkog delovanja na puku formalnost.⁵¹⁸ Naravno, etno-biznis nije nepoznanica ni u zemljama u kojima se praktikuje teritorijalni vid autonomije, ali su instrumenti neteritorijalne kulturno-nacionalne samouprave – usled činjenice da i obim i kvalitet njihove primene najdirektnije zavise od političke volje centralnih vlasti – posebno izloženi opasnosti od te vrste zloupotreba.

Sve goreopisane manjkavosti koje se vezuju za institut neteritorijalne autonomije navode na zaključak da dati model (samo)organizacije etnički/jezički distinktnih kolektiva treba implementirati samo: **a)** kada on predstavlja jedini način da se određenoj narodnoj zajednici omogući konzumiranje prava na interno samoopredeljenje, odnosno tamo gde njeni pripadnici ni u jednom delu države u kojoj žive ne čine dovoljno brojno ili geografski koncentrisano stanovništvo, ali i **b)** kada on označava početnu fazu devolucije vlasti, odnosno prvi (i ujedno privremeni/prelazni) korak ka pružanju najprikladnijeg oblika samouprave naciji koja ranije – npr. u prethodnom nedemokratskom političkom uređenju – nije uživala nikakva kolektivna prava. U svim ostalim situacijama (u kojima je demonstrirana/iskazana potreba za

⁵¹⁷ Nedovoljan broj pripadnika određene zajednice ujedno znači i manjak visokokvalifikovanog kadra neophodnog za obavljanje javnih funkcija i za popunjavanje radnih mesta koja su datoj manjini zagarantovana ustanovljenim sistemom kvota, što otežava/onemogućava implementaciju pojedinih mehanizama personalne, funkcionalne i kulturno-nacionalne neteritorijalne autonomije, čak i tamo gde je njihova primena formalno zagarantovana.

⁵¹⁸ Federica Prina, “Nonterritorial Autonomy and Minority (Dis)Empowerment: Past, Present, and Future“, *Nationalities Papers*, vol.48, no.3, 2020, pp. 425-434.

većim stepenom nacionalnog samoopredeljenja), manjinskoj populaciji pravednije je dodeliti/obežbediti teritorijalnu autonomiju.

Pojedini oblici teritorijalne autonomije već su u izvesnoj meri ilustrovani kroz primere Ujedinjenog Kraljevstva, Španije, Švajcarske i Belgije, pri čemu je postepena decentralizacija – putem dinamične/rastuće vertikalne devolucije izvršnih i legislativnih ovlašćenja – zastupana kao najprikladniji mehanizam za uvećavanje obima i za poboljšanje kvaliteta internog samoopredeljenja u slučaju politički formiranih naroda željnih značajnijih administrativnih ingerencija (ili potpune nezavisnosti). Stoga detaljnije razmatranje mnogobrojnih i raznovrsnih modaliteta teritorijalne autonomije sada nije neophodno, dok predviđeni obim disertacije ujedno i ne ostavlja dovoljno prostora za poduhvat tih razmera. Ipak, budući da je maločas konstatovano da je teritorijalna autonomija nacionalnih zajednica pravedniji (a često i u praksi poželjniji) oblik manjinske samouprave od neteritorijalne, u ovom delu rada jeste potrebno prezentovati jednostavnu tipologiju različitih modela datog načina organizacije vlasti, kako bi se njihovim poređenjem (dodatno) potkrepio stav da proces postupne (asimetrične) decentralizacije/regionalizacije unitarnih država – sproveden kroz vertikalnu devoluciju moći – istovremeno predstavlja i najopravdaniji i najadekvatniji vid ophođenja prema volji za većom etničkom/narodnom samoupravom, pogotovo u istorijskom/političkom kontekstu Istočne i Jugoistočne Evrope.

Diferencijaciju bazičnih oblika/modaliteta teritorijalne autonomije najlakše je izvršiti prema stepenu političko-administrativnih ovlašćenja koji karakteriše svaki od njih. U tom pogledu, najviši nivo ingerencija svakako poseduju članice konfederacija; suverene zemlje koje na polju međunarodnih odnosa nastupaju udruženo, s namerom – primera radi – sprovođenja zajedničke spoljne, bezbednosne, monetarne i/ili trgovinske politike. Državni vrh u takvim uređenjima prevashodno koordiniše aktivnosti zemalja članica, pa one ostaju (gotovo) u potpunosti autonomne/suverene u vršenju egzekutivne, legislativne i sudske vlasti unutar svojih granica. No, ono što konfederacije ponajviše razlikuje od federalnih pravno-političkih sistema (pa i od onih najdecentralizovanijih, poput kanadskog) jeste neupitnost njihovog – eksplicitno ili implicitno ustanovljenog – prava na istupanje iz postojeće državne zajednice. Dok su u potonjim uređenjima – čak i tamo gde je samoinicijativno organizovanje referendumima o osamostaljenju dozvoljeno, odnosno gde jasni mehanizmi zabrane takvog poduhvata nisu utvrđeni – centralne vlasti te koje po zakonu moraju da odobre secesiju (npr. odlukom vlade, glasovima parlamentarne većine i/ili presudom ustavnog/vrhovnog suda), u prethodnim je unilateralno napuštanje unije – bilo pokretanjem i sprovođenjem formalno propisanog postupka separacije ili jednostranim proklamovanjem nezavisnosti – uvek prisutno kao opcija, što je bio slučaj i u Državnoj zajednici Srbija i Crna Gora; za sada poslednjoj međunarodno priznatoj konfederaciji (kojoj se taj epitet može pripisati ukoliko se iz date kategorije zemalja – sasvim opravdano – izuzmu postojeće nadnacionalne organizacije poput Evropske unije, ali i zajednice koje nikada nisu zaživele u praksi, nalik Saveznoj Državi Rusije i Belorusije).

Status potpuno autonomne/suverene republike – koja deluje unutar konfederalnog uređenja – secesionističkim oblastima moguće je (pa čak i poželjno) dodeliti u poslednjim fazama njihovog demokratskog istupanja iz matičnih država, npr. nakon preciziranja budućih međunarodnih granica i utvrđivanja da je želja za otcepljenjem prisutna kod apsolutne većine njihovih stanovnika (odnosno po sprovođenju pete i šeste etape ‘sukcesivno-ekspazivnog kaskadnog referendumskog sistema’), ali nikako pre toga. Pritom, tamo gde se stvore uslovi za formiranje takve vrste konfederalne zemlje, njeno postojanje najbolje je vremenski ograničiti na period neophodan za zatvaranje nerešenih tehničkih pitanja proizašlih iz procesa postepenog otcepljenja (recimo, pitanja poput onih vezanih za sukcesiju), što znači da bi – nakon isteka roka predviđenog za rešavanje svih preostalih izazova – po prirodi stvari usledilo formalno

proklamovanje nezavisnosti, uspostavljanje bilateralnih odnosa među članicama nestajuće konfederacije, a potom i međunarodno priznanje novoproglašene zemlje.⁵¹⁹

Za razliku od konfederalnih rešenja – koja od koristi mogu biti tokom finalne etape razjedinjenja – federalizaciju⁵²⁰ gotovo po pravilu treba izbegavati kao vid uvećavanja interne autonomije politički formiranih naroda (pogotovo onih koji streme osamostaljenju), čak i u zemljama u kojima je njihovo (određenim kriterijumima uslovljeno) pravo na nezavisnost u načelu prepoznato. Povrh dobro poznatih mana etničkog federalizma – poput: **a**) njegove (prethodno razmatrane) sklonosti ka izazivanju političkih pat pozicija, usled nemogućnosti centralnih vlasti (posebno onih koje upravljaju izrazito decentralizovanim federacijama) da institucionalno reše secesionističke krize prouzrokovane neosnovanim unilateralnim proglašenjem nezavisnosti određene administrativne jedinice, ili: **b**) njegove tendencije ka kreiranju veto igrača, koji se (u nameri da obezbede uslove pogodne za separaciju tamo gde oni objektivno ne postoje) mogu opredeliti za strategiju ometanja funkcionisanja političkog sistema države koju žele da napuste⁵²¹ – u obzir treba uzeti i činjenicu da se u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi ovaj oblik internog samoopredeljenja doživljava kao krajnje nepoželjan vid administrativnog organizovanja teritorije, što i ne čudi kada se na umu – između ostalog – imaju tamošnje istorijsko iskustvo i zaključci Badinterove komisije, koja je pre samo tri decenije poručila da unilateralno otcepljenje federalnih jedinica može predstavljati legitiman čin ukoliko međunarodna zajednica prethodno utvrdi/konstatuje da se država u čijem se sastavu iste nalaze raspada.⁵²²

Asimetrična vertikalna decentralizacija – kroz devoluciju moći unutar unitarnih političkih uređenja – stoga deluje kao privlačnije institucionalno rešenje (od federalizacije), budući da ono centralnim vlastima: **a**) s jedne strane nudi mogućnost dodeljivanja različitog oblika i nivoa autonomije različitim manjinskim zajednicama, onog oblika/nivoa koji najbolje odgovara njihovim realnim političkim, administrativnim i demografskim kapacitetima, odnosno onog vida i stepena autonomije koji je prilagođen objektivnoj potrebi – i jačini zahteva – za uvaćanjem izvršnih i/ili zakonodavnih ingerencija svakog kulturno distinktnog kolektiva ponaosob, dok im s druge strane **b**) takođe obezbeđuje i (zakonsko) pravo da interno samoopredeljenim narodima – čiji predstavnici preuzmu unilateralne korake ka otcepljenju – privremeno oduzmu prethodno delegirane nadležnosti (pružajući im pritom i jasne

⁵¹⁹ Razvoj događaja sličan goreopisanom u praksi je viđen kod disolucije Državne zajednice Srbija i Crna Gora. Prilikom njenog formiranja 2003. godine, Ustavom je predviđeno da „(p)o isteku perioda od tri godine, države članice imaju pravo da pokrenu postupak za promenu državnog statusa, odnosno za istupanje iz Državne zajednice Srbija i Crna Gora.“ Manja od dve republike to pravo je iskoristila 2006. godine, kada je njen parlament – nakon utvrđivanja konačnih rezultata referenduma o osamostaljenju – proglasio nezavisnost. Beograd je nepune dve nedelje kasnije uspostavio bilateralne odnose sa zvaničnom Podgoricom, a isto je tih dana učinio i najveći deo evropskih prestonica. Jednu godinu kasnije, iz Ministarstva za spoljne i evropske poslove Republike Francuske potekao je neformalan predlog da se pravno-politički status Kosova i Metohije reši na identičan način (stvaranjem vremenski ograničene konfederacije Republike Srbije i njene južne pokrajine, entiteta koji bi tom prilikom prerastao u republiku), ali on nikada nije ozbiljno uzet u razmatranje. – “Ustavna povelja Državne zajednice Srbija i Crna Gora”, *Skupština Srbije i Crne Gore*, op. cit., str. 15. / Svetlana Vasović-Mekina, “Zašto neće biti konfederacije?”, *Politika*, Beograd, 2007, Preuzeto sa: <https://www.politika.rs/sr/clanak/7384/%D0%97%D0%B0%D1%88%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B5%D1%9B%D0%B5-%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B8-D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B5> (Pristupljeno 23. decembra 2021.), str. 1.

⁵²⁰ Federalizaciju je najjednostavnije definisati kao proces (horizontalnog) prenošenja važnih segmenata izvršne, zakonodavne i sudske vlasti sa centralnih institucija na organe upravljački izraženo samostalnih administrativnih jedinica; jedinica poput republika, saveznih država ili kantona.

⁵²¹ Lawrence Anderson, “Exploring the Paradox of Autonomy: Federalism and Secession in North America”, *Regional & Federal Studies*, vol.14, no.1, 2004, p. 98.

⁵²² Miodrag Jovanović, “Minority Territorial Autonomy in Eastern Europe – A Closed Chapter?”, in: Milan Podunavac (ed.), *Challenges of Multiculturalism*, Heinrich Boll: Southeastern Europe, Belgrade, 2012, p. 48.

institucionalne mehanizme za sprovođenje prinudnih mera te vrste), što lidere secesionističkih pokreta primorava da svoje političke ciljeve ostvaruju kroz pregovore sa državnim vrhom, budući da bez saglasnosti centralnog rukovodstva ne mogu – primera radi – sprovesti legitiman i pravno obavezujući referendum o nezavisnosti.

No, sve i kada se prihvati da vertikalno prenošenje vlasti – sa centra na periferiju – predstavlja (od procesa federalizacije) prikladniji vid pružanja dodatnih ingerencija politički formiranim manjinskim narodima, i dalje je potrebno razjasniti: „Koji je stepen teritorijalnih ovlašćenja (odnosno oblik nacionalne autonomije) najrazumnije delegirati u slučaju: *a*) malobrojnih – ali teritorijalno koncentrisanih – grupacija, *b*) mnogobrojnih – ali geografski rasprostranjenih i sa drugim narodima izmešanih – zajednica, *c*) kolektiva među čijim je pripadnicima želja za otcepljenjem prisutna, ali i nedovoljno zastupljena, *d*) manjina koje pružaju masovnu podršku separatističkim politikama, iako su – bilo zbog neuspeha na prethodnom secesionističkom referendumu ili usled nelegitimnog postupanja njihovih lidera – na duže vreme izgubile moralni osnov da zahtevaju nezavisnost, kao i u okolnostima *e*) u kojima je težnja ka razjedinjenju neopravdana i/ili objektivno neostvariva iz bezbednosnih razloga?“ Drugim rečima: „Koje je modalitete internog samoopredeljenja najbolje implementirati u upravo predočenim situacijama?“

Kada je reč o geografski koncentrisanim malobrojnim grupacijama (koje niti poseduju kapacitete neophodne za formiranje samostalne države, niti su nastanjene pokraj kulturno bliske zemlje kojoj bi imale pravo da se pripoje), delegiranje najbazičnijeg oblika teritorijalne autonomije deluje najrazumnije. Primera radi, na prostoru više (susednih) lokalnih samouprava – u kojima pripadnici jedne takve manjine čine većinu stanovništva – centralne vlasti mogu dozvoliti osnivanje ‘zajednice opština’ (predstavničkog tela zaduženog za koordinisanje aktivnosti involviranih administrativnih jedinica), s namerom da im se olakša donošenje i sprovođenje zajedničkih odluka i politika, prevashodno onih namenjenih očuvanju i daljem razvoju kulturno-nacionalnog identiteta njihovih žitelja.⁵²³ U zavisnosti od institucionalog aranžmana za koji se manjinska populacija opredeli, ona svoje predstavnike u dato telo može birati ili direktno (na lokalnim izborima) ili posredno (tako što bi ih imenovala odgovarajuće skupštine opština, bilo iz redova svojih odbornika ili nominovanjem drugih lokalnih funkcionera). Nakon što se konstituše, zajednica opština – između ostalog – od državnog vrha može zahtevati i: *a*) da se na prostoru za koji je nadležna obrazuje okrug, kako bi narod čije interese zastupa dobio priliku da rukovodi ne samo opštinskim, već i jedinstvenim okružnim organima vlasti, ali i *b*) da se administrativne linije/granice pomenutog okruga – pa samim tim i njegovih opština – prilagode demografskom stanju na terenu, kako bi što više pripadnika datog kolektiva istima bilo obuhvaćeno.⁵²⁴

Ovako koncipiran, institut ‘zajednice opština’ za cilj ima jačanje osnovnih političko-administrativnih ingerencija koje geografski koncentrisane grupacije već poseduju na nivou lokalnih samouprava. U tom pogledu, za njega se može reći da manjinama pruža značajnije/veće nadležnosti od onih koje im garantuju neteritorijalni nacionalni saveti, ali i manja ovlašćenja od onih koja obično pripadaju autonomnim pokrajinama. No, nije isključeno

⁵²³ Tamo gde geografski koncentrisan manjinski narod čini većinu samo unutar jedne lokalne samouprave (pa iz tog razloga ne može osnovati zajednicu opština nalik goreopisanoj), centralne vlasti odgovarajućoj skupštini opštine trebaju da dodele i ulogu nacionalnog saveta, ili da tamošnjem kulturno distinktnom kolektivu dozvole da sâm konstituše i potom objedini te dve institucije u jednu, kao što su to Flamanci učinili spajanjem Veća Flamanske zajednice i Skupštine Flandrije kako bi formirali jedinstveno predstavničko telo; Flamanski parlament.

⁵²⁴ Postupak korigovanja okružnih/opštinskih administrativnih linija može se sprovesti primenom demokratskih instrumenata nalik onima čija je implementacija predviđena trećim i četvrtim korakom ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskog sistema’.

da će nacionalne zajednice koje praktikuju goreopisani oblik teritorijalne samouprave – kroz dodatnu devoluciju izvršnih, ali i kroz preuzimanje pojedinih legislativnih i fiskalnih ingerencija – vremenom (kako budu rasle) ispuniti sve predušlove neophodne za formalno konstituisanje sopstvenih autonomnih oblasti.

Naravno, autonomne oblasti/pokrajine mogu posedovati različite stepene političko-teritorijalnih nadležnosti, u rasponu od onih pretežno administrativne prirode (koje su karakteristične za pokrajine čija su zakonodavna ovlašćenja poprilično limitirana, odnosno za autonomne oblasti koje uglavnom sprovode odluke i implementiraju politike centralnih vlasti), do onih koje – poput regija u Italiji – praktikuju izrazito visok nivo samouprave u gotovo svim sferama javnog života, osim u onim sferama vezanim (npr.) za spoljnu, monetarnu i odbranbenu politiku države. Pritom, povrh neposrednih teritorijalnih nadležnosti, pokrajinama se – s namerom obezbeđivanja dodatnog vida autonomije – mogu garantovati i poslanička mesta u najvišim predstavničkim telima zemlje čiji sastavni deo čine, kako bi interesi njihovih stanovnika bili direktno zastupljeni i u zakonodavnim organima centralnih vlasti.⁵²⁵

Važan pokazatelj nivoa izvršne i legislativne autonomije svake pokrajine ogleda se i u stepenu njene fiskalne nezavisnosti od državnog vrha. Dok sve autonomne oblasti imaju pravo da raspoložu delom javnih sredstava (delom koji centralne vlasti na njih prenose prilikom usvajanja godišnjeg budžeta), kao i da ubiraju prihod od javnih usluga koje pružaju svojim stanovnicima, pojedine pokrajine mogu čak i da donose/ispovode sopstvene poreske politike (što im obezbeđuje najširi mogući obim fiskalne samostalnosti koje administrativne jedinice mogu posedovati). Primera radi, organi regionalne samouprave Zemlje Baska – jedne od sedamnaest autonomnih zajednica Kraljevine Španije – sami odlučuju o visini direktnih poreza (poput poreza na imovinu i poreza na dohodak) koje će naplaćivati na prostoru za koji su nadležni, dok visinu indirektnih poreza (poput akciza i poreza na dodatnu vrednost) određuju u saradnji sa odgovarajućim institucijama iz Madrida, ali ih takođe sami prikupljaju. Povrh toga, imenovana oblast je – prema ‘Ekonomsom sporazumu’ iz 2002. godine – dužna da pokrije svega 6,24% javnih rashoda (izdvajanjem novca iz sopstvenih poreskih prihoda), što je (približno) jednako sumi koja se dobije kada se državna sredstva uložena u datu regiju saberu sa iznosom sredstava kojima ona – na godišnjem nivou – svakako treba da učestvuje u finansiranju administrativnog aparata Kraljevine Španije.⁵²⁶

Pored izvršnih i legislativnih ingerencija (pod koje spadaju i goreopisane fiskalne nadležnosti), autonomnim oblastima se ponekad dodeljuje i pravo na pokrajinski (vrhovni) sud, koji – podrazumeva se – ostaje podređen vrhovnom sudu države kojoj pripada. Primera radi, iako je nadležan za teritoriju koja odgovara administrativnim linijama Katalonije, tamošnji Visoki sud pravde – koji je formiran 1989. godine – prevashodno deluje kao lokalni organ centralnih sudskih vlasti Španije,⁵²⁷ a ne u sastavu institucija regionalne samouprave date narodnosti (odnosno, ne u sastavu Đeneralitata).

Formiranju autonomne pokrajine – na koju bi se, devolucijom moći, progresivno prenosila upravo predstavljena administrativno-politička, legislativna i fiskalna ovlašćenja (pri

⁵²⁵ Stefan Wolff and Marc Weller, “Self-determination and Autonomy: A Conceptual Introduction”, in: Marc Weller and Stedan Wolff (eds.), *Autonomy, Self-governance and Conflict Resolution: Innovative Approaches to Institutional Design in Divided Societies*, Routledge, London, 2005, p. 12.

⁵²⁶ Ignacio Zubiri, *The Economic Agreement between the Basque Country and Spain: Principles, Characteristics and Economic Implications*, University of the Basque Country, Bilbao, 2010. Available from: https://www.ituna.eus/wp-content/uploads/2020/04/economic_agreement.pdf (Accessed Dec 28, 2021), p. 17.

⁵²⁷ “Constitutional Court Judgment 31/2010, of 28 June 2010”, *Constitutional Court of Spain*, Madrid, 2010, Available from: <https://www.tribunalconstitucional.es/ResolucionesTraducidas/31-2010,%20of%20June%2028.pdf> (Accessed Dec 28, 2021), p. 29.

čemu bi se i domašaj teritorijalne ingerencije lokalnih i/ili regionalnih sudova takođe mogao postepeno usklađivati sa njenim administrativnim linijama) – najbolje je pristupiti tamo gde primetan (ali ipak nedovoljan) broj pripadnika određenog nacionalnog kolektiva iskaže želju za secesijom, a gde takav (ili veći) nivo političke samouprave prethodno nije uspostavljen. Recimo, ukoliko se po prebrojavanju glasova – npr. nakon sprovođenja prve faze ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema’ – ustanovi da se za separaciju zalaže relativna (ali ne i neophodna apsolutna) većina pripadnika date manjinske populacije (ili da osamostaljenje podržava broj građana koji je približan relativnoj većini), umesto organizovanja druge plebiscitne etape (kojom je predviđeno otpočinjanje poduhvata demarkacije oblasti koja stremi razjedinjenju) trebalo bi se pristupiti sprovođenju novog referenduma, na kom bi isti glasači bili upitani da li žele da pokrenu postupak formiranja autonomne pokrajine, kao i proces devolucije vlasti sa centralnih na njene institucije (uzimajući u obzir da do ponovnog održavanja plebiscita o otepljenju neće doći najmanje narednih X , odnosno pedeset plus Y godina). Ukoliko bi relativna većina ovom prilikom odgovorila potvrdno, moglo bi se pristupiti implementaciji druge, a potom i treće faze ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema’; fazama preciziranja administrativnih linija uporedo sa kojima treba da se odvija i proces devolucije. Međutim, sa poduhvatom demarkacije bi se – u tom slučaju – stalo po okončanju treće etape, budući da četvrta i peta vode postupcima razgraničenja koji su namenjeni regijama čiji su stanovnici demonstrirali neupitnu volju za secesijom.

No, može se desiti da podrška otepljenju vremenom postane prisutna kod apsolutne većine stanovnika (novoformirane) autonomne oblasti, čak i tamo gde nije iskazana na inicijalnom referendumu o nezavisnosti. U takvim situacijama, lokalni lideri mogu da se – tokom perioda koji treba da protekne kako bi njihov narod ponovo stekao moralno pravo da zahteva istupanje iz postojeće države – zalažu za najveći mogući nivo interne političke samouprave, ali ne i da traže ponovno organizovanje plebiscita o osamostaljenju, niti (podrazumeva se) da unilateralno proglase nezavisnost; npr. nakon što državni vrh ne izađe u susret njihovim zahtevima za održavanje novog secesionističkog referenduma. Ukoliko oni tako nešto ipak učine, centralne vlasti mogu ne samo da obustave započeti proces devolucije, već i da do tog trenutka delegirane nadležnosti ukinu (barem privremeno, do okončanja kriznog stanja), o čemu je prethodnomaločas bilo reči.

S druge strane, tamo gde se – usled razumnog i etički valjanog postupanja predstavnika kulturno-distinktnog (manjinskog) kolektiva i lidera državnog vrha (pa i šire međunarodne zajednice) – stvore uslovi za kontinuiranu devoluciju administrativno-političkih i drugih teritorijalnih ingerencija, autonomija može biti uvećana do mere koja omogućava čak i (simbolično) prisustvo obeležja date nacije na međunarodnom planu. Recimo, stanovnici Grenlanda i Farskih Ostrva – autonomnih teritorija Kraljevine Danske – imaju pravo da zahtevaju da im se izdaju putne isprave koje jasno ističu njihovu regionalnu/narodnu pripadnost i koje stoga odstupaju od standarda koji se primenjuje u pasošima građana koji žive u ostatku imenove zemlje. Povrh toga, samostalno učestvuju na mnogim sportskim i drugim internacionalnim manifestacijama. Primara radi, obe teritorije imaju odvojene fudbalske timove, pri čemu reprezentacija Farskih ostrva redovno igra u kvalifikacionim rundama zvaničnih evropskih turnira (organizovanih od strane UEFA), u okviru kojih se do sada više puta susretala sa svojom matičnom državom.

Autonomne pokrajine moguće je ovlastiti i da – kroz saradnju sa odgovarajućim ministarstvima – direktno učestvuju u oblikovanju međunarodne politike države kojoj pripadaju (prevashodno u sektorima koji ih se neposredno tiču, poput kulture, privrede i turizma), kako bi i njihovi specifični/regionalni interesi bili zastupljeni na internacionalnom planu. U krajnjim slučajevima, mogu biti formirane i delimično nezavisne ‘slobodne

teritorije', odnosno izrazito autonomne specijalne administrativne oblasti nalik Hong Kongu, koji je učlanjen u više međunarodnih organizacija, uključujući i Svetsku trgovinsku organizaciju (skr. STO). Ukoliko se ustanove i primene na moralno opravdan i pravedan/pošten način, takvi aranžmani vertikalne podele suvereniteta (*joint/shared sovereignty*) proglašenja nezavisnosti mogu učiniti skoro pa nepotrebnim/suvišnim (makar u praktičnom smislu), budući da obezbeđuju nivo političke samouprave koji je približan onom koji postoji kod međunarodno priznatih zemalja. Opisani oblici autonomije stoga mogu biti od koristi u situacijama u kojima su svi moralni i tehnički uslovi za formiranje nezavisne države ispunjeni, ali gde čin eksternog teritorijalnog samoopredeljenja može da predstavlja objektivnu pretnju po regionalnu bezbednost i stabilnost međunarodnih odnosa.⁵²⁸

No, tamo gde manjina ne želi da se otcepi kako bi postala nezavisna, već kako bi se pripojila susednoj zemlji, moguće je primeniti model horizontalne podele suvereniteta (odnosno aranžman dvostrukog suvereniteta), kroz obrazovanje kondominijuma nad kojim bi vlast – istovremeno ili naizmenično – vršila i država od koje se dâti entitet odvaja i ona kojoj se on tom prilikom pripaja.⁵²⁹ Ovakvo rešenje – iako u međunarodnoj praksi nije viđeno u skorije vreme – bilo bi korisno ukoliko bi se implementiralo kao vid mirnog prenošenja vlasti sa jedne zemlje na drugu (u situacijama u kojima stara država dobrovoljno pristaje da se odrekne dela sopstvene teritorije u korist susedne zemlje). Dakle, kondominijumi poseduju potencijal da – u kontekstu iredentističke secesije – deluju kao tranzicione (vremenski ograničene) institucionalne solucije, slično načinu na koji i čin stvaranja suverene republike unutar privremene konfederacije – kao što je ranije argumentovano – može da predstavlja prelazno rešenje u slučaju klasičnog (demokratskog) otepljenja. Kompromisnom primenom jednog takvog aranžmana, momenat separacije – koji sa sobom nosi možda i najveću pretnju po stabilnost geopolitičkog prostora na kom dolazi do promene granica – bio bi gotovo potpuno uklonjen kao komponenta procesa razjedinjenja. To znači da se datum prenošenja suvereniteta sa jedne države na drugu ne bi precizirao, pošto bi transfer vlasti bio bi postepeno realizovan. Primera radi, po definisanju geografskih okvira autonomne oblasti koja će ubuduće činiti kondominijum, kao i po konačnom utvrđivanju volje apsolutne većine njenog stanovništva da se pripoji susednoj zemlji (odnosno nakon sprovođenja pete i šeste faze 'sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskog sistema'), nastupio bi period zajedničke uprave nad

⁵²⁸ Primera radi, pregovarački tim zvaničnog Beograda – koji su tada predvodili premijer Republike Srbije Vojislav Koštunica i predsednik Boris Tadić je – prilikom pregovora o statusu Kosova (pokrenutih uz podršku Saveta bezbednosti UN 2005. godine), predlagao je rešenje prema kom bi imenovana pokrajina dobila 'više od autonomije, a manje od nezavisnosti'. Pošto su za javnost zatvoreni razgovori – vođeni uz posredovanje takozvane Kontakt grupe (odnosno zvaničnika SAD, Rusije i izaslanika Ujedinjenih nacija) – završeni neuspelom, nije precizirano koja bi konkretna politička i druga ovlašćenja jedan takav model interne autonomije podrazumevao, ali je načelna zamisao Beograda bila da se kosovskim Albancima omogući krajnji vid samoopredeljenja koji ne bi obuhvatao proglašenje i priznanje državne nezavisnosti date pokrajine. Argumentovano je da bi se unilaternim potezom te vrste s jedne strane narušili postulati međunarodnog prava, a s druge strane destabilizovao geopolitički prostor Balkanskog poluostrva. – "Press Release: Security Council Presidential Statement Offers Full Support for Start of Political Process to Determine Kosovo's Future Status", *United Nations*, New York, 2005, Available from: <https://www.un.org/press/en/2005/sc8533.doc.htm> (Accessed Dec 31, 2021), p. 1.

⁵²⁹ Kondominijum predstavlja aranžman podele vlasti u kom više država – ali obično njih dve – dele suverenitet nad određenom teritorijom. Vlast se može deliti istovremeno (npr. kao što to na jednom delu njihove granice čine Nemačka i Luksemburg, države koje su 1976. godine 'Sporazumom o održavanju, uređivanju i upravljanju tokom reke Mozela' podelile nadležnost nad datim prostorom) ili naizmenično (npr. kao što to čine Francuska i Španija na reci Bidasoa, gde Ostrvom fazana pola godine upravlja jedna, a pola godine druga država). Kondominijumi se najčešće uspostavljaju na nenaseljenim teritorijama i neretko čine privremena institucionalna rešenja. – Jorge Núñez, *Sovereignty Conflicts and International Law and Politics: A Distributive Justice Issue*, Routledge, New York, 2017, p. 91. / "Agreement Concerning the Maintenance, Restoration and Operation of the Section of the Moselle Common to the Two States", *Bundestag*, Bonn, 1976, Available from: <http://gis.nacse.org/tfdd/tfdddocs/384ENG.pdf> (Accessed Jan 01, 2022), pp. 1-4.

datom teritorijom, tokom kog bi zakonodavne, izvršne i ostale ingerencije postepeno prelazile sa stare na novu državu.

U situacijama poput upravo opisane, važno je voditi računa o tome da predloženi/implementirani institucionalni modeli obezbede pravedne i funkcionalne mehanizme upravljanja secesionističkim područjem i društvenopolitičkim životom koji se na njemu odvija. Drugim rečima, uspostavljanje kondominijuma ne sme otežati svakodnevnicu populaciji koja bi se u njemu zatekla, niti joj se tom prilikom smeju umanjiti/oduzeti prethodno stečena politička i ostala prava; pre svega pravo na učestvovanje u demokratskom procesu (barem jedne od) država koje nad datim prostorom dele suverenitet, kao i pravo na slobodno kretanje (izvan administrativnih linija tog područja). Stoga je – za vreme postojanja kondominijuma – najveći deo izvršnih, zakonodavnih i sudskih ingerencija poželjno preneti na lokalne institucije, dok međunarodno priznate zemlje koje upravljaju datom teritorijom prevashodno trebaju da budu nadležne za sektore poput bezbednosti, odbrane i kontrole granica. Dakle, kondominijume treba organizovati kao visoko autonomne oblasti nad kojima vrhovnu vlast deli više država, a čiji stanovnici imaju pravo biti/postati državljani barem jedne od tih država.⁵³⁰

Konačno, sve i da se involvirani akteri i glavni *stakeholder*-i ne opredele za institucionalna rešenja koja podrazumevaju obrazovanje kondominijuma, autonomnih pokrajina, (kon)federalnih jedinica, delimično nezavisnih ‘slobodnih teritorija’ (odnosno specijalnih administrativnih oblasti), zajednica opština ili drugih prostorno organizovanih kulturno-nacionalnih (lokalnih) samouprava, politički formirani narodi interno samoopredeljenje mogu ostvariti i kroz etničku/nacionalnu konsocijaciju. Konsocijacija (*consociation*) predstavlja demokratski oblik vladavine koji je prevashodno namenjen izuzetno heterogenim i/ili podeljenim državama/društvima, u kojima su (mnogobrojne i teritorijalno rasprostranjene/pomešane) nacionalne zajednice neminovno upućene na postizanje konsenzusa i međusobnu saradnju pri vršenju vlasti, budući da (same po sebi) niti čine apsolutnu većinu ukupne populacije u zemljama u kojima su nastanjene, niti poseduju moralno pravo ili objektivne/tehničke uslove neophodne da se od njih otepe. Ovaj vid političke organizacije može biti formalne (odnosno institucionalne) ili neformalne prirode, pri čemu u oba slučaja – gotovo po pravilu – podrazumeva: **a**) sklapanje velikih koalicionih vlada, **b**) kompromisno donošenje odluka na najvišem/državnom nivou (uz zakonom zagarantovano ili uspostavljenim odnosom snaga obezbeđeno pravo na veto, koje jemči da će interesi svih involviranih strana uvek bili uzeti u obzir), **c**) proporcionalnu zastupljenost u svim granama i na svim nivoima vlasti, kao i **d**) primenu različitih modela teritorijalne i/ili neteritorijalne autonomije, s namerom da svaka zajednica ostvari što veći stepen političke samouprave, bilo u krajevima u kojima žive samo njeni pripadnici ili u sektorima koji su joj posebno značajni; poput kulture, obrazovanja, itd.⁵³¹ Pritom, u državama u kojima su formalni/institucionalni instrumenti

⁵³⁰ Nezavisno od toga da li će proces uvećavanja autonomije (one oblasti čije stanovništvo teži secesiji) naposljetku dovesti do obrazovanja kondominijuma ili ne, tokom prenošenja izvršnih, zakonodavnih i ostalih teritorijalnih ingerencija sa centra na periferiju – paralelno sa implementacijom ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskeg sistema’ – važno je voditi računa o tome da se društvenopolitički život i demokratski proces odvijaju normalno, odnosno da ne budu opterećeni pitanjima devolucije, razgraničenja, sukcesije i moguće separacije. To se može postići samo odgovornim ponašanjem regionalnih političkih lidera i centralnih vlasti (svih involviranih država), budući da jedino oni mogu uspostaviti i održati pravedne i funkcionalne obrasce upravljanja secesionističkim područjem (i zajednicom koja je na njemu nastanjena).

⁵³¹ Konceptom političke konsocijacije prvi se – još u šesnaestom i sedamnaestom veku – bavio Johan Altuzije, ali se danas ovaj pojam najviše vezuje za holandskog filozofa Arenda Lajpharta (*Arend Lijphart*), koji je najbolje

konsocijacije uspostavljeni ustavom i zakonima, neretko se: **a**) za šefa države uzima neutralna ličnost (poput monarha) ili se formira predsedništvo čiji se članovi biraju oslanjanjem na princip proporcionalne ili ravnomerne zastupljenosti, **b**) primenjuju pojedini mehanizmi direktne demokratije, koji pripadnicima konstitutivnih nacionalnih zajednica omogućavaju da putem peticija ili organizovanim referendumima spreče usvajanje zakona/politika za koje smatraju da su protivni njihovim interesima, **c**) ustavnom/vrhovnom sudu dodeljuje moć da rešava pitanje ustavnosti zakonskih ili izvršnih akata, pri čemu se sudije biraju u skladu sa malošas pomenutim principima proporcionalnosti i ravnomerne zastupljenosti, ali i **d**) paralelno koriste simboli svih konstitutivnih naroda; npr. istovremenim isticanjem njihovih zastava na zgradama zvaničnih institucija ili štampanjem dvojakih/trojakah novčanica (koje su – poput kovanica od jednog evra – jednake po vrednosti i slične po izgledu, ali specifične u pogledu dizajna, budući da predstavljaju više različitih nacija/kultura).⁵³²

Instrumenti formalne/institucionalne konsocijacije koji se primenjuju u Severnoj Irskoj posebno su zanimljivi, budući da su uspostavljeni putem devolucije, odnosno delegiranjem izvršnih i legislativnih ingerencija toj ‘secesionističkoj’ administrativnoj jedinici, unutar koje su iredentističke težnje jednog dela stanovništva – kao i način na koji se državni vrh prema njima ophodio – kontinuirano prouzrokovale nemire. Stoga se ne implementiraju na prostoru čitave države (tj. celog Ujedinjenog Kraljevstva), iako je to obično slučaj u drugim zemljama u kojima su na snazi slični modeli podele vlasti među kulturno distinktnim zajednicama. Usled te specifičnosti, ali i relativnog uspeha njegove primene u pogledu umanjenja istorijskih/društvenopolitičkih tenzija (izazvanih dubokim nacionalno-verskim podelama), korisno je napraviti kratak osvrt na severnoirski oblik konsocijacije.

Postojeći institucionalni aranžman ustanovljen je 1998. godine, dogovorom lokalnih aktera (odnosno osam od devet vodećih ‘nacionalističkih/republikanskih/katoličkih’ i ‘unionističkih/lojalističkih/protestantskih’ stranaka i političkih pokreta), uz posredovanje centralnih vlasti Ujedinjenog Kraljevstva s jedne i državnog vrha Republike Irske s druge strane; suverenih zemalja koje su i same tom prilikom potpisale ‘Sporazum u Belfastu’, poznatiji kao ‘Sporazum na Veliki petak’. Ratifikovanjem datog dokumenta (uspešnim sprovođenjem plebiscita o njegovom usvajanju)⁵³³ potonja država je – po prvi put – zvanično priznala da Severna Irka čini sastavni deo prethodne, prepoznajući da većina tamošnje populacije podržava očuvanje takvog pravno-političkog statusa, usled čega je izmenila i deo sopstvenog ustava koji se odnosio na tu teritoriju. Ujedinjeno Kraljevstvo je zauzvrat formalno prepoznalo činjenicu da primetan deo stanovnika Severne Irske – poput većine državljana Republike Irske – stremljenju dve zemlje, pri čemu je uvažena i moralna validnost njihovih težnji. Sjedinjenje je – dakle – afirmisano kao nesporna opcija, odnosno kao legitimna alternativa statusu kvo; opcija/alternativa koju je moguće odabrati i realizovati ukoliko (vremenom) i na severnom delu ostrva dođe do promene raspoloženja – kod relativne većine građana – po tom pitanju. Obe strane su pristale i na to da se stanovnicima Severne Irske – do eventualnog održavanja referenduma o otcepljenju od Ujedinjenog Kraljevstva, odnosno do glasanja o sjedinjenju sa Republikom Irskom (koje bi simultano bilo sprovedeno i u toj zemlji) – omogućiti

identifikovao i opisao njegove gorenavedene karakteristike. – Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, Yale University Press, New Haven, 1977, pp. 25-46.

⁵³² Brigid Brooks Kelly, *Power-Sharing and Consociational Theory*, Palgrave Macmillan, Cham, 2018, pp. 19-53.

⁵³³ “Referendum Results: 1937-2013”, *Department of The Environment, Community and Local Government*, Dublin, 2013, Available from: <https://web.archive.org/web/20141224084849/http://www.environ.ie/en/LocalGovernment/Voting/Referenda/PublicationsDocuments/FileDownload%2C1894%2Cen.pdf> (Accessed Jan 05, 2022), pp. 58-60.

da biraju koje će državljanstvo posedovati; britansko, irsko ili i jedno i drugo, dok im je sloboda kretanja odranije već bila zagarantovana.⁵³⁴

Zatim, institut podele izvršne vlasti tom prilikom je uspostavljen kao temelj tamošnje formalne/institucionalne konsocijacije, budući da je njime predviđeno da svako Izvršno veće Severne Irske (*Executive Committee of Northern Ireland*) – odnosno vlada date zemlje – mora biti sastavljeno od ministara obe nacionalnosti/konfesije, pri čemu je dogovoreno da ‘prvog ministra’ predlaže stranka koja na izborima osvoji najviše glasova, a njegovog zamenika partija koja dobije najveću podršku zajednice iz koje nominovani predsednik vlade ne vodi poreklo. No, iako su nominalno različite, pomenute funkcije su jednake po ovlašćenjima koje pružaju državicima koji ih obavljaju, budući da oni sve odluke moraju donositi zajedno, kroz saradnju, postizanjem kompromisa. U pogledu odabira poslanika koji će sedeti u Skupštini Severne Irske – koja predstavlja savremenu verziju parlamenta koji je postojao u periodu od 1921. do 1972. godine, pre nego što je ukinut otpočinjanjem direktne uprave Londona – predviđena je primena principa proporcionalnosti, tako da svaka stranka dobije broj mandata koji je približno jednak procentu glasova koji obezbedi na izborima; broj mandata koji joj sleduje prema Dontovom sistemu (*D'Hondt method*). Pritom, svaki novoizabrani poslanik dužan je da se izjasni kao ‘nacionalista’, ‘unionista’ ili nesvrstani član skupštine, budući da je pri donošenju važnih odluka – pogotovo onih koje se direktno tiču dve nacionalne/verske zajednice – neophodno obezbediti podršku oba tabora.⁵³⁵

Iako je devolucijom izvršnih i zakonodavnih ovlašćenja – kao i podelom regionalne vlasti kroz primenu instrumenata formalne konsocijacije – konačno okončan tridesetogodišnji period takozvanih ‘Nevolja’ (*The Troubles*), opisani mehanizmi nisu bez svojih nedostataka. Prva i osnovna mana institucionalne konsocijacije je ta što ona pretpostavku o nepremostivosti istorijskih etno-nacionalnih razmirica uzima zdravo za gotovo (određujući ih kao konstante), usled čega i pravno-politički sistem oblikuje u odnosu na njih, tako neminovno produbljujući identifikovane ‘nepomirive razlike’, pošto ih (re)afirmiše stvaranjem institucionalnih okvira koji ih učvršćuju i reprodukuju. Dakle, iako s jedne stranje (makar privremeno) umanjuje konfliktni potencijal dubokih političkih rascepa, formalna konsocijacija – s druge strane – društva u kojima se implementira naizgled osuđuje na trajnu podeljenost.⁵³⁶ Pritom, osobe koje se ne uklapaju u uspostavljene identitetske kategorije, kao i one koje ne žele da se povinuju takvoj vrsti klasifikacije, primorane su ili da to učine (mimo sopstvene volje) ili da ostanu na marginama političkog života, budući da su postojeće institucije – kao i građanska prava koja se kroz njih mogu ostvariti – prilagođene crno-belom pogledu na svet, onom koji podrazumeva jednodimenzionalno kolektivno svrstavanje. Konačno, kao što severnoirski primer to najbolje ilustruje, ni formalizacija etno-nacionalne konsocijacije – obrazovanjem institucija koje predviđaju zajedničko vršenje vlasti i podelu teritorijalnog suvereniteta – ne može obezbediti saradnju i garantovati postizanje kompromisa u okolnostima ili situacijama u kojima ne postoji čak ni elementarni konsenzus. Naime, Vlada Ujedinjenog Kraljevstva do sada je pet puta

⁵³⁴ “Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of Ireland”, *Stormont*, Belfast, 1998, Available from: <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsitemedia/ourrolesandpolicies/northernireland/good-friday-agreement.pdf> (Accessed Jan 05, 2022), pp. 1-4.

⁵³⁵ Pored zagarantovanog učešća u velikim koalicionim vladama, proporcionalne zastupljenosti u parlamentu i drugim institucijama, kao i prava na stavljanje veta prilikom donošenja značajnijih odluka, nacionalno-verske zajednice u Severnoj Irskoj uživaju i određene oblike neteritorijalne autonomije, prevashodno u pogledu prava na održavanje odvojene nastave, kao i prava na upotrebu i očuvanje maternjeg jezika. – Brigid Brooks Kelly, *Power-Sharing and Consociational Theory*, op. cit., pp. 299-301.

⁵³⁶ Rupert Taylor, “The Belfast Agreement and the Politics of Consociationalism: A Critique”, *The Political Quarterly*, vol.77, no.2, 2006, pp. 219-2020.

privremeno suspendovala Skupštinu Severne Irske i ostale regionalne institucije na koje je prenela deo vlasti (poslednji put u periodu od januara 2017. do januara 2020. godine), usled odbijanja najveće nacionalističke stranke (Šin Fejn) i dve vodeće unionističke partije (Demokratske unionističke stranke i Unionističke partije Alstera) da zajedno učestvuju u vlasti.⁵³⁷ U državama poput Belgije, u kojima etno-nacionalna konsocijacija čini (formalni ili neformalni) preduslov formiranja vlasti na najvišem – a ne regionalnom – nivou, političke pat pozicije poput upravo pomernute mogu izazvati dugotrajne krize sa nepredvidivim ishodom, što svakako nije poželjno. Stoga ovaj oblik internog nacionalnog samoopredeljenja treba primenjivati samo tamo gde obrazovanje autonomnih pokrajina putem ocrtavanja administrativnih linija – odnosno tamo gde potpuno razjedinjenje kroz stvaranje nezavisnih država – ne predstavlja objektivno ostvarivo rešenje.⁵³⁸

Tabela 3: Mogući oblici internog nacionalnog samoopredeljenja

1	Primena neteritorijalne autonomije
2	Definisanje administrativnih linija jedinice (kulturno-nacionalne) lokalne samouprave
3	Obrazovanje zajednice manjinskih opština
4	Formiranje autonomne pokrajine/oblasti
5	Vršenje vlasti kroz etničku/nacionalnu konsocijaciju
6	Uspostavljanje etničke/nacionalne federalne jedinice
7	Formiranje delimično nezavisne ‘slobodne teritorije’, odnosno specijalne administrativne oblasti
8	Obrazovanje kondominijuma
9	Pridruživanje konfederaciji

4. Određivanje teritorijalnih, proceduralnih i vremenskih okvira otepljenja u (post)konfliktnim područjima

Sada kada su – nakon promišljanja moralno opravdanog ophođenja prema secesionističkim težnjama ispoljenim na demokratski način, u mirnim uslovima – predočeni i najpoželjniji institucionalni okviri za realizaciju prava na interno nacionalno samoopredeljenje politički formiranih naroda (koji nemaju dovoljno legitiman povod ili kapacitete potrebne da obrazuju sopstvene/nezavisne nacionalne države), neophodno je razmotriti i predložiti i etički valjane mehanizme za prevazilaženje/rešavanje teritorijalnih razmirica u okolnostima u kojima pozivanje na pravo na otepljenje, odnosno neuspešan ili delimično uspešan pokušaj njegove primene, može – usled beskompromisnog/neetičnog postupanja separatističkog pokreta,

⁵³⁷ Northern Ireland Assembly, *History of the Assembly*, Northern Ireland Assembly: Official Website, Belfast, 2022, Available from: <http://www.niassembly.gov.uk/about-the-assembly/history-of-the-assembly/#8> (Accessed Jan 05, 2022), p. 1.

⁵³⁸ Naravno, institucionalni modeli internog nacionalnog samoopredeljenja koji se oslanjaju na institut teritorijalne autonomije takođe imaju svoje nedostatke. Njihova najveća mana je u tome što – u svom krajnjem/federalnom obliku – mogu dovesti do stvaranja kvazi-suverenih zemalja unutar međunarodno priznatih država, što može otežati funkcionisanje potonjih. No, taj problem se delimično prevazilazi kada se demokratska secesija i mirno razjedinjenje uspostave kao legitimna rešenja, pri čemu je se – tamo gde ona nisu primenjiva – najbolje okrenuti devoluciji izvršnih i zakonodavnih ovlašćenja (na pokrajine/regije u kojima žive manjinske zajednice), na način koji centralnim vlastima dozvoljava da zadrže pravo na uvođenje direktne uprave u kriznim situacijama, odnosno pravo da u svakom trenutku afirmišu svoj suverenitet i teritorijalni integritet.

centralnih vlasti i/ili međunarodnih aktera – prouzrokovati (ponovno) izbijanje otvorenih sukoba, bilo tamo: **a**) gde pre aktuelne secesionističke krize nije bilo nemira, **b**) gde je prethodni konflikt (privremeno) okončan tako što je državni vrh uspeo da povрати kontrolu nad čitavom teritorijom zemlje kojom rukovodi, a potom i da pobunjeni kolektiv formalno reintegriše u njene (stare ili tom prilikom izmenjene) institucionalne okvire, **c**) gde je nacionalna manjina na prostoru svoje domovine izvojevala i sebi obezbedila *de facto* nezavisnost, ali ne i (neupitno) međunarodno priznanje takvog stanja na terenu. Drugim rečima, treba ponuditi optimalne, moralno opravdane, objektivno primenjive i svim involviranim akterima prihvatljive načine prevazilaženja/okončavanja prividno rešenih (a zapravo nerešenih) secesionističkih sporova i zamrznutih separatističkih konflikata (odnosno situacija u kojima je rukovodstvo odlazeće oblasti najvećim delom – ali ne u potpunosti – ostvarilo svoj primarni cilj).

Naravno, da bi bile moralno opravdane, solucije koje se predlažu ne smeju previše da odstupe od ranije opisanog demokratskog postupka/modela namenjenog dostizanju odgovarajućeg stepena eksternog ili internog samoopredeljenja (modela razrađenog u drugom i trećem odeljku ovog poglavlja), ali se on ipak mora modifikovati/doraditi kako bi bio primenjiv i u umereno ili izrazito nestabilnim područjima, u kojima izbijanje ili obnavljanje otvorenih teritorijalnih sukoba predstavlja realnu bezbednosnu pretnju. Stoga se u ovom odeljku razmatraju/oblikuju: **a**) svojevrsni pretkoraci ‘upotpunjene liberalne etike seceije’; pretkoraci koje je neophodno preduzeti u tri prethodno navedena ‘krizna’ scenarija – s ciljem smirivanja tenzija, okončavanja vanrednog stanja i/ili normalizovanja odnosa između centralnih vlasti i secesionista – kako bi se stvorili optimalni uslovi za pokretanje i vođenje dijaloga namenjenog definisanju i regulisanju budućeg (unutrašnjeg ili međunarodnog) pravno-političkog statusa separatističke oblasti, odnosno uslovi za utvrđivanje najprikladnijeg nivoa i oblika autonomije koji je opravdano delegirati pobunjenom narodu, ali i **b**) pravedne, upotrebljive i (post)konfliktnim društvenopolitičkim okolnostima prilagođene procedure i mehanizmi putem kojih se tokom tog dijaloga postignuti dogovori mogu realizovati.

Kada je reč o prvom i drugom maločas pomenutom kriznom scenariju – u kojima separatistički pokret u pitanje dovodi pravo države da vrši vlast nad teritorijom nad kojom ona i *de facto* i *de iure* poseduje suverenitet (čineći to bez valjane moralne osnove, pritom istupajući iz okvira etičkog/opravanog postupanja definisanog u drugom odeljku ovog poglavlja) – potrebno je (detaljnije) razmotriti načine putem kojih centralne vlasti (ali i međunarodna zajednica) trebaju da reaguju. Kao što je već argumentovano, državni vrh ima pravo da krizno stanje – izazvano unilateralnim proglašenjem nezavisnosti, odnosno neosnovanim jednostranim potezima pokrajinskog rukovodstva koji neupitno vode ka otcepljenju – okonča upotrebom situaciji srazmerne sile (i privremenim uvođenjem direktne uprave, tamo gde je preduzimanje te mere predviđeno zakonom). No, centralne vlasti u takvim okolnostima takođe imaju i obavezu da u što kraćem roku – nakon uspostavljanja reda i mira – omoguće raspisivanje regionalnih izbora, kako bi lokalno stanovništvo odabralo svoje legitimne predstavnike; predstavnike koji bi ga potom zastupali u pregovorima sa državnim vrhom, tokom kojih treba definisati: **a**) probleme i uzročnike koji su doveli do nezadovoljstva (ili otvorene secesionističke pobune) primetnog dela manjinske populacije, odnosno do uličnih sukoba, nasilja i/ili vanrednog stanja, kao i **b**) korake koje je najbolje preduzeti kako bi se to nezadovoljstvo otklonilo, a potencijalni budući nemiri unapred sprečili.⁵³⁹

⁵³⁹ Ukoliko (manjinska) zajednica koja stremljenju – u trenutku otpočinjanja gorepomenutih pregovora – nema sopstvenu autonomnu pokrajinu, centralne vlasti imaju obavezu da privremeno oforme odgovarajuću izbornu jedinicu, kako bi se sprovelo glasanje za njene legitimne predstavnike. Teritorijalni okviri te izborne

Uspešno okončanje jednog takvog dijaloga – poput onog koji Vlada Kraljevine Španije trenutno vodi sa predstavnicima katalonske pokrajinske vlasti – podrazumevalo bi postizanje sporazuma o najprikladnijem obliku internog samoopredeljenja i o odgovarajućem stepenu teritorijalne autonomije koji treba implementirati na prostoru na kom je pokušaj otcepljenja osujećen. Rukovodstvo secesionističke zajednice ujedno bi tom prilikom moralo zvanično da poruči da se potpunom osamostaljenju više neće težiti za života sadašnje generacije (npr. narednih pedeset plus *Y* godina), usled čega bi centralne vlasti imale moralnu dužnost da zauzvrat obećaju da će pokretanje formalnog postupka razjedinjenja – koji naposljetku može dovesti i do održavanja pravno obavezujućeg plebiscita o nezavisnosti – biti razmotreno nakon isteka tog perioda, ukoliko se tada ustanovi da apsolutna većina tamošnjeg stanovništva podržava takav razvoj događaja.⁵⁴⁰ Na ovaj način bi se otcepljenje odredilo/uspostavilo: *a*) kao tema koja – makar u bližoj budućnosti – neće opterećivati demokratski proces (što ide u prilog ne samo političkom rukovodstvu date države, već i čitavom društvu), ali i *b*) kao mogući (krajnji) ishod težnje ka nacionalnom samoopredeljenju, koji se – kao takav – ne odbacuje u celosti, već se prihvata kao legitimna opcija; opcija koja se (iz opravdanih razloga) na određeno vreme uklanja sa dnevnog reda, ali čija dostupnost svejedno umanjuje/neutrališe potrebu za demonstracijama, građanskom neposlušnošću i pobunom kod populacije koja podržava secesionističke politike.

No, ukoliko lideri separatističke/iredentističke oblasti posle nekog vremena ipak prekrše dogovor postignut sa centralnim vlastima i iznova krenu da deluju u smeru jednostranog proglašenja nezavisnosti (uprkos nepostojanju moralnog osnova da tako postupaju), jasno je da državni vrh i tada zadržava pravo da pokušaj otcepljenja spreči upotrebom situaciji srazmerne sile, odnosno pravo da datoj pokrajini – sve do okončanja vanrednog stanja – opet uvede direktnu upravu (tamo gde zakon to dozvoljava). Pritom, tom prilikom ne bi bilo neophodno pokretati novi dijalog o optimalnom obliku političke samouprave i o odgovarajućem stepenu autonomije (koji je opravdano/poželjno delegirati regionalnim vlastima), budući da bi takav sporazum/aranžman u tom trenutku već postojao, pa bi – nakon ponovnog uspostavljanja reda i mira, procesuiranja lica odgovornih za podsticanje/podizanje pobune i izbora novog regionalnog rukovodstva – najbolje bilo nastaviti sa njegovom implementacijom/realizacijom.⁵⁴¹ Ipak, ako bi – usled rasta podrške separatističkim agendama – secesionističke krize u međuvremenu prerasle u učestalu ili prolongiranu pojavu (i, kao takve, postale previše destabilizujuće po čitavo društvo), državni vrh bi morao da proceni da li je važeći dogovor (postignut između centra i periferije) dugoročno objektivno održiv, ili je – u opisanim okolnostima – ipak mudrije predložiti sklapanje novog sporazuma, onog koji bi omogućio otpočinjanje formalnog procesa mirnog razjedinjenja (pre nego što se nemiri otrgnu kontroli,⁵⁴² odnosno pre nego što dođe do oružanog sukoba koji –

jedinice bi potom mogli da posluže kao polazna osnova za obrazovanje autonomne oblasti, kojoj bi se – tokom vođenja i nakon uspešnog okončanja dijaloga između centra i periferije – postepeno delegirala određena izvršna i zakonodavna ovlašćenja.

⁵⁴⁰ Primera radi, prilikom potpisivanja 'Sporazuma u Belfastu', Vlada Ujedinjenog Kraljevstva se obavezala da će održavanje referenduma o otcepljenju Severne Irske dozvoliti kada/ako postane jasno da većina tamošnjeg stanovništva podržava takav ishod, što je – između ostalog – dovelo i do obustave paravojnih aktivnosti i razoružavanja Privremene irske republikanske armije.

⁵⁴¹ Čak i kada politički formiran narod – usled neosnovanog i neuspešnog pokušaja otcepljenja – ostane bez moralnog prava da teži ka eksternom teritorijalnom samoopredeljenju, pravo na (internu) političku samoupravu mu se ne može (trajno) oduzeti. Stoga centralne vlasti svake demokratske zemlje – nakon uspostavljanja reda i mira u separatističkoj regiji – u jednom trenutku neminovno moraju da mu (ponovo) obezbede odgovarajući oblik/stepen autonomije.

⁵⁴² Jedan od načina na koji nemiri mogu da se otrgnu kontroli je da državni vrh – pri sprečavanju inicijalno neosnovanog delovanja separatističkog pokreta – upotrebi prekomernu silu, tako dovodeći do eskalacije secesionističke krize. Ukoliko svojim nelegitimnim ponašanjem direktno prouzrokuje otpočinjanje otvorenih

primera radi – stranim akterima može pružiti pogodnu priliku da se u isti umešaju/involviraju kako bi podržali separatističke napore, zarad ostvarivanja sopstvenih geostrateških interesa na datom području).⁵⁴³

Upravo predstavljena argumentacija neminovno navodi na sledeće pitanje: „Ako se međunarodno priznatim zemljama savetuje da se u situacijama poput goreopisane povuku pred pritiskom secesionističkog pokreta (čak i kada je zahtev za otepljenjem moralno neosnovan, budući da se npr. iznosi pre isteka dogovorenog vremenskog intervala; intervala koji treba da protekne kako bi razjedinjenje ponovo postalo legitimna tema), ne uzimaju li se – na taj način – (implicitne) pretnje pobunom/nasiljem za prihvatljiv mehanizam ostvarivanja separatističkih ciljeva?“ Odgovor je naravno: „Ne.“ Predstavljena argumentacija naprosto prepoznaje činjenicu da centralne vlasti (slabih država) u pojedinim, mada retkim, slučajevima – u kojima je secesionistički pokret odlično organizovan, dok ujedno uživa i aktivnu podršku velikog dela lokalnog stanovništva s jedne, kao i važnih međunarodnih aktera s druge strane – neće imati kapacitete neophodne da dugoročno obezbede uslove potrebne za normalno funkcionisanje političkog procesa, a često ni realnu moć da u praksi afirmišu/potvrde svoje pravo na očuvanje državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta. Stoga se tvrdi da je u takvim (po državu krajnje nepovoljnim) okolnostima – uprkos postojanju moralnog prava da se secesija spreči – zahteve za otepljenjem ipak razumnije i isplativije uvažiti, a postupak razjedinjenja potom pokrenuti na vreme (u mirnim/kontrolisanim uslovima), dok se još može sprovesti na pravedan način, primenom demokratskih metoda.⁵⁴⁴

Naravno, zauzimanjem upravo iznetog stava ne zanemaruje se činjenica da strane zemlje imaju obavezu da poštuju princip nemešanja u unutrašnja pitanja drugih država (pogotovo tamo gde su centralne vlasti sposobne da same legitimnim delovanjem obustave pokušaje teritorijalne separacije), što akt – kako posrednog tako i neposrednog – pružanja podrške neosnovanim separatističkim težnjama/pokretima svakako čini neopravdanim. Štaviše, može se tvrditi da one čak poseduju i moralnu dužnost da – na poziv/zahtev (pravedne) zemlje u kojoj se secesionistička kriza izmiče kontroli – intervenišu kako bi tamošnji državni vrh asistirale pri ponovnom uspostavljanju reda i mira. Ipak, ne treba zaboraviti ni to da je praksa pokazala da geopolitički interesi – posebno na prostoru Istočne i Jugoistočne Evrope – kod svetskih i regionalnih sila neretko nadvladavaju motiv da se važeće međunarodnopravne norme poštuju (pa samim tim i potrebu da se prema fenomenu separatizma ophodi na moralno valjan način), što je najbolje potvrđeno slučajevima u kojima su secesionisti svoje namere (delimično ili u celosti) ostvarili upravo zahvaljujući – pravno i etički gledano neosnovanoj – podršci drugih zemalja. Imajući to na umu, zauzimanje goreprezentovanog stava – o tome kako centralne vlasti trebaju da reaguju kada se nađu u situaciji u kojoj objektivno ne mogu da se

oružanih sukoba (kao što su to – primera radi – u Irskoj učinile tadašnje vlasti Ujedinjenog Kraljevstva, prilikom surovog suzbijanja Uskršnjeg ustanka 1916. godine), država može ostati bez moralnog prava da na pobunjenom području brani sopstveni suverenitet; prava koje je isprva posedovala. Ako posledično izgubi deo teritorije, odgovornost snosi njeno rukovodstvo.

⁵⁴³ Već je argumentovano zašto je slabim državama – poput onih koje se nalaze na geopolitičkom području Istočne i Jugoistočne Evrope – često isplativije da pristanu na secesiju pojedinih manjinskih zajednica, pre nego da rizikuju izbijanje separatističke pobune (koju nemaju kapaciteta da obustave).

⁵⁴⁴ Kako bi i u opisanim okolnostima osigurale mirno i demokratsko održavanje referenduma o nezavisnosti, centralne vlasti mogu zatražiti pomoć od međunarodnih organizacija i drugih država. Zanimljivo je to da je – u nameri da omogući miran odlazak secesionističkih republika – Sovjetski Savez pred svoj raspad usvojio ‘Zakon o otepljenju od SSSR-a’, čijim je petim članom predviđeno i prisustvo predstavnika Ujedinjenih nacija prilikom sprovođenja plebiscita o osamostaljenju. Pomenuti zakon, međutim, nikada nije primenjen. – “Law on Procedure for Resolving Questions Connected with a Union Republic’s Secession from the USSR”, *Supreme Soviet of the Union of Soviet Socialist Republics*, Moscow, 1990, Available from: <http://soviethistory.msu.edu/1991-2/shevarnadze-resigns/shevarnadze-resigns-texts/law-on-secession-from-the-ussr/> (Accessed Jul 30, 2021), p. 1.

suprotstave nelegitimnom postupanju separatističkih pokreta i geopolitičkim interesima drugih država – deluje razumno.

Međutim, iako je intervencionizam – u okolnostima u kojima nije došlo do *in extremis* kršenja ljudskih prava, odnosno u kojima nije odobren od strane Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija – uvek neosnovan, postupci poput pružanja deklarativne podrške secesionističkim težnjama (koje postoje u drugim zemljama) mogu biti opravdani u situacijama u kojima su svi (u ovom radu definisani) uslovi za otpočinjanje demokratskog postupka razjedinjenja ispunjeni, ali u kojima centralne vlasti svejedno odbijaju da isti pokrenu, ili ga unedogled prolongiraju. Kao što je ranije argumentovano, u takvim okolnostima se legitimnim može smatrati čak i kolektivno/koordinisano internacionalno priznavanje unilateralno proglašene nezavisnosti (ukoliko taj čin ne predstavlja izolovani poduhvat jedne grupe država, već oslikava raspoloženje najvećeg dela šire međunarodne zajednice), mada insistiranje na kompromisnim rešenjima – do kojih treba doći putem dijaloga, uz prisustvo stranih medijatora (tamo gde je ono neophodno) – uvek predstavlja moralno prihvatljiviju strategiju.⁵⁴⁵

A kako bi ih primorali da pristanu na pregovore te vrste, secesionisti imaju moralno pravo da na centralne vlasti vrše pritisak. U tom smislu, nenasilni protesti, masovni štrajkovi, održavanje neformalnih referenduma o nezavisnosti, građanska neposlušnost i otežavanje funkcionisanja političkog procesa (ali i blokiranje celokupnog državnog aparata) predstavljaju neke od opravdanih metoda postizanja pomenutog cilja. U krajnjem slučaju, traženje podrške u inostranstvu – s namerom obezbeđivanja uslova pogodnih za uspešno unilateralno proklamovanje samostalnosti – takođe može predstavljati legitiman vid političke borbe usmerene ka ostvarivanju prava na nacionalno samoopredeljenje (kada državni vrh uporno odbija ili otežava/obesmišljava dijalog na tu temu).

Ipak, ukoliko bi se centralne vlasti stare zemlje – nakon opravdanog unilateralnog proklamovanja nezavisnosti (podržanog od strane najvećeg broja članica Ujedinjenih nacija) – odlučile da otepljenje odlazeće oblasti spreče upotrebom sile,⁵⁴⁶ narod koji stremi osamostaljenju stekao bi moralno pravo da im se suprotstavi, odnosno da se raspoloživim sredstvima odupre njihovim naporima da ga reintegrišu u pravno-političke okvire date države.⁵⁴⁷ Međunarodna zajednica bi u tim okolnostima bila dužna da – uz saglasnost

⁵⁴⁵ Međunarodni akteri – koji deluju kao facilitatori dijaloga između centralnih vlasti i secesionista – moraju biti svesni da dugoročno održive solucije najčešće proizilaze iz dugih i iscrpnih (ali istovremeno i aktivnih) pregovora, pa prilikom rukovođenja jednim takvim procesom trebaju delovati strpljivo, a ujedno i nepristrasno. – Stefan Oeter, “The Role of Recognition and Non-Recognition with Regard of Secession”, op. cit., p. 62.

⁵⁴⁶ Ukoliko je odlazeći entitet – u trenutku u kom se centralne vlasti odluče da primene silu kako bi sprečile njegovo otepljenje – već prepoznat kao punopravni subjekat međunarodnog javnog prava (od strane najvećeg broja ostalih suverenih država), pokušaj reintegracije date teritorije (u okviru stare zemlje) predstavljao bi čin agresije na stranu državu. Dakle, u takvim okolnostima, međunarodna intervencija – odobrena od strane Saveta bezbednosti UN i namenjena obustavljanju nasilne okupacije – bila bi sasvim legitimna. S druge strane, tamo gde rukovodstvo secesionističkog entiteta – u pokušaju da formira samostalnu državu – ne obezbedi neupitnu podršku šire međunarodne zajednice (što će gotovo uvek i biti slučaj), unilateralno otepljenje se – kao što je već argumentovano – ne može smatrati moralnim činom, pa reintegracija separatističke regije predstavlja opravdan poduhvat.

⁵⁴⁷ Uzimajući navedeno u obzir, legitimno je postaviti sledeće pitanje: „Može li se uopšte tvrditi da je čin otepljenja etičan ukoliko prouzrokuje sukobe poput goreopisanih, pogotovo kada se na umu ima da je prethodno argumentovano da je otepljenje moralno opravdano samo kada – između ostalog – ne predstavlja ni bezbednosni rizik?“ Odgovor je: „Može.“ Kada se govori o bezbednosnim rizicima zbog kojih se pravo na secesiju određenom narodu može osporiti (čak i tamo gde bi sâm postupak razjedinjenja protekao mirno), prevashodno se misli na rizike čije bi posledice bile van kontrole direktno involviranih aktera (poput – primera radi – rizika od prouzrokovanja secesionističkog domino efekta), a ne na rizike poput onog od nelegitimne/nasilne reakcije centralnih vlasti. Ukoliko bi se mogućnost neosnovane primene prekomerne sile od strane državnog vrha uzela za valjan razlog zbog kog politički formiran (manjinski) narod može ostati bez moralnog prava na unilateralno

sukobljenih strana ili uz odobrenje Saveta bezbednosti UN – u najkraćem mogućem roku organizuje mirovnu misiju, s mandatom obustavljanja oružanih sukoba, uspostavljanja privremenog protektorata na teritoriji secesionističkog entiteta i pokretanja mirovnih/političkih pregovora između centra i periferije. Njen zadatak bi – pored normalizovanja odnosa zavađenih aktera – trebao, dakle, da bude i stvaranje uslova za trajno regulisanje međunarodnog statusa separatističke regije. Ostvarenje tog cilja ogledalo bi se u zvaničnom postizanju dogovora: *a*) o potpunom obustavljanju ratnih dejstava obe strane, *b*) o započinjanju postupka sprovođenja postkonfliktne/tranzicione pravde, kao i *c*) o održavanju višefaznog referenduma o nezavisnosti (u bliskoj budućnosti); referenduma čiji bi rezultati bili pravno obavezujući.

Po njenom uspešnom okončanju, mandat mirovne misije mogao bi se proširiti i/ili produžiti, kako bi ona: *a*) nadgledala implementaciju obaveza koje su involvirani akteri prilikom potpisivanja formalnog sporazuma preuzeli na sebe, *b*) sprečila ponovno izbijanje sukoba (ili eventualnu osvetu nove većine usmerenu protiv etničkih zajednica i pojedinaca koji su tokom konflikta ostali lojalni staroj državi), a zatim i *c*) ojačala kapacitete lokalnih institucija, s namerom kreiranja preduslova za nastanak legitimne, pravedne i dugoročno samoodržive međunarodno priznate zemlje (pri čemu joj se poslednji zadatak pripisuje pod zdravorazumskom pretpostavkom da će stanovništvo secesionističkog entiteta pri sprovođenju pomenutog referenduskog procesa potvrditi prethodno jasno iskazanu želju za eksternim nacionalnim samoopredeljenjem). Međutim, budući da su misije UN u daleko većoj meri namenjene očuvanju i dugoročnom uspostavljanju mira (*peace-keeping and peace-building*), nego što su predviđene/zadužene za 'izgradnju institucija/država' (*state-building*), taj mandat bi se – nakon stabilizacije postkonfliktnog područja, a uz saglasnost direktno involviranih strana – mogao preneti na druge međunarodne organizacije/aktere.

Ovako zamišljena uloga internacionalnih mirovnih i 'state-building' misija (bilo onih osnovanih odlukom/rezolucijom Saveta bezbednosti UN ili njihovih naslednica) prevashodno im nameće obavezu obezbeđivanja uslova za realizovanje mirnog, poštenog, demokratskog, višefaznog i pravno obavezujućeg plebiscita o otcepljenju; plebiscita kojim bi se međunarodni status secesionističkog entiteta trajno regulisao, na pravedan način.⁵⁴⁸ Taj zadatak – kao što je maločas napomenuto – obuhvata/podrazumeva i otpočinjanje postupka sprovođenja postkonfliktne pravde (po obustavljanju oružanih sukoba), kako bi se poduhvat otcepljenja doista mogao smatrati legitimnim. Dakle, predreferendumski period neophodno je – uz pomoć nadležne mirovne misije – iskoristiti kao pogodnu priliku: *a*) za pokretanje postupka krivičnog gonjenja i suđenja pojedincima osumnjičenim za (ratne) zločine počinjene tokom secesionističkog sukoba (npr. pred internacionalnim *ad hoc* sudom osnovanom od strane Saveta bezbednosti UN, nalik Međunarodnom tribunalu za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije nakon 1991. godine),⁵⁴⁹ *b*) za realizaciju programa bezbednog povratka izbeglih i interno raseljenih lica

otcepljenje (čak i u retkim situacijama u kojima su svi ostali uslovi za jednostrano proklamovanje nezavisnosti ispunjeni), pretnja nasiljem bila bi uspostavljena kao legitiman mehanizam očuvanja teritorijalnog integriteta čak i krajnje nepravednih država.

⁵⁴⁸ Naravno, nadležna međunarodna misija bi – nakon okončanja sukoba – mogla da obezbedi i uslove neophodne za mirnu reintegraciju secesionističke oblasti u staru državu (ukoliko se zavađene strane tokom mirovnih pregovora nekim slučajem dogovore da postojeće nesuglasice rešavaju unutar njenih okvira, a ne razjedinjenjem). Ipak, deluje da su pobornici remedijalne teorije u pravu kada tvrde da načinjenu štetu – a pogotovo onu koja je proistekla iz nepravednog ophođenja centralnih vlasti prema manjinskoj zajednici – nema preteranog smisla sanirati unutar granica i institucionalnih okvira koji su je i proizveli.

⁵⁴⁹ Suđenje pojedincima osumnjičenim za (ratne) zločine – npr. vođama paravojnog ogranka secesionističkog pokreta – poželjnije je sprovesti pred internacionalnim *ad hoc* sudom nalik Međunarodnom tribunalu za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije nakon 1991. godine (skr. MKTJ), budući da se od tek formiranog pravosudnog sistema nastajuće države teško može

njihovim domovima, s namerom da im se – između ostalog – omogući i pravo glasa na plebiscitu o nezavisnosti (što podrazumeva i iseljavanje u njihovim kućama/stanovima privremeno i/ili bespravno nastanjenih građana, kao i obnovu oštećene ili uništene privatne imovine), *c*) za započinjanje postupka pronalazaženja nestalih osoba i rešavanja nerasvetljenih zločina, kao i *d*) za preduzimanje obostranih napora u cilju međuetničkog pomirenja (koji trebaju da obuhvate i zvaničnu osudu svih zlodela počinjenih u ime obe nacije, kao i odavanje pošte tuđim žrtvama).

Međutim, pošto zadatak postizanja postkonfliktne pravde predstavlja zahtevan/dugogodišnji poduhvat, sa postupkom demokratske/plebiscitne demarkacije i delimitacije potencijalnih budućih međunarodnih granica – odnosno sa procesom utvrđivanja administrativnih linija unutar kojih treba sprovesti poslednju (pravno obavezujuću) etapu višefaznog plebiscita o nezavisnosti – poželjno je krenuti uporedo sa njegovim izvršavanjem; naravno, ukoliko centralne vlasti nastajuće države demonstriraju jasnu volju da na sebe preuzmu i vremenom u celosti sprovedu četiri maločas navedene obaveze.⁵⁵⁰ Kao i u mirnim okolnostima, i u slučaju postkonfliktnog procesa separacije takođe je najpravednije implementirati ‘sukcesivno-ekspanzivni kaskadni referendumski sistem’, s tim što je predviđene etape glasanja potrebno prilagoditi opisanom kontekstu. Jedna od razlika bi, recimo, bila u tome što bi se prva faza – koja je namenjena definisanju teritorije na kojoj (i oko koje) će se kaskadni plebisciti odvijati, kao i demonstriranju/dokazivanju činjenice da apsolutna većina njenih žitelja doista želi da se upusti u dalji postupak demokratskog razjedinjenja – mogla preskočiti,⁵⁵¹ budući da bi sâm izbor rata bila jasna indicija da je volja za eksternim nacionalnim samoopredeljenjem prisutna kod najvećeg dela stanovnika odlazećeg entiteta, dok bi se za početne teritorijalne okvire istog mogle uzeti ili linije fronta koje su postojale na dan prekida vatre (kao što nalaže princip *uti possidetis de facto*) ili administrativne podele koje su dogovorene tokom mirovnih pregovora, odnosno one koje su na snazi bile pre nego što je došlo do oružanih sukoba (što bi bilo u skladu sa principom *uti possidetis iuris*). Druga razlika bi se – svakako – ogledala u tome što bi za poštenu i bezbednu

očekivati da će pravično procesuirati pripadnike ‘oslobodilačke vojske’. Međutim, ne treba zanemariti ni to da je upravo na primeru MKTJ-a demonstrirano da ni uspostavljanje privremenog međunarodnog tribunala ne garantuje potpunu depolitizaciju i nepristranost/objektivnost u radu suda. Takođe, važno je napomenuti i to da valjanu alternativu osnivanju međunarodnog *ad hoc* tribunala može predstavljati i obrazovanje posebnog/privremenog suda koji formalno čini sastavni deo domaćeg pravosuđa, ali u okviru kog se na mesto sudija i javnih tužilaca postavljaju strani državljani, pri čemu se za sedište samog suda ujedno uzima inostrani grad (kao što je to slučaj kod Specijalizovanog veća i Specijalizovanog tužilaštva Kosova, lociranog u Hagu).

⁵⁵⁰ Problem sa secesionističkim nacijama koje nezavisnost steknu kroz oružane sukobe sa centralnim vlastima često je taj što pripadnike poražene strane poistovećuju sa bivšim režimom (stoga ih doživljavajući kao neprijatelje), što otežava njihov povratak domovima iz kojih su proterani tokom separatističkog konflikta, procesuiranje zločina koji su nad njima tom prilikom počinjeni, pa samim tim i međuetničko pomirenje. Imajući to na umu, mandat ustanovljene međunarodne mirovne misije – u takvim okolnostima – posebno treba da bude usmeren na obezbeđivanje uslova za dostizanje postkonfliktne pravde. Ukoliko politički predstavnici secesionizmu okrenutog naroda u tom pogledu ne demonstriraju spremnost na iskrenu i posvećenu saradnju, pravo date zajednice na potpuno/eksterno teritorijalno samoopredeljenje opravdano je usloviti njenom promenom odnosa prema datom pitanju. Sve dok do takve promene ne dođe (uz garanciju da je ona dugotrajna, a ne privremena/prividne prirode), separatističkom entitetu nije opravdano pružiti priliku da iz međunarodnog protektorata preraste u nezavisnu državu.

⁵⁵¹ U okolnostima u kojima blagovremeno sprovođenje pete/delimitacione faze ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskog sistema’ nije objektivno ostvarivo (npr. usled nemogućnosti pripadnika zavađenih strana – nastanjenih u pograničnim opštinama – da se na ranije opisan demokratski način slože oko tačne pozicije nove granice), ona bi se takođe mogla preskočiti. Zadatak konačnog preciziranja lokacije budućih međunarodnih granica u tom bi slučaju trebalo prepustiti neutralnoj/međunarodnoj komisiji za delimitaciju administrativnih linija; komisiji za čije bi formiranje bila zadužena nadležna mirovna misija, a koja bi prilikom svog (terenskog) rada trebala da se vodi prirodnim barijerama, katastrima nepokretnosti i položajem postojeće/planirane infrastrukture.

implementaciju svih preostalih faza 'sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskog sistema' bila zadužena nadležna međunarodna mirovna misija, a ne centralne vlasti države od koje se manjinska nacija tom prilikom odvaja.

Jedan od njenih glavnih zadataka – u tom pogledu – bio bi omogućavanje neometanog glasanja izbeglim i interno raseljenim licima u mestima iz kojih ona vode poreklo (pogotovo ukoliko se u njih još nisu trajno vratila), kako ne bi došlo do organizovanja nepravednih/nelegitimnih kaskadnih plebiscita putem kojih bi o poziciji budućih međunarodnih granica odlučivao samo 'pobednički' narod.⁵⁵² Tamo gde to nije moguće (iz objektivnih/bezbednosnih razloga), nadležna mirovna misija trebala bi da povede računa o tome da se biračka mesta otvore i na lokacijama na kojima se pripadnici proteranog stanovništva nalaze u trenutku održavanja svake referendumske etape (npr. u izbegličkim kampovima, u preostalim/neotcepljenim delovima njihove države ili u odgovarajućim ambasadama i konzulatima, u slučaju da je primetan broj njih privremeno napustio svoju matičnu zemlju). Na taj način bi se – pored aktuelnog – u obzir uzelo i predratno demografsko stanje na terenu, što bi plebiscit o razjedinjenju i uspostavljanju novih međunarodnih granica učinilo legitimnim.⁵⁵³

No, sa organizovanjem kaskadnih referenduma nipošto ne treba žuriti tamo gde sâm čin glasanja – nezavisno od lokacije biračkih mesta – pretili da izazove (ponovno) izbijanje međuetničkih sukoba; sukoba do kojih, primera radi, može doći onda kada secesionisti nisu spremni da se u korist stare države odreknu okruga/opština koje su zauzeli tokom konflikta i koje *de facto* drže pod svojom kontrolom, bez obzira na to što njihovi sunarodnici unutar tih administrativnih jedinica pre rata nisu činili većinu stanovništva. Imajući na umu to da su upravo rukovodioci separatističkog entiteta ti kojima je – u goreopisanim okolnostima – najviše u interesu da trajno regulišu pravni status svoje domovine (kako bi ona iz međunarodnog protektorata prerasla u suverenu državu), demokratsko razgraničenje treba postaviti kao preduslov koji je neophodno ispuniti radi ostvarenja datog cilja, usled čega će oni u jednom trenutku neminovno morati da pristanu na primenu 'sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskog sistema'.

S druge strane, ako je rukovodstvo stare zemlje to koje nagoveštava da će – u slučaju da mirovna misija otpočne sprovođenje postupka plebiscitne demarkacije – prekršiti primirje (ili da će svojim i dalje odanim državljanima preporučiti da bojkotuju sve referendume te vrste),⁵⁵⁴ međunarodna zajednica može, uz odobrenje Saveta bezbednosti UN (ili bez istog, kada ono nije neophodno), preduzeti mere namenjene sprečavanju takvog razvoja događaja. Primera radi, zemlje koje su – nakon njenog inicijalnog (moralno opravdanog) unilateralnog proglašenja nezavisnosti – secesionističku regiju priznale za državu, sa akterom koji pretili agresijom (ili koji na drugi način otežava regulisanje konačnog pravno-političkog statusa

⁵⁵² Međunarodna mirovna misija bila bi zadužena i za definisanje i praćenje načina na koji se finansira i sprovodi predreferendumska kampanja. U tom pogledu, na teritoriji na kojoj se plebiscit održava važno je osigurati jednaku medijsku zastupljenost oba tabora. Takođe, treba voditi računa i o tome da ulaganja stare i nastajuće države u propagandni materijal budu približno jednaka. Više o tehničkim aspektima organizovanja poštenih i bezbednih plebiscita u postkonfliktnim područjima u: Matt Qvortrup, *Referendums and Ethnic Conflict*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2014, pp. 123-143.

⁵⁵³ Pravo glasa trebalo bi da imaju sve izbegle i interno raseljene osobe, osim onih koje svojevolejno žele da trajno napuste mesto u kom su prethodno živeli, čak i nakon što im se omogući bezbedan povratak u isto. Trajno odseljenim pojedincima mogu se smatrati oni koji su prodali celokupnu imovinu koju su prethodno posedovali na prostoru secesionističke oblasti.

⁵⁵⁴ Tamo gde se jedna od (prethodno) zavađenih strana odluči da bojkotuje neku od referendumskih etapa, istu je najbolje ponoviti, uz napomenu da će to samo jedanput biti učinjeno. Građani koji ni drugi put ne izađu na biračka mesta sami sebi uskraćuju pravo odabira države kojoj će ubuduće pripadati.

pomenute teritorije)⁵⁵⁵ mogu prekinuti diplomatske odnose, a potom mu i uvesti ekonomske sankcije (ukoliko se on svedno odluči da upotrebi silu). U krajnjem slučaju, tamo gde postojeća mirovna misija nije u stanju da spreči izbijanje novih sukoba, opravdana može biti čak i (ponovna) internacionalna vojna intervencija.

Goreopisani scenariji otcepljenja – i preporučeni načini putem kojih relevantni/involvirani akteri mogu/trebaju da im pristupe, prevashodno onda kada se jedan od (ili više) njih prema mogućnosti razjedinjenja ne ophodi na moralno opravdan način – razmatrani su s polaznom pretpostavkom da se radi o slučajevima u kojima je pravno-politički status separatističke oblasti bio jasno definisan pre (ponovnog) izbijanja trenutno aktivne secesionističke krize. Međutim, mnogi teritorijalni sporovi koji i dalje predstavljaju bezbednostne pretnje po geopolitički prostor Istočne i Jugoistočne Evrope – i za koje je stoga takođe važno predložiti odgovarajuće moralno valjane solucije – ostali su dugoročno ‘zamrznuti’ (odnosno pravnoformalno neregulisani) i nakon okončanja inicijalnih oružanih sukoba. Stoga je potrebno promisliti i potencijalna rešenja koja bi mogla biti primenjiva u (hipotetičkim) kriznim situacijama do kojih može doći tamo gde je osamostaljenje ili priključenje susednoj državi prethodno već *de facto* obezbeđeno, ali ne i *de iure* prepoznato od strane (najvećeg broja) međunarodnih aktera; kako tamo gde je legitiman povod za otcepljenjem doista i postojao (i gde je pomenuti cilj ostvaren etički prihvatljivim postupanjem) tako i tamo gde nije.

Kao što je ranije argumentovano, grubo kršenje ljudskih prava pripadnika određene manjine od strane centralnih vlasti – čak i kada, kao u slučaju Iračkog Kurdistana, međunarodna podrška (mogućem/planiranom) unilateralnom proglašenju nezavisnosti izostane – jeste legitiman povod za jednostranu secesiju, bez obzira na raspoloženje ostalih internacionalnih aktera po tom pitanju.⁵⁵⁶ Nacija čijim se pripadnicima ugrožava fizička egzistencija ima neupitno moralno pravo na samoodbranu upotrebom svih raspoloživih sredstava (odnosno primenom sile srazmerne pretrpljenoj agresiji, a u skladu sa ‘Ženevskim konvencijama’ i pravilima ratovanja); pravo koje – prema ovde prihvaćenim premisama remedijalne teorije secesije – podrazumeva i *de facto* istupanje iz nepravedne države i obrazovanje institucija koje neće biti pod kontrolom/uticajem zločinačkog režima. Separatistička pobuna te vrste je opravdana i u situacijama u kojima nije došlo do *in extremis* gaženja ljudskih prava, ali u kojima je režim ipak odgovoran za *in moderato* političku i/ili ekonomsku diskriminaciju određenog manjinskog kolektiva, s tim što u tom slučaju nepravda mora biti sistematska, prolongirana i (nadalje) neizdrživa, uz odsustvo nagoveštaja da će nelegitimno postupanje centralnih vlasti u skorije vreme prestati ili da će moći da se spreči/obustavi i na neki drugi način; npr. smenom vladajućeg režima. Konačno, unilateralno proklamovanje samostalnosti (koje ne uživa neupitnu podršku međunarodne zajednice) osnovano je i u kontekstu rekurzivne/konsekventne secesije od separatističke regije koja se poziva na princip *uti possidetis iuris* (čak i kada rukovodstvo iste ne narušava bezbednost nove

⁵⁵⁵ Kako bi olakšala regulisanje konačnog pravno-političkog statusa secesionističke oblasti, stara država je dužna da omogućiti/podrži implementaciju ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskog sistema’ ne samo unutar odlazeće regije, već i na teritoriji nad kojom ona i nakon sukoba *de facto* nastavlja da vrši vlast, a čije stanovništvo želi da se pripoji novonastajućoj zemlji. Ukoliko nije spremna to da učini, međunarodna zajednica stiče moralno pravo da na nju vrši diplomatski/politički pritisak, s ciljem primene prava na nacionalno samoopredeljenje i na datom području.

⁵⁵⁶ Iako se suverenim zemljama u ovom radu pripisuje moralna obaveza da priznaju nezavisnost diskriminiranih/ugroženih naroda, to često neće biti slučaj, budući da su države neretko naklonjenije očuvanju postojećih međunarodnih granica.

manjine), jer kao što secesionisti – u gorenavedenim okolnostima – imaju moralno pravo da napuste postojeću međunarodno priznatu državu, tako i oni koji ne žele da se otcepe imaju pravo da u njoj ostanu. U takvim situacijama, internacionalni akteri bi – zarad jednakog i nepristrasnog odnosa prema volji i jedne i druge grupacije uključene u (borbeni/oružani) poduhvat razjedinjenja – to pravo trebali da prepoznaju, pa i da njegovu implementaciju potom u praksi podrže/olakšaju (pogotovo tamo gde se javi potreba za njihovom intervencijom), ali dosadašnje iskustvo pokazuje da to često ipak neće biti slučaj.

Stoga, ukoliko se međunarodna zajednica – po okončanju ratnog stanja i/ili diskriminacije/represije, bilo putem *de facto* uspešne separacije ili obrazovanjem privremenog internacionalnog protektorata – ne opredeli za potpomaganje procesa mirnog razjedinjenja zavađenih strana (primenom prethodno opisanih mehanizama koji podrazumevaju facilitaciju dijaloga, demokratsko razgraničenje, itd.), već se odluči da insistira na reinteegraciji otcepljene oblasti u njenu staru zemlju (npr. usled demokratizacije iste, nakon smene nekadašnjeg državnog vrha) ili se posveti njenom formalnom priključenju novoj zemlji (tamo gde se radi o teritoriji na kojoj je došlo do rekurzivne separacije), secesionisti svejedno zadržavaju moralno pravo da se i tada odupru tako koncipiranom razvoju događaja, odnosno pravo da očuvaju nezavisnost za koju su se izborili, budući da počinju štetu – a posebno onu koja je manjinskom narodu naneta nepravednim postupanjem (bilo starih ili novih) centralnih vlasti – nema preteranog smisla sanirati unutar granica u kojima je ona i načinjena. Međutim, ukoliko ne poseduje objektivne kapacitete da tu nameru sprovede u delo (stvaranjem i dugoročnim prezervacijom samostalnosti *de facto* suverene države), separatističkom rukovodstvu je ipak mudrije da – pre ponovnog obnavljanja secesionističke krize i izbivanja novih sukoba – pristane na regulisanje pravno-političkog statusa regije kojom upravlja (čak i u okvirima stare/nove zemlje), na način koji će njihovim sunarodnicima garantovati visok nivo internog nacionalnog samoopredeljenja unutar odgovarajuće (za tu priliku oformljene) autonomne oblasti ili federalne jedinice. Tako će znatno umanjiti rizik od toga da njihov kolektiv u jednom trenutku doživi sudbinu Srba iz nekadašnje Republike Srpske Krajine ili Jermena iz najvećeg dela samoproklamovane Republike Arcah (locirane u Azerbejdžanu, na širem području neosnovano ukinute Autonomne oblasti Nagorno-Karabah); dve politički formirane narodne zajednice koje su – u načelu – posedovale moralno pravo na rekurzivno iredentističko otcepljenje od država u kojima su se (protivno iskazanom raspoloženju) našle nakon raspada SFRJ, odnosno SSSR, a čiji su pripadnici (u najvećem broju) svejedno trajno proterani iz njihovih domova (bilo nasilno ili putem pretnje silom), pošto politički predstavnici koji su ih zastupali u ključnim momentima nisu bili spremni da pristanu na manje štetnu opciju (re)integracije i internog samoopredeljenja; opciju na kojoj su – bez obzira na upitnu etičnost iste – insistirali svi involvirani međunarodni akteri. Pritom, pored toga što svoj narod na taj način zadržava na prostoru njegove vekovne postojbine, secesionističko rukovodstvo – pravovremenim pravljem prinudnog kompromisa o formalnom vraćanju u okvire stare zemlje, odnosno postizanjem sporazuma o priključenju nedavno obrazovanoj novoj državi – ujedno priprema i teren za (potencijalno) *de iure* osamostaljenje mirnim i demokratskim putem, do kog može doći kada se za to jednog dana stvore povoljni uslovi (npr. usled izmene aktuelnih okolnosti i važećeg odnosa snaga u datom geopolitičkom regionu).

S druge strane, tamo gde je rukovodstvo (rekurzivno) otcepljenog entiteta – uz političko i ekonomsko pokroviteljstvo jedne ili nekolicine međunarodno priznatih zemalja (pokroviteljstvo koje može, ali ne mora nužno, da podrazumeva i uspostavljanje bilateralnih odnosa sa separatističkom regijom)⁵⁵⁷ – ipak u stanju da dugoročno očuva *de facto* suverenitet

⁵⁵⁷ Glavni preduslov dugoročnog očuvanja nezavisnosti *de facto* samostalnih država jeste sposobnost njihovog rukovodstva da obezbede (formalnu ili neformalnu) političku i ekonomsku podršku barem jedne regionalne ili

teritorije kojom upravlja, ono ima i racionalnu osnovu i pravo da to i učini (i da ujedno otpočne sa lobiranjem za formalno prepoznavanje njene nezavisnosti); naravno, ukoliko je valjan povod za jednostranim proklamovanjem potpune samostalnosti inicijalno postojao i ukoliko je i sâm postupak secesije sproveden na etičan način. No, nezavisno od toga da li je čin/proces unilateralnog otcepljenja bio opravdan ili ne, u situacijama sličnim upravo pomenutoj izvesno će doći do ‘zamrzavanja’ nekada aktivnog secesionističkog konflikta, budući da će neposredna pretnja od eventualne propasti jedne takve kvazi-države biti znatno umanjena, pa će se posledično smanjiti i njena objektivna potreba za razmatranjem mogućnosti (re)integracije. Međutim, motiv da svoj pravno-politički status ipak regulišu – čak i po cenu priključenja staroj/novoj zemlji (uz zagaranatovan visok stepen autonomije) – kod otcepljenih entiteta gotovo nikad neće u celosti nestati/isčeznuti, usled čega će uvek biti prisutan u određenoj (barem minimalnoj) meri. Recimo, ukoliko bi joj se unutar nekadašnje/buduće države dozvolilo da deluje kao delimično nezavisna ‘slobodna teritorija’ ili specijalna administrativna oblast – koja bi u pojedinim sferama spoljne politike samoinicijativno mogla da uspostavlja odnose sa suverenim zemljama (npr. u domenu ekonomske i kulturne sradanje), dok bi na internom planu istovremeno uživala potpunu političku autonomiju – secesionistička regija prestala bi biti u celosti zavisna samo od svojih pokrovitelja (odnosno od regionalne ili svetske sile koja je održava prividno samostalnom i funkcionalnom), pa bi je ta činjenica mogla podstaći da i upravo predočenu opciju uzme u obzir.⁵⁵⁸ Ako bi se naposljetku za nju doista i odlučila, takav razvoj događaja bi njenom stanovništvu – između ostalog – gotovo izvesno omogućio i znatno veću slobodu kretanja ka inostranstvu (upotrebom međunarodno priznatih putnih isprava), a njenim kompanijama neometanu trgovinu i poslovanje u drugim državama, čime bi postojeća ekonomska i politička izolacija iste bila okončana; izolacija koja neminovno doprinosi neželjenim dugoročnim konsekvencama (npr. masovnom odlivu ljudi sa područja čiji međunarodni status nije formalno/trajno regulisan).⁵⁵⁹

Ipak, to što bi određeni načini rešavanja zamrznutog konflikta potencijalno mogli ići u prilog lokalnom stanovništvu – koje je njime najviše i pogođeno – ne garantuje da će do takvog raspleta naposljetku i doći, budući da secesionističko rukovodstvo političke odluke neretko donosi vođeno svojim ličnim (a ne opštim) interesima. Stoga će mogućnost mirne i pravedne reintegracije – a ponekad čak i prilika da se dogovor o razgraničenju i zvaničnom uspostavljanju bilateralnih odnosa između stare i nove zemlje konačno postigne – često biti podrivana (a na kraju i odbačena) ukoliko lideri separatističke oblasti procene da bi ih takav razvoj događaja (koji podrazumeva i sprovođenje postkonfliktne pravde, kao i stvaranje uslova za jačanje vladavine prava) izložio riziku od krivičnog gonjenja za nedela koja su počinili tokom ili nakon rata; npr. nedela poput podstrekivanja, nalaganja ili vršenja ratnih zločina, poput rukovođenja ilegalnim/kriminalnim aktivnostima, poput krađe/nameštanja izbora i poput mnogih drugih nedela čije je preduzimanje bilo olakšano nerešenim pravno-političkim statusom entiteta kojim upravljaju. Situacija će dodatno biti otežana tamo gde ni međunaordni

svetske sile. – Pavković Aleksandar, “Otcepljenje, nasilje i državni razlog”, *Političke perspektive*, vol.3, no.2, 2013, str. 9-10.

⁵⁵⁸ Motiv za formalno regulisanje pravno-političkog statusa otcepljene teritorije – čak i po cenu (re)integracije – leži u tome što će sudbina naroda koji na njoj živi ostati neizvesna sve do ozakonjenja njenog položaja. Čak i tamo gde separatisti više decenija uživaju jaku političku i ekonomsku podršku određene svetske/regionalne sile, neočekivana izmena geopolitičkih okolnosti (i/ili promena u odnosu snaga na terenu) može izazvati iznenadno propadanje njihove *de facto* nezavisne države. Najbolji primer za to je poraz koji je samoproklamovana Republika Arcah pretrpela 2020. godine.

⁵⁵⁹ Osetna depopulacija predstavlja gotovo izvestan ishod gotovo svih zamrznutih konflikata. Primera radi, broj stanovnika Južne Osetije gotovo je prepovoljen u vremenskom rasponu između okončanja inicijalnih sukoba sa centralnim vlastima Gruzije (vođenih pred i neposredno po raspadu Sovjetskog Saveza) i rata koji se odigrao u avgustu 2008. godine. – Thomas de Waal and Nikolaus von Twickel, *Beyond Frozen Conflict: Scenarios for the Separatist Disputes of Eastern Europe*, Centre for European Policy Studies, Brussels, 2020, p. 4.

pokrovitelji date kvazi-države ne streme pronalaženju (svim involviranim stranama) prihvatljivih solucija, već teže prolongiranju neizvesnosti, s namerom da očuvaju povlašćeni politički i ekonomski uticaj koji na datom području uživaju. Insistiranje na postojećim međuetničkim podelama (umesto na pomirenju) i stalno dovođenje zamrznutog konflikta do ivice novih sukoba – kako bi se aktuelno stanje na terenu održalo – samo su neke od nelegitimnih strategija/metoda putem kojih gorepomenuti akteri obično ostvaruju maločas predstavljene ciljeve.

Vršenje političkog pritiska na secesionističku regiju i njene pokrovitelje – kroz zajedničko delovanje centralnih vlasti i međunarodne zajednice – jeste jedan od moralno valjanih načina suprotstavljanja upravo opisanoj vrsti neopravdanog postupanja. Postepeno uvođenje individualnih sankcija liderima separatističke teritorije (umesto čitavom kolektivu koji na njoj živi), ali i najvišim zvaničnicima njene ‘države-sponzora’, predstavlja prihvatljiv mehanizam putem kog se takav pritisak može sprovesti. No, prilikom njegove implementacije važno je voditi računa o tome da takvo delovanje – sve i kada je u načelu legitimno – ne prouzrokuje nepoželjne ishode/scenarije, poput onog u kom će separatisti ponovo pokrenuti oružane sukobe s namerom da se odupru (po njih negativnom) međunarodnom uticaju. Stoga je u situacijama sličnim gorepredstavljenoj – pogotovo tamo gde potencijal za minimalnom/bazičnom saradnjom sa secesionističkim vlastima postoji – racionalnije težiti stvaranju mirovne/civilne misije, čiji bi primarni zadatak bio stimulisanje i facilitacija dijaloga o normalizaciji odnosa između zavađenih strana, a potom i pregovora o mogućoj (re)integraciji otcepljenog entiteta.

A kako bi predstavnici pobunjene regije bili doista motivisani da iskreno pristupe pregovorima te vrste, u iste je – kao jednog od internacionalnih medijatora – važno uključiti i suverenu zemlju koja je na sebe samoinicijativno preuzela ulogu pokrovitelja njihove nezavisnosti. Ukoliko im se svi relevantni subjekti priključe, a za to se vremenom stvore optimalni uslovi, tokom zvaničnih razgovora moglo bi se preći i na postizanje dogovora o implementaciji druge, treće, četvrte i (po potrebi) pete faze ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referenduskog sistema’, s ciljem demokratskog ocrtavanja demarkacionih linija kojima će separatistička teritorija biti omeđena po ponovnom pristupanju državi od koje je se prethodno *de facto* otepcila. Tom prilikom, ona može biti konstituisana bilo kao autonomna pokrajina, (kon)federalna jedinica ili specijalna administrativna oblast.⁵⁶⁰ Poslednja od tri upravo pomenute opcije (po svemu sudeći) predstavlja najizglednije/najpravednije rešenje secesionističkog spora, budući da bi otuđenoj regiji – pokraj visokog stepena internog teritorijalnog samoopredeljenja – obezbedila zavidan nivo autonomije i na međunarodnom planu, što bi sporazum o (ponovnom) sjedinjenju moglo učiniti obostrano prihvatljivim. Centralne vlasti bi u tom slučaju očuvale teritorijalni integritet zemlje kojom rukovode, dok bi pobunjeni entitet istovremeno zadržao određene elemente državnosti.⁵⁶¹

⁵⁶⁰ Država kojoj se secesionistička oblast (ponovo) priključuje ima moralnu obavezu da pregovore o (re)integraciji olakša tako što će otuđenoj manjini dozvoliti onaj vid interne autonomije koji će joj ujedinjenje učiniti prihvatljivim. S druge strane, njena autonomija tom prilikom ne sme biti koncipirana na način koji može negativno da utiče na stečena politička prava ostalih građana date zemlje. Primera radi, nastajućoj pokrajini ili federalnoj jedinici nije opravdano dodeliti neuslovljeno pravo veta na odluke koje donosi i zakone koje usvaja republički parlament, pa njeno rukovodstvo ne bi smelo iznositi zahteve te vrste.

⁵⁶¹ Pritom – tamo gde se ona postavi kao jedan od ultimatumata za konačno regulisanje pravno-političkog statusa *de facto* nezavisne regije – potrebno je razmotriti i mogućnost amnestiranja lidera separatističkog pokreta od pojedinih (uslovno rečeno ‘političkih’) krivičnih dela koja su isti počinili tokom i nakon secesionističkog sukoba (npr. od krivičnog dela izdaje i/ili krivičnog dela podizanja oružane pobune), uz njihov pravno obavezujući pristanak da se ubuduće neće baviti državnim i javnim poslom, odnosno uz njihovo prihvatanje lustracije i zabrane daljeg političkog angažmana. Naravno, kada se u obzir uzme to da se u ovom radu polazi od (ranije zastupanih)

Međutim, iako (re)integracija otuđenog entiteta – čije je rukovodstvo nezavisnost proglasilo bez osnovanog povoda, a secesiju sprovelo na nelegitiman način – predstavlja najpoželjniji ishod takvog scenarija, njegova realizacija u određenim situacijama naprosto neće biti moguća. Primera radi, tamo gde je proces sticanja nezavisnosti izašao iz okvira klasičnog zamrznutog konflikta i gde je postupak secesije stigao do ‘poodmakle faze’ (odnosno gde je veliki broj suverenih država već uspostavio bilateralne odnose sa odlazećom regijom, ili gde je iredentistička oblast – uprkos protivljenju međunarodne zajednice – već formalno inkorporirana u ustavnopravni poredak susedne regionalne/svetske sile), teško je očekivati da će separatističko rukovodstvo pristati na povratak u pređašnje stanje, tj. u institucionalne okvire njihove bivše zemlje. Drugim rečima, centralnim vlastima (i njihovim inostranim partnerima) u takvim situacijama ne ostaje puno manevarskog prostora za delovanje u smeru (re)integracije, pa je insistiranje na *de iure* očuvanju teritorijalnog integriteta države čije interese zastupaju najviše što mogu da učine. No, do prihvatanja realnog stanja na terenu – i do uviđanja činjenice da su nekadašnje internacionalne granice *de facto* izmenjene – u jednom trenutku neminovno mora doći. Kada se to desi, državni vrh stare zemlje treba da proceni da li je se razumno i dalje (odnosno unedogled) pridržavati strategije nepriznavanja samostalnosti otcepljenog entiteta ili je – u cilju stvaranja bezbednog i stabilnog političkog okruženja na regionalnom nivou – dugoročno ipak mudrije formalno prepoznati postojanje/prisustvo novog subjekta međunarodnog javnog prava.⁵⁶²

Naravno, kako se eventualnim priznanjem nezavisnosti – ili aktom zvaničnog prenošenja suvereniteta nad delom teritorije sa jedne na drugu/susednu zemlju – ne bi pružio legitimitet kako zločinima koji su počinjeni tokom secesionističkih obračuna, tako ni samovoljnom činom otuđivanju javne imovine koja je prethodno bila u vlasništvu stare države, ista uspostavljanje bilateralnih odnosa sa separatističkim režimom treba da uslovi: **a**) njegovim sprovođenjem/postizanjem postkonfliktne pravde (na ranije već opisan način), **b**) implementacijom pravičnog modela sukcesije država⁵⁶³ i **c**) demokratskom demarkacijom i/ili

deontoloških teorija prava, jasno je da se čin aboliranja od krivične odgovornosti za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti ne može smatrati moralno opravdanim, sve i da rešavanje određenog teritorijalnog spora direktno zavisi od donošenja jedne takve odluke.

⁵⁶² Dâti zaključak navodi na sledeće pitanje: „Da li se iznetom tvrdnjom (tvrdnjom da države koje se nađu u goreopisanoj situaciji, nakon određenog vremena, ipak trebaju da razmotre priznavanje nezavisnosti od njih nelegitimno otcepljenih/anektiranih teritorija) zapravo argumentuje da moralno neosnovana i nasilna secesija može predstavljati opravdan čin (kada se on u praksi gotovo u potpunosti realizuje)? Odgovor je naravno: „Ne.“ Jednostavno se zauzima stav da do normalizacije i pravnog regulisanja odnosa između zavađenih strana u jednom trenutku mora doći, kako bi se život lokalnog stanovništva vratio u normalu, a regionalna bezbednost i stabilnost podigla na zadovoljavajući nivo. Drugim rečima, tvrdi se da oštećenoj državi – čak i kada ista nema moralnu obavezu da to učini – ozakonjenje *de facto* stanja na terenu može ići u prilog. Dakle, iako i u takvim okolnostima ima moralno pravo da insistira na očuvanju svog suvereniteta i teritorijalnog integriteta, ona nema dužnost da to čini, pogotovo ne kada dalje delovanje u tom smeru njenom stanovništvu dugoročno može naneti više štete nego koristi.

⁵⁶³ Kao što je ranije argumentovano (videti treći odeljak ovog poglavlja, str. 235), tamo gde je došlo do moralno opravdane remedijalne secesije, država koja se otcepljuje ima pravo da zahteva naknadu za materijalnu štetu i ostalu nepravdu koju su njeni građani pretrpeli pre i tokom separatističkog sukoba. Pravednu procenu visine adekvatne kompenzacije (**K**) u tom slučaju je najbolje da napravi komisija za pitanja sukcesije, koju bi u takvim situacijama trebala da oformi nadležna međunarodna mirovna/civilna misija. Pritom, iznos (X_q) koji bi novonastajuća država nakon remedijalne secesije bila dužna da refundira postojećoj zemlji – za imovinu koju usled razjedinjenja od iste otuđuje – najlogičnije je računati na sledeći način: $X_q = Y - pZ - K$, gde **Y** predstavlja vrednost (gotovo) svih stvari koje su predmet sukcesije, a **pZ** doprinos koji su žitelji odlazećeg područja – plaćanjem poreza – dali zarad stvaranja/kupovine/očuvanja celokupne javne imovine nekadašnje zajedničke zemlje (vrednosti **Z**). No, ukoliko bi se ispostavilo da je $X_q < 0$, stara bi država novoj – pokraj priznanja njene nezavisnosti – ujedno morala i da isplati određenu sumu novca (što ne može biti slučaj kod demokratskog/sporazumnog razjedinjenja, gde treba da važi pravilo $X > 0$.) S druge strane, kada je secesionistička regija ta koja je usled neosnovanog i nasilnog otcepljenja nanela štetu svojoj bivšoj državi i njenom narodu (a

delimitacijom budućih internacionalnih granica (tamo gde je to potrebno/moguće). Ukoliko ona – i pored iskazane spremnosti da pristane na konstituisanje nove suverene zemlje na njenoj teritoriji (uprkos nepostojanju moralne obaveze da to učini) – svjedeno ne naiđe na odgovorne/zrele sagovornike sa suprotne strane nekadašnje linije fronta, države koje su sa odlazećim entitetom prethodno već uspostavile bilateralne odnose imaju dužnost da, u saradnji sa širom međunarodnom zajednicom, izvrše pritisak na lidere datog secesionističkog pokreta (kako bi ovi razmotrili/prihvatili razumne uslove koji su pred njih stavljeni), s ciljem da se inicijalno nasilan i moralno upitan poduhvat otcepljenja naposljetku ipak okonča mirnim i zakonskim putem.

5. Predlog ‘upotpunjene liberalne etike secesije’

Upravo sprovedenom evaluacijom moralno najprihvatljivijih i strateški gledano najracionalnijih načina ophođenja (svih relevantnih aktera) prema pitanju/fenomenu secesionizma u raznolikim mirnim i (post)konfliktnim scenarijima – kako u onim scenarijima u kojima je težnja ka nezavisnosti opravdana, tako i u onima u kojima nije, ali je svejedno ipak došlo ili do političke artikulacije zahteva za razjedinjenjem ili čak i do (ne)uspešnog pokušaja separacije – pruženi su odgovori na prva dva primenjenoetička problema disertacije, odnosno na istraživačka pitanja i potpitanja koja iz njih proizilaze; pitanja o legitimnim metodama i institucionalnim mehanizmima putem kojih se pravo na otcepljenje može/treba implementirati u praksi, kao i o oblicima internog kolektivnog/nacionalnog samoopredeljenja koji predstavljaju valjanu substituciju proglašenju nezavisnosti u slučajevima gde pravo na secesiju ili ne postoji ili gde (u datom trenutku) nije objektivno ostvarivo. Stoga sada – kao što nalaže misaona tehnika uspostavljanja uske refleksivne ravnoteže – u obzir treba uzeti sve argumente predstavljene i zastupane u okviru drugog i trećeg poglavlja ovog rada, odnosno sve zaključke koji su doneti tokom koncipiranja gorerazrađenih primenjivih (i ranije razmatranih normativnih) aspekata ‘upotpunjene liberalne etike secesije’, s ciljem konciznog predstavljanja njenog završnog oblika ili (bolje rečeno) s namerom izlaganja njene finalne konfiguracije/verzije.

Kao što je već predočeno u završnim delovima drugog poglavlja disertacije, normativni segment ovde formulisanog predloga ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ je hibridne/mešovite prirode, pošto se istovremeno oslanja na premise tri najzastupljenije škole mišljenja o moralnom pravu na otcepljenje od međunarodno priznatih država. Recimo, iako se (prilikom koncipiranja/razrade istog) s jedne strane tvrdi da se samo politički formirani narodi, odnosno nacije, mogu pozivati na pravo na istupanje iz postojećih zemalja (što je stav koji odgovara askriptivnoj argumentaciji), primena tog prava takođe se uslovljava i na način srodan remedijalnim teorijama separacije, budući da se – pored nužnog posedovanja konsolidovanog kolektivnog identiteta i istorijske domovine, ali i sposobnosti za rukovođenje nezavisnom državom i želje za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem – pripadnicima (odnosno predstavnicima) separatizmu okrenute grupacije pripisuje i obaveza pregovaranja i postizanja kompromisa sa centralnim vlastima o obostrano prihvatljivom modelu razjedinjenja. Drugim rečima, proglašenje nezavisnosti ne postaje legitimno samim obrazovanjem/profilisanjem nacionalnog identiteta, demonstriranjem kapaciteta za političkim samoupravljanjem i iskazivanjem želje za osamostaljenjem (što je stav suprotan zaključku na koji – bilo implicitno ili eksplicitno – navode najraniji radovi pobornika normativne teorije nacionalnog samoopredeljenja), već mora biti uslovljeno i pristankom državnog vrha da sa odlazećom regijom uspostavi bilateralne odnose, ili – u vanrednim/izuzetnim okolnostima – njegovim

potonja se svejedno odluči da njenu nezavisnost prihvati kao neminovnu, pa potom i da je zvanično prizna), formula koje se treba pridržavati – tamo gde je to moguće – je sledeća: $X_q = Y - pZ + K$.

‘nepravедnim ophođenjem’ prema narodu koji strema otcepljenju (kao što nalažu remedijalne teorije opravdanog povoda).

Međutim, način na koji se ovde sagledava i tumači ‘nepravedno ophođenje’ međunarodno priznate zemlje (prema određenom manjinskom kolektivu) nadilazi usku definiciju tog fenomena koju zastupaju remedijalisti, pošto se – pored režima/država odgovornih za *in moderato* ili *in extremis* kršenje ljudskih prava – nepravednim smatraju i one ustavnopravno demokratske zemlje čije rukovodstvo kontinuirano odbija/izbegava da otpočne formalne pregovore o potencijalnom razjedinjenju, odnosno one države čiji lideri perfidno opstruišu već pokrenut dijalog o legitimnim/primenjivim načinima realizacije datog procesa; ne mareći za to što valjan povod i optimalni uslovi za obrazovanje novog subjekta internacionalnih odnosa objektivno postoje. Stoga, iako gravitira ka određenim postulatima remedijalne teorije o teritorijalnoj separaciji, gorepredstavljani predlog ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ u svojoj osnovi ipak ostaje privržen askriptivnom rezonu.

Jedna od glavnih prednosti ovako hibridno/mešovito postavljenog normativnog segmenta upravo imenovane etike otcepljenja je ta što se njime – u kontekstu rasprave o moralnoj opravdanosti napuštanja međunarodno priznatih zemalja – ističe značaj nacionalnog identiteta i važnost spone između naroda i teritorije (čime se prevazilaze mnoge poteškoće na koje, prilikom izlaganja vlastitih argumenata, nailaze pobornici remedijalnih i plebiscitnih teorija), dok se pritom ujedno izbegavaju i oni problemi sa kojima se zauzvrat suočavaju zastupnici klasičnih askriptivnih teorija; problemi prouzrokovani: **a**) njihovom (implicitnom) pretpostavkom da svaki politički formiran narod – koji je u stanju da na prostoru sopstvene domovine osnuje funkcionalnu i pravednu državu – sâm po sebi poseduje pravo na unilateralnu secesiju, odnosno problemi izazvani **b**) uputnim zaključkom koji iz te pretpostavke logično proizilazi, a prema kom sve nacije pomenuto pravo mogu svojevolski da (pokušaju da) implementiraju onda kad njihovi politički predstavnici ustanove da je za to došlo pogodno vreme. Pošto je jasno da bi se zanemarivanjem upravo navedenih problema rizikovalo obrazovanje etike otcepljenja na osnovu koje bi preuranjeno/neopravdano proglašenje potpune samostalnosti – proklamovane npr. od strane predvodnika određenog populističkog separatističkog pokreta – moglo pogrešno biti interpretirano kao legitimno, taj rizik se unutar ove disertacije umanjuje tako što se postupak vođenja dijaloga o potencijalnoj separaciji sa državnim vrhom (odnosno istrajnost u insistiranju na njegovom otpočinjanju) uzima za pretkorak koji manjina željna osamostaljenja mora preduzeti i sprovesti pre usvajanja moralno valjane (unilateralne) deklaracije nezavisnosti.

No, iako se na ‘pristanku centralnih vlasti’ (da rukovode procesom razjedinjenja i da potom sa nastajućim subjektom međunarodnog prava uspostave bilateralne odnose) insistira kao na elementarnom preduslovu bez kog akt napuštanja demokratse zemlje u najvećem broju slučajeva ne može biti legitiman, goreražrađeni predlog ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ ni državu ne uzima za neprikosnovenog ‘delioca pravde’, odnosno za aktera koji će sud o tome da li je zahtev za eksternim nacionalnim samoopredeljenjem odista opravdan – ili ipak nije – uvek donositi bolje od druge zainteresovane strane. Štaviše, kako bi se izbegao jedan od glavnih problema remedijalne teorije otcepljenja – do kog neizbežno dolazi kada se pravednoj/demokratskoj državi bezuslovno (i stoga neosnovano) dodeli uloga ‘pristrasnog arbitra’ (arbitra od kog je za očekivati da će suditi u svoju korist, tj. da će očuvanju vlastitog suvereniteta i teritorijalnog integriteta najverovatnije pružiti prednost čak i kada postane jasno da manjinski narod poseduje moralno pravo da se osamostali) – argumentuje se da se čin jednostranog proglašenja nezavisnosti (ali ne i podizanja oružane secesionističke pobune) može smatrati opravdanim i u inače mirnim okolnostima u kojima centralne vlasti: **a**) bez valjanog osnova potpuno i istrajno odbacuju mogućnost počitičkog razvoda, **b**) izbegavaju

pokretanje pregovora o potencijalnoj separaciji ili *c*) unedogled prolongiraju već otpočete razgovore o odgovarajućem modelu razjedinjenja. A pošto su druge suverene zemlje te od kojih ponajviše zavisi to da li će unilateralno proklamovana samostalnost odlazećeg entiteta (u upravo navedenim okolnostima) naposljetku biti prepoznata ili ne, ‘upotpunjena liberalna etika secesije’ odgovornost moralno opravdanog ophođenja prema teritorijalnim sporovima – odnosno dužnost pravednog pristupanja političkim/etničkim razmiricama izazvanim separatizmom – takođe pripisuje i široj međunarodnoj zajednici. Shodno tome, tvrdi se da jednostrano otcepljenje (od demokratskih zemalja koje mogućnost primene prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje ne žele da prihvate čak ni kao strogo uslovljenu opciju) može biti legitimno samo ako ubedljiva većina članica Organizacije Ujedinjenih nacija demonstrira jedinstvo prilikom potvrđivanja državnosti secesionističke regije; regije čije je rukovodstvo/stanovništvo sposobno da konstituiše funkcionalnu i demokratsku zemlju.

Naravno, ni međunarodnu zajednicu nije mudro uzeti za neprikosnovenog arbitra čiji će sud (o tome da li je proklamovanje nezavisnosti opravdano ili nije) uvek biti nepristrasan, ispravan i/ili relevantan. Recimo, tamo gde manjina postojeću državu napušta kako bi se odbranila od represivnog režima (obrazovanjem *de facto* samostalnog političkog entiteta), saglasnost drugih zemalja po tom pitanju nije potrebna/bitna (makar ne u kontekstu pružanja etičkog legitimiteta separatističkim naporima), iako svakako jeste važna u pogledu olakšavanja borbe za osamostaljenjem. Ipak, kada je reč o otcepljenju od pravedne države, mišljenje šire internacionalne zajednice nije ni smisljeno, a ni moguće zanemariti iz najmanje dva razloga. Pre svega, jednostrana deklaracija nezavisnosti – ukoliko nije praćena (nelegitimnim) pokušajem nasilnog istupanja iz demokratskog uređenja – naprosto neće imati stvarnog efekta ako suvereni subjekti međunarodnog prava ne prepoznaju/potvrde njenu osnovanost. Zatim, stavljanjem drugih država u ulogu arbitra u prilikama u kojima centralne vlasti određene (inače demokratske) zemlje neosnovano i uporno odbijaju da razmotre valjan zahtev manjinskog naroda za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem, primena prava na unilateralno otcepljenje – prava čije se postojanje, kao što je ranije argumentovano, ne može u celosti negirati kada se polazi od bazičnih pretpostavki liberalne filozofije – s jedne strane se i u praksi prihvata kao moralno validan čin (barem u hipotetičkim situacijama u kojima politička borba secesionističkog kolektiva uživa rasprostranjenu podršku na globalnom planu), dok se objektivna mogućnost njegove implementacije, s druge strane, zapravo krajnje limitira (s namerom očuvanja stabilnosti međunarodnog poretka), budući da je teško – mada ne i sasvim nemoguće⁵⁶⁴ – zamisliti scenario u kom ubedljiva većina članica Organizacije Ujedinjenih nacija novoproklamovanu državu priznaje protivno volji demokratske zemlje u čijem se sastavu ona do tog trenutka nalazila. Drugim rečima, uzimanjem međunarodne zajednice – uz centralne vlasti i separatističko rukovodstvo – za jednog od tri ključna aktera čiji se sud o

⁵⁶⁴ Primera radi, ‘Akt o ponovnom uspostavljanju države Litvanije’ naišao je na podršku šire međunarodne zajednice, pa je litvanska nezavisnost zvanično prepoznata od strane velikog broja suverenih zemalja čak i pre septembra 1991. godine, kada je i sâm Sovjetski Savez naposljetku pristao da uspostavi bilateralne odnose sa Vilnjusom. Ipak, iako je podrška otcepljenju u navedenom slučaju bila rasprostranjena, ne treba zaboraviti: *a*) da je masovno priznavanje litvanske državnosti usledilo tek pošto se na taj korak u julu iste godine odlučila i Ruska Sovjetska Federativna Socijalistička Republika, što su pre nje učinile samo Kraljevina Danska, Island, Moldavska Sovjetska Socijalistička Republika i Socijalistička Republika Slovenija (pri čemu potonje dve zemlje u tom trenutku ni same nisu uživale međunarodno priznanje, baš kao ni RSFSR), ali *b*) ni to da je Sovjetski Savez bio duboko nepravedna i autoritarna (a ne demokratska) država. Ipak, Republika Srbija je 2008. godine – kada je Kosovo unilateralno proglasilo nezavisnost – bila funkcionalna (iako krhka) demokratija, pa je deklaracija o osamostaljenju imenovanog političkog entiteta u prvih godinu dana nakon njenog usvajanja svejedno uvažena od strane preko pedeset suverenih zemalja. Iako je podrška ‘šire’ međunarodne zajednice tom prilikom izostala (budući da su samoproklamovanu državost Kosova u međuvremenu uglavnom prepoznale zapadne sile i njihovi saveznici), jasno je da se rasprostranjeno priznanje određene jednostrano proglašene države – čak ni u mirnim okolnostima – ne može odbaciti kao potpuno nemoguć scenario, mada svakako jeste malo verovatan.

moralnoj opravdanosti jednostrano iskazanih zahteva za razjedinjenjem smatra (nekad manje, a nekad više) relevantnim, pronalazi se primerena ravnoteža između najutemeljenijih vrednosti remedijalnih i askriptivnih teorija otcepljenja, odnosno ravnoteža između korektivne i distributivne pravde, konzervativnog i idealističkog tumačenja pravednosti (i postulata međunarodnog prava), državnog i narodnog suvereniteta, pa i stabilnosti/bezbednosti s jedne i slobode s druge strane. Na taj način se – dakle – uspostavlja valjana normativna platforma za obrazovanje hibridne/mešovite ‘upotpunjene liberalne etike secesije’; etike koja demonstrira da bazične pretpostavke dve upravo imenovane škole mišljenja ne samo da nisu međusobno isključive, već da bez njihovog objedinjavanja ne bi ni bilo moguće formirati celovit normativnoteorijski model (odnosno etički predlog) namenjen sveobuhvatnom sagledavanju, promišljanju i procenivanju moralne opravdanosti čina proklamovanja nezavisnosti.⁵⁶⁵

No, imajući na umu to da se secesija ne može svesti samo na čin proglašenja nezavisnosti (budući da ona po definiciji obuhvata i proces istupanja iz postojeće države, koji je takođe neophodno izložiti moralnom sudu), svaki valjan predlog etike političkog razvoda potrebno je (prilikom njegovog formiranja) prožeti i primenjivim uvidima plebiscitnog normativnoteorijskog pristupa otcepljenju, pošto on – u pogledu koncipiranja načina na koji bi postupak razjedinjenja, barem u mirnim okolnostima, trebalo realizovati u praksi – prednjači u odnosu na askriptivnu i remedijalnu školu mišljenja. Dâti korak je stoga i preduzet u trećem poglavlju disertacije. Obrazovanjem i izlaganjem ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskeg sistema’ – namenjenog pravednom/demokratskom ocrtavanju potencijalnih međunarodnih granica secesionističke teritorije – uvaženi su neki od ključnih postulata teorija izbora (poput onog koji nalaže da se pravo odabira države, prilikom sprovođenja procesa otcepljenja, treba obezbediti što većem broju ljudi), pa se goreražrađena ‘upotpunjena liberalna etika secesije’ opravdano može smatrati odista hibridnim/mešovitim normativnoteorijskim i primenjenoetičkim pristupom fenomenu teritorijalne separacije; pristupom koji na primeren način objedinjuje i operacionalizuje najkorisnije/najistaknutije aspekte askriptivne, remedijalne i plebiscitne filozofije.

Budući da su moralna načela na kojima se zasniva normativnoteorijski segment upravo imenovane etike otcepljenja već predstavljena u završnom delu drugog poglavlja disertacije, sada je neophodno koncizno prezentovati i primenjenoetičke principe na kojima ona počiva; principe koji proizilaze iz zaključaka donetih u ovom poglavlju. Oni glase:

I. Da bi se postupak/pokušaj otcepljenja politički formiranog naroda od demokratske/pravedne države (naroda koji u načelu poseduje uslovljeno moralno pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje) mogao smatrati legitimnim poduhvatom, on mora biti spreman: *a*) da na

⁵⁶⁵ Kada bi se međunarodna zajednica izostavila iz gorepredstavljene normativnoteorijske jednačine, sud o tome da li unilateralno otcepljenje manjinskog naroda od inače demokratske zemlje – koja neosnovano odbija da razmotri mogućnost njegovog eksternog teritorijalnog samoopredeljenja – predstavlja opravdan čin (ili ne) u praksi bi bio prepušten upravo toj zemlji, pa bi etička argumentacija izvedena iz tako postavljenih polaznih pretpostavki poprimila isključivo remedijalni karakter. S druge strane, ukoliko bi se zadatak donošenja pomenutog suda – makar u teoriji – pripisao narodu koji želi da se osamostali, etika secesije koja bi se potom formirala bila bi čisto askriptivne prirode. Prenošenjem uloge arbitra na širu međunarodnu zajednicu (u situacijama u kojima dijalog između centralnih vlasti i separatističkog rukovodstva nije pokrenut, a preko je potreban), otvara se prostor uvđenju manje pristrasnog arbitra; arbitra koji bi principu očuvanja teritorijalnog integriteta postojeće države – u najvećem broju slučajeva – svakako dao prednost u odnosu na mogućnost potpunog i jednostranog nacionalnog samoopredeljenja, ali koji tu mogućnost ne bi odbacio u celosti (budući da bi u određenim/specifičnim okolnostima ipak mogao da presudi u korist secesionista). Stoga je obrazovanje hibridne/mešovite etike otcepljenja izvodljivo jedino kada se i šira međunarodna zajednica uspostavi kao arbitar, onaj koji odluku o opravdanosti zahteva za osamostaljenjem – iskazanog u mirnim uslovima – neće uvek doneti u korist načelno demokratske države (kao što nalažu remedijalne teorije), odnosno u korist kolektiva koji stremi nezavisnosti (kao što to nalažu klasične askriptivne teorije).

miran način iskaže volju za osamostaljenjem (bilo pružanjem podrške secesionističkim strankama glasovima većine njegovih pripadnika, održavanjem redovnih i masovnih protesta i/ili uspešnim organizovanjem neformalnih/neobavezujućih plebiscita o otcepljenju), **b**) da sa centralnim vlastima – posredstvom svojih predstavnika – pregovara o prihvatljivim modelima prevazilaženja secesionističke krize; modelima koji mogu podrazumevati i (privremeno) obustavljanje zahteva za razjedinjenjem (kada je to neophodno radi očuvanja političke, ekonomske i/ili bezbednosne stabilnosti postojeće zemlje ili geopolitičkog regiona u kom se ona nalazi), **c**) da pristane na institucionalna rešenja koja – umesto ‘*instant*’ osamostaljenja – predviđaju *i*) postepeno prenošenje dodatnih izvršnih, zakonodavnih i sudskih ovlašćenja sa centra na periferiju (kroz devoluciju moći), *ii*) implementaciju kaskadno-referendumskeg procesa demarkacije/delimitacije potencijalne buduće međunarodne granice, *iii*) sprovođenje poduhvata sukcesije zasnovanog na distributivnoj koncepciji pravde (primenom mehanizama koji su prethodno detaljno opisani), pa tek potom i *iv*) proklamovanje nove pravedne, demokratske i funkcionalne države (koja bilateralne odnose prvo treba da uspostavi sa nekadašnjom maticom, kako bi postupak razjedinjenja i formalno okončala na moralno valjan način), i konačno **d**) da na određeno vreme odustane od secesije, *i*) bilo dugoročno – odnosno na narednih pedeset plus *Y* godina – ukoliko se za politiku otcepljenja (u nekoj od ključnih etapa višefaznog plebiscita o nezavisnosti) ne opredeli ni relativna većina birača, *ii*) bilo privremeno – na narednih *X* godina – ukoliko je podrži više od pola odazvanih glasača, ali ne i apsolutna većina punoletnih stanovnika separatističke regije.

II. Da bi se postupak/pokušaj unilateralnog otcepljenja politički formiranog naroda od inače demokratske/pravedne države – koja odlučno odbija da prepozna opravdanost njegove želje za potpunim osamostaljenjem – mogao smatrati legitimnim poduhvatom, on mora biti spreman: **a**) da nenasilnim protestima, masovnim štrajkovima, građanskom neposlušnošću i/ili održavanjem neformalnih referenduma o nezavisnosti vrši pritisak na centralne vlasti, s namerom da ih primora na pregovore o prihvatljivim modelima (eksternog) teritorijalnog samoopredeljenja, pri čemu u toj nameri mora istrajati sve dok ne postane sasvim jasno da one na dijalog neće pristati (odnosno da će ga – pošto ga pokrenu – namerno otežavati i unedogled prolongirati), **b**) da obezbedi podršku šire međunarodne zajednice pre (ili prilikom) jednostranog proglašenja nezavisnosti, **c**) da svoju novoproklamovanu samostalnost brani poštujući ‘Ženevske konvencije’ i pravila ratovanja (ukoliko njegova globalno opšteprihvaćena secesija ipak izazove vojnu intervenciju stare zemlje), **d**) da – radi okončanja oružanih sukoba, tamo gde do njih dođe – pristane na uspostavljanje privremenog međunarodnog protektorata na teritoriji nastajuće države; protektorata obrazovanog uz pomoć (za tu priliku formirane) internacionalne mirovne misije, čiji zadatak treba da obuhvata obustavljanje ratnih dejstva zavađenih strana, otpočinjanje procesa normalizacije njihovih odnosa i stvaranje uslova za trajno regulisanje pravno-političkog statusa separatističke regije, **e**) da – zarad izgradnje funkcionalne, pravedne, i dugoročno samoodržive demokratske zemlje – prihvati pomoć odgovarajuće ‘*state-buidling*’ misije (ukoliko je njeno prisustvo neophodno), ali i **f**) da se – po okončanju sukoba – iskreno posveti *i*) sprovođenju postkonfliktne/tranzicione pravde, *ii*) implementaciji pravičnog modela sukcesije država (u ovom slučaju istovremeno zasnovanog i na distributivnoj i na korektivnoj koncepciji pravde), kao i *iii*) plebiscitnoj demarkaciji/delimitaciji novih međunarodnih granica.

III. Tamo gde se pozivanje na pravo na otcepljenje ne bi moglo smatrati moralno valjanim činom (npr. zbog nemogućnosti stvaranja funkcionalne, pravedne i demokratske države), gde njegova implementacija – u određenom momentu – ne bi predstavljala legitiman poduhvat (npr. zbog poraza secesionističkog tabora na nedavno održanom referendumu o nezavisnosti) ili gde njegovo konzumiranje – u aktuelnim okolnostima – ne bi bilo opravdano dopustiti iz praktičnih razloga (npr. pošto bi dovelo do vidnog narušavanja političke, ekonomske i/ili bezbednosne

stabilnosti na državnom/regionalnom planu), politički formiran narod koji stremlji razjedinjenju (privremeno) mora prihvatiti model internog nacionalnog samoopredeljenja koji najbolje odgovara njegovim objektivnim potrebama i kapacitetima da upravlja sobom, odnosno koji dozvoljava: *a*) primenu personalnog, funkcionalnog ili kulturno-nacionalnog vida neteritorijalne autonomije, *b*) uživanje kulturno-nacionalnog oblika teritorijalne autonomije (obezbeđenog ili unutar odgovarajuće jedinice lokalne samouprave ili na nivou zajednice manjinskih opština), *c*) obrazovanje autonomne pokrajine/oblasti, *d*) vršenje vlasti kroz etničku/nacionalnu konsocijaciju, *e*) uspostavljanje etničke/nacionalne (kon)federalne jedinice, *f*) formiranje delimično nezavisne ‘slobodne teritorije’, odnosno specijalne administrativne oblasti ili *g*) osnivanje kondominijuma.

IV. Ukoliko ipak dođe do moralno neosnovanog unilateralnog proglašenja nezavisnosti, državni vrh stiže: *a*) pravo da secesionističku krizu okonča upotrebom situaciji srazmerne sile, hapšenjem i procesuiranjem odgovornih predvodnika separatističkog pokreta, kao i privremenim uvođenjem direktne uprave administrativnoj jedinici kojom su oni do tog trenutka rukovodili (tamo gde zakoni dozvoljavaju preduzimanje upravo pomenute mere), ali i *b*) obavezu da po ukidanju vanrednog stanja – odnosno da nakog ponovnog uspostavljanja reda i mira – lokalnom stanovništvu u najkraćem mogućem roku dozvoli organizovanje regionalnih izbora, kako bi ono odabralo svoje nove/legitimne predstavnike; predstavnike s kojima bi centralne vlasti potom trebale da stupe *i*) u razgovore o problemima koji su prouzrokovali nezadovoljstvo kod datog manjinskog naroda i koji su ga posledično podstakli da stremlji otcepljenju, kao i *ii*) u pregovore o odgovarajućem (budućem) modelu internog teritorijalnog samoopredeljenja. No, ukoliko neosnovani pokušaji separacije prerastu u učestalu pojavu (koja preti da se otrgne kontroli), državni vrh je dužan da razmotri i opciju mirnog razjedinjenja (uprkos tome što poseduje moralno pravo da isto spreči) dok je još u mogućnosti da je sprovede neometano, na demokratski način, odnosno pre nego što dođe do oružane pobune i/ili do neželjenog involviranja trećih/inostranih aktera u dâti secesionistički spor.

V. Strane zemlje su dužne da poštuju princip nemešanja u unutrašnja pitanja drugih država, pa se u secesionistički spor/sukob – pokretanjem vojne intervencije ili civilne misije – mogu uključiti samo: *a*) na poziv centralnih vlasti pravedne zemlje; centralnih vlasti koje nisu u stanju da same stanu na put nelegitimnim separatističkim poduhvatima, *b*) na poziv obe zavađene strane, kako bi obustavile oružani konflikt i pritom preuzele ulogu medijatora nadležnog za rukovođenje mirovnim pregovorima, a potom i procesom razjedinjenja ili reintegracije (u zavisnosti od toga da li manjinski kolektiv poseduje moralno pravo na otcepljenje ili ne) ili *c*) uz odobrenje Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, s ciljem *i*) obustavljanja *in extremis* kršenja ljudskih prava (pripadnika kulturno distinktno zajednice koja teži osamostaljenju), *ii*) uspostavljanja privremenog međunarodnog protektorata na teritoriji njegove istorijske domovine, *iii*) otpočinjanja procesa normalizacije odnosa sukobljenih strana, *iv*) stvaranja uslova za trajno regulisanje pravno-političkog statusa datog entiteta i *v*) formiranja ‘*state-buidling*’ misije (ukoliko se ustanovi da reintegracija u okvire stare države ne predstavlja moralno valjanu opciju); misije koja bi bila odgovorna za kreiranje preduslova za nastanak funkcionalne, pravedne i dugoročno samoodržive suverene zemlje, što bi podrazumevalo i demokratsko/plebiscitno utvrđivanje njenih međunarodnih granica, kao i sprovođenje postupka sukcesije (istovremeno zasnovanog i na distributivnoj i na korektivnoj koncepciji pravde). Zatim, tamo gde državni vrh ne dovodi bezbednost manjinskog naroda u pitanje, ali svejedno istrajno odbija da razmotri njegove legitimne zahteve za pokretanjem dijaloga o potencijalnom razjedinjenju, strane zemlje imaju moralno pravo: *a*) da secesionistima pruže deklarativnu podršku (ukoliko ni međunarodno insistiranje na otpočinjanju dijaloga o mogućim kompromisnim rešenjima ne urodi plodom), a potom i da *b*) priznaju unilateralno proklamovanu nezavisnost nastajućeg subjekta internacionalnih odnosa (ukoliko to učine u

sklopu poduhvata preduzetog od strane šire međunarodne zajednice, a ne izolovane grupe interesom vođenih država). Konačno, u situacijama u kojimaseparatistički entitet – uz pomoć određene regionalne ili svetske sile – nakon neosnovanog proglašenja potpune samostalnosti uspe da preraste u *de facto* suverenog aktera, druge države imaju moralnu obligaciju da insistiraju na njegovoj reintegraciji u staru zemlju (što mogu činiti i vršenjem legitimnog pritiska na lidere separatističke teritorije, npr. putem uvođenja individualnih sankcija), sve dok rukovodstvo prethodne – uspostavljanjem bilateralnih odnosa sa svojom nekadašnjom regijom – ne prihvati da je stanje na terenu trajno/nepovratno izmenjeno.

Ovako formulisani principi primenjenog segmenta ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ u potpunosti potvrđuju osnovne tvrdnje druge i treće polazne/hipotetičke pretpostavke (tvrdnje koje su prezentovane u završnom delu prvog poglavlja ovog rada), pri čemu je argumentacija na kojoj se te pretpostavke zasnivaju znatno doradena i proširena u sklopu drugog i trećeg poglavlja (kako posredstvom evaluacije primenjivih teorijskih načela, tako i putem razmatranja relevantnih empirijskih primera), čime je prvi naučni cilj disertacije u celosti ispunjen. Kako bi i drugi naučni cilj bio ostvaren (zajedno sa dva društvena cilja), stečene etičke uvide sada valja implementirati radi procene opravdanosti i sprovodljivosti zahteva za formiranjem nezavisnih država iskazanih na prostoru Istočne i Jugoistočne Evrope.

IV. PRIMENA ‘UPOTPUNJENE LIBERALNE ETIKE SECESIJE’ U PROCENI OPRAVDANOSTI I SPROVODLJIVOSTI KONKRETNIH ZAHTEVA ZA OTCEPLJENJEM U ISTOČNOJ I JUGOISTOČNOJ EVROPI

„...(S)ve što tražimo je da nas ostave na miru.“ – Džeferson Dejvis
(*Jefferson Davis*) 29. april 1861. godine.⁵⁶⁶

Citirane reči prvog i jedinog predsednika Konfederativnih Američkih Država – koje su izgovorene tokom njegovog obraćanja Kongresu KAD na dan usvajanja ustava te samoproklamovane zemlje – odlično ističu značaj identifikovanja, sagledavanja i preispitivanja svih relevantnih činjenica i činilaca koji ukazuju na (ne)opravdanost separatističkih težnji (onih težnji koje su predmet moralnog vrednovanja) na način na koji to nalaže kako misaona tehnika uske refleksivne ravnoteže, tako i pomoću nje prethodno oformljena ‘upotpunjena liberalna etika secesije’. Naime, sâm po sebi, predstavljeni zahtev isprva – pre nego što se kontekst u kom je iznet podvrge moralnoj evaluaciji – može delovati legitimno; jedanaest secesionističkih federalnih jedinica želele su biti ‘ostavljene na miru’, što je podrazumevalo njihovo (od strane Vašingtona neometano) napuštanje Sjedinjenih Američkih Država i obrazovanje nove međunarodno priznate unije nezavisnih zemalja, na način sličan onome na koji su neke od njih to prethodno već učinile osamdeset i pet godina ranije, kada su kao kolonije – demokratskom voljom svojih građana, odnosno njihovih zakonito izabranih predstavnika – donele odluku o otkazivanju poslušnosti Kralju Džordžu III. Tvrdeći da slede principe Očeva osnivača, politički lideri KAD su te 1861. godine argumentovali da su ih na otcepljenje – dakle – i ovaj put primorali razlozi srodni onima navedenim u ‘Deklaraciji nezavisnosti’; prvenstveno oni razlozi vezani za prekomeran uticaj centralnih vlasti na mogućnost i pravo saveznih država da unutar svojih granica same uređuju društvenopolitički život sopstvenih stanovnika.⁵⁶⁷ Međutim, kada se u obzir uzme podatak da su oni – za razliku od pobunjenika koji su ustanak podigli 1776. godine – taj korak prevashodno preduzeli kako bi očuvali robovlasnički poredak (čiji je opstanak sredinom devetnaestog veka doveden u pitanje namerom da se sve novopriključene zapadne teritorije Sjedinjenih Američkih Država vremenom pretvore u ‘slobodne’ federalne države, odnosno u one u kojima bi posredovanje robova bilo zabranjeno),⁵⁶⁸ postaje jasno da je gorepomenuti zahtev bio neosnovan, budući da je pozivanje jedne zajednice na pravo na (potpunu) autonomiju krajnje neprimereno – pa čak i apsurdno – u okolnostima u kojima ona osamostaljenju stremi kako bi to isto pravo neometano mogla da nastavi da uskraćuje drugom narodu; kako čitavom kolektivu, tako (u ovom konkretnom slučaju) i svakom njegovom pripadniku ponaosob.⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ Citat na engleskom jeziku: “...all we ask is to be let alone.” – “Jefferson Davis’ Message to Congress – April 29, 1861”, *Confederate States Congress*, Montgomery, 1861, Available from: https://avalon.law.yale.edu/19th_century/csa_m042961.asp (Accessed Feb 17, 2022), p. 1.

⁵⁶⁷ William L. Miller, *Arguing about Slavery: The Great Battle in the United States Congress*, Alfred A. Knopf, New York, 1996, pp. 100-101.

⁵⁶⁸ Postepenim uvećavanjem broja ‘slobodnih’ federalnih država uvećavao se i broj njihovih predstavnika u Kongresu SAD, pa su se južnjaci sredinom devetnaestog veka s razlogom zabrinuli da će njihovi delegati – ukoliko se taj trend nastavi – ubuduće po pravilu biti nadglasavani po svim ključnim pitanjima, prevashodno po onim pitanjima vezanim za očuvanje robovlasničkog društvenog poretka. Na secesiju su se konačno odlučili nakon što su se teritorije Minesote (1858. godine), Oregona (1859. godine) i Kanzasa (1861. godine) SAD pridružile kao ‘slobodne’ države. – Ibidem, str. 180-181.

⁵⁶⁹ Iako su mnogi od njih i sami bili robovlasnici, Očevi osnivači SAD nezavisnost nisu proglasili kako bi očuvali robovlasnički poredak. Naime, društveno-politički status Afroamerikanaca nije zavisio od njihovog uspeha ili neuspeha u Američkom revolucionarnom ratu (niti se on u datom istorijskom periodu dovodio u pitanje, makar ne u značajnoj meri), pa se moralna osnovanost ‘Deklaracije nezavisnosti’ iz 1776. godine ne može vrednovati na isti način kao i secesija Konfederativnih Američkih Država, budući da je njihova namera da se otcepe prevashodno bila vođena strahom od mogućih socio-ekonomskih posledica oslobađanja porobljene populacije.

No, pored toga što ukazuje na značaj razmatranja svih faktora koji secesionističku težnju određene grupacije mogu učiniti (ne)opravdanom (čineći to, između ostalog, i kroz upravo sagledane kontradiktornosti Dejvisovog gorecitiranog apela), ilustrativni primer neuspelog otcepljenja Konfederativnih Američkih Država takođe podseća i na važnost oslanjanja na ranije zastupane postulate deontoloških teorija prava – umesto na polazne premise drugih deontoloških, odnosno teleoloških etičkih teorija – prilikom preispitivanja osnovanosti raznovrsnih teritorijalnih aspiracija. Kao možda i najradikalniji pokušaj negiranja slobode jednoj zajednici (koji je preduzet u sklopu separatističkog poduhvata druge), dati slučaj efektno demonstrira i zašto se – u kontekstu vrednosnog evaluiranja aktuelnih/potencijalnih zahteva za osamostaljenjem, ali i ostalih napora usmerenih ka stvaranju suverenih zemalja i/ili korigovanju postojećih granica – uvek podjednako mora voditi računa kako o pravima aktera koji deluje, tako i o njegovim obavezama prema subjektima na koje on tim delovanjem utiče (baš kao što deontološke teorije prava i nalažu). Jer kada bi se – npr. usled pre naglašenog koncentrisanja na dužnost koju lideri pokreta za nezavisnost imaju prema sopstvenom narodu, odnosno prema očuvanju njegovog identiteta i političke autonomije (dužnost na koju su se pozivali i čelni ljudi Konfederacije) – iz vidokruga skrajnula moralna odgovornost separatizmu okrenute grupacije prema ostalim kulturno distinktnim zajednicama (u ovom konkretnom slučaju, prema Afroamerikancima), legitimnost njenog nastojanja da obrazuje novu državu ne bi se mogla objektivno sagledati, pa stoga ni vrednosno proceniti na smislen/valjan način.

Činjenica da su upravo sumirani zaključci/stavovi utkani kako u srž deontoloških etičko-teorijskih postulata na kojima gorepredstavljena ‘upotpunjena liberalna etika secesije’ počiva, tako i u esenciju metodološkog pristupa na koji se ona oslanja pri donošenju moralnih sudova (pristupa utemeljenog na misaonoj tehnici uspostavljanja uske refleksivne ravnoteže), dozvoljava implementaciju ovog sveobuhvatnog (istovremeno i normativnog i primenjivog) etičkog modela pri evaluaciji kompleksnih sporova oko suvereniteta; sporova koji su po svojoj prirodi – barem u moralnom smislu – obično znatno složeniji i teži za preispitivanje od lako opovrgljivog zahteva za otcepljenjem Konfederativnih Američkih Država od SAD. Stoga će ona – kao što je ranije već nagovešteno – i biti primenjena pri vrednosnom sagledavanju secesionističkih namera, kao i separatističkih poduhvata već preduzetih s ciljem formiranja nezavisnih država, pa i ostalih vrsta teritorijalnih nesuglasica prisutnih na geopočitičkom prostoru Istočne i Jugoistočne Evrope. Polazi se od srpsko-hrvatskog graničnog spora, koji je na značaju dobio usled otcepljenja (Socijalističke) Republike Hrvatske od SFRJ. Pristupa mu se kroz razmatranje interesantnog slučaja takozvane Slobodne Republike Liberland.

1. Proglašenje nezavisnosti od strane grupe pojedinaca na ‘ničijoj zemlji’: Liberland

Sredinom aprila 2015. godine, nekoliko čeških državljana – među kojima su bili političari Vít Jedlička (*Vít Jedlička*) i Jana Markovicova – doputovalo je do bivše dunavske ade, a sada rečnog poluostrva (kopnom povezanog sa Republikom Hrvatskom) poznatog pod imenom Gornja Siga, kako bi na datoj teritoriji (koja obuhvata i susedno ostrvce zvano Siga) proglasili nezavisnost Slobodne Republike Liberland. Tom prilikom usvojili su ustav i istakli ‘državnu’ zastavu. Vest o formiranju nove zemlje na jednom delu pograničnog prostora između Srbije i Hrvatske – delu koji nijedna strana ne smatra svojom teritorijom – preneti je nekoliko dana kasnije, naravno, više kao zanimljivost nego kao ozbiljna politička novost.⁵⁷⁰ Međutim, iako je od samog početka bilo jasno da je osnivanje Liberlanda prikladnije sagledati kao svojevrsni društveno-politički performans nego kao čin kom treba pridavati značajniju pažnju,

⁵⁷⁰ N1 Beograd, “Najmanja balkanska ‘država’ između Srbije i Hrvatske”, *Informativna multiplatforma N1*, Beograd, 2015, Preuzeto sa: <https://rs.n1info.com/region/a51875-liberland-drzava-izmedju-srbije-i-hrvatske/> (Pristupljeno 29. novembra 2021.), str. 1.

okupljanja novih ‘državljana’ – koji su ‘državljanstvo’ sticali popunjavanjem Internet formulara, a potom i dolazili iz svih krajeva sveta – postajala su sve češća tokom prolećnog perioda, pa je planirano i podizanje (improvizovanih) objekata. Opisane aktivnosti su neko vreme tolerisane, budući da ni Srbija ni Hrvatska – posmatrano iz njihovog ugla – nisu imale jurisdikciju da ih spreče. Ipak, jedinice hrvatske pogranične i rečne policije konačno su reagovale u maju iste godine, kada su pojačale kopnene barijere i patrole s namerom da pristup poluostrvu onemoguće ljudima koji su nameravali da mu priđu preko teritorije Republike Hrvatske. Potom su uklonile zastavu Liberlanda i počele da privode sve avanturiste koji su na ostrvo Sigu – u nemogućnosti da vozilima i peške pristupe Gornjoj Sigi – pristizali iz pravca Republike Srbije, čamcima iznajmljenim od lokalnih ribara. Onima koji bi odmah pristali da se vrata na drugu obalu uglavnom je – uz upozorenje – dozvoljavano da to i učine, dok su uporniji u pritvoru provodili i do osam dana, nakon čega im je sud izricao ili zatvorske ili novčane kazne za ilegalan ulazak u Republiku Hrvatsku (iako, gledano striktno pravnoformalno, taj prekršaj nisu počinili).⁵⁷¹

No, kako je uopšte moglo doći do toga da – nakon višegodišnjih oružanih sukoba oko teritorije, koji su na prostoru bivše Jugoslavije vođeni krajem prošlog veka – nijedna od dve imenovane države danas deklarativno ne želi da prisvoji pomenuto parče bačko-baranjske zemlje? Odgovor leži u sporu oko srpsko-hrvatske granice na Dunavu; sporu koji je prevashodno prouzrokovan načinom raspada SFRJ i koji je po karakteru sličan onom koji se vodi oko hrvatsko-slovenačke granice (o čemu je prethodno već bilo reči). Naime, Badinterova komisija je – prilikom pružanja odgovora na pitanje (koje joj je postavio zvanični Beograd) o tome „(d) a li se prema međunarodnom javnom pravu unutrašnje linije razgraničenja između Hrvatske i Srbije... mogu smatrati, granicama?“ – u trećem stavu svog trećeg mišljenja iz januara 1992. godine napomenula da „...ako se ne dogovori suprotno, ranije granice poprimaju karakter granica koje štiti međunarodno pravo.“⁵⁷² Problem je, međutim, bio u tome što se dve zavađene strane – pokraj svih ostalih nesuglasica – nisu slagale ni oko toga gde se tačno nalazi administrativna linija koja je određivala prostorni domet njihovih teritorijalnih nadležnosti unutar SFRJ.

Do neslaganja oko tačnog položaja administrativne linije između Narodne/Socijalističke Republike Hrvatske i (Socijalističke) Autonomne Pokrajine Vojvodine prvi put je došlo još četrdesetih godina prošlog veka, ubrzo nakon njenog (nepreciznog) uspostavljanja. Federalne vlasti SFRJ tada su savetovale da se teritorijalne razmirice reše kompromisom, izbegavajući da se jasno odrede po datom pitanju (uprkos zahtevima involviranih pokrajinskih/republičkih institucija da to učine), budući da nisu želele da zauzimaju stranu u sporu koji se ticao močvarama prekrivenog i stoga pretežno nenaseljenog rečnog priobalja. Istina, tom prilikom je naglašeno da – suprotno stavu rukovodstva Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine – važeći zakoni ne prepoznaju formulaciju na

⁵⁷¹ Da bi dokazao da ulaskom na teritoriju Liberlanda iz pravca Srbije nije prešao granicu Republike Hrvatske (te da je protivzakonito lišen slobode od strane policije potonje zemlje i to van područja njene jurisdikcije), jedan brazilski državljanin je – po primanju sudskog naloga da Hrvatsku ne sme napustiti tokom trajanja suđenja za ilegalni ulazak u tu državu – odlučio da se vrati na mesto na kom je prvobitno i uhapšen. Pošto ga je policija privela usled njegove namere da kroči na poluostrvo Gornja Siga (budući da je tim činom pokušao da izađe iz Hrvatske, tako prekršivši prethodno izrečenu sudsku zabranu), ostalo je nejasno kako je na toj teritoriji – ako se ona nalazi van njenih granica – mogao biti lišen slobode pod izgovorom da je ilegalno ušao u pomenutu državu. Sud, međutim, nije imao sluha za dovitljivu odbranu brazilskog državljanina (zasnovanu na upravo predstavljenoj argumentaciji), pa je on naposljetku osuđen na pedeset osam dana zatvora, a potom i deportovan po odsluženju kazne. – *LiberlandCitizen*, “Absolute and Total Proof that Croatia is making False Arrests”, *Liberland Press*, Gornja Siga, 2015, Available from: <https://liberlandpress.com/2015/07/14/absolute-and-total-proof-that-croatia-is-making-false-arrests/> (Accessed Nov 29, 2021), str. 1.

⁵⁷² “Deset mišljenja Badinterove komisije”, *Badinterova komisija*, op. cit., str. 3.

osnovu koje bi se reka Dunav mogla uzeti za liniju razgraničenja, ali nije pojašnjeno gde se ta linija nalazi (niti je eksplicitno rečeno da se ona ne nalazi na Dunavu).⁵⁷³

Iako ovo pitanje nije imalo veliki značaj unutar SFRJ (pa čak ni tokom samih ratnih sukoba), ono postaje važno prilikom normalizacije bilateralnih odnosa SR Jugoslavije i Republike Hrvatske, kada je trebalo utvrditi tačnu lokaciju nove međunarodne granice koja ih je razdvajala (posebno njenog severnog dela). Hrvatska strana vodila se podacima iz opštinskih katastarskih knjiga (neke od kojih datiraju još iz vremena Austrougarske) čime je naizgled odstupila od načela kojih se istovremeno držala u slučaju razgraničenja sa Slovenijom na reci Dragonji. Zvanični Beograd je, nasuprot zvaničnom Zagrebu, zauzeo stav da bi konačnu graničnu liniju trebalo povući duž današnjeg toka reke Dunav – kao što je to predviđeno ‘Zakonom o teritorijalnoj organizaciji i lokalnoj samoupravi’ Republike Srbije iz jula 1991. godine, koji se pozivao na rešenja ponuđena ‘Zakonom o ustanovljenju i ustrojstvu Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine’ iz 1945. godine (u okviru kog se imenovana reka definiše kao privremena granica)⁵⁷⁴ – budući da bi se u suprotnom odstupilo od važećeg stanja na terenu (potvrđenog tokom pregovora koji su prethodili potpisivanju ‘Temeljnog sporazuma o području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema’ iz 1995. godine),⁵⁷⁵ pa bi jedan deo teritorije za koju su već decenijama *de facto* odgovorne opštine Apatin, Bačka Palanka i Sombor bio pripojen Republici Hrvatskoj.

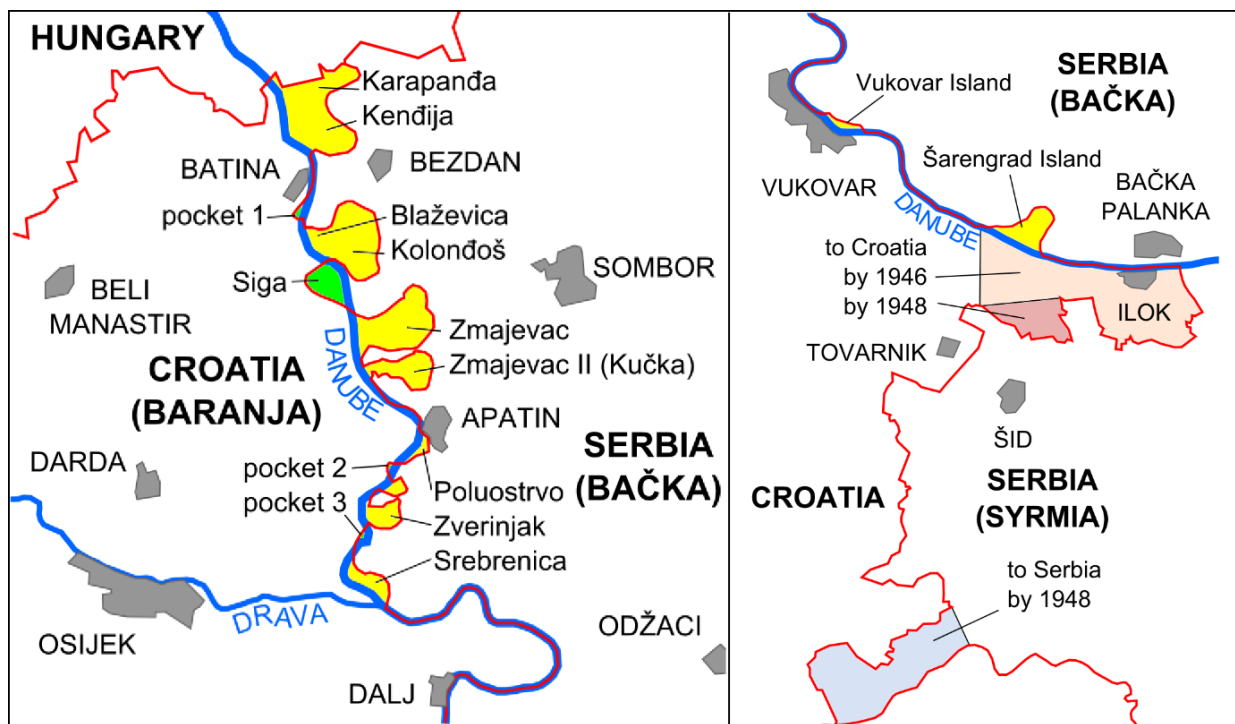
Kako bi se predstavljeni problem prevazišao, 2001. godine formirana je Međudržavna diplomatska komisija za identifikaciju/utvrđivanje granične linije i pripremu ‘Ugovora o državnoj granici između Republike Srbije (nekada Savezne Republike Jugoslavije) i Republike Hrvatske’ (skr. Međudržavna komisija Srbije i Hrvatske). Međutim, na sastancima datog tela nije učinjeno mnogo toga, osim što je konstatovano da su polazni stavovi involviranih strana

⁵⁷³ Mladen Klemenčić and Clive Schofield, *War and Peace on the Danube: The Evolution of the Croatia-Serbia Boundary*, The International Boundaries Research Unit of the Durham University (IBRU), Durham, 2001, pp. 22-23.

⁵⁷⁴ Kao što je napomenuto, ‘Zakon o teritorijalnoj organizaciji i lokalnoj samoupravi’ iz 1991. godine sledio je rešenja predočena ‘Zakonom o ustanovljenju i ustrojstvu Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine’ iz 1945. godine (koji je dopunjen amandmanima iz 1946. i 1948. godine), pri čemu je u obzir uzeo činjenicu da je u međuvremenu – usled hidromorfoloških procesa – došlo do izmene toka reke Dunav; toka na osnovu kog je inicijalna administrativna linija – po okončanju Drugog svetskog rata – *de facto* i formirana. Naime, Mešovita komisija za delimitaciju Vojvodine i Hrvatske – koju je obrazovalo Predsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (skr. AVNOJ) i kojom je rukovodio Milovan Đilas – donela je (nakon terenskog rada) zaključak da administrativnu liniju (sve od granice sa Mađarskom, pa do sela Šarengrad s jedne i sela Bukin/Mladenovo s druge strane obale) treba uspostaviti duž imenovane reke. Prema dopunama zakona iz 1945. godine: „Granica APV prema federalnoj Hrvatskoj utvrđuje se privremeno na osnovu predloga naročite Komisije AVNOJ-a. Ova granica ide rekom Dunavom od Mađarske granice do Iloka, prelazi preko Dunava ostavljajući Ilok, Šarengrad i Mohovo u Hrvatskoj i ide na jug ostavljajući atare sela sadašnjeg šidskog sreza, Opatovac, Lovas, Tovarnik, Podgrađe, Adaševci, Lipovac, Strošinci i Jamena u Hrvatskoj, a varoš Šid i sela Ilinci, Mala Varošica, Batorivci i Morović u Vojvodini.“ – “Zakon o ustanovljenju i ustrojstvu Autonomne pokrajine Vojvodine”, *Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine*, Novi Sad, 1945 (1948), Preuzeto iz: Službeni glasnik Narodne Republike Srbije, br. 28, p. 1. / Duško Dimitrićević, “A Review of the Issue of the Border between Serbia and Croatia on the Danube”, *Megatrend revija*, vol.9, no.3, 2012, p. 13.

⁵⁷⁵ ‘Temeljni sporazum o području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema’ (poznatiji kao ‘Erdutski sporazum’), potpisan je s namerom mirne (re)integracije imenovanih oblasti u ustavno-pravni poredak Republike Hrvatske, pa je njime okončan rat u Hrvatskoj. Iako se dato rešenje nije našlo u samom tekstu ‘Erdutskog sporazuma’, tokom pregovora je dogovoreno da policija SR Jugoslavije i Republike Hrvatske sopstvenu kontrolu (privremeno) uspostave sve do imaginarne linije koja Dunav deli na pola, kako bi lakše vršile nadzor na tom području. – Peter Galbraith, “Negotiating Peace in Croatia: A Personal Account of the Road to Erdut”, in: Brad Blitz (ed.), *War and Change in the Balkans: Nationalism, Conflict and Cooperation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, pp. 124-131. / Marko Barišić, “Vukovarska ada je sastavni dio grada Vukovara”, *Vjesnik*, 2002, <https://web.archive.org/web/20080910205619/http://www.vjesnik.hr/pdf/2002%5C02%5C13%5C05A5.PDF> (Pristupljeno 27. februara 2022.), str. 5.

dijametralno suprotstavljeni. Iako su bivša predsednica Kolinda Grabar-Kitarović i premijer (a kasnije predsednik) Aleksandar Vučić u međuvremenu – 2016. godine – potpisali ‘Deklaraciju o unapređenju odnosa Srbije i Hrvatske’ (dokument čijim se drugim članom potvrđuje namera da se aktivno pristupi pregovorima o delimitaciji dve zemlje),⁵⁷⁶ da bi dve godine kasnije ponovo iskazali postojanje obostrane želje da se pomenuti spor reši što pre,⁵⁷⁷ ipak ne deluje da će kompromis po ovom pitanju biti postignut u skorije vreme. Zvanični Zagreb i dalje čvrsto ostaje pri stavu da međurepubličke granice nikada nisu bile vezane za tok reke Dunav (već da su se od perioda osnivanja SFRJ protezale spoljnim katastarskim/administrativnim linijama danas pograničnih opština),⁵⁷⁸ dok rukovodstvo u Beogradu smatra da katastri lokalnih samouprava ne mogu predstavljati referentnu tačku u tom pogledu, te stoga nastavlja da instistira na prethodno pomenutom zakonu iz 1991. godine, ali i na primeni principa linije najvećih dubina (principa poznatijeg pod nemačkim imenom *Thalveg*), za koji ističe da je ne samo u skladu sa međunarodnim javnim pravom, već i da ujedno odgovara praksi uspostavljanja internacionalnih granica na plovnim rekama. Primera radi, samo na Dunavu je primenjen u okviru postupka razgraničenja Austrije i Nemačke, Rumunije i Bugarske, kao i Mađarske i Slovačke.⁵⁷⁹

Prikaz 7: Tačke graničnog spora Srbije i Hrvatske (Srem, Baranja i Bačka 2015. godine)⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ “Deklaracija o unapređenju odnosa Srbije i Hrvatske”, *Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije*, Beograd, 2016, Preuzeto sa <https://www.dijaspora.gov.rs/lat/deklaracija-o-unapređenju-odnosa-srbije-i-hrvatske/> (Pristupljeno 29. decembra 2021.), str. 1.

⁵⁷⁷ Al Jazeera Balkans, “Sastanak Grabar-Kitarović i Vučića: Bez razgovora o prošlosti”, *Al Jazeera Media Network*, Sarajevo, 2018, Preuzeto sa: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2018/2/12/sastanak-grabar-kitarovic-i-vucica-bez-razgovora-o-proslosti> (Pristupljeno 29. decembra 2021.), str. 1.

⁵⁷⁸ Te administrativne linije zasnovane su na nekadašnjem toku reke Dunav, pa mu u trenutku formiranja Demokratske Federativne Jugoslavije (skr. DFJ) 1943. godine – odnosno FNRJ dve godine kasnije – više nisu bile podudarne.

⁵⁷⁹ N1 Beograd, “Hrvatska i Srbija daleko od dogovora”, *Informativna multiplatforma N1*, Beograd, 2019, Preuzeto sa: <https://rs.n1info.com/region/a462155-hrvatska-i-srbija-daleko-od-dogovora-o-granici/> (Pristupljeno 29. decembra 2021.), str. 1.

⁵⁸⁰ Prikaz preuzet sa Internet adrese: https://en.wikipedia.org/wiki/Croatia%E2%80%93Serbia_border_dispute#/media/File:Croatia_Serbia_border_Backa_Baranja.svg / https://en.wikipedia.org/wiki/Croatia%E2%80%93Serbia_border_dispute#/media/File:Croatia_Serbia_border_Syrmia.svg

No, pošto disertacija ne teži iznošenju suda o tome koji od dva suprotstavljena tabora pruža ubedljiviju pravnu argumentaciju kada govori o gorepredstavljenom teritorijalnom sporu, već stremljenju na oblikovanje potencijalnih obostrano prihvatljivih rešenja (koja su u skladu sa postulatima prethodno formirane 'upotpunjene liberalne etike secesije'), sada je potrebno razmotriti moguće načine na koji se nepodudarni interesi i različiti zahtevi involviranih strana mogu pomiriti/zadovoljiti (u dogledno vreme), s namerom da se postojeće nesuglasice prevaziđu sporazumno, postizanjem kompromisa, a ne vođenjem postupka pred Međunarodnim sudom pravde.⁵⁸¹ U tom pogledu, najmanje legitimni – kako u pravnom, tako i u moralnom smislu – svakako jesu stavovi i interesi 'političkog rukovodstva' samoproklamovanog Liberlanda, ali im je ipak, argumenta radi, potrebno posvetiti kratku pažnju (pre nego što i definitivno budu ostavljeni po strani).

U kontekstu pravdanja postupka osnivanja Liberlanda, Vit Jedlička – koji se, sa svojim najbližim saradnicima, datom projektu posvetio u daleko većoj meri nego što je to iko isprva očekivao⁵⁸² – oslanja se na nekoliko argumenata. Prvi i osnovni je pravne prirode, budući da se tvrdi da Gornja Siga predstavlja ničiju zemlju (*terra nullius*), nad kojom nijedna međunarodno priznata država ne vrši vlast, usled čega je – navodi češki političar – osnivanje nove države i proklamovanje njene samostalnosti u granicama tog prostora dozvoljeno. Drugi je i pravne i moralne prirode, pošto se pravo na upravljanje imenovanim rečnim poluostrvom pronalazi u pravu (njenih osnivača) da – na osnovu doktrine otkrića (*discovery doctrine*) – preuzmu vlasništvo nad prethodno nenaseљenom/neotkrivenom teritorijom, te da potom na njoj (vodeći se principom samoopredeljenja) oforme demokratsku političku zajednicu.⁵⁸³

Obe argumentacije su – međutim – lako oborive. Kao što je ranije napomenuto, ako se izuzme nenaseљiva Zemlja Meri Berd (deo Antarktika na koji nijedna država ne polaže pravo),⁵⁸⁴ može se tvrditi da autentična *terra nullius* danas ne postoji, budući da i teritorije koje se nalaze na nejasno definisanim granicama – poput dunavskih poluostrva i ada lociranih između Srbije i Hrvatske – neupitno potpadaju pod suverenitet nekog međunarodno priznatog aktera, iako još nije tačno utvrđeno kog. Sama činjenica da su imenovane države formalno uspostavile međudržavnu komisiju koja – mada ne preterano posvećeno – ipak radi na pripremi 'Ugovora o državnoj granici', jasno ukazuje na to da se one nisu trajno odrekle Gornje Sige i njoj sličnih površina, već da u ovom trenutku jednostavno ne mogu da se dogovore oko toga

Serbia_border_dispute#/media/File:Croatia_Serbia_border_Backa_Baranja.svg (Autor: Tomobe03, Pristupljeno 29. decembra 2021.)

⁵⁸¹ Pokretanje postupka pred Međunarodnim sudom pravde takođe predstavlja moralno osnovan način rešavanja postojećeg graničnog spora. Ipak, od svih mogućih (mirnih i demokratskih) načina prevazilaženja gorepredstavljenih nesuglasica, taj se može smatrati najmanje poželjnom opcijom, budući da nije u duhu razvoja dobrosusedskih odnosa.

⁵⁸² Jedlička i dan danas aktivno promovise ideju nezavisnog Liberlanda, obilazeći različite organizacije i njihove zvaničnike (u sklopu poseta koje naziva 'diplomatskim misijama'), o čemu svedoči Internet prezentacija Slobodne Republike Liberland (www.liberland.org).

⁵⁸³ Gideon Lewis-Kraus, "Welcome to Liberland, the World's Newest Country (Maybe): Travels with Vit Jedlicka, the would-be founding father of a libertarian paradise", *The New York Times*, New York, 2015, Available from: <https://www.nytimes.com/2015/08/16/magazine/the-making-of-a-president.html> (Accessed Dec 30, 2021), p. 1.

⁵⁸⁴ Na Zemlju Meri Berd, kako stvari stoje, nijedan međunarodni akter najverovatnije nikada i neće polagati pravo, budući da 'Antarktička povelja' – koja je na snagu stupila 1961. godine – i ostali srodni ugovori (poznati pod zajedničkim imenom 'Sistem antarktičke povelje') to onemogućavaju. Na preostale delove ovog nenaseљenog kontinenta pravo polažu Argentina, Australija, Čile, Francuska, Novi Zeland, Norveška i Ujedinjeno Kraljevstvo (zemlje koje jedne drugima uglavnom priznaju suverenitet nad odgovarajućim delovima Antarktika), mada ostale države ne prepoznaju njihove pokušaje prisvajanja tamošnjih teritorija. – "The Antarctic Treaty", Secretariat of the Antarctic Treaty, Washington, D.C., 1959, Available from: https://documents.ats.aq/keydocs/vol_1/vol1_2_AT_Antarctic_Treaty_e.pdf (Accessed Feb 25, 2022), p. 2.

kojoj od njih dve data teritorija pripada. Upravo predstavljenu argumentaciju dodatno potvrđuje ranije opisana reakcija hrvatskog MUP-a, koju je zvaničnom izjavom propratilo i Ministarstvo vanjskih i evropskih poslova Republike Hrvatske; reakcija koja je – valja napomenuti – evidentno išla u prilog stavu zvaničnog Beograda da bi formalizacija *de facto* stanja na terenu predstavljala kako pravno najutemeljenije tako i praktično gledano najrazumnije rešenje graničnog spora na Dunavu (jer bi logično bilo da svakim delom dunavskog priobalja upravlja onaj akter koji je u stanju da mu lakše pristupi od drugog).⁵⁸⁵

Iz svega dosad navedenog sledi da ne stoji ni (pravni) argument kojim se Vit Jedlička poziva na doktrinu otkrića; prevaziđenu doktrinu koja je – zbog svog kolonijalnog porekla/nasleđa – sama po sebi kontroverzna. Gornja Siga jeste nenaseljena, ali to ne znači da se na toj površini može nastaniti bilo ko, pošto se – naravno – ne radi o novootkrivenom ostrvu na koje niko nikad nije kročio, već o delu šire teritorije oko čijeg suvereniteta se dve države spore (budući da je se međunarodno priznata zemlja koja je na toj teritoriji prethodno vršila vlast, i kojoj su one pripadale, 1992. godine dezintegrisala). Štaviše, do okončanja njihovog spora, na imenovanom poluostrvu – iz očiglednih razloga – ne mogu (ni privremeno, a pogotovo ne trajno) boraviti kako stranci, tako čak ni državljani Republike Hrvatske, odnosno Republike Srbije. Pritom, pomenuta tvrdnja Vite Jedličke nije validna ne samo kada se posmatra iz pravnog, već i iz čisto teorijskog/moralnog ugla (kroz prizmu ‘upotpunjene liberalne etike secesije’), jer sve i kad bi određena grupa ljudi – primera radi – pronašla pusto i ranije neotkriveno ostrvo locirano van teritorijalnih voda međunarodno priznatih država (gde bi pozivanje na dotkrinu otkrića možda i moglo imati nekog smisla), sâm čin njenog pojavljivanja na istom ne bi joj po automatizmu pružio pravo na narodno/teritorijalno samoopredeljenje. Data grupacija bi, u najmanju ruku, na tom ostrvu morala trajno da se nastani i da ujedno osnuje zasebnu (kulturno distinktnu) zajednicu, pri čemu bi vremenom takođe trebala da stekne i (makar elementarne) obrise državnosti, poput kapaciteta da stupa u odnose sa drugim suverenim zemljama. Opisani scenario je u današnje vreme, naravno, praktično nemoguće realizovati.

Dakle, jasno je da Srbija i Hrvatska nemaju nikakve pravne obaveze – pa ni i moralnu odgovornost/dužnost – prema samoprozvanim predstavnicima i državljanima Liberlanda, niti prema njihovoj fiktivnoj zemlji. No, dok želje stranaca koji bi (navodno) hteli da se dosele u Gornju Sigu nisu relevantne, isto se ne može reći za volju lokalnih starosedelaca, koji su nastanjeni u drugim delovima ovog neprecizno određenog dunavskog pograničnog prostora. Recimo, blizu srpsko-hrvatsko-mađarske tromeđe nalazi se zaseok Kendija, u kom živi nekoliko porodica, pa se pitanje njihovog prava na odabir države kojoj će ubuduće pripadati ne bi smelo smetnuti s uma prilikom promišljanja potencijalnih načina rešavanja datog spora. Kada je reč o ovom konkretnom selu (a odnedavno i popularnom vikend naselju), treba napomenuti i to da površinu na kojoj se ono nalazi – za razliku od goreimenovanog poluostrva, na koje ekskluzivno pravo trenutno ne polaže ni jedna ni druga zemlja – prisvajaju obe države. Članovi tamošnjih domaćinstava – domaćinstava kojih je posle poplave iz 1996. godine ostalo svega četiri – uglavnom poseduju hrvatsko državljanstvo (mada neki imaju i dvojno), pri čemu su im i adrese prebivališta formalno prijavljene u Republici Hrvatskoj; tačnije, u njenoj

⁵⁸⁵ Ministarstvo vanjskih i evropskih poslova Republike Hrvatske izdalo je zvanično saopštenje u kom se navodi da površina oko koje se Republika Hrvatska i Republika Srbija spore – a prevashodno onaj deo pogranične teritorije koju nijedna od te dve države trenutno ne prisvaja – ne predstavlja ‘ničiju zemlju’, već teritoriju čiji pravni status treba regulisati. No, iako je u istom saopštenju navela da smatra da Gornja Siga nije pod njenom ingerencijom, može se tvrditi da je reakcijom MUP-a Republike Hrvatske ova država *de facto* uspostavila svoj suverenitet na datoj teritoriji. – “On Virtual Narratives at Croatia's Borders”, *Ministry of Foreign and European Affairs of the Republic of Croatia*, Zagreb, 2015, Available from: <http://uk.mvep.hr/en/news/on-virtual-narrativesat-croatia-s-borders,30115.html>. (Accessed Jan 10, 2018), p. 1.

severnoistočnoj opštini Draž. Međutim, svakodnevni život pretežno im je vezan za teritoriju Republike Srbije, budući da im je prelazak nepremošćene reke – kao trenutne *de facto* granice – po raspadu SFRJ otežan i u administrativnom smislu.⁵⁸⁶

Zatim, u kontekstu razmatranja srpsko-hrvatskog graničnog spora važno je naglasiti i to da je ugovor o kupoprodaji nepokretnosti u Kenđiji (i u njoj sličnim lokalitetima, poput nešto južnijeg sela Zmajevac) – kako stvari trenutno stoje – moguće sklopiti kako u hrvatskoj opštini Draž (odnosno u susjednim Kneževim Vinogradima), tako i u Somboru (uz prilaganje odgovarajućeg dokaza o državljanstvu), što je nekoliko novopridošlih stanovnika obližnjeg Monoštorskog rita – poreklom iz treće od tri navedene opštine – proteklih godina i učinilo.⁵⁸⁷ To znači da istu parcelu zemlje u isto vreme – barem u teoriji – formalno mogu posedovati dve različite osobe, do čega na terenu ipak još uvek nije došlo. Pritom, na datom prostoru (prostoru ispreplanih nadležnosti Srbije i Hrvatske) nisu prisutna samo fizička, već i pravna lica. Stoga, prilikom predlaganja razumnih rešenja za granični spor na Dunavu, ne treba zanemariti – primera radi – ni podatak da Javno preduzeće Vojvodinašume već dve decenije aktivno vodi brigu o Specijalnom rezervatu prirode Gornje Podunavlje; rezervatu na kom se nalaze i pomenuti Monoštorski rit i zaseok Kenđija.⁵⁸⁸

Kada se sve činjenice vezane za upravo opisani slučaj racionalno sagledaju, dolazi se do više potencijalnih (logičnih i pravednih) načina na koji se predstavljene nesuglasice i njima srodni problemi – uz malo dobre volje – mogu prevazići. Jedan od tih načina podrazumeva privremeno spuštanje dijaloga o budućem statusu spornih delova dunavskog priobalja sa nivoa očito neefikasnih bilateralnih/diplomatskih pregovora (kojima rukovodi Međudržavna komisija Srbije i Hrvatske) na nivo međuopštinskih razgovora; razgovora poput onih koji su ranije već iznedrili konkretne/pragmatične solucije. Naime, uz odobrenje zvaničnog Beograda i Zagreba, Vlada Kraljevine Holandije posredovala je u uspešnom sklapanju ‘Sporazuma o saradnji između Grada Vukovara u Republici Hrvatskoj i Opštine Bač u Republici Srbiji’ iz 2006. godine (skr. ‘Prvi sporazum Vukovar-Bač’), koji je pet godina kasnije pretočen u detaljniji ‘Sporazum o prijateljstvu i saradnji Grada Vukovara u Republici Hrvatskoj i Opštine Bač u Republici Srbiji’ (skr. ‘Drugi sporazum Vukovar-Bač’).⁵⁸⁹ Prilikom potpisivanja prethodnog dokumenta dogovoreno je da Vukovarska ada – koja se prema katastarskim knjigama nalazi u Hrvatskoj, dok prema principu linije najvećih dubina (ali i prema njenim zakonima) pripada Srbiji – prvi put nakon rata bude otvorena za posetu (kako stanovnicima jednog tako i drugog maločas pomenutog mesta), pri čemu je potpisivanjem potonjeg sporazuma saradnja lokalnih vlasti (po pitanjima vezanim za način kontrolisanja pristupa imenovanom rečnom ostrvu) dodatno proširena.⁵⁹⁰

Naravno, sklapanjem citiranih međuopštinskih ugovora nije se pretendovalo prejudiciranju konačnog rešenja srpsko-hrvatskog graničnog spora, već pronalaženju

⁵⁸⁶ Sanja Kljajić, “Liberland: Ako ne može tu, može tamo”, *Deutsche Welle*, Bonn, 2017, Preuzeto sa: <https://www.dw.com/bs/liberland-ako-ne-mo%C5%BEe-tu-mo%C5%BEe-tamo/a-39596568> (Pristupljeno 26. februara 2022.), str. 1.

⁵⁸⁷ Ibidem, str. 1.

⁵⁸⁸ Javno preduzeće Vojvodinašume, *Osnovni podaci*, Pokrajinska vlada Vojvodine, Novi Sad, Preuzeto sa: <https://geoportal.vojvodina.gov.rs/geoportal/en/jp-%E2%80%9Evojudina%C5%A1ume%E2%80%9D-2> (Pristupljeno 26. februara 2022.), str. 1.

⁵⁸⁹ “Sporazum o prijateljstvu i saradnji Grada Vukovara u Republici Hrvatskoj i Opštine Bač u Republici Srbiji”, *Gradska uprava Grada Vukovara*, Vukovar, 2011, Preuzeto sa: <https://www.vukovar.hr/vijesti/sve-vijesti/upravni-odjeli/224-uo-za-opce-poslove-i-ured-gradonacelnika/4287-vukovar-i-bac-potpisali-sporazum-o-prijateljstvu-i-suradnji> (Pristupljeno 01. marta 2022.), str. 1.

⁵⁹⁰ Ibidem, str. 1.

primenjivih solucija (utemeljenih na pravu na prekograničnu saradnju lokalnih samouprava);⁵⁹¹ solucija koje najpre idu u prilog tamošnjem stanovništvu, budući da na njega dâti teritorijalni spor u praksi najviše i utiče.⁵⁹² Ipak, kada se u obzir uzme njihov relativni uspeh,⁵⁹³ dolazi se do zaključka da bi se nesuglasice oko dunavskog priobalja mogle rešiti ukoliko bi centralne vlasti i jedne i druge države – slično načinu na koji je to predviđeno petom/delimitacionom fazom ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskeg sistema’ – prvo svim jedinicama lokalne samouprave (čije se administrativne linije prostiru do ili preko Dunava) delegirale pravo na postizanje preliminarnog dogovora o tome ko će, kada, po kojim pitanjima i nad kojim delovima sporne teritorije vršiti vlast,⁵⁹⁴ da bi predložena rešenja potom: **a)** razmotrile na najvišem diplomatskom nivou (s namerom njihovog ujednačavanja, u meri u kojoj je to neophodno, izvodljivo i poželjno), a zatim i **b)** pretočile u objedinjeni bilateralni sporazum dve zemlje, odnosno u dugo očekivani ‘Ugovor o državnoj granici između Republike Srbije i Republike Hrvatske’.

Pored legitimno izabranih predstavnika odgovarajućih lokalnih samouprava, u proces vođenja upravo opisanog ‘decentralizovanog’ međuopštinskog dijaloga bi – na prikladan način – takođe trebalo uključiti kako starosedeoce, tako i ostale vlasnike nekretnina lociranih u mestima poput Kendrije i Zmajevca.⁵⁹⁵ Imajući na umu činjenicu da na celokupnoj površini sporne teritorije (bilo privremeno ili stalno) živi svega nekoliko stotina ljudi, odluku o tome kojoj će državi pravo na upravljanje različitim delovima Podunavlja naposljetku pripasti (odnosno o tome u kojoj će joj tačno meri i u kom obliku isto sledovati) nije logično doneti isključivo na osnovu volje tamošnjeg stanovništva, ali se ona – u sklopu međuopštinskih razgovora – svakako mora uzeti u obzir, baš kao i volja predstavnika pravnih lica koja su tamo prisutna. Pritom, kako se stanje na terenu ne bi promenilo i dodatno zakomplikovalo budućim doseljavanjem i drugim/sličnim aktivnostima, bilo bi poželjno da Republika Srbija i Republika Hrvatska – na nekom od narednih sastanaka njihove međudržavne komisije – razmotre i mogućnost donošenja zajedničke odluke o zabrani daljeg naseljavanja datog prostora; odluke koja bi na snazi trebala da ostane sve dok se dogovor o konačnom rešenju dunavskog graničnog spora ne postigne.

⁵⁹¹ Primera radi, ‘Evropska povelja o lokalnoj samoupravi’ Saveta Evrope napominje da lokalne vlasti imaju pravo da saraduju sa odgovarajućim vlastima iz drugih zemalja, sve dok poštuju zakone sopstvene države. – “Evropska povelja o lokalnoj samoupravi”, *Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Saveta Evrope*, Strazbur, 1985, Preuzeto sa: <https://rm.coe.int/european-charter-of-local-self-government-ser-a6/16808d7afc> (Pristupljeno 01. marta 2022.), str. 52-53.

⁵⁹² Miloš Petrović, “Vukovarska ada – (ne)sporan deo srpsko-hrvatske granice na Dunavu”, *Naučne publikacije Državnog univerziteta u Novom pazaru*, vol.4, no.2, 2021, str. 131-140.

⁵⁹³ Vukovarska ada danas je nešto slabije posećena nego pre 2013. godine, usled ukidanja redovnog trajektnog prevoza nakon pridruživanja Republike Hrvatske Evropskoj uniji, ali meštani Vukovara i Bača i dalje imaju pravo pristupa ovom rečnom ostrvu.

⁵⁹⁴ Predstavnici lokalnih samouprava bi pregovore trebali da vode kako sa svojim direktnim prekograničnim susedima (u nameri da se dogovore oko konkretnih načina rešavanja problema neposredno vezanih za njihove opštine, kao što su to prethodno već učinili Grad Vukovar i Opština Bač), tako i sa predstavnicima svih ostalih (u dijalog uključenih) opština, na zajedničkim sastancima na kojima bi se razgovaralo o najpovoljnijim modelima prevazilaženja opštih problema i poteškoća; problema i poteškoća sa kojima se sve involvirane jedinice lokalnih samouprava suočavaju. Ovako koncipiranom procesu bi – ukoliko je to potrebno, a uz pristanak centralnih vlasti obe države – mogao da posreduje treći međunarodni akter, na način sličan onom na koji je Vlada Kraljevine Holandije potpomogla razgovore Vukovara i Bača.

⁵⁹⁵ Primera radi, tamošnje stanovništvo bi moglo da odabere sopstvenog predstavnika/delegata (ili nekoliko njih); delegata čiji bi zadatak bio da njihovo viđenje najboljeg načina rešavanja graničnog spora na Dunavu predstavi kako predstavnicima lokalnih samouprava uključenih u međuopštinski dijalog, tako i Međudržavnoj komisiji Republike Srbije i Republike Hrvatske. Isto važi i za pravna lica koja su prisutna i koja deluju unutar spornih delova Podunavlja.

Polazeći od solucija koje su osmislili većnici Grada Vukovara i odbornici Opštine Bač, može se pretpostaviti da bi to rešenje – ukoliko se do istog dođe na gorepredstavljani način – najverovatnije podrazumevalo uspostavljanje određene vrste kondominijuma, uz posledično jačanje međuopštinske i međuregionalne prekogranične saradnje; kondominijuma poput onog koji je *de iure* na snazi na špansko-francuskom rečnom Ostrvu fazana (gde vrhovni suverenitet nad teritorijom svakih pola godine naizmenično prelazi u ruke susedne države) ili onog koji *de facto* postoji na nemačko-luksemburškoj reci Mozel (gde su nadležnosti involviranih zemalja jasno podeljene). U oba slučaja, Javnom preduzeću Vojvodinašume bi trebalo dozvoliti da nastavi sa aktivnosima koje obavlja u Specijalnom rezervatu prirode Gornje Podunavlje, kao i u nešto južnijem Specijalnom rezervatu prirode Karađorđevo (radi očuvanja ovih zakonom zaštićenih područja), a lokalnom stanovništvu i formalno potvrditi pravo na dvojno državljanstvo, kao i mogućnost posedovanja posebne lične dokumentacije koja bi mu – makar u administrativnom smislu – olakšala prelazak granice u oba smera. Pravo da biraju i da budu birani bi im se istovremeno trebalo dodeliti kako u jednoj tako i u drugoj državi, pri čemu bi im – prema ovako koncipiranom rešenju – to pravo sledovalo kako na republičkom tako i na gradskom/opštinskom nivou, te bi bilo primenjivo u odgovarajućim jedinicama lokalne samouprave. Naravno, da bi se sprečila zloupotreba upravo iznetog predloga – koji bi ljudima sa date teritorije obezbedio donekle povlašćen status u odnosu na njihove susede sa obe strane granice – buduće doseljavanje na pomenuti prostor bi (u opisanoj hipotetičkoj situaciji) trebalo strogo usloviti, mada ne i u potpunosti onemogućiti.⁵⁹⁶

A kada je reč o podeli izvršne vlasti unutar ovde predstavljenog potencijalnog dunavskog kondominijuma, najlogičnije bi bilo slediti postojeće stanje na terenu, prema kom bi Republika Srbija i u budućem periodu bila nadležna za levu, a Republika Hrvatska za desnu obalu reke. Dakle, sudovi i MUP prethodne zemlje nastavili bi da deluju na teritoriji za koju su trenutno *de facto* (a prema njenim zakonima i *de iure*) nadležni, dok bi organi potonje države vlast vršili do linije najvećih dubina (ili do imaginarne linije koja Dunav deli na pola). Ipak, poželjno bi bilo uspostaviti režim prema kom bi – uz saradnju obližnjih policijskih stanica – prelazak imenovane reke (unutar samog kondominijuma) i jednoj i drugoj strani bio omogućen onda kada je to neophodno.

No, ukoliko predloženi kondominijum – iz bilo kog razloga – ne bi bio prihvaćen/usvojen kao konačno rešenje, podela teritorije predstavljala bi drugu potencijalnu soluciju. U tom slučaju, obe strane bi morale biti spremne da pristanu na pravljenje određenih ustupaka, odnosno da jednim delom odustanu od svojih početnih/maksimističkih zahteva i pozicija. Kako stvari trenutno stoje, najveća prepreka formiranju i potpisivanju ‘Ugovora o državnoj granici između Republike Srbije i Republike Hrvatske’ – pokraj neslaganja oko konkretnog principa razgraničenja koji treba primeniti – jesu njihovi suprotstavljeni stavovi po pitanju Vukovarske i Šarengradske ade, koje su bliže istočnoj obali Dunava. U dosadašnjem toku pregovora vođenih na zasedanjima Međudržavne komisije Srbije i Hrvatske, zvanični Zagreb posebno je insistirao na rešenju koje bi prepoznalo njegov suverenitet nad ovim teritorijama. Za prvu navodi da je neraskidivo vezana za istoriju Grada Vukovara, jedinog naseljenog mesta koje se nalazi u neposrednoj blizini ovog rečnog ostrva, dok se na pravo na vršenje vlasti nad drugom pomenutom adom – koja je locirana oko petnaest kilometara nizvodno od prve – poziva ne samo na osnovu katastarskih zapisa, već i usled činjenice da ona nije nastala kao rezultat prirodnih hidromorfoloških procesa (procesa koje zvanični Beograd smatra relevantnim čimbenikom, budući da se vodi principom *Thalveg*), već ljudskom

⁵⁹⁶ Primera radi, pravo na trajni boravak na teritoriji goreopisanog kondominijuma moglo bi se steći stupanjem u bračnu zajednicu sa osobom koja to pravo poseduje odranije; npr. sa osobom koja je na spornoj teritoriji živela pre formiranja kondominijuma.

intervencijom, kada je (još za vreme vlasti Austrougarske monarhije) rečno korito izmenjeno/ispravljeno kako bi se plovidba Dunavom u tom predelu učinila jednostavnijom.⁵⁹⁷

U nameri da se granični spor reši u duhu jačanja dobrosusedskih odnosa, srpsko rukovodstvo bi trebalo da razmotri mogućnost pravljenja ustupka kod dva upravo navedena lokaliteta (koji su posebno važni drugoj pregovaračkoj strani), pod uslovom da predstavnici Republike Hrvatske zauzvrat budu spremni da pristanu na sklapanje dogovora na osnovu kog bi položaj ostalih (nenaseljenih)⁵⁹⁸ delova granice bio definisan primenom principa linije najvećih dubina, uz ugovornu klauzulu prema kojoj bi plovila iz Republike Srbije – u skladu sa ‘Konvencijom o režimu plovidbe na Dunavu’ iz 1948. godine i njenim dodatnim protokolima⁵⁹⁹ – zadržala pravo na neometan prolaz čitavim tokom Dunava (kako im kretanje u predelu Vukovarske i Šarengradske ade ni na koji način ne bi bilo administrativno otežano). Takođe, kako Hrvatskoj – kod drugog upravo pomenutog rečnog ostrva – tom prilikom ne bi pripao i kopneni deo teritorije kojom (Socijalistička) Republika Srbija *de facto* upravlja od 1946,⁶⁰⁰ odnosno od 1992. godine (usled činjenice da se, kao što dolepriloženi prikaz demonstrira, tamošnji dunavski rukavac ne podudara sa devetnaestovekovnim tokom imenovane reke, pa stoga ni sa katastarskim knjigama na kojima prva od dve navedene države zasniva svoje pretenzije), zvanični Zagreb bi na datoj lokaciji trebao da odustane od teritorijalnih zahteva koji prevazilaze domašaj Šarengradske ade. Konačno, bilateralnim sporazumom – koji ni u ovom slučaju ne bi trebalo sklopiti/ratifikovati pre konsultovanja lokalnog stanovništva – bilo bi poželjno definisati redovni vremenski interval (npr. interval od deset godina) nakon čijeg isteka bi se uspostavljena granica ponovo korigovala, s ciljem njenog prilagođavanja hidromorfološkim procesima koji se na terenu neprestano odvijaju, kako – nakon više decenija – usled pomeranja rečnog korita ne bi ponovo došlo do sličnog graničnog spora. Ovaj zadatak najbolje bi bilo poveriti (trajnoj) tehničkoj/stručnoj komisiji za demarkaciju i delimitaciju (nalik onoj koncipiranoj u drugom odeljku trećeg poglavlja disertacije), čiji bi mandat, sastav i precizne nadležnosti takođe trebalo regulisati konačnim ‘Ugovorom o državnoj granici između Republike Srbije i Republike Hrvatske’.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ Namerna izmena prirodnog toka rečnog korita može – ali ne mora nužno – biti povod da se međunarodna granica zadrži na nekadašnjoj liniji najvećih dubina. – Biger Gideon, “Physical Geography and Law: The Case of International River Boundaries”, *GeoJournal*, vol.17, no.3, 1988, p. 346.

⁵⁹⁸ Odluku o tome kojoj će državi naposljetku pripasti naseljeni predeli srpsko-hrvatskog Podunavlja trebalo bi doneti i uz konsultovanje lokalnog stanovništva.

⁵⁹⁹ Prvi član ‘Konvencije o režimu plovidbe na Dunavu’ navodi: „Plovidba na Dunavu biće slobodna i otvorena državljanima, trgovačkim brodovima i robi svih država na bazi ravnopravnosti u pogledu lučkih i plovidbenih taksa kao i u pogledu uslova trgovačke plovidbe.“ – “Konvencija o režimu plovidbe na Dunavu i dodatni protokol od 26. marta 1998. godine”, *Savezno izvršno veće*, Beograd, 1948, Preuzeto sa: <https://www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/Konvencija%20o%20režimu%20plovidbe%20na%20Dunavu.pdf> (Pristupljeno 07. marta 2022.), str. 1-15.

⁶⁰⁰ Šarengradska ada je 1945. godine *de iure* inkorporirana u sastav SR Srbije, ali je odlukom saveznih organa iz 1946. godine da se opština Ilok – u čijem se sastavu imenovano rečno ostrvo u tom trenutku nalazilo – pripoji SR Hrvatskoj, ona postala predmet međurepubličkog spora, budući da se (za razliku od ostatka date opštine) nalazila sa leve strane Dunava.

⁶⁰¹ Periodično utvrđivanje linije najvećih dubina predstavlja ustaljenu međudržavnu praksu koja se sprovodi na mnogim pograničnim rekama. Recimo, ‘Protokolom o delimitaciji rečne granice’, koji čini sastavni deo ‘Sporazuma o državnoj granici i međususedskim odnosima Irana i Iraka’ (skr. ‘Alžirski sporazum’) iz 1975. godine, Republika Irak i Imperijalna država Persija (Iran) predvidele su da međusobnu granicu na reci Šat el Arab formalno koriguju svakih deset godina, vodeći se principom *Thalveg*. Ovaj ugovor je i dan danas na snazi, mada se njime predviđena rešenja – zbog turbulentnih odnosa dve zemlje – ne implementiraju redovno. – Biger Gideon, “Physical Geography and Law: The Case of International River Boundaries”, op. cit., pp. 344-346. / “Treaty concerning the State frontier and neighbourly relations between Iran and Iraq”, *Ministry of Foreign Affairs of Algeria*, Algiers, 1975, Available from: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201017/volume-1017-I-14903-English.pdf> (Accessed Mar 03, 2022), pp. 138-140.

Prikaz 8: Teritorijalne pretenzije Republike Hrvatske (Šarengadska ada 2022. godine)⁶⁰²

Iako upravo predstavljeni poduhvati obrazovanja kondominijuma i/ili podele teritorije (koji bi se mogli realizovati implementacijom goreiznetih predloga) po svemu sudeći čine možda i dva moralno najprihvatljivija i objektivno najizglednija potencijalna rešenja srpsko-hrvatskog graničnog spora, primenom ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ može se doći do još jedne pravedne – mada prilično nekonvencionalne – solucije. Naime, budući da se radi o pretežno nenaseljenom području, delove dunavskog priobalja na kojima niko ne stanuje – a koje obe strane istovremeno (ne)prisvajaju – moguće je (u skladu sa ranije razmatranim inovativnim predlogom Hilela Štajnera i Džonatana Volfa) staviti na aukciju u kojoj bi samo dve imenovane države smele da učestvuju, pri čemu bi akter koji tom prilikom ponudi veću sumu novca stekao pravo da dâti prostor prisvoji *de iure*, nakon što tu sumu isplati poraženom suparniku. Naravno, i u ovom slučaju bi obe države – bez obzira na ishod licitacijskog nadmetanja – trebale da potvrde svoju posvećenost poštovanju ‘Konvencije o režimu plovidbe na Dunavu’; npr. (pred)ugovorom kojim bi se održavanje jedne takve aukcije omogućilo. No, pošto je predstavljeni model rešavanja teritorijalnih sporova prikladno implementirati samo u okviru nenastanjenih/nezauzetih oblasti (oblasti u kojima države pravo da vrše suverenu vlast stiču/poseduju usled posredne, a ne direktne veze njihovog naroda – odnosno njihovih građana – sa teritorijom), njega ne bi trebalo primenjivati na površinskim celinama na kojima se nalaze mesta poput Kendije i Zmajevca. Dakle, sve i kada bi se zvanični Beograd i Zagreb opredelili da proces delimitacije sprovedu na upravo predložen način, poželjno bi bilo da to učine samo na spornim delovima dunavskog priobalja na kojima niko ne živi; delovima koji – na sreću – čine većinu datog prostranstva. U naseljenim područjima, prikladnije bi bilo: **a**) obrazovati kondominijum (koji bi obuhvatao znatno manju površinu od prethodno razmatranog potencijalnog kondominijuma Republike Srbije i Republike Hrvatske) ili **b**) sprovesti pravno obavezujući anketni plebiscit po pitanju državne pripadnosti.

Iako nešto manje inovativna, slična solucija bila bi ona prema kojoj bi obe strane pristale na uspostavljanje granice bilo prema principu linije najvećih dubina ili prema zapisima iz katastarskih knjiga, uz dogovor da Srbija Hrvatskoj – odnosno Hrvatska Srbiji – isplati

⁶⁰² Prikaz preuzet sa Internet adrese: <https://www.google.com/maps/@45.2626473,19.2383155,5938m/data=!3m1!1e3> (Autor: The National Centre for Space Studies in the French Government Space Agency, Pristupljeno 03. marta 2022.)

razliku u vrednosti između: **a**) znatno prostranije teritorije sa istočne obale Dunava (koju bi jedna od te dve države u tom slučaju dobila) i **b**) zemljišta sa zapadne strane date reke (koje bi sledovalo drugoj). Naime, na istočnoj/desnoj obali Dunava – kojom *de facto* upravlja Republika Srbija – nalazi se negde između sto i sto četrdeset, a na zapadnoj/levoj svega deset do trideset kvadratnih kilometara sporne teritorije (pri čemu navedeni podaci variraju u zavisnosti od izvora koji se konsultuju).⁶⁰³ Naravno, i u ovom slučaju – kao i u prethodnom – moralo bi se voditi računa o tome da se volja lokalnog stanovništva uzme u obzir (na prikladan način), kao i o tome da Dunav – ukoliko naposljetku ipak ne bude podeljen u skladu sa principom *Thalveg* – ostane dostupan građanima obe države duž čitavog rečnog korita, odnosno sve od Opštine Bačka Palanka i Grada Iloka na jugu, pa do srpsko-hrvatsko-mađarske tromеđe na severu.

Primenom upravo razmatrane solucije, jednoj strani bi se – isplatom odgovarajućih novčanih sredstava – posredno priznalo da je tokom trajanja graničnog spora zastupala ispravan princip delimitacije, dok bi druga (zauzvrat) realizovala/ozakonila svoje teritorijalne pretenzije. Ovako koncipirano rešenje stoga bi – makar u teoriji – išlo u prilog obema državama, te se nijedna od njih po okončanju postupka razgraničenja ne bi osećala poraženom/izigranom. No, ono se iz najmanje dva razloga ipak ne može smatrati (i u praksi) lako sprovodljivim (*feasible*) predlogom. Pre svega, mogućnost podele teritorije – pa čak i one teritorije sačinjene od nenaseljenih površina koje su, poput delova srpsko-hrvatskog Podunavlja, izložene redovnom plavljenju – u Jugoistočnoj Evropi i dalje predstavlja vrlo delikatno pitanje (koje je najčešće direktno vezano za identitet lokalnih naroda), pa bi se opisani delimitacioni poduhvat – u državi koja bi pristala da zarad ugovorene novčane kompenzacije odustane od svojih inicijalnih teritorijalnih zahteva – mogao interpretirati kao ‘prodaja’ zemlje, odnosno kao izdaja nacionalnih interesa. Primera radi, ‘Sporazum Drnovšek-Račan’ – kojim je 2001. godine umalo prevaziđen slovenačko-hrvatski granični spor – najvećim delom je propao upravo zbog stava приметnog dela hrvatske javnosti da je pravljenje bilo kakvih teritorijalnih ustupaka (prilikom postizanja sveobuhvatnog kompromisnog rešenja) neprihvatljivo, o čemu je prethodno već bilo reči. S druge strane, čak i kada bi se implementaciji predloženog modela razgraničenja pristupilo sasvim racionalno, teško je očekivati da bi se involvirane države mogle dogovoriti: **a**) oko toga koja će od njih dve biti isplaćena, a koja će zauzvrat dobiti spornu teritoriju, ali i **b**) oko vrednosti iste.

Istina, potonji problem bi se – barem u načelu – mogao prevazići najpre formiranjem tehničke/stručne komisije za demarkaciju i delimitaciju srpsko-hrvatske granice (koja bi terenskim radom utvrdila egzaktnu površinu i domet pomenute oblasti), a zatim i obrazovanjem komisije odgovorne za pitanja sukcesije (čije bi radne grupe tom prilikom na sebe preuzele zadatak kvantifikovanja vrednosti datog geografskog prostora),⁶⁰⁴ dok bi se prethodni mogao rešiti zajedničkim imenovanjem neutralnog/internacionalnog arbitražnog tela zaduženog za donošenje nepristrasnog, kriterijumima međunarodnog prava vođenog i obavezujućeg suda o

⁶⁰³ Mladen Klemenčić and Clive Schofield, *War and Peace on the Danube: The Evolution of the Croatia-Serbia Boundary*, op. cit., pp. 16-17 and p. 19.

⁶⁰⁴ Pored toga što bi na sebe preuzela obavezu vršenja procene vrednosti sporne pogranične teritorije (procene koju bi morala da potkrepi valjanim obrazloženjem), komisija za pitanja sukcesije takođe bi bila nadležna i za regulisanje imovinsko-pravnih odnosa privatnih i pravnih lica koja na datom području poseduju nekretnine. S druge strane, komisija za devoluciju vlasti bila bi odgovorna za postepeno prenošenje izvršnih, sudskih i zakonodavnih nadležnosti na aktere kojima bi one pripale po okončanju pomenutog spora. Konačno, referendumskom komisijom (koju bi takođe bilo poželjno formirati prilikom delimitacije međunarodne granice na Dunavu) organizovala bi anketne plebiscite u odgovarajućim oblastima, putem kojih bi lokalno stanovništvo dobilo priliku da iskaže svoj stav po pitanju najoptimalnijih modela za prevazilaženje srpsko-hrvatskog graničnog spora.

tome kojoj strani treba da pripadne teritorija, a kojoj – posledično – sleduje odgovarajuća suma novca. Na ovaj način, deo odgovornosti za eventualni ‘gubitak teritorije’ mogao bi se pripisati arbitražnom sudu (čime bi se izbegla stigmatizacija državnika koji bi skupili hrabrosti da primene model razgraničenja nalik upravo opisanom), pri čemu ni poražena strana ne bi – kao što je to obično slučaj po okončanju standardnog arbitražnog postupka – ostala potpuno praznih ruku, budući da bi bila adekvatno finansijski kompenzovana. Međutim, upravo nedostatak te političke hrabrosti (koja se ogleda u spremnosti na potencijalno žrtvovanje sopstvene popularnosti zarad postizanja dugoročno održivih kompromisnih rešenja), ali i evidentni manjak elementarne političke volje da se bilateralnom prevazilaženju međudržavnih nesuglasica pristupi na ozbiljan način, predstavljaju glavne prepreke u pogledu preciziranja konačne pozicije srpsko-hrvatske granice na Dunavu.

Sledi da najveća manjkavost upravo predstavljene solucije, kao i svih prethodno navedenih rešenja, ne leži u moralnim ili praktičnim/tehničkim nedostacima iznetih predloga (kajih, naizgled, gotovo i da nema), niti u – po svemu sudeći minimalnim – bezbednosnim rizicima njihove implementacije, već u političkoj neprofitabilnosti njihovog preduzimanja. Naime, rukovodstvo u Zagrebu evidentno je donelo procenu da mu se više isplati da: *a*) igra igru čekanja, kako bi – kada za to dođe pogodno vreme – dalji napredak Republike Srbije u procesu pristupanja Evropskoj uniji uslovalo sklapanjem po njega povoljnog ‘Ugovora o državnoj granici’ (slično načinu na koji je i zvanična Ljubljana u jednom momentu blokirala pristupne pregovore Republike Hrvatske sa EU), nego što mu se isplati da *b*) stremi postizanju dokazano nepopularnih kompromisnih rešenja, ili da se upušta u *c*) arbitražni postupak koji bi se mogao završiti porazom. S druge strane, zvaničnom Beogradu u potpunosti odgovara trenutno stanje na terenu – budući da se ono u najvećoj meri podudara sa važećim zakonima Republike Srbije – pa mu se takođe ne žuri sa uzajamnim pronalaženjem solucija (koje bi nužno podrazumevale i činjenje određenih ustupaka), niti mu se granični spor sa Hrvatskom prevazilazi pokretanjem arbitražnog postupka (usled uvek prisutnog rizika da isti na taj način pravnoformalno izgubi). Dakle, kako stvari stoje, Srbija mogućnost korigovanja njene *de facto* uspostavljene dunavske granice – s namerom da izađe u susret teritorijalnim pretenzijama susedne države – najverovatnije neće ozbiljno razmatrati sve dok joj ta opcija ne postane strateški objektivno isplativa (što se može dogoditi jedino kada/ukoliko članstvo u Evropskoj uniji preraste u realnu/opipljivu političku ponudu), pri čemu je – istovremeno – i Hrvatska sasvim spremna da čeka.

Kao treći akter koji će se, ukoliko Srbija doista istraje u deklarisanom nameri da se pridruži EU, u jednom trenutku gotovo izvesno i neposredno uključiti u srpsko-hrvatski granični spor (najverovatnije kao medijator), zvanični Brisel bi – poučen negativnim iskustvom iz Piranskog zaliva, a vođen sopstvenom strategijom jačanja međuopštinske i međuregionalne prekogranične saradnje – trebao da insistira na postizanju kompromisnih rešenja (rešenja nalik onima koja su prethodno predložena u okviru ovog potpoglavlja), s ciljem izbegavanja arbitražnog postupka i svih ranije opisanih neželjenih komplikacija koje on može da proizvede. Involviranjem Evropske unije – kao subjekta međunarodnih odnosa koji sebe teži da predstavi kao ‘normativnu’ silu sposobnu da potpomogne prevazilaženje političkih razmirica i potencijalnih sukoba u njenom neposrednom okruženju (i koji stoga, pored neophodnih kapaciteta, ima i politički motiv da dve pomenute strane ohrabri i stimuliše da intenzivnije saraduju u pogledu zatvaranja otvorenih bilateralnih pitanja) – izgledi rešavanja srpsko-hrvatskog graničnog spora (posredstvom jednog gorepredloženog modela razgraničenja) donekle bi se uvećali u odnosu na period neefikasnih/bezvoljnih pokušaja da se isti prebrodi delovanjem Međudržavne komisije Srbije i Hrvatske, pa bi gorerastrane solucije u tom trenutku i u praksi postale objektivno ostvarive (*feasible in practice*), te nadalje ne bi bile samo u načelu primenjive (*feasible in principle*).

No, ukoliko se ni (eventualno) posredovanje Evropske unije ne okonča postizanjem kompromisnog rešenja, spor na Dunavu naposljetku će se – u jednom momentu, kada se za to stvore optimalne političke okolnosti – najverovatnije rešiti arbitražnim postupkom (što je i predloženo trećom polaznom/hipotetičkom pretpostavkom disertacije); bilo pred Međunarodnim sudom pravde, Stalnim arbitražnim sudom ili putem *ad hoc* arbitraže (za koju su se, recimo, opredelile Republika Slovenija i Republika Hrvatska). U tom slučaju, odluka o tačnoj poziciji srpsko-hrvatske granice biće doneta na osnovu međunarodnih konvencija i relevantnih principa međunarodnog običajnog prava (poput principa *uti possidetis iuris* i/ili *uti possidetis de facto*), pri čemu će se ujedno voditi računa i o geografskim, ekonomskim, kulturno-nacionalnim i istorijskim čimbenicima koji idu u prilog teritorijalnim pretenzijama jedne ili druge strane.⁶⁰⁵

2. Institucionalno (ne)rešeni secesionistički sporovi: Republika Srpska

Mada važan, srpsko-hrvatski granični spor predstavlja samo jedan u nizu nerešenih političko-teritorijalnih problema prouzrokovanih raspadom SFRJ. Pritom, mnogi od tih problema države Zapadnog Balkana opterećuju u znatno većoj meri nego što goreopisani delimitacioni spor opterećuje bilateralne odnose Srbije i Hrvatske. Primera radi, mimoilaženja zvaničnog Sarajeva i Banjaluke po pitanju nadležnosti koje (bi trebale da) sledeju Republici Srpskoj – ali i po pitanju njenog budućeg pravno-političkog statusa – negativno utiču na stabilnost čitavog regiona još otkako je ista osnovana 1992. godine, odnosno otkako je 1995. godine i formalno uspostavljena kao „...jedan od dva ravnopravna entiteta u Bosni i Hercegovini.“⁶⁰⁶ Ovaj pododeljak disertacije stoga je posvećen primeni načela ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ s ciljem predlaganja moralno opravdanih i pravednih načina putem kojih bi se ta mimoilaženja mogla/trebala prevazići. Kao i kod svih prethodno razmatranih primera (ne)uspešno sprovedene secesije – a u skladu sa misaonom tehnikom uspostavljanja refleksivne ravnoteže – i u ovom slučaju valja krenuti od kratkog istorijskog osvrt, da bi se potom prešlo na vrednovanje moralne opravdanosti i sprovodljivosti aktuelnih secesionističkih ambicija.

Bez obzira na to što u svom današnjem obliku postoji nepunih trideset godina, za Republiku Srpsku se može reći da predstavlja savremeni izraz istorijske težnje srpskog naroda sa prostora Bosne i Hercegovine ka nacionalnom samoopredeljenju; težnje koja – u najvećem broju njenih sadašnjih interpretacija – za krajnji cilj ima sjedinjenje sa Srbijom. Iako je se s jedne strane nezahvalno, a s druge i izlišno upuštati u polemiku oko toga u kom je tačno periodu ta težnja postala masovno prisutna kod tamošnjeg pravoslavnog stanovništva (odnosno u raspravu o tome da li su se pripadnici pomenute populacije – u kulturno-etničkom smislu – i pre devetnaestog veka identifikovali kao Srbi ili ne), jasno je da je prostor na kom se danas nalazi BiH još od dolaska Slovena na Balkan neraskidivo vezan za istoriju imenovanog naroda. Primera radi, na prostoru Hercegovine nalazilo se Zahumlje, kneževina koja je činila sastavni deo nemanjičke Srbije, dok je srpski knez Časlav Klonimirović vladao zemljom koja je – prema Spisu o narodima Konstatina VII Porfirogenita (*Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος*), delu poznatijem pod njegovim latinskim nazivom (*De Administrando Imperio*) – obuhvatala i najveći deo istočne i srednje Bosne. Nekoliko vekova kasnije Stjepan/Stefan Tomašević (Kotromanić) postao je ne samo poslednji despot srednjovekovne Srbije, već i poslednji kralj

⁶⁰⁵ Brian Sumner, “Territorial Disputes at the International Court of Justice”, *Duke Law Journal*, vol.53, no.6, 2004, pp. 1781-1782.

⁶⁰⁶ “Ustav Republike Srpske”, *Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1992 (2005), Preuzeto sa: https://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumenti/ustav/lat/ustav_republike_srpske.pdf (Pristupljeno 09. marta 2022.), str. 2. / “Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”, *Vazduhoplovna vojna baza Rajt-Paterson*, Dejton, 1995, Preuzeto sa: <http://ndcsarajevo.org/Dokumenti/Dejtonski-mirovni-sporazum.pdf> (Pristupljeno 09. marta 2022.), str. 35.

Bosne, a s prestola ga je na svom osvajačkom putu – u oba slučaja – svrgnulo nadiruće Osmansko carstvo.⁶⁰⁷

Kao što je poznato, dolazak Turaka pokrenuo je seobe srpskog naroda. Srbi su u više faza migrirali ka predelima Balkanskog poluostrva koji se nalaze severno od krajeva u kojima su ranije pretežno živeli, pa se jedan deo njih tada – između ostalog – nastanio i na teritoriji danas poznatoj kao Bosanska Krajina, ali i na širem području njoj susedne Posavine. Pritom, u nastojanju da zadrži određene društvene privilegije i/ili da stekne povoljniji status od onog u kom se nalazio, primetan procenat bosanske populacije – mahom one naseljene u gradovima/varošima i njihovoj blizini, gde je uticaj turske vlasti bio najprisutniji – vremenom prelazi u islam, pri čemu je verska konverzija u određenim slučajevima sprovedena i silom. S druge strane, pravoslavno stanovništvo u periodu vladavine imenovanog carstva uglavnom bira da boravi u ruralnim krajevima, gde se okuplja oko svojih lokalnih verskih vođa, što im je – nekad u većoj, a nekad u manjoj meri – dozvoljavao osmanski sistem mileta (koji pojedini autori danas smatraju ranim vidom instituta neteritorijalne autonomije).⁶⁰⁸ Stoga ono u trenutku pojave i snaženja pokreta srpskog nacionalnog preporoda (u devetnaestom veku) čini geografski gledano najrasprostranjeniju populaciju, a – spletom okolnosti – i relativnu većinu na prostoru Bosanskog pašaluka/vilajeta.⁶⁰⁹

Ustanci koji su – u periodu između 1804. i 1817. godine – podizani u susednoj Srbiji, kao i postepeno slabljenje Osmanskog carstva, ulivali su pravoslavnom stanovništvu Bosne i Hercegovine nadu da se turskoj vlasti bliži kraj, pa se u jeku jačanja Kneževine Srbije i osnivanja Knjaževine Crne Gore kod njega javlja jasna težnja za nacionalnim ujedinjenjem sa Srbima koji su svoju slobodu izvojevali sa istočne strane reke Drine, odnosno sa Srbima/Crnogorcima kojima je vladala dinastija Petrović-Njegoš. Pobune se stoga – ali i usled nepovoljnog društveno-ekonomskog položaja u kom se tada našla ruralna populacija – sredinom devetnaestog veka dižu prvo u Hercegovini, a potom i u Bosni. Kako bi se stalo na put ovom (po Osmanlije nimalo poželjnom) nacionalnom buđenju pokorenog naroda, tadašnji komesar Visoke porte Ćamil-efendija 1853. godine – između ostalog – zabranjuje pravoslavcima da se izjašnjavaju kao Srbi.⁶¹⁰ Ovaj istorijski podatak nije jedini koji ukazuje na to da je protosrpski kulturno-verski narodni identitet (na teritoriji današnje BiH) u ovom periodu – ako ne i ranije – i definitivno prerastao u jasno profilisan nacionalni identitet. Recimo, to potvrđuje i činjenica da je – uprkos pomenutoj zabrani – tri godine kasnije u Sarajevu osnovana takozvana Srpska narodna škola.⁶¹¹ Stoga i ne čudi što su ustanci 1876. godine – u jeku Nevesinjske puške – izdali ‘Proglas o ujedinjenju’, kojim je Narodna skupština u Kravjaku (održana u blizini Drvara) iskazala nameru da se Bosna pripoji Kneževini Srbiji,

⁶⁰⁷ Sima Ćirković, “Istorija srednjovekovne bosanske države”, *Srpska književna zadruga*, Beograd, 1964, str. 33-36. i str. 323-344.

⁶⁰⁸ Karen Barkley, “The Ottoman Millet System: Non-Territorial Autonomy and its Contemporary Legacy”, *Ethnopolitics*, vol.15, no.1, 2016, p. 24.

⁶⁰⁹ Ni broj pripadnika islamske veroispovesti nije bio zanemarljiv, a dodatno se povećao – i gotovo izjednačio sa brojem pravoslavaca – doseljavanjem muslimana koji su tokom Prvog srpskog ustanka (i u kasnijim seobama) napustili Smederevski sandžak, odnosno Beogradski pašaluk, dok su nakon Drugog srpskog ustanka (i *de facto* oslobođenja Srbije od turske vlasti) mnogi Srbi migrirali u suprotnom pravcu. Treba napomenuti i to da su katolici kroz čitav devetnaesti vek činili nešto malo više od petine stanovništva, koje je bilo koncentrisano – kao i danas – u Zapadnoj Hercegovini, centralnoj Bosni i na desnoj obali reke Save, u mestima zapadno od Brčkog. – “Štastika mjesta i žiteljstva”, *Zemaljska štamparija*, Sarajevo, 1885, Preuzeto sa: <https://www.poreklo.rs/wp-content/uploads/2012/11/Popis-BiH-1885.pdf> (Pristupljeno 09. marta 2022.), str. 1-123.

⁶¹⁰ Čedomir Antić i Nenad Kecmanović, *Istorija Republike Srpske*, NIP Nedeljnik, Beograd, 2016, str. 102.

⁶¹¹ Ibidem, str. 102.

čija je vlast (baš kao i crnogorska) napore pobunjenika aktivno pomagala slanjem oružja i dobrovoljaca, da bi ubrzo zatim i sama otpočela rat za konačno oslobođenje.⁶¹²

Srpsko-turski ratovi doprineli su izbijanju Velike istočne krize, koja je okončana Berlinskim kongresom 1878. godine. Iako je na istom stekla *de iure* nezavisnost, Srbija nije uspjela u namjeri da Bosnu i Hercegovinu inkorporira u svoj sastav, budući da je ona – suprotno želji tamošnjih ustanika – *de facto* potpala pod austrougarsku vlast. Period vladavine Dvojne monarhije obeležen je asimilacionim politikama koje su za cilj imale gašenje iredentističkih težnji kod srpskog naroda. Upotreba ćirilice u nastavi ukinuta je na samom početku okupacije, dok su pritisci na verske poglavare pojačani nakon neuspelog Hercegovačkog ustanka iz 1882. godine. Stoga su dve decenije koje su potom usledile obeležene političkom borbom srpskog naroda za crkveno-školsku autonomiju. Cilj je postignut 1905. godine, kada je 'Uredbom o versko-prosvetnoj upravi u Bosni i Hercegovini' pripadnicima srpskog naroda priznato pravo da se samoidentifikuju kao Srbi i da u školama uče ćirilicu. Pomenuti dokument omogućio je i formiranje nacionalnih političkih partija, pa je prva srpska stranka na tim prostorima osnovana 1907. godine.⁶¹³

Mnogi pripadnici srpskog naroda – pogotovo oni imućniji, koji su živeli u gradskim sredinama – bili su zadovoljni svojim novostečenim društveno-političkim položajem, pa su svoju dalju političku borbu videli u dostizanju istih prava koja su uživali Srbi nastanjeni u drugim krajevima Habzburške monarhije, prevashodno oni sa teritorije današnje Autonomne pokrajine Vojvodine, a ne u otcepljenju od imenovanog carstva. Ipak, školovana srpska (ali i muslimanska) omladina budućnost Bosne i Hercegovine pretežno je videla van Austrougarske, bilo u sastavu Kraljevine Srbije ili zajedničke države svih Južnih Slovena. Aneksiona kriza iz 1908. godine samo je pojačala kod nje već prisutnu potrebu za ustankom; potrebu koja je dodatno podsrekivana iz Beograda. Od mnogobrojnih političko-revolucionarnih omladinskih organizacija koje su u tom periodu aktivno delovale, najupamćenija će – zbog Sarajevskog atentanta iz 1914. godine – ostati Mlada Bosna; pokret koji je zapravo predstavljao ne sasvim konstituisanu skupinu više njih. Neposredno po ubistvu Franca Ferdinanda (*Franz Ferdinand*) u Sarajevu je došlo do antisrpskih demonstracija, tokom kojih su uništavane srpske radnje i imovina. Nedugo zatim, Austrougarska napada Srbiju i započinje Prvi svetski rat.

Pred samo potpisivanje primirja Saveznika s Nemačkom u novembru 1918. godine, Vojska Kraljevine Srbije prelazi Drinu i brzo uspostavlja kontrolu nad čitavom Bosnom i Hercegovinom, a potom i nad drugim krajevima u tom trenutku još neproglašene Kraljevine SHS. Na datoj teritoriji se u isto vreme obrazuje krakotrajna/prelazna Država Slovenaca, Hrvata i Srba, dok mnoga samoproklamovana narodna veća – poput onih formiranih u Trebinju, Foči, Bijeljini i Bihaću – i sama donose odluke o neposrednom sjedinjenju sa tek oslobođenom susednom zemljom. Pojedini autori navode da su čak četrdeset dva od pedeset četiri sresa Bosne i Hercegovine na taj način proglasila ujedinjenje sa Srbijom.⁶¹⁴ Odmah nakon toga – tačnije, po osnivanju Kraljevine SHS i usvajanju 'Vidovdanskog ustava' iz 1921. godine – teritorija nekadašnjeg austrougarskog Kondominijuma BiH administrativno je podeljena na više oblasti, pa je se na datom prostoru po prvi put pojavila lokalna srpska politička elita. Obrazovanjem banovina nepunu deceniju kasnije, etnički prilično homogena Vrbaska banovina – sa sedištem u Banjaluci – postala je centar političko-ekonomskog i kulturnog života Srba iz Bosanske Krajine, dok Srbi iz šireg Podrinja, centralne Bosne i Istočne Hercegovine

⁶¹² Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni: 1875–1878*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973., str. 231.

⁶¹³ Čedomir Antić i Nenad Kecmanović, op. cit., str. 125-128.

⁶¹⁴ Milan Đorđević, *Srbija i Jugosloveni za vreme rata 1914-1918*, Sveslovenska knjižara, Beograd, 1922, str. 248.

Drinsku i Zetsku banovinu u međuratnom periodu dele sa tamošnjom muslimanskom (i u manjoj meri hrvatskom) populacijom.⁶¹⁵

Okupacija Kraljevine SHS od strane sila Osovine i posledično obrazovanje Nezavisne Države Hrvatske (skr. NDH) – koja je u svoj sastav 1941. godine inkorporirala čitavu teritoriju današnje BiH – izložila je pripadnike srpskog naroda nastanjene na imenovanom prostoru najstrašnijim zločinima (sistematski sprovedenim od strane ustaškog režima, s ciljem njihovog potpunog etničkog istrebljenja, proterivanja i/ili prinudnog prekrštavanja); zločinima koji bi – prema kriterijumima navedenim u drugom članu ‘Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida’ – sasvim sigurno i zvanično bili podvedeni pod dato krivično delo da su počinjeni nakon usvajanja citiranog dokumenta.⁶¹⁶ Kako bi se zaštitili i ujedno borili da okončaju stradanje kroz koje je njihov narod prolazio, mnogi Srbi iz Bosne i Hercegovine pristupaju Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije, pri čemu neki to čine i iz ideoloških razloga. Drugi pak – istom prilikom – prilaze Jugoslovenskoj vojsci u otadžbini, te stupaju u jedinice koje su bile pod komandom četničkog vojvode Momčila Đujića (Zapadna Bosna), odnosno Pavla Đurišića (Istočna Hercegovina). I jednoj i drugoj vojsci mogu se pripisati zločini počinjeni protiv civilnog stanovništva, ali je evidentno da su oni sprovedeni od strane pripadnika Ravnogorskog pokreta – za razliku od onih za koje su odgovorne komunističke snage – neretko bili etnički motivisani.⁶¹⁷

Rukovodstvo partizanskog pokreta najduži period rata provodi na teritoriji koja će po oslobođenju postati deo Narodne (a kasnije Socijalističke) Republike Bosne i Hercegovine (skr. SR BiH), pa su i temelji FNRJ/SFRJ formalno postavljeni upravo unutar budućih granica ove federalne jedinice; konkretno u Bihaću i Jajcu, prilikom prvog i drugog zasedanja AVNOJ-a. Ipak, ona je status jedne od šest republika stekla poslednja, tek nakon što je predlog da se konstituiše kao autonomna pokrajina Narodne Republike Srbije – za koji su se zalagali Moša Pijade, Sreten Žujović i Milovan Đilas – i definitivno odbačen. No, „(u) model centralizovane federacije u kojoj je ‘pravo naroda na samoopredeljenje do otcepljenja’ tretirano kao konzumirano, Bosna i Hercegovina se čak mnogo bolje uklopila od ostalih republika jer, za razliku od Srbije i Crne Gore – nije imala živu tradiciju državne samostalnosti, a za razliku od Hrvatske i Slovenije, njeni žitelji nisu ni maštali da je steknu.“⁶¹⁸

Demografska struktura BiH – na koju su primetno uticali rat i zlodela počinjena protiv civilnog (u najvećoj meri srpskog) stanovništva u periodu između 1941. i 1945. godine – nepovratno je izmenjena neposredno po okončanju Drugog svetskog rata, kada je Bosansku Krajinu i Istočnu Hercegovinu (a u manjoj meri i Podrinje i Posavinu) u želji za boljom budućnošću trajno napustilo više desetina hiljada srpskih kolonista, kako bi se nastanili u predelima Banata i Bačke iz kojih su prethodno proterani nemački starosedeooci. Seoskoj populaciji koja je ostala u imenovanim delovima Bosne i Hercegovine loši životni uslovi dodatno su otežani kolektivizacijom zemlje i domaćih životinja, što je – uporedo sa naglom industrijalizacijom gradova i kasnijim otvaranjem granica ka inostranstvu – mnoge žitelje ruralnih krajeva motivisalo da naposletku i sami odu iz svojih rodnih mesta. Rezultat upravo

⁶¹⁵ Čedomir Antić i Nenad Kecmanović, op. cit., str. 155-156.

⁶¹⁶ “Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida”, *Ujedinjene nacije*, Njujork, 1948, Preuzeto sa: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Konvencija-o-spre%C4%8Davanju-i-ka%C5%BEjavanju-zlo%C4%8Dina-genocida.pdf> (Pristupljeno 10. marta 2022.), str. 1.

⁶¹⁷ Tokom masakra počinjenog u Pljevljima, Foči, Priboju i Čajniču u februaru 1943. godine, stradalo je nekoliko hiljada civila muslimanske veroispovesti. – “Spisak žrtava Februarskog pokolja 1943. godine – žrtve u opštini Pljevlja”, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 1969, Preuzeto sa: http://bosnjaci.net/pdfs/spisak_zrtava_februarskog_pokolja_1943.pdf (Pristupljeno 10. marta 2022.), str. 1-36.

⁶¹⁸ Čedomir Antić i Nenad Kecmanović, op. cit., str. 211.

opisanog višefaznog procesa emigracije bio je taj da su Srbi – koji su na datom prostoru kroz istoriju činili najbrojniju etničku grupaciju – na popisu sprovedenom 1971. godine (na kom je Muslimanina iz SFRJ ujedno po prvi put omogućeno da se izjasne kao pripadnici zasebnog južnoslovenskog naroda) izgubili status relativne većine.⁶¹⁹

Pokraj demografskih, sedamdesete godine dvadesetog veka obeležile su i značajne promene na planu pravno-političkog uređenja SFRJ. Iako je postepeni proces dalje (kon)federalizacije države i slabljenja centralnih vlasti započet čitavu deceniju ranije,⁶²⁰ Ustavom iz 1974. godine i formalno je uspostavljena zakonska podloga koja je socijalističkim republikama (pa i autonomnim pokrajinama) omogućila da unutar sopstvenih administrativnih okvira u praksi deluju gotovo potpuno nezavisno jedne od drugih, što je na nivou saveznih organa prouzrokovalo njihovo (vremenom sve učestalije) međusobno prepiranje i političko sukobljavanje. Ekonomska kriza koja je nastupila u sledećoj dekadi samo je dodatno zakomplikovala već dovoljno složenu političku situaciju, što je ideju o jedinstvenoj državi južnoslovenskih naroda (i njenih narodnosti) uzdrmalo do temelja. Propast komunizma i uvođenje višepartijskog sistema 1990. godine ideološki poražena i ekonomski troma Jugoslavija nije mogla da premosti.

Odumiranje imenovane države posebno se odrazilo na SR BiH. Prvi slobodni izbori pokazali su da tamošnje etničke podele zapravo nikada nisu istinski prevaziđene, pogotovo ne u ruralnim sredinama (bez obzira na to što je se više od četiri decenije – u ovoj republici možda i intenzivnije nego u ostalim federalnim jedinicama – beskompromisno insistiralo na politici bratstva i jedinstva). Iako nisu imale dovoljno vremena ni da se potpuno konstituišu, a kamoli da pažljivo oforme i biračima prezentuju svoje partijske programe, najveći broj glasova 18. novembra 1990. godine osvojile su tri tek osnovane nacionalne stranke. U nameri da na republičkom nivou smene predstavnike tadašnjeg režima, date organizacije strateški isplativu odluku o formiranju zajedničke vlasti donose i sprovode bez većih poteškoća. No, budući da su se udružile bez jasnog plana o koracima koje je trebalo preduzeti po formiranju vladajuće koalicije, pomenute partije se od samog početka sukobavljaju oko ključnih pitanja, prevashodno oko onih koja su se ticala budućnosti SFRJ. Dok je se Srpska demokratska stranka (skr. SDS) na čelu sa Radovanom Karadžićem zalagala za očuvanje Jugoslavije (i BiH kao njenog sastavnog dela), Stranka demokratske akcije Alije Izetbegovića (skr. SDA) i Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (odnosno HDZBiH, kojom je tada rukovodio Stjepan Kljuić) već su početkom 1991. godine počele implicitno da zagovaraju secesiju ove federalne jedinice, da bi se tom cilju – delom zbog straha da će narodi koje predstavljaju ostati zarobljeni u ‘skraćenoj Jugoslaviji’ kojom bi upravljao Miloševićev režim, a delom jednostavno zbog želje za eksternim teritorijalnim samoopredeljenjem – otvoreno posvetile nakon što je postalo sasvim evidentno da ni SR Slovenija i SR Hrvatska neće ostati u zajedničkoj državi.⁶²¹

Uvidevši da se njihovo pravo na samoopredeljenje (odnosno na život u jednoj državi) – za koje su se prvi put izborili 1918. godine, da bi ga kasnije potvrdili i nakon okončanja Drugog svetskog rata – aktivno dovodi u pitanje (kako u SR BiH, tako i u susednoj SR Hrvatskoj), Srbi u periodu od aprila do septembra 1991. godine obrazuju više srpskih autonomnih oblasti (skr. SAO) u krajevima u kojima čine većinu. Ove samoproglašene jedinice teritorijalne/političke samouprave nastaju po uzoru na nekoliko meseci ranije

⁶¹⁹ “Jugoslavija: statistički godišnjak 1918-1988”, *Savezni zavod za statistiku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Beograd, 1989, Preuzeto sa: <http://publikacije.stat.gov.rs/G1989/Pdf/G19892004.pdf> (Pristupljeno 10. marta 2022.), str. 45.

⁶²⁰ Vladislavljević Nebojša, *Antibirokratska revolucija*, Arhipelag, Beograd, 2021, str. 48-58.

⁶²¹ Čedomir Antić i Nenad Kecmanović, op. cit., str. 280-281.

samoproklamovanu SAO Krajinu, u kojoj su se u tom trenutku već odvijali oružani sukobi. Po njihovom formiranju, a nakon što je Skupština SR BiH u kasnim noćnim satima između 14. i 15. oktobra – u sklopu izrazito burne sednice, koju su srpski poslanici prethodno napustili – usvojila kontroverzni ‘Memorandum o reafirmaciji suverenosti Bosne i Hercegovine’ (što je učinjeno mimo Ustavom predviđene procedure),⁶²² konstituisana je Skupština srpskog naroda BiH (skr. SSN BiH). To (od strane zvaničnih organa nepriznato) telo ubrzo zatim raspisuje plebiscit, na kom je postavljeno sledeće pitanje: „Da li ste saglasni sa Odlukom Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, od 24. oktobra 1991. godine, da srpski narod ostane u zajedničkoj državi Jugoslaviji, sa Srbijom, Crnom Gorom, SAO Krajina, SAO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem, te drugim koji se za taj ostanak izjasne?“⁶²³ Prema podacima koje su objavili organizatori referenduma, pri izlaznosti od oko 85% glasača, njih više od milion i sto hiljada – ili oko 96,4% – na citirano pitanje odgovorilo je potvrdno.⁶²⁴ SSN BiH stoga je sve administrativne jedinice u kojima je apsolutna većina stanovnika glasala za ostanak u Jugoslaviji pripojila nekoj od ranije obrazovanih srpskih autonomnih oblasti.

Ne mareći za jasno demonstriranu volju srpskog naroda, Predsedništvo SR BiH odlučilo je – po ugledu na Sloveniju i Hrvatsku, a uz protivljenje članova Predsedništva Biljane Plavšić i Nikole Koljevića – da se odazove pozivu EEZ (upućenom svim republikama SFRJ decembarskom ‘Deklaracijom o Jugoslaviji’)⁶²⁵ i da zatraži priznavanje nezavisnosti od strane njenih država članica. Budući da se imenovano telo za preduzimanje datog koraka opredelilo uprkos nepostojanju konsenzusa političkih predstavnika tri najbrojnije etničke zajednice (koji, istina, u njemu formalno nije bilo neophodno postići, mada mu je se u opisanim okolnostima svakako bilo razumno težiti), SSN BiH 9. januara 1992. godine proglašava Republiku srpskog naroda Bosne i Hercegovine. Ime Srpska Republika BiH usvojeno je mesec dana kasnije, prilikom donošenja njenog ustava (da bi do septembra bilo promenjeno još dva puta, prvo u Srpska Republika, a potom i u ono koje i dan danas nosi; Republika Srpska). Za glavni grad određeno je Sarajevo, pri čemu je ujedno iskazana i namera da se sve teritorije na kojima su Srbi činili većinu – kako u tom trenutku, tako i pre 1941. godine – vremenom inkorporiraju u sastav nastajućeg političkog entiteta.⁶²⁶

Neposredno nakon toga, Badinterova komisija objavljuje izveštaj, u kom se – u okviru njenog četvrtog mišljenja – bavila zahtevom Predsedništva Socijalističke Republike BiH da data federalna jedinica SFRJ bude prepoznata kao nezavisna zemlja. Pomenuto arbitražno telo je tom prilikom konstatovalo da je amandman LX, koji je ‘Ustavu SR BiH’ dodat 31. jula 1990. godine (kako bi ista bila definisana kao „...suverena demokratska država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata – i pripadnika drugih naroda i

⁶²² „Ustav SR BiH je nakon usvajanja amandmana LIX-LXXX 31. jula 1990. godine jasno definisao način funkcionisanja parlamenta BiH, kojim je bio zaštićen princip konstitutivnosti srpskog, muslimanskog i hrvatskog naroda, odnosno sprečena mogućnost da se bilo koja odluka u parlamentu donese preglasavanjem predstavnika jednog naroda. Ustavom je propisano da u Skupštini BiH postoji Savet za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti BiH, u kojem se odluke donose saglasnošću predstavnika svih naroda i narodnosti. Ako najmanje dvadeset poslanika iz redova jednog naroda smatra da se predloženim skupštinskim aktom narušava ravnopravnost, taj predlog je automatski morao da bude odbačen od strane Saveta.“ – Igor Vukadinović, *Ko je i kada razbio BiH ili zašto je 9. januar temelj državnosti Republike Srpske?*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2019, Preuzeto sa: <http://www.nspm.rs/sudbina-dejtonske-bih-i-republika-srpska/9.-januar-temelj-drzavnosti-republike-srpske.html?alphabet=1> (Pristupljeno 11. marta 2022.), str. 1.

⁶²³ “Odluka o raspisivanju i provođenju plebiscite srpskog naroda u Bosni i Hercegovini”, *Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1991, Preuzeto iz: Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, vol.92, br.1, str. 1.

⁶²⁴ Čedomir Antić i Nenad Kecmanović, op. cit., str. 285.

⁶²⁵ “Declaration on Yugoslavia and on the Guidelines on the Recognition of New States”, op. cit., p. 1485.

⁶²⁶ Čedomir Antić i Nenad Kecmanović, op. cit., str. 285.

narodnosti koji žive na njenoj teritoriji“⁶²⁷ u načelu već bio sadržan u republičkom Ustavu iz 1974. godine, te da stoga, a nasuprot argumentaciji lidera SDA i HDZBiH, nije predstavljao „...značajnu novinu u odnosu na ranije pravno stanje.“⁶²⁸ Ujedno je evidentirana i neformalnim referendumom jasno artikulirana želja srpskog naroda da ostane u sastavu SFRJ, odnosno da se otcepi od SR BiH u slučaju da ona istupi iz Jugoslavije, pa je priznavanje nezavisnosti ove federalne jedinice – zbog nepostojanja konsenzusa o budućem međunarodnom statusu Bosne i Hercegovine među njenim stanovništvom – uslovljeno većinskom podrškom osamostaljenju; podrškom koja je morala biti iskazana na zvaničnom plebiscitu organizovanom tim povodom. No, prema tada važećem republičkom ‘Zakonu o referendumu’, pokraj većine glasova odazvanih građana, secesionistički tabor je takođe bio u obavezi da obezbedi i izlaznost od najmanje dve trećine (tačnije 66,66%) registrovanih birača.⁶²⁹

Odlukom Skupštine SR BiH – na sednici koju je najveći broj poslanika srpske nacionalnosti i ovog puta napustio – dvodnevni plebiscit o otcepljenju zakazan je za 29. februar i 1. mart 1992. godine. Pošto nijedna od tri zavađene strane (dve separatističke i jedna unionistička) nije bila spremna da odustane od sopstvenih političkih ciljeva, izbijanje oružanih sukoba – koji su u Hrvatskoj (iz gotovo istih razloga) tada već bili prerasli u otvoreni rat – delovalo je sve izvesnije kako se dan referenduma bližio. U Sarajevu se stoga formiraju Zelene beretke (paravojna formacija Stranke demokratske akcije),⁶³⁰ dok je u Zapadnoj Hercegovini pripremljen teren za konstituisanje Hrvatskog vijeća odbrane. U Beogradu je prethodno već obrazovano više paravojnih jedinica koje su aktivno delovale na ratištu u Hrvatskoj, pri čemu je srpsko rukovodstvo u JNA u tajnosti planiralo premeštanje oficira i vojnika (poreklom Srba iz SR BiH) na teritoriju tamošnjih SAO, kako bi lideri Republike Srpske nad njima mogli da preuzmu komandu po tada očekivanom priznanju nezavisnosti Bosne i Hercegovine od strane država članica EEZ.⁶³¹ Za to vreme, sve tri etničke zajednice dodatno se vojno organizuju u okviru odgovarajućih jedinica Teritorijalne odbrane SR BiH, kao i formiranjem lokalnih dobrovoljačkih milicija, koje se ubrzano naoružavaju.⁶³²

Drugog dana održavanja referenduma o nezavisnosti – koji su Srbi organizovano bojkotovali, znajući da broj odazvanih glasača bez njihovog učešća gotovo sigurno neće dostići neophodnih 66,66% – pripadnici Zelenih beretki su u Sarajevu ispalili pucnje na srpsku svadbenu povorku, pri čemu je jedan od svatova ubijen. Po gradu se ubrzo zatim postavljaju barikade, pa je došlo i do razmene vatre, ali je JNA uspjela da uspostavi red i mir.⁶³³ Ne mareći za to što je po objavljivanju rezultata postalo evidentno da dvotrećinska izlaznost nije

⁶²⁷ “Deset mišljenja Badinterove komisije”, *Badinterova komisija*, op. cit., str. 4.

⁶²⁸ Ibidem, str. 4.

⁶²⁹ “Zakon o referendumu”, *Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1977 (1991), Preuzeto iz: Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, vol.77, br.29. i vol.91. br.24, str. 1-9.

⁶³⁰ Prethodno je – pod rukovodstvom SDA – već bilo formirano Vijeće odbrane muslimanskog naroda, koje je do početka 1992. godine preraslo u takozvanu Patriotsku ligu. – Marko-Atilla Hoare, “Civilian-Military Relations in Bosnia-Herzegovina 1992-1995”, in: Branka Magaš and Ivo Zanić (eds.), *The War in Croatia and Bosnia-Herzegovina 1991-1995*, Routledge, London, 2013, pp. 181-182.

⁶³¹ Mediji – poput beogradskog Vremena i sarajevskog Oslobođenja – su u to vreme pisali o postojanju tajnog Plana RAM (strategije osmišljene u samom vrhu JNA); plana koji je za nameru imao vojno organizovanje i naoružavanje Srba nastanjenih izvan granice SR Srbije. – NIN, “Ko je počeo rat?”, *NIN: Nedeljne informativne novine*, Beograd, 2002, Preuzeto sa: <https://nin.co.rs/2002-08/29/24816.html> (Pristupljeno 11. marta 2022.), str. 1.

⁶³² Marko-Atilla Hoare, *How Bosnia Armed*, Saqi Books, London, 2004, p. 36.

⁶³³ Iako Srbi iz Bosne i Hercegovine ovaj događaj uzimaju za početak ratnih sukoba u SR Bosni i Hercegovini, treba naglasiti da je do tog trenutka u imenovanoj federalnoj jedinici SFRJ već bili počinjeno više etnički motivisanih ubistava.

dostignuta (naime, otcepljenje jeste podržalo 99,44% birača, ali pri odzivu njih 63,31%),⁶³⁴ predsednik Predsedništva SR BiH Alija Izetbegović proglasio je nezavisnost već 3. marta 1992. godine, koju je potom – uz odsustvo srpskih poslanika – ratifikovala i republička skupština, nakon čega i definitivno počinju ozbiljniji oružani sukobi. No, pošto su u tom momentu u toku bili mirovni pregovori kojima su u ime EEZ posredovali Piter Karington (*Peter Carington*) i Žoze Kutiljero (*José Cutileiro*), međunarodno priznanje je isprva izostalo. Iako je SSNBiH – koja je u međuvremenu promenila ime u Narodnu skupštinu Srpske Republike – isprva jednoglasno odbacila ‘Karington-Kutiljerov plan’ (koji je predvideo osamostaljenje krajnje decentralizovane/kantonalizovane i *de facto* konfederativne BiH, u kojoj bi se najveći broj političkih ovlašćenja našao u rukama izrazito autonomnih nacionalnih teritorijalnih jedinica, čije bi administrativne linije bile utemeljene kako na principu nacionalnog samoopredeljenja tako i na demografskim, geografskim, ekonomskim i drugim relevantnim kriterijumima),⁶³⁵ pomenuti pregovori su uspešno okončani. Predstavnici sve tri strane su 18. marta – nakon dorade Kutiljerovog inicijalnog predloga – potpisali ‘Lisabonski sporazum’, pristajući na njegovu implementaciju (u ime svojih nacionalnih zajednica).

Nažalost, Alija Izetbegović je svoj potpis povukao samo deset dana kasnije, nakon sastanka sa tadašnjim ambasadorom SAD u Jugoslaviji Vrenom Cimermanom (*Warren Zimmermann*),⁶³⁶ pa je tako – ispostaviće se – propuštena i poslednja prilika da se međuetnički rat u Bosni i Hercegovini spreči. Već krajem marta, borbe su se vodile širom imenovane zemlje, koju su 6. aprila 1992. godine kao nezavisnu državu među prvima priznale SAD i članice EEZ, a ubrzo zatim i drugi međunarodni akteri.⁶³⁷ Sa zločinima protiv čovečnosti i etničkim čišćenjem – koje je obuhvatalo kako proterivanje civila tako i masovna ubistva pripadnika ‘neprijateljskih’ etničkih grupacija – počelo se odmah po izbijanju oružanih sukoba. Prvi masakr sproveden je u posavskom selu Sijekovac, gde su takozvane Hrvatske odbrambene snage i muslimanske jedinice Teritorijalne odbrane BiH ubile više desetina srpskih civila, a samo nekoliko dana kasnije u Bijeljini je usmrćen nešto veći broj Muslimana/Bošnjaka, koji su ubedljivo najviše stradali tokom tri godine rata.⁶³⁸ Među najstrašnije zločine koji su nad pripadnicima ovog naroda sprovedeni na teritoriji i u neposrednoj blizini Republike Srpske – bilo od strane MUP-a/Vojske RS ili srpskih paravojnih formacija – ubrajaju se i poduhvati proterivanja i mučenja stanovništva i masakri počinjeni u Doboju, Foči, Brčkom, Prijedoru,

⁶³⁴ Admir Mulaosmanović, “Na putu ka nezavisnosti. Referendum u Bosni i Hercegovini”, *Historijska traganja*, vol.41, no.1, 2012, str. 226.

⁶³⁵ Josip Glaurdić, *The Hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia*, Yale University Press, London, 2011, p. 294.

⁶³⁶ Postoje mnogobrojni iskazi o tome šta je rečeno na sastanku Izetbegović-Cimerman (npr. poput onog da je Cimerman obećao priznanje nezavisne i unitarne BiH od strane SAD ukoliko Izetbegović odustane od ‘Lisabonskog sporazuma’). I sâm Cimerman je protivrečno govorio o svom susretu sa Izetbegovićem, pa je tako jednom prilikom rekao da je predsednika Predsedništva SR BiH – koji mu se žalio na ‘Karington-Kutiljerov plan’ – samo upitao zašto ga je potpisao ako mu se ne dopada. Iako se Izetbegovićev motiv ne može sa preciznošću utvrditi, činjenica je da je on svoj potpis sa ‘Lisabonskog sporazuma’ povukao neposredno nakon sastanka sa Cimermanom. – Binder David, “U.S. Policymakers on Bosnia Admit Errors in Opposing Partition in 1992”, *The New York Times*, New York, 1993, Available from: <https://www.nytimes.com/1993/08/29/world/us-policy-makers-on-bosnia-admit-errors-in-opposing-partition-in-1992.html> (Accessed Mar 11, 2022), p. 1.

⁶³⁷ U tome su ih preduhitrile samo Bugarska i Turska, koje su nezavisnost BiH prepoznale i pre njenog proglašenja nezavisnosti. – “Lista zemalja koje su priznale Bosnu i Hercegovinu i datumi uspostavljanja diplomatskih odnosa”, *Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2020, Preuzeto sa: http://www.mvp.gov.ba/vanjska_politika_bih/bilateralni_odnosi/datumi_priznanja_i_uspostave_diplomatskih_odnosa/?id=6 (Pristupljeno 11. marta 2022.), str. 1.

⁶³⁸ Prema Bosanskoj knjizi mrtvih, od ukupnog broja žrtava, skoro dve trećine su bili Muslimani/Bošnjaci (66,64%), a najveći deo te populacije činili su civili. Srbi su činili 26,00%, a Hrvati 8,76% od nešto manje od 100.000 identifikovanih žrtava. – Mirsad Tokača, *Bosanska knjiga mrtvih: ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo, 2012, str. 125-126.

Zvorniku, Višegradu i Srebrenici (poslednji od kojih je Međunarodni sud pravde u svojoj presudi po tužbi BiH protiv Srbije i Crne Gore 2007. godine označio kao genocid),⁶³⁹ kao i trogodišnja opsada i granatiranje Sarajeva. Istovremeno, Armija Republike Bosne i Hercegovine i muslimanske paravojne jedinice činile su zlodela – sa ništa manje strasni, ali daleko manje delotvorno od suparničkih oružanih snaga – nad Srbima i Hrvatima širom imenovane zemlje, pri čemu je prvi od dva imenovana naroda pogotovo stradao u Sarajevu i u neposrednoj okolini Bratunca i Srebrenice. Pritom, nedužni ljudi ubijani su i u okviru hrvatsko-muslimanskog/bošnjačkog sukoba (pretežno vođenog u Hercegovini i u centralnoj Bosni), kao i u srpsko-hrvatskom konfliktu u Bosanskoj Posavini.

Usled upravo pobrojanih i drugih zločina (koji su počinjeni do tog trenutka), Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija već početkom 1993. godine usvaja Rezoluciju 808, kojom nalaže da se – zbog grubog kršenja međunarodnog humanitarnog prava na prostoru bivše Jugoslavije – formira internacionalni tribunal nadležan za gonjenje odgovornih lica,⁶⁴⁰ pa je nekoliko meseci kasnije u Hagu obrazovan MKTJ. Mada je u domaćoj javnosti – s pravom ili ne – više puta označen kao politički sud (čija je uloga, prema tom tumačenju, između ostalog bila i ta da potvrdi ratno-propagandni narativ o gotovo ekskluzivnoj odgovornosti srpskog rukovodstva – i posredno naroda – za raspad SFRJ, pa i za sukobe koji su potom nastupili), ostaje činjenica da je pred telom osnovanim od strane Ujedinjenih nacija skoro čitav politički i vojni vrh ratne Republike Srpske osuđen za najstrašnije zločine protiv čovečnosti, što važi i za politički i vojni vrh Hrvatske Republike Herceg-Bosne. Postojanje udruženih zločinačkih poduhvata – čiji je cilj bio da se većina nesrpskog, odnosno nehrvatskog stanovništva, prisilno i trajno ukloni iz pojedinih područja Bosne i Hercegovine – potvrđeno je: **a**) u prvostepenoj presudi dvojici visoko pozicioniranih pripadnika Resora državne bezbednosti Republike Srbije (Jovici Stanišiću i Franku Simatoviću) izrečenoj pred Pretresnim većem Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove u Hagu (skr. Mehanizam),⁶⁴¹ u okviru koje su kao članovi prvog od dva upravo pomenuta udružena zločinačka poduhvata – pored ostalih – navedeni i Slobodan Milošević, Radovan Karadžić, Ratko Mladić, Biljana Plavšić i Željko Ražnatović Arkan,⁶⁴² kao i **b**) u žalbenoj presudi ‘Hercegovačkoj šestorki’ (unutar koje je kao

⁶³⁹ Masakr u Srebrenici okarakterisan je kao genocid i u pravosnažnoj presudi Ratku Mladiću izrečenoj od strane Žalbenog veća Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove u Hagu 2021. godine. – “Judgment in Case MICT-13-56-A: Prosecutor v. Ratko Mladić”, *International Residual Mechanism for Criminal Tribunals*, The Hague, 2021, Available from: https://www.irmct.org/sites/default/files/case_documents/210608-appeal-judgement-JUD285R0000638396-mladic-13-56-en.pdf (Accessed Mar 11, 2022), pp. 259-260. / “Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, *International Court of Justice*, The Hague, 2007, Available from: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf> (Accessed Oct 10, 2020), p. 184. and pp. 198-199.

⁶⁴⁰ “Resolution 808: Adopted by the Security Council at its 3175th meeting”, *Security Council of the United Nations*, New York, 1993, Available from: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_808_1993_en.pdf (Accessed Mar 12, 2022), p. 2.

⁶⁴¹ Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove u Hagu uspostavljen je na osnovu Rezolucije 1966 Saveta bezbednosti UN iz 2010. godine, s namerom da po isteku mandata MKTJ-a i Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu nasledi njihove funkcije. – “Resolution 1966: Adopted by the Security Council at its 6463rd meeting”, *Security Council of the United Nations*, New York, 2010, Available from: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1966> (Accessed Mar 12, 2022), p. 2.

⁶⁴² Stanišić i Simatović lično nisu označeni kao članovi udruženog zločinačkog poduhvata političkog i vojnog rukovodstva Republike Srbije i Republike Srpske, ali je utvrđeno da su bili svesni njegovog postojanja. Trenutno je u toku žalbeni postupak, koji se vodi pred Žalbenim većem Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove u Hagu. – “Judgment in Case MICT-15-96-T: Prosecutor v. Jovica Stanišić and Franko Simatović”, *International Residual Mechanism for Criminal Tribunals*, The Hague, 2021, Available from: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/MICT-15-96/JUD286R0000638701.pdf> (Accessed Mar 12, 2022), p. 160.

jedan od saučesnika imenovan i Franjo Tuđman).⁶⁴³ S druge strane, primetan deo masovnih ubistava koje je izvršila Armija Republike Bosne i Hercegovine – uprkos podignutim optužnicama, brojnim svedočenjima i prvostepenim presudama – naposljetku je svejedno prošao potpuno nekažnjeno. Naime, do završetka mandata MKTJ osuđeno je svega pet pripadnika pomenutih oružanih snaga, pri čemu za zločine počinjene nad Srbima u Podrinju niko nije odgovarao.⁶⁴⁴

Nakon više neuspelih pokušaja da se rat i upravo opisano stradanje civila u Bosni i Hercegovini okončaju dogovorom sukobljenih aktera,⁶⁴⁵ 21. novembra 1995. godine konačno je – posle tri nedelje intenzivnih pregovora – postignut ‘Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini’ (poznatiji kao ‘Dejtonski mirovni sporazum’), koji su nepunih mesec dana kasnije u Parizu u ime sopstvenih nacionalnih zajednica i formalno potpisali Alija Izetbegović, Franjo Tuđman i Slobodan Milošević. Sukobljene strane pristale su da obustave dalja ratna dejstva, kao i na to da Bosna i Hercegovina nastavi da postoji u dotadašnjim međunarodno priznatim granicama, kao država tri konstitutivna naroda nastanjena u dva entiteta; Republici Srpskoj i Federaciji BiH.⁶⁴⁶ U trenutku njegovog sklapanja, ‘Dejtonski mirovni sporazum’ je u srpskoj javnosti doživljen kao poraz, bez obzira na to što je rukovodstvo Republike Srpske od svojih inicijalnih ratnih ciljeva – koji su, između ostalog, podrazumevali i rekurzivnu secesiju od tek otepljene Bosne i Hercegovine radi ostanka u S(F)RJ – odustalo već u avgustu 1992. godine; neposredno pred održavanje londonske Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji, na kojoj je već bilo sasvim jasno da će budući status imenovanog entiteta – po

⁶⁴³ “The Trial Summary for Prlić et al.”, *The International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991*, The Hague, 2017, Available from: <https://www.icty.org/x/cases/prlic/acjug/en/171129-judgement-summary.pdf> (Accessed Oct 10, 2020), op. cit., p. 7.

⁶⁴⁴ “Judgement List”, *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*, The Hague, 2017, Available from: <https://www.icty.org/en/cases/judgement-list> (Accessed Mar 12, 2022), p. 1.

⁶⁴⁵ Pokraj ranije pomenutog ‘Karington-Kutiljerovog plana’ iz 1992. godine, u opticaju su bili i ‘Vens-Ovenov plan’ iz 1993. godine, ‘Oven-Stoltenbergov plan’ takođe iz 1993. godine, kao i ‘Plan Kontakt grupe’ iz 1994. godine. ‘Vens-Ovenov plan’ predložili su izaslanik Ujedinjenih nacija Sajrus Vens (*Cyrus Vance*) i izaslanik Evropske ekonomske zajednice lord Dejvid Oven (*David Owen*). Iako je predsednik Republike Srbije Slobodan Milošević bio spreman da prihvati plan pod pritiskom međunarodnih sankcija protiv SRJ, predsednik Republike Srpske Radovan Karadžić učinio je sve da dati mirovni plan propadne, budući da je njime predviđena podela Bosne i Hercegovine na deset pokrajina, pa samim tim i teritorijalno rastakanje Republike Srpske. S druge strane, ‘Oven-Stoltenbergov plan’ – u čijem je osmišljanju pored lorda Dejvida Ovena učestvovao i specijalni predstavnik Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija za bivšu Jugoslaviju Torvald Stoltenberg (*Thorvald Stoltenberg*) – odbacio je Alija Izetbegović (ponovnim povlačenjem potpisa), jer je smatrao da bošnjačka strana ima pravo da neposrednu vlast vrši nad više od 33% teritorije BiH (koliko joj je ponuđeno imenovanim planom). Konačno, ‘Plan Kontakt grupe’ – odnosno izaslanika SAD, Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske, Nemačke, Italije i Rusije – nije prihvatila Narodna skupština Republike Srpske, jer je njime predviđeno ukidanje koridora kod Brčkog; koridora koji je Bosansku Krajinu spajao sa Podrinjem. Ipak, tokom pregovora je neformalno usvojena formula prema kojoj je po okončanju rata Republika Srpska trebala da vrši vlast nad 49%, a Federacija BiH (koja je prethodno obrazovana ‘Okvirnim sporazumom o Federaciji u BiH’, odnosno ‘Vašingtonskim sporazumom’) nad 51% bosansko-hercegovačke teritorije; formula koja je implementirana prilikom sklapanja ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’ 1995. godine. – “The Vance-Owen Plan: Agreement relating to Bosnia and Herzegovina”, *United Nations*, New York, 1993, Available from: https://ucdpged.uu.se/peaceagreements/fulltext/BA_930502_The%20Vance-Owen%20Plan.pdf (Accessed Mar 12, 2022), pp. 1-23. / “The Owen-Stoltenberg Plan: Agreement relating to Bosnia and Herzegovina”, *United Nations*, Geneva, 1993, Available from: <https://www.peaceagreements.org/viewmasterdocument/472> (Accessed Mar 12, 2022), pp. 1-34. / “Contatct Group July 1994 Proposal”, *United Nations*, New York, 1994, Available from: <https://digitallibrary.un.org/record/705480?ln=en#record-files-collapse-header> (Accessed Mar 12, 2022), p. 1. / “Okvirni sporazum o Federaciji u BiH”, *Bela kuća*, Vašington, 1994, Preuzeto sa: <https://yuhistorija.com/serbian/doc/vashingtonski%20sporazum.pdf> (Pristupljeno 12. Marta 2022.), str. 377-384.

⁶⁴⁶ “Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”, *Vazduhoplovna vojna baza Rajt-Paterson*, str. 35.

okončanju oružanih sukoba – biti regulisan unutar BiH.⁶⁴⁷ Pritom, primetan broj Srba nastanjenih sa zapadne strane reke Drine pomenuti mirovni ugovor smatrao je ne samo nepovoljnim, već i nametnutim rešenjem, budući da tadašnjem predsedniku Republike Srpske – Radovanu Karadžiću – nije dozvoljeno da bude član delegacije SRJ koja je isti dogovorila i potpisala, jer je MKTJ u tom trenutku protiv njega već podigao optužnicu. Naime, Karadžića su involvirani međunarodni akteri (usled pada Republike Srpske Krajine, teritorijalnih gubitaka u Bosanskoj Krajini i NATO bombardovanja položaja Vojske RS) primorali da pristane da pregovore u ime Republike Srpske u Ohaju/Dejtonu vodi Savezna Republika Jugoslavija, odnosno predsednik Republike Srbije Slobodan Milošević, za kog se s razlogom pretpostavljalo da će biti daleko spremniji na postizanje kompromisa sa bošnjačkom i hrvatskom stranom.⁶⁴⁸

No, i pored toga što su morali da se odreknu delova teritorije na kojoj su u trenutku potpisivanja ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’ živeli (i koja je bila pod njihovom vojnom kontrolom), Srbi su prihvatanjem imenovanog dokumenta ostvarili pravo na interno nacionalno samoopredeljenje u okvirima Ustavom prepoznate konstitutivne jedinice BiH; pravo koje im je garantovalo široku političku autonomiju. Pritom, sama Bosna i Hercegovina je uspostavljena kao *de facto* konfederacija Republike Srpske i Federacije BiH (pošto su dāti entiteti, pokraj ostalih nadležnosti, isprva zadržali čak i sopstvene oružane snage); konfederacija koja je od samog početka više ličila na međunarodni protektorat nego na doista suverenu/nezavisnu državu.⁶⁴⁹ Ovu konstataciju najbolje potvrđuje činjenica da su gotovo sve međunarodne misije i institucije koje su osnovane kako bi nadgledale/osigurale implementaciju ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’ – odnosno njihove naslednice – dve i po decenije kasnije i dalje prisutne u Bosni i Hercegovini.⁶⁵⁰ Primera radi, Snage Evropske unije Alteja (skr. EUFOR Alteja) oformljene su po odlasku NATO Snaga za stabilizaciju (skr. SFOR) 2004. godine, koje su i same zamenile NATO Snage za implementaciju (skr. IFOR), čiji je zadatak bio da tokom svog jednogodišnjeg mandata – a po ukidanju Zaštitnih snaga Ujedinjenih nacija (skr. UNPROFOR) – osiguraju sprovođenje vojnih segmenata pomenutog mirovnog ugovora. Zatim, Misija OEBS-a takođe još uvek deluje u ovoj zemlji, iako je inicijalno bila nadležna za organizovanje slobodnih, fer i poštenih izbora 1996. godine. Konačno, tu je i Kancelarija visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu; zvaničnika Ujedinjenih nacija čija je (polu)formalna politička uloga daleko najkroverznija, pošto direktno podriva entitetsku autonomiju.⁶⁵¹

Naime, ‘Dejtonski mirovni sporazum’ i Rezolucija 1031 Saveta bezbednosti UN – kao dva dokumenta koja predstavljaju pravnu osnovu za postojanje i delovanje visokog predstavnika za BiH – upućuju na to da je imenovana institucija prevashodno uspostavljena da „...nadzir(e) implementaciju (civilnih aspekata) mirovnog sporazuma.“⁶⁵² Međutim, evidentno je da su mnogi evropski zvaničnici – koji su se u međuvremenu našli u ulozi visokog

⁶⁴⁷ Čedomir Antić i Nenad Kecmanović, op. cit., str. 286.

⁶⁴⁸ U delegaciji SRJ jesu bili i pojedini predstavnici Republike Srpske, poput predsednika Narodne skupštine RS Momčila Krajišnika, ali je Slobodan Milošević imao pravo donošenja konačne odluke po svim pitanjima oko kojih srpska delegacija nije mogla da postigne interni dogovor. Pošto je prethodno pristao i na ‘Vens-Ovenov plan’, pa čak i na to da zatvori granicu SRJ prema Republici Srpskoj (nakon što je Narodna skupština RS odbila da odobri sklapanje datog mirovnog sporazuma), međunarodni medijatori s pravom su verovali da će Milošević biti daleko popustljiviji pregovarač od Karadžića. – Ibidem, str. 287.

⁶⁴⁹ Naime, konstitutivni entiteti BiH isprva su imali znatno veća politička ovlašćenja od onih koja obično sledeju članicama konfederacija, s jednim ključnim izuzetkom; nisu imali pravo da napuste imenovanu državu.

⁶⁵⁰ Pritom, troje od devet sudija Ustavnog suda BiH čine strani državljani.

⁶⁵¹ Bosnu i Hercegovinu je u međuvremenu – tačnije 2012. godine – jedino napustila Policijska misija Evropske unije (skr. EUPM), naslednica Misije Organizacije Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini (skr. UNMIBiH) koja je bila nadležna za uspostavljanje vladavine prava kroz reforme policijskih snaga i pravosudnog sistema.

⁶⁵² “Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”, *Vazduhoplovna vojna baza Rajt-Paterson*, str. 66.

predstavnik – svoj mandat interpretirali na znatno drugačiji način od onog koji je predviđen gorepomenutim dokumentima, pri čemu su neki na sebe preuzimali ulogu gotovo nalik onoj koju su nekada uživali kolonijalni guverneri, budući da su sebi davali za pravo da donose zakone, formiraju institucije, smenjuju demokratski izabrane političare i da umanjuju/ukidaju nadležnosti entiteta.⁶⁵³ Sve ovo pravdano je pozivanjem na ‘bonska ovlašćenja’, odnosno na ‘Bonsku deklaraciju’ iz 1997. godine, što je problematično iz najmanje dva razloga. Prvo, jedanaesti član ‘Bonske deklaracije’ – iz kog pomenuta ovlašćenja i proizilaze – ne predstavlja ništa više od deklarativne podrške nameri visokog predstavnika da sopstveni autoritet upotrebi u svrhu donošenja privremenih mera onda kada zastupnici konstitutivnih naroda BiH ne mogu da se dogovore oko važnih pitanja; mera koje bi na snazi trebale da ostanu samo dok Predsedništvo BiH ili Savet ministara BiH ne donese suprotnu odluku, vodeći se – naravno – načelima ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’.⁶⁵⁴ Drugim rečima, ‘Bonska deklaracija’ nigde ne navodi široki spektar ovlašćenja koja su evropski zvaničnici – koji su tu funkciju vršili tokom proteklih dve i po decenije – u praksi uživali. Zatim, ona ne predstavlja pravni akt (već, kao što joj i sâm ime kaže, pravno neobavezujuću političku deklaraciju), pa stoga njen jedanaesti član ne može služiti kao pravni osnov za uvećanje ingerencija visokog predstavnika. Naime, ‘Bonsku deklaraciju’ usvojio je Savet za sprovođenje mira, multilateralno političko telo koje je – usled političke inicijative Ujedinjenog Kraljevstva – osnovano neposredno po postizanju ‘Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini’, ali čije formiranje nije bilo predviđeno ovim dokumentom. Dakle, politički dokumenti samonametnute međunarodne inicijative nikako ne mogu biti stariji od pravno obavezujućeg ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’, niti od propratne Rezolucije 1031.

No, upravo navedena argumentacija – koju su pravnici i zvaničnici Republike Srpske, u nameri da zaštite autonomiju datog entiteta, često iznosili u postratnom periodu – nije znatno uticala na činjenično stanje, koje je više puta potvrdilo da se odluke visokog predstavnika (obično) tretiraju kao obavezujuće unutar oba entiteta Bosne i Hercegovine. Tako je visoki predstavnik Karlos Vestendrop (*Carlos Westendorp*) 1999. godine bez većih poteškoća smenio tadašnjeg predsednika Republike Srpske Nikolu Poplašena, dok je Pedi Ešdaun (*Paddy Ashdown*) 2004. godine razrešio dužnosti predsednika Narodne skupštine RS Dragana Kalinića i još pedeset osam demokratski izabranih funkcionera ovog entiteta. Međutim, nisu sve odluke usvajane bez pogovora, što je demonstrirano i skorašnjim primerom vezanim za dopune krivičnog zakona BiH; dopune na osnovu kojih je negiranje genocida u Srebrenici postalo kažnjivo zatvorom u trajanju od šest meseci do pet godina, a koje je – neposredno pred istek njegovog mandata sredinom 2021. godine – nametnuo visoki predstavnik Valentin Incko (*Valentin Inzko*).

Iako mu je deklarativna namera bila da svoj povlašćeni položaj iskoristi kako bi dekretom uklonio jednu od ključnih prepreka koje stoje na putu suštinskog pomirenja Srba i Bošnjaka u toj zemlji (onu koja se tiče njihovih suprotstavljenih pogleda na nedavnu ratnu prošlost), Incko je ‘Zakonom o zabrani negiranja genocida’ – sasvim očekivano – zapravo samo doprineo dodatnom produbljenju postojećih podela, što je postalo evidentno gotovo u momentu obelodanjivanja imenovanog dokumenta. Dok je bivši bošnjački član Predsedništva Bosne i Hercegovine i trenutni predsednik SDA Bakir Izetbegović čestitao visokom predstavniku na donošenju ljudske i civilizacijske odluke usmerene ka međuetničkom

⁶⁵³ Primera radi, Republika Srpska je do 2006. godine izgubla čak šezdeset četiri nadležnosti koje su joj pripadale neposredno po potpisivanju ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’. – Čedomir Antić i Nenad Kecmanović, op. cit., str. 291.

⁶⁵⁴ “Bonn Conclusions”, *Peace Implementation Council*, Bonn, 1997, Available from: <http://www.ohr.int/pic-bonn-conclusions/?print=pdf> (Accessed Mar 18, 2022), pp. 17-18.

pomirenju, aktuelni član Predsedništva BiH i predsednik vladajuće stranke u Republici Srpskoj Milorad Dodik odmah je po njenom izricanju naveo da način njenog usvajanja/nametanja nije u skladu sa ‘Opštim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini’ (odnosno da se tim činom podrivaju ‘Dejtonskim mirovnim sporazumom’ zagarantovane nadležnosti Republike Srpske), zbog čega se navedena odluka u datom entitetu neće primenjivati. Predsednica Republike Srpske Željka Cvijanović nedugo je zatim izdala ukaz kojim su goreopisane izmene krivičnog zakona Bosne i Hercegovine proglašene nevažećima unutar granica ovog entiteta.⁶⁵⁵

Situacija se potom dodatno zakomplikovala dolaskom nemačkog političara Kristijana Šmita (*Christian Schmidt*) na mesto visokog predstavnika za BiH, budući da ga je na isto – suprotno prethodno ustanovljenoj proceduralnoj praksi – postavio Savet za sprovođenje mira, a ne Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija. Milorad Dodik i zvaničnici Republike Srpske stoga su – pozivajući se ponovo na ‘Dejtonski mirovni sporazum’, a uz svesrdnu podršku Rusije – odbili da prepoznaju novoimenovanog visokog predstavnika, što nije faktički uticalo na njegovu ulogu, ali jeste donekle poljulalo njegov legitimitet. Uvidevši da je ova odluka, kao i ona o neprihvatanju Inckovih izmena krivičnog zakona, prošla uz negodovanje zvaničnog Sarajeva i predstavnika zapadnih zemalja, ali bez ozbiljnijih posledica po rukovodstvo Republike Srpske i njega samog, Dodik je nedugo zatim najavio novi set mera usmerenih ka ‘vraćanju oduzetih nadležnosti’. Usledilo je usvajanje ‘Deklaracije ustavnih principa’ (u najvišem zakonodavnom telu Republike Srpske); deklaracije kojom je Vladi RS naloženo da pripremi tekst Ustava „...kojim će se potvrditi sve nadležnosti Republike Srpske, osim onih koje po Ustavu BiH pripadaju Bosni i Hercegovini.“⁶⁵⁶ Predviđeno je i poništavanje nekoliko ključnih zakona i presuda Ustavnog suda BiH na osnovu kojih je Republika Srpska prethodno (uz politički pritisak iz Vašingtona i Brisela) pristala na prenošenje određenih prava i ovlašćenja – koja su joj, prema tumačenju njenih zvaničnika, garantovana ‘Dejtonskim mirovnim sporazumom’ – sa entitetskog nivoa na nivo centralnih vlasti Bosne i Hercegovine; prevashodno onih prava i ovlašćenja koja se tiču oružanih snaga, sistema indirektnog oporezivanja, objedinjenog Suda BiH (formiranog odlukom visokog predstavnika) i Visokog sudskog i tužilačkog saveta BiH (tela čija je osnovna obaveza imenovanje sudija i tužilaca u Bosni i Hercegovini).⁶⁵⁷

Pored kritika koje upućuju na činjenicu da entiteti ne mogu posedovati autoritet da samoinicijativno povrate nadležnosti koje su prethodno prenete na centralne vlasti, ovog je puta usledila i oštra reakcija SAD i EU. Zvanični Vašington je krajem 2021. godine Miloradu Dodiku uveo – a potom početkom 2022. godine i proširio – sankcije, dok je Evropski parlament usvojio izveštaj koji države članice poziva na preduzimanje istih mera ukoliko Dodik nastavi da opstruiše rad institucija BiH. Imenovani političar je tim dokumentom ujedno optužen i za nepoštovanje Ustava BiH i drugih odredbi ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’, pa stoga i za narušavanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta Bosne i Hercegovine.⁶⁵⁸ Izložen političkom pritisku, Dodik – koji je mogućnost održavanja referenduma o nezavisnosti Republike Srpske

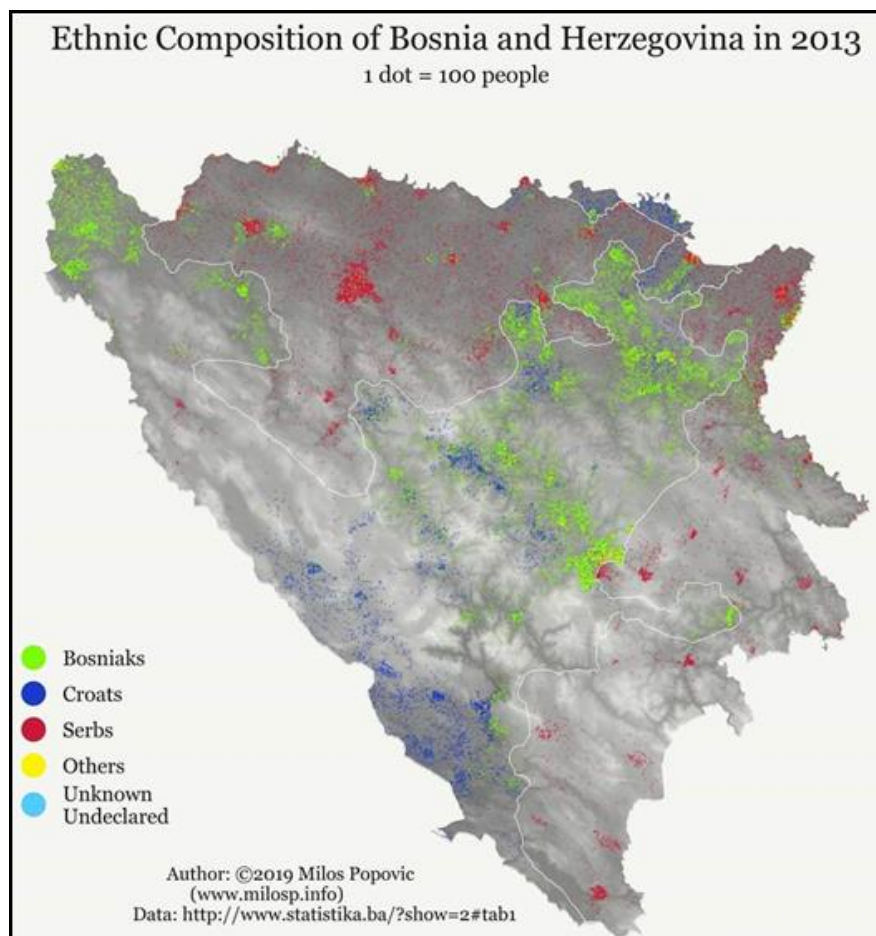
⁶⁵⁵ Milojević Milorad i Marija Augustinović, “Traži se provjera ustavnosti odbacivanja zabrane negiranja genocida u RS”, *Radio Slobodna Evropa*, Banjaluka, 2021, Preuzeto sa: <https://www.slobodnaevropa.org/a/pred-sjednica-republike-srpske-ukaz-negiranje-genocida/31506683.html> (Pristupljeno 20. marta 2021.), str. 1.

⁶⁵⁶ “Deklaracija o ustavnim principima”, *Narodna skupština Republike Srpske*, Banjaluka, 2021, Preuzeto sa: <https://www.narodnaskupstinars.net/?q=la/narodna-skup%C5%A1tina/sjednice/materijali-za-sjednice/materijali-za-dvadeset-%C4%8Detvirtu-posebnu-sjednicu> (Pristupljeno 20. marta 2022.), str. 9.

⁶⁵⁷ Za primer jednog takvog zakona – koji su poslanici Narodne skupštine RS sami doneli – može se uzeti: “Zakon o prestanku važenja Zakona o Vojsci Republike Srpske”, *Narodna skupština Republike Srpske*, Banjaluka, 2005, Preuzeto iz: Službeni glasnik Republike Srpske, vol.117, br.5, str. 1.

⁶⁵⁸ “Statement on the Political Crisis in Bosnia and Herzegovina (BiH) and Call for a Value Based EU Approach”, *European Parliament*, Strasbourg, 2022, Available from: <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20220124RES21626/20220124RES21626.pdf> (Accessed Mar 20, 2022), p. 1.

neretko pominjao tokom svog premijerskog, a kasnije predsedničkog mandata – naglo je ublažio sopstvenu retoriku. Primera radi, u svom obraćanju poslanicima Evropskog parlamenta – sredinom marta 2022. godine – naglasio je da Republika Srpska ne želi secesiju, već da je jednostavno posvećena očuvanju ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’. No, istom prilikom je s pravom napomenuo i to da se stanje permanentne političke krize u BiH ne može naprosto prevazići nametanjem odluka koje umanjuju autonomiju srpskom narodu, pogotovo ne onih odluka koje se podudaraju sa (ratnim) ciljevima bošnjačkog rukovodstva; prevashodno sa ciljem stvaranja unitarne Bosne i Hercegovine.⁶⁵⁹ S druge strane, bošnjački zvaničnici ostali su pri višegodišnjem stavu da političkoj krizi svojim ponašanjem ponajviše doprinosi upravo Milorad Dodik (a ne zvaničnici centralnih vlasti BiH, poput visokog predstavnika, čije prisustvo i delovanje načelno podržavaju), argumentujući da njegova politika nije ništa više od politike podela koja šteti ne samo srpskom narodu u BiH, već svim građanima date države.⁶⁶⁰

Prikaz 9: Etnički sastav Bosne i Hercegovine 2013. godine⁶⁶¹

Samo iz njihovih sukobljenih pogleda na ulogu visokog predstavnika za BiH (odnosno iz njihovog suprotstavljenog tumačenja pravnog položaja ‘bonskih ovlašćenja’ naspram entitetskih nadležnosti) lako se zaključuje da su stavovi političara iz Sarajeva i Banjaluke

⁶⁵⁹ N1 Beograd, “Dodik pred Evropskim parlamentom: BiH u stanju krize, RS ne želi secesiju”, *Informativna multiplatforma N1*, Beograd, 2022, Preuzeto sa: <https://rs.n1info.com/region/dodik-pred-evropskim-parlamentom-bih-u-stanju-krize-rs-ne-zeli-secesiju/> (Pristupljeno 20. marta 2022.), str. 1.

⁶⁶⁰ N1 Sarajevo, “Izetbegović okrivio Dodika, stigla prva reakcija iz RS”, *Informativna multiplatforma N1*, Sarajevo, 2022, Preuzeto sa: <https://ba.n1info.com/vijesti/izetbegovic-okrivio-dodika-stigla-prva-reakcija-iz-rs/> (Pristupljeno 21. marta 2022.), str. 1.

⁶⁶¹ Prikaz preuzet sa Internet adrese: https://twitter.com/milos_agathon/status/1190978366725394432/photo/1 (Autor: Miloš Popović, Pristupljeno 11. marta 2022.)

gotovo jednako nepomirivi danas koliko su to bili i uoči međuetničkog sukoba koji je izbio 1992. godine, s tim što ovog puta – ponajpre zbog političkog i vojnog prisustva zapadnog dela međunarodne zajednice – nijedna strana ne preti oružjem. Ipak, evidentno je da prvi i u mirnim okolnostima nastavljaju svoju političku borbu okrenutu ka daljoj unitarizaciji/centralizaciji države (u kojoj im s vremena na vreme svojim odlukama pomaže i visoki predstavnik), dok drugi streme jačanju entitetskih ovlašćenja (u nadi da će se u jednom trenutku stvoriti povoljni uslovi za otcepljenje Republike Srpske). Istovremeno, prvi insistiraju na interpretaciji rata prema kojoj njihovom narodu pripada ekskluzivna uloga žrtve (a susednom isključivo uloga agresora), pri čemu Srebrenicu uzimaju za simbol sopstvenog stradanja, dok drugi idu u suprotnu krajnost, aktivno i uporno odbijajući da prepoznaju da je u pomenutom mestu – prema ranije citiranim presudama MSP i MKTJ – počinjen genocid (nipodištavajući značaj tih sudskih odluka). Stoga i ne čudi što je na polju tranzicione pravde i iskrenog pomirenja nekada zaraćenih naroda učinjeno samo onoliko koliko je bilo krajnje nužno, bez suštinskog pomaka u smeru poboljšanja međuetničkih odnosa. Kao što se može videti osvrtnom na gorepriloženu mapu Bosne i Hercegovine, rezultati poslednjeg popisa ukazuju na to da nacionalne zajednice danas uglavnom žive odvojeno, budući da su mnogi delovi zemlje – koji to pre rata nisu bili – sada ili ‘etnički čisti’ ili gotovo potpuno pusti. Retki povratnici – među nekada izbeglim ili interno raseljenim licima – često se suočavaju sa nizom opipljivih problema, od onih direktnih (poput diskriminacije na nacionalnoj i/ili verskoj osnovi), do onih posrednih/strukturnih (poput nepostojanja objektivnih ekonomskih uslova za stanovanje u mestima koja su zbog sukoba morali da napuste). Sledi da je međuetnički/secesionistički spor u BiH – iako formalno/institucionalno okončan 1995. godine – zapravo ostao nerešen, a da je Bosna i Hercegovina posledično izrasla u nedovršenu državu podeljenog društva; društva sačinjenog od tri međusobno odvojene društveno-političke/nacionalne zajednice, od kojih dve susedne Srbiju/Hrvatsku naizgled doživljavaju kao sopstvenu domovinu u većoj meri nego što je to slučaj sa zemljom u kojoj žive.

Imajući na umu to da će Bosna i Hercegovina – ukoliko se nastavi sa implementacijom važećeg mirovnog modela – po svemu sudeći i nadalje nastaviti da postoji kao *de facto* protektorat Evropske unije i SAD (bez objektivnog izgleda da u skorije vreme preraste u doista funkcionalnu i suverenu demokratsku državu; državu u kojoj bi etničke grupe bile u stanju da uspostave minimalni/elementarni društveno-politički konsenzus), logično se nameće sledeće pitanje: „Ima li trenutni status kvo moralno valjanu (i u praksi primenjivu) alternativu?“ Jedna od opcija koja je uvek prisutna u javnom diskursu kada se debatuje o potencijalnom revidiranju ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’ jeste postepeno pretvaranje Bosne i Hercegovine u unitarnu državu. No, budući da je imenovana zemlja nezavisnost stekla tako što su muslimanska/bošnjačka i hrvatska nacionalna zajednica 1992. godine konzumirale pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje na štetu srpskog naroda (naroda kome je ono, usled primene principa *uti possidetis iuris*, istovremeno uskraćeno), jasno je da politike koje streme daljem umanjivanju nadležnosti Republike Srpske – odnosno potpunom ukidanju njene teritorijalne autonomije – nipošto ne mogu biti etički opravdane. Jednostavno, kao što je argumentovano tokom formiranja normativnog segmenta ‘upotpunjene liberalne etike seceije’, niko ne sme poništiti stečeno kolektivno pravo na interno samoopredeljenje, pogotovo ne u okolnostima u kojima je pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje već oduzeto (i to bez moralno valjanog osnova).

A pošto unitarizacija BiH ne predstavlja etički prihvatljivu opciju, dok se ni očuvanje statusa kvo – iz prethodno već pomenutih razloga – ne može smatrati legitimnom solucijom, smisljeno je se zapitati: „Da li je razjedinjenje nepomirenih nacionalnih zajednica, koje bi podrazumevalo otcepljenje Republike Srpske (kao i njeno pripajanje Republici Srbiji), moguća alternativa postojećem institucionalnom rešenju?“ Kako bi se na ovo pitanje pružio adekvatan

odgovor, prvo je neophodno ustanoviti: **a)** da li Srbi iz Bosne i Hercegovine – gledano kroz prizmu ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ – uopšte poseduju moralno pravo na (iredentističku) secesiju, a potom i **b)** da li bi njihova primena istog bila opravdana i izvodljiva u praksi.

Na osnovu prethodno napravljenog istorijskog pregleda, sasvim je jasno da su Srbi početkom 1992. godine neupitno imali valjan povod da unilateralno proglase nezavisnost od Bosne i Hercegovine, budući da bi činom rekurzivnog otepljenja – u datom momentu – samo potvrdili odranije stečeno pravo da žive u državi čiji je glavni grad Beograd; pravo koje im je oduzeto direktnim i višestrukim kršenjem tada važećeg Ustava SR BiH. Pritom, nakon napada na svadbenu povorku u Sarajevu – i nekoliko nedelja kasnije sprovedenog masakra u Sijekovcu – dolazi i do preke potrebe za samoodbranom, budući da fizička bezbednost pripadnika srpskog naroda postaje neposredno ugrožena od strane paravojskih jedinica druge dve nacionalne zajednice, pa dâti narod stoga stiče i moralno pravo da separaciju izvrši putem oružane pobune. Međutim, to pravo je ubrzo potom kompromitovano delovanjem Vojske Republike Srpske, koja je tokom sledeće tri i po godine – na teritorijama koje je držala pod sopstvenom kontrolom – naveliko prevazilazila okvire onoga što se može smatrati legitimnim vojnim operacijama. Usled etničkog čišćenja mnogih gradova i sela u oblastima u kojima su njene oružane snage uspostavljale vlast, u Republici Srpskoj danas živi svega 16,40% Bošnjaka i Hrvata, dok ih je u predratnom periodu na istom prostoru bilo 37,27%.⁶⁶² Ipak, ne treba prevideti ni to da su na područjima do kojih Vojska Republike Srpske nije stigla Srbi bili ti koji su proterivani i ubijani. Na to najbolje ukazuje popis stanovništva iz 2013. godine, prema kom su pripadnici imenovanog naroda činili svedga 2,55% žitelja Federacije BiH, iako ih je na istom prostoru pre rata bilo 17,58%, odnosno gotovo osam i po puta više.⁶⁶³ Taj podatak ne umanjuje težinu zločina sprovedenih u ime srpskog naroda, ali ukazuje na činjenicu da je izmeni demografske strukture Bosne i Hercegovine doprinelo sveopšte ratno stanje (koje je dovelo do nasilne razmene stanovništva), a ne jednostrano delovanje Vojske RS.

Upravo opisane okolnosti navode na sledeću moralnu dilemu: „Posедуje li Republika Srpska pravo na otepljenje od današnje BiH, kada se s jedne strane u obzir uzme činjenica da je osnivanje datog entiteta iznuđeno aktivnim kršenjem stečenih prava (i kasnijim ugrožavanjem fizičke bezbednosti) srpskog naroda, a s druge strane podatak da njena etnička homogenost velikim delom predstavlja rezultat (obostranih) ratnih nepočinstava koja su potom usledila?“ Ukoliko se krene od ranije predstavljenih načela ‘upotpunjene liberalne etike secesije’, dolazi se do sledećeg zaključka. Iako je njihova inicijalna težnja ka nezavisnosti bila sasvim legitimna (pri čemu stoje i pojedini argumenti koji ukazuju na protivustavnost i nedemokratičnost načina putem kojih su Republici Srpskoj nakon 1997. godine oduzimana određena ‘Dejtonskim mirovnim sporazumom’ zagarantovana ovlašćenja), zvaničnici imenovanog entiteta u ovom trenutku ipak ne poseduju nesporno moralno pravo da zahtevaju odvajanje od Bosne i Hercegovine (zarad nezavisnosti ili prisjedinjenja sa Republikom Srbijom), budući da je ono dovedeno u pitanje počinjenim ratnim zločinima, dok je potom – u postratnom periodu – izostalo posvećeno sprovođenje ključnih segmenata tranzicione/postkonfliktne pravde. Mada postkonfliktna pravda – uz pritisak zapadnog dela međunarodne zajednice – jeste temeljno implementirana u pogledu krivičnog gonjenja zločinaca odgovornih za ubijanje i progon nesrpskog stanovništva Republike Srpske, pri čemu

⁶⁶² “Popis 2013”, *Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2013, Preuzeto sa: <https://www.popis.gov.ba/popis2013/mapa/?lang=bos> (Pristupljeno 24. marta 2022.), str. 1.

⁶⁶³ *Ibidem*, str. 1.

je dosta toga preduzeto i na polju pronalaženja nestalih osoba,⁶⁶⁴ nedovoljno je učinjeno po pitanju povratka izbeglih i interno raseljenih lica, kao i na planu međuetničkog pomirenja.⁶⁶⁵ Štaviše, rasprostranjeno glorifikovanje osuđenih ratnih zločinaca kao nacionalnih heroja – ali i zvanična kampanja usmerena protiv prihvatanja pojedinih presuda MSP i MKTJ – ukazuju na to da je pred Republikom Srpskom dug put do zadovoljavanja postkonfliktne pravde na način koji bi mogao da joj osigura neupitno moralno pravo da od zvaničnog Sarajeva (i međunarodnih zvaničnika koji *de facto* čine sastavni deo centralnih vlasti u Bosni i Hercegovini) zahteva otpočinjanje pregovora o mogućoj separaciji.

No, polazeći od optimistične (ali ne i potpuno neutemeljene) pretpostavke da se tranziciona/postkonfliktna pravda u datom slučaju ipak može zadovoljiti, te da će vremenom i biti realizovana u prikladnoj meri,⁶⁶⁶ valja postaviti sledeće pitanje: „Kada bi većinski narod Republike Srpske (ponovo) stekao neupitno moralno pravo da zahteva istupanje iz Bosne i Hercegovine, na koji način bi ovo pravo trebalo primeniti u praksi, kako bi i sâm poduhvat otcepljenja bio moralno opravdan?“ Oslanjanjem na bazične premise ‘upotpunjene liberalne etike seceije’, dolazi se do nekoliko važnih zaključaka (koji upućuju na odgovor na upravo navedeno pitanje). Pre svega, kao potpisnica (delova) ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’ – kojim je prihvatila status jednog od dva ravnopravna entiteta međunarodno priznate BiH – Republika Srpska obavezala se na poštovanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta imenovane države. Dakle, ona ne može unilateralno istupiti iz zemlje kojoj pripada (osim u situaciji u kojoj bi se aktivno nastavilo sa jednostranim i vidnim uskraćivanjem njenih Ustavom zagarantovanih nadležnosti),⁶⁶⁷ pa nezavisna može postati samo uz pristanak tamošnjih centralnih vlasti. A kako bi taj pristanak – ili makar saglasnost da se otpočne sa pregovorima o potencijalnom razjedinjenju – izdejstvovali, građani Republike Srpske moraju birati lidere koji bi i sami doista

⁶⁶⁴ Republika Srpska je 2005. godine – na Međunarodni dan nestalih lica – sve nadležnosti sa dotadašnje entitetske komisije za traženje nestalih osoba prenela na državni Institut za nestala lica Bosne i Hercegovine, u nameri da se stane na put segregaciji u procesu pronalaženja ljudi nestalih tokom rata. Imenovani institut – i institucije koje su mu prethodile – do sada su identifikovale preko 25.000 nestalih osoba, dok se i dalje aktivno traga za nešto manje od 7.000 ljudi. – Institut za nestala lica, *Istorijat*, Institut za nestala lica Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2016, Preuzeto sa: <http://www.ino.ba/o-institutu/default.aspx?id=13&langTag=sr-SP-Cyrl> (Pristupljeno 25. marta 2022.), str. 1.

⁶⁶⁵ Ista zamerka se – naravno – može uputiti i mnogim bošnjačkim/hrvatskim funkcionerima centralnih vlasti Bosne i Hercegovine, kao i zvaničnicima Federacije BiH. Međutim, nemoralno ponašanje jedne strane ne može opravdati/anulirati nemoralno ponašanje druge strane.

⁶⁶⁶ Kada je reč o povratku izbeglih i interno raseljenih lica, taj proces će se – po prirodi stvari – rešiti sam po sebi, budući da u jednom trenutku više neće biti proteranih osoba koje će želeti da se vrate u Republiku Srpsku, odnosno u Federaciju BiH. Pritom, pošto su oba entiteta demonstrirala jednak manjak volje da isprave/anuliraju posledice etničkog čišćenja, nijednom od njih se ne može pripisati ekskluzivna odgovornost u tom pogledu. S druge strane, kada je reč o međuetničkom pomirenju, ne treba zaboraviti – primera radi – da je Srebrenica u kolektivnoj svesti srpskog naroda od okončanja rata 1995. godine prešla put od zločina ‘koji se nije dogodio’ do ‘strašnog zločina’, kako ga danas nazivaju zvaničnici Republike Srpske i Republike Srbije. Pritom, Narodna skupština Republike Srbije je 2010. godine usvojila ‘Deklaraciju o osudi zločina u Srebrenici’ (koja se poziva na presudu Međunarodnog suda pravde, prema kojoj je masakr u Srebrenici označen kao genocid), pri čemu su i bivši i aktuelni predsednik imenovane zemlje prisustvovali komemoraciji za žrtve genocida u Srebrenici. Dakle, dalji napredak u tom pogledu je ne samo moguć, već i očekivan. – “Deklaracija Narodne skupštine Republike Srbije o osudi zločina u Srebrenici”, *Narodna skupština Republike Srbije*, Beograd, 2010, Preuzeto iz: Službeni glasnik Republike Srbije, vol.66, br.20, str. 3.

⁶⁶⁷ Iako joj pojedine nadležnosti – koje su joj garantovane ‘Dejtonskim mirovnim sporazumom’ – jesu oduzete neosnovanim pozivanjem na ‘bonska ovlašćenja’ (usled čega bi se možda i moglo argumentovati da su uslovi za unilateralno proglašenje nezavisnosti ispunjeni), jasno je da Republika Srpska trenutno ne poseduje objektivne kapacitete – niti međunarodnu podršku – da se doista upusti u dati poduhvat, pa bi delovanje njenih zvaničnika u tom smeru bilo krajnje neodgovorno. Strategija bojkotovanja rada institucija centralnih vlasti BiH – koju trenutno primenjuju politički predstavnici srpskog naroda Bosne i Hercegovine (kako bi se suprotstavili daljem umanjivanju nadležnosti Republike Srpske) – stoga predstavlja jedinu moralno valjanu (a objektivno primenjivu) alternativu jednostranoj secesiji.

bili spremni da ozbiljno stupe u takvu vrstu razgovora, umesto onih koji – poput Milorada Dodika – održavanjem referenduma o nezavisnosti prete uglavnom onda kada (i u meri u kojoj) im to odgovara radi prikupljanja jeftinih političkih poena, odnosno onih koji se prečesto oslanjaju na populističku strategiju bespredmetnog raspravljanja/nadigravanja sa zvaničnicima centralnih vlasti i Federacije BiH, čime zapravo (bilo namerno ili ne) umanjuju prostor za pokretanje ozbiljnog dijaloga o mogućem revidiranju ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’.⁶⁶⁸

Pritom, prostora za dijalog o datom pitanju svakako ima. Pripadnici sva tri konstitutivna naroda Bosne i Hercegovine vidno su umorni od neefikasnog/nefunkcionalnog procesa donošenja odluka na nivou centralnih vlasti, pa stoga deluje da u jednom trenutku – pre ili kasnije – naprosto mora doći do promene statusa kvo, što (na miran/legitiman način) može biti učinjeno samo putem sveobuhvatnih razgovora njihovih demokratski izabranih predstavnika o budućem političkom ustrojenju BiH. A da bi u tom trenutku imali moralno pravo da predlože opciju sporazumnog razjedinjenja, zvaničnici Republike Srpske – kao što je već argumentovano – do tada moraju preduzeti više na polju postizanja postkonfliktne pravde i poboljšanja međuetničkih odnosa. Konkretno, umesto ustaljenog upiranja prstom na predstavnike bošnjačke nacionalne zajednice (pri polaganju od činjenice da ni u Federaciji BiH nije učinjeno dovoljno po pitanju povratka interno raseljenih i izbeglih lica, kao i od pretpostavke da je suprotna strana ta koja jednostavno ne želi pomirenje),⁶⁶⁹ oni bi trebali – primera radi – da iniciraju osnivanje zajedničke komisije za istinu i međuetničko pomirenje; komisije koja bi se bavila utvrđivanjem činjenica i formiranjem jedinstvenog narativa o ratnoj prošlosti.⁶⁷⁰ Zatim, Republički sekretarijat za raseljena lica i migracije morao bi – u koordinaciji sa Federalnim ministarstvom raseljenih osoba i izbeglica, kao i sa odgovarajućim institucijama Brčko Distrikta BiH – da pokuša da pokrene zajedničku kampanju posvećenu aktivnijoj i intenzivnijoj realizaciji programa i politika koje za nameru imaju stvaranje uslova za održivi povratak proteranih pojedinaca. Konačno, retorika republičkog vrha – i srpskih predstavnika u institucijama centralnih vlasti – trebala bi da stremi uspostavljanju polaznih osnova za pronalaženje zajedničkog jezika sa predstavnicima druga dva konstitutivna naroda, a ne stalnom insistiranju na međusobnim razlikama, kao i na sukobljenim pogledima na prošlost.

Ukoliko bi doista došlo do dobronamerne implementacije upravo opisanih – i drugih srodnih – politika okrenutih međuetničkom dijalogu i iskrenom pomirenju, razumno je pretpostaviti da bi njihova primena vremenom dala opipljive rezultate; rezultate koji bi se ogledali u stvaranju miljea pogodnog za pokretanje preko potrebnih razgovora o revidiranju ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’. Ti razgovori svakako ne bi bili jednostavni, jer bi se – u slučaju njihovog otpočinjanja – prvo moralo utvrditi da li bi se i ubuduće stremilo uspostavljanju multietničkog građanskog društva (za šta se trenutno, od lokalnih aktera, gotovo isključivo zalažu samo bošnjačke političke stranke) ili bi smislenije bilo okrenuti se opciji mirnog/demokratskog razjedinjenja; opciji koju čak i dve i po decenije nakon okončanja oružanih sukoba i dalje – što aktivno, što pasivno – podržava većina pripadnika druga dva

⁶⁶⁸ Profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci Aleksandar Savanović s pravom tvrdi da iskrena volja za otepljenjem zapravo i nije prisutna kod aktuelnog rukovodstva Republike Srpske i predstavnika vladajućeg Saveza nezavisnih socijaldemokrata (skr. SNSD), budući da njihov populistički pristup secesionizmu ne predstavlja ništa više od isplative retoričke alatke koja se koristi u dnevopolitičke svrhe, dok bi ozbiljni razgovori o revidiranju ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’ (sa centralnim vlastima u Sarajevu) zahtevali vođenje mukotrpnih i dugotrajnih pregovora, koji bi podrazumevali i postizanje nepopularnih kompromisa. – Savanović Aleksandar, *Teorija Republike*, Institut za evropske studije, Beograd, 2019, Preuzeto sa: https://www.youtube.com/watch?v=J2ig_kbNt8c&t=4290s (Pristupljeno 26. marta 2022.), min. 59:02-62:45.

⁶⁶⁹ RTRS, “Dodik: SDA ne želi pomirenje Srba i Bošnjaka”, *Radio Televizija Republike Srpske*, Banjaluka, 2015, Preuzeto sa: <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=152099> (Pristupljeno 25. marta 2022.), str. 1.

⁶⁷⁰ Jednostrano formiranje ‘Nezavisne međunarodne komisije za istraživanje stradanja svih naroda u srebreničkoj regiji u periodu 1992-1995. godine’ (od strane Vlade Republike Srpske) predstavlja korak u pogrešnom smeru.

konstitutivna naroda. Budući da se radi o dijametralno suprotstavljenim polaznim stavovima i političkim težnjama, spremnost svih involviranih aktera – kako lokalnih, tako i međunarodnih – na višegodišnje (sadržajne) razgovore, kao i na postizanje kompromisnih rešenja putem konsenzusa, bila bi od ključnog značaja, pogotovo kada se na umu ima činjenica da su upravo nedostatak strpljenja i manjak volje za konstruktivnim međuetničkim dijalogom (usmerenim ka iznalaženju opšteprihvatljivih solucija) u velikoj meri doprineli izbijanju rata prilikom istupanja SR BiH iz SFRJ.

Naravno, prednost u pogledu predlaganja institucionalnih modela namenjenih kompromisnom prevazilaženju postojeće ustavno-političke krize imali bi pobornici prve od dve gorepomenute opcije (one posvećene opstanku BiH unutar njenih međunarodno priznatih granica), budući da se pre razmatranja mogućnosti otepljenja – kao što je ranije argumentovano – u obzir moraju uzeti svi potencijalni oblici internog samoopredeljenja. Međutim, pošto se istinski multietničko građansko društvo – kakvom oni barem deklarativno teže – u praksi naprosto ne može graditi protivno volji gotovo polovine stanovnika Bosne i Hercegovine, odnosno protivno želji dve od tri nacionalne zajednice koje bi u njemu trebale da participiraju, deluje da je bošnjačko političko rukovodstvo to koje će se – po prirodi stvari – u jednom trenutku suočiti sa moralnom obligacijom da izađe u susret preferencijama većine pripadnika druge dve etničke grupacije, pogotovo ukoliko se one (pre otpočinjanja sveobuhvatnih razgovora o budućnosti BiH) doista okrenu politikama međuetničkog pomirenja i iskrenom sprovođenju postkonfliktne pravde, na način koji bi njihovim iredentističkim težnjama pružio neophodan moralni legitimitet. Pritom, opravdano je tvrditi da bi razjedinjenje – sprovedeno u skladu sa principima i mehanizmima ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ – išlo u prilog i samim Bošnjacima (što bi vremenom mogli da uvide i njihovi politički lideri), jer ono predstavlja jedini moralno valjan i objektivno primenjiv metod stvaranja države u kojoj bi imenovani narod pravo na nacionalno samoopredeljenje konzumirao u punom smislu te reči (neopterećen stalnom potrebom za pravljenjem međuetničkih kompromisa na nivou centralnih vlasti BiH).

Međutim, sve i kada bi se tri konstitutivna naroda Bosne i Hercegovine nakon izvesnog vremena dogovorila da sporazumno okončaju istorijski proces razjedinjenja (koji je započeo raspadom SFRJ i koji je – može se tvrditi – i dalje u toku), aktuelno stanje na terenu i prethodno iskustvo upućuju na zaključak da oni o datom pitanju ne bi odlučivali sami. Važna uloga bi – u tom slučaju – neminovno pripala i predstavnicima zapadnog dela međunarodne zajednice. No, iako su trenutno čvrsto posvećene očuvanju Bosne i Hercegovine u njenim postojećim ustavnim i teritorijalnim okvirima, zemlje koje *de facto* predstavljaju garante ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’ imale bi moralnu obavezu – ukoliko se stvore goreopisani uslovi za pokretanje ozbiljnog međuetničkog dijaloga na temu njegovog revidiranja – da potpomognu dati proces. U suprotnom, održavanje važećeg ili ponovno nametanje sličnog državnog ustrojenja – protivno demokratskoj volji lokalnog stanovništva – kosilo bi se ne samo normativnim postulatima ovde formirane ‘upotpunjene liberalne etike secesije’, kao i sa principom nacionalnog samoopredeljenja, već i sa fundamentalnim načelima na kojima počivaju zapadna liberalno-demokratska društva.

Naravno, u proces upravo predloženih pregovora nužno bi bilo uključiti i susedne Hrvatsku i Srbiju,⁶⁷¹ kao države koje su učestvovala u formiranju i potpisivanju Dejtonskog

⁶⁷¹ Ukoliko bi njeno društvo (i političko rukovodstvo) na to bilo spremno, u gorepredloženi proces međuetničkog dijaloga mogla bi se uključiti i Crna Gora, kao država čiji su predstavnici – u sklopu delegacije SRJ – i sami učestvovali u formiranju ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’, a u kojoj takođe žive pripadnici srpskog naroda i bošnjačke manjinske zajednice. Međutim, imajući na umu to da nacionalni identiteti u Crnoj Gori još uvek nisu dovoljno konsolidovani, mehanizme poput ‘sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskeg sistema’ ne bi

mirovnog sporazuma, a potonju i kao zemlju u kojoj je prisutna brojčano primetna bošnjačka nacionalna manjina, čiji bi pripadnici u kontekstu modifikovanja postojećih međunarodnih granica – a prema načelima ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ – takođe trebali da imaju pravo da se izjasne po pitanju države u kojoj bi ubuduće želeli da žive. Kako bi se ovaj cilj postigao, najlogičnije bi se bilo okrenuti implementaciji prethodno zastupanog ‘sukcesivno-ekspanzivnog kasnkadnog referendumskog sistema’, budući da je njegova namera da što većem broju učesnika višefaznih plebiscita omogućí da se mirnim putem priključe državama kojima bi hteli da pripadaju.

Kao što je argumentovano prilikom koncipiranja upravo imenovanog mehanizma razgraničenja, pripreme za njegovu primenu podrazumevale bi sprovođenje anketnih poduhvata posvećenih ocrtavanju preliminarnih okvira izbornih jedinica unutar (i oko) kojih bi se potom organizovalo višefazno glasanje o otepljenju. Budući da Republika Srpska odranije već poseduje entitetske granice, ovaj korak bi se u njenom slučaju mogao preskočiti. S druge strane, isti bi bilo neophodno realizovati na području Zapadne Hercegovine, ali i u jugozapadnim delovima Srbije (na prostoru Sandžaka/Raške oblasti) ukoliko bi se involvirani akteri dogovorili da sprovedu sveobuhvatan proces demokratskog korigovanja postojećih međunarodnih granica. Nakon preciziranja inicijalnog geografskog dometa teritorijalnih oblasti o čijem budućem statusu bi se glasalo, nastupila bi prva referendumska etapa, tokom koje bi se učesnici plebiscita – u svakoj od tri izborne jedinice ponaosob – opredelili za jednu od dve opcije; bilo za ostanak u državi u kojoj trenutno žive ili za otpočinjanje procesa razjedinjenja, pri čemu bi drugu opciju (pre nego što bi se moglo pristupiti njenom realizovanju) morala da podrži apsolutna većina registrovanih birača. Ukoliko bi se to i dogodilo, usledilo bi sprovođenje demarkacionih faza ‘sukcesivno-ekspanzivnog kasnkadnog referendumskog sistema’ (tačnije druge, treće i četvrte faze, koje bi bile organizovane na nivou opština, a potom i na nivou ‘pograničnih’ mesnih zajednica, tamo gde bi to bilo potrebno), a zatim bi nastupila i implementacija pete delimitacione faze.

A pošto je za očekivati da bi se – tokom sprovođenja druge i treće etape upravo pomenutog demarkacionog/delimitacionog mehanizma – stanovnici najvećeg broja naseljenih mesta koja se nalaze na teritoriji opština Drvar, Bosansko Grahovo i Glamoč odlučili za pripajanje Republici Srpskoj (čime bi bošnjačka država bila podeljena na dve, odnosno tri teritorijalne celine, ako se pretpostavi da bi joj se tom prilikom priključili i delovi opština Novi Pazar, Tutin i Sjenica), dok bi se u centralnoj Bosni istovremeno – po svoj prilici – formiralo nekoliko hrvatskih enklava, ujedno sa procesom demokratskog razgraničenja bilo bi neophodno stremiti bilateralnim/multilateralim rešenjima koja bi lokalnom stanovništvu garantovala očuvanje prava na slobodu kretanja (u njegovom sadašnjem obliku), kako izmena granica ne bi uticala na postojeći intenzitet protoka ljudi i robe. Jedan od načina putem kojih bi se ovaj potencijalni problem mogao prevazići – a koji je u skladu sa načelom ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ – bio bi taj da se Republika Srbija i Bosna i Hercegovina potpisivanjem i kasnijim ratifikovanjem odgovarajućeg sporazuma obavežu da će svojim državljanima, nakon razgraničenja, trajno omogućiti slobodu kretanja nalik slobodi koju trenutno uživaju,⁶⁷² sa težnjom da se u budućnosti – bilo kroz proces evropskih integracija, putem inicijative Otvoreni Balkan ili posredstvom pojačane bilateralne saradnje – na teritoriji dve zemlje uspostavi zona potpuno neometanog protoka ljudi, robe, usluga i kapitala; poput Šengenske zone. Republika Hrvatska bi – u tom pogledu – takođe trebala da predloži (i implementira) objektivno

trebalo olako primenjivati na njenoj teritoriji (budući da bi, kako stvari stoje, gotovo izvesno prouzrokovali više problema nego rešenja).

⁶⁷² Građani Republike Srbije i Bosne i Hercegovine u susednu državu trenutno mogu da uđu bez viznih i drugih sličnih ograničenja, pri čemu je za prelazak granice dovoljna lična karta ili putna isprava.

primenjivo rešenje koje bi lokalnom stanovništvu maksimalno olakšalo kretanje preko njene (buduće) granice sa Bosnom i Hercegovinom, pogotovo ukoliko bi (nakon okončanja šeste/finalne referendumske etape) došlo do situacije u kojoj bi se neke od hrvatskih etničkih enklava iz centrale BiH – kao takve – priključile susednoj zemlji, pa stoga i Evropskoj uniji.⁶⁷³

No, jasno je da ni primena ‘sukcesivno-ekspanzivnog kasnkadnog referenduskog sistema’ ne bi omogućila svakom pojedincu da živi u državi sa čijom većinskom nacijom se najviše kulturno identifikuje. Stoga bi se za birače koji bi i nakon okončanja opisanog plebiscitnog procesa ostali sa ‘pogrešne’ strane granice morao obezbediti odgovarajući oblik neteritorijalne autonomije; bilo personalni, funkcionalni i kulturno-nacionalni oblik. Ujedno bi bilo neophodno garantovati zaštitu, neometan pristup i (u pojedinim slučajevima) poseban ekstrateritorijalni status za nepokretna kulturna dobra, memorijalne centre, spomen-obeležja, verske zadužbine i slične objekte/komplekse koji su od izuzetnog značaja za negovanje tradicije i kolektivnog identiteta jedne, a našli su se u državi druge nacije. S druge strane, pokretna kulturna dobra bilo bi važno razmeniti tokom sprovođenja postupka sukcesije (na prethodno već opisan način), koji bi se odvijao paralelno sa procesom višefaznog plebiscitnog razgraničenja.

Ono što bi u konkretnom slučaju razjedinjenja etničkih zajednica Bosne i Hercegovine svakako otežalo sukcesiju država – pogotovo u pogledu podele nepokretnosti koje se nalaze u javnom vlasništvu – jeste činjenica da u ovoj zemlji pitanje državne imovine (nakon raspada SFRJ) nikada nije do kraja regulisano. „Naime, na nivou BiH ne postoji zakon kojim bi bilo utvrđeno šta se sve smatra državnom imovinom, bez obzira da li je u pitanju pokretna ili nepokretna imovina i bez obzira da li se nalazi u zemlji ili u inostranstvu, ko je nosilac vlasničkih ovlašćenja, odnosno šta pripada državi, a šta nižim nivoima vlasti. Pored toga, niti jedan organ u BiH ne raspolaže relevantnim podacima o državnoj imovini, kao što su fizički opis, stanje vlasničkih prava i drugi podaci iz zemljišne knjige i procena vrednosti pokretnih i nepokretnih stvari i novčanih potraživanja u zemlji i inostranstvu.“⁶⁷⁴ Situaciju je 2005. godine dodatno zakomplikovao nekadašnji visoki predstavnik Pedi Ešdaun, kada se – usled nemogućnosti konstitutivnih naroda da postignu dogovor kojim bi se pripremio teren za donošenje ‘Zakona o državnoj imovini’ – pozvao na ‘bosnka ovlašćenja’, kako bi (sve dok se dati problem ne reši kompromisom) zabranio raspolaganje javnim vlasništvom koje je tokom raspodele imovine SFRJ pripalo Bosni i Hercegovini. U svojoj nameri da povrate nadležnosti koje su Republici Srpskoj – kako smatraju njeni aktuelni zvaničnici – tom prilikom protivpravno oduzete, poslanici Narodne skupštine RS nedavno su pokrenuli inicijativu da se sporna imovina (ona na koju se odnosi pomenuta odluka viskog predstavnika) upiše kao entitetsko vlasništvo, što je – sasvim očekivano – naišlo na protivljenje centralnih vlasti i demokratski izabranih zvaničnika Federacije BiH, budući da oni zastupaju argument da državna imovina ne može pripasti entitetima (kao pod-državnim teritorijalnim jedinicama). Tada su se u centru pažnje pre svega našle šume i šumsko zemljište koje se nalazi na teritoriji

⁶⁷³ Jedno od rešenja bilo bi da se hrvatske etničke enklave pretvore u kondominijume Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine; kondominijume kroz koje bi građani BiH mogli slobodno da prolaze, dok bi stanovnici tih enklava mogli neometano da ulaze u BiH. Slično rešenje moglo bi se primeniti i u Brčko Distriktu (administrativnoj jedinici koja formalno i jeste kondominijum Republike Srpske i Federacije BiH, mada *de facto* deluje kao samostalna lokalna samouprava), kako bi se na ovom ‘etničkom čvorištu’ olakšalo kretanje građanima svih involviranih država. Konkretno, stanovnici Brčko Distrikta – ukoliko bi ovaj prostor, ili jedan njegov deo, nakon sprovođenja procesa razgraničenja postao međunarodni kondominijum Bosne i Hercegovine, Republike Srbije i Republike Hrvatske – imali bi pravo neometanog kretanja kroz sve tri imenovane zemlje, dok bi njihovi državljani slobodno mogli da ulaze u dati distrikt (uz uprošćenu proveru ličnih dokumenata). Nemačka eksklava Bisingen na Gornjoj Rajni, o kojoj je ranije bilo reči, tu može poslužiti kao koristan primer.

⁶⁷⁴ Ervin Mujkić, “Državna imovina u Bosni i Hercegovini – geneza problema”, in: Edin Šarčević (ed.), *Državna imovina*, Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo, 2012, str. 24.

Republike Srpske, jer je Ustavni sud BiH prethodno doneo presudu kojom je utvrđeno da ovaj prirodni resurs – nasuprot tvrdnji političkih predstavnika imenovanog entiteta – spada pod državnu imovinu Bosne i Hercegovine.⁶⁷⁵

Upravo predstavlja problem nije uspela da reši ni Komisija za državnu imovinu BiH, protiv čijeg delovanja su se najviše bunili bošnjački zvaničnici, tvrdeći da su njeni članovi srpske i hrvatske nacionalnosti – izuzimanjem pojedinih predmeta iz postupka koje su vodili (na šta imaju pravo) – pripremali teren da se sporna imovina i nadalje *de facto* ostavi pod entitetskom upravom.⁶⁷⁶ Stoga bi komisija za pitanja sukcesije – koju bi trebalo obrazovati ukoliko bi došlo do dogovora o sprovođenju demokratskog postupka razjedinjenja – morala biti sačinjena od neutralnih/međunarodnih članova, koji bi bili u stanju da donesu nepristrasnu odluku po pitanju vlasništva nad spornom javnom imovinom i prirodnim resursima. No, ukoliko kompromisno formiranje ovakve komisije ne bi bilo moguće, bošnjački predstavnici centralnih vlasti BiH bi – s pravom – mogli da proces otpočinjanja pregovora o potencijalnom razjedinjenju uslove donošenjem ‘Zakona o državnoj imovini’ u okviru kog bi se javno vlasništvo (nasledeno nakon raspada SFRJ) nedvosmisleno stavilo pod ingerenciju zvaničnog Sarajeva. Na taj način, Republika Srpska – kao i potencijalni hrvatski entitet koji bi najverovatnije bio formiran u sklopu procesa primene ‘sukcesivno-ekspanzivnog kasnkadnog referendumskog sistema’ – morali bi pristati da isplate centralne vlasti BiH za najveći deo imovine koja bi im pripala prilikom sukcesije (u vrednosti koja se može izračunati upotrebom ranije predloženih jednačina, utemeljenih na principu distributivne pravde), što bi – razumno je tvrditi – i bila adekvatna kompenzacija za pristajanje potonjih na revidiranje ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’ (kako bi se dozvolilo korigovanje postojećih međunarodnih granica). Dakle, u slučaju sprovođenja goreopisanog procesa razjedinjenja, krenulo bi se od polaznog stava da je sva predratna javna imovina – koja nije izgrađena entitetskim, kantonalnim ili opštinskim/lokalnim sredstvima – svojina države (što bi važilo i za prirodne resurse), usled čega bi Republika Srpska (odnosno Republika Srbija, čiji bi sastavni deo ona u tom slučaju po svemu sudeći postala) Bosni i Hercegovini trebala da isplati odgovarajuću sumu za imovinu koju bi tom prilikom prisvojila; sumu koja bi se mogla obračunati uz pomoć prethodno predstavljenih formula namenjenih pravednoj realizaciji postupka sukcesije. Isto važi i za potencijalni hrvatski entitet i za Republiku Hrvatsku, kao državu koja bi ga sasvim izvesno inkorporirala u svoj sastav.

Naravno, ujedno sa procesom razgraničenja i postupkom sukcesije, neophdno bi bilo sprovesti i prenošenje vlasti sa centralnog na entitetski nivo, odnosno sa zemlje prethodnice na zemlju naslednicu. U tom pogledu, trebalo bi krenuti od ukidanja Kancelarije visokog predstavnika, kao i od pripreme terena za postepeni odlazak stranih državljana i iz drugih institucija koje vrše vlast u Bosni i Hercegovini (institucija poput Ustavnog suda), jer se jedino na taj način uopšte i može govoriti od istinskom nacionalnom samoopredeljenju konstitutivnih naroda BiH. Uslove za odlazak visokog predstavnika ustanovio je Savet za sprovođenje mira (takozvanim ‘Programom 5+2’ usvojenim 2008. godine), a među njima se – između ostalih – nalaze i zahtev za raspodelom državne i vojne imovine između centralnih i entitetskih vlasti,

⁶⁷⁵ Predstavnici Republike Srpske posebno su nezadovoljni radom Ustavnog suda BiH, budući da u njemu sedi troje sudija koje bira predsednik Evropskog suda za ljudska, četvoro sudija koje delegira predstavnički dom Parlamenta Federacije BiH i samo dvoje sudija koje na tu funkciju postavlja Narodna skupština RS. No, navedeni broj sudija predviđen je ‘Dejtonskim mirovnim sporazumom’, te se za odluke Ustavnog suda – za razliku od odluka visokog predstavnika – ne može tvrditi da su pravno nevažeće. – “Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”, *Vazduhoplovna vojna baza Rajt-Paterson*, str. 42-44.

⁶⁷⁶ N1 Sarajevo, “Cero: Komisija za državnu imovinu imala za cilj teritorijalnu podjelu BiH”, *Informativna multiplatforma N1*, Sarajevo, 2022, Preuzeto sa: <https://ba.n1info.com/vijesti/cero-komisija-za-drzavnu-imovinu-imala-za-cilj-teritorijalnu-podjelu-bih/> (Pristupljeno 29. marta 2022.), str. 1.

za potpunom implementacijom konačne ‘Arbitražne odluke za Brčko Distrikt BiH’,⁶⁷⁷ kao i za zaživljavanjem vladavine prava (koji se pre svega odnosi na potrebu za sprovođenjem postkonfliktne pravde).⁶⁷⁸ No, ukoliko bi doista došlo do sveobuhvatnog dogovora o otpočinjanju procesa mirnog i demokratskog ocrtavanja novih međunarodnih granica, može se pretpostaviti da ispunjavanje svih upravo pobrojanih uslova ne bi predstavljalo preveliki problem, pošto bi najveći deo njih – poput onog koji se odnosi na podelu imovine nasleđene od Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije – bio zadovoljen pre ili tokom samih pregovora o budućem pravno-političkom ustrojenju (odnosno razjedinjenju konstitutivnih naroda) Bosne i Hercegovine.

Nakon što bi strani državljani napustili institucije BiH, moglo bi se otpočeti sa postepenim prenošenjem ključnih ingerencija sa centralnih vlasti – koje bi tada doista postale suverene – na odlazeće regije. Kao što je ranije argumentovano, ovaj proces je bolje zasnovati na modelu vertikalne devolucije nego na modelu horizontalne (kon)federalizacije, pošto se na taj način državnom vrhu pruža nedvosmisleni autoritet u pogledu rukovođenja čitavim procesom; autoritet koji mu omogućava da secesionističkim/iredentističkim administrativnim jedinicama ukine do tog trenutka delegirane ingerencije – s namerom sprečavanja/obustavljanja separatističke krize – ukoliko dođe do njihovog (preuranjenog ili iz drugih razloga moralno neosnovanog) unilateralnog proglašenja nezavisnosti. Upravo predloženi model mogao bi se primeniti na potencijalni entitet hrvatskog naroda iz Bosne i Hercegovine (gde bi prvo usledila devolucija entitetskih ovlašćenja sa Federacije BiH, a potom i preostalih ingerencija, onih koje poseduju centralne vlasti imenovane države), kao i na Sandžak/Rašku oblast (ukoliko bi se isti postupak paralelno odvijao i u jugozapadnim delovima Republike Srbije), ali ne i na Republiku Srpsku, budući da ona odranije već poseduje ovlašćenja koja centralne vlasti nemaju pravo da joj oduzmu. U njenom slučaju, prvo bi – tokom vođenja pregovora o eventualnom razjedinjenju – bilo potrebno utvrditi/definisati koje sve nadležnosti (i na kojoj tačno teritoriji) ona poseduje u ovom trenutku, da bi se potom moglo otpočeti sa postepenom devolucijom preostalih ingerencija.

Naravno, ključno pitanje – koje se mora postaviti kada se govori o potencijalnoj implementaciji normativnih načela i primenjivih mehanizama ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ u Bosni i Hercegovini – jeste pitanje njihove objektivne sprovodljivosti u datom društvenopolitičkom miljeu. Jasno je da i sâmo pokretanje teme o mogućoj izmeni/korekciji međunarodno priznatih granica BiH trenutno samo doprinosi rastu postojećih međuetničkih tenzija. Pritom, ne treba zanemariti ni tvrdnju da bi održavanje višefaznih referenduma o nacionalnom samoopredeljenju (u upravo pomenutoj državi) moglo da izazove nekontrolisani secesionistički domino efekat na Balkanskom poluostrvu, pošto su donekle slične međuetničke podele prisutne – primera radi – i u Severnoj Makedoniji, kao i na prostoru Kosova i Metohije.

⁶⁷⁷ Članom pet aneksa dva ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’ predviđeno je da se pitanje međuentitetskog razgraničenja kod grada Brčko (koji je tokom rata pripojen Republici Srpskoj) reši arbitražnim postupkom. Postupak je okončan 1999. godine. Međutim, pošto je odlukom tročlane arbitražne komisije Republika Srpska prepolovljena na dve teritorijalne celine (obrazovanjem Brčko Distrikta BiH), pri čemu joj je teritorija umanjena tako da čini manje garantovanih 49% od ukupne površine BiH, njene vlasti odbile su da zvanično priznaju ‘Arbitražnu odluku za Brčko Distrikt BiH’, kojom je deo RS pripao novoformiranoj administrativnoj jedinici. Iako spor nikada nije formalno rešen, Brčko Distrikt danas deluje kao od oba entiteta *de facto* nezavisna administrativna jedinica BiH (mada je pomenutom arbitražnom odlukom uspostavljen kao njihov kondominijum). – “Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”, *Vazduhoplovna vojna baza Rajt-Paterson*, str. 20-21. / “Final Award in the Dispute Over Inter-Entity Boundary in Brčko Area”, *Arbitral Tribunal for Dispute Over Inter-Entity Boundary in Brcko Area*, Brčko, 1999, Available from: https://1997-2001.state.gov/www/regions/eur/bosnia/990305_arbiter_brcko.html (Accessed March 30, 2022), pp. 1-31.

⁶⁷⁸ “Program 5+2”, *Kancelarija visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 2008, Preuzeto sa: <http://www.ohr.int/program-52/> (Pristupljeno 25. marta 2022.), str. 1.

S druge strane, ne može se prevideti ni činjenica da ni strategija prolongiranja statusa kvo – uz nastojanje da se postepeno umanjuju entitetske nadležnosti – nije (znatno ili uopšte) doprinela unapređenju regionalne bezbednosti, prevazilaženju ustaljenih problema, pa ni demokratizaciji imenovane zemlje. Štaviše, najveći garant mira i regionalne stabilnosti jesu kontinuirana vojna prisutnost i primetna politička involviranost zapadnog dela međunarodne zajednice u sva bitnija dešavanja u Bosni i Hercegovini (i njenom širem okruženju), a ne sâmo državno ustrojenje i institucionalna rešenja na kojima SAD, ključne članice Evropske unije i ostali (relevantni) inostrani akteri istrajno insistiraju. Stoga je opravdano pretpostaviti da bi primena gorepredloženih institucionalnih modela razgraničenja, devolucije vlasti i sukcesije država – onih modela koji proizilaze iz ovde detaljno razrađenog predloga ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ – bila izvodljiva ukoliko bi se šira internacionalna zajednica (a prvenstveno oni subjekti međunarodnih odnosa pod čijom se sferom uticaja Balkansko poluostvro neupitno nalazi već punih tri decenije) njihovoj implementaciji posvetila u istoj meri u kojoj je njen zapadni deo trenutno privržen (po svemu sudeći neuspehom) projektu izgradnje multietničkog građanskog društva u BiH, kao i očuvanju njenih važećih granica.

No, ono što se mora priznati je da promena politike vodećih zapadnih sila – u upravo pomenutom smeru – nije izgledna. Imajući na umu to da taj podatak ide u prilog njihovoj agendi, teško je očekivati da će politički lideri bošnjačkog naroda u BiH u skorije vreme biti spremni da ozbiljnije razmotre mogućnost revidiranja ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’, makar ne na način kojim bi se proces postepenog korigovanja postojećih granica uspostavio kao legitimna alternativna utvrđenom stanju na terenu. A pošto je jednako malo verovatan i ishod u okviru kog bi demokratski izabrani zvaničnici Republike Srpske – i predstavnici srpskog naroda u institucijama centralnih vlasti BiH – pristali da učestvuju u izgradnji instinski multikulturalnog građanskog društva na teritoriji čitave Bosne i Hercegovine, prolongiranje uspostavljenog statusa kvo (ukoliko ne dođe do vidne promene ili u odnosu snaga među involviranim akterima ili u svesti lokalnog stanovništva) deluje gotovo neizbežno. Stoga se ovde izneti predlog prevazilaženja (ne)rešenog secesionističkog spora u BiH može oceniti samo kao načelno primenjiv (*feasible in principle*) – budući da mogućnost postizanja međuetničkog kompromisa ne bi bilo opravdano otpisati u potpunosti – ali nije razumno tvrditi da se isti može implementirati i u praksi (*feasible in practice*), barem ne u ovom trenutku.

Da bi se to promenilo, konstitutivni narodi BiH – kao i svi ostali *stakeholder*-i – moraju biti spremni da pristupe kompromisnoj (a istovremeno i sveobuhvatnoj) izmeni ‘Dejtonskog mirovnog sporazuma’, budući da imenovani dokument predstavlja važeće institucionalno rešenje kojim su ratni/secesionistički/međuetnički sukobi u toj državi okončani. A pošto u pojedinim postkonfliktnim područjima konkluzivni mirovni ugovori tog obima nikada nisu potpisani, institucionalno (ne)rešene secesionističke sporove – poput onog u Bosni i Hercegovini – treba razlikovati od zamrznutih sukoba (Istočne Evrope); sukoba u okviru kojih proces normalizacije odnosa involviranih političkih aktera – a prevashodno centralnih vlasti i separatista – nikada nije (formalno) sproveden/okončan, usled čega je stanje na terenu (iako godinama ustaljeno) ostalo pravno nepotpuno regulisano. Jedan od takvih sukoba je i onaj u Pridnjestrovlju/Transnistriji, separatističkoj oblasti Republike Moldavije koja se u poduhvat unilateralnog otepljenja od imenovane zemlje upustila prilikom raspada Sovjetskog saveza.

3. Zamrznuti konflikti: Pridnjestrovlje

Teritorija Republike Moldavije na kojoj je 1990. godine proklamovana danas *de facto* nezavisna Pridnjestrovska Moldavska Republika (međunarodno nepriznata država situirana svojim najvećim delom duž istočne obale reke Dnjestar s jedne i ukrajinsko-moldavske granice

s druge strane)⁶⁷⁹ vekovima je predstavljala jednu od najsevernijih periferija Osmanskog carstva, da bi 1792. godine – nakon okončanja (sedmog po redu) Rusko-turskog rata i potpisivanja ‘Mirovnog ugovora iz Jašija’ – bila pripojena Ruskom carstvu. Kako bi učvrstila svoju novu granicu, koja je tom prilikom ustanovljena na imenovanoj reci, Rusija ubrzo otpočinje proces naseljavanja ove prethodno pretežno nenastanjene oblasti. Pored Rusa i Rusina/Ukrajinaca (koji su dolazili iz ostalih delova pomenute imperije), veliki broj doseljenika poreklo je vodio iz susedne Kneževine Moldavije (a prevashodno iz njene istočne oblasti Besarabije); kneževine koja je u tom trenutku i dalje bila vazalna država Osmanskog carstva. Dvadeset godina kasnije, sklapanjem ‘Bukureškog mira’ – sporazuma kojim je okončan (osmi) Rusko-turski rat – i sama Besarabija predata je Rusiji, a u njenom sastavu je ostala više od jednog veka, čak i nakon što se Rumunija (koja je nastala ujedinjenem Kneževine Moldavije i Kneževine Vlaške) na Berlinskom kongresu 1878. godine i zvanično oslobodila od turske vlasti.⁶⁸⁰

Moldavci – koji su činili većinu unutar Besarabijske gubernije – u tom su periodu obično (mada ne i uvek) uživali određeni stepen političkih privilegija (prevashodno kroz učešće u radu regionalne administrativne uprave), dok su oni nastanjeni sa leve obale reke Dnjestar (odnosno u Podolskoj guberniji, na prostoru današnjeg Pridnjestrovlja/Transnistrije)⁶⁸¹ bili daleko manje zastupljeni u tamošnjim institucijama. Ipak, i jedni i drugi su gajili aspiracije ka ujedinjenju sa Kraljevinom Rumunijom, mada je bilo sasvim jasno da nacionalno samoopredeljenje (kroz sjedinjenje sa susednom zemljom) predstavlja gotovo neostvariv cilj, budući da je bilo direktno suprotstavljeno interesima Sankt Peterburga.

No, okolnosti su se naglo promenile 1917. godine, nakon Februarske revolucije, abdiciranja cara Nikolaja II (*Николай II*) i propasti Ruske imperije. Moldavci su tu priliku iskoristili kako bi od novouspostavljene vlasti – sa sedištem u Petrogradu – zahtevali političku/teritorijalnu autonomiju i pravo na upotrebu rumunskog jezika i latiničnog pisma, ali se njihove težnje ka internom nacionalnom samoopredeljenju nisu našle na dnevnom redu kratkotrajne Privremene vlade Georgija Lavova (*Георгий Львов*), odnosno Aleksandra Kerenskog (*Александр Керенский*). Osam meseci kasnije – nakon Lenjinovog povratka u Rusiju i izbijanja Oktobarske revolucije, a u jeku ratnog haosa i bezvlašća koje je nastupilo – formiran je takozvani Sfat (svojevrsno nacionalno veće moldavskog naroda nastanjenog u imenovanom carstvu), koje je potom preraslo u zakonodavno telo novoproklamovane Moldavske Demokratske Republike; međunarodno nepriznate države – osnovane na teritoriji nekadašnje Besarabijske gubernije – koja je postojala nepunih godinu dana, pre nego što se u aprilu 1918. godine (voljom parlamentarne većine) ujedinila sa Kraljevinom Rumunijom. Granica sa tada takođe tek proklamovanom i jednako kratkotrajnom Ukrajinskom Državom (satelitskom zemljom Nemačkog carstva) uspostavljena je na Dnjestru; reci koja je Rumuniju od zatim proglašene Ukrajinske Narodne Republike – a kasnije Sovjetskog Saveza – delila sve do 1940. godine. Stoga se jedan broj Moldavaca i u međuratnom periodu nalazio izvan granica

⁶⁷⁹ Pridnjestrovka Moldavska Republika *de facto* upravlja i gradom Benderom (koji se nalazi sa desne obale Dnjestra, naspram Tiraspolja), kao i jednim delom teritorije locirane blizu grada Dubasarija, koja se takođe nalazi sa zapadne strane imenovane reke.

⁶⁸⁰ Kneževini Moldaviji je tokom pomenutog perioda vraćen samo jug Besarabije (koji je pozicioniran na levoj obali reke Dunav), bez kog je Rusko carstvo ostalo 1856. godine, nakon okončanja Krimskog rata i uspostavljanja ‘Pariskog mira iz 1856. godine’. – “Treaty of Paris of 1856: Peace Treaty between Great Britain, France, the Ottoman Empire, Sardinia and Russia”, *Palace of Versailles*, Paris, 1856, Available from: https://content.ecf.org.il/files/M00934_TreatyOfParis1856English.pdf (Accessed Mar 15, 2022), p. 6.

⁶⁸¹ Na ruskom jeziku, Pridnjestrovlje znači ‘priobalje reke Dnjestar’, slično kao što Podrinje znači ‘priobalje reke Drine’, a Posavina ‘priobalje reke Save’. Na rumunskom jeziku, Transnistrija znači ‘prostor preko reke Nistre/Dnjestra’.

zemlje kojoj su želeli da pripadaju (s druge strane imenovane reke), nastanjen unutar administrativnih okvira Moldavske Autonomne Socijalističke Sovjetske Republike (skr. MASSR); autonomne oblasti Ukrajinske Sovjetske Socijalističke Republike (skr. USSR), koja je obuhvatala i teritoriju današnjeg Pridnjestrovlja.⁶⁸²

Do promena u uspostavljenom odnosu snaga ponovo je došlo na samom početku Drugog svetskog rata. ‘Sporazum o nenapadanju između Nemačke i SSSR-a’ (skr. ‘Sporazum Ribentrop-Molotov’) pokrenuo je širenje Sovjetskog Saveza ka zapadu, a jedna od oblasti koju je Josif Staljin (*Иосиф Сталин*) želeo da anektira bila je i Besarabija. Ultimatum o predaji ove teritorije upućen je Kraljevini Rumuniji krajem juna 1940. godine. U želji da izbegne rat koji nije mogla da dobije, ova zemlja pristala je na sve sovjetske uslove već početkom jula, da bi u avgustu – nakon uspešno sprovedene okupacije – na tom prostoru (osim u južnim/primorskim krajevima Besarabije, koji su tom prilikom dodeljeni Ukrajinskoj SSR) bila formirana Moldavska Sovjetska Socijalistička Republika (skr. MSSR). No, novoj federalnoj jedinici tada su (zauzvrat) pripojeni pojedini delovi prethodno ukinute MASSR; delovi locirani na levoj obali reke Dnjestar, upravo na prostoru na kom se danas nalazi samoproklamovana Pridnjestrovska Moldavska Republika.⁶⁸³

Međutim, ubrzo zatim došlo je do nove izmene stanja na terenu. Nakon što je Nacistička Nemačka 1941. godine prekršila ‘Sporazum Ribentrop-Molotov’ i napala Sovjetski Savez, Rumunija – koja je godinu dana ranije pristupila ‘Trojnom paktu’ – iskoristila je priliku da povрати prethodno okupiranu Besarabiju, pri čemu je u svoj sastav ujedno inkorporirala i prostor između istočne obale Dnjestra i zapadne obale Južnog Buga, koji je nazvala Governoratom Transnistrije. Po uspostavljanju vlasti, diktatorski režim Jona Antoneskua (*Ion Antonescu*) otpočeo je kampanju etničkog čišćenja imenovane oblasti, a mnogi zločini počinjeni su upravo na teritoriji današnjeg Pridnjestrovlja, budući da su na tom kulturno raznovrsnom priobalju većinu stanovništva činili Ukrajinci i Rusi (sa kojima su zajedno stradali i lokalni Jevreji i Romi). Osveta – usmerena protiv tamošnjih Rumuna/Moldavaca – nastupila je 1944. godine, kada je Crvena armija povratila kontrolu nad datim područjem. Mnogi pripadnici ovog naroda su – što s razlogom, što bez razloga – proglašeni za saradnike okupatora, nakon čega su ili streljani ili sprovedeni u gulage. Mada je teško proceniti tačan broj žrtava, istoričari se slažu da je reč o desetinama hiljada ljudi.⁶⁸⁴

No, iako je MSSR po okončanju rata obnovljena u svojim prethodno ustanovljenim okvirima (koje je 1991. godine nasledila Republika Moldavija, a koji obuhvataju obe obale Dnjestra), imenovana reka postala je simbol tihe – ali svejedno duboke – podele na one koji su smatrali da su bespravno i mimo sopstvene volje potpali pod autoritarnu vlast Moskve (s jedne strane) i one koji su usled zločina pretrpljenih tokom Drugog svetskog rata (s druge strane) gajili antagonizam prema većinskom stanovništvu federalne jedinice kojoj su ponovo pripojeni. Mada je u svom korenu prevashodno bila etničke prirode (budući da je ispoljavana duž kulturno-lingvističkih razlika koje su razdvajale slovnesko od rumunskog/moldavskog stanovništva), pomenuta podela nije isključivo bila zasnovana na toj osnovi, već i na ideološkoj. Pošto su međuratni period proveli u komunističkom Sovjetskom Savezu (pri čemu su i pre toga više od jednog veka pripadali Ruskom carstvu), jedan deo Moldavaca poreklom sa desne obale reke Dnjestar doživio je rumunsku profašističku vlast – baš kao i njihove

⁶⁸² Dareg Zabarrah, *Nation and Statehood in Moldova*, Harrassowitz Verlag, 2011, Wiesbaden, 2011, pp. 51-52.

⁶⁸³ Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*, Hoover Institution Press, Stanford, 2000, p. 112.

⁶⁸⁴ Dareg Zabarrah, *Nation and Statehood in Moldova*, op. cit., p. 53.

komšije Rusi i Ukrajinci – kao okupatorsku, a ne kao oslobodilačku, pa su se protiv nje aktivno borili, što u sastavu tamošnjih partizana, što kao pripadnici multietničke Crvene armije.⁶⁸⁵

Ipak, iako su međuetnički odnosi na datom prostoru – po okončanju Drugog svetskog rata – bili daleko od sjajnih, stroga vlast komunističke partije sprečila je ispoljavanje bilo kakve netrpeljivosti po nacionalnoj osnovi. No, represija državnog vrha nerešene razmirice samo je prenela iz javne u privatnu sferu. Povrh toga, aktivna rusifikacija stanovništva MSSR-a – koja je sprovedena paralelno sa ostalim nepopularnim politikama komunističkog režima (poput kolektivizacije, ograničene slobode kretanja, oduzimanja verskih sloboda, itd.) – dodatno je doprinela produbljenju već postojećeg ‘tihog’ antagonizma. Jezik kojim se lokalna populacija služila formalno je nazvan moldavskim (bez obzira na to što je do tog trenutka većina žitelja Besarabije smatrala da govori rumunskim), a bilo ga je dozvoljeno pisati samo ruskim ćiriličnim slovima. Sâm ruski je – po prirodi stvari – nametnut/usvojen kao drugi jezik zajednice koja je vremenom postala bilingvalna, što prethodno nije bio slučaj.⁶⁸⁶

Pritom, program industrijalizacije Moldavske SSR – koji je realizovan tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka – prevashodno je bio usmeren na levu obalu Dnjestra, dok je ekonomija ostatka imenovane republike počivala na poljoprivredi. Na to najbolje ukazuje činjenica da je 90% električne energije – koja je 1990. godine isporučena stanovnicima MSSR-a – proizvedeno u elektranama lociranim u Pridnjestrovlju, regiji koja je u tom trenutku činila preko 40% bruto domaćeg proizvoda čitave Moldavije (a samo 12% njene teritorije).⁶⁸⁷ Ekonomski razvoj ove oblasti doprineo je njenom dodatnom naseljavanju (pretežno radnicima iz ruralnih delova Rusije), što je uticalo na promenu etničke strukture tamošnjeg stanovništva (u korist slovenske populacije). Prema cenzusu iz 1989. godine, Moldavci su činili 39,9% stanovnika imenovanog područja, dok su Rusi i Ukrajinci bili u većini sa 53,8%, iako to nije bio slučaj u međuratnom periodu, kada je broj tadašnjih ‘Rumuna’ bio gotovo jednak broju Slovena.⁶⁸⁸ Etnička disproporcija bila je vidljiva i u Četrnaestoj sovjetskoj gardijskoj armiji (skr. Četrnaesta armija), jedinici kopnenih snaga smeštenoj unutar MSSR-a koju je činilo oko četrnaest hiljada vojnika i oficira. Pred raspad Sovjetskog Saveza, 79% prethodnih i 51% potonjih poreklom je bilo upravo sa prostora na kom će kasnije biti proglašena Pridnjestrovka Moldavska Republika. Pritom, njen glavni štab je 1984. godine premešten iz Kišnjeva (glavnog grada MSSR-a, a kasnije Republike Moldavije) u Tiraspolj (današnji glavni grad pomenute secesionističke oblasti).⁶⁸⁹

Igrom slučaja, odmah nakon sprovođenja vojne reorganizacije na teritoriji Moldavske SSR, do značajnih promena došlo je i na nivou čitavog Sovjetskog Saveza. Po stupanju Mihaila Gorbačova (*Михаил Горбачёв*) na mesto generalnog sekretara Komunističke partije SSSR-a

⁶⁸⁵ Trevor Waters, “Russian peacekeeping in Moldova: Source of stability or neo-imperialist threat?”, in: John Mackinlay and Peter Cross (eds.), *Regional Peacekeepers: The Paradox of Russian Peacekeeping*, United Nations University Press, New York, 2003, p. 135.

⁶⁸⁶ Moldavski jezik – pisan ruskom ćirilicom – standardizovan je još u međuratnom periodu, unutar MASSR-a, pa je ova varijanta nametnuta celoj Besarabiji nakon uspostavljanja MSSR-a i okončanja Drugog svetskog rata. Ipak, nakon Staljinove smrti, u upotrebu je ponovo vraćen rumunski jezik (isti kao onaj koji je govoren u susednoj zemlji), s tim što su ime moldavski jezik i ćirilično pismo zadržani sve do pada Sovjetskog saveza. – Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*, op. cit., p. 64-65.

⁶⁸⁷ Trevor Waters, “Russian peacekeeping in Moldova: Source of stability or neo-imperialist threat?”, op. cit., p. 135.

⁶⁸⁸ Pritom, gotovo svaki četvrti stanovnik Moldavije živeo je u Pridnjestrovlju. – Cristian Gherasim, “Moldova facing Europe's worst demographic crisis”, *EU Observer*, Brussels, Available from: <https://euobserver.com/world/152559> (Accessed Mar 19, 2022), p. 1.

⁶⁸⁹ Edward Ozhiganov, “The Republic of Moldova: Transdnier and the 14th Army”, in Alexei Arbatov et al. (eds.), *Managing Conflict in the Former Soviet Union: Russian and American Perspectives*, MIT Press, Cambridge, 1997, p. 179.

1985. godine, preduzet je čitav niz društvenih i ekonomskih mera koje su za cilj imale socijalnu, privrednu i političku reformu imenovane države. Program ‘glasnosti’ (odnosno ‘otvorenosti’) – koji je implementiran s namerom liberalizacije društvenopolitičkog života unutar ove tradicionalno zatvorene i represivne zemlje – stremio je ukidanju cenzure, pa je tamošnjem stanovništvu po prvi put omogućena (ograničena) sloboda govora. Vremenom je dozvoljeno i održavanje donekle slobodnog, tajnog i neposrednog glasanja za predstavnike u organima republičkih vlasti. Stoga su u 1990. godine – prilikom održavanja prvih i ujedno poslednjih (delimično) demokratskih izbora unutar Moldavske SSR – većinu mandata osvojili nezavisni poslanici okupljeni oko takozvanog Popularnog fronta Moldavije; nacionalističkog pokreta okrenutog politici ujedinjenja s Rumunijom, kom učešće na izborima (kao registrovanoj stranci) nije bilo dozvoljeno. Dato političko udruženje masovnu podršku steklo je godinu dana ranije, kada je uspešno organizovalo proteste kojima je tada jednopartijski Vrhovni Sovjet MSSR-a primoran da usvoji ‘Zakon o upotrebi jezika na teritoriji Moldavske SSR’ (skr. ‘Zakon o upotrebi jezika’). Tom prilikom je moldavski – pisan latiničnim slovima – formalno proglašen zvaničnim jezikom date republike, a ujedno je naglašena i njegova istovetnost sa rumunskim. Ruski je definisan kao jezik ‘međuetničke komunikacije’, dok je istovremeno predviđeno da će nakon isteka roka od pet godina (po usvajanju citiranog zakona) svi zaposleni u državnoj/lokalnoj administraciji biti u obavezi da – tamo gde za tim postoji potreba – službeno koriste oba jezika.⁶⁹⁰

Stoga i ne čudi što je ubrzo po obrazovanju većine u tamošnjem Vrhovnom sovjetu, Popularni front doneo niz ‘patriotskih’ zakona, očigledno pripremajući teren za secesiju od Sovjetskog Saveza. U periodu između aprila i septembra 1990. godine, MSSR menja grb i zastavu (iz nekadašnje komunističke crveno-zelene u današnju panrumunsku plavo-žuto-crvenu varijantu), kao i svoje zvanično ime (pa data federalna jedinica formalno postaje Republika Moldavija). Poslanici ruskog/slovenskog porekla pritom doživljavaju otvorene pretnje i trpe fizičke napade od strane pripadnika nacionalističkih grupacija, a budući da policija ne preuzima mere kako bi stala u njihovu zaštitu, oni prestaju dolaziti na skupštinska zasedanja. Preostali delegati imenovanog zakonodavnog tela potom usvajaju ‘Deklaraciju o suverenosti Republike Moldavije’, kojom MSSR proglašavaju nelegitimnom tvorevinom proisteklom iz ‘Sporazuma Ribentrop-Molotov’, usled čega je i ukidaju (u tom trenutku i dalje ne proklamujući nezavisnost od SSSR-a). Konačno, razmatra se i mogućnost uvođenja prisvojnog prideva ‘Rumunska’ ispred nedavno usvojenog nazvina republike.⁶⁹¹

Naglo nacionalno osvešćenje moldavskog naroda zabrinulo je većinu stanovništva nastanjenog na istočnoj/levoj obali Dnjestra, pošto je ono sebe i u budućnosti videlo u Sovjetskom Savezu, a ne u susednoj Rumuniji, odnosno u nezavisnoj Moldaviji. Pritom, gorepomenuti ‘Zakon o upotrebi jezika’ indirektno je pretio da ugrozi i materijalnu egzistenciju mnogih od njih (prevashodno onih koji su bili zaposleni u državnim institucijama), budući da moldavski/rumunski prethodno nisu govorili. Stoga su lokalni politički lideri – pozivajući se, između ostalog, i na ranije pominjan ‘Zakon o proceduri rešavanja otvorenih pitanja vezanih za otcepljenje republike od SSSR-a’⁶⁹² – na samoinicijativno organizovanom Drugom kongresu narodnih poslanika Pridnjestrovlja (održanom drugog septembra 1990. godine) proglasili

⁶⁹⁰ Frederica Prina, *Linguistic Divisions and the Language Charter: The Case of Moldova*, ECMI Working Paper, Flensburg, Available from: https://www.files.ethz.ch/isn/160853/Working_Paper_64_Final.pdf (Accessed May 03, 2021), pp. 6-9.

⁶⁹¹ Dareg Zabarrah, *Nation and Statehood in Moldova*, op. cit., pp. 88-91.

⁶⁹² Ovim zakonom narodima koji su živeli na teritoriji secesionističkih republika, a koji su želeli da ostanu u Sovjetskom savezu, omogućeno je pravo na rekurzivnu secesiju. – “Law on Procedure for Resolving Questions Connected with a Union Republic’s Secession from the USSR”, *Supreme Soviet of the Union of Soviet Socialist Republics*, op.cit., p. 1.

Pridnjestrovsku Moldavsku Sovjetsku Socijalističku Republiku (skr. PMSSR), izrazivši tom prilikom želju da u slučaju otcpljenja Republike Moldavije ostanu u sastavu Sovjetskog Saveza. Ta namera podržana je jednoglasno kako od strane poslanika tada formiranog Vrhovnog Sovjeta PMSSR, tako i od strane osamnaest članova tek obrazovanog Predsedništva PMSSR.⁶⁹³ Vlastima u Moskvi potom je i zvanično upućen zahtev da ovu samoproklamovanu socijalističku sovjetsku republiku prepoznaju kao šesnaestu suverenu/saveznu članicu SSSR-a, ali je on odbijen kada je Gorbačov tri meseca kasnije potpisao ukaz kojim je poništio sve odluke usvojene na pomenutom – *ad hoc* održanom – Drugom kongresu (u nadi da će na taj način privoleti rukovodstvo u Kišnjevu da ne sledi primer baltičkih republika, koje su u tom trenutku već proglasile nezavisnost).⁶⁹⁴

No, ne mareći preterano za negativno raspoloženje centralnih/federalnih i republičkih organa po tom pitanju, lokalno stanovništvo aktivno se posvetilo poduhvatu (rekurzivnog) otcpljenja od Moldavije. Svi mostovi koji su Republiku Moldaviju povezivali sa secesionističom PMSSR blokirani su odmah po samoinicijativnom obrazovanju potonje. Pošto se i sâm nalazilo usred turbulentnog procesa smene komunističkih vlasti, rukovodstvo u Kišnjevu isprva nije reagovalo na događaje koji su se odvijali na levoj obali Dnjestra. Uzgred, budući da je na raspolaganju imala samo lokalne policijske snage (a ne i vojsku), objektivni kapaciteti Republike Moldavije da suzbije separatističko delovanje (na teritoriji na kojoj su u tom trenutku bile stacionirane jedinice Četrnaeste armije) bili su krajnje limitirani. Ipak, kada je postalo jasno da Moskva neće priznati postojanje PMSSR-a, kao i da se i Gagauzi – pripadnici manjinskog turkijskog naroda nastanjenog u južnim delovima Moldavije – spremaju da održe referendum o nezavisnosti, Popularni front upustio se u projekat formiranja paravojnih snaga. To je za stanovnike Pridnjestrovlja predstavljalo jasan signal da je vreme da se i oni (dodatno) naoružaju, te su krajem 1990. godine ispunjeni svi uslovi za izbijanje otvorenog secesionističkog sukoba.⁶⁹⁵

Do razmene vatre prvi put je došlo u novembru, kada je policija Republike Moldavije neuspešno pokušala da ukloni barikade sa mosta kod Dubasarija. Tom prilikom je ranjeno trinaestoro, a ubijeno troje stanovnika imenovanog grada koji su pružili otpor. Naredna godina prolazi u manjim/povremenim sukobima na mostovima Dnjestra, kao i lokalizovanim okršajima vođenim u okolini grada Bender (poznatog i kao Tigina), nad kojim je Tiraspolj uspeo da uspostavi *de facto* vlast (iako se ovo mesto nalazi sa desne obale pomenute reke). Zavađene strane pritom nastavljaju da se naoružavaju i da se vojno organizuju. Republika Moldavija u tom periodu formira Republičku gardu; vojno opremljeni ogranak tamošnjeg ministarstva unutrašnjih poslova koji je – nakon formalnog proglašenja nezavisnosti od Sovjetskog Saveza u avgustu 1991. godine – i zvanično prerastao u oružane snage ove zemlje. Reagujući na dâti razvoj događaja, Igor Smirnov (*Игорь Смирнов*), vođa pobune u Pridnjestrovlju – koji je iste godine postao prvi predsednik ovog separatističkog entiteta – pod svoju kontrolu uspeo je da stavi sve pripadnike policije smeštene na levoj obali Dnjestra, dok

⁶⁹³ Pritom, krajem 1989. i početkom 1990. godine u više pridnjestrovskih gradova je održan i neformalni referendum u kom je ubedljiva većina podržala stvaranje nove sovjetske socijalističke republike. Istovremeno su se odvijale i masovne demonstracije protiv ‘patriotrskih’ zakona koji su usvajani u Kišnjevu. – Database and Search Engine for Direct Democracy, *Transnistria, September 2, 1990: Formation of the Transnistrian ASSR*, The International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2020, Available from: https://www-sudd-ch.translate.google/event.php?lang=de&id=md011990&_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=en (Accessed Mar 19, 2022), p. 1.

⁶⁹⁴ Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*, op. cit., p. 160.

⁶⁹⁵ Dareg Zabarrah, “Opportunity Structures and Group Building Processes: An Institutional Analysis of the Secession Processes in Pridnestrovie and Gagauzia between 1989 and 1991”, *Communist and Post-Communist Studies*, vol.45, no.1-2, 2012, p. 190.

su mnogi vojnici, oficiri, pa čak i komadant Četrnaeste armije istu napustili kako bi se priključili novoformiranoj Republičkoj gardi Pridnjestrovske Moldavske Republike, koja je reči ‘sovjetska’ i ‘socijalistička’ iz svog imena uklonila nakon konačnog raspada SSSR. Povrh toga, paravojne formacije opremljene naoružanjem i pojačane borbama pristiglim iz Rumunije – odnosno iz drugih delova nestajućeg Sovjetskog Saveza, a prvenstveno iz Rusije i Ukrajine – aktivno su se pripremale za obračune većih razmera.⁶⁹⁶

Do njih je došlo u decembru, kada su moldavske snage ponovo pokušale da preuzmu Dubasari i tako prekinu kopnenu vezu između severnih i južnih delova Pridnjestrovske Moldavske Republike (skr. PMR). Operacija se završila neuspehom, uz žrtve na obe strane, ali su sukobi svejedno nastavljeni početkom 1992. godine, nakon što je Republika Moldavija – ohrabrena prijemom u Organizaciju Ujedinjenih nacija i formalnim međunarodnim priznanjem nezavisnosti u okviru njenih *de iure* granica – pokrenula vojnu ofanzivu u nameri da jednom zasnaga povрати kontrolu nad imenovanom separatističkom teritorijom. Borbe su – sa kraćim prekidima vatre – vođene sve do jula, ali moldavske snage nijednom nisu uspele da pređu Dnjestar.⁶⁹⁷ Čak je i Bender – baš kao i pojedina sela koja se takođe nalaze sa zapadne strane date reke (prevashodno u blizini ovog grada) – na kraju ostao u sastavu PMR-a. Sukobi su konačno prekinuti kada je postalo jasno da zvanična Moskva neće još dugo ostati neutralna. U strahu da bi Četrnaesta armija mogla da se aktivira i da ga pređe kako bi zajedno sa separatistima otpočela kontraofanzivu, Kišnjevi u junu bombarduju i ruše most između Bendera i Tiraspolja, a potom odustaje od daljih vojnih napora da Pridnjestrovlje (re)integriše u sastav Republike Moldavije. Ubrzo nakon toga, Boris Jeljcin i tadašnji predsednik imenovane države – Mirča Snegur (*Mircea Snegur*) – potpisali su primirje, koje je i danas na snazi. ‘Sporazumom o principima mirnog rešavanja oružanog sukoba u oblasti Pridnjestrovlja u Republici Moldaviji’ dogovoreno je da će priobalje Dnjestra biti pretvoreno u demilitarizovanu zonu (sa obe strane reke), te da će u njoj mir održavati Zajednička kontrolna komisija, sačinjena od pripadnika moldavske, ruske i pridnjestrovske vojske. Nešto kasnije su im se pridružile i ukrajinske oružane snage.⁶⁹⁸

Kako bi se primirje održalo – a pravno-politički status Pridnjestrovlja i formalno regulisao – naredne godine formirana je i Misija OEBS-a u Moldaviji. Da bi potpomogla napore date organizacije usmerene ka (re)integraciji imenovane secesionističke oblasti u njene institucionalne okvire, Republika Moldavija 1994. godine usvaja novi ustav i zvanično napušta politiku ujedinjenja sa susednom Rumunijom, koja je u tom trenutku već i izgubila masovnu podršku stanovništva koju je prethodno uživala. Iako je taj postupak predstavljao dovoljan povod da žitelji Gagauzije – regije koja je tada formalno proglašena za autonomnu pokrajinu – odustanu od težnje ka eksternom teritorijalnom samoopredeljenju, režim u Tiraspolju svejedno je nastavio sa izgradnjom kvazi-države na levoj obali Dnjestra. U tome mu je – pogotovo po dolasku Vladimira Putina (*Владимир Путин*) na vlast – veliku pomoć pružila Rusija, kojoj je Pridnjestrovlje (zauzvrat) poslužilo kao zgodan poligon za dalje širenje njene sfere uticaja u jugozapadnom delu postsovjetskog prostora. Pomenuta zemlja – između ostalog – i dan danas finansira penzioni fond i održava energetske sisteme date oblasti, pri čemu njeni stalni stanovnici imaju i pravo na rusko državljanstvo (koje im, primera radi, omogućava da u inostranstvo putuju bez podnošenja zahteva za izdavanje moldavskog pasoša). A pošto je granica sa Ukrajinom pre Narandžaste revolucije bila relativno slabo kontrolisana, veliki deo

⁶⁹⁶ Edward Ozhiganov, “The Republic of Moldova: Transnistria and the 14th Army“, op. cit., p. 164.

⁶⁹⁷ Izuzetak u tom pogledu predstavljala su pojedina etnički moldavska sela koja su se našla na levoj obali Dnjestra i koja su se sama pobunila protiv Tiraspolja, a potom i uspešno (re)integrisala u sastav Republike Moldavije.

⁶⁹⁸ “Agreement on the Principles for a Peaceful Settlement of the Armed Conflict in the Dniester Region of the Republic of Moldova“, Supreme Soviet of the Russian SFSR, Moscow, 1992, Available from: <https://www.peaceagreements.org/viewmasterdocument/1024> (Accessed Mar 19, 2022), pp. 1-3.

tamošnje ekonomije – posebno u prvim godinama nakon *de facto* osamostaljenja – počivao je na švercu, prvo oružja i municije (koje je na datoj teritoriji po raspadu Sovjetskog Saveza ostalo u znatnim količinama), a kasnije i druge (ilegalne) robe.⁶⁹⁹

No, iako je od samog obustavljanja vatre bilo sasvim jasno da PMR ne planira da se formalno vrati u okvire Republike Moldavije, vremenom je ipak došlo do primetnih pomaka u deeskalaciji secesionističke krize i u poboljšanju političkih i ekonomskih odnosa zavađenih strana. Prvi konkretniji koraci u tom smeru napravljeni su 1997. godine, kada je – nakon pregovora organizovanih uz podršku OEBS-a i Ruske Federacije – u Moksvi potpisan ‘Memorandum o principima normalizacije odnosa između Republike Moldavije i Pridnjestrovlja’ (skr. ‘Memorandum o normalizaciji odnosa’). Ovim dokumentom, obe strane su se obavezale da će – unutar međunarodno priznatih granica imenovane države, a uz pomoć prisutnih inostranih aktera – zajedno i kroz dijalog raditi na unapređenju međusobnih odnosa, na demarkaciji i delimitaciji formalne administrativne linije koja (treba da) ih deli, na očuvanju bezbednosti u demilitarizovanoj zoni, kao i na definisanju moldavske spoljne politike. Ujedno, PMR-u je dozvoljeno da u oblastima ekonomske, naučne i kulturne saradnje unilateralno uspostavlja i održava ‘kontakte’ sa drugim zemljama, mada su Kišnjevi i Tiraspolj apostrofiranu reč od samog početka tumačili na različite načine. Takođe je olakšano i kretanje civila preko reke Dnjestar.⁷⁰⁰

Za sve vreme vođenja razgovora (koji su organizovani sporadično, u obliku formalnih sastanaka zvaničnika dve vlade i predstavnika involviranih medijatora), federalizacija Republike Moldavije pominjana je kao potencijalna solucija tamošnjeg secesionističkog spora; solucija koju su početkom novog veka obe strane – u jednom trenutku – naizgled bile spremne da prihvate i implementiraju. Međutim, tadašnje moldavsko rukovodstvo nije se složilo sa asimetričnim modelom decentralizacije koji je zvanična Moskva (preuranjeno i jednostrano) predstavila u ‘Nacrtu memoranduma o osnovnim načelima državne strukture Sjedinjene Države u Moldaviji’; dokumentu iz 2003. godine poznatijem pod imenom ‘Kozakov memorandum’. Pored zagarantovanih mesta u gornjem domu (budućeg/predloženog) federalnog parlamenta – koja bi senatorima iz Pridnjestrovlja u praksi obezbedila pravo na podnošenje veta prilikom donošenja ključnih odluka i najvažnijih zakona – sporna je bila i želja Ruske Federacije da svoje trupe u Pridnjestrovlju zadrži i nakon (re)integracije ove oblasti u tamošnji pravno-politički sistem, kao i činjenica da je dati dokument oformljen bez prethodnih konsultacija sa Misijom OEBS-a (čime se odstupilo od dotadašnje prakse). Nakon protesta koji su organizovani u Kišnjevu, postalo je jasno da opisano rešenje neće biti usvojeno.⁷⁰¹

Odnosi su dodatno zahladili naredne godine, budući da je Tiraspolj doneo jednostranu odluku da u osnovnim i srednjim školama – suprotno Ustavu Republike Moldavije – onemogućiti upotrebu moldavskog jezika pisanog latiničnim slovima (smatrajući tu varijantu stranim/rumunskim jezikom), pa je tom prilikom zatvoreno nekoliko obrazovnih ustanova koje nisu želele da u svoj program uvedu ćirilično pismo. Prinuđeni da biraju između pohađanja nastave na ruskom ili na moldavskom jeziku pisanim ‘pogrešnim’ alfabetom, mnogi roditelji i

⁶⁹⁹ Daniela Peterka-Benton, “Arms Trafficking in Transnistria: A European Security Threat?”, *Journal of Applied Security Research*, vol.7, no.1, 2012, p. 78.

⁷⁰⁰ “Memorandum on the Bases for Normalization of Relations Between the Republic of Moldova and Transdneistria”, *Grand Kremlin Palace*, Moscow, 1997, Available from: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/42309.pdf> (Accessed Mar 19, 202w), pp. 1-4.

⁷⁰¹ “Russian Draft of the Memorandum on the Basic Principles of the State Structure of a United State in Moldova”, *Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*, Moscow, 2003, Available from: <http://stefanwolff.com/files/Kozak-Memorandum.pdf> (Accessed Mar 19, 2022), pp. 1-10.

đaci odabrali su prvu od dve opcije.⁷⁰² U odgovoru na takav razvoj događaja, Kišnjev je odlučio da privremeno zatvori administrativne prelaze prema Pridnjestrovlju, kako bi tamošnjim kompanijama onemogućio međunarodnu trgovinu. No, ekonomska blokada isprva nije preterano uticala na situaciju u PMR-u, budući da je tadašnja prorуска vlast u Ukrajini dozvolila neometan protok robe preko njene granice. Ipak, do promena dolazi nakon Narandžaste revolucije i osnivanja Misije Evropske unije za pograničnu podršku Republici Moldaviji i Ukrajini (skr. EUBAM). Usled novnonastalih poteškoća u trgovini sa inostranim partnerima, Tiraspolj Moldaviji – posle određenog vremena – uvodi kontramere, privremeno obustavljajući isporuku električne energije usmerene ka zapadnoj obali Dnjestra.

Poboljšanju već nepovoljnih političkih okolnosti nije doprinela ni jednostrana odluka moldavskog parlamenta da sredinom 2005. godine – bez konsultacija separatističkih vlasti – usvoji ‘Zakon o osnovnim odredbama posebnog pravnog položaja naseljenih mesta sa leve obale Dnjestra’ (skr. ‘Zakon o levoj obali Dnjestra’), kojim je oblast Pridnjestrovlja formalno uokvirena administrativnim linijama vidno suprotnim *de facto stanju* na terenu. Najkontroverznija od svih bila je odredba prema kojoj je prostor oko grada Dubasarija – oko kog su se tokom rata vodile najveće bitke – *de iure* inkorporiran u ostatak Republike Moldavije, a ne u tom prilikom proglašenu autonomnu oblast, budući da je njome predviđeno ne samo gotovo potpuno ukidanje kopnene veze između severnih i južnih delova imenovane regije, već i uklanjanje jednog dela glavne putne veze sa susednom Ukrajinom iz sastava iste.⁷⁰³ U nameri da se tenzije pravovremeno deeskaliraju, OEBS, Ruska Federacija i Ukrajina (kao odranije prisutni medijatori) iste godine primoravaju predstavnike tamošnjih centralnih vlasti i secesionističkog entiteta da otpočnu novi proces pregovora o normalizaciji međusobnih odnosa; pregovore kojima se ovog puta – u ulozi posmatrača – priključuju i Evropska unija i SAD, usled čega je ovaj proces neformalno nazvan ‘Dijalogom 5+2’.

Nezadovoljno činjenicom da gorepomenuti zakon nije povučen, kao i nezavidnim političko-ekonomskim položajem u kom se PMR našla na samom početku datih razgovora, njeno rukovodstvo 2006. godine organizuje referendum o osamostaljenju, na kom se – prema informacijama koje su potom učinjene dostupnim – od 78,55% odazvanih stanovnika ove oblasti, njih 96,61% izjasnilo protiv mogućnosti (re)integracije u stasav Republike Moldavije, dok je čak 98,07% glasača istovremeno podržalo nezavisnost Pridnjestrovlja i njegovo potencijalno pripajanje Ruskoj Federaciji. Ipak, Moskva nije nameravala da PMR formalno stavi pod svoju vlast, pa rezultati ovog prilično kontroverznog plebiscita o otepljenju – koji je održan bez prisustva stranih posmatrača – nisu uticali na promenu raspoloženja međunarodne zajednice po pitanju pravno-političkog statusa samoproklamovane zemlje locirane na levoj obali Dnjestra.⁷⁰⁴

No, iako Pridnjestrovlje nije videla u svom sastavu, Rusija ga jeste želela pod svojom kontrolom. Bez obzira na to što su njeni predstavnici još na samitu OEBS-a održanom u Istanbulu 1999. godine međunarodnu javnost obavestili o postojanju namere o potpunom povlačenju ruskih trupa iz Republike Moldavije do kraja 2002. godine (kako bi se stvorio

⁷⁰² OSCE, “Moldovan Schools in Transnistria: An Uphill Battle against ‘Linguistic-cleansing’”, *OSCE Magazine*, Vienna, 2005, Available from: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/1/15970.pdf> (Accessed Mar 19, 2022), pp. 1-3.

⁷⁰³ “Law of the Republic of Moldova about the Basic Provisions of Special Legal Status of Settlements of Left Bank of Dniester (Transnistria)”, *The Parliament of the Republic of Moldova*, Chişinău, 2005, Available from: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=18356> (Accessed Mar 19, 2022), p. 1.

⁷⁰⁴ Database and Search Engine for Direct Democracy, *Transnistrian Moldovan Republic (Moldova)*, September 17, 2006: *Independence course and accession to Russia*, The International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2018, Available from: https://www-sudd-ch.translate.google/event.php?lang=de&id=md012006&_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=en (Accessed Mar 19, 2022), p. 1.

prostor za formiranje civilne misije pod mandatom Ujedinjenih nacija, koja bi za cilj imala očuvanje mira i upravljanje kriznim situacijama),⁷⁰⁵ do pomenutog epiloga u međuvremenu još nije došlo. Ipak, zvanični Kišnjevi od tog trenutka aktivno insistira na odlasku Oružanih snaga Ruske Federacije, smatrajući njihovo prisustvo protivnim međunarodnom pravu, zbog čega je 2018. godine u Generalnoj skupštini UN izdejstvovao usvajanje 'Rezolucije 72/282', kojom je – mada bezuspešno – zahtevano potpuno i bezuslovno povlačenje svih stranih oružanih snaga sa teritorije Republike Moldavije.⁷⁰⁶ Tema odlaska ruskih vojnika bila je aktuelna i prilikom kampanje za predsedničke izbore koji su u Moldaviji održani 2020. godine, pa je novoizabrana predsednica Maja Sandu (*Maia Sandu*) po stupanju na funkciju više puta ponovila apel da se otpočne sa povlačenjem trupa. Pritisak na Moskvu se po tom pitanju dodatno pojačao početkom 2022. godine, kada je zvanični Kijev Vladimira Putina – u jeku bezbednosne krize na rusko-ukrajinskoj granici – optužio da planira da režira napad na ruske snage stacionirane u demilitarizovanoj zoni na Dnjestru, kako bi za isti optužio Ukrajinu, a potom pod tim izgovorom i pokrenuo invaziju na ovu zemlju. Ruska Federacija, sasvim očekivano, i tada je kao i ranije, ostala pri stavu da je njeno prisustvo u PMR-u garant regionalne stabilnosti, a ne uzrok problema i geopolitičkih razmirica, za koje krivi ostale aktere koji žele da ojačaju svoj uticaj u Moldaviji.⁷⁰⁷

Bilo kako bilo, svakodnevni život u Pridnjestrovlju se – i pored goreopisane vojno-političke međugre u koju je ta secesionistička oblast uključena – u najvećoj meri već duže vreme odvija normalno. Prelazak *de facto* granice na Dnjestru relativno je lak, pa moldavske kompanije preko svojih ćerki firmi sve više posluju na istočnoj obali ove reke, i obrnuto. Lokalno stanovništvo takođe u sve većoj meri stanuje na jednoj, a radi na drugoj strani nekadašnje linije fronta. Ipak, političke i medijske slobode su vrlo ograničene, a mesečna primanja najvećeg dela populacije – koja je pretežno zaposlena u državnoj upravi, državnim preduzećima ili nekoj od vodećih privatnih kompanija (koje blisko saraduju sa tamošnjim vlastima) – prilično su skromna. No, troškovi života su prilagođeni prosečnim zaradama, pa je potrošačka moć građana PMR-a relativno prihvatljiva. Primetan broj njih čak smatra da bi se njihov ekonomski položaj znatno pogoršao ukoliko bi došlo do ponovnog ujedinjenja sa Moldavijom, budući da bi se – između ostalog – i nivo ruskog ekonomskog uticaja u tom slučaju znatno smanjio. S druge strane, regulisanje njenog međunarodnopravnog statusa – i posledično uklanjanje neizvesnosti koju on sa sobom nosi⁷⁰⁸ – oslobodilo bi ovu regiju podređenog/klijentelističkog položaja koji karakteriše njene odnose sa zvaničnom Moskvom, čime bi se (potencijalno) otvorile druge/bolje prilike za obezbeđivanje ekonomske

⁷⁰⁵ Kennan Institute, *The 1999 OSCE Istanbul Summit Decisions on Moldova and Georgia: Prospects for Implementation*, Woodrow Wilson Center, Washington, D.C., 2002, Available from: <https://www.files.ethz.ch/isn/19098/OP284.pdf> (Accessed Mar 19, 2022), p. 8.

⁷⁰⁶ "Resolution 72/282: Complete and Unconditional Withdrawal of Foreign Military Forces from the Territory of the Republic of Moldova", *General Assembly of the United Nations*, New York, 2018, Available from: <https://digitallibrary.un.org/record/1632767?ln=en> (Accessed Mar 19, 2022), pp. 1-2.

⁷⁰⁷ Al Jazeera, "Russia is preparing a pretext for invading Ukraine", *Al Jazeera Media Network*, Doha, 2022, Available from: <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/14/russia-is-preparing-a-pretext-for-invading-ukraine-us-official> (Accessed Mar 19, 2022), p. 1.

⁷⁰⁸ Neizvesnost je posebno došla do izražaja nakon Ruske invazije na Ukrajinu koja je počela 24. februara 2022. godine. Moldavija je agresiju na njenog suseda iskoristila kao priliku da od Rusije još jednom zatraži povlačenje ruskih vojnika iz Pridnjestrovlja, dok je od Evropske unije zahtevala prijem po hitnom postupku. Taj potez je rukovodstvo u Tiraspolju naveo na to da Kišnjevu uputi zahtev za priznavanjem nezavisnosti, budući da je apel za članstvo u EU podnet bez prethodnih konsultacija sa zvaničnicima Pridnjestrovlja. Međutim, budući da su svi navedeni zahtevi prošli gotovo neprimećeno, stanje na terenu nije se znatno izmenilo. – Romania Journal, "Separatists from Tiraspol Ask for the Recognition of Transnistria's Independence", *Romania Journal: Daily news in English from Romania*, Bucharest, 2022, Available from: <https://www.romaniajournal.ro/politics/separatists-from-tiraspol-ask-for-the-recognition-of-transnistrias-independence-romania-retorts/> (Accessed Mar 19, 2022), p. 1.

(samo)održivosti, pa samim tim i za obustavljanje kontinuiranog odliva stanovništva. Prema popisu sprovedenom 2015. godine (u koji je uključen i drugi po veličini grad Bender, koje se nalazi sa desne obale Dnjestra), u Pridnjestrovlju je živelo oko 475.000 ljudi, što je za barem 20% žitelja manje u odnosu na predratni period (kada je na istoj teritoriji, ne računajući imenovano naseljeno mesto, stanovalo preko 600.000 stanovnika).⁷⁰⁹

Prikaz 10: Granice Pridnjestrovske Moldavske Republike⁷¹⁰

Iako svakodnevica stanovnika PMR-a (najčešće) nije turbulentna, opisani negativni demografski trendovi jasno ukazuju na to da je zamrznuti konflikt u Pridnjestrovlju dugoročno neodrživ, budući da politička/bezbednosna nesigurnost koju on proizvodi direktno doprinosi depopulaciji datog prostora, pa stoga i svim ostalim problemima koji se vezuju za kontinuirani odliv stanovništva. Povrh toga, nerešeni sporovi oko teritorije iz zamrznutih uvek mogu prerasti u ‘odmrznute’/oružane sukobe, što je najbolje demonstrirano Drugim ratom za Nagorno-Karabah iz 2020. godine, koji je izbio punih dve i po decenije po okončanju prvog rata; rata nakon kog status *de facto* otcepljene Nagornokarabaške Republike – odnosno jermenske Republike Arcah – nikada nije pravno regulisan. Pritom, u Pridnjestrovlju je rizik od odigravanja drugog od dva upravo pomenuta scenarija naglo porastao nakon otpočinjanja ruske invazije na Ukrajinu 2022. godine, koja je – usled ruskog vojnog prisustva u

⁷⁰⁹ Cristian Gherasim, “Moldova facing Europe's worst demographic crisis”, op.cit., p. 1.

⁷¹⁰ Prikaz preuzet sa Internet adrese: https://en.wikipedia.org/wiki/Transnistria#/media/File:Transnistria_dup%C4%83_Asybaris.jpg (Autor: Asybaris01, Pristupljeno 15. marta 2022.)

demilitarizovanoj zoni na Dnjestru – vidno doprinela mogućnosti preliivanja sukoba i na ovu separatističku oblast.

Upravo navedene činjenice upućuju na to da je regulisanje međunarodnog statusa Pridnjestrovske Moldavske Republike od ključnog značaja – sada verovatno i više nego ikada pre – u pogledu preventivnog sprečavanja potencijalnih budućih konflikata u datoj oblasti. Istovremeno, postizanje tog cilja trenutno je – po svemu sudeći – daleko manje izgledno nego u minulom periodu, budući da su odnosni glavnih internacionalnih *stakeholder*-a (pre svih Ruske Federacije s jedne i Evropska unije i SAD s druge strane) na najnižoj tački još od okončanja Hladnog rata. Ipak, potencijalne solucije svejedno je potrebno promisliti, a etiku njihove eventualne realizacije evaluirati, kako bi – u slučaju da se vremenom stvore uslovi za implementaciju istih – bilo jasno koje od njih predstavljaju moralno najopravdanija i objektivno primenjiva (dugoročno održiva) institucionalna rešenja.

U tom smislu, formiranje delimično nezavisne ‘slobodne teritorije’ – odnosno specijalne administrativne regije – koja bi *de iure* ostala u sastavu Republike Moldavije, ali koja bi ujedno imala ingerencije da u određenim oblastima (poput kulturne i ekonomske saradnje) deluje nezavisno na polju međunarodnih odnosa, čini se najizglednijim rešenjem, budući da bi se na taj način postojeće stanje na terenu najvećim delom legalizovalo, pa stoga i poboljšalo/unapredilo. Alternativu upravo predočenoj opciji mogao bi da predstavlja poduhvat pretvaranja PMR-a u (kon)federalnu jedinicu imenovane države, ali bi se prilikom pregovora o preciznom obliku i implementaciji takvog institucionalnog rešenja morale izbegavati jednostrane inicijative; inicijative poput ranije pomenutog ‘Kozakovog memoranduma’, kojim je zvanična Moskva – po svemu sudeći svesno – samo doprinela propadanju istorijske šanse da se dâti teritorijalni spor sporazumno okonča.⁷¹¹ No, pre nego što se otpočne sa etičkom evaluacijom i procenom sprovodljivosti navedenih solucija (okrenutih osmišljanju legitimnih i optimalnih modela za interno samoopredeljenje stanovnika Transnistrije), neophodno je razmotriti sledeće pitanje: „Poseduju li meštani Pridnjestrovske Moldavske Republike moralno pravo na eksterno samoopredeljenje?“ Drugim rečima: „Da li se unilateralno proglašenje nezavisnosti PMR-a od Republike Moldavije – ali i kontinuirano odbijanje ovog politički *de facto* samostalnog teritorijalnog entiteta da se (re)integriše u institucionalne okvire date zemlje – može okarakterisati kao moralno validan čin/poduhvat?“

Kako bi se pružio adekvatan odgovor na ovo pitanje – onaj vođen načelima ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ – u sklopu evaluiranja opravdanosti jednostranog (inicijalno rekurzivnog) otepljenja PMR-a potrebno je utvrditi i to da li žitelji ove separatističke oblasti ispunjavaju osnovni preduslov za sticanje prava na eksterno teritorijalno samoopredeljenje; preduslov koji nalaže da moraju predstavljati politički formiran narod, odnosno naciju (bilo istorijsku naciju ili ona stvorenu usled grubog kršenja osnovnih ljudskih i/ili građanskih/kolektivnih prava određene manjinske zajednice). Osvrtom na goreopisani sled događaja koji je doveo do osnivanja PMR-a 1990. godine (pa i do njegovog neuspelog zahteva da u SSSR bude primljen kao nezavisna sovjetska socijalistička republika), postaje jasno da secesija pomenutog teritorijalnog entiteta inicijalno nije bila vođena željom za klasičnim nacionalnim samoopredeljenjem, već namerom da se leva obala reke Dnjestar – u slučaju otepljenja Republike Moldavije – zadrži u sastavu Sovjetskog Saveza, u kom se i do tada

⁷¹¹ Pokušaj jednostranog nametanja i preuranjeno objavljivanje ‘Kozakovog memoranduma’ (na Internet stranici Vlade PMR-a) predstavljali su strateške poteze zvanične Moskve, budući da je moldavska strana na taj način primorana da bira između dve loše alternative, konkretno između: *a*) prihvatanja imenovanog dokumenta i posledičnog obrazovanja konfederacije u kojoj bi PMR imala pravo veta na sve važne zakone i odluke (što bi Moldaviju trajno stavilo pod posredni uticaj Ruske Federacije) ili *b*) odbijanja predloženog institucionalnog rešenja, čime bi se (za Rusiju takođe isplativo stanje) zamrznutog konflikta prolongiralo unedogled.

nalazila. No, iako 'pridnjestrovska' nacija u tom trenutku nije postojala, pomenuta namera bila je sasvim opravdana, budući da svi teritorijalno koncentrisani i kulturno distinktni kolektivi koji nisu voljni da napuste zemlju u kojoj žive (bez obzira na to da li predstavljaju politički potpuno formirane nacije ili ne) poseduju moralno pravo na rekurzivnu/konsekventnu secesiju, odnosno pravo da se odvoje od odlazeće/novonastale države kako bi ostali u (ili se ponovo pridružili) svojoj dotadašnjoj domovini. Pritom, iako je u etno-nacionalnom pogledu bilo mešovito, stanovništvo Pridnjestrovlja – kako ono koje je pripadalo slovenskoj populaciji, tako i veliki deo onog preostalog – bilo je privrženo sovjetskom nadnacionalnom identitetu, koji se krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog veka našao na udaru pokreta za 'rumunizaciju' MSSR-a, odnosno Republike Moldavije.

Međutim, iako je pravo na rekurzivnu secesiju (iz upravo navedenih razloga) u datom slučaju inicijalno postojalo, legitimnost separatističkih namera rukovodstva PMR-a dovedena je u pitanje: *a*) odbijanjem zvanične Moskve da prihvati njihov zahtev za obrazovanjem nove federalne jedinice (koja bi kao takva istupila iz Republike Moldavije i ostala u SSSR-u), a zatim i *b*) raspadom samog Sovjetskog Saveza. Stoga je – u kontekstu etičke evaluacije jednostrane odluke vlasti u Tiraspolju o eksternom samoopredeljenju – važno postaviti i sledeće pitanje: „Da li je Pridnjestrovska Moldavska Republika imala moralno pravo da se odvoji od Republike Moldavije i nakon što je opcija konsekventnog otcepljenja odbačena od strane njene matične države, a potom i zauvek onemogućena disolucijom iste?“ Budući da se za stanovnike PMR-a u tom trenutku – s jedne strane – nije moglo reći da predstavljaju jedinstvenu i distinktnu politički formiranu naciju koja je kulturno-istorijski neraskidivo vezana za prostor na kom je nastanjena,⁷¹² niti da poseduju objektivne kapacitete neophodne za obrazovanje nezavisne i doista suverene države,⁷¹³ dok su – s druge strane – njihov zaseban nadnacionalni i lokalni identitet i dotadašnji način života (života koji se odigravao u multikulturalnom okruženju u kom narodna pripadnost prethodno nije igrala značajnu društvenopolitičku ulogu) trpeli usled naglog moldavsko-rumunskog nacionalnog buđenja (pri čemu je obrazovanjem i jačanjem paravojnih snaga Popularnog fronta i sama fizička bezbednost stanovnika Transnistrije u jednom momentu postala potencijalno ugrožena),⁷¹⁴ deluje da je odgovor na gorepostavljeno pitanje: „Da, ali pod određenim uslovima.“ Konkretno, glavni uslov koji je PMR – kao teritorijalni entitet koji nije posedovao kapacitete da preraste u funkcionalnu i dugoročno samoodrživu nezavisnu zemlju – morao da ispuni kako bi (prema načelima 'upotpunjene liberalne etike secesije') i nakon raspada Sovjetskog Saveza zadržao moralno pravo na (rekurzivno) otcepljenje od Republike Moldavije, ogledao se u postizanju sporazuma o sjedinjenju sa nekom drugom državom nastalom iz SSSR-a; sporazuma čije bi odredbe/posledice – da je do njega doista i došlo – Moldavija imala moralnu obligaciju da

⁷¹² Pored toga što su stanovništvo Pridnjestrovske Moldavske Republike činili žitelji ruske, ukrajinske i moldavske nacionalnosti (koji su sovjetskoj nadnacionalnoj ideji uglavnom bili privrženi nego svom etničkom identitetu), ne treba zanemariti ni podatak da su mnogi od njih predstavljali tek prvu ili drugu generaciju radnika koji su se u imenovanu oblast doselili iz ostalih krajeva SSSR-a, radi zaposlenja, a ne članove autohtonih zajednica čija je kultura neraskidivo vezana za dato područje. – Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*, op. cit., pp. 183-185.

⁷¹³ Pridnjestrovska Moldavska Republika je u trenutku proglašenja nezavisnosti imala oko 600.000 stanovnika i teritoriju od svega 4.162 kvadratna kilometra. To je samo po sebi ne diskvalifikuje da bude samostalna država (budući da su neke evropske zemlje – poput Luksemburga – funkcionalne i politički/ekonomski samoodržive iako su приметно manje od Pridnjestrovlja), ali joj svakako umanjuje šanse da to doista i postane. Ipak, ono što nedvosmisleno ukazuje na to da dati teritorijalni entitet ne poseduje objektivne kapacitete da deluje kao suverena država jeste njegova višedecenijska i potpuna politička, ekonomska i vojna zavisnost od Ruske Federacije.

⁷¹⁴ Tamošnji sovjetsko-slovenski nadnacionalni identitet posebno je postao ugrožen nakon što je Vrhovni Sovjet MSSR-a usvojio niz takozvanih 'patriotskih zakona', poput 'Zakona o upotrebi jezika', dok je formiranje paravojnih jedinica od strane Popularnog fronta direktno dovelo u pitanje i bezbednost lokalnog stanovništva.

prihvati (potpisivanjem i ratifikovanjem istog), pošto je u tom periodu i sama stremila (nacionalnom) ujedinjenju sa njoj kulturno bliskom Rumunijom.

A kada se u obzir uzme činjenica da je poduhvat teritorijalne separacije Pridnjestrovlja pokrenut s namerom sprečavanja ‘rumunizacije’ lokalnog stanovništva (kao potencijalnog ishoda koji je, u jeku kampanje za sjedinjenje Rumunije i Moldavije, izazivao opravdanu bojazan), ali i podatak da u susednoj Ukrajini – baš kao i u Transnistriji – većinu populacije čine etnički Ukrajinci i Rusi, postaje jasno zašto je ova država isprva predstavljala najlogičniji izbor za legitimno ostvarivanje pomenutog secesionističkog/iredentističkog cilja.⁷¹⁵ Stoga i ne čudi što su neformalni/tajni razgovori o mogućem pripajanju PMR-a Ukrajini intenzivno vođeni u jeku Rata u Pridnjestrovlju, pogotovo tokom leta 1992. godine.⁷¹⁶ Ipak, po obustavljanju/propadanju pregovora između zvaničnog Kijeva i Tiraspolja, te nakon neuspeha Republike Moldavije da silom uspostavi suverenu upravu nad Transnistrijom, ali i nakon njegovog nedvosmislenog odustajanja od politike ujedinjenja sa Rumunijom 1994. godine (i potonjeg demonstriranja namere tamošnjih centralnih vlasti da grade inkluzivno i demokratsko multietničko društvo u kom bi stanovnici Pridnjestrovlja, baš kao i Gagauzi nastanjeni u južnim predelima imenovane zemlje, uživali manjinska prava unutar sopstvene autonomne pokrajine), PMR je i definitivno ostala bez moralnog prava na (unilateralno) otepljenje, budući da: *a*) ‘rumunizacija’ više nije bila prisutna kao realna pretnja, dok se ni *b*) rekurzivno priključenje drugim/susednim državama nadalje nije moglo smatrati u praksi izvodljivim ciljem. Dakle, pošto nije posedovalo ni etičke preduslove ni tehničke kapacitete da i nakon 1992. godine nastavi sa projektom izgradnje samoodržive međunarodno priznate zemlje (pri čemu se i raniji pokušaj rekurzivne/konsekventne secesije takođe završio neuspehom, prvo usled disolucije Sovjetskog Saveza, a kasnije i zbog odbijanja kako ruskog tako i ukrajinskog državnog vrha da se upuste u poduhvat formalnog inkorporiranja Pridnjestrovlja u teritorijalne okvire jedne od dve pomenute zemlje), rukovodstvo PMR-a je – posebno nakon 1994. godine – steklo moralnu obavezu da sa vlastima u Kišnjevu otpočne sveobuhvatni dijalog: *a*) o poboljšanju/regulisanju međusobnih odnosa i *b*) o optimalnom modelu (re)integracije u ustavnopravne okvire Republike Moldavije.

‘Memorandum o normalizaciji odnosa’ iz 1997. godine jeste – u tom pogledu – predstavljao korak u pravom smeru, budući da je njime Tiraspolj posredno iskazao volju da se pravno-politički status Pridnjestrovlja naposljetku ipak reši unutar ustavnih/teritorijalnih okvira Republike Moldavije, dok je Kišnjev zauzvrat pristao da PMR-u garantuje položaj karakterističan za specijalne administrativne oblasti; oblasti poput Hong Konga, koje pored široke interne autonomije ujedno poseduju i pravo da u određenim segmentima međunarodnih odnosa deluju sasvim samostalno. No, naponi usmereni ka koncipiranju i implementiranju institucionalnog modela koji bi Transnistriju pretvorio u pokrajinu – ili (kon)federalnu jedinicu – sa izuzetnim nivoom političke samouprave, osujećeni su: *a*) prevashodno delovanjem ruskog političkog rukovodstva (koje je, u saradnji sa liderima PMR-a i tadašnjim proruski orijentisanim predsednikom Republike Moldavije, ali bez konsultovanja ostalih moldavskih zvaničnika i predstavnika OEBS-a, pokušalo da nametne svoju viziju budućeg ustavno-političkog ustrojenja ‘Sjedinjenih Država u Moldaviji’), a potom i *b*) jednako bezobzirnim i samovoljnim postupanjem zvaničnog Kišnjeva, koji je ‘Zakonom o levoj obali Dnjestra’ iz

⁷¹⁵ Lokalno stanovništvo je Rusku Federaciju, kao direktnu naslednicu Sovjetskog Saveza, takođe videlo kao državu kojoj je želelo pripadati. Međutim, pored toga što zvanična Moskva nikada nije bila zainteresovana za formalno inkorporiranje Pridnjestrovlja u stastav imenovane zemlje, prepreku je predstavljala i sama geografska udaljenost Rusije i PMR-a. Naime, između Rusije i Transnistrije nalazi se Ukrajina.

⁷¹⁶ Vladimir Korobov and Georgiy Byanov, “Ukraine: Inconsistent Policy toward Moldova”, in: Marcin Kosienkowski and William Schreiber (eds.), *Moldova: Arena of International Influences*, Lexington Books, Lanham, 2012, p. 221.

2005. godine samoinicijativno proglasio autonomnu pokrajinu na prostoru Pridnjestrovlja; pokrajinu sa daleko manje nadležnosti od onih predviđenih prethodno pomenutim memorandumom, ali i sa administrativnim linijama koje su vidno odstupale od *de facto* stanja na terenu (stanja uspostavljenog tokom oružanih sukoba).

Ipak, iako upravo opisani potezi moldavskih centralnih vlasti jesu bili jednostrani, za referendum o otepljenju Transnistrije s namerom priključivanja Ruskoj Federaciji – koji je organizovan godinu dana kasnije – ne može se reći da je bio legitiman, ne samo zbog toga što je njegova regularnost/demokratičnost bila upitna, ili zbog kasnijeg odbijanja zvanične Moskve da razmotri zahtev tamošnjeg stanovništva za sjedinjenjem, već prvenstveno zbog toga što je narušavanje političkih odnosa Republike Moldavije i PMR-a (koje je i podstaklo održavanje datog plebiscita) započeto samovoljnim postupanjem rukovodstva Pridnjestrovske Moldavske Republike i ruskih vlasti, odnosno njihovim samoinicijativnim i preuranjenim pokušajem nametanja institucionalnih rešenja koja su podrazumevala asimetričnu decentralizaciju imenovane države. Dakle, iako se i za čin donošenja ‘Zakona o levoj obali Dnjestra’ takođe može tvrditi da je bio neligitiman (budući da je stremio jednostranom definisanju pravno-političkog statusa Transnistrije), isti je usvojen kao srazmeran odgovor na postupanje suprotne pregovaračke strane (pri čemu u praksi nije uticao na ranije *de facto* ostvarenu nezavisnost ove oblasti), pa kao takav nije mogao predstavljati opravdan povod za sprovođenje gorepomenutog referenduma.

Kasniji pokušaji da se ‘Kozakovim memorandumom’ i ‘Zakonom o levoj obali Dnjestra’ narušeni odnosi Kišnjeva i Tiraspolja vrata na kolosek koji bi vodio normalizaciji njihovih odnosa na najvišem političkom nivou (pokušaji koji su se ogledali u pregovaračkim procesima poput ‘Dijaloga 5+2’) nisu iznedrili epohalne rezultate, pa je tamošnji zamrznuti konflikt – iako manjih pomaka u vidu zajedničkog premošćavanja tehničkih/praktičnih problema svakodnevnice jeste bilo⁷¹⁷ – ostao nerešen sve do danas, bez objektivnih izgleda da će napredak u tom pogledu biti ostvaren u skorije vreme. Pored sveprisutnog ruskog uticaja – koji stanovnicima Transnistrije (s jedne strane) pruža osećaj bezbednosti i minimalne ekonomske sigurnosti, dok njihovu domovinu (s druge strane) istovremeno održava u trajnom stanju političke neizvesnosti – za sve manje izgleda da će se secesionistički spor PMR-a i ostatka Moldavije prevazići u bliskoj budućnosti donekle je odgovoran i razvoj pridnjestrovskog nacionalnog identiteta, koji je se (po prirodi stvari) pojavio i postepeno konsolidovao tokom poslednjih trideset godina. Naime, inicijalni osećaj nadnacionalne pripadnosti multietničkom regionu Pridnjestrovlja – koji je krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog veka oblikovan i učvršćen antirumunskim sentimentom – nakon okončanja oružanih sukoba na obalama reke Dnjestar polako biva zamenjen sve izraženijom privrženošću rusko-slovenskom kulturno-istorijskom nasleđu; privrženošću koja vremenom gradualno prerasta u politički sve jasnije oblikovan nacionalni identitet (čije narative i simbole učvršćuju i kontinuirano reprodukuju *de facto* nezavisne institucije Pridnjestrovske Moldavske Republike). Značajna crta tog identiteta svakako jeste i nepokolebljiva geopolitička usmerenost ka Ruskoj Federaciji, što ga čini nekompatibilnim sa proevropskim aspiracijama većinskog stanovništva ostatka Moldavije. No, iako je duboko ukorenjen u istočno-slovenskoj kulturi,

⁷¹⁷ Saradnja Pridnjestrovske Moldavske Republike i ostatka Republike Moldavije intenzivirana je u periodu nakon 2016. godine, kada je OEBS uspešno uspeo da implementira program ‘Malih koraka’; program koji je rešavanju problema direktno vezanih za svakodnevni život lokalnog stanovništva posvećen u znatno većoj meri nego što je okrenut formalnoj normalizaciji odnosa Kišnjeva i Tiraspolja. Od osam tada definisanih problema koje treba rešiti zajedničkim naporima, njih čak šest uspešno je prevaziđeno do 2020. godine, uključujući i problem vezan za upotrebu latiničnog pisma u školama koje nastavu održavaju na moldavskom/rumunskom jeziku. – Thomas de Waal and Nikolaus von Twickel, *Beyond Frozen Conflict: Scenarios for the Separatist Disputes of Eastern Europe*, op. cit., pp. 145-146.

ruskom jeziku i rusko-sovjetskoj državnoj tradiciji (primera radi, Dan pobjede nad fašizmom predstavlja jedan od najvažnijih praznika na teritoriji PMR-a), za postojeći pridnjestrovski identitet se može reći da poseduje odrednice zasebnog nacionalnog identiteta, budući da se: **a**) više ne ogleda samo u antirumunskom/antievropskom i proruskom diskursu, jer je u međuvremenu stekao i sopstvene specifičnosti karakteristične za politički konstituisane narode, ali i zato što: **b**) izvorna etnička pripadnost ruskom, ukrajinskom, pa čak ni moldavskom/rumunskom narodu (najčešće) ne izaziva podele među Pridnjestrovcima.⁷¹⁸

Iz svega upravo navedenog logično sledi sledeće pitanje: „Da li Pridnjestrovska Moldavska Republika danas – nakon više od trideset godina *de facto* nezavisnosti od Republike Moldavije, a usled razvoja i konsolidovanja zasebnog/specifičnog osećaja nacionalne pripadnosti kod većine njenih stanovnika – poseduje moralno pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje?“ Ukoliko bi se sudilo samo na osnovu kriterijuma ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ koji nalaže da kolektivi koji streme istupanju iz postojećih međunarodno priznatih država moraju biti politički formirani narodi, odgovor bi bio sledeći: „Pošto je za očekivati da će proces izgradnje i učvršćivanja pridnjestrovskog nacionalnog identiteta nastaviti da se odvija i u narednom periodu, PMR će u jednom trenutku zasigurno zadovoljiti navedeni uslov, ako do sada nije.“ Međutim, kao što je već obrazloženo, načela deontoloških teorija prava na kojima je zasnovan ovde predložen/razrađen normativnoteorijski model (namenjen vrednovanju opravdanosti zahteva za obrazovanjem nezavisnih zemalja) ne dozvoljavaju uvažavanje onih težnji ka unilateralnom otcepljenju koje: **a**) nisu prouzrokovane neposrednom ugroženošću separatističke zajednice, niti onih koje **b**) narušavaju/zanemaruju kolektivna prava drugih naroda, dok primenjivi segmenti ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ – u mirnim okolnostima – istovremeno ne odobravaju ni: **c**) otcepljenje teritorijalnih entiteta koji ne poseduju objektivne kapacitete da izrastu u politički, ekonomski i bezbednosno (samo)održive države, odnosno one države koje ne zavise isključivo od jedne svetske ili regionalne sile; sile koja na sebe preuzima ulogu pokrovitelja njihove samostalnosti.

Osvrtom na prethodno prezentovan istorijski pregled, ali i na trenutnu društveno-političku situaciju u Transnistriji, postaje jasno da PMR ne zadovoljava nijedan od tri upravo navedena uslova/kriterijuma. Kako bi se ova tvrdnja dokazala, dovoljno je napraviti jednostavnu/sažetu procenu njihove ispunjenosti, počevši sa kriterijumom ‘ugroženosti’. Mada se može argumentovati da bi bezbednost tamošnjeg stanovništva – da 1992. godine nije uspeo da se odupre pokušaju prisilne (re)integracije Pridnjestrovlja u ustavno-pravne okvire Republike Moldavije – isprva (potencijalno) bila ugrožena prelaskom moldavskih oružanih snaga i paravojnih formacija preko reke Dnjestar, evidentno je da u današnje vreme (u kom se protok ljudi i robe na administrativnoj liniji odvija bez većih zastoja i drugih poteškoća)⁷¹⁹ opasnost te vrste više nije prisutna. Dakle, *de facto* nezavisnost Pridnjestrovske Moldavske Republike ne može se (nadalje) pravdati argumentom o mogućoj primeni represije nad lokalnom populacijom. Pritom, u datom kontekstu nije razumno govoriti ni o remedijalnoj secesiji – koja je namenjena postizanju korektivne pravde putem otcepljenja – budući da savremena moldavska država nad pomenutim prostorom nikada nije uspostavila kontrolu (pa stoga nije ni bila u prilici da na njemu izvrši ratne zločine većih razmera, one koji bi pružili

⁷¹⁸ Više o pridnjestrovskom postratnom narodnom/nacionalnom identitetu u: Rebecca Chamberlain-Creangă, “The ‘Transnistrian People’: Citizenship and Imaginings of ‘the State’ in an Unrecognized Country”, *Ab Imperio*, vol.7, no.4, 2006, pp. 371-399.

⁷¹⁹ Nakon ruske invazije na Ukrajinu početkom 2022. godine, kontrola koju pri prelasku administrativne linije između Pridnjestrovske Moldavske Republike i ostatka Moldavije sprovodi pogranična policija PMR-a (u saradnji sa pripadnicima Oružanih snaga Ruske Federacije) jeste donekle pojačana, ali protok ljudi i robe tom prilikom nije obustavljen.

osnov jednostranom proglašenju samostalne zemlje),⁷²⁰ dok je zlodela počinjena tokom Drugog svetskog rata u Governatoratu Transnistrije – baš kao i sovjetsku odmazdu koja je potom usledila – smislenije sagledati kao istorijske okolnosti koje čine sastavni deo zatečenog stanja, a ne kao etički validan povod za teritorijalnu separaciju.

Zatim, kada je reč o kriterijumu ‘poštovanja kolektivnih prava drugih naroda’, na umu se mora imati to da je projekat izgradnje pridnjestrovske nacije – mada poprilično uspešan – realizovan na štetu nekadašnjeg multikulturalnog regionalnog identiteta, pri čemu je pojedinim asimilacionim politikama (poput one usmerene ka otežavanju/onemogućavanju rada u školama u kojima se moldavski/rumunski piše latiničnim pismom) demonstriran neprimeren odnos prema građanima koji nastoje da neguju sopstveni maternji jezik i zasebnu kulturno-etničku tradiciju; tradiciju različitu od većinske. Stoga je za očekivati da bi napredak u pogledu uvažavanja manjinskih prava svakako bio jedan od preduslova prepoznavanja nezavisnosti PMR-a od strane Republike Moldavije, ukoliko bi se vlasti ove države – u nekom trenutku, nekim slučajem – naposljetku ipak opredelile da tamošnji zamrznuti konflikt okončaju prihvatanjem pridnjestrovske samostalnosti, odnosno postizanjem dogovora o sporazumnom razjedinjenju. No, da bi takvo rešenje imalo smisla – te da bi ujedno bilo i samoodrživo – rukovodstvo/stanovništvo Pridnjestrovske Moldavske Republike prethodno bi moralo postati voljno, a potom i sposobno, da se oslobodi (po ovaj separatistički entitet dugoročno gledano nepovoljnog) paternalističkog ophođenja Ruske Federacije prema Transnistriji. Time bi ono – s jedne strane – ispunilo treći gorenavedeni kriterijum (koji secesionističkim teritorijama nameće obavezu dostizanja određenog nivoa političke i ekonomske samostalnosti kako bi stekle moralno pravo da stupaju u formalno ravnopravne odnose sa međunarodno priznatim državama), dok bi – s druge strane – dokazalo i da je izraslo u doista distinktnu naciju; naciju koja je u stanju da donosi sopstvene/suverene odluke i da (shodno tome) s pravom zahteva da nadalje sama gradi svoju budućnost. Međutim, pošto je scenario u kom rukovodstvo PMR-a – i vlasti u Moskvi – prihvataju apel za povlačenjem Oružanih snaga Ruske Federacije iz Pridnjestrovlja (pa stoga i posledično umanjenje sada neprikosnovenog ruskog vojnog, političkog i ekonomskog uticaja na datu oblast) trenutno jednako nezamisliv koliko i ishod u kom zvanični Kišnjevi svojevolejno pristaje na uspostavljanje *de iure* bilateralnih odnosa sa Tiraspoljem (što on, kao što je maločas demonstrirano, u ovom momentu nema ni pravnu ni moralnu obavezu da učini), neophodno je se okrenuti predlaganju/skiciranju drugih – u praksi donekle izglednijih – solucija, onih pomoću kojih bi se tamošnji zamrznuti konflikt potencijalno mogao okončati.

U tom smislu, pretvaranje PMR-a u specijalnu administrativnu oblast ili (kon)federalnu jedinicu Republike Moldavije – kao što je prethodno napomenuto – po svemu sudeći deluje kao najizvesnije rešenje (ono koje bi se doista moglo implementirati u odgovarajućim političkim okolnostima), pošto bi se njegova primena velikim delom zapravo sastojala od formalizovanja/legalizovanja *de facto* već uspostavljenog stanja na terenu, ali i zato što su svi involvirani akteri i međunarodni *stakeholder*-i u jednom trenutku – bilo eksplicitno ili implicitno – prepoznali da je to ishod kom je najracionalnije težiti. No, da bi taj načelni konsenzus iznedrio konkretan (svima prihvatljiv) institucionalni model, neophodno je ispuniti nekoliko preduslova. Pre svega, narod i političko rukovodstvo Pridnjestrovlja moraju biti spremni da odustanu od projekata izgradnje međunarodno priznate države; projekta koji je dostigao svoj maksimum i koji – gotovo sigurno – nikada neće biti ostvaren u punom kapacitetu. A pošto ruska ulaganja u tamošnji penzioni sistem vremenom postaju sve manja, dok je i odnos zaposlenog naspram penzionisanog stanovništva – zbog kontinuirane emigracije

⁷²⁰ Ratni zločini manjih razmera jesu počinjeni u gradu Benderu (u kom su se krajem rata odvijali najintenzivniji sukobi). No, dok su za neke od njih odgovorne moldavske trupe, za druge je odgovorna pridnjestrovska vojska.

mladih ljudi – sve disproportionalniji (pri čemu ni rat u Ukrajini nije povoljno uticao na lokalnu ekonomsku situaciju), postoje indicije da liberalnije krilo separatističkih vlasti u Tiraspolju postaje sve otvorenije ka ideji (re)integracije, čak i po cenu da Republika Moldavija nastavi da napreduje na putu evropskih integracija (naravno, pod uslovom da ujedno bude voljna da i nadalje zadrži Ustavom zagaranovan status neutralnosti u odnosu na mogućnost pristupanja vojnim savezima poput NATO-a).⁷²¹

S druge strane, kako bi im pružile dovoljno valjan razlog da se i definitivno opredele za politiku ponovnog sjedinjenja (i da odustanu od agende razjedinjenja), vlasti u Kišnjev Transnistriji moraju ponuditi status koji bi stanovnicima ove regije i u buduće garantovao potpunu autonomiju (istovetnu ili vrlo blisku političkoj samostalnosti koju trenutno *de facto* i uživaju), što bi neminovno podrazumevalo: **a**) ukidanje aktuelnog i donošenje novog (ili sveobuhvatnu izmenu važećeg) ‘Zakona o levoj obali Dnjestra’, **b**) prepoznavanje legitimnosti njihove težnje ka nacionalnom samoopredeljenju i prihvatanje njihovog prava da očuvaju postojeće pravno-političko ustrojenje i institucije PMR-a (ali unutar granica Republike Moldavije), **c**) omogućavanje samostalnog delovanja date oblasti u pojedinim segmentima međunarodnih odnosa, poput spoljne trgovine (čime bi se otvorio prostor za njeno neposredno povezivanje sa ostatkom sveta),⁷²² kao i **d**) zadržavanje posebnih političkih, ekonomskih, kulturnih i (u modifikovanom obliku)⁷²³ vojnih veza Pridnjestrovlja i Ruske Federacije. Dakle, jasno je da bi optimalno i obostrano prihvatljivo rešenje – s jedne strane – (re)integriranoj pokrajini ili novouspostavljenj (kon)federalnoj jedinici moralo da omogući očuvanje sličnog (ako ne i istog) stepena teritorijalne autonomije, dok bi – s druge strane – ona morala da pristane da i u praksi postane sastavni deo moldavske države.

No, šta bi ta praksa konkretno podrazumevala? Pre svega, bilo bi neophodno sprovesti postepeno uključivanje PMR-a u pravno-političke okvire Republike Moldavije. To bi zahtevalo pokretanje i vođenje sveobuhvatnih razgovora o modelu integracije imenovanog entiteta u njen politički sistem, pravosudni sistem, poreski sistem, o načinu i mehanizmima utvrđivanja zajedničke spoljne politike (pogotovo one vezane za proces evropskih integracija), ali i preduzimanje drugih tome sličnih koraka. Pored pojedinih obaveza kojih bi

⁷²¹ Thomas de Waal and Nikolaus von Twickel, *Beyond Frozen Conflict: Scenarios for the Separatist Disputes of Eastern Europe*, op. cit., p. 136.

⁷²² Ono što održava krhku ekonomiju Pridnjestrovlja – pored ruske finansijske podrške tamošnjem penzionom sistemu i gotovo besplatnog gasa koji se dostavlja ovoj teritoriji – jesu i trgovinske veze sa obližnjom Odesom, gradom u kom se nalazi najveća ukrajinska luka. Naime, PMR predstavlja sivu zonu u koju se jedan deo dobara pristiglih u Odesu izvozi, da bi se potom prošvercovao ili ponovo uvezao u Ukrajinu (oslobođen carine). Regulisanjem spoljnopolitičkog statusa Pridnjestrovkse Moldavske Republike oduzeo bi joj se ovaj ‘privilegovani’ položaj, što je jedan od razloga zbog kojih njeno rukovodstvo nije aktivnije posvećeno datom cilju. Ipak, ruska invazija na Ukrajinu negativno je uticala na opisani (neformalni) aranžman, pa motiv za (re)integraciju u sastav Republike Moldavije – u tom pogledu – u budućnosti može postati nešto veći. Pritom, potpunom legalizacijom međunarodne trgovine sa ostatkom sveta – koja se od 2016. godine, nakon njenog pristupanja Području produbljene i sveobuhvatne trgovine (DCFTA), posredno odvija preko Republike Moldavije – pojačala bi se razmena dobara i usluga i sa drugim partnerima, što bi moglo da nadomesti gubitke koji bi nastali usled potpune legalizacije robne razmene sa Odesom. – Ibidem, str. 154-155.

⁷²³ Jedna od glavnih prepreka koja stoji na putu prevazilaženja zamrznutog konflikta u Pridnjestrovlju jeste ruska vojna prisutnost u PMR-u. Republika Moldavija – sasvim očekivano – zahteva uklanjanje stranih oružanih snaga sa teritorije koja joj *de iure* pripada, dok Ruska Federacija insistira na tome da su njene trupe garant regionalne bezbednosti i stabilnosti, te ne planira njihovo povlačenje. No, činjenica koju ne treba zanemariti jeste ta da su gotovo svi vojnici koji čine sastavni deo ruskih oružanih snaga stacioniranih u Pridnjestrovlju zapravo poreklom iz ove oblasti. Dakle, jedan od potencijalnih načina prevazilaženja opisanog problema bio bi sklapanje bilateralnog sporazuma o postepenom premeštanju datog osoblja iz ruske vojske u sastav Oružanih snaga Pridnjestrovlja; sporazuma kojim bi se ujedno garantovalo da će i nakon okončanja procesa (re)integracije pridnjestrovjska armija nastaviti da postoji (kao što je i Vojska Republike Srpske inicijalno očuvana i nakon završetka rata u Bosni i Hercegovini), te da će joj biti dozvoljeno da održava bliske veze sa Oružanim snagama Ruske Federacije.

Pridnjestrovska Moldavska Republika tada morala da se prihvati, svakako bi joj sledovale i određene privilegije koje trenutno ne poseduje. Recimo, pokraj učešća u radu državnih institucija Republike Moldavije, demokratski izabranim predstavnicima PMR-a moglo bi se garantovati i pravo veta u najvišem zakonodavnom telu, ali ne preterano 'invazivno' pravo veta (nalik onom koje je bilo predviđeno 'Kozakovim memorandumom' i koje bi im bez legitimne osnove pružilo mogućnost da direktno utiču na proces donošenja svih ključnih odluka i zakona na nivou centralnih vlasti), već smisljeno pravo veta; pravo koje bi mogli da primene prvenstveno u slučaju izjašnjavanja o predlozima zakona i odlukama državnog vrha koje su direktno vezane za društveno-političko uređenje njihove zajednice. Takođe, ukoliko bi normalizacija odnosa između Kišnjeva i Tiraspolja doprinela prerastanju Republike Moldavije u (kon)federalnu državu, njen novi ustav mogao bi da sadrži i klauzulu o secesiji; klauzulu koja bi Pridnjestrovlju jemčila pravo na eksterno teritorijalno samoopredeljenje u slučaju da centralne vlasti svojevoljno naruše odredbe sporazuma o (re)integraciji (koji bi prethodno bio postignut). Jedna od tih odredbi svakako bi se odnosila i na obavezu o trajnoj vojnoj neutralnosti imenovane zemlje, budući da je bojazan rukovodstva PMR-a od preteranog geopolitičkog približavanja Republike Moldavije Vašingtonu i Briselu (pošto bi ono neminovno podrazumevalo i udaljavanje od Moskve) jedna od ključnih prepreka koje stoje na putu ponovnog sjedinjenja ovog separatističkog entiteta sa ostatkom date države.⁷²⁴

Konačno, u sklopu preciziranja i formalizovanja finalne pozicije administrativne linije između Pridnjestrovske Moldavske Republike i ostatka Moldavije, trebalo bi se osloniti na metode predložene prilikom predstavljanja 'sukcesivno-ekspanzivnog kaskadnog referendumskog sistema', s tim što se tom prilikom ne bi glasalo o otcepljenju, već isključivo o pripadnosti novoj (kon)federalnoj jedinici (onodnosno specijalnoj administrativnoj oblasti). Pritom, pošto reka Dnjestar predstavlja prirodnu barijeru između Pridnjestrovlja i drugih delova Republike Moldavije, plebiscite bi najbolje bilo održati samo u gradu Benderu (kao jedinom većem naseljenom mestu koje pripada PMR-u, iako se nalazi sa desne obale imenovane reke) i u nekoliko priobalnih sela, onih čiji su stanovnici prethodno demonstrirali želju da njihove mesne zajednice – po okončanju postojećeg teritorijalnog spora – potpadnu pod upravu centralnih vlasti Republike Moldavije. Tokom sprovođenja višefaznog procesa ocrtavanja/utvrđivanja interne demarkacione linije, potrebno bi bilo sprovesti i postepeno uklanjanje/ukidanje tamošnje demilitarizovane zone (i postojećih graničnih punktova), kako bi se protok ljudi i robe u potpunosti normalizovao. Međutim, budući da je opisani poduhvat nemoguće realizovati bez intenzivne saradnje sa Ruskom Federacijom (kao glavnim međunarodnim *stakeholder*-om), njegova sprovodljivost se za sada – usled tenzija do kojih je na internacionalnom planu došlo nakon otpočinjanja ruske invazije na Ukrajinu – može okarakterisati samo kao načelno ostvariva (*feasible in principle*).

⁷²⁴ Iako je ranije argumentovano da se konstitucionalizacijom secesije dovodi u pitanje ne samo funkcija, već čak i smisao same države kao vrhovne društvenopolitičke institucije, na uvođenje klauzule o otcepljenju u ustavno-pravne okvire Republike Moldavije ipak bi bilo razumno pristati ukoliko bi taj čin predstavljao finalni uslov za prevazilaženje/rešavanje zamrznutog konflikta u Pridnjestrovlju. Pritom, datu klauzulu o secesiji trebalo bi formulisati tako da se zvaničnici PMR-a na nju mogu pozvati samo u konkretnim kriznim situacijama, onim izazvanim postupanjem centralnih vlasti u Kišnjevju (poput situacije koja bi nastala u slučaju njihove eventualne odluke da se pridruže NATO-u), ali ne i na osnovu preduslova koje bi Transnistrija sama mogla da ispuna (preduslova poput stvaranja ekonomski dugoročno samoodržive, demokratske i funkcionalne specijalne administrativne oblasti ili federalne jedinice, sposobne da preraste u nezavisnu državu). Mogućnost secesije bi – u drugom od dva upravo navedena scenarija – trebalo ostaviti u domenu političkog, iz ranije već navedenih razloga.

V. ZAVRŠNA REČ

Na osnovu upravo izvršene procene moralne opravdanosti i ostvarivosti gorepredstavljenih težnji ka otcepljenju i aktivnih secesionističkih poduhvata koji se odvijaju na prostoru Istočne i Jugoistočne Evrope, moguće je izvući nekoliko opštih zaključaka o najpravednijim objektivno primenjivim načinima prevazilaženja teritorijalnih sporova koji opterećuju pomenuto geopolitičko područje, bilo da se radi: *a*) o slučajevima institucionalno formalno rešenih – a u praksi zapravo nerešenih – separatističkih konflikata (poput onog u Bosni i Hercegovini), koji doprinose stalnom obnavljanju međuetničkih razmirica, *b*) o primerima nikada okončanih postupaka normalizacije odnosa između centralnih i secesionističkih vlasti (poput onog u Republici Moldaviji), koji proizvode permanentno stanje političke, ekonomske i bezbednosne neizvesnosti, ili o okolnostima: *c*) u kojima nakon otcepljenja nikada nije pokrenut postupak sporazumne delimitacije novouspostavljene međunarodne granice (poput srpsko-hrvatske granice na Dunavu), što je nastavilo da opterećuje bilateralne odnose involviranih država.

Prvo, jasno se jedan broj secesionističkih sporova Istočne i Jugoistočne Evrope može rešiti (te i da se njihovo pojavljivanje u celosti moglo izbeći) principijelnim odnosom prema pravu na narodno samoopredeljenje, budući da je do goreopisanih (i njima sličnih) teritorijalnih/graničnih sporova dobrim delom i došlo usled nedosledne primene istog. Recimo, da je međunarodna zajednica – predvođena Sjedinjenim Američkim Državama, EEZ-om i njenim najuticajnijim zemljama članicama – raspadu SFRJ pristupila s namerom da svim involviranim narodima omogući da pomenuto pravo konzumiraju u jednakoj meri (umesto što je neosnovano i beskompromisno insistirala na primeni suštinski nedemokratskog principa *uti possidetis iuris*), moguće je da do sukoba u BiH nikada ne bi ni došlo, dok bi i položaj srpsko-hrvatske granice, u tom slučaju, do sada najverovatnije već bio preciziran posredstvom bilateralnih pregovora (a možda čak i održavanjem višefaznih plebiscita, implementacijom procedure slične ranije predloženom ‘sukcesivno-ekspanzivnom kaskadnom referendumskom sistemu’). Isto tako, da teritorija na kojoj je 1990. godine formirana Pridnjestrovska Moldavska Republika nije proizvoljno inkorporirana u sastav Moldavske Sovjetske Socijalističke Republike pred početak (i ponovo po okončanju) Drugog svetskog rata – te da joj pet decenija kasnije nije negirano pravo da istupi iz MSSR-a kako bi se Sovjetskom Savezu pripojila kao samostalna republika (ubrzo nakon čega su propali i naponi tamošnjeg rukovodstva okrenuti ka sjedinjenju sa susednom Ukrajinom) – rata u Transnistriji krajem prošlog veka (koji je proizveo opisani zamrznuti konflikt) gotovo sigurno ne bi ni bilo, jer bi leva obala Dnjestra danas po svoj prilici činila sastavni deo poslednje od tri upravo pomenute države. Dakle, uskraćivanjem prava na nacionalno samoopredeljenje (odnosno oduzimanjem demokratskog prava na izbor države kojoj određena kulturno distinktna zajednica želi pripadati), čini se nepravda koja po prirodi stvari proizvodi nezadovoljstvo kod pripadnika oštećenog kolektiva, što – pre ili kasnije – često dovodi do izbijanja teritorijalnih/secesionističkih sukoba koji prouzrokuju dodatnu nepravdu, a ujedno stvaraju i mnogobrojne praktične probleme vezane rešavanje/definisanje pravno-političkog statusa spornih oblasti.

Drugo, na osnovu njegove hipotetičke primene tokom koncipiranja potencijalnih načina prevazilaženja prethodno razmatranih teritorijalnih sporova, može se zaključiti da predlog ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ (koji je oblikovan u drugom i trećem poglavlju disertacije) predstavlja moralno valjan normativnoteorijski model čiji objektivno upotrebljivi mehanizmi i procedure – u optimalnim uslovima – mogu doprineti etički utemeljenoj realizaciji prava na nacionalno samoopredeljenje (tamo gde postoji neupitan povod da se isto implementira, bilo u njegovom internom ili eksternom obliku). Ipak, takođe je evidentno da je – u turbulentnom društvenopolitičkom kontekstu današnje Istočne i Jugoistočne Evrope – teško

očekivati da će pomenuti ‘optimalni uslovi’ biti zadovoljeni u bliskoj budućnosti. Pesimizam – u tom pogledu – izaziva kako ponašanje lokalnih aktera (poput lidera secesionizmu okrenutih oblasti/entiteta, ali i predstavnika centralnih vlasti), tako i delovanje glavnih međunarodnih *stakeholder*-a (koji su na datom geopolitičkom području i dalje prevashodno okrenuti ostvarivanju svojih uskih strateških prioriteta, a ne koncipiranju dugoročno održivih solucija, stimulisanju kompromisnih rešenja, odnosno svrsishodnoj facilitaciji pregovora koji bi ih iznedrili). Glavni društveni cilj ovog rada – kao što je napomenuto u uvodnim delovima disertacije – upravo zato i jeste posvećen ‘pružanju doprinosa stvaranju vrednosnog miljea koji bi omogućio dodatno i doslednije približavanje važećeg međunarodnog pravno-političkog poretka izvornim načelima ideje o narodnom samoopredeljenju’, uz svest da su moć i interesi činioци sa kojima se mora računati, ali i uz uverenje da se predlaganjem etički utemeljenih normi i potencijalnih objektivno primenjivih solucija može (i mora) uticati na (buduće) donosioce odluka.

Konačno, deluje da dodatna demokratizacija – kako država u kojima postoji volja za otcepljenjem, tako i njihovih secesionističkih oblasti/entiteta – predstavlja ključni preduslov rešavanja teritorijalnih sporova Istočne i Jugoistočne Evrope na smislen/miran način; bilo implementacijom načela i procedura predloženih prilikom razvoja ‘upotpunjene liberalne etike secesije’ ili njima srodnih/sličnih vrednosnih postulata i mehanizama. Naprosto, teško je očekivati da će rukovodstvo zemalja u kojima minimalni demokratski prag nije dostignut uopšte biti voljno i/ili sposobno da – u cilju sporazumnog razjedinjenja ili formiranja novih autonomnih/federalnih administrativnih jedinica – realizuje: **a)** višefazni proces kaskadnih referenduma, **b)** postepeno prenošenje ingerencija sa centralnih vlasti na periferiju ili **c)** pravedan postupak sukcesije država (gde je njegovo sprovođenje neophodno). S druge strane, otcepljenje nedemokratskih *de facto* nezavisnih separatističkih entiteta – u kojima se ne poštuju osnovna građanska/manjinska prava – ne može se smatrati moralno opravdanim činom (iz prethodno već predstavljenih razloga), pa u takvim slučajevima nije razumno govoriti moralnoj obligaciji internacionalno priznatih država (uključujući i njihovu matičnu zemlju) da ih prepoznaju kao sebi jednakog subjekta međunarodnog prava.

Na osnovu svega navedenog, dolazi se do zaključka da buduća normativnoteorijska (ali i empirijska) istraživanja – ona koja budu usmerena ka pružanju doprinosa maločas pomenutom širem društvenom cilju ovog rada – treba da streme razmatranju najoptimalnijih načina demokratizacije separatističkih oblasti i njihovih matičnih država (lociranih na području Istočne i Jugoistočne Evrope), kako u društvenopolitičkom kontekstu institucionalno (ne)rešenih secesionističkih sporova, tako i u slučaju zamrznutih konflikata. U tom pogledu, u obzir je – prilikom koncipiranja primenjivih rešenja – neophodno uzeti kako one poteškoće izazvane interesima lokalnih aktera (poput autoritarnih lidera koji nisu spremni da se odreknu povlastica koje trenutno uživaju), tako i one prepreke koje nastaju usled nekompatibilnosti geopolitičkih ciljeva međunarodnih *stakeholder*-a sa pravom tamošnjih naroda na demokratsko samoopredeljenje. Takođe, u pogledu prikupljanja novih empirijskih podataka – kojima bi se primenjivost načela i procedura upotpunjene liberalne etike secesije dodatno potvrdila/opovrgnula – bilo bi korisno istražiti spremnost samih društava (koja su opterećena višegodišnjim nerešenim teritorijalnim sporovima) da se upuste u implementaciju rešenja nalik gorepredloženim. Na taj način bi se moglo utvrditi gde postoji želja za sveobuhvatnim kompromisnim i mirnim prevazilaženjem postojećih teritorijalnih sporova, pa stoga i gde bi predložena etika secesije bila objektivno primenjiva (u optimalnim političkim okolnostima).

Literatura

Abdel-Nour Farid, “National Responsibility”, *Political Theory*, vol.31, no.5, 2003, pp. 693-719.

Abizadeh Arash, “On the Demos and Its Kin: Nationalism, Democracy, and the Boundary Problem”, *American Political Science Review*, vol.106, no.4, 2012, pp. 867-882.

Agustín Óscar García, “Catalan Independence and the Crisis of Sovereignty”, in: Óscar García Agustín (ed), *Catalan Independence and the Crisis of Sovereignty*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, pp. 241-253.

Agustín Óscar García and Malayna Raftopoulos, “The Catalan Way to Independence and the Spanish–Catalan Conflict”, in: Óscar García Agustín (ed), *Catalan Independence and the Crisis of Sovereignty*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, pp. 3-29.

Alen, André and Patrick Peeters, “The Belgian Federal State after the Fourth State Reform”, *European public Law*, vol.1, no.1, 1995, pp. 8-15.

Alesina Alberto and Enrico Spolaore, *The Size of Nations*, The MIT Press, Cambridge, 2003, pp. i-261.

Anderson Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 1991, pp. i-224.

Anderson Glen, “Secession in International Law and Relations: What are We Talking About?”, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, vol.35, no.3, 2013, pp. 343-388.

Anderson Glen, “Unilateral Non-Colonial Secession in International Law and Declaratory General Assembly Resolutions: Textual Content and Legal Effects”, *Denver Journal of International Law and Policy*, vol.41, no.3, 2013, pp. 345-396.

Anderson Lawrence, “Exploring the Paradox of Autonomy: Federalism and Secession in North America”, *Regional & Federal Studies*, vol.14, no.1, 2004, pp. 89-112.

Antić Čedomir i Nenad Kecmanović, *Istorija Republike Srpske*, NIP Nedeljnik, Beograd, 2016, str. i-518.

Armitage David, *The Declaration of Independence: A Global History*, Harvard University Press, Cambridge, 2007, pp. i-300.

Aronovitch Hilliard, “Why Secession is Unlike Divorce”, *Public Affairs Quarterly*, vol.14, no.1, 2000, pp. 27-37.

Aspinall Edward, “The Construction of Grievance: Natural Resources and Identity in a Separatist Conflict”, *Journal of Conflict Resolution*, vol.51, no.6, 2007, pp. 950-951.

Atkinson David, “Political Implicature in Parliamentary Discourse: An Analysis of Mariano Rajoy’s Speech on the 2006 Catalan Statute of Autonomy”, in: Nuria Lorenzo-Dus, *Spanish at Work Analysing Institutional Discourse Across the Spanish-Speaking World*, Palgrave Macmillan, New York, 2010, pp. 130-145.

Aybar Samuel, Joshua Harlan and Won Lee, "For the Record: An Interview with John Rawls", *Harvard Review of Philosophy*, vol.1, no.1, 1991, pp. 38-46.

Babić Jovan, *Ogledi o odbrani*, Službeni glasnik, Beograd, 2018, str. i-327.

Baer Jossete, "Who, Why and How: Assessing the Legitimacy of Secession", *Swiss Political Science Review*, vol.6, no.3, 2000, pp. 45-69.

Barkley Karen, "The Ottoman Millet System: Non-Territorial Autonomy and its Contemporary Legacy", *Ethnopolitics*, vol.15, no.1, 2016, pp. 24-42.

Barry Brian, *Democracy and Power: Essays in Political Theory 1*, Clarendon Press, Oxford, 1991, pp. i-344.

Bartkus Viva, *The Dynamic of Secession*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, pp. i-267.

Bauböck Rainer, "Why Stay Together? A Pluralist Approach to Secession and Federation", in: Will Kymlicka and Wayne Norman (eds.), *Citizenship in Diverse Societies*, Oxford University Press, Oxford, 2000, pp. 366-394.

Bauer Otto, *The Question of Nationalities and Social Democracy*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1907 (2000), pp. i-494.

Beissinger Mark, *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, pp. i-504.

Beran Harry, "A Liberal Theory of Secession", *Political Studies*, vol.32, no.1, 1984, pp. 21-31.

Beran Harry, "Border Disputes and the Right of National Self-Determination", *History of European Ideas*, vol.16, no.4-6, 1993, pp. 479-486.

Bickl Thomas, *The Border Dispute between Croatia and Slovenia: The Stages of a Protracted Conflict and its Implications for EU Enlargement*, Springer, Cham, 2021, pp. i-373.

Biger Gideon, "Physical Geography and Law: The Case of International River Boundaries", *GeoJournal*, vol.17, no.3, 1988, pp. 341-347.

Birch Anthony, "Another Liberal Theory of Secession", *Political Studies*, vol.32, no.4, 1984, pp. 596-602.

Bishku Michael, "Israel and the Kurds: A Pragmatic Relationship in Middle Eastern Politics", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, vol.41, no.2, 2018, pp. 52-72.

Blum Yehuda, "Russia Takes Over the Soviet Union's Seat at the United Nations", *European Journal of International Law*, vol.3, no.2, 1992, pp. 354-361.

Božičković Branislav, "Status nezakonito izbrisanih građana Slovenije i pravna sredstva za ostvarenje njihovih prava", *Pravo: teorija i praksa*, vol.31, no.7-9, 2014, str. 71-85.

Brescó de Luna Ignacio and Alberto Rosa, "Discussing Ethnos, Polis, Demos and Cives in the Context of Spanish Politics", in: Óscar García Agustín (ed), *Catalan Independence and the Crisis of Sovereignty*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, pp. 77-101.

- Brilmayer Lea, "Secession and Self-Determination: A Territorial Interpretation", *The Yale Journal of International Law*, vol.16, no.1, 1991, pp. 177-202.
- Buchanan Allen, *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*, Westview Press, Boulder, 1991, pp. i-174.
- Buchanan Allen, "Theories of Secession", *Philosophy and Public Affairs*, vol.26, no.1, 1997, pp. 31-61.
- Buchanan Allen, "Democracy and Secession", in: Margaret Moore (ed.), *National Self-Determination and Secession*, Oxford University Press, Oxford, 1998, pp. 14-33.
- Buchanan Allen, *Justice, Legitimacy and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2004, pp. i-507.
- Buchanan Allen, "A Principled International Legal Response to Demands for Self-Determination", in: Igor Primoratz and Aleksandar Pavković (eds.), *Identity, Self-Determination, and Secession*, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2006, pp. i-184.
- Buchanan James and Gordon Tullock, *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1962, str. i-361.
- Buchheit Lee, *Secession: The Legitimacy of Self-Determination*, Yale University Press, New Haven, 1978, pp. i-288.
- Burri Thomas, "Secession in the CIS: Causes, Consequences, and Emerging Principles", in: Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (eds.), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, pp. 139-157.
- Calhoun Robert, "Loyalism and Neutrality", in: Jack Greene and Jack Pole (eds.), *A Companion to the American Revolution*, Blackwell Publishers, Oxford, 2000, pp. 235-247.
- Cammaerts Bart, "The Strategic Use of Metaphors by Political and Media Elites: The 2007-11 Belgian Constitutional Crisis", *International Journal of Media and Cultural Politics*, vol.8, no.2/3, 2012, pp. 229-249.
- Casanas Adam, "The Independence Referendum and Debates on Scotland's Constitutional Future", *Tijdschrift voor Constitutioneel Recht (TvCR)*, 2014, vol.21, no.2, pp. 149-161.
- Chamberlain-Creangă Rebecca, "The 'Transnistrian People': Citizenship and Imaginings of 'the State' in an Unrecognized Country", *Ab Imperio*, vol.7, no.4, 2006, pp. 371-399.
- Chandra Kanchan, "Introduction", in: Kanchan Chandra (ed.), *Constructivist Theories of Ethnic Politics*, Oxford University Press, New York, 2012, pp. 1-49.
- Ćirković Sima, "Istorija srednjovekovne bosanske države", *Srpska književna zadruga*, Beograd, 1964, str. i-415.
- Coakley, John "Book Description", in: John Coakley (ed.), *Non-Territorial Autonomy in Divided Societies: Comparative Perspectives*, Routledge, London, 2020, pp. i-190.
- Cobban Alfred, *The Nation State and National Self-Determination*, HarperCollins Distribution Services, New York, 1945 (1970), pp. i-318.
- Cook Bernard, *Belgium: A History*, Peter Lang Publishing, New York, 2004, pp. i-205.

Copp David, "Democracy and Communal Self-Determination", in: Robert McKim and Jeff McMahan (eds.), *The Morality of Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 1997, pp. 277-300.

Copp David, "The Idea of a Legitimate State", *Philosophy and Public Affairs*, vol.28, no.1, 1999, pp. 3-45.

Corlett Angelo, "The Morality and Constitutionality of Secession", *Journal of Social Philosophy*, vol.29, no.3, 1998, pp. 120-128.

Crawford James, *The Creation of States in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2007, pp. i-870.

Čičovački Predrag, *Istina ili iluzija: Kant na raskrsnici moderne*, Dereta, Beograd, 2010, pp. i-333.

Daase Cindy, "International Arbitration: A New Mechanism to Settle Intra-State Territorial Disputes between States and Secessionist Movements? The Divorce of Sudan and South Sudan and the Abyei Question", *Comparative Research in Law & Political Economy*, vol.66, no.28, 2011, pp. 1-31.

Dagger Richard, "Philosophical Anarchism and Its Fallacies: A Review Essay", *Law and Philosophy*, vol.19, no.3, 2000, pp. 391-406.

Daniels Norman, *Justice and Justification: Reflective Equilibrium in Theory and Practice*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, pp. i-365.

de Groot Huig, *The Rights of War and Peace – Three Books: Edited with and Introduction by Richard Tuck*, Liberty Fund, Indianapolis, 1625 (2005), pp. i-1988.

de Waal Thomas and Nikolaus von Twickel, *Beyond Frozen Conflict: Scenarios for the Separatist Disputes of Eastern Europe*, Centre for European Policy Studies, Brussels, 2020, pp. i-228.

Dimitrićević Duško, "A Review of the Issue of the Border between Serbia and Croatia on the Danube", *Megatrend revija*, vol.9, no.3, 2012, pp. 1-22.

Dimitrijević Duško, "Regulisanje državljanstva na prostoru bivše SFR Jugoslavije", *Međunarodni problem*, vol.60, no. 2-3, 2008, str. 291-344.

Dimitrijević Duško, "Sporazum o pitanjima sukcesije SFR Jugoslavije i međunarodno pravo", u Duško Dimitrijević, Žaklina Novčić i Mihajlo Vučić (ur.), *Regulisanje otvorenih pitanja između država sukcesora SFRJ*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2013, str. 27-58.

Dimitrijević Duško, "Sukcesija ugovora u savremenoj međunarodnoj praksi", *Međunarodni problemi*, vol.64, no.2, 2012, str. 144-179.

Dion Stéphane, "Discourse/Speech: Secession and the Virtues of Clarity", *Ottawa Law Review*, vol.44, no.2, 2012, pp. 403-418.

Dominicé Christian, "The Secession of the Canton of Jura in Switzerland", in: Marcelo Kohen (ed.), *Secession: International Law Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, pp. 453-469.

Dragović-Soso Jasna, “Why Did Yugoslavia Disintegrate? An Overview of Contending Explanations”, in: Lenard Cohen and Jasna Dragović-Soso (eds.), *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, Purdue University Press, West Lafayette, 2007, pp. 1-39.

Duffy-Toft Monica, *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests and the Indivisibility of Territory*, Princeton University Press, Princeton, 2003, pp. i-226.

Dumberry Patrick, “State Succession to Bilateral Treaties: A Few Observations on the Incoherent and Unjustifiable Solution Adopted for Secession and Dissolution of States under the 1978 Vienna Convention”, *Leiden Journal of International Law*, vol.28, no.1, 2015, pp. 13-30.

Đorđević Milan, *Srbija i Jugosloveni za vreme rata 1914-1918*, Sveslovenska knjižara, Beograd, 1922, str. i-292.

Đurić Vladimir, “The Principles, Organizational Structure and Legal Nature of Institutional Arrangements of Non-Territorial Cultural Autonomy”, *Strani pravni život*, vol.61, no.4, 2017, pp. 25-40.

Đurković Miša, *Kapitalizam, liberalizam i država*, Filip Višnjić, Beograd, 2005, str. i-430.

Ekmečić Milorad, *Ustanak u Bosni: 1875–1878*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973, str. i-353.

Emanuelli Claude, “State Succession, Then and Now, With Special Reference to the Louisiana Purchase (1803)”, *Louisiana Law Review*, vol.63, no.4, 2003, pp. 1277-1291.

Farby Mikulas, *Recognizing States: International Society and the Establishment of New States since 1776*, Oxford University Press, Oxford, 2010, pp. i-256.

Feldman Fred, *Distributive Justice: Getting What We Deserve From Our Country*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. i-269.

Fisch Jörg, *The Right of Self-Determination of Peoples: The Domestication of an Illusion*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, pp. i-339.

Freeman Michael, “The Right to Self-determination in International Politics: Six Theories in Search of a Policy“, *Review of International Studies*, vol.25, no.3, 1999, pp. 355-370.

French Peter, “The Responsibility of Inactive Fictive Groups”, in: Peter French, *Individual and Collective Responsibility* (ed.), Schenkman Books, Rochester, 1998, pp. 14-50.

Galbraith Peter, “Negotiating Peace in Croatia: A Personal Account of the Road to Erdut”, in: Brad Blitz (ed.), *War and Change in the Balkans: Nationalism, Conflict and Cooperation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, pp. 124-131.

Gaus Gerald, *Justificatory Liberalism: An Essay on Epistemology and Political Theory*, Oxford University Press, New York, 1996, pp. i-390.

Gauthier David, “Breaking Up: An Essay on Secession”, *Canadian Journal of Philosophy*, vol.24, no.3, 1994, pp. 357-371.

Gechtman Roni, “National-Cultural Autonomy and 'Neutralism': Vladimir Medem's Marxist Analysis of the National Question, 1903-1920”, *Socialist Studies*, vol.3, no.1, 2008, pp. 69-92.

- Glaser Daryl, "The Right to Secession: An Antisecessionist Defense", *Political Studies*, vol.51, no.2, 2003, pp. 369-386.
- Glaurdić Josip, *The Hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia*, Yale University Press, London, 2011, pp. i-432.
- Goodin Robert, "What Is So Special About Our Fellow Countrymen?", *Ethics*, vol.98, no.4, 1988, pp. 663-686.
- Griffiths Ryan and Louis Wasser, "Does Violent Secessionism Work?", *Journal of Conflict Resolution*, vol.63, no.5, 2019, pp. 1310-1336.
- Hazoni Yoram, *The Virtue of Nationalism*, Basic Books, New York, 2018. pp. i-304.
- Hoare Marko-Atilla, *How Bosnia Armed*, Saqi Books, London, 2004, i-160.
- Hoare Marko-Atilla, "Civilian-Military Relations in Bosnia-Herzegovina 1992-1995", in: Branka Magaš and Ivo Zanić (eds.), *The War in Croatia and Bosnia-Herzegovina 1991-1995*, Routledge, London, 2013, pp. 178-199.
- Hodge Carl, "Botching the Balkans: Germany's Recognition of Slovenia and Croatia", *Ethics & International Affairs*, vol.12, no.1, 1998, pp. 1-18.
- Hopkinson Michael, *The Irish War of Independence*, Gill Education, Dublin, 2014, pp. i-341.
- Horowitz Donald, "Self-Determination: Politics, Philosophy and Law", in: Margaret Moore (ed.), *National Self-Determination and Secession*, Oxford University Press, Oxford, 1998, pp. 181-214.
- Hurka Thomas, "The Justification of National Partiality", in: McKim Robert and Jeff McMahan (eds.), *The Morality of Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 1997, pp. 139-157.
- Hurwitz Leon, "Contemporary Approaches to Political Stability", *Comparative Politics*, vol.5, no.3, 1973, pp. 449-463.
- Huszka Beáta, *Secessionist Movements and Ethnic Conflicts: Debate-Framing and Rhetoric in Independence Campaigns*, Routledge, London, 2014, pp. i-226.
- Jackson Ben, *The Case for Scottish Independence: A History of Nationalist Political Thought in Modern Scotland*, Cambridge University Press, Cambridge, 2020, pp. i-210.
- Jenne Erin, *Ethnic Bargaining: The Paradox of Minority Empowerment*, Cornell University Press, Ithaca, 2007, pp. i-248.
- Jennings Ivor, *The Approach to Self-Government*, Cambridge University Press, Cambridge, 1956, pp. i-214.
- Jovanović Miodrag, *Constitutionalizing Secession in Federalized States: A procedural Approach*, Eleven, Utrecht, 2007, pp. i-224.
- Jovanović Miodrag, "Is Kosovo and Metohija Indeed a 'Unique Case'?", in: James Summers (ed.), *Kosovo: A Precedent?*, Martinus Nijhoff, Leiden, 2011, pp. 345-374.

Jovanović Miodrag, “Minority Territorial Autonomy in Eastern Europe – A Closed Chapter?”, in: Milan Podunavac (ed.), *Challenges of Multiculturalism*, Heinrich Boll: Southeastern Europe, Belgrade, 2012, pp. 47-61.

Jovanović Miodrag, *Kosovo i Metohija: četiri pravno-politička eseja*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2013, pp. i-126.

Kant Immanuel, *Zasnivanje metafizike morala*, Dereta, Beograd, 1785 (2016), str. i-132.

Kant Immanuel, *Metafizika morala*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1797 (1993), str. i-300.

Kelly Brigid Brooks, *Power-Sharing and Consociational Theory*, Palgrave Macmillan, Cham, 2018, pp. i-388.

Kempin Reuter Tina, “The Right to Self-Determination of Ethnic Groups: The Canton of Jura in Switzerland”, *International Journal of Minority and Group Rights*, vol.23, no.2, 2016, pp. 250-269.

Kennan George, *The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections on the Present Conflict*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 1993, pp. i-418.

Kidd Colin and Malcolm Petrie, “The Independence Referendum in Historical and Political Context”, in: Aileen McHarg et al. (eds.), *The Scottish Independence Referendum: Constitutional and Political Implications*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 29-49.

King Charles, *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*, Hoover Institution Press, Stanford, 2000, pp. i-304.

Klemenčić Mladen and Clive Schofield, *War and Peace on the Danube: The Evolution of the Croatia-Serbia Boundary*, The International Boundaries Research Unit of the Durham University (IBRU), Durham, 2001, pp. i-62.

Kofman Daniel, “Rights of Secession”, *Society*, vol.35, no.5, 1998, pp. 30-37.

Kohen Marcelo, “Introduction”, in: Marcelo Kohen (ed.), *Secession: International Law Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, pp. 1-20.

Kolers Ivery, *Land, Conflict, and Justice: A Political Theory of Territory*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, pp. i-238.

Kolla Edward, “The French Revolution, The Union of Avignon, and the Challenges of National Self-Determination”, *Law and History Review*, vol.31, no.4, 2013, pp. 717-747.

Korobov Vladimir and Georgiy Byanov, “Ukraine: Inconsistent Policy toward Moldova”, in: Marcin Kosienkowski and William Schreiber (eds.), *Moldova: Arena of International Influences*, Lexington Books, Lanham, 2012, pp. 219-235.

Kubo Keiichi, “Secession and Ethnic Conflict”, in: Aleksandar Pavković and Peter Radan (eds.), *The Ashgate Research Companion to Secession*, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2011, pp. 207-225.

- Kymlicka Will, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press, Oxford, 1995, pp. i-280.
- Kymlicka Will, "Liberal Multiculturalism as a Political Theory of State-Minority Relations", *Political Theory*, vol.46, no.1, 2017, pp. 1-11.
- Lenin Vladimir, "The Tasks of the Proletariat in our Revolution", *Collected Works: From Marx to Mao*, vol.24, no. April-June 1917, 1974, pp. 55-92.
- Libal Michael, *Limits of Persuasion: Germany and the Yugoslav Crisis: 1991-1992*, Praeger Publishers, Westport, 1997, pp. i-224.
- Lijphart Arend, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, Yale University Press, New Haven, 1977, pp. i-248.
- Lind Michael, "In Defense of Liberal Nationalism", *Foreign Affairs*, vol.73, no.3, 1994, pp. 87-99.
- Linz Juan and Alfred Stepan, "Toward Consolidated Democracies", *Journal of Democracy*, vol.7, no.2, 1996, pp. 14-33.
- Livingston Donald, "Hume and America", *The Kentucky Review*, vol.4, no.3, 1983, pp. 15-38.
- Locke John, *Two Treatises of Government: Cambridge Texts in the History of Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 1690 (1988), pp. i-471.
- Locke John, *An Essay Concerning Human Understanding: Edited with an Introduction by Peter H. Nidditch*, Oxford University Press, Oxford, 1690 (1999), pp. i-719.
- Lustig Jeffrey, "Liberty and Group Rights", *The Good Society*, vol.6, no.1, pp. 20-23.
- Machan Tibor, "Liberalism and Atomistic Individualism", *The Journal of Value Inquiry*, vol.34, no.2/3, 2000, pp. 227-247.
- MacIntyre Alasdair, *After Virtue*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1981, pp. i-352.
- Meisels Tamar, *Territorial Rights*, Springer, Berlin, 2009, pp. i-173.
- Merrills John, "The Means of Dispute Settlement", in: Malcolm Evans (ed.), *International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2018, pp. 559-585.
- Mill John Stuart, *O Slobodi*, Akia mali princ, Beograd, 1859 (2018), str. i-192.
- Mill John Stuart, "The Contest in America", in: John M. Robson (ed.), *Collected Works of John Stuart Mill - Volume XXI - Essays on Equality, Law and Education*, University of Toronto Press, Toronto, (1862) 1984, pp. 125-142.
- Miller David, *On Nationality*, Oxford University Press, Oxford, 1995, pp. i-210.
- Miller William L., *Arguing about Slavery: The Great Battle in the United States Congress*, Alfred A. Knopf, New York, 1996, pp. i-577.

Moore Margaret, "Introduction: The Self-Determination Principle and the Ethics of Secession", in: Margaret Moore (ed.), *National Self-Determination and Secession*, Oxford University Press, 1998, pp. 1-13.

Moore Margaret, "The Ethics of Secession and a Normative Theory of Nationalism", *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, vol.13, no.2, 2000, pp. 225-250.

Moore Margaret, "Normative Justifications for Liberal Nationalism: Justice, Democracy and National Identity", *Nations and Nationalism*, vol.7, no.1, 2001, pp. 1-20.

Moore Margaret, *The Ethics of Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2001, pp. i-259.

Moore Margaret, "Natural Resources, Territorial Right, and Global Distributive Justice", *Political Theory*, vol.40, no.1, 2012, pp. 84-107.

Moore Margaret, *A Political Theory of Territory*, Oxford University Press, Oxford, 2015, pp. i-263.

Mujkić Ervin, "Državna imovina u Bosni i Hercegovini – geneza problema", in: Edin Šarčević (ed.), *Državna imovina*, Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo, 2012, str. 23-65.

Mulaosmanović Admir, "Na putu ka nezavisnosti. Referendum u Bosni i Hercegovini", *Historijska traganja*, vol.41, no.1, 2012, str. 203-231.

Mullen Tom, "Introduction", in: Aileen McHarg et al. (eds.), *The Scottish Independence Referendum: Constitutional and Political Implications*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 3-27.

Murphy Andrew, "Tolerance, Toleration and the Liberal Tradition", *Polity*, vol.29, no.4, 1997, pp. 593-623.

Narveson Jan, "Collective Rights?", *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, vol.4, no.2, 1991, pp. 329-245.

Newman Dwight, *Community and Collective Rights: A Theoretical Framework for Rights Held by Groups*, Hart Publishing, Oxford, 2011, pp. i-260.

Nielsen Kai, "Secession: The Case of Quebec", *Journal of Applied Philosophy*, vol.10, no.1, 1993, pp. 29-43.

Nielsen Kai, "Liberal Nationalism, Liberal Democracies, and Secession", *University of Toronto Law Journal*, vol.48, no.2, 1998, pp. 253-295.

Nielsen Kai, "Liberal Nationalism and Secession", in: Margaret Moore (ed.), *National Self-Determination and Secession*, Oxford University Press, 1998, pp. 103-133.

Nine Cara, "A Lockean Theory of Territory", *Political Studies*, vol.56, no.1, 2008, pp. 148-165.

Núñez Jorge, *Sovereignty Conflicts and International Law and Politics: A Distributive Justice Issue*, Routledge, New York, 2017, pp. i-198.

Oeter Stefan, "The Role of Recognition and Non-Recognition with Regard of Secession", in: Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (eds.), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, pp. 46-68.

Ozhiganov Edward, "The Republic of Moldova: Transdnier and the 14th Army", in Alexei Arbatov et al. (eds.), *Managing Conflict in the Former Soviet Union: Russian and American Perspectives*, MIT Press, Cambridge, 1997, pp. i-574.

Patten Alan, "Democratic Secession from a Multinational State", *Ethics*, vol.112, no.3, 2002, pp. 558-586.

Pavićević Đorđe, *Pravda i politika: nasleđe i granice političke filozofije Džona Rolsa*, Fabrika knjiga, Beograd, 2011, str. i-328.

Pavković Aleksandar, "A Right to Secede: Do We Really Need It?", in: Aleksandar Pavković and Peter Radan (eds.), *The Ashgate Research Companion to Secession*, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2011, pp. 439-452.

Pavković Aleksandar, "Otcpljenje, nasilje i državni razlog", *Političke perspektive*, vol.3, no.2, 2013, str. 7-22.

Pavković Aleksandar and Peter Radan, "Introduction: What is Secession?", in: Aleksandar Pavković and Peter Radan (eds.), *The Ashgate Research Companion to Secession*, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2011, pp. 1-7.

Payero-López Lucía, "The 'Citizen Participation Process' in Catalonia: Past, Present and Future", *Liverpool Law Review*, vol.36, no.3, 2015, pp. 237-256.

Pearson Owen, *Albania and King Zog: Independence, Republic and Monarchy 1908-1939*, I.B. Tauris, London, 2004, pp. i-585.

Perez Nahshon, "On Compensation and Return: Can The 'Continuing Injustice Argument' for Compensating for Historical Injustices Justify Compensation for Such Injustices or the Return of Property?", *Journal of Applied Philosophy*, vol.28, no.2, 2011, pp. 151-168.

Peterka-Benton Daniela, "Arms Trafficking in Transnistria: A European Security Threat? ", *Journal of Applied Security Research*, vol.7, no.1, 2012, pp. 71-92.

Peters Anne, "The Principle of *Uti Possidetis Juris*", in: Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (eds.), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, pp. 96-138.

Petrović Miloš, "Vukovarska ada – (ne)sporan deo srpsko-hrvatske granice na Dunavu", *Naučne publikacije Državnog univerziteta u Novom pazaru*, vol.4, no.2, 2021, str. 131-140.

Philpott Daniel, "In Defense of Self-Determination", *Ethics*, vol.105, no.2, 1995, pp. 352-385.

Pogge Thomas, "Cosmopolitanism and Sovereignty", *Ethics*, vol.103, no.1, 1992, pp. 48-75.

Popper Karl, *The Open Society and Its Enemies: With a Preface by Václav Havel*, Routledge, London, 2011, pp. i-800.

Prina Federica, "Nonterritorial Autonomy and Minority (Dis)Empowerment: Past, Present, and Future", *Nationalities Papers*, vol.48, no.3, 2020, pp. 425-434.

Qvortrup Matt, "A Brief History of Self-determination Referendums before 1920", *Ethnopolitics*, vol.14, no.5, 2015, pp. 547-554.

- Qvortrup Matt, *Referendums and Ethnic Conflict*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2014, pp. i-189.
- Radan Peter, *The Break-up of Yugoslavia and the International Law*, Routledge, London, 2001, pp. i-278.
- Raduški Nada, “Srbi kao nova nacionalna manjina u postjugoslovenskim državama”, *Sociologija*, vol.53, no.4, 2011, str. 417-432.
- Radzik Linda, “Collective Responsibility and Duties to Respond,” *Social Theory and Practice*, vol.27, no.3, 2001, pp. 455-471.
- Räikkä Juha, “The Feasibility Condition in Political Theory”, *The Journal of Political Philosophy*, vol.6, no.1, 1998, pp. 27-40.
- Rawls John, “The Independence of Moral Theory”, *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, vol.48, no.1, 1974, pp. 5-22.
- Reinhard Maria, “An Isolated Case: The Slovene Carinthians and the 1920 Plebiscite”, *Sprawy Narodowościowe*, vol.46, no.1, 2016, pp. 85-105.
- Renner Karl, “State and Nation”, in: Ephraim Nimni (ed.), *National Cultural Autonomy and its Contemporary Critics*, Routledge, London, 1899 (2005), pp. 13-40.
- Reuchamps Min, “The Current Challenges on the Belgian Federalism and the Sixth Reform of the State”, in: Alberto López Basaguren and Leire Escajedo San Epifanio (eds.), *The Ways of Federalism in Western Countries and the Horizons of Territorial Autonomy in Spain*, Heidelberg, New York, 2013, pp. 375-392.
- Robertson Scott, “The New Caledonian Referendum on Independence (Part 2): The Vote”, *Australian National University Department of Pacific Affairs Brief*, no.7, 2018, pp. 1-2.
- Roeder Philip, *National Secession: Persuasion and Violence in Independence Campaigns*, Cornell University Press, London, 2018, pp. i-297.
- Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, pp. i-202.
- Sancin Vasilka, “Slovenia-Croatia Border Dispute: From Drnovšek-Račan to Pahor-Kosor Agreement”, *European Perspectives*, vol.2, no.2, 2010, pp. 93-111.
- Sanjaume-Cavet Marc, “Moralism in Theories of Secession: A Realist Perspective”, *Nations and Nationalism*, vol.25, no.3, 2019, pp. 1-21.
- Scott James B. (ed.), *Official Statements of War Aims and Peace Proposals: December 1916 to November 1918*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 1921, pp. i-515.
- Simmons John, “On the Territorial Rights of States”, *Philosophical Issues*, vol.11, no.1, 2001, pp. 300-326.
- Siroky David, “Explaining Secession”, in: Aleksandar Pavković and Peter Radan (eds.), *The Ashgate Research Companion to Secession*, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2011, pp. 45-80.

Slobodchikoff Michael, "How Effective are International Organizations at Resolving Territorial Disputes among Member States: A Look at the European Union", *Studies of Changing Societies: Comparative and Interdisciplinary Focus*, vol.1, no.2, 2012, pp. 29-59.

Smith David, "NTA as Political Strategy in Central and Eastern Europe", in: Tove Malloy and Francesco Palermo (eds.), *Minority Accommodation through Territorial and Non-territorial Autonomy*, Oxford University Press, Oxford, 2015, pp. 161-178.

Stanković Marko, "Šesta državna reforma u Belgiji: novi, ali ne i poslednji stadijum devolucije", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, vol.62, no.2, 2014, str. 115-132.

Steiner Hillel and Jonathan Wolff, "A General Framework for Resolving Disputed Land Claims", *Analysis*, vol.63, no.279, 2003, pp. 188-189.

Sterio Milena, *Secession in International Law: A New Framework*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2018, pp. i-189.

Sterling Kernek, "Woodrow Wilson and National Self-Determination along Italy's Frontier: A Study of the Manipulation of Principles in the Pursuit of Political Interests", *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol.126, no.4, 1982, pp. 243-300.

Stilz Anna, *Territorial Sovereignty: A Philosophical Explanation*, Oxford University Press, Oxford, 2019, pp. i-292.

Suksi Markku, "Non-Territorial Autonomy: The Meaning of '(Non-)Territoriality'", in: Tove Malloy and Francesco Palermo (eds.), *Minority Accommodation through Territorial and Non-territorial Autonomy*, Oxford University Press, Oxford, 2015, pp. 83-115.

Summers James, *People and International Law: How Nationalism and Self-Determination Shape Contemporary Law of Nations*, Martinus Nijhoff, Leiden, 2007, pp. i-465.

Sumner Brian, "Territorial Disputes at the International Court of Justice", *Duke Law Journal*, vol.53, no.6, 2004, pp. 1779-1812.

Sunstein Cass, "Constitutionalism and Secession", *University of Chicago Law Review*, vol.58, no.2, 1991, pp. 633-670.

Tamir Yael, *Liberal Nationalism*, Princeton University Press, Princeton, 1993, pp. i-194.

Tamir Yael, "The Right to National Self-Determination as an individual Right", *History of European Ideas*, vol.16, no.4-6, 1993, pp. 899-905.

Tancredi Antonello, "Secession and Use of Force", in: Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (eds.), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, pp. 69-95.

Taylor Rupert, "The Belfast Agreement and the Politics of Consociationalism: A Critique", *The Political Quarterly*, vol.77, no.2, 2006, pp. 217-226.

Tiemann Guido, "Kärnten = Austria, Koroška = Yugoslavia: A Novel Perspective on the 1920 Carinthian Plebiscite", *Historical Social Research*, vol.45, no.4, 2020, pp. 309-346.

Tokača Mirsad, *Bosanska knjiga mrtvih: ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo, 2012, str. i-1008.

- Tomuschat Christian, "Secession and Self-Determination", in: Kohen Marcelo (ed.), *Secession: International Law Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, pp. 23-45.
- Tortella Gabriel, *Catalonia in Spain: History and Myth*, Palgrave Macmillan, Cham, 2017, pp. i-312.
- Trifunovska Snežana (ed.), *Yugoslavia through Documents: From Its Creation to Its Dissolution*, Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1994, pp. i-1104.
- Ubasart-González Gemma, "The Independence *Procés* in Catalonia: The Triple Spanish Crisis and an Unresolved Question of Sovereignty", in: Óscar García Agustín (ed), *Catalan Independence and the Crisis of Sovereignty*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, pp. 33-55.
- Vidmar Jure, "Remedial Secession in International Law: Theory and (Lack of) Practice", *St Anthony's International Review*, vol.6, no.1, 2010, pp. 37-56.
- Vladisavljević Nebojša, *Uspon i pad demokratije posle Petog oktobra*, Arhipelag, Beograd, 2019, str. i-355.
- Vladisavljević Nebojša, *Antibirokratska revolucija*, Arhipelag, Beograd, 2021, str. i-297.
- Vladisavljević Nebojša, "Media Discourse and the Quality of Democracy in Serbia after Milošević", *Europe-Asia Studies*, vol.72, no.1, 2020, pp. 8-32.
- Walter Christian and Antje von Ungern-Sternberg, "Introduction", in: Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (eds.), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, pp. 1-11.
- Walter Christian, "The Kosovo Advisory Opinion: What Does It Say and What It Does Not Say", in: Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (eds.), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, pp. 14-27.
- Walzer Michael, "The Communitarian Critique of Liberalism", *Political Theory*, vol.18, no.1, 1990, pp. 6-23.
- Ward Alan, *The Irish Constitutional Tradition: Responsible Government and Modern Ireland: 1782-1992*, Catholic University of America Press, Washington, 1994, pp. i-412.
- Waters Trevor, "Russian peacekeeping in Moldova: Source of stability or neo-imperialist threat?", in: John Mackinlay and Peter Cross (eds.), *Regional Peacekeepers: The Paradox of Russian Peacekeeping*, United Nations University Press, New York, 2003, pp. 132-155.
- Weinstock Daniel, "Toward a Proceduralist Theory of Secession", *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, vol.13, no.2, 2000, pp. 251-265.
- Wellman Christopher, "Liberalism, Communitarianism, and Group Rights", *Law and Philosophy*, vol.18, no.1, 1999, pp. 13-40.
- Wellman Christopher, *A Theory of Secession: The Case for Political Self-Determination*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. i-199.

Wolff Stefan and Marc Weller, "Self-determination and Autonomy: A Conceptual Introduction", in: Marc Weller and Stedan Wolff (eds.), *Autonomy, Self-governance and Conflict Resolution: Innovative Approaches to Institutional Design in Divided Societies*, Routledge, London, 2005, pp. 1-22.

Yack Bernard, *Nationalism and the Moral Psychology of Community*, The University of Chicago Press, Chicago, 2012, pp. i-328.

Ypi Lea, "A Permissive Theory of Territorial Rights", *European Journal of Philosophy*, vol.22, no.2, 2014, pp. 288-312.

Zabarah Dareg, *Nation and Statehood in Moldova*, Harrassowitz Verlag, 2011, Wiesbaden, 2011, pp. i-209.

Zabarah Dareg, "Opportunity Structures and Group Building Processes: An Institutional Analysis of the Secession Processes in Pridnestrovie and Gagauzia between 1989 and 1991", *Communist and Post-Communist Studies*, vol.45, no.1-2, 2012, pp. 183-192.

Zorn Tone, "Pogled na položaj Koruških Slovenaca u prošlosti i sadašnjosti", *Časopis za suvremenu povijest*, vol.9, no.1, 1977, pp. 69-94.

Dokumenti

"Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo", *International Court of Justice*, The Hague, 2010, Available from: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf> (Accessed Nov 10, 2018), pp. 1-54.

"Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of Ireland", *Stormont*, Belfast, 1998, Available from: <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsitesmedia/ourrolesandpolicies/northernireland/good-friday-agreement.pdf> (Accessed Jan 05, 2022), pp. 1-35.

"Agreement Concerning the Maintenance, Restoration and Operation of the Section of the Moselle Common to the Two States", *Bundestag*, Bonn, 1976, Available from: <http://gis.nacse.org/tfdd/tfddocs/384ENG.pdf> (Accessed Jan 01, 2022), pp. 1-4.

"Agreement Establishing the Commonwealth of Independent States", *Commonwealth of Independent States*, Minsk, 1991, Available from: https://www.cvce.eu/en/obj/agreement_establishing_the_commonwealth_of_independent_states_minsk_8_december_1991-en-d1eb7a8c-4868-4da6-9098-3175c172b9bc.html (Accessed Dec 10, 2018), pp. 1-4.

"Agreement on the Principles for a Peaceful Settlement of the Armed Conflict in the Dniester Region of the Republic of Moldova", Supreme Soviet of the Russian SFSR, Moscow, 1992, Available from: <https://www.peaceagreements.org/viewmasterdocument/1024> (Accessed Mar 19, 2022), pp. 1-3.

"Basic Law for the Federal Republic of Germany", *German Bundestag*, Bonn, 1949, Available from: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf> (Accessed Jul 22, 2021), pp. 1-139.

“Bečka konvencija o pravu međunarodnih ugovora”, *Ujedinjene nacije*, Beč, 1969, Preuzeto sa: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/1993_12_16_37.html (Pristupljeno 10. septembra 2021.), str. 1-43.

“Bečka konvencija o sukcesiji država u odnosu na ugovore”, *Ujedinjene nacije*, Beč, 1978, preuzeto sa: http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2003_12/t12_0076.htm (Pristupljeno 01. oktobra 2021.), str. 1-23.

“Bonn Conclusions”, *Peace Implementation Council*, Bonn, 1997, Available from: <http://www.ohr.int/pic-bonn-conclusions/?print=pdf> (Accessed Mar 18, 2022), pp. 1-18.

“Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, *International Court of Justice*, The Hague, 2007, Available from: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf> (Accessed Oct 10, 2020), pp. 1-201.

“CAST: Conflict Assessment Framework Manual”, *The Fund for Peace*, Washigton, D.C., 2014, Available from: <https://fundforpeace.org/2014/03/10/cast-conflict-assessment-framework-manual-2014-reprint/> (Accessed Nov 10, 2020), pp. 1-28.

“Checklist for Root Causes of Conflict”, *The European Commission*, Brussels, 2000, Available from: http://peacebuildingcentre.com/abc_documents/EU_Checklist_for_Root_Causes_of_Conflict_merged.pdf (Accessed Nov 10, 2020), pp. 1-4.

“Constitution of the Federal Democratic Republic of Ethiopia”, *Transitional Government of Ethiopia*, Addis Ababa, 1995, Available from: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/et/et007en.pdf> (Accessed Nov 30, 2019), pp. 1-40.

“Constitutional Court Judgment 31/2010, of 28 June 2010”, *Constitutional Court of Spain*, Madrid, 2010, Available from: <https://www.tribunalconstitucional.es/ResolucionesTraducidas/31-2010,%20of%20June%2028.pdf> (Accessed Dec 28, 2021), pp. 1-55.

“Constitutional Court Judgment 42/2014, of 25 March 2014”, *Constitutional Court of Spain*, Madrid, 2014, Available from: [https://www.tribunalconstitucional.es/ResolucionesTraducidas/stc%2042-2014e\(2\)%20%20declaracion%20soberanista%20%20sin%20antecedentes.pdf](https://www.tribunalconstitucional.es/ResolucionesTraducidas/stc%2042-2014e(2)%20%20declaracion%20soberanista%20%20sin%20antecedentes.pdf) (Accessed Jan 25, 2021), pp. 1-14.

“Consulta de Resultados Electorales: referéndum – diciembre 1978”, *Ministerio del Interior*, Madrid, 1978, Available from: <http://www.infoelectoral.mir.es/min/busquedaAvanzadaAction.html?vuelta=1&codTipoEleccion=1&codPeriodo=197812&codEstado=99&codComunidad=0&codProvincia=0&codMunicipio=0&codDistrito=0&codSeccion=0&codMesa=0> (Accessed Jan 25, 2021), p. 1.

“Contatct Group July 1994 Proposal”, *United Nations*, New York, 1994, Available from: <https://digitallibrary.un.org/record/705480?ln=en#record-files-collapse-header> (Accessed Mar 12, 2022), p. 1.

“Convention on the Rights and Duties of States adopted by the Seventh International Conference of American States”, *League of Nations*, Montevideo, 1936, Available from: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf> (Accessed Nov 10, 2019), pp. 20-43.

“Convention Relating to the Status of Stateless Persons”, *United Nations*, New York, 1954, Available from: https://www.unhcr.org/ibelong/wp-content/uploads/1954-Convention-relating-to-the-Status-of-Stateless-Persons_ENG.pdf (Accessed Nov 27, 2021), pp. 1-35.

“Decision of the Swiss Federal Supreme Court: BGE 114 Ia 427”, *Swiss Federal Supreme Court*, Lausanne, 1988, Available from: https://www.bger.ch/ext/eurospider/live/de/php/clir/http/index.php?highlight_docid=atf%3A%2F%2F114-IA-427%3Ade&lang=de&zoom=&type=show_document (Accessed May 10, 2021), pp. 1-8.

“Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789”, *Assemblée constituante de 1789*, Paris, 1789, Available from: http://classes.bnf.fr/laicite/references/Declaration_droits_de_l_homme_citoyen_1789.pdf (Accessed Oct 16, 2020), pp. 1-2.

“Declaration on Granting Independence to Colonial Countries and Peoples”, *United Nations*, New York, 1960, Available from: <https://www.sfu.ca/~palys/UN-Resolution%201514.pdf> (Accessed Jan 20, 2018), pp. 66-67.

“Declaration on the Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations”, *United Nations*, New York, 1970, Available from: <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/formidable/18/1970-Declaration-on-Principles-of-International-Law-Concerning-Friendly-Relations.pdf> (Accessed Oct 16, 2018), pp. 1-9.

“Declaration on Yugoslavia and on the Guidelines on the Recognition of New States”, *European Economic Community*, Brussels, 1991, Available from: *International Legal Materials*, vol.31, no.6, pp. 1485-1487.

“Deklaracija Narodne skupštine Republike Srbije o osudi zločina u Srebrenici”, *Narodna skupština Republike Srbije*, Beograd, 2010, Preuzeto iz: *Službeni glasnik Republike Srbije*, vol.66, br.20, str. 3.

“Deklaracija o unapređenju odnosa Srbije i Hrvatske”, *Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije*, Beograd, 2016, Preuzeto sa <https://www.dijaspora.gov.rs/lat/deklaracija-o-unapređenju-odnosa-srbije-i-hrvatske/> (Pristupljeno 29. decembra 2021.), str. 1.

“Deklaracija o ustavnim principima”, *Narodna skupština Republike Srpske*, Banjaluka, 2021, Preuzeto sa: <https://www.narodnaskupstinars.net/?q=la/narodna-skup%C5%A1tina/sjednice/materijali-za-sjednice/materijali-za-dvadeset-%C4%8Detvirtu-posebnu-sjednicu> (Pristupljeno 20. marta 2022.), str. 1-9.

“Deset mišljenja Badinterove komisije”, *Badinterova komisija*, Pariz, 1991-1992, Preuzeto sa: <https://pescanik.net/10-misljenja-badinterove-komisije/> (Pristupljeno 23. novembra 2018.), str. 1-10.

“EIU Democracy Index 2019”, *The Economist Intelligence Unit – The Economist*, London, 2019, Available from: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index> (Accessed Oct 30, 2020), p. 1.

“Els resultats definitius del referèndum de l'1 d'octubre”, *Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 2017, Available from: https://web.archive.org/web/20171006212613/http://www.govern.cat/pres_gov/govern/ca/monografics/303541/govern-trasllada-resultats-definitius-referendum-11-doctubre-parlament-catalunya.html (Accessed Jan 30, 2021), p. 1.

“Evropska povelja o lokalnoj samoupravi”, *Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Saveta Evrope*, Strazbur, 1985, Preuzeto sa: <https://rm.coe.int/european-charter-of-local-self-government-ser-a6/16808d7afc> (Pristupljeno 01. marta 2022.), str. 1-57.

“Final Award in the Dispute Over Inter-Entity Boundary in Brčko Area”, *Arbitral Tribunal for Dispute Over Inter-Entity Boundary in Brcko Area*, Brčko, 1999, Available from: https://1997-2001.state.gov/www/regions/eur/bosnia/990305_arbiter_brcko.html (Accessed March 30, 2022), pp. 1-31.

“Final Award in the Matter of an Arbitration Under the Arbitration Agreement between the Government of the Republic of Croatia and the Government of the Republic of Slovenia: Signed on 4 November 2009”, *Arbitral Tribunal*, The Hague, 2017, Available from: <https://iaa-network.com/wp-content/uploads/2017/07/PCA-Arbitration-Between-Slovenia-and-Croatia.pdf> (Accessed Jul 10, 2021), pp. 1-398.

“Fragile State Index”, *The Fund for Peace*, Washigton, D.C., 2005-2020, Available from: <https://fragilestatesindex.org/> (Accessed Nov 10, 2020), p. 1.

“Global Peace Index 2020”, *Institute for Economics & Peace*, Sydney, 2020, Available from: https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2020/08/GPI_2020_web-1.pdf (Accessed Oct 30, 2020), pp. 1-107.

“Guidelines for Constitutional Referendums at National Level”, *European Commission for Democracy through Law*, Venice, 2001, Available from: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF\(2001\)010-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF(2001)010-e) (Accessed Sep 02, 2021), pp. 1-7.

“Jefferson Davis’ Message to Congress – April 29, 1861”, *Confederate States Congress*, Montgomery, 1861, Available from: https://avalon.law.yale.edu/19th_century/csa_m042961.asp (Accessed Feb 17, 2022), p. 1.

“Joint Declaration concerning Mount Athos”, *Le gouvernement du Grand-Duché de Luxembourg*, Schengen, 1995, Available from: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:239:0001:0473:EN:PDF> (Accessed Nov 02, 2021), p. 87.

“Judgment in Case MICT-13-56-A: Prosecutor v. Ratko Mladić”, *International Residual Mechanism for Criminal Tribunals*, The Hague, 2021, Available from: https://www.irmct.org/sites/default/files/case_documents/210608-appeal-judgement-JUD285R0000638396-mladic-13-56-en.pdf (Accessed Mar 11, 2022), pp. 1-364.

“Judgment in Case MICT-15-96-T: Prosecutor v. Jovica Stanišić and Franko Simatović”, *International Residual Mechanism for Criminal Tribunals*, The Hague, 2021, Available from: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/MICT-15-96/JUD286R0000638701.pdf> (Accessed Mar 12, 2022), pp. 1-296.

“Judgement List”, *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*, The Hague, 2017, Available from: <https://www.icty.org/en/cases/judgement-list> (Accessed Mar 12, 2022), p. 1.

“Jugoslavija: statistički godišnjak 1918-1988”, *Savezni zavod za statistiku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Beograd, 1989, Preuzeto sa: <http://publikacije.stat.gov.rs/G1989/Pdf/G19892004.pdf> (Pristupljeno 10. marta 2022.), str. 1-438.

“Kodeks dobre prakse u oblasti referendumu”, *Evropska komisija za demokratiju kroz pravo*, Venecija, 2007, Preuzeto sa: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)008-mne](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)008-mne) (Pristupljeno 02. septembra 2021.), str. 1-23.

“Konvencija o režimu plovidbe na Dunavu i dodatni protokol od 26. marta 1998. godine”, *Savezno izvršno veće*, Beograd, 1948, Preuzeto sa: <https://www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/Konvencija%20o%20režimu%20plovidbe%20na%20Dunavu.pdf> (Pristupljeno 07. marta 2022.), str. 1-15.

“Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida”, *Ujedinjene nacije*, Njujork, 1948, Preuzeto sa: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Konvencija-o-spre%C4%8Davanju-i-ka%C5%BEjvanju-zlo%C4%8Dina-genocida.pdf> (Pristupljeno 10. marta 2022.), str. 1-3.

“Labour Party General Election Manifesto – New Labour: Because Britain Deserves Better”, *Labour Party*, London, 1997, Available from: Labour Party General Election Manifestos 1900-1997, vol.2, no. 1, pp. 345-382.

“Law 19/2017, of 6 September, on the Referendum on Self-determination”, *Parliament of Catalonia*, Barcelona, 2017, Available from: http://exteriors.gencat.cat/web/.content/00_ACTUALITAT/notes_context/Law-19_2017-on-the-Referendum-on-Self-determination.pdf (Accessed Jan 11, 2019), pp. 1-20.

“Law of the Republic of Moldova about the Basic Provisions of Special Legal Status of Settlements of Left Bank of Dniester (Transnistria)”, *The Parliament of the Republic of Moldova*, Chişinău, 2005, Available from: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=18356> (Accessed Mar 19, 2022), p. 1.

“Law on Procedure for Resolving Questions Connected with a Union Republic’s Secession from the USSR”, *Supreme Soviet of the Union of Soviet Socialist Republics*, Moscow, 1990, Available from: <http://soviethistory.msu.edu/1991-2/shevarnadze-resigns/shevarnadze-resigns-texts/law-on-secession-from-the-ussr/> (Accessed Jul 30, 2021), p. 1.

“Lista zemalja koje su priznale Bosnu i Hercegovinu i datumi uspostavljanja diplomatskih odnosa”, *Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2020, Preuzeto sa: http://www.mvp.gov.ba/vanjska_politika_bih/bilateralni_odnosi/datumi_priznanja_i_uspostave_diplomatskih_odnosa/?id=6 (Pristupljeno 11. marta 2022.), str. 1.

“Markanvändningen i Sverige”, *Statistiska centralbyrån*, Örebro, 2013, Available from: https://www.scb.se/contentassets/958ac7f0898b40f599f1d52219e03049/mi0803_2010a01_br_00_mi03br1301.pdf (Accessed Jul 20, 2021), pp. 1-199.

“Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima”, *Ujedinjene nacije*, Njujork, 1966, Preuzeto sa: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Me%C4%91unardni-pakt-o-gra%C4%91anskim-i-politi%C4%8Dkim-pravima.pdf> (Pristupljeno 16. oktobra 2018.), str. 1-14.

“Memorandum on the Bases for Normalization of Relations Between the Republic of Moldova and Transdneistria”, *Grand Kremlin Palace*, Moscow, 1997, Available from: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/42309.pdf> (Accessed Mar 19, 202w), pp. 1-4.

“Minority Rights in Kosovo under International Rule”, *Minority Rights Group International*, London, 2006, Available from: <https://www.refworld.org/pdfid/469cbfc20.pdf> (Accessed Aug 20, 2020), pp. 1-40.

“Northern Ireland Protocol: The Way Forward”, *Government of the United Kingdom*, London, 2020, Available from: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1008451/CCS207_CCS0721914902-005_Northern_Ireland_Protocol_Web_Accessible__1_.pdf (Accessed Sep 29, 2021), pp. 1-27.

“Nouméa Accord”, *Congress of New Caledonia*, Nouméa, 1998, Available from: <https://digitalibrary.un.org/record/256171?ln=en> (Accessed Sep 08, 2021), pp. 9-19.

“Odluka o raspisivanju i provođenju plebiscite srpskog naroda u Bosni i Hercegovini”, *Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1991, Preuzeto iz: Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, vol.92, br.1, str. 1-30.

“Okvirni sporazum o Federaciji u BiH”, *Bela kuća*, Vašington, 1994, Preuzeto sa: <https://yuhistorija.com/serbian/doc/vasingtonski%20sporazum.pdf> (Pristupljeno 12. Marta 2022.), str. 377-384.

“On Virtual Narratives at Croatia's Borders”, *Ministry of Foreign and European Affairs of the Republic of Croatia*, Zagreb, 2015, Available from: <http://uk.mvep.hr/en/news/on-virtual-narrativesat-croatia-s-borders,30115.html>. (Accessed Jan 10, 2018), p. 1.

“Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”, *Vazduhoplovna vojna baza Rajt-Paterson*, Dejton, 1995, Preuzeto sa: <http://ndcsarajevo.org/Dokumenti/Dejtonski-mirovni-sporazum.pdf> (Pristupljeno 09. marta 2022.), str. 1-73.

“OSCE/ODIHR Needs Assessment Mission Report: Referendum 21 May 2006”, *Organization for Security and Co-operation in Europe: Office for Democratic Institutions and Human Rights*, Warsaw, 2006, Available from: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/18431.pdf> (Accessed Nov 11, 2020), pp. 1-7.

“Political Stability and Absence of Violence/Terrorism Index”, *The World Bank*, Washington, D.C., 1996-2019, Available from: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Reports> (Accessed Nov 11, 2020), pp. 1-2.

“Popis 2013”, *Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2013, Preuzeto sa: <https://www.popis.gov.ba/popis2013/mapa/?lang=bos> (Pristupljeno 24. marta 2022.), str. 1.

“Povelja Ujedinjenih nacija”, *Ujedinjene nacije*, San Francisko, 1945, Preuzeto sa: <http://dag.un.org/bitstream/handle/11176/387363/UNK.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Pristupljeno 20. januara 2018.), str. 1-76.

“Press Release: Council Endorses Proposal to Declare East Timor’s Independence 20. May 2002.”, *United Nations*, New York, 2001, Available from: <https://www.un.org/press/en/2001/sc7192.doc.htm> (Accessed Nov 29, 2021), p. 1.

“Press Release: Security Council Presidential Statement Offers Full Support for Start of Political Process to Determine Kosovo’s Future Status”, *United Nations*, New York, 2005, Available from: <https://www.un.org/press/en/2005/sc8533.doc.htm> (Accessed Dec 31, 2021), p. 1.

“Program 5+2”, *Kancelarija visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 2008, Preuzeto sa: <http://www.ohr.int/program-52/> (Pristupljeno 25. marta 2022.), str. 1.

“Reference re: Secession of Quebec”, *Supreme Court of Canada*, Ottawa, 1998, Available from: http://sitemaker.umich.edu/drwcasebook/files/reference_re_secession_of_quebec.pdf (Accessed Oct 31, 2014), pp. 217-297.

“Referendum o Zakonu o arbitražnem postupku”, *Državna volilna komisija*, Ljubljana, 2010, Available from: <https://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv-referendumi/referendum-o-zakonu-o-arbitraznem-sporazumu-6-junij-2010> (Accessed Jun 20, 2021), p. 1.

“Referendum Results: 1937-2013”, *Department of The Environment, Community and Local Government*, Dublin, 2013, Available from: <https://web.archive.org/web/20141224084849/http://www.environ.ie/en/LocalGovernment/Voting/Referenda/PublicationsDocuments/FileDownload%2C1894%2Cen.pdf> (Accessed Jan 05, 2022), pp. 1-107.

“Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism: General Introduction”, *The Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism*, Ottawa, 1967, Available from: <https://primarydocuments.ca/wp-content/uploads/2019/03/RepRCBBBook11967Oct8.pdf> (Accessed Jun 20, 2020), pp. i-212.

“Resolution 47/1: Recommendation of the Security Council of 19 September 1992”, *General Assembly of the United Nations*, New York, 1992, Available from: <https://undocs.org/en/A/RES/47/1> (Accessed Nov 23, 2021), p. 1.

“Resolution 55/153: Nationality of Natural Persons in Relation to the Succession of States”, *General Assembly of the United Nations*, New York, 2001, Available from: <https://www.unhcr.org/42bc068d2.pdf> (Accessed Oct 11, 2021), pp. 1-8.

“Resolution 72/282: Complete and Unconditional Withdrawal of Foreign Military Forces from the Territory of the Republic of Moldova”, *General Assembly of the United Nations*, New York, 2018, Available from: <https://digitallibrary.un.org/record/1632767?ln=en> (Accessed Mar 19, 2022), pp. 1-2.

“Resolution 757: Adopted by the Security Council at its 3082nd meeting”, *Security Council of the United Nations*, New York, 1992, Available from: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/757> (Accessed Nov 23, 2021), pp. 1-4.

“Resolution 777: Adopted by the Security Council at its 3116th meeting”, *Security Council of the United Nations*, New York, 1992, Available from: <https://digitallibrary.un.org/record/150175?ln=en> (Accessed Nov 23, 2021), p. 1.

“Resolution 808: Adopted by the Security Council at its 3175th meeting”, *Security Council of the United Nations*, New York, 1993, Available from: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_808_1993_en.pdf (Accessed Mar 12, 2022), pp. 1-2.

“Resolution 1515 (XV): Concerted Action for Economic Development of Economically Less Developed Countries”, *General Assembly of the United Nations*, New York, 1960, Available from: <http://www.worldlii.org/int/other/UNGA/1960/42.pdf> (Accessed Oct 15, 2021), p. 1.

“Resolution 1803 (XVII): Permanent sovereignty over natural resources”, *General Assembly of the United Nations*, New York, 1962, Available from: <https://www.unhcr.org/42bc068d2.pdf> (Accessed Oct 15, 2021), pp. 1-2.

“Resolution 1966: Adopted by the Security Council at its 6463rd meeting”, *Security Council of the United Nations*, New York, 2010, Available from: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1966> (Accessed Mar 12, 2022), pp. 1-19.

“Results and Turnout at the EU Referendum”, *The Electoral Commission of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, London, 2016, Available from: <https://www.electoralcommission.org.uk/who-we-are-and-what-we-do/elections-and-referendums/past-elections-and-referendums/eu-referendum/results-and-turnout-eu-referendum> (Accessed Jun 20, 2020), p. 1.

“Results of Devolution Referendums (1979 & 1997)”, *House of Commons of The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, London, 1997, Available from: House of Commons Library, vol.97, no.113, pp. 1-18.

“Results of the Participation Process (2014)”, *Government of Catalonia*, Barcelona, 2014, Available from: <http://www.participa2014.cat/resultats/dades/en/escr-tot.html> (Accessed Jan 29, 2021), p. 1.

“Russian Draft of the Memorandum on the Basic Principles of the State Structure of a United State in Moldova”, *Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*, Moscow, 2003, Available from: <http://stefanwolff.com/files/Kozak-Memorandum.pdf> (Accessed Mar 19, 2022), pp. 1-10.

“Scottish Affairs Royal Commission's Report (Debate)”, *House of Commons of The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, London, 1955, Available from: House of Commons Hansard Archives, vol.536, no.1, pp. 904-1028.

“Scottish Independence Referendum Act 2013”, *The Scottish Parliament*, Edinburgh, 2013, Available from: <https://www.legislation.gov.uk/asp/2013/14/data.pdf> (Accessed Jan 08, 2021), pp. 1-154.

“Scottish Independence Referendum 2014: Results”, *The Scottish Parliament*, Edinburgh, 2014, Available from: https://www.parliament.scot/ResearchBriefingsAndFactsheets/Scottish_Independence_Referendum_2014_Results.pdf (Accessed Jan 12, 2020), pp. 1-2.

“Scotland Act 1978 (Referendum) Order 1978 (Debate)”, *House of Commons of The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, London, 1978, Available from: House of Commons Hansard Archives, vol.397, no.1, pp. 27-72.

“Separate Opinion of Judge Cançado Trindade”, *International Court of Justice*, The Hague, 2010, Available from: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-08-EN.pdf> (Accessed Jan 10, 2020), pp. 124-218.

“Spisak žrtava Februarskog pokolja 1943. godine – žrtve u opštini Pljevlja”, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 1969, Preuzeto sa: http://bosnjaci.net/pdfs/spisak_zrtava_feburarskog_pokolja_1943.pdf (Pristupljeno 10. marta 2022.), str. 1-36.

“Sporazum o prijateljstvu i saradnji Grada Vukovara u Republici Hrvatskoj i Opštine Bač u Republici Srbiji”, *Gradska uprava Grada Vukovara*, Vukovar, 2011, Preuzeto sa: <https://www.vukovar.hr/vijesti/sve-vijesti/upravni-odjeli/224-uo-za-opce-poslove-i-ured-gradonacelnika/4287-vukovar-i-bac-potpisali-sporazum-o-prijateljstvu-i-suradnji> (Pristupljeno 01. marta 2022.), str. 1.

“State Practice and International Law in Relation to Unilateral Secession: Report to Government of Canada Concerning Unilateral Secession by Quebec”, *Government of Canada*, Ottawa, 1997, Available from: https://is.muni.cz/el/1422/jaro2006/MP803Z/um/1393966/INTERNATIONAL_LAW_AND_UNILATERAL_SECESSION.pdf (Accessed Jun 15, 2017), pp. 1-28.

“Statement on the Political Crisis in Bosnia and Herzegovina (BiH) and Call for a Value Based EU Approach”, *European Parliament*, Strasbourg, 2022, Available from: <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20220124RES21626/20220124RES21626.pdf> (Accessed Mar 20, 2022), pp. 1-22.

“Štastika mjesta i žiteljstva”, *Zemaljska štamparija*, Sarajevo, 1885, Preuzeto sa: <https://www.poreklo.rs/wp-content/uploads/2012/11/Popis-BiH-1885.pdf> (Pristupljeno 09. marta 2022.), str. 1-123.

“The Antarctic Treaty”, Secretariat of the Antarctic Treaty, Washington, D.C., 1959, Available from: https://documents.ats.aq/keydocs/vol_1/vol1_2_AT_Antarctic_Treaty_e.pdf (Accessed Feb 25, 2022), pp. 1-7.

“The Belgian Constitution”, *Parlement fédéral Belgique / Federaal Parlement van België*, Brussels, 2014, Available from: <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/bel135227E.pdf> (Accessed Sep 24, 2021), pp. 1-67.

“The Owen-Stoltenberg Plan: Agreement relating to Bosnia and Herzegovina”, *United Nations*, Geneva, 1993, Available from: <https://www.peaceagreements.org/viewmaster/document/472> (Accessed Mar 12, 2022), pp. 1-34.

“The Soviet Nuclear Weapon Legacy”, *Stockholm International Peace Research Institute*, Stockholm, 1995, Available from: <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/RR/SIPRIRR10.pdf> (Accessed Sep 29, 2021), pp. 1-130.

“The Spanish Constitution”, *Cortes Generales*, Madrid, 1978, Available from: <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf> (Accessed Jan 25, 2021), pp. 1-54.

“The Trial Summary for Prlić et al.”, *The International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991*, The Hague, 2017, Available from: <https://www.icty.org/x/cases/prlic/acjug/en/171129-judgement-summary.pdf> (Accessed Oct 10, 2020), pp. 1-18.

“The Vance-Owen Plan: Agreement relating to Bosnia and Herzegovina”, *United Nations*, New York, 1993, Available from: https://ucdpged.uu.se/peaceagreements/fulltext/BA_930502_The%20Vance-Owen%20Plan.pdf (Accessed Mar 12, 2022), pp. 1-23.

“Treaty concerning the State frontier and neighbourly relations between Iran and Iraq”, *Ministry of Foreign Affairs of Algeria*, Algiers, 1975, Available from: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201017/volume-1017-I-14903-English.pdf> (Accessed Mar 03, 2022), pp. 135-213.

“Treaty of 23 November 1964 between the Swiss Confederation and the Federal Republic of Germany on the Inclusion of the Town of Büsingen Am Hochrhein in the Customs Territory (With Annex and Final Protocol)”, *German Federal Foreign Office*, Bonn, 1964, Available

from: <https://www.global-regulation.com/translation/switzerland/2974741/rs-0.631.112.136-treaty-of-23-november-1964-between-swiss%252c-the-swiss-confederation-and-the-federal-republic-of-germany-on-the-inclusion-of-the-town-.html> (Accessed Aug 10, 2021), pp. 1-12.

“Treaty of Paris of 1856: Peace Treaty between Great Britain, France, the Ottoman Empire, Sardinia and Russia”, *Palace of Versailles*, Paris, 1856, Available from: https://content.ecf.org.il/files/M00934_TreatyOfParis1856English.pdf (Accessed Mar 15, 2022), pp. 1-9.

“Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria Together with the Protocol and Declaration Annexed Thereto”, *Château de Saint-Germain-en-Laye*, Paris, 1919, Available from: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19190910-1.pdf> (Accessed May 10, 2018), pp. 1-137.

“Treaty no. 5476 between the United Kindom of Great Britain and Northern Ireland, Greece and Turkey and Cyprus”, *House of Representatives*, Nicosia, 1960, Available from: https://www.mfa.gr/images/docs/kypriako/treaty_of_establishment.pdf (Accessed Nov 01, 2021), pp. 1-119.

“United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples”, *United Nations*, New York, 2007, Available from: https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf (Accessed Nov 19, 2019), pp. 1-32.

“Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima”, *Ujedinjene nacije*, Njujork, 1948, preuzeto sa: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima-1948.pdf> (Pristupljeno 27. novembra 2021.), str. 1-4.

“U.S. Recognizes Kosovo as Independent State”, *United States Department of State*, Washington, D.C., 2008, Available from: <https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2008/02/100973.htm> (Accessed Jun 20, 2019), p. 1.

“Ustav Republike Srpske”, *Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1992 (2005), Preuzeto sa: https://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumenti/ustav/lat/ustav_republike_srpske.pdf (Pristupljeno 09. marta 2022.), str. 1-38.

“Ustavna povelja Državne zajednice Srbija i Crna Gora”, *Skupština Srbije i Crne Gore*, Beograd, 2003, Preuzeto sa: http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/ustavna_povelja_scg.pdf (Pristupljeno 10. septembra 2019.), str. 1-16.

“Vienna Declaration and Programme of Action”, *United Nations’ World Conference of Human Rights*, Vienna, 1993, Available from: <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/vienna.pdf> (Accessed Jun 20, 2020), pp. 1-20.

“Vienna Convention on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debts”, *United Nations*, Vienna, 1983, Available from: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/3_3_1983.pdf (Accessed Oct 01, 2021), pp. 1-18.

“Zakon o potvrđivanju Sporazuma između Republike Hrvatske i Republike Slovenije o pograničnom prometu i suradnji”, *Hrvatski sabor*, Zagreb, 1997, Preuzeto sa: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/1997_10_15_102.html (Pristupljeno 08. jula 2021.), str. 1-17.

“Zakon o potvrđivanju Sporazuma između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Slovenije o osnivanju i nadležnosti zajedničkih tijela za identificiranje i označavanje zajedničke granice”, *Hrvatski sabor*, Zagreb, 1994, Preuzeto sa: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/1994_04_3_12.html (Pristupljeno 13. septembra 2021.), str. 1-4.

“Zakon o potvrđivanju Sporazuma o arbitraži između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Slovenije”, *Hrvatski sabor*, Zagreb, 2009, Preuzeto sa: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2009_11_12_140.html (Pristupljeno 10. jula 2021.), str. 1-8.

“Zakon o potvrđivanju Sporazuma o pitanjima sukcesije”, *Savezna skupština Savezne Republike Jugoslavije*, Beograd, 2002, Preuzeto sa: <https://www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/ZAKON%20O%20POTVR%C4%90IVANJU%20SPORAZUMA%20O%20PITANJIMA%20SUKCESIJE.pdf> (Pristupljeno 10. oktobra 2021.), str. 1-37.

“Zakon o prestanku važenja Zakona o Vojsci Republike Srpske”, *Narodna skupština Republike Srpske*, Banjaluka, 2005, Preuzeto iz: Službeni glasnik Republike Srpske, vol.117, br.5, str. 1.

“Zakon o referendumu”, *Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1977 (1991), Preuzeto iz: Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, vol.77, br.29. i vol.91. br.24, str. 1-9.

“Zakon o ustanovljenu i ustrojstvu Autonomne pokrajine Vojvodine”, *Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine*, Novi Sad, 1945 (1948), Preuzeto iz: Službeni glasnik Narodne Republike Srbije, br. 28, p. 1.

Izvori iz medija i sa Interneta

Alexander Larry and Michael Moore, *Deontological Ethics*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford, 2016, Available from: <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-deontological/> (Accessed Jun 23, 2017), pp. 1-19.

Al Jazeera, “Russia is preparing a pretext for invading Ukraine”, *Al Jazeera Media Network*, Doha, 2022, Available from: <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/14/russia-is-preparing-a-pretext-for-invading-ukraine-us-official> (Accessed Mar 19, 2022), p. 1.

Al Jazeera Balkans, “Sastanak Grabar-Kitarović i Vučića: Bez razgovora o prošlosti”, *Al Jazeera Media Network*, Sarajevo, 2018, Preuzeto sa: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2018/2/12/sastanak-grabar-kitarovic-i-vucica-bez-razgovora-o-proslosti> (Pristupljeno 29. decembra 2021.), str. 1.

Barišić Marko, “Vukovarska ada je sastavni dio grada Vukovara”, *Vjesnik*, 2002, <https://web.archive.org/web/20080910205619/http://www.vjesnik.hr/pdf/2002%5C02%5C13%5C05A5.PDF> (Pristupljeno 27. februara 2022.), str. 5.

Belgian Federal Government Official Information and Services, *The First and Second State Reforms*, Belgian Federal Government, Brussels, 2021, Available from: https://www.belgium.be/en/about_belgium/country/history/belgium_from_1830/formation_federal_state/first_and_second_reform_of_state (Accessed Sep 20, 2021), p. 1.

Binder David, “U.S. Policymakers on Bosnia Admit Errors in Opposing Partition in 1992”, *The New York Times*, New York, 1993, Available from: <https://www.nytimes.com/1993/08/29/>

world/us-policymakers-on-bosnia-admit-errors-in-opposing-partition-in-1992.html (Accessed Mar 11, 2022), p. 1.

Boykin Scott, *The Ethics of Secession*, Ludwig von Mises Institute's 'Secession, State, and Economy Summit', Charleston, 1995, Available from: <https://mises.org/files/ethics-secession-scott-boykinmp3> (Accessed Dec 04, 2014), min. 00:00-29:22.

Catalan News, "David Cameron: Let the people decide and do not ignore questions of nationality, independence, identity" *Catalan News Agency*, Barcelona, 2014, Available from: <https://www.catalannews.com/politics/item/david-cameron-let-the-people-decide-and-do-not-ignore-questions-of-nationality-independence-identity> (Accessed Jan 21, 2021), p. 1.

Chronologie jurassienne, *Plébiscite jurassien: Résultats*, Archives cantonales jurassienne, Delémont, 1974, Available from: <https://www.chronologie-jurassienne.ch/fr/008-probleme-jurassien/Ple-biscites/Ple-biscite-JU-1974/Re-sultats.html> (Accessed May 02, 2021), p. 1.

Coburn Jo, "Scottish independence: Nicola Sturgeon on devolution vote", *BBC News*, London, 2013, Available from: <https://www.bbc.com/news/av/uk-politics-24147303> (Accessed Jan 05, 2021), p. 1.

Crnogorac Dragan i Ljubomir Mikić, *Položaj Srba u Vukovaru: juče, danas, sutra*, Institut za evropske studije, Beograd, 2021, Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=cg7RkvIXj0E&t=1610s> (Pristupljeno 18. decembra 2021.), min. 00:00-150:14.

Database and Search Engine for Direct Democracy, *Transnistrian Moldovan Republic (Moldova), September 17, 2006: Independence course and accession to Russia*, The International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2018, Available from: https://www-sudd-ch.translate.google/event.php?lang=de&id=md012006&_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=en (Accessed Mar 19, 2022), p. 1.

Database and Search Engine for Direct Democracy, *Transnistria, September 2, 1990: Formation of the Transnistrian ASSR*, The International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2020, Available from: https://www-sudd-ch.translate.google/event.php?lang=de&id=md011990&_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=en (Accessed Mar 19, 2022), p. 1.

Dumieński Zbigniew, *Microstates as Modern Protected States: Towards a New Definition of Micro-Statehood*, Institute of International Affairs - University of Iceland, Reykjavik, 2014, Available from: http://ams.hi.is/wp-content/uploads/2014/04/Microstates_OccasionalPaper.pdf (Accessed Feb 10, 2020), pp. 1-37.

El País, "Las principales frases de Rajoy", *Ediciones El País S.L.*, Madrid, 2014, Available from: https://elpais.com/politica/2014/11/12/actualidad/1415792718_957782.html (Accessed Jan 21, 2021), p. 1.

El País, "Catalan talks start with three hours of therapy about the origins of the crisis", *Ediciones El País S.L.*, Madrid, 2014, Available from: https://english.elpais.com/politics/catalonia_independence/2020-02-28/catalan-talks-start-with-three-hours-of-therapy-about-the-origins-of-the-crisis.html (Accessed Jan 31, 2021), p. 1.

Euractiv, "Brussels says an independent Catalonia would need to leave EU", *Euractiv Media Network*, Brussels, Available from: <https://www.euractiv.com/section/eu-elections->

2014/video/brussels-says-an-independent-catalonia-would-need-to-leave-eu/ (Accessed Jan 21, 2021), p. 1.

Gherasim Cristian, “Moldova facing Europe's worst demographic crisis”, *EU Observer*, Brussels, Available from: <https://euobserver.com/world/152559> (Accessed Mar 19, 2022), p. 1.

Google Trends, *Top Questions on the European Union in the UK since Brexit Result Officially Announced*, Twitter, San Francisco, 2016, Available from: <https://twitter.com/googletrends/status/746303118820937728?lang=en> (Accessed Aug 10, 2020), p. 1.

Gowans Chris, *Moral Relativism*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford, 2015, Available from: <https://plato.stanford.edu/entries/moral-relativism/> (Accessed Sep 04, 2017), pp. 1-30.

Human Rights Watch, “Spain: Police Used Excessive Force in Catalonia”, *Human Rights Watch NGO*, New York, 2017, Available from: <https://www.hrw.org/news/2017/10/12/spain-police-used-excessive-force-catalonia#> (Accessed Jan 31, 2021), p. 1.

Hunt Janet, “The East Timor emergency response”, *United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*, New York, 2002, Available from: <https://reliefweb.int/report/indonesia/east-timor-emergency-response> (Accessed Dec 04, 2021), p. 1.

Institut za nestala lica, *Istorijat*, Institut za nestala lica Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2016, Preuzeto sa: <http://www.ino.ba/o-institutu/default.aspx?id=13&langTag=sr-SP-Cyrl> (Pristupljeno 25. marta 2022.), str. 1.

Javno preduzeće Vojvodinašume, *Osnovni podaci*, Pokrajinska vlada Vojvodine, Novi Sad, Preuzeto sa: <https://geoportal.vojvodina.gov.rs/geoportal/en/jp-%E2%80%9Evojudina%C5%A1ume%E2%80%9D-2> (Pristupljeno 26. februara 2022.), str. 1.

Kempster Norman, “Baker Seeks Yugoslavia's Expulsion From U.N”, *Los Angeles Times*, Los Angeles, 1992, Available from: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-06-24-mn-875-story.html> (Accessed Nov 26, 2021), p. 1.

Kennan Institute, *The 1999 OSCE Istanbul Summit Decisions on Moldova and Georgia: Prospects for Implementation*, Woodrow Wilson Center, Washington, D.C., 2002, Available from: <https://www.files.ethz.ch/isn/19098/OP284.pdf> (Accessed Mar 19, 2022), pp. 1-40.

Kljajić Sanja, “Liberland: Ako ne može tu, može tamo”, *Deutsche Welle*, Bonn, 2017, Preuzeto sa: <https://www.dw.com/bs/liberland-ako-ne-mo%C5%BEE-tu-mo%C5%BEE-tamo/a-39596568> (Pristupljeno 26. februara 2022.), str. 1.

Kos Lojze and Pavel Hudej, *Libeliče 1920 – 1922*, Grafika Prevalje, Prevalje, 1982, Available from: <https://www.libelice.si/wp-content/uploads/2009/06/Libelice-1920-19221.pdf> (Accessed May 15, 2021), pp. 1-22.

LiberlandCitizen, “Absolute and Total Proof that Croatia is making False Arrests”, *Liberland Press*, Gornja Siga, 2015, Available from: <https://liberlandpress.com/2015/07/14/absolute-and-total-proof-that-croatia-is-making-false-arrests/> (Accessed Nov 29, 2021), p. 1.

Lewis-Kraus Gideon, “Welcome to Liberland, the World’s Newest Country (Maybe): Travels with Vit Jedlicka, the would-be founding father of a libertarian paradise”, *The New York*

Times, New York, 2015, Available from: <https://www.nytimes.com/2015/08/16/magazine/the-making-of-a-president.html> (Accessed Dec 30, 2021), p. 1.

Matić Dragan, *Retreat of the Yugoslav Troops South of the Demarcation Line which Divided Carinthia into Plebiscite Zone A and Zone B since July 1919*, Government of Slovenia Official Website, Ljubljana, 2019, Available from: <https://www.gov.si/en/news/2019-08-01-retreat-of-the-yugoslav-troops-south-of-the-demarcation-line-which-divided-carinthia-into-plebiscite-zone-a-and-zone-b-since-july-2/> (Accessed May 15, 2021), p. 1.

Mazidi Simon and Liliane Minder, *The Case of Jura in Switzerland*, Fédéralisme Régionalisme: Université de Liège, Liège, 2019, Available from: <https://popups.uliege.be/1374-3864/index.php?id=1894#bodyftn54> (Accessed May 04, 2021), pp. 1-20.

Marr Andrew, “Alex Salmond: Referendum is Once in a Generation Opportunity”, *BBC News*, London, 2014, Available from: <https://www.bbc.com/news/av/uk-scotland-29196661> (Accessed Jan 05, 2021), p. 1.

Miller David, *Justice*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford, 2017, Available from: <https://plato.stanford.edu/entries/justice/> (Accessed Oct 23, 2017), pp. 1-22.

Milojević Milorad i Marija Augustinović, “Traži se provjera ustavnosti odbacivanja zabrane negiranja genocida u RS”, *Radio Slobodna Evropa*, Banjaluka, 2021, Preuzeto sa: <https://www.slobodnaevropa.org/a/predsjednica-republike-srpske-ukaz-negiranje-genocida/31506683.html> (Pristupljeno 20. marta 2021.), str. 1.

Moore Margaret, *Seminar with Margaret Moore: A Political Theory of Territory*, Institute for Philosophy and Social Theory, Belgrade, 2017, Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=iY2l0Ic2oU4> (Accessed Aug 19, 2020), min. 00:00-241:35.

Mueller Sean, “The Last Piece of the Puzzle? Making Sense of the Swiss Town of Moutier’s Decision to Leave the Canton of Bern”, *London School of Economics and Political Science Blogs*, London, 2021, Available from: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2021/03/31/the-last-piece-of-the-puzzle-making-sense-of-the-swiss-town-of-moutiers-decision-to-leave-the-canton-of-bern/> (Accessed May 19, 2021), p. 1.

N1 Beograd, “Dodik pred Evropskim parlamentom: BiH u stanju krize, RS ne želi secesiju”, *Informativna multiplatforma N1*, Beograd, 2022, Preuzeto sa: <https://rs.n1info.com/region/dodik-pred-evropskim-parlamentom-bih-u-stanju-krize-rs-ne-zeli-secesiju/> (Pristupljeno 20. marta 2022.), str. 1.

N1 Beograd, “Hrvatska i Srbija daleko od dogovora”, *Informativna multiplatforma N1*, Beograd, 2019, Preuzeto sa: <https://rs.n1info.com/region/a462155-hrvatska-i-srbija-daleko-od-dogovora-o-granici/> (Pristupljeno 29. decembra 2021.), str. 1.

N1 Beograd, “Najmanja balkanska ‘država’ između Srbije i Hrvatske”, *Informativna multiplatforma N1*, Beograd, 2015, Preuzeto sa: <https://rs.n1info.com/region/a51875-liberland-drzava-izmedju-srbije-i-hrvatske/> (Pristupljeno 29. novembra 2021.), str. 1.

N1 Beograd, “Ove države još nisu priznale Hrvatsku”, *Informativna multiplatforma N1*, Beograd, 2017, Preuzeto sa: <https://rs.n1info.com/svet/a221396-ove-drzave-jos-nisu-priznale-hrvatsku/> (Pristupljeno 28. novembra 2021.), str. 1.

N1 Sarajevo, "Izetbegović okrivio Dodika, stigla prva reakcija iz RS", *Informativna multiplatforma N1*, Sarajevo, 2022, Preuzeto sa: <https://ba.n1info.com/vijesti/izetbegovic-okrivio-dodika-stigla-prva-reakcija-iz-rs/> (Pristupljeno 21. marta 2022.), str. 1.

N1 Sarajevo, "Cero: Komisija za državnu imovinu imala za cilj teritorijalnu podjelu BiH", *Informativna multiplatforma N1*, Sarajevo, 2022, Preuzeto sa: <https://ba.n1info.com/vijesti/cero-komisija-za-drzavnu-imovinu-imala-za-cilj-teritorijalnu-podjelu-bih/> (Pristupljeno 29. marta 2022.), str. 1.

Nationalia, "Italian government admits 'a Venetian question' exists which should be solved by increasing autonomy", *Nationalia: World News on Stateless Nations and Peoples and Diversity*, Barcelona, 2014, Available from: <https://www.nationalia.info/new/10261/italian-government-admits-a-venetian-question-exists-which-should-be-solved-by-increasing-> (Accessed Aug 22, 2020), p. 1.

NIN, "Ko je počeo rat?", *NIN: Nedeljne informativne novine*, Beograd, 2002, Preuzeto sa: <https://nin.co.rs/2002-08/29/24816.html> (Pristupljeno 11. marta 2022.), str. 1.

Northern Ireland Assembly, *History of the Assembly*, Northern Ireland Assembly: Official Website, Belfast, 2022, Available from: <http://www.niassembly.gov.uk/about-the-assembly/history-of-the-assembly/#8> (Accessed Jan 05, 2022), p. 1.

OSCE, "Moldovan Schools in Transnistria: An Uphill Battle against 'Linguistic-cleansing'", *OSCE Magazine*, Vienna, 2005, Available from: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/1/15970.pdf> (Accessed Mar 19, 2022), pp. 1-3.

Pavković Aleksandar, *Spoljna politika Evropske unije i problem Kosova*, Institut za evropske studije, Beograd, 2018, Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=MhvIHG91FjQ&t=1s> (Pristupljeno 10. septembra 2019.), min. 00:00-90:50.

Prina Frederica, *Linguistic Divisions and the Language Charter: The Case of Moldova*, ECMI Working Paper, Flensburg, Available from: https://www.files.ethz.ch/isn/160853/Working_Paper_64_Final.pdf (Accessed May 03, 2021), pp. 1-13.

Reagrupament International, "Latvia, Lithuania voices support Catalonia Independence", *Reagrupament Independentista Party Media Outlet*, Barcelona, 2013, Available from: <http://international.reagrupament.cat/?p=8171> (Accessed Jan 21, 2021), p. 1.

Republička direkcija za vode, "Rumunija", *Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede*, Beograd, 2021, Preuzeto sa: <http://www.rdvode.gov.rs/lat/medjunarodna-saradnja-rumunija.php> (Pristupljeno 17. novembra 2021.), str. 1.

Romania Journal, "Separatists from Tiraspol Ask for the Recognition of Transnistria's Independence", *Romania Journal: Daily news in English from Romania*, Bucharest, 2022, Available from: <https://www.romaniajournal.ro/politics/separatists-from-tiraspol-ask-for-the-recognition-of-transnistrias-independence-romania-retorts/> (Accessed Mar 19, 2022), p. 1.

Rosière Stéphane, *The Jura/Berne Cantons Border Dispute*, HAL archives-ouvertes, Lyon, 2015, Available from: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02948826/document> (Accessed May 03, 2021), pp. 1-9.

RTRS, "Dodik: SDA ne želi pomirenje Srba i Bošnjaka", *Radio Televizija Republike Srpske*, Banjaluka, 2015, Preuzeto sa: <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=152099> (Pristupljeno 25. marta 2022.), str. 1.

Saamelaiskäräjät, “The Sámi Parliament – The representative self-government body of the Sámi”, *Ministry of Justice of the Republic of Finland*, Inari, 2021, Available from: <https://www.samediggi.fi/task/?lang=en> (Accessed Dec 017, 2021), p. 1.

Savanović Aleksandar, *Teorija Republike*, Institut za evropske studije, Beograd, 2019, Preuzeto sa: https://www.youtube.com/watch?v=J2ig_kbNt8c&t=4290s (Pristupljeno 26. marta 2022.), min. 00:00-95:47.

Sekulović Vlatko, “Dan kada je presuđeno SFRJ”, *Dnevni list Danas*, Beograd, 2016, Preuzeto sa: <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/dan-kad-je-presudjeno-sfrj/> (Pristupljeno 25. juna 2018.), str. 1.

Skogsstyrelsen, *Statistics*, Skogsstyrelsen: Swedish Forest Agency, Jönköping, 2021, Available from: <https://www.skogsstyrelsen.se/en/statistics/> (Accessed Jul 22, 2021), p. 1.

Tuckness Alex, *Locke's Political Philosophy*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford, 2016, Available from: <https://plato.stanford.edu/entries/locke-political/> (Accessed Jun 23, 2017), pp. i-20.

Vasović-Mekina Svetlana, “Zašto neće biti konfederacije?”, *Politika*, Beograd, 2007, Preuzeto sa: <https://www.politika.rs/sr/clanak/7384/%D0%97%D0%B0%D1%88%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B5%D1%9B%D0%B5-%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B8-D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B5> (Pristupljeno 23. decembra 2021.), str. 1.

Vojaški Muzej, *Boji za severno slovensko mejo in general Rudolf Majster*, Vojaški Muzej Slovenske Vojske, Maribor, 2009, Available from: <https://www.vojaskimuzej.si/razstava/razstava.aspx?item=1&page=7> (Accessed May 15, 2021), p. 1.

Vukadinović Igor, *Ko je i kada razbio BiH ili zašto je 9. januar temelj državnosti Republike Srpske?*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2019, Preuzeto sa: <http://www.nspm.rs/sudbina-dejtonske-bih-i-republika-srpska/9.-januar-temelj-drzavnosti-republike-srpske.html?alphabet=l> (Pristupljeno 11. marta 2022.), str. 1.

Watt Nicholas, “David Cameron defends decision to allow Scottish independence vote”, *The Guardian*, London, 2014, Available from: <https://www.theguardian.com/politics/2014/may/08/david-cameron-defends-decision-scottish-independence-referendum> (Accessed Jan 30, 2020), p. 1.

Worldometer, *Countries in the World by Population and Area*, Worldometer: Real-time Statistics, Washington, 2020, Available from: <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/> (Accessed Nov 22, 2020), p. 1.

World Directory of Minorities and Indigenous Peoples, *Kosovo: Current Issues/Serbs*, Minority Rights Group International, London, 2018, Available from: <https://minorityrights.org/country/kosovo/> (Accessed Aug 20, 2020), pp. 1-2.

Zubiri Ignacio, *The Economic Agreement between the Basque Country and Spain: Principles, Characteristics and Economic Implications*, University of the Basque Country, Bilbao, 2010. Available from: https://www.ituna.eus/wp-content/uploads/2020/04/economic_agreement.pdf (Accessed Dec 28, 2021), pp. 1-192.

Biografija i bibliografija autora

Jovica Pavlović je master politikolog koji se bavi političkom teorijom, pitanjima vezanim za legitimitet savremene države i identitetskim politikama. Posvećen je proučavanju separatizma i iredentizma, kao i drugih političkih fenomena koji podrivaju suverenitet i teritorijalni integritet postojećih međunarodno priznatih zemalja. Posebno se interesuje za normativne teorije secesije, pa stoga i za pravo naroda na samoopredeljenje.

Rođen je u Varšavi 1989. godine. Osnovnu školu Robert Vagner završava u Njujorku, a gimnaziju Obrazovne fondacije Međunarodna matura u Stokholmu, gde 2006. godine upisuje studije politikologije na Fakultetu političkih nauka Stokholmskog univerziteta. Ujedno pohađa i studije medija, kulture i društva na Univerzitetu Sodertorn. Početkom 2009. godine postaje najmlađi diplomirani politikolog, a sredinom 2011. u dvadeset drugoj godini života i najmlađi master politikolog Stokholmskog univerziteta. Diplomirao je na temi „Razlozi NATO intervencije na Kosovu: Krićka analiza suprotstavljenih stavova,“ a masterirao na temi „Krićka analiza diskursa putem kog srpsko društvo percipira romsku zajednicu.“ Po povratku u Srbiju 2013. godine upisuje doktorske studije politikologije na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, gde prijavljuje doktorsku disertaciju „Primena etike secesije u proceni opravdanosti zahteva za otcepljenjem u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi.“

Kao doktorand Fakulteta političkih nauka u periodu od 2015. do 2017. godine učestvuje na međunarodnom istraživaćkom projektu „Mediji, komunikacija i demokratija“ (MeCoDEM) finansiranom od strane Evropske komisije u okviru Sedmog okvirnog programa za istraživanje i tehnološki razvoj. U isto vreme učestvuje i na nekoliko istraživaćkih projekata nevladine organizacije Forum za etnićke odnose, kao istraživać saradnik i koautor dve publikacije: „Nacionalne manjine u odnosima Srbije sa susedima“ i „Analiza politika – Podsticanje integracije u Srbiji.“ U periodu od 2015. do 2016. godine bio je i stažista odseka za kulturu odeljenja za odnose s javnošću Ambasade Sjedinjenih Amerićkih Država u Beogradu, dok je stipendista nemaćke Fondacije Konrad Adenauer bio od 2016. do 2017. godine.

U radni odnos sa Institutom za evropske studije stupa u maju 2018. godine, prvo kao istraživać pripravnik, da bi u maju 2019. godine stekao zvanje istraživaća saradnika. Iste godine postaje i stalni saradnik nevladine organizacije Centar za primenjene evropske studije. U periodu od 2020. do 2022. godine učestvuje na projektu „Liberalizam, demokratija, država i secesija“, koji je u okviru Programa saradnje srpske nauke sa dijasporom podržao Fond za nauku Republike Srbije, pa deo istraživaćkog rada obavlja na Univerzitetu Mekkvoru u Sidneju u saradnji sa prof. dr Aleksandrom Pavkovićem. Tokom 2021. godine bio je i ćlan srpskog istraživaćkog tima koji je radio na projektu „Monitor medijskog pluralizma 2022“, sprovedenom pod rukovodstvom Centra za medijski pluralizam i slobodu medija Evropskog univerzitetskog instituta u Firenci, a podržanom od strane Evropske unije. Trenutno učestvuje na projektu „Kulturni transfer između Srbije i Evrope u periodu od 19. do 21. prvog veka“ podržanom od strane Fonda za nauku Republike Srbije u okviru Programa IDEJE, kojim će do 2025. godine u ime Fakulteta političkih nauka rukovoditi prof. dr Slobodan Marković.

Oženjen je, otac jednog deteta. Engleski jezik tećno govori, ćita i piše (nivo C2, IELTS test urađen 2021. godine). Služi se i švedskim jezikom (nivo B1, test Stokholmskog univerziteta urađen 2011. godine). Objavio je sledeće naućne radove i učestvovao u dolenavedenim naućnim skupovima, konferencijama i seminarima:

Naučni članci

Pavlović Jovica, "Uticaj institucionalnih činilaca na nacionalne, verske i lingvističke rascepe u Ujedinjenom Kraljevstvu i Švajcarskoj tokom različitih stranačkih era", *Politička revija*, vol.45, no.3, 2015, str. 171-190.

Pavlović Jovica, "Digitalizacija javne sfere u Srbiji: *online* pritisci izvršne vlasti na ombudsmana i reakcija opoziciono opredeljene Tviter zajednice", *Političke perspektive*, vol.7, no.3, 2017, str. 51-74.

Pavlović Jovica, "Izbori za Evropski parlament u Švedskoj, Danskoj i Finskoj 2019. godine: pozicioniranje partija u odnosu na domaće i evropske teme", *Kultura polisa*, vol.16, posebno izdanje no.3, 2019, str. 167-180.

Milutinović Irina i Jovica Pavlović, "Diskurs o nasilju nad ženama u srpskim onlajn medijima: dominantne komunikacijske strategije", *CM – Communication and Media*, vol.14, no.45, 2019, str. 5-36.

Milutinović Irina, Jovica Pavlović i Srbobran Branković, "Izveštavanje o secesiji u srpskim medijima: slučajevi Škotske i Katalonije", *Srpska politička misao*, vol. 68, no. 2, 2020, str. 247-274.

Pavlović Jovica and Irina Milutinović, "Serbia and Kosovo Between Secession and Normalisation: Exploring Media Discourses on the Washington Agreement (2020)", *Europe-Asia Studies*, (rad će biti objavljen tokom 2022. godine).

Pavlović Jovica, "Examining Normative and Applicable Aspects of the Moral Right to Remedial Secession", *Kultura polisa*, (rad će biti objavljen tokom 2022. godine).

Poglavlja u zbornicima

Marković Ksenija i Jovica Pavlović, "Teritorijalna ili kulturna autonomija za nacionalne manjine? Studija slučaja Republike Srbije" u: Tibor Varadi (ur.), *Prava nacionalnih manjina u ustavnopravnom sistemu Republike Srbije*, Odbor za proučavanje nacionalnih manjina i ljudskih prava Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 2019, str. 83-98.

Vladislavljević Nebojša, Aleksandra Krstić and Jovica Pavlović, "Communicating Power and Resistance in Democratic Decline: The 2015 Smear Campaign against Serbia's Ombudsman" in: Katrin Voltmer et al. (eds.), *Media, Communication and the Struggle for Democratic Change*, Palgrave Macmillan, Cham, 2019, pp. 205-228.

Studije i analize

Pavlović, Jovica. "Budućnost odnosa Beograda i Prištine: uporedna kritička analiza predloženih politika, rešenja i smernica", *Centar za primenjene evropske studije*, Beograd, 2019, str. 1-41.

Pavlović, Jovica. "Kosovo kao platforma za političko nadigravanje: pitanje nacionalnog identiteta, državnog interesa ili populističke demagogije?", *Centar za primenjene evropske studije*, Beograd, 2022, str. 1-30.

Prikazi i komentari

Pavlović Jovica, "Veljko Vujačić, Nacionalizam, mit i država u Rusiji i Srbiji", *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, vol.9, no.14, 2015, str. 201-204.

Pavlović Aleksandar et al., "Comments on Tamar Meisels' 'Targeted killing with drones? Old arguments, new technologies'", *Philosophy and Society*, vol.29, no.1, 2018, pp. 17-46.

Pavlović Jovica, "Margaret Moore, A Political Theory of Territory", *Philosophy and Society*, vol.29, no.2, 2018, pp. 305-307.

Pavlović Jovica, "Jovan Babić, Ogledi o odbrani", *Theoria*, vol.61, no.3, 2019, str. 179-183.

Pavlović Jovica, "Prikazi predavanja održanih u Institutu za evropske studije", *Letopis Instituta za evropske studije*, vol.2018/19, 2019, str. 9-13, 47-50, 60-63, 84-90, 110-118 i 150-153.

Pavlović Jovica, "Jovo Bakić, Evropska krajnja desnica 1945-2018", *Philosophy and Society*, vol.31, no.2, 2020, str. 273-275.

Pavlović Jovica, "Aleksandar Savanović, Teorija Republike", *Kultura polisa*, vol.17, no.43, 2020, str. 645-647.

Pavlović Jovica, "Philip Roeder, National Secession: Persuasion and Violence in Independence Campaigns", *Philosophy and Society*, vol.32, no.1, 2021, str. 137-138.

Pavlović Jovica, "Yoram Hazony, The Virtue of Nationalism", *Kultura polisa*, vol.18, no.46, 2021, str. 285-286.

Pavlović Jovica, "O demokratiji u Srbiji: Nebojša Vladislavljević, Uspon i pad demokratije posle Petog oktobra", *Sociologija*, vol.63, no.4, 2021, str. 736-739.

Učešće na naučnim skupovima, konferencijama i seminarima u zemlji i inostranstvu

2016, Poznanj (Poljska): Održao izlaganje na dvadeset četvrtom 'Svetskom kongresu političkih nauka', organizovanom od strane Međunarodnog udruženja za političke nauke (IPSA) i Fakulteta za političke nauke i novinarstvo Univerziteta Adam Mickjevič.

2016, Beograd (Srbija): Održao izlaganje na desetom 'Saboru politikologa Udruženja za političke nauke Srbije', organizovanom od strane Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

2016, Kejptaun (Južna Afrika): Održao izlaganje na finalnom radnom sastanku projekta 'Mediji, komunikacija i demokratija', organizovanom od strane Univerziteta u Kejptaunu.

2017, Brioni (Hrvatska): Održao izlaganje na dvadeset prvom 'Naučnom skupu Centra za međunarodne i sigurnosne studije', organizovanom od strane Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

2017, Niš (Srbija): Održao izlaganje na okruglom stolu 'Pridruživanje Evropskoj uniji i unapređenje manjinske politike i međuetničkih odnosa u Srbiji', organizovanom od strane Forum za etničke odnose i Ministarstva spoljnih poslova Republike Bugarske.

2017, Beograd (Srbija): Održao izlaganje na seminaru povodom promocije knjige Margaret Mor 'Politička teorija teritorije', organizovanom od strane Instituta za filozofiju i društvenu teoriju.

2017, Beograd (Srbija): Održao izlaganje na okruglom stolu o ‘Pravima nacionalnih manjina u ustavnopravnom sistemu Srbije’, organizovanom od strane Odbora za proučavanje nacionalnih manjina i ljudskih prava Srpske akademije nauka i umetnosti.

2018, Beograd (Srbija): Održao izlaganje u sklopu seminara sa Majklom Cernom (*Michael Zürn*) ‘Borba oko granica: politička sociologija kosmopolitanizma i komunitarizma’, organizovanom od strane Instituta za filozofiju i društvenu teoriju.

2018, Ohrid (Severna Makedonija): Održao predavanje na temu ‘Preporod nacionalizma: balkanske države u potrazi za legitimitetom’ u sklopu Regionalne letnje škole koju su organizovali Fondacija Konrad Adenauer i Vilfred Martens centar za evropske studije.

2018, Beograd (Srbija): Održao izlaganje na seminaru povodom promocije knjige prof. dr Jovana Babića ‘Ogledi o odbrani’, organizovanom od strane Instituta za evropske studije.

2019, Beograd (Srbija): Održao izlaganje na konferenciji ‘Evropski izbori i budućnost Evropske unije’, organizovanom od strane Instituta za evropske studije.

2019, Sofija (Bugarska): Održao izlaganje na dvanaestoj ‘Centralnoj i istočnoevropskoj konferenciji o komunikaciji i medijima’, organizovanoj od strane Centralno i istočnoevropske mreže i Univerziteta sv. Kliment Ohridski.

2019, Beograd (Srbija): Održao izlaganje na seminaru povodom promocije knjige prof. dr Jova Bakića ‘Evropska krajnja desnica (1945-2018)’, organizovanom od strane Instituta za filozofiju i društvenu teoriju.

2020, Edinburg (Ujedinjeno Kraljevstvo): Predlog izlaganja prihvaćen od strane Komiteta za organizaciju sedamdesete ‘Konferencije Udruženja za političke studije Ujedinjenog Kraljevstva’, ali je naučni skup otkazan zbog pandemije kovida 19.

2021, Beograd (Srbija): Održao izlaganje na seminaru povodom promocije knjige prof. dr Nebojše Vladislavljevića ‘Antibirokratska revolucija’, organizovanom od strane Instituta za evropske studije.

2021, Skoplje (Severna Makedonija): Održao onlajn izlaganje na seminaru ‘Društvo i religija: etničke grupe, identitet i nacionalizam’, u sklopu Regionalne letnje škole koju su organizovali Fondacija Konrad Adenauer i Vilfred Martens centar za evropske studije.

2022, Osijek (Hrvatska): Održao izlaganje na okruglom stolu ‘Zaštita životne sredine i održivi ekonomski razvoj u Evropskoj uniji i državama u postupku pristupanja’, organizovanom od strane Pravnog fakulteta u Osijeku, Instituta za evropske studije i Fodnacije Hans Zajdel (*Hanns Seidel*).

Prilozi

Prilog 1.

Izjava o autorstvu

Potpisani Jovica Pavlović

broj indeksa 15/2013

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod naslovom

„Primena etike secesije u proceni opravdanosti zahteva za otcepljenjem u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi“

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da predložena disertacija u celini ni u delovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova,
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršio autorska prava i koristio intelektualnu svojinu drugih lica.

Potpis doktoranda

U Beogradu, 31.03.2022.

Prilog 2.

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora: Jovica Pavlović

Broj indeksa: 15/2013

Studijski program: Doktorske studije politikologije

Naslov rada: „Primena etike secesije u proceni opravdanosti zahteva za otcepljenjem u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi“

Mentor: prof. dr Đorđe Pavićević

Potpisani: Jovica Pavlović

izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predao/la za objavljivanje na portalu **Digitalnog repozitorijuma Univerziteta u Beogradu**.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog zvanja doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

Potpis doktoranda

U Beogradu, 31.03.2022.

Prilog 3.

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

„Primena etike secesije u proceni opravdanosti zahteva za otcepljenjem u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi“

koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim priložima predao/la sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio.

1. Autorstvo
2. Autorstvo - nekomercijalno
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima
5. Autorstvo – bez prerade
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima

Potpis doktoranda

U Beogradu, 31.03.2022.

